

Eén kudde, één Herder

Een onderzoek naar de uitleg van Johannes 10:16 in de eerste vijf eeuwen na Christus.

J.H.C. Kooijman

Eén kudde, één Herder

*Een onderzoek naar de uitleg van Johannes 10:16
in de eerste vijf eeuwen na Christus.*

J.H.C. Kooijman

“De Goede Herder”. Dit fresco dateert uit de periode 250-300 en is aanwezig in de catacombe van Callixtus, te Rome.

Foto door Jim Forest (CC BY-NC-ND 2.0, <https://www.flickr.com/photos/jimforest/2594526135/>)

Colofon

Eén kudde, één Herder: Een onderzoek naar de uitleg van Johannes 10:16 in de eerste vijf eeuwen na Christus.

Provided by thesis specialist Ridderprint, ridderprint.nl

Printing: Ridderprint

Layout and design: David de Groot & Marilou Maes, persoonlijkproefschrift.nl

© 2022 JAN HENDRIK CORNELIS KOOIJMAN. All rights reserved. No parts of this thesis may be reproduced, stored in a retrieval system or transmitted in any form or by any means without permission of the author.

THEOLOGISCHE UNIVERSITEIT VAN DE CHRISTELIJK GEREFORMEERDE
KERKEN

IN NEDERLAND TE APELDOORN

Eén kudde, één Herder

*Een onderzoek naar de uitleg van Johannes 10:16
in de eerste vijf eeuwen na Christus.*

ACADEMISCH PROEFSCHRIFT

TER VERKRIJGING VAN DE GRAAD VAN DOCTOR IN DE THEOLOGIE,

OP GEZAG VAN DE RECTOR DR. H.J. SELDERHUIS,

ZO GOD WIL IN HET OPENBAAR TE VERDEDIGEN

OP 23 JANUARI 2023

TE 15:00 UUR IN DE AULA VAN DE UNIVERSITEIT,

WILHELMINAPARK 4 TE APELDOORN,

door

JAN HENDRIK CORNELIS KOOIJMAN

24 MAART 1986, RHENEN

PROMOTOR:	prof. dr. M.A. van Willigen
CO-PROMOTOR:	prof. dr. A. Dupont (KU Leuven, België)
BEOORDELINGSCOMMISSIE:	prof. dr. A. Baars dr. A. Handl (KU Leuven, België) prof. dr. M. Kater dr. L.Th. Witkamp (PThU) prof. dr. B.A. Zuiddam (VU Amsterdam)

Inhoudsopgave

Voorwoord	8
1 Inleiding	12
1.1 Introductie	12
1.2 Status Quaestionis	13
1.3 Onderzoeksvraag	17
1.3.1 Naar een nieuwe onderzoeksvraag	18
1.3.2 Conclusie	20
1.4 Methodologie	21
2 Herdermetafoor in het Oude Nabije Oosten	28
2.1 Algemeen	28
2.2 Herdermetafoor in het Oude Nabije Oosten	29
2.2.1 Mesopotamië	30
2.2.2 Egypte	32
2.2.3 De Hellenistische wereld	34
2.3 Samenvatting	37
3 De herdermetafoor in het OT	42
3.1 Introductie	42
3.2 Het gebruik van de herdermetafoor in het OT	42
3.3 Belang van de herdermetafoor voor de ontwikkeling van Israëls identiteit	46
3.3.1 Periode van de aartsvaders	46
3.3.2 De exodus	49
3.3.3 De weg naar het koningschap	50
3.3.4 Rondom de ballingschap	50
3.4 God als Herder	52
3.4.1 Leiden	53
3.4.2 Voeden	54
3.4.3 Beschermen – Aanwezig zijn	55
3.4.4 Bijeenbrengen – Opzoeken – Redden - Oordelen	55
3.4.5 Zorgen en Helen	59
3.4.6 Kennen en Verbondenheid	60
3.5 De herdermetafoor in Ezechiël, Jesaja en Zacharia: doorwerking in het OT	61
3.5.1 Ezechiël	61
3.5.2 Zacharia	64
3.5.3 Jesaja	65
3.6 Ontwikkeling	66
3.7 Samenvatting	67

4	De herdermetafoor in het NT	72
4.1	Inleiding	72
4.2	Het gebruik van de herdermetafoor in het NT	72
4.2.1	God als Herder	74
4.2.2	Christus als Herder	77
4.2.3	Gods dienaren als herder	86
4.3	Samenvatting	89
5	Johannes 10	94
5.1	Inleiding	94
5.2	De context van Johannes 10	94
5.3	Johannes 10 als climax	98
5.4	Johannes 10:16 als climax	106
5.5	Samenvatting	116
6	Vroege Kerk en de herdermetafoor	120
6.1	Vroege Kerk en het Johannesevangelie	121
6.2	Verskillende handschriften van Johannes 10:16	121
7	Patristische exegese tot Augustinus	126
7.1	Clemens van Alexandrië (125-215)	126
7.2	Tertullianus (155-220)	130
7.3	Origenes (185 – 253)	133
7.4	Cyprianus (200 – 258)	137
7.5	Eusebius van Caesarea (260 – 340)	141
7.6	Athanasius van Alexandrië (295 – 373)	145
7.7	Basilus van Caesarea (330 – 379)	147
7.8	Didymus de Blinde (313 – 398)	153
7.9	Gregorius van Nazianze (330 – 390)	156
7.10	Amphilochius van Iconië (340 – 395)	158
7.11	Chrysostomus (347 – 407)	160
7.12	Cyrellus van Alexandrië (376 – 444)	166
7.13	Paus Leo I (400 – 461)	183
7.14	Samenvatting	185
8	Patristische exegese Augustinus	192
8.1	Intro Augustinus	192
8.2	Expositio epistulae ad Galatas	193
8.3	Enarrationes in Psalmos	195
8.4	Expositio in Romanos	205
8.5	De consensu evangelistarum	206
8.6	Epistulae	207

8.7	In Iohannis euangelium tractatus	210
8.8	Sermones ad populum	217
8.9	Samenvatting	238
9	Samenvatting en conclusie	244
10	Summary and conclusion	266
11	Abstract	288
12	Overzicht primaire bronnen	292
13	Overzicht secundaire bronnen	296
14	Curriculum Vitae Auteur	306
15	Fragmenten tot Augustinus	310
16	Fragmenten Augustinus	342

Voorwoord

In het voorwoord van dit proefschrift wil ik graag twee dingen doen. Allereerst wil ik de lezer kort in kennis stellen van de motivatie die ik heb gehad om aan een proefschrift over de vroegchristelijke exegese van Johannes 10:16 te beginnen. Ten tweede is het gepast om deze gelegenheid te gebruiken om mijn dank te betuigen aan de Heere en aan verschillende personen die tijdens het promotietraject veel voor mij hebben betekend.

De eerste keer dat iemand tegen mij zei dat ik een promotietraject moest overwegen was tijdens mijn afstudeerceremonie aan de Protestantse Theologische Universiteit in 2013. Prof. dr. Mechteld Jansen moedigde mij expliciet aan om door te gaan met studeren, te promoveren en in het theologische werkveld bezig te blijven. Vervolgens ontmoette ik een aantal jaar later (nu) prof. dr. Marten van Willigen, die mij eveneens stimuleerde om een promotietraject op te starten.

Op dat moment kwam er een aantal zaken samen. In de eerste plaats was het rond die tijd dat ik gegrepen werd door Christus' woorden uit Johannes 10:16. "Ik heb nog andere schapen, die van deze stal niet zijn; deze moet Ik ook toebrengen; en zij zullen Mijn stem horen; en het zal worden één kudde, en één Herder." Christus' als Eigenaar van de schapen, en bijbehorende predestinatie - *Ik heb nog andere schapen* -, de eenheid tussen Joden en heidenen - *één kudde, één Herder* -, de plaats van de prediking - *zij zullen Mijn stem horen* -, de Missio Dei - *die moet Ik ook toebrengen* -, de wereldzending - *die van deze stal niet zijn* -, een veelheid aan thema's die een belangrijke plaats in het geheel van de Schrift innemen en die mijn interesse hadden gevat leken allemaal in deze ene tekst aanwezig. Als ik ooit de mogelijkheid zou krijgen om te promoveren, dan moest dit Schriftwoord een plaats krijgen, zo was mijn stellige overtuiging.

In de tweede plaats groeide in deze periode mijn interesse voor de Vroege Kerk. Aan de ene kant werd deze interesse gevoed door de aantrekkingskracht van het relatief onbekende. Ik had sterk het idee dat deze periode voor mij als gereformeerd theoloog behoorlijk onderbelicht was gebleven. Tegelijkertijd werd mijn interesse voor de Vroege Kerk juist gestimuleerd door het lezen van gereformeerde standaardwerken. Bij Calvin¹ en Voetius² zag ik op welke manier deze vooraanstaande gereformeerde theologen zich beriepen op de Vroege Kerk, de vroegchristelijke

¹ Zie bijvoorbeeld de honderden verwijzingen in Calvijns Institutie naar de werken van Augustinus, en vele andere verwijzingen naar werken van Basilius, Chrysostomus, Cyprianus, Cyrillus van Alexandrië en andere patristische auteurs: Niet, C.A. de (2009). *Institutie - boek II*. Houten: Den Hertog, p. 723 – 729.

² Zie voor een overzicht van de klassieke en patristische auteurs in Voetius' *De Praktijk der Godzaligheid*, Niet, C.A. de, (1996). *De Praktijk der Godzaligheid - boek II*. Utrecht: De Banier, p. 644. Als voorbeeld van de manier waarop Voetius de Vroege Kerk als uitgangspunt nam, zie het hoofdstuk over het gebed (4), p. 91.

exegeten kenden en hun werken gebruikten om de kerk bij het Woord te houden. Dit waren voor mij doorslaggevende redenen om ook de Vroege Kerk een rol te geven in een eventueel uit te voeren promotieonderzoek.

Nadat ik mijn gedachten had gedeeld met dr. M.A. van Willigen raadde hij mij aan om in gesprek te gaan met prof. dr. P.J.J. van Geest. Eind 2015 plande ik een afspraak met hem, in de Tilburg University vestiging aan de Nieuwe Gracht te Utrecht. In een gesprek van nog geen twintig minuten maakten we kennis, deelde ik mijn idee om op zoek te gaan naar de vroegchristelijke exegese van Johannes 10:16 en besloot Paul het gesprek met de woorden: "We gaan dit doen, Jan-Kees".

En zo startte mijn promotietraject, onder verantwoordelijkheid van prof. dr. M.A. van Willigen en prof. dr. P.J.J. van Geest. Beide ben ik zeer veel dank verschuldigd. Allereerst een bijzonder woord van dank aan prof. dr. P.J.J. van Geest. Paul, dank voor het vertrouwen in mij en je bijdrage aan het proefschrift zoals dat nu voor ons ligt. Begin 2020 werd duidelijk dat je de rol als promotor niet kon blijven vervullen en hebben we op een goede manier afscheid van elkaar genomen. Vervolgens startte een zoektocht naar een nieuwe copromotor, die uiteindelijk eindigde in Leuven, in België, bij prof. dr. A. Dupont, eveneens een Augustinuskenner, net als mijn eerste promotor prof. dr. P.J.J. van Geest. Eveneens een bijzonder woord van dank aan Marten. Dank voor het vertrouwen en voor de inzet waarmee je mij de afgelopen jaren gecoacht hebt. Je bent voor mij een voorbeeld van doorzettingsvermogen, vakmanschap en enthousiasme en van iemand die zich in alles afhankelijk weet van de Heere. Onze samenwerking heb ik vanaf de eerste dag buitengewoon gewaardeerd. Tijdens de zomer van 2020 gaf prof. dr. A. Dupont aan bereid te zijn de rol van copromotor op zich te nemen. Anthony, ook jij heel hartelijk dank voor de bijzonder plezierige manier waarop we hebben samengewerkt en de manier waarop we als *tochtgenoten* deze promotiereis tot een goed einde hebben gebracht. In de vierde plaats wil ik mijn werkgever Zending Gereformeerde Gemeenten bedanken. Deze organisatie heeft de afgelopen periode van studie mede mogelijk gemaakt, waar ik zeer erkentelijk voor ben. Ook na mijn studie hoop ik mij – net als het geheel van de organisatie – blijvend in te zetten voor de zaak van Gods Koninkrijk in deze wereld. Als laatste, maar zeker niet als minste, wil ik graag mijn lieve vrouw Lana bedanken. Ik ben je zeer dankbaar dat je mij altijd de ruimte hebt gegeven om met dit traject bezig te zijn. Jouw steun was niet alleen een belangrijke voorwaarde om hiermee te beginnen, maar net zo goed om het te kunnen voleindigen.

Ook voor deze studie geldt wat Paulus schrijft: wat heb ik dat ik niet heb ontvangen (1 Kor. 4:7).

Alle eer en lof zij aan God.

Amstelveen, 22 augustus 2022

1

Inleiding

1 Inleiding

1.1 Introductie

“Ik heb nog andere schapen, die van deze stal niet zijn; deze moet Ik ook toebrengen; en zij zullen Mijn stem horen; en het zal worden een kudde, en een Herder.”³³

In dit proefschrift staat de vroegchristelijke uitleg van Joh. 10:16 centraal. In dit Bijbelvers, dat onderdeel uitmaakt van de zogenaamde ‘Herderrede’, legt Christus aan de omstanders uit dat Zijn kudde nog niet compleet is en dat er nog andere schapen moeten worden toegevoegd; schapen die op het moment waarop Hij deze uitspraak doet, nog ontbreken. Zij zullen Zijn stem horen en het uiteindelijke resultaat zal volgens Christus zijn dat er één kudde ontstaat met één Herder.

Joh. 10:16 wordt door hedendaagse exegeten aangewezen als een cruciale tekst binnen de ‘Herderrede’ uit Johannes 10 en als een hoogtepunt in de ontwikkeling van de herdermetafoor in de gehele Schrift. Dit maakt nieuwsgierig naar een antwoord op de vraag hoe deze metafoorontwikkeling eruitziet. Waar begint deze ontwikkeling en om welke redenen wordt Joh. 10:16 aangemerkt als hoogtepunt?

Daarnaast is er nog een belangrijke beweegreden om ons verder te verdiepen in dit tekstvers, afkomstig uit een perikoop die zelfs zijn sporen naliet in ons eigen land. In het Limburgse Valkenburg is er immers -onder leiding van architect Pierre Cuypers- een uiterst zorgvuldige replica van delen van de Romeinse catacomben gereconstrueerd. Naast graven, beeldhouwwerken, marmeren gedenkplaten en andere voorbeelden van vroegchristelijke oneraardse bouwkunst zijn er ook talloze schilderijen aangebracht, kopieën van de originele fresco’s in Rome. De voorstellingen zijn overgenomen vanuit de vroegchristelijke kunst en bevatten onder andere dodenportretten, afbeeldingen van heiligen en Bijbelse taferelen. In meerdere catacomben is echter ook de herdermetafoor afgebeeld. Bijschriften bevestigen dat men in de afbeelding van de herder een beeld van Christus als de Goede Herder zag.

Dit Limburgse voorbeeld tekent iets van de grote betrokkenheid van de Vroege Kerk op de herdermetafoor en op Johannes 10 in het bijzonder. De metafoor wordt zichtbaar in de vroegchristelijke prediking, in pastoraat en kunst. De herdermetafoor is hiermee één van de meest voorkomende en invloedrijke beelden in de christelijke kerk van de eerste eeuwen.

Als de Vroege Kerk zoveel aandacht heeft gehad voor de herdermetafoor en Johannes 10, zou zij dan ook speciaal oog hebben gehad voor het belang van Joh. 10:16, zoals hedendaagse exegeten

dat ook hebben? Welke perspectieven komen er bij de exegese van dit vers in de periode van de Vroege Kerk naar voren? Dit onderzoek beoogt de hier gestelde vragen te beantwoorden en de lezer in de gelegenheid te stellen om op basis van originele fragmenten kennis te maken met de vroegchristelijke duiding van Joh. 10:16.

1.2 Status Quaestionis

De hedendaagse exegese laat zien dat Joh. 10:16 een belangrijke betekenis heeft in de ontwikkeling van de herdermetafoor.⁴ Het metaforisch gebruik van het beeld van de herder en zijn kudde is

⁴ Met ‘hedendaagse exegese’ wordt in dit proefschrift bedoeld op exegetische werken uit de 20ste en 21ste eeuw. Voor een overzicht van de voor dit proefschrift belangrijkste exegetische werken die ingaan op de betekenis van Johannes 10:16, zie: Beasley-Murray, G. R. (1987). *Word Biblical Commentary*, Vol. 36. Waco TX: Word Books; Becker, J. (1993). *Das Evangelium nach Johannes. I. Kapitel 1–10. II. Kapitel 11–21*. Würzburg: Gütersloh; Beutler en Fortna (1991). *The Shepherd Discourse of John 10 and Its Context*. Cambridge: Cambridge University Press; Barrett, C. (1947). *The Old Testament in the Fourth Gospel*. The Journal of Theological Studies, zie in het bijzonder pp. 155–169; Brown, R. E. (1978). *Other Sheep Not of This Fold: The Johannine Perspective on Christian Diversity in the Late First Century*. Journal of Biblical Literature, pp. 5-22; Bultmann, R. (1941, 1986). *Das Evangelium des Johannes*, KEK 2. Göttingen: Göttingen; Carson, D. (1991). *The Gospel According to John*. Grand Rapids: Eerdmans; Dodd, C. (1953). *The Interpretation of the Fourth Gospel*. Cambridge: Cambridge University Press; Falconer, R. (2009). *The Unity and Argument of John 10: An Analysis of Discourse Features*. Port Elizabeth: South African Theological Seminary; Goebel, S. D. (1910). *Die Reden unseres Herrn nach Johannes im Grundtext ausgelegt*. Gütersloh: Bertelsmann; Kempf, T. K. (1942). *Christus der Hirt: Ursprung und Deutung einer altchristlichen Symbolgestalt*. Rome: Officium Libri Catholici; Hahn, F. (1979). *Die Hirtenrede in Joh 10*. Theologia Crucis, pp. 185-200; Keener, C. (2003). *The Gospel of John: A Commentary*. Peabody, MA: Hendrickson Pub. Kiefer, O. (1967). *Die Hirtenrede: Analyse und Deutung von Johannes 10, 1-18*. Stuttgart: Katholisches Bibelwerk; Köstenberger, A. (2002). *Jesus the Good Shepherd who will also bring other sheep (John 10:16): The Old Testament background of a familiar Metaphor*. Bulletin for Biblical Research, p. 67-96; Kruse, C. (2004). *The Gospel according to John: An Introduction and Commentary*. Grand Rapids, MI: Tyndale. Lincoln, A. (2005). *The Gospel according to St John: Black’s New Testament Commentaries*. New York: Continuum. Lindars, B. (1972). *The Gospel of John (New Century Bible Commentary)*. Londen: Eerdmans; Martyn, J. L. (1979). *History and Theology in the Fourth Gospel* (2e ed.). Nashville: Abingdon; Moloney, F. (1998). *The Gospel of John*. Collegeville MN: Liturgical Press. Moorman, J. (1977). *One Fold or One Flock*. Churchman [91], 152-155. Morris, L. (1971). *The Gospel according to John: The English Text with Introduction, Exposition and Notes*. Grand Rapids MI: Eerdmans; Schnackenburg, R. (1968). *The Gospel according to John*. Londen: Burns & Oates; Schnelle, U. (2016). *Das Evangelium nach Johannes* (Theologischer Handkommentar zum Neuen Testament, Vol. 4). Leipzig: Evangelische Verlagsanstalt. Simonis, A. (1967). *Die Hirtenrede im Johannes-Evangelium: Versuch einer Analyse von Johannes 10,1-18 nach Entstehung, Hintergrund und Inhalt*. Rome: Pontifical Biblical Institute; Smith, D. (1999). *John* (Abingdon New Testament Commentaries). Nashville, TN: Abingdon Press; Theobald, M. (2009). *Das Evangelium nach Johannes*.

³³ Alle Bijbelcitaten zijn afkomstig uit de Statenvertaling, tenzij anders vermeld.

reeds aanwezig in de cultuur van het Oude Nabije Oosten en laat een duidelijke ontwikkeling zien in de Bijbelse boeken.⁵ Reeds in Genesis wordt de inzet van deze metafoer zichtbaar, en in het vervolg van het Oude Testament ontwikkelt zij verder.⁶ Dit geldt eveneens voor het Nieuwe Testament; hier is de herdermetafoer vanaf de Evangeliën aanwezig en komt zij in meerdere Nieuwtestamentische Bijbelboeken voor. Als hoogtepunt van deze ontwikkeling wijzen moderne exegeten Johannes 10 aan.⁷ In dit bekende hoofdstuk wijst Christus Zichzelf aan als de vervulling

van de Oudtestamentische profetieën over de beloofde Goede Herder. In dit verband treffen we ook de woorden van Johannes 10:16 aan. Deze tekst wordt door verschillende hedendaagse exegeten aangemerkt als een climax in de ontwikkeling van de herdermetafoer zoals die zich in het geheel van de Heilige Schrift aandient.⁸

De reden om dit onderzoek te richten op de exegete van (en mogelijk ook op de exegete-ontwikkeling van) Joh. 10:16 in de Vroege Kerk is dat de genoemde herdermetafoer een grote rol speelt in de patristische periode. Verschillende studies hebben overtuigend aangetoond dat de vroegchristelijke exegeten volop oog hadden voor de herdermetafoer in zowel prediking, dogma-ontwikkeling en pastoraat.⁹ Maar heeft de Vroege Kerk ook in dit opzicht specifiek oog gehad voor Joh. 10:16?

Om die vraag te beantwoorden heeft de auteur van dit onderzoek zich op de hoogte gesteld van verschillende algemene studies die zich richten op de functie en toepassing van de herdermetafoer binnen de Vroege Kerk.¹⁰ Deze studies bevestigen de belangrijke functie van de herdermetafoer binnen de context van de Nieuwtestamentische kerk van de eerste eeuwen, zoals ook reeds goed zichtbaar wordt in de vroegchristelijke kunst.¹¹ Een goede illustratie van de bijzondere positie van

Kapitel 1–12 (Regensburger Neues Testament). Regensburg: Friedrich Pustet; Thyen, H. (2005). *Das Johannesevangelium* (HNT, 6). Tübingen: Mohr Siebeck; Tragan, P. (1980). *La Parabole du Pasteur et ses explications : Jean 10,1-18*. Rome: Studia Anselmiana; Wahlde, U. v. (2010). *The Gospel and Letters of John* (The Eerdmans Critical Commentary). Grand Rapids MI: Eerdmans; Watt, J. v. (2000). *Family of the King: Dynamics of Metaphor in the Gospel according to John* (Biblical Interpretation Series, 47). Leiden: Brill; Wengst, K. (2001). *Das Johannesevangelium. 1. Teilband: Kapitel 1–10*. (Theologischer Kommentar zum Neuen Testament, 4/1-2). Stuttgart: Kohlhammer; Wilckens, U. (1998). *Das Evangelium nach Johannes* (Das Neue Testament Deutsch, 4). Das Evangelium nach Johannes (Das Neue Testament Deutsch, 4): Vandenhoeck & Ruprecht; Zimmermann, R. (2004). *Christologie der Bilder im Johannesevangelium. Die Christopoetik des vierten Evangeliums unter besonderer Berücksichtigung von Joh 10*. Tübingen: Mohr Siebeck; Zumstein, J. (2014). *L'Évangile selon Saint Jean (1–12)* (Commentaire du Nouveau Testament. Deuxième série, 4a). Genève: Labor et Fides.

⁵ Hieronder een overzicht van het gebruikte bronmateriaal voor wat betreft de herdermetafoer in het Oude Nabije Oosten: Bosetti, E. (1993). *Shepherd of the People. Pastoral Symbolism in the Old Testament*. Kildare Ireland: St. Paul; Hallo, W. (1997). *The Context of Scripture. Canonical Compositions from the Biblical World*. Leiden: Brill, p. 474; Hecke, P. V. (2000). *Koppig als een koe is Israël, en zou JHWH het moeten weiden als een schaap in het open veld?* Leuven: Leuven University Press; Cachia, N. (1997); Kroneman, D. (2004). *The Lord is My Shepherd. An exploration into the theory and practice of translating biblical metaphor*. Amsterdam: Vrije Universiteit Amsterdam; Mattingly, G. (1985). *Shepherd*. In P. J. Achtemeier, Harper's Bible Dictionary (p. 941). San Fransisco: Harper Collins Publishers; Moor, J. D. (1982). *De Goede Herder. Oorsprong en vroege geschiedenis van de herdersmetafoer*. In G. Heitink, *Bewerken en bewaren. Studies aangeboden aan prof. dr. Klaas Runia*. Kampen: Kok, p. 37; Wright, E. (1939). *The Good Shepherd*. *The Biblical Archaeologist*, p. 44.

⁶ Voor aandacht voor de Oudtestamentische oorsprong van de herdermetafoer en de betekenis van Johannes 10:16, zie: Barrett, C. (1947), p. 155–169; Carson, D. (1988). *John and the Johannine Epistles*. In D. Carson, *It is written: Scripture citing Scripture* (p. 245-264). Cambridge: Cambridge University Press; Freed, E. (1965). *Old Testament Quotations in the Gospel of John*. Leiden: Brill; Grässer. (n.d.). *Der Alte Bund im Neuen*; Glasson, T. (1963). *Moses in the Fourth Gospel*. Londen: SCM; Hengel, M. (1990). *The Old Testament in the Fourth Gospel*. HBT, p. 19-41; Morgan, R. (1957). *Fulfillment in the Fourth Gospel: The Old Testament Foundations*. Int., p. 155-165; Reim, G. (1974). *Studien zum alttestamentlichen Hintergrund des Johannesevangeliums*. Cambridge: Cambridge University Press; Sahlin, H. (1950). *Zur Typologie des Johannesevangeliums*. Uppsala: Universitets Ars-skrift.

⁷ Zie bijvoorbeeld: Hamp, V. (1949). *Das Hirtenmotiv im Alten Testament*. Munich: Festschrift Kardinal Faulhaber, p. 7: „Eine Abhandlung über das Hirtenmotiv (...) muss (...) den Glanz- und Höhepunkt dieser

Allegorie berühren, nämlich das Kapitel vom Guten Hirten in Joh. 10. Wie kaum ein anderer Stuck aus dem Buch der Bücher ist diese Perikope in die Seele aller Christen eingegraben, hat Liturgie und Seelsorge gefördert, darstellende Kunst und Dichtkunst befruchtet.“

⁸ Zie bijvoorbeeld Jeremias, J. (1977). *Poimen*. In G. Kittel, *Theological Dictionary of the New Testament* (Volume 6, p. 485-502). Grand Rapids: Eerdmans, p. 496, die met betrekking tot Johannes 10 concludeert dat dit hoofdstuk “reaches its climax in v. 16. Jesus' office as Shepherd is not restricted to Israel; it is universal.” Zie voor een positieve waardering van deze conclusie A. Köstenberger (2002), p. 70.

⁹ Zie hiervoor o.a.: Cachia, N. (1997). *The Image of the Good Shepherd as a Source for the Spirituality of the Ministerial Priesthood*. Rome: Editrice Pontificia Universita Gregoriana; Geest, P.J.J. v. (2021). *We shepherd you, we are shepherded with you'. St. Augustine about the motives of a Good Shepherd*. In De Blaauw, S. (ed), *The Recruiting Power of Christianity. The Rise of a Religion in the Material Culture of Fourth-Century Rome and its Echo in History* (pp. 95-119). Rome: Edizioni Quasar.

¹⁰ Zie hiervoor bijvoorbeeld het eerdergenoemde onderzoek van Cachia, hoofdstuk 3, dat specifiek handelt over de ontwikkeling van de herdermetafoer in de periode van de kerkvaders. Zie ook: Baxter, W. (2009). *From Ruler to Teacher: The extending of the Shepherd Metaphor in Early Jewish and Christian Writings*. In C. A. Evans, *Early Christian Literature and Intertextuality* (Volume 1). Londen: T&T Clark, p. 208-244; Greer, R. A. (1999). *The Good Shepherd: Canonical Interpretations in the Early Church?* In C. Seitz, *Theological Exegesis, Essays in Honor of Brevard S. Childs*. Grand Rapids: Eerdmans.

¹¹ Zie B. Ramsey, die met betrekking tot de herdermetafoer in de vroegchristelijke kunst concludeert: “The image of the Good Shepherd was by far the most popular representation of Christ in the Church's first four centuries.” Ramsey, B., *A Note on the Disappearance of the Good Shepherd from Early Christian Art*, (Issue 3 July 1983). Volume 76. *Harvard Theological Review*, p. 375-378.

de herdermetafoor in de patristiek is het onderzoek van Nicholas Cachia.¹² Maar hoewel Johannes 10 in deze studie uitgebreid en in algemene zin wordt behandeld, ontbreekt een specifieke analyse met betrekking tot de vroegchristelijke duiding van Joh. 10:16.

Een vergelijkbare conclusie is te trekken op basis van een analyse van patristische studies naar het functioneren van het Johannesevangelie in de Vroege Kerk.¹³ Hoewel een aantal van deze onderzoeken het specifieke belang van ‘de Herderrede’ uit Johannes 10 binnen dit Evangelie onderstrepen en inzicht geven in de toepassing daarvan, ontbreekt ook hier de bijzondere aandacht voor Joh. 10:16 en wordt niet zichtbaar op welke manier de exegese van dit tekstvers in de vroegchristelijke periode gestalte krijgt.

Er bestaan een aantal patristische studies waarin Joh. 10:16 wel nader wordt benoemd. Als voorbeeld kan het werk van Marie-François Berrouard worden genoemd.¹⁴ Deze studie blijft echter specifiek gericht op Augustinus en laat daarmee belangrijke patristische exegeten vóór Augustinus buiten beschouwing. Daarbij vormt de Augustijnse ecclesiologie het uitgangspunt in dit onderzoek, en niet de vroegchristelijke exegese van dit vers als zodanig. Eenzelfde situatie doet zich voor als het gaat om studies waarin de vroegchristelijke missiologie of eschatologie in verband wordt gebracht met Joh. 10:16.¹⁵

¹² Cachia, N. (1997). Hoewel de scope van Cachia's onderzoek veel breder is dan de toespitsing in dit voorgenomen onderzoek, geeft zijn werk interessant inzicht in de manier waarop de kerkvaders de herdermetafoor toepasten.

¹³ Zie bijvoorbeeld: Belle, G. V. (1998). *Johannine Bibliography 1966-1985. A Cumulative Bibliography on the Fourth Gospel*. Brussel: Leuven University Press; Daley, B. (2008). *Christ and Christologies*. In S. Harvey, *The Oxford Handbook of Early Christian Studies*. Oxford: Oxford University Press; Drobner, H. (2008). *Christian Philosophy*. In S. Harvey, *The Oxford Handbook of Early Christian Studies*. Oxford: Oxford University Press; Hill, C. (2006). *The Johannine Corpus in the Early Church*. Oxford: Oxford University Press; Lamb, W. (2018). *Johannine Commentaries in the Early Church*. In J. Lieu, *The Oxford Handbook of Johannine Studies*. Oxford: Oxford University Press.

Voor studies naar Augustinus' exegese van het Johannesevangelie, zie bijvoorbeeld: Cachia, N. (1997); Cameron, M. (2017). *Augustine and John's Gospel from Conversion to Confessiones*. *Augustinian Studies* 48, 263-278; Gorman, M. (2009). *Rewriting Augustine: Alcuin's Commentary on the Gospel of John*. *Revue bénédictine* 119, 36-85; Houghton, H. (2008). *Augustine's Text of John*. Oxford: Oxford University Press; Levering, M. (2007). *Augustine and Aquinas on the Good Shepherd: The Value of an Exegetical Tradition*. In M. Dauphinais, *Aquinas the Augustinian* (pp. 205-242). Washington D.C.: Catholic University of America Press.

¹⁴ Berrouard, M. (1990). *Deux peuples, un seul troupeau, un unique Pasteur : Ecclésiologie de saint Augustin et citations de Jean 10:16*. In J. Schnaubelt, *Augustine: Second Founder of the Faith*. New York: Collectanea Augustiniana.

¹⁵ Zie voor studies met betrekking tot de vroegchristelijke missiologie en Joh. 10:16: Adna, J. (2000). *The mission of the early church to jews and gentiles*. Tübingen: Mohr Siebeck, p. 265-288; Bruce, F. (1953). *The Spreading Flame*. Grand Rapids: Eerdmans, p. 46, 75; Frend, W. (1993). *The*

Het bestaande onderzoek benadrukt de gedachte dat de Vroege Kerk de herdermetafoor van bijzonder belang achtte en dat Johannes 10:16 voor de bezinning daarop één van de dragende Bijbelteksten is. Deze relevantie komt ook tot uiting bij de analyse van de indices van de patristische teksten, waarin zichtbaar wordt dat in de Vroege Kerk veelvuldig gerefereerd wordt aan Joh. 10:16.¹⁶ Echter, zowel het bestaande onderzoek als de indices bieden verder geen inzicht in de manier waarop dit Schriftwoord in de Vroege Kerk functioneerde. Dit gebrek aan voldoende evidentie vormt de legitimatie voor een nader onderzoek naar de patristische exegese van Joh. 10:16.

1.3 Onderzoeksvraag

Dit proefschrift is een historisch-exegetische studie waarin de exegese van een Bijbelgedeelte het uitgangspunt vormt en de onderzoeker als het ware over de schouder van de vroegchristelijke exegeten heen kijkt naar de manier waarop Joh. 10:16 wordt uitgelegd en toegepast. Op deze manier komt het object van de studie – de Vroege Kerk – zélf aan het woord en krijgt zij de gelegenheid zichzelf voor te stellen aan de 21ste -eeuwse lezer. Waar veel bestaande patristische onderzoeken beginnen met specifieke theologische thema's en uiteindelijk terecht komen bij de exegese, kan deze meer originele methode nieuwe perspectieven bieden die bij kunnen dragen aan een beter begrip van de Vroege Kerk.

Daarom zal in dit onderzoek de exegese van Joh. 10:16 in de eerste vijf eeuwen het uitgangspunt zijn. Alleen door middel van een dergelijke studie zal zichtbaar kunnen worden op welke manier de Vroege Kerk Joh. 10:16 heeft ingezet, welke relevantie er toen aan dit vers is toegekend en hoe de exegese door de eeuwen heen is ontwikkeld. De schrijver van dit proefschrift is ervan overtuigd dat dit braakliggende terrein grondig dient te worden onderzocht om zo bij te kunnen dragen aan een beter verstaan van de exegetische erfenis van de Vroege Kerk, met name als het gaat over deze cruciale tekst in Christus' herderrede in Johannes 10.

Missions of the Early Church 180-700 A.D. In E. Ferguson, *Missions and Regional Characteristics of the Early Church*. New York: Garland Publishing; Hinson, G. E. (1981). *The Evangelization of the Roman Empire*. Macon GA: Mercer University Press; Smither, E. (2014). *Mission in the Early Church*. Cambridge: James Clarke & Co Ltd.

Zie voor studies met betrekking tot de vroegchristelijke eschatologie en Joh. 10:16:

Hill, C. E. (1992). *The Hope of the Early Church: A Handbook of Patristic Eschatology*. In B. Daley, *Future hope in Early Christianity*. Oxford: Oxford University Press; McGuckin, J. (2005), p. 124; Schaff, P. (1995). *History of the Christian Church*. Grand Rapids: Eerdmans, p. 617-790.

¹⁶ Zie bijvoorbeeld: Allenbach, J. (1975). *Biblia patristica : index des citations et allusions bibliques dans la littérature patristique*. Parijs: Editions du Centre national de la recherche scientifique; Blaise, A. (z.j.). *Dictionnaire Latin-Français des Auteurs Chrétiens*. Parijs: Centre National de la Recherche Scientifique; Lampe, G. (1961). *A Patristic Greek Lexicon*. Oxford: Clarendon Press.

1.3.1 Naar een nieuwe onderzoeksvraag

Om inzichtelijk te kunnen maken op welke manier de exegese van Joh. 10:16 in de loop van de eerste vijf eeuwen geëvolueerd is en zijn neerslag kreeg in de visie die door Augustinus is verwoord, is de volgende onderzoeksvraag gedefinieerd:

Welke perspectieven worden zichtbaar bij de vroegchristelijke exegese van Joh. 10:16?

Bij het formuleren van de onderzoeksvraag is gekozen voor de term ‘perspectieven’. Onder deze term wordt het geheel aan duidingen en toepassingen meegenomen, zoals die bij de analyse van de vroegchristelijke passages naar voren komt. Een tweede woord dat uitleg vraagt betreft ‘exegese’. De exegese in de Vroege Kerk en de hedendaagse exegese verschillen immers sterk van elkaar.¹⁷ De exegese in de Vroege Kerk wordt vaak gekenmerkt door directe toepassingen of door associatieve verbanden, terwijl de hedendaagse exegese juist een meer analytische insteek kiest. Omwille van de uniformiteit is in dit proefschrift gekozen voor het handhaven van deze term, waarbij de genoemde verschillen steeds in het oog moeten worden gehouden. Met andere woorden, alle manieren waarop deze tekst in de Vroege Kerk wordt ingezet, worden hierin meegenomen. Met het bijvoeglijke naamwoord ‘vroegchristelijke’ wordt in dit onderzoek de afgebakende periode van de 2^e tot en met de 5^e eeuw bedoeld, met als eindpunt Augustinus van Hippo.

De onderzoeksvraag zal trapsgewijze worden beantwoord. Het eerste deel van dit proefschrift richt zich op het inzichtelijk maken van de ontwikkeling van de herdermetafoor in het licht van Joh. 10:16. Het tweede deel richt zich op vroegchristelijke exegese van Joh. 10:16 tot aan Augustinus. Het derde deel richt zich op de Augustijnse exegese van Joh. 10:16, waarop de conclusie van het proefschrift volgt.

1.3.1.1 Joh. 10:16 en de herdermetafoor

In het eerste gedeelte van dit onderzoek wordt een kernachtige schets gegeven van de ontwikkeling van de herdermetafoor in het licht van Joh. 10:16. Deze diepteboring is van belang om de relevantie van Joh. 10:16 in het licht van de ontwikkelende herdermetafoor inzichtelijk te maken en de keuze voor dit Schriftgedeelte in dit onderzoek te legitimeren.

¹⁷ Zie Blowers, P., & Martens, P. (2019). *The Oxford Handbook of Early Christian Biblical Interpretation*. Oxford: Oxford University Press, met name p.149-169, 243-254; Zie voor meer: Graves, M. (2017). *Biblical Interpretation in the Early Church*. Minneapolis, MN: Fortress Press; Simonetti, M. (2002). *Biblical Interpretation in the Early Church: An Historical Introduction to Patristic Exegesis*. Edinburgh: T&T Clark.

Allereerst zal een kort overzicht worden gegeven van de toepassingen van het herdermotief in het Oude Nabije Oosten. Deze kennis is van belang voor een beter zicht op de manier waarop de metafoor ten tijde van het Oude Testament werd gebruikt en geïnterpreteerd. Een tweede deel vormt een korte studie naar de aanwezigheid van de herdermetafoor in het Oude Testament. Deze spitst zich toe op de vraag hoe deze metafoor zich in die tijdsspanne heeft ontwikkeld en op welke manier dit bepalend is geweest voor het gebruik van dezelfde metafoor in het Nieuwe Testament. Het derde deel behandelt de toepassing van het herdermotief in het Nieuwe Testament. Na een verkenning van deze toepassing binnen het geheel van het Nieuwe Testament, wordt de aandacht gericht op Christus’ “Goede Herderrede” zoals die in Johannes 10 staat beschreven. Als afsluiting wordt de bijzondere positie van Joh. 10:16 in relatie tot de beschreven ontwikkeling belicht. Door middel van deze voorverkenning wil de auteur een solide uitgangspunt creëren voor verder onderzoek. De deelvraag die bij dit onderdeel behoort, luidt als volgt:

Hoe wordt Joh. 10:16 gepositioneerd binnen de ontwikkeling van de herdermetafoor?

1.3.1.2 Tot Augustinus

Het tweede deel van dit onderzoek bevat een studie naar de exegese van Joh. 10:16 vanaf de tweede eeuw tot Augustinus. In verschillende werken verwijzen meerdere vroegchristelijke exegeten naar Joh. 10:16 en hebben zij deze tekst van een uitleg voorzien. Niet alleen de exegetes vanuit de Westerse traditie, maar ook uit de Oosterse traditie zullen bij dit onderzoek worden betrokken.

Voorafgaand aan het onderzoek naar de exegese van de kerkvaders richt het onderzoek zich op Nieuwtestamentische tekstvarianten die van belang zijn voor de exegese van Joh. 10:16. Dit is belangrijk, omdat de kerkvaders van de eerste vier eeuwen mogelijk van verschillende tekstvarianten zijn uitgegaan. Dit kan de exegese van de Vroege Kerk hebben beïnvloed.

In dit tweede deel van het proefschrift wordt de exegese van Joh. 10:16 van de 2^e eeuw tot aan Augustinus onderzocht. Hierbij komen de volgende exegeten aan bod: Clemens van Alexandrië, Tertullianus, Origenes, Cyprianus, Eusebius van Caesarea, Athanasius van Alexandrië, Didymus de Blinde, Gregorius van Nazianze, Basilius van Caesarea, Amphilochius van Iconië, Johannes Chrysostomus, Cyrillus van Alexandrië en Leo I. Deze toonaangevende exegeten hebben zich meer dan oppervlakkig beziggehouden met Joh. 10:16 en ze hebben hier een karakteristieke uitleg bij gegeven.

In dit hoofdstuk wordt elke exegeet kort geïntroduceerd. Vervolgens volgt een beknopte beschrijving van de context van het fragment dat besproken wordt. Het betreffende fragment is voor dit onderzoek van een Nederlandse vertaling voorzien en wordt op die manier gepresenteerd. Daarop volgt een weerslag van de gemaakte analyse, die zich richt op het dominante perspectief

dat vanuit de inzet Joh. 10:16 oplicht. De deelvraag die bij dit tweede deel van het onderzoek hoort luidt daarom als volgt:

Welke perspectieven worden zichtbaar bij de vroegchristelijke exegese van Joh. 10:16 tot Augustinus?

1.3.1.3 Augustinus

Het derde deel van dit proefschrift richt zich geheel op Augustinus. Augustinus wordt beschouwd als het hoogtepunt van de Vroege Kerk. Hij heeft uitvoerig over het Johannesevangelie geschreven en, in lijn met het geheel van de Vroege Kerk, heeft deze kerkvader veel aandacht gehad voor de Schriftuurlijke betekenis van de herdermetafoor.

Allereerst beoogt dit hoofdstuk de lezer door middel van een Nederlandse vertaling in staat te stellen kennis te nemen van de Augustijnse exegese van Joh. 10:16. De fragmenten zijn afkomstig uit *Expositio epistolae ad Galatas*, *Enarrationes in Psalmos*, *Expositio in Romanos*, *De consensu evangelisatrum*, *Epistulae*, *In Iohannis euangelium tractatus*, en uit de *Sermones ad populum*.

Ook voor de fragmenten in dit hoofdstuk geldt dat wanneer geen Nederlandse vertaling voorhanden was, er een nieuwe vertaling is gemaakt. Bij de bespreking van de passages wordt de presentatie van het fragment voorafgegaan van een korte beschrijving van de context. Na het fragment volgt de weerslag van de analyse, met inachtneming van het genre van het werk waaruit de passage afkomstig is, de directe context van het citaat en eventueel aanwezige parallelteksten. De derde deelvraag luidt dan ook:

Welke perspectieven worden zichtbaar bij de vroegchristelijke exegese van Joh. 10:16 door Augustinus?

1.3.2 Conclusie

De conclusie van dit proefschrift staat in het teken van een traspgewijze beantwoording van de onderzoeksvraag, aan de hand van de deelvragen. Dit betekent dat er in de eerste plaats een terugkoppeling plaatsvindt naar de belangrijkste conclusies van dit onderzoek met betrekking tot de ontwikkeling van de herdermetafoor. Dan volgen de resultaten van het onderzoek naar de aanwezige perspectieven bij de inzet van Joh. 10:16 die door de patristische auteurs tot aan Augustinus worden beschreven. Daarbij wordt eveneens gekeken in hoeverre er in deze eeuwen van een exegetische ontwikkeling sprake is. Tenslotte volgt hierop een overzicht van de belangrijkste conclusies met betrekking tot de inzet van Joh. 10:16 door Augustinus, waarbij de consistentie van de Augustijnse exegese mede wordt belicht. Hierbij zal worden aangetoond op welke manier de aanwezige perspectieven die bij Augustinus waarneembaar zijn, overeenkomen

of verschillen met de inzet van Joh. 10:16 door eerdere kerkvaders. Op deze manier wordt gepoogd de onderzoeksvraag van een goed onderbouwd antwoord te voorzien.

1.4 Methodologie

De hoofdstukken 2 tot en met 5 zijn geschreven met als doel de eerste deelvraag te beantwoorden. Hoofdstuk 2 vormt een beknopt historisch overzicht van de ontwikkeling van de herdermetafoor in het Oude Nabije Oosten, als een natuurlijke aanloop richting de bestudering van de ontwikkeling van deze metafoor in het Oude Testament. In hoofdstuk 3 wordt -op chronologische volgorde- aan de hand van verschillende Bijbelcitatens de ontwikkeling van de herdermetafoor geschetst. Ook komt aan de orde welke toepassingen hierbij zichtbaar worden. Hoofdstuk 4 is wat opzet betreft vergelijkbaar en volgt de algemene ontwikkeling van de metafoor in het Nieuwe Testament. Het volgende hoofdstuk staat in het teken van Johannes 10. Vanuit de context van het Johannesevangelie wordt getoond op welke manier de herdermetafoor verder ontwikkelt en een climax vindt in Johannes 10:16. In de hoofdstukken 2 tot en met 5 zal geen exhaustief overzicht geboden worden van de hedendaagse exegese, wel zal een strategische selectie van deze bronnen worden ingezet om de ontwikkeling van de herdermetafoor in relatie tot Joh. 10:16 in kaart te brengen.

Hoofdstuk 6 vormt de proloog op de analyse van de vroegchristelijke fragmenten en beschrijft in kort bestek op welke manier de herdermetafoor ingezet werd door de Vroege Kerk en welke rol het Johannesevangelie in deze periode had. Het hoofdstuk eindigt met een analyse van verschillende handschriften die in de Vroege Kerk een rol hebben gespeeld, zodat eventuele aandachtspunten worden meegenomen bij de bestudering van de vroegchristelijke fragmenten.

De hoofdstukken 7 en 8 vormen de kern van dit proefschrift en richten zich op de beantwoording van de tweede en derde deelvraag. Hierbij is een de inzet van een bewezen methodologie onontbeerlijk. In de onderstaande paragrafen volgt een uiteenzetting van de verschillende stappen en methodieken die daarbij zijn toegepast.

Een belangrijke beginstap betrof de zoektocht naar en de verzameling van de fragmenten. Bij deze zoektocht naar beschikbare primaire bronnen uit de periode van de eerste vijf eeuwen waarbij Joh. 10:16 geheel of gedeeltelijk wordt geciteerd, zijn verschillende hulpmiddelen ingezet.¹⁸ Hierbij

¹⁸ Voor de verzameling van de fragmenten is gebruik gemaakt van: Allenbach, J. (1975). *Biblia patristica: index des citations et allusions bibliques dans la littérature patristique*. Parijs: Editions du Centre national de la recherche scientifique; Schaff, P. (2005). *The Complete Ante-Nicene Church Fathers Collection*. New Jersey: Catholic Way Publishing; Schaff, P. (2005). *The Complete Nicene and Post-Nicene Fathers Collection*. New Jersey: Catholic Way Publishing. Daarnaast heb ik veelvuldig gebruik gemaakt van Blaise, A. (z.j.). *Dictionnaire Latin-Français des Auteurs Chrétiens*. Parijs: Centre National

werd duidelijk dat geen van de bestaande indices of databases in het gehele onderzoeksveld van dit onderzoek voorzagen. Het totaal aan fragmenten in dit onderzoek is dus bijeengebracht door middel van meerdere methoden. Om die reden biedt dit onderzoek het tot nu toe meest complete overzicht van de inzet van Joh. 10:16 door vroegchristelijke auteurs tot en met Augustinus. Deze inventarisatie heeft geleid tot een onderzoeksveld van in totaal 68 fragmenten, van de volgende veertien auteurs: Clemens van Alexandrië, Tertullianus, Origenes, Cyprianus, Eusebius van Caesarea, Athanasius van Alexandrië, Didymus de Blinde, Gregorius van Nazianze, Basilius van Caesarea, Amphilochius van Iconië, Johannes Chrysostomus, Cyrillus van Alexandrië, Leo I en Augustinus van Hippo.

In een onderzoek naar de patristische exegese van Joh. 10:16 wil de onderzoeker de betekenis van de fragmenten uit de Vroege Kerk reconstrueren door met behulp van de beschreven methodologie van ‘knooppunt’ naar ‘knooppunt’ te lezen. Dit wordt als volgt uitgevoerd. Vóór de presentatie van de fragmenten vindt de lezer een korte introductie van de auteur en de context waarin de passage staat, zoals past binnen een historisch-kritische benadering. Dan volgt een in de Nederlandse taal weergegeven fragment, als ‘sleutelpassage’. Van 53 fragmenten is een Nederlandse vertaling gemaakt, omdat deze niet beschikbaar was. Bij de overige vijftien fragmenten – allen van Augustinus – is gebruik gemaakt van een bestaande Nederlandse vertaling. De primaire brontekst van alle fragmenten is voor de volledigheid in een separaat hoofdstuk opgenomen. Ná de passage volgt een kernachtige beschrijving van de rol van Joh. 10:16 in het betreffende fragment en een omschrijving van de uitleg die de vroegchristelijke auteur aan dit tekstvers geeft. In de analyse van de fragmenten wordt duidelijk dat de vroegchristelijke auteurs de woorden van Joh. 10:16 verbinden aan allerlei theologische thema’s die door de auteurs in een veel breder Schriftuurlijk verband worden geplaatst. Als voorbeeld wijs ik op Origenes’ eschatologie en Augustinus’ visie op Israël. Dit proefschrift richt zich evenwel specifiek op de exegese van Joh. 10:16. Daarom zal de verdere uitwerking van deze buiten de tekst vallende theologische thema’s, hoe interessant ze mogelijk ook is, omwille van de helderheid en duidelijke structuur van het proefschrift, vooreerst buiten beschouwing worden gelaten. Mogelijk kunnen sommige van deze thema’s, na het voltooien van dit proefschrift, wel verder uitgewerkt worden.

---

de la Recherche Scientifique; Lampe, G. (1961). *A Patristic Greek Lexicon*. Oxford: Clarendon Press. Voor de Latijnse teksten: de *Cross Database Searchtool* van Brepols (Turnhout, 2018). Deze interface stelt de onderzoeker in staat om verschillende databanken tegelijkertijd te onderzoeken, zoals de *Library of Latin Texts – Series A*, *Library of Latin Texts – Series B*, *Monumenta Germaniae Historica*, *Archive of Celtic-Latin Literature* en de *Aristoteles Latinus Database*. Voor de Griekse teksten werd mede gebruik gemaakt van de online searchtool van *The Thesaurus Linguae Graecae (TLG)*, van de University of California, Irvine.

Bij de bespreking van een ‘knooppunt’ wordt, indien aanwezig, terugverwezen naar eerdere ‘knooppunten’ waarin een vergelijkbare exegese vastgesteld is. Op deze manier wordt stapsgewijze toegewerkt naar de samenvatting aan het einde van de hoofdstukken 7 en 8, waarin het geheel aan duidingen van Joh. 10:16 gecategoriseerd wordt weergegeven. In hoofdstuk 9 wordt de hoofdvraag aan de hand van de deelvragen beantwoord en worden conclusies met betrekking tot de vroegchristelijke exegese van Joh. 10:16 overzichtelijk achter elkaar gepresenteerd.

Voor de analyse van de individuele fragmenten is gebruik gemaakt van de close-reading methode. Deze methode legt een tekst als het ware onder een vergrootglas en geeft antwoord op de vragen die de tekst oproept. Ze kijkt naar de eerste indruk die de tekst op de lezer maakt, de gebruikte woorden, de aanwezigheid van bepaalde patronen, de handelende personen en het gebruik van symbolisme.¹⁹ Doel van de beantwoording van de vragen die de lezer aan zichzelf stelt bij het bestuderen van de tekst, is te komen tot een meer diepgaande analyse van de brontekst, waarbij de analyse van de betekenis van de tekst voortkomt uit de eigen waarneming. De close-reading methode heeft zich met betrekking tot patristische onderzoek ruimschoots bewezen.²⁰

Om een eventuele exegeseontwikkeling inzichtelijk te maken, dienen de fragmenten in chronologische volgorde te worden bestudeerd. In dit proefschrift worden de auteurs daarom ook op chronologische volgorde behandeld, van Clemens van Alexandrië tot en met Augustinus. In de behandeling van de fragmenten van Clemens van Alexandrië tot en met Leo I wordt vanwege onduidelijkheden rondom dateringen en het vaak geringe aantal fragmenten niet altijd gehandeld volgens het chronologische principe. Dit betekent dat er geen onbetwistbare conclusies kunnen worden getrokken met betrekking tot de ontwikkeling van het Schriftgebruik door een individuele auteur.

Een vergelijkbaar dilemma is aanwezig bij de behandeling van de fragmenten van Augustinus. Om de eventuele ontwikkeling in zijn gebruik van Joh. 10:16 goed in kaart te brengen is een chronologische bestudering van belang voor het trekken van juiste conclusies. Tegelijkertijd leidt dit tot een bekend probleem: de datering van de werken van Augustinus is niet altijd goed vast

---

¹⁹ Zie voor uitgebreide verhandelingen m.b.t. close reading bijvoorbeeld: Boyles, N. (2012). *Closing in on close reading*. Dillon Beach: Foundation for Critical Thinking Press; Elder, P. (2006). *The thinker's guide to how to read a paragraph: the art of close reading*. Foundation Critical Thinking, Vol. 525; Wolfreys, J. (2000). *Readings: acts of close reading in literary theory*. Edinburgh: Edinburgh University Press.

²⁰ Zie voor een voorbeeld: Willigen, M. v. (2008). *Ambrosius, De Ioseph*. Zoetermeer: Uitgeverij Boeken-centrum.

te stellen; dit geldt met name voor de homiletische werken.²¹ Om die reden blijft de scope van dit onderzoek beperkt tot het analyseren van de mogelijke overeenkomsten en verschillen tussen het functioneren van Joh. 10:16 bij Augustinus en de andere vroegchristelijke exegeten, zonder dat er conclusies getrokken worden met betrekking tot de eventuele ontwikkeling van de inzet van Joh. 10:16 binnen het oeuvre van Augustinus. Door middel van de beschreven methodologie beoogt de auteur in het onderzoek naar het gebruik van Johannes 10:16 in de eerste vijf eeuwen na Christus zo veel mogelijk recht te doen aan de intenties van de patristische auteurs en op de vroegchristelijke uitleg van dit vers op deze manier ook helder in kaart te brengen.

---

²¹ Zie hiervoor bijvoorbeeld de hermeneutische en methodische verantwoording van Ten Hove, J.B. (2020), p. 31-35, die een vergelijkbare onderzoeksmethode hanteert: “Om zo goed mogelijk in kaart te brengen wat in de ogen van de kerkvader belangrijk is en welke ontwikkelingen hierin traceerbaar zijn, worden de teksten in dit onderzoek zo consequent mogelijk in volgorde van tijd geanalyseerd. (...) In de praktijk blijkt het moeilijk, zo niet onmogelijk om alle relevante homiletische werken chronologisch te ordenen, en dus ook om op grond daarvan verifieerbare uitspraken over ontwikkeling bij de kerkvader te doen.”

2

Herdermetafoor in het
Oude Nabije Oosten

2 Herdermetafoor in het Oude Nabije Oosten

Al verschillende eeuwen voordat het Oude Testament op schrift werd gesteld, was de herdermetafoor bekend in het Oude Nabije Oosten.²² Dit hoofdstuk geeft een samenvatting van de manier waarop de herdermetafoor is toegepast in het geografische gebied waarbinnen de Bijbel voor een groot deel is ontstaan. In deze paragraaf gaan we dieper in op de herdermetafoor om te komen tot een scherpe(re) perceptie van het functioneren van deze metafoor in het Oude Nabije Oosten.²³

Voor een uitgebreide analyse van het gebruik van de herdermetafoor in het Oude Nabije Oosten verwijs ik naar de grondige studies van Elena Bosetti²⁴ en Pierre Hecke²⁵. Voor voorbeelden van een meer toegepast onderzoek, verwijs ik de lezer naar de studies van Nicolas Cachia²⁶ en Dick Kroneman.²⁷

2.1 Algemeen

Veel volken van het Oude Nabije Oosten waren oorspronkelijk nomadische herdersvolken. Dit was ook het geval bij het volk van de Israëlieten. Het herderschap gold als een van de meest uitgeoefende beroepen en vormde daarmee een belangrijk economisch fundament van de toenmalige samenlevingen.

Het herderschap werd in de dagen van het Oude Nabije Oosten hoog aangeschreven. Van een herder werd, te midden van een veelal droog en uitgestrekt gebied, verwacht dat hij de kudde beschermde, leidde en verzorgde. Tegelijkertijd zorgde de kudde voor het onderhoud van de herder door middel van de wol, de huid, het vet, de hoornen en de melk.²⁸ Op die manier waren herder en kudde van elkaar afhankelijk. Deze afhankelijkheid vormde de basis voor een liefdevolle en duurzame relatie tussen een herder en zijn schapen.²⁹

²² Hecke, P. V. (2000), p. 291-293.

²³ Daarnaast vormt deze survey de binnen de academische wereld gebruikelijke opmaat voor een verdere bestudering van deze metafoor in het Oude en Nieuwe Testament.

²⁴ Bosetti, E. (1993).

²⁵ Hecke, P. V. (2000). Zie pagina's 291-319 voor een overzicht met betrekking tot de herdermetafoor in de *Umwelt* van het Oude Israël.

²⁶ Cachia, N. (1997).

²⁷ Kroneman, D. (2004).

²⁸ Mattingly, G. (1985), p. 941.

²⁹ Cachia, N. (1997), p. 28: "Naturally enough, the shepherd needed also nourishment and sustenance for his own living and that of his family, which, normally, he got from the flock itself. This created a vital and existential inter-dependence between the shepherd and the sheep, an inter-dependence which developed into a relationship of love and dedication of the shepherd towards the sheep. This love relationship is

Het herderschap gold niet als een gemakkelijke manier van leven. De herder behoorde dag en nacht de wacht over de kudde te houden. Het beschermen van de kudde te midden van een uitgestrekt en onherbergzaam gebied bracht immers allerlei gevaren met zich mee. Van herders werd echter verwacht hun kudde tegen alle gevaar te beschermen, ook al zou dat de herder zijn leven kunnen kosten.³⁰

Bij de bestudering van het gebruik en de interpretatie van de herdermetafoor in de Schrift, zoals dat ook in dit onderzoek naar voren komt, is het voor een goed inzicht van belang om kennis te nemen van de positie van de herder ten tijde van de ontstaansgeschiedenis van de Bijbel. De bestudeerde bronnen laten zien dat het in de Schrift gebruikte beeld van de herder en de kudde zeer nauw aansloot bij het alledaagse leven van het Oude Nabije Oosten. Deze wetenschap verplicht ons om in dit onderzoek de kennis vanuit Israëls *Umwelt* mee te nemen in de bestudering van interpretaties van de herdermetafoor in de Schrift, met als doel een beter verstaan van de receptie van deze metafoor in haar primaire context.

2.2 Herdermetafoor in het Oude Nabije Oosten

De samenlevingen in het Oude Nabije Oosten zijn wel getypeerd als '*pastoral societies*'.³¹ Het is met deze wetenschap in het achterhoofd niet verwonderlijk dat de herdermetafoor op allerlei manieren van invloed is geweest op taal, cultuur en religie.³² Een duidelijke invloed is waar te nemen met betrekking tot de terminologie die gerelateerd is aan leiderschap. Zo werden goden in het Nabije Oosten al in vroege eeuwen als 'herders' getypeerd.³³ En omdat koningen vaak werden gezien als representanten van goden, werd de herder-typering ook gebruikt in het spreken over de leiders van het volk.³⁴

---

manifested in the fact that he used to take out his flock every day to pasture."

Zie ook Döllner, J. (1921). *Das Gleichnis vom guten Hirten*. ThPQ, p. 65: "Der Hirte steht mit seiner Herde infolge längeren Zusammenlebens in einem engen, persönlichen Verhältnisse."

³⁰ Cachia, N. (1997), p. 28: "It was for the shepherd to defend his flock from all these; and this entailed complete and uncompromising dedication to the point of endangering his life." Deze notie is in het licht van het verstaan van het gebruik van de herdermetafoor in de Schrift van groot belang.

³¹ Cachia, N. (1997), p. 29.

³² Zie Wright, E. (1939). *The Good Shepherd*. *The Biblical Archaeologist*, p. 44: "no other phase of life left a deeper impression than the pastoral upon the literary modes of expressions, the ideas, and the institutions of every civilization in the Near East."

³³ Cachia, N. (1997), p. 30.

³⁴ Zie een citaat van J.B. Souček in Cachia, N. (1997), p. 30: "The image of the shepherd played an important role in the ideology of a sacred kingdom, widely prevalent in the great monarchies of the ancient east. By this image the ruler represented as indispensable for the well-being, nay for the very existence, of his people. Any weakening of his power, any wavering in the allegiance of his people, could bring only disaster."

2.2.1 Mesopotamië

“Een volk zonder koning is als een kudde zonder herder.”³⁵

Deze Assyrische tekst laat iets zien van de manier waarop de herdermetafoor werd toegepast in het oude Mesopotamië. Vanuit verschillende bronnenonderzoeken is bekend dat het gebruik van de herdermetafoor in Mesopotamië reeds terug te voeren is tot omstreeks 3000 voor Christus.³⁶ Uit dit onderzoek blijkt een sterke samenhang tussen herderschap en koningschap.³⁷ Koningschap en herderschap zijn zelfs zo aan elkaar verbonden dat het moeilijk is om beiden van elkaar te scheiden.³⁸ Voorbeelden hiervan zijn de toenmalige aansprektitels voor koningen: ‘sipa’ of ‘re’u’. Beide zijn te vertalen als ‘herder’.³⁹

Gedurende de geschiedenis van het Oude Mesopotamië is het gebruik van de herdertitel voor koningen altijd blijven bestaan. Voorbeelden zijn de koningen Enannatum I (2424 - 2405 v.Chr.), Gudea (2141-2122 v. Chr.), de Babylonische koning Hammurabi (1728-1686 v. Chr.) en de Assyrische koningen Tukulti-Ninurta I (1244-1208 v. Chr.), Merodach-baladan II (721-710 v. Chr.) en Ashurbanipal (668-627 v. Chr.). Van sommigen van deze koningen is bekend dat zij expliciet betiteld werden als ‘de ware herder’.⁴⁰ In verschillende bewaard gebleven teksten zijn allerlei titels met sterke herderconnotaties zichtbaar die werden toegepast op de koningen in het oude Mesopotamië.⁴¹

³⁵ Cachia, N. (1997), p. 31.

³⁶ Kroneman, D. (2004), p. 72.

³⁷ Cachia, N. (1997), p. 30.

³⁸ Cf. Seibert zoals zij door Kroneman (2004) wordt geciteerd, p. 72: “The concepts of kingship and shepherd were so much related that it was difficult to distinguish these.”

³⁹ Hecke, P. V. (2000), p. 298.

⁴⁰ Cachia, N. (1997), p. 30.

⁴¹ Cf. Kroneman, D. (2004), p. 73: “Pastoral imagery applied to kings occurs in a variety of genres. It occurs in royal texts like the Cylinders of Gudea (around 2100 B.C.), where king Gudea refers to himself as “me being the shepherd, she (i.e. the goddess) has entrusted me with the office and authority. It is also found in the prologue of the Code of Hammurabi, where the king refers to himself as “Hammurabi, the shepherd, called by Enlil am I.” Pastoral imagery is also found in Ashurbanipal’s Coronation Hymn: “May Shamash, king of heaven and earth, raise you to shepherdship over the four regions ... Place in his hand the weapon of combat and battle, and give him the black-headed people, that he may rule as their shepherd.” And in a royal hymn which describes the birth of king Shulgi in the temple of Nippur not only the god Nunanmir / Enlil is praised as “the eternal shepherd of the land” and as “the powerful shepherd”, but also king Shulgi is portrayed as “the shepherd of prosperity”, whose “land is a (peaceful) pasture.” Pastoral imagery for kings is also found in the Lamentation over Ur-Nammu. In this Lamentation this king is repeatedly referred to as the “righteous shepherd” who has been “snatched away”.”

Het koningschap in Mesopotamië stond in een rechtstreeks verband met de godenwereld. Koning-zijn betekende geroepen te zijn door een godheid om het volk als een herder te leiden.⁴² Vanuit zowel de literatuur als de afbeeldingen die uit Mesopotamië bewaard zijn, is op te maken dat men in deze periode vier taken toeschreef aan de herder-koning:

Allereerst, de zorg voor de kudde. Zoals Pierre Van Hecke heeft laten zien was de zorg voor voldoende en schoon (drink)water een topprioriteit voor elke koning.⁴³ Zoals herders verantwoordelijk waren voor genoeg drinkwater voor de kudde, zo werden koning-herders uit Mesopotamië dus verantwoordelijk gehouden voor een adequaat aanbod van drink- en landbouwater. Een tweede taak behelsde de bescherming van het volk. Bij alle soorten van gevaar werd de koning in Mesopotamië gezien als degene die het volk bescherming moest bieden, precies zoals een herder verantwoordelijk was voor de bescherming van de kudde. Een derde taak betrof het leiderschap. In het Oude Mesopotamië was het de herder-koning, en geen ander, die de richting van de ontwikkeling van een volk bepaalde. Een vierde taak betrof de verantwoordelijkheid van koningen voor het bijeen vergaderen van afgedwaalde ‘schapen’. Een krachtig voorbeeld vinden we in een beschrijving van Hammurabi (1728-1686 v. Chr.): “De verstrooide bevolking van Sumer en Akkad verzamelde ik, spijs en drank bood ik hun daaraan, met zegen en volheid weidde ik hen.”⁴⁴

Omdat de wereld van goden en koningen nauw aan elkaar verbonden was, gold voor Mesopotamië dat de herdermetafoor ook werd toegepast in het denken over de godenwereld. De belangrijkste goden -Enlil, Shamash en Marduk- werden gezien als ‘herders’ van de hele mensheid.⁴⁵ Het gebruik van de herdermetafoor staat binnen deze context in het teken van het beschermen van en het leiding geven aan een kudde.⁴⁶ Van deze toepassing zijn verschillende voorbeelden bewaard gebleven, die licht werpen op de manier waarop de metafoor werd toegepast.

In een gedicht van Samas (omstreeks 1000 voor Christus) wordt de goddelijke zon als ‘herder’ getypeerd.⁴⁷ Enlil, de god van de wind, wordt beschreven als ‘de ware herder’, evenals de god Marduk. De god ‘Istar’ wordt omschreven als ‘de goede herder’.⁴⁸ Ook zijn er voorbeelden bekend

⁴² Kroneman, D. (2004), p. 72.

⁴³ Hecke, P. V. (2000), p. 302.

⁴⁴ Hecke, P. V. (2000), p. 300.

⁴⁵ Kroneman, D. (2004), p. 75.

⁴⁶ Hallo, W. (1997), p. 474: “May he constantly shepherd over your peoples, whom you gave him, in justice. (...) May he shepherd the peoples of Enlil in abundance and justice!”

⁴⁷ Cachia, N. (1997), p. 31. Hier merkt Cachia het volgende bij op: “Providence and care extended to all of creation are two important themes in this Mesopotamian concept of divinity.” Deze zin vormt een voorbeeld van de verwevenheid tussen het herder- en koningschap.

⁴⁸ Cachia, N. (1997), p. 31.

waarbij zichtbaar wordt dat de reikwijdte van de metafoor verder strekte. In bronnen uit die tijd zijn uitwerkingen gevonden van de goden als de herders, van het volk als de kudde en van de tempels als de stallen.⁴⁹

In het observeren van het gebruik van de herdermetafoor voor de godenwereld van het Oude Mesopotamië concludeert Van Hecke dat dit fenomeen zich in alle afzonderlijke historische periodes heeft voorgedaan, maar dat er geen sterke ontwikkeling van de metafoor te constateren is.⁵⁰ De toepassing van de metafoor strekt zich uit tot zowel koningen als goden. Een opvallend gegeven hierbij is dat de herderlijke zorg van de goden zich, via de koningen, expliciet richtte tot het gehele volk en niet slechts tot hoogwaardigheidsbekleders.⁵¹

2.2.2 Egypte

Ook in Egypte wordt de herdermetafoor al in een vroeg stadium zichtbaar. Er bestaan zogenaamde Piramideteksten, daterend uit het Oude Tijdperk (2686-2181 voor Christus), waarin het beeld van de herder wordt toegepast op goddelijke personages. Vanuit de Egyptische context is bekend dat de god - als herder - een uiterst belangrijke verantwoordelijkheid droeg: het *geven* en *beschermen* van leven.⁵² In eerste instantie wordt de herdersymboliek uitsluitend verbonden aan de relatie tussen de goden en de koningen. In een latere fase is de herdermetafoor ook toegepast op de voorstelling van de manier waarop de goddelijkheid zich tot het volk verhiel.

In een nog latere fase, ten tijde van de Eerste Tussenperiode (2181-2040 v. Chr.), wordt de reikwijdte van de invloed van de herder-god aanzienlijk vergroot. Niet alleen de farao, maar het hele Egyptische volk wordt onder de zorg en leiding van de herder-goden geplaatst.⁵³ Op deze manier groeit de herdermetafoor in het Oude Egypte in betekenis en bloeit die op tot een zeer bekende en veelzeggende symboliek.⁵⁴

Verskillende onderzoeken maken duidelijk dat de toepassing van het ontwikkelende herderbeeld op de relatie tussen de goden en de koning en het volk van grote invloed is geweest op de manier waarop het koningschap in Egypte werd gewaardeerd.⁵⁵ De toepassing van het beeld van de herder

⁴⁹ Kroneman, D. (2004), p. 75: "In the Lamentation of the gods of Sumer who abandon their temples, the temples are compared to stables and sheepfolds, while the gods are compared to shepherds who have abandoned their temples (stables) and people (cattle)."

⁵⁰ Hecke, P. V. (2000), p. 302.

⁵¹ Bosetti, E. (1993), p. 12-14.

⁵² Cachia, N. (1997), p. 31.

⁵³ Kroneman, D. (2004), p. 77.

⁵⁴ Cachia, N. (1997), p. 31.

⁵⁵ Cachia, N. (1997), p. 31. Cachia noemt hier in het bijzonder: D. Müller, *Der gute Hirte*, p. 131 en J.A. Wilson, *The burden of Egypt*, p. 120.

op de idee van het koningschap droeg bij aan een paradigmaverandering: een koning was niet zomaar een afstandelijke, rechthebbende despoot, maar droeg - evenals een goede herder - een grote verantwoordelijkheid voor het welzijn van zijn kudde - het volk.⁵⁶ De symboliek van de herder versterkte de idee dat koningschap in het Oude Egypte samenviel met zorg en liefde voor het volk, waarbij de koning een verantwoordelijkheid droeg om het volk te voeden, te beschermen en te bewaren.⁵⁷

Vanaf het tweede millennium voor Christus blijft dit besef steeds aanwezig: de godheid van Egypte zorgde als een goede herder, via de farao, voor het volk.⁵⁸ Het idee wordt onder meer duidelijk zichtbaar in de bekende Ipuwer-papyrus (ongeveer 1991-1803 BC), waar de ideale leider van het volk wordt omschreven: "*He is the heersman of all men. Evil is not in his heart. Though his herds may be small, still he has spent the day caring for them*" (XII,1).⁵⁹

Vanaf de 12de dynastie (1991-1786) wordt er nog een volgende ontwikkeling zichtbaar. Egyptische farao's beginnen de herder-titel op zichzelf toe te passen. De idee van het herderschap voor koningen was sterk gerelateerd aan de gedachte dat koningen door de godenwereld werden uitverkoren koning te zijn. Een voorbeeld dat laat zien op welke manier het koningschap in verband stond met de godenwereld en op welke manier de herdersymboliek daarin functioneert, wordt duidelijk in een uitspraak van farao Amenhotep II (1450-1425 v. Chr.): "*He (i.e. the god Amun) has made me to a shepherd of this country, because he knew that I would lead it for him.*"⁶⁰

Ten tijde van de periode van het Nieuwe Koninkrijk (ongeveer 1550-1077 v. Chr.) groeit het symbool van de herder verder uit tot een symbool met een kosmopolitisch-universeel karakter.⁶¹

⁵⁶ Hecke, P.V. (2000), p. 293.

⁵⁷ Kroneman, D. (2004), p. 77: "The use of the "shepherd" (mnjw) title for the Pharaohs is not an expression of their autonomy, but rather an expression of their responsibilities with regard to the people." Zie ook J.A. Wilson, door Cachia geciteerd (p. 32): "The concept of the good shepherd rather than the distant and lordly owner of the flocks shifted the idea of kingship from possession as a right to responsibility as a duty. Property itself had rights, and the possessor was obliged to exert himself to the point of pain in protecting and nurturing his flocks."

⁵⁸ Cf. Kroneman, D. (2004), p. 76: "In this context the shepherd metaphor does not primarily express the care for the deity towards his people, but it is used as an appeal to remind the deity of his responsibility to take care of the people whom he had created." Van Hecke (2000, p. 293) schrijft deze ontwikkeling toe aan een in een crisis geraakt wereldbeeld, waarbij getwijfeld werd aan het functioneren van de goden als herders voor het volk.

⁵⁹ Cachia, N. (1997), p. 33.

⁶⁰ Moor, J. D. (1982), p. 37.

⁶¹ Cachia, N. (1997), p. 33: "In the time of the New kingdom, the symbol which was earlier anthropocentric became cosmo-universalistic. God as a shepherd took care not only of the Egyptians but also of all

De herder-god is niet alleen degene die de Egyptenaren leidt, voedt en beschermt, maar doet dat voor de gehele mensheid.⁶² Ten tijde van de periode van het Nieuwe Koninkrijk is een speciale formule ontwikkeld die doet denken aan een titel: *mjnw nfr* - goede herder. Deze titel werd zowel door farao's zelf als door anderen gebruikt om de leider van Egypte te karakteriseren. Een voorbeeld vinden we in de hymne van Ammon van Merisekhmet, waar de zon-godheid wordt vereerd als "de goede herder van de mensheid", die gekenmerkt wordt door zorgvolle genegenheid tot de kuddes en die weet wat het is om een goede herder te zijn.⁶³ Tijdens deze periode worden niet langer alleen de farao's als herders betiteld, maar ook andere maatschappelijke leiders ontvangen dit predicaat.⁶⁴

In tegenstelling tot de Mesopotamische context is er in de toepassing van de herdermetafoor in Egypte door de tijd wel degelijk een ontwikkeling waar te nemen.⁶⁵ Waar de metafoor van het herderschap zich in de beginperiode concentreert op het godendom, breidt de toepassing zich in latere eeuwen uit naar farao's en andere hoogwaardigheidsbekleders.⁶⁶

Daarnaast ontwikkelde de toepassing van de herdermetafoor zich met betrekking tot haar reikwijdte. Waar het gebruik van deze metafoor zich in eerste instantie beperkte tot de relatie tussen godendom en farao's, groeide deze later uit tot een universele symboliek, waarbij de gehele schepping onder de herderlijke zorg van het godendom werd gesteld.

2.2.3 De Hellenistische wereld

Dit onderdeel van het proefschrift omvat een bondige bestudering van de manier waarop de herdermetafoor functioneerde in de Hellenistische wereld. Hoewel het Oude Griekenland haar hoogtepunt bereikte in de periode van 334-30 v. Chr., krijgt de hellenisering van het Romeinse

Rijk al gestalte vanaf de 7e eeuw voor Christus tot omstreeks de eerste drie eeuwen na Christus. Ook in deze periode is de herdermetafoor bekend en kent ze verschillende toepassingen.

Het hier volgende gedeelte is daarom om twee redenen van belang. Allereerst geeft het inzicht in de manier waarop de herdermetafoor functioneerde tijdens de invloed van de hellenistische wereld in de omgeving van Israël, tijdens het ontstaan van het Nieuwe Testament.⁶⁷ Ten tweede levert het een beter begrip op van de wijze waarop de herdermetafoor functioneerde ten tijde van de vroegchristelijke exegeten.⁶⁸ Zij leefden immers ook veelal te midden van een cultuur die sterk beïnvloed was door het Griekse klassieke denken. Veel kerkvaders waren daarbij zeer goed op de hoogte van de klassieke cultuur en hebben in hun theologiseren een verbinding willen leggen tussen de Schrift en het klassieke denken.

In de volgende paragrafen wil ik een drietal voorbeelden noemen, ter illustratie van de het functioneren van de herdermetafoor in verschillende bronteksten uit verschillende tijdperken van de hellenistische periode.

Het eerste voorbeeld is ontleend aan de werken van Homerus' (ca. 800-750 v. Chr.). Het gebruik van de herdermetafoor door middel van de term 'poimen laon' (d.i.: herder van het volk) in zowel *De Ilias* als *De Odyssee* komt veelvuldig voor.⁶⁹ Een beschrijving van koning Agamemnon als herder vormt één van de voorbeelden.⁷⁰

Plato (ca. 427-347 v. Chr.) heeft eveneens veelvuldig gebruikt gemaakt van deze metafoor, bijvoorbeeld in zijn *Politeia*. Enerzijds werkt hij het beeld van de herder uit als een voorbeeld

mankind and all living creatures".

⁶² Kroneman, D. (2004), p. 77: "During the New Empire (1570-1085 B.C.) the imagery of 'The Deity is a shepherd' becomes universal and individual. The imagery occurs predominantly in hymns to the sun god. In one of the four hymns to Amun (before 1365 B.C.), the sun-god is addressed as "the good shepherd, who appears wearing his white crown" and as the one with his many hands, "who guards at night, when the whole world is asleep, while you seek what is useful for your herd". In the Hymn of Mer-Sekmet the sun-god Amon-Re-Har-akhti is addressed as "thou art valiant as a herdsman tending them (the people) forever and ever." In the same hymn the deity is also called "O our Ptah who loves his craft, herdsman who loves his herds."

⁶³ Cf. Cachia, N. (1997), p. 33. Cachia wijst hier op de overeenkomsten tussen het gebed van Ammon en enkele aspecten uit Psalm 23. "The prayer begs God to lead him, the hungry one, to the food, for Amon, he professes, is not a lazy shepherd." Zie ook: Van Hecke (2000), p. 296.

⁶⁴ Kroneman, D. (2004), p. 78.

⁶⁵ Van Hecke, P. (2000), p. 302.

⁶⁶ Bosetti, E. (1993), p. 12-13.

⁶⁷ Bryce, T. (2002). *Life and Society in the Hittite World*. Oxford: Oxford University Press; Cachia, N. (1997), p. 35-37; Collins, C. (1996). *Authority Figures: Metaphors of Mastery from the Iliad to the Apocalypsis*. Lanham ML: Rowman and Littlefield Publishers; Davis, J. (1979). *The Perfect Shepherd: Studies in the 23rd Psalm*. Grand Rapids, MI: Baker Book House; Frye, H. N. (1957). *Anatomy of criticism: four essays*. Princeton, NJ: Princeton University Press; Swiercz, P. (n.d.). *The Idea of Shepherd Rule in the Ancient Mediterranean Region. Searching for the Context of the Idea of Orpheus the Shepherd*. Krakau, Polen: Jesuit University Ignatianum.

⁶⁸ Aubert, B. (2009). *The Shepherd-Flock Motif in the Miletus Discourse (Acts 20:17-38) Against its Historical Background*. New York: Peter Lang, in het bijzonder pp. 176-259; Beskow, P. (1962). *Rex Gloriarum: The Kingship of Christ in the Early Church*. Ann Arbor, MI: University of Michigan Press; Chadwick, H. (1984). *Early Christian Thought and the Classical Tradition*. Oxford: Oxford University Press; Gruen, E. S. (1984). *The Hellenistic World and the Coming of Rome*. Londen: University of California Press.

⁶⁹ Cachia, N. (1997), p. 35: "In fact, in the writings of Homer (...) the use of the metaphor (...) becomes a true cliché."

⁷⁰ Zie Homerus, *Odysee*, III,156; IVN, 497.

van de kunst van het zorgdragen voor datgene waarover men is gesteld.⁷¹ Dit past hij toe op de verantwoordelijkheden van de politieke leiders van die dagen. Anderzijds geeft Plato de herdermetafoor een theologische dimensie door zijn tijd te vergelijken met een tijd zonder goddelijke herder. Filosofen zijn - bij afwezigheid van deze goddelijk herder - de aardse representanten, aldus Plato.⁷²

Een derde te noemen auteur uit de hellenistische periode is Philo van Alexandrië (omstreeks 20 v. Chr. – 50 n. Chr.) Deze Joodse filosoof wordt gezien als een belangrijke representant van hellenistisch-Joodse wereld en vormt daarmee de natuurlijk verbinding tussen de buiten-Bijbelse bronnen uit het Oude Nabije Oosten en de boeken van de Bijbel.⁷³ Philo spreekt in zijn *De Agricultura* uiterst waarderend over de functie van de herder. Zo schrijft hij dat de titel ‘herder van volken’ slechts zeer zorgvuldig en selectief op koningen kan worden toegepast. Dit vereist namelijk een bijzonder karakter en goed gedrag en geldt alleen voor wijze, daadkrachtige koningen.⁷⁴ Philo van Alexandrië past de herdermetafoor op meerdere manieren toe. In *De Vita Mosis* (I,61) past hij de metafoor toe op aardse machthebbers.⁷⁵ Tegelijkertijd ontvangt de ‘soevereine God’ ook de titel van herder, juist omdat het herderschap een zo inhoudsvolle betekenis wordt toegekend. En als God de herder is, dan geldt de hele mensheid als de kudde.⁷⁶ Philo voegt nog een individuele dimensie aan de herdermetafoor toe door God voor te stellen als de goede herder die zich over de menselijke ziel ontfermt.⁷⁷

⁷¹ Zie Plato, *The Republic*, I, 345CD: “But the art of shepherd surely is concerned with nothing else than how to provide what is best for that over which it is set.”

⁷² Cachia, N. (1997), p. 31.

⁷³ Cachia, N. (1997), p. 37: “Philo becomes, as it were, the natural link between the world outside the Old Testament and the Hebrew and Christian Scriptures.”

⁷⁴ Cachia, N. (1997), p. 36 over Philo: “He extols the shepherd’s task saying that it is ‘so full of dignity and benefit’ (...) that poets are wont to give to kings the title ‘shepherd of peoples’, a title which the lawgiver bestows on the wise. They are the only real kings.” (*De Agricultura*, par. 41).

⁷⁵ Cachia, N. (1997), p. 36: “How admirable again is the example of Moses, the guardian of the laws, who, judging the business of a shepherd to be a great and glorious task, took it upon himself. For we find him ruling and leading the thoughts and the counsels of the worlding Jethro and drawing them away from the absorbing crowd and tumult of the citizen’s life into the lonely land where injustice is not.” (*De Vita Mosis* I, par. 61).

⁷⁶ Cachia, N. (1997), p. 37.

⁷⁷ Cachia, N. (1997), p. 37: “That which brings it about that the different parts of the soul are not left to drift with no one to watch over them, is, we may say, mainly, nay, solely, God’s care and oversight. It secures for the soul the benefit of all blameless and perfectly good shepherds. When he has been set over it there is no possibility of the union of the mind’s parts being dissolved.” (*De Agricultura*, par. 49).

De genoemde studies en de aangehaalde voorbeelden laten scherp zien dat de positieve waardering van de herdermetafoor voor en tijdens de Hellenistische periode in lijn is met het functioneren van deze metafoor in het oude Egypte en Mesopotamië. Centraal hierbij staan woorden als *zorgen* en *beschermen* waarbij zowel goddelijke als menselijke personen de titel van *herder* kunnen dragen. Op die manier is de herdermetafoor in de hellenistische wereld zeer bekend en betekenisvol. Dit komt op verschillende manieren naar voren bij toonaangevende auteurs.

Deze conclusie is in de eerste plaats van belang bij de verdere bestudering van de exegese van Johannes 10:16, in het vervolg van dit proefschrift. Het betekent dat een beïnvloeding vanuit de Griekse cultuur op het denken van de primaire ontvangers van het Johannesevangelie een positieve bijdrage heeft kunnen leveren aan de waardering voor de herdermetafoor zoals deze in de Schrift naar voren komt. Tegelijk is de conclusie met betrekking tot de waardering van de herdermetafoor in de hellenistische wereld ook van belang voor de manier waarop de Vroege Kerk deze metafoor heeft benaderd. Studies hebben laten zien dat de invloed van het Griekse denken op de vroegchristelijke exegeten aantoonbaar aanwezig is. Dit geldt ook met betrekking tot het gebruik van de herdermetafoor.⁷⁸

De invloed van het Griekse denken op de vroegchristelijke auteurs en hun leefomgeving heeft dus naar alle waarschijnlijkheid eveneens bijgedragen aan een positieve ontvangst alsook aan een positief gebruik van de herdermetafoor.

2.3 Samenvatting

Bestudering van de toepassing en ontwikkeling van de herdermetafoor in de context van het Oude Egypte, Mesopotamië en de Hellenistische wereld laat een aantal overeenkomsten en verschillen zien. Een belangrijke overeenkomst is het feit dat de metafoor van de herder in deze werelden altijd aanwezig is geweest en gebleven, ondanks de grote ontwikkelingen die deze beschavingen gedurende vele eeuwen hebben beïnvloed. Soms heeft het gebruik van de metafoor een sterke ontwikkeling doorgemaakt, zoals in Egypte, en soms nauwelijks, zoals in Mesopotamië.

Tijdens de periode van het Hellenisme is een verdergaande ontwikkeling van de herdermetafoor waarneembaar. De grote invloed van het hellenisme binnen de geografische en culturele context van de Vroege Kerk kan worden gezien als een belangrijke additionele stimulans voor de adaptatie van de herdermetafoor binnen de christelijke kerk van de eerste vijf eeuwen.

In een nadere bestudering van de patristische exegese van Joh. 10:16 is het van belang om deze bevindingen voor ogen te houden. De metafoor van de herder is ten tijde van de gehele

⁷⁸ Zie bijvoorbeeld Beskow, P. (1962), p. 199: “That this imagery became so common in the early church was evidently due to influence from Hellenistic thought (...)”

ontstaansomgeving en -geschiedenis van de Schrift zeer bekend geweest. Daarbij kan in ieder geval worden geconcludeerd dat het herderschap met name positieve connotaties met zich meebracht. Het werd gezien als een hooggewaardeerde manier van zorgdragen over datgene waarover men was gesteld. Toepassingen werden op twee manieren gemaakt. Vanuit zowel de Mesopotamische, alsook de Egyptische en de Hellenistische context, zijn voorbeelden aanwijsbaar waarin de herdermetafoor toepassingen kent binnen zowel de goden- als de mensenwereld. Ook in de Schrift komt de herdermetafoor voor. En ook in de Schrift komen we een tweevoudige manier van het toepassen van de herdermetafoor tegen. In de volgende hoofdstukken wordt daar verder op ingegaan.

3

De herdermetafoor
in het OT

3 De herdermetafoor in het OT

3.1 Introductie

In dit hoofdstuk wordt de toepassing van de herdermetafoor binnen de context van het Oude Testament belicht. Zoals we in het vorige hoofdstuk hebben gezien past het gebruik van de herdermetafoor zeer goed in een culturele context zoals die in het land Israël aanwezig was ten tijde van het ontstaan van het Oude Testament.⁷⁹ De ontstaansgeschiedenis van Israël is nauw verweven met het herderschap en maakt aannemelijk dat de eerste ontvangers van de Oudtestamentische boodschap toepassingen met betrekking tot de herdermetafoor goed konden begrijpen.

3.2 Het gebruik van de herdermetafoor in het OT

Dat herders en hun kudden zowel in letterlijke als in figuurlijke zin veelvuldig terug te vinden zijn in het Oude Testament, behoeft geen betoog.⁸⁰ Voor nu is de vraag op welke manier deze herderterminologie binnen het Oude Testament functioneert. Na een beknopte studie naar het (woord)gebruik van de herdermetafoor zullen we met een aantal voorbeelden door de Schrift heen duidelijk maken hoe de herdermetafoor binnen het Oude Testament functioneert. Op deze manier willen we laten zien dat de interpretatie van het gebruik van deze metafoor in het Nieuwe Testament onlosmakelijk verbonden is met het gebruik van de herdermetafoor in het Oude Testament. In de conclusie staan we stil bij de vraag in hoeverre het gebruik van de herdermetafoor in het Oude Testament verschilt van die in het Oude Egypte en Mesopotamië.

Herderterminologie in het Oude Testament wordt beschouwd als een zelfstandig domein binnen de *animal husbandry*-groep.⁸¹ Deze terminologie bevat een aantal karakteristieke (werk)woorden.

⁷⁹ Dit vormt één van de conclusies van Kroneman, D. (2004), p. 131, die als volgt onder woorden is gebracht: “The use of the shepherd metaphor in the Old Testament fits in very well with the cultural context and experiences of semi-nomadic shepherds and of settled farmers who owned and pastured flocks”.

Dit betekent echter niet dat het gebruik van de herdermetafoor in het Oude Nabije Oosten gelijk is aan het gebruik in het Oude Testament. Cachia, N. (1997) wijst hier op (p. 34-35): “The Bible has adopted in this terminology a new meaning in order to show the relationship of election and alliance which links Yahweh to his people.” Zie ook Endedijk, H. (2010). *Bijbelse Encyclopedie*. Kampen: Kok, p. 328.

⁸⁰ Zie voor een voorbeeld uit de Pentateuch: Num. 27:16-17; de historische boeken: 1 Kron. 21:17; de Psalmen: Psalm 100:3; de profeten (pre-exilisch): Micha 2:12; profeten (exilisch): Jeremia 3:15; profeten (post-exilisch): Zach. 13:7. Zie voor een meer uitgebreid overzicht, Köstenberger, J. (2002), p. 92-94.

⁸¹ Zie Kroneman, D. (2004), p. 83: “Shepherd and sheep terminology in the Old Testament belongs to the cognitive (cultural) domain of animal husbandry. It also constitutes a sub-domain in its own right.” Ook biedt Kroneman een overzicht van de verdere classificering binnen het subdomein van de herderterminologie in het Oude Testament.

Deze woorden vormen belangrijke indicatoren bij het identificeren van de herdermetafoor in het Oude Testament.

Het werkwoord רעה (ra'ah) wordt door Dick Kroneman en Nicolas Cachia gezien als een belangrijke indicator van het aanwezig zijn van de herdermetafoor in het Oude Testament.⁸² Deze vorm komt in allerlei vormen 166 keer in het Oude Testament voor. Zij is te vinden in 24 van de 39 Bijbelboeken, met name in het boek Genesis, de Profeten en de Psalmen. Het is van belang dat het gebruik van רעה (ra'ah) in meer dan driekwart van de gevallen als *figuratief* wordt geclassificeerd.⁸³ Dit niet-letterlijke gebruik komt daarbij het meest voor in de Bijbelboeken Ezechiël⁸⁴, Jeremia⁸⁵, Jesaja⁸⁶, Zacharia⁸⁷ en in de Psalmen.⁸⁸ Andere veelvoorkomende voorbeelden uit de herderterminologie zijn רֹעֵה ‘herder’, dat 83 keer voorkomt, en צֹאן ‘kudde’, dat 261 keer in het OT wordt gebruikt.⁸⁹ Voor wat betreft de werkwoorden die behoren tot het genre van de herderterminologie zijn bijvoorbeeld נהל (nahal) ‘leiden’, en רבץ (rabats) ‘neerliggen’, שמר (shamar) ‘hoeden’ en קבץ (qabats) ‘bijeengbrengen’ van belang.⁹⁰

De identificatie van de aanwezigheid van de herdermetafoor in het Oude Testament is niet in alle gevallen eenvoudig. Studies hiernaar maken duidelijk dat er ruwweg drie categorieën zijn.⁹¹

⁸² Zie voor een uitgebreide studie naar het gebruik van herderterminologie in het Oude Testament: Kroneman, D. (2004), p. 81-93. Hoewel minder uitvoerig en gedetailleerd, is de analyse van Cachia, N. (1997) in sommige gevallen complementair, zie p. 37-42.

⁸³ Kroneman, D. (2004), p. 86-87. Hierbij is ‘figuratief’ de verzamelterm voor al het niet-letterlijke gebruik. Kroneman onderscheidt in zijn onderzoek vier vormen van (een afgeleid) figuratief gebruik van רעה (ra'ah) ‘metaphor’, ‘simile’, ‘metonymy’ en ‘symbolic’. Gezien het gestelde doel voor dit hoofdstuk in dit proefschrift acht ik het niet noodzakelijk om deze gegevens in deze studie naar het gebruik van de herdermetafoor in het Oude Testament mee te nemen.

⁸⁴ In het Bijbelboek Ezechiël komt deze vorm 31 keer voor: 34: 2 (5x), 3, 5, 7, 8 (5x), 9, 10 (4x), 12, 13, 14 (2x), 15, 16, 18, 19, 23 (4x), 24.

⁸⁵ In het Bijbelboek Jeremia komt deze vorm 25 keer voor: 2: 8, 16; 3:15; 6: 3; 10:21; 12:10; 17:16; 22:22 (2x); 23: 1; 23: 2 (2x); 23: 4 (2x); 25:34, 35, 36; 50: 6, 19;

⁸⁶ In het Bijbelboek Jesaja komt deze vorm 16 keer voor: 11:7; 13:20; 14:30; 27:10; 30:23; 31:4; 38:12; 40:11 (2x) 44:20; 44:28; 49: 9; 56:11; 61:5; 63:11; 65:25.

⁸⁷ In het Bijbelboek Zacharia komt deze vorm 12 keer voor: 10: 2, 3; 11: 3, 4, 5, 7, 9, 15, 16, 17; 13: 7 (2x).

⁸⁸ In het Bijbelboek Psalmen komt deze vorm 8 keer voor: 23: 1; 28: 9; 37: 3; 49:15; 78:71, 72; 80: 2, 13.

⁸⁹ Voor een grondige studie naar de manier waarop herderterminologie voorkomt in de Schrift, zie Kroneman, p. 83-93.

⁹⁰ Cachia, N. (1997), p. 45: “There is in the OT a range of verbs, which are linked to the pastoral experience of shepherds and which are attributed to God. They specify the main pastoral verb ra'ah thus permitting us to discern better the multiple activities of God as shepherd in favor of his people.”

⁹¹ Zie Kroneman, D. (2004), p. 82-83, met name voetnoot 296 en 297.

a. *Expliciet gebruik van de herdermetafoor*

De toepassingen van de herdermetafoor die voor de lezer van het Oude Testament het meest zichtbaar zijn, zijn die figuratieve toepassingen waarin een persoon zichzelf of een ander als herder presenteert. Vaak gaat een dergelijk expliciet gebruik van de metafoor vergezeld van een aantal (werk)woorden die in nauw verband staan met het herdersleven. Een voorbeeld van een direct gebruik van de herdermetafoor in het Oude Testament is Psalm 23:1-3⁹².

Met een expliciet gebruik van het woord “herder” en een aantal werkwoorden die in nauw verband staan met de herderterminologie zoals ‘doen nederliggen’, ‘voeren’, ‘leiden’ voldoet Psalm 23 aan de criteria om als voorbeeld te dienen van een expliciet gebruik van de herdermetafoor.

b. *Impliciet gebruik van de herdermetafoor*

Een voorbeeld van het impliciet gebruik van de herdermetafoor wordt gevonden in Jesaja 49. Zie hieronder de verzen 8 tot en met 13.⁹³ Hoewel het woord ‘herder’ of ‘schapen’ niet in dit hoofdstuk of in de direct aangrenzende hoofdstukken (48 en 50) voorkomt, kunnen we vers 10 zien als een voorbeeld van een impliciete toepassing van de herdermetafoor. Hoewel primaire elementen ontbreken, roepen overige elementen als ‘op alle hoge plaatsen zal hun weide wezen’, ‘niet hongeren, noch dorsten’, ‘de hitte en de zon zal hen niet steken’, ‘hun Ontfermer zal ze leiden’, ‘aan de springaders der wateren zachtjes leiden’ onherroepelijk het beeld op van een herder en zijn kudde.⁹⁴

⁹² “Een Psalm van David. De HEERE is mijn Herder, mij zal niets ontbreken. Hij doet mij nederliggen in grazige weiden; Hij voert mij zachtjes aan zeer stille wateren. Hij verkwikt mijn ziel; Hij leidt mij in het spoor der gerechtigheid, om Zijns Naams wil.”

⁹³ “Alzo zegt de HEERE: In dien tijd des welbehagens heb Ik U verhoord, en ten dage des heils heb Ik U geholpen; en Ik zal U bewaren, en Ik zal U geven tot een verbond des volks, om het aardrijk op te richten, om de verwoeste erfenissen te doen beërven; Om te zeggen tot de gebondenen: Gaat uit; tot hen, die in duisternis zijn: Komt te voorschijn; zij zullen op de wegen weiden, en op alle hoge plaatsen zal hun weide wezen. Zij zullen niet hongeren, noch dorsten, en de hitte en de zon zal hen niet steken; want hun Ontfermer zal ze leiden en Hij zal hen aan de springaders der wateren zachtjes leiden. En Ik zal al Mijn bergen tot een weg maken, en Mijn banen zullen verhoogd zijn. Zie, deze zullen van verre komen; en zie, die van het noorden en van het westen, en geen uit het land van Sinim. Juicht, gij hemelen! en verheug u, gij aarde! en gij bergen! maakt gedreun met gejuich; want de HEERE heeft Zijn volk vertroost, en Hij zal Zich over Zijn ellendigen ontfermen.”

⁹⁴ Kroneman, D. (2004), p. 83 benoemt Jesaja 49:10 als een duidelijk voorbeeld waarbij ‘shepherd imagery’ bedoeld wordt. Een belangrijke reden hiervoor is het gebruik van het werkwoord רעה (ra’ha), ‘leiden’. Van de zeven keer dat dit werkwoord in het Oude Testament wordt genoemd, is in drie gevallen sprake van de aanwezigheid van de herdermetafoor (Psalm 23:2, Jesaja 40:11, 49:10). In de overige vier gevallen

c. *Onduidelijk gebruik van de herdermetafoor*

Psalm 121 is een voorbeeld waarbij verschillende woorden worden gebruikt die connotaties oproepen met de herdermetafoor, maar waar de aanwezigheid van de metafoor zelf niet onomstotelijk kan worden vastgesteld.⁹⁵ In deze Psalm zijn het met name specifieke woorden als ‘bewaarder’ (vers 3, 4, 5), ‘bewaren’ (שמר, shamar), vers 7, 8) die in de richting van een herdermetafoor wijzen. Ook zinsneden als ‘uw voet niet laten wankelen’ (vers 3), ‘zal niet sluimeren’ (vers 3, 4), ‘uw uitgang en uw ingang bewaren’⁹⁶ passen goed bij taalgebruik dat het herdersleven beschrijft. Tegelijkertijd ontbreken elementen die noodzakelijk zijn om de aanwezigheid van de herdermetafoor in Psalm 121 hard te maken.⁹⁷

We kunnen het bovenstaande als volgt resumeren: in het Oude Testament zijn verschillende voorbeelden aanwezig waarbij de aanwezigheid van de herdermetafoor zonder discussie kan worden vastgesteld. Voorwaarde is een figuratief gebruik van herderterminologie waarbij iemand zichzelf of iemand anders als herder portretteert. Deze manier van spreken wordt veelal vergezeld van andere (werk)woorden die het gebruik van de herdermetafoor bevestigen, zoals het gebruik van de werkwoordstam רעה (ra’ah). Een voorbeeld van expliciet gebruik van de herdermetafoor wordt gevonden in Psalm 23. In sommige gevallen ontbreken de primaire elementen die nodig zijn voor het vaststellen van een expliciet gebruik van de herdermetafoor, maar geeft de context

(Exodus 15:13, Psalm 31:4, Jesaja 51:5 en 2 Kronieken 28:15) is de aanwezigheid van het gebruik van de herdermetafoor goed mogelijk, maar niet met zekerheid vast te stellen.

⁹⁵ “Een lied Hammaäloth. Ik hef mijn ogen op naar de bergen, vanwaar mijn hulp komen zal. Mijn hulp is van den HEERE, Die hemel en aarde gemaakt heeft. Hij zal uw voet niet laten wankelen; uw Bewaarder zal niet sluimeren. Ziet, de Bewaarder Israëls zal niet sluimeren, noch slapen. De HEERE is uw Bewaarder, de HEERE is uw Schaduw, aan uw rechterhand. De zon zal u des daags niet steken, noch de maan des nachts. De HEERE zal u bewaren van alle kwaad; uw ziel zal Hij bewaren. De HEERE zal uw uitgang en uw ingang bewaren, van nu aan tot in der eeuwigheid.”

⁹⁶ Zie voor een voorbeeld waarbij een zinsnede als ‘ingaan en uitgaan’ wél wordt verbonden aan een expliciete herdermetafoor: ‘en hij zal ingaan en uitgaan, en weide vinden.’ (Joh. 10:9b).

⁹⁷ Kroneman, D. (2004) is in zijn analyse van Psalm 121 helder (p. 83): “een aantal aanwezige woorden en zinsneden uit deze Psalm passen bijzonder goed bij de herdermetafoor (“would fit very well with a shepherd and sheep interpretation” en “(…) would be consistent with the interpretation of a shepherd who takes care of his sheep.” Echter, zo concludeert Kroneman vervolgens: “there does not seem to be any conclusive evidence that shepherd imagery is intended here”. In dit verband worden nog twee voorbeelden genoemd: de Aäronitische zegen uit Numeri 6:24 en Genesis 4:9. In beide voorbeelden wordt gerefereerd aan het werkwoord ‘hoeden’ (שמר, shamar): “De HEERE zegene u, en behoede u!” (Num. 6:24) en “ben ik mijns broeders hoeder?” (Gen. 4:9). Hoewel het woord (be)hoeden goed past binnen de herderterminologie mag niet elk gebruik van dit woord als daadwerkelijke herderterminologie worden gestempeld.

en het woordgebruik voldoende aanleiding om de aanwezigheid van de herdermetafoor vast te stellen. Een voorbeeld hiervan is te vinden in Jesaja 49:10. Een derde categorie betreft een aantal teksten waarbij het woordgebruik aanleiding geeft om de aanwezigheid van de herdermetafoor mogelijk te achten, maar zijn er tegelijkertijd te weinig aanknopingspunten aanwezig om het gebruik van deze metafoor daadwerkelijk vast te stellen. Hiervan vormt Psalm 121 een voorbeeld.

3.3 Belang van de herdermetafoor voor de ontwikkeling van Israëls identiteit

In de geschiedenis van het volk Israël zoals die zich in het Oude Testament ontvouwt kunnen we een aantal cruciale ontwikkelingen waarnemen. Het is opvallend dat deze ontwikkelingen samenvallen met de ontwikkeling van het gebruik van de herdermetafoor in het Oude Testament. Het belang van een juist verstaan van de herdermetafoor binnen de context van de Schrift speelt hierbij een grote rol. Een juist verstaan kan alleen worden gerealiseerd door zorgvuldig onderzoek.

Hieronder wordt daarom een viertal belangrijke ontwikkelingsperioden in de historie van Israël genoemd, vergezeld van een aantal Bijbelteksten die weergeven op welke manier de herdermetafoor wordt toegepast binnen die specifieke context. Het betreft de periode van de aartsvaders, de exodus, de weg naar het koningschap en de periode rondom de ballingschap.

3.3.1 Periode van de aartsvaders

De aartsvaders en het herderschap zijn onlosmakelijk aan elkaar verbonden. Abel was een schaapherder (Gen. 4:2), Abraham had veel vee (Gen. 13:2), Izak bezat veel schapen en runderen (Gen. 26:14) en ook Jakob wordt gepresenteerd als een echte herder.⁹⁸

Het herder-zijn zorgt ervoor dat Jakob en zijn zonen de landstreek Gosen (in Egypte) toegewezen krijgen als verblijfplaats tijdens een hongersnood in Kanaän. Dit als dank voor het reddend handelen van Jakobs' zoon Jozef (Gen. 46:34).

Nicolas Cachia laat zien dat de eerste twee toepassingen van de herdermetafoor op YHWH in het Oude Testament – het betreft Genesis 48:15 en Genesis 49:24-25 – een belangrijke rol spelen als het gaat om de betekenis van de metafoor in het verdere vervolg van de Schrift.⁹⁹ Beide toepassingen staan in het licht van YHWH's omgang met de aartsvader Jakob.

⁹⁸ Zie Genesis 31:38-40: “Deze twintig jaren ben ik bij u geweest; uw oaien en uw geiten hebben niet misdragen, en de rammen uwer kudde heb ik niet gegeten. Het verscheurde heb ik tot u niet gebracht; ik heb het geboet; gij hebt het van mijn hand geëist, het ware des daags gestolen, of des nachts gestolen. Ik ben geweest, dat mij bij dag de hitte verteerde, en bij nacht de vorst, en dat mijn slaap van mijn ogen week.”

⁹⁹ Cachia, N. (1997), p. 44 over Genesis 48:15: “it is also indicative of the meaning that the biblical authors attributed to this metaphor”.

a. *Genesis 48:15*¹⁰⁰

Dit zijn de woorden van de stervende Jakob bij het zegenen van zijn kleinzonen Efraïm en Manasse, de zonen van Jozef. In deze afscheidswaarden kijkt Jakob terug op zijn leven, en op de God van zijn leven. Het is opmerkelijk op welke manier Jakob zijn eigen verhouding met de HEERE vergelijkt met de verhouding die zijn vader en grootvader met de HEERE hadden. Abraham en Izak “wandelden” voor Zijn aangezicht. Kroneman stelt dat het “wandelen voor Zijn aangezicht” in de betekenis staat van de gehoorzaamheid aan Gods verbond.¹⁰¹ Bij de beschrijving van Jakobs' eigen verhouding tot YHWH benoemt hij echter iets anders. Niet hij wandelde in gehoorzaamheid voor God, maar God leidde Jakob, als een herder.¹⁰² Wie de beschrijving van Jakobs leven in ogenschouw neemt, kan zich enigszins voorstellen wat deze woorden voor Jakob moeten hebben betekend.¹⁰³ De God van de aartsvaders komt hier naar voren als de Goede Herder, die mensen heel persoonlijk leidt.¹⁰⁴ Claus Westermann ziet de zegende woorden uit Gen. 48:15 in een duidelijk verband staan met Gen. 28:15.¹⁰⁵ De toen jonge Jakob ontving bij Bethel een belofte,

¹⁰⁰ “En hij zegende Jozef en zei: De God voor Wiens aangezicht mijn vaderen, Abraham en Izak, gewandeld hebben, de God Die mij als herder geleid heeft, mijn leven lang tot op deze dag, de Engel, Die mij verlost heeft van al het kwaad, zegene deze jongens, zodat door hen mijn naam en de naam van mijn vaderen, Abraham en Izak, genoemd zal blijven en zij in het midden van het land in menigte zullen toenemen” (Gen. 48:15, HSV).

De Statenvertaling (SV) vertaalt hier “die God, Die mij gevoed heeft, van dat ik was, tot op deze dag”. Kroneman, D. (2004), merkt bij deze vertaalkeuze op (p. 96): “However, it should be noted that the translators of the Statenvertaling apparently did not view the expression as a shepherd metaphor (like they did in 49:24), but rather as an idiomatic expression related to the provision of food.” Zie voor een verdere uitwerking van deze vertaalkwestie: p. 93-98. Ook Cachia (p. 44) refereert aan deze kwestie zoals die zichtbaar wordt in de vertaling van de Revised Standard Version (“the God who has led me”) en die van de New Revised Standard Version (“the God who has been my shepherd”). Zowel Kroneman als Cachia geven de voorkeur aan een vertaling waarin de herdermetafoor duidelijk(er) zichtbaar wordt.

¹⁰¹ Kroneman, D. (2004), p. 95: “The primary meaning of this metaphorical expression is the notion of obedience.”

¹⁰² Kroneman, D. (2004), p. 95.

¹⁰³ Zie bijvoorbeeld Gen. 27:43; 31:43; 43:6; 46:4.

¹⁰⁴ Moderne theologen zoals Claus Westermann hebben aangegeven dat het gebruik van de herdermetafoor ter illustratie van de relatie tussen YHWH en een individu van oudere datum is dan de toepassing van dit beeld op de relatie tussen YHWH en het collectief (Israël). Hij stelt dan ook dat Gen. 48:15, waar wel duidelijk sprake is van een relatie tussen YHWH en een individu (Jakob), een latere toevoeging moet zijn. Kroneman D., (2004) concludeert echter (p. 81): “There is no conclusive evidence that pastoral imagery applied to the relationship between YHWH and the people of Israel is necessarily older than pastoral imagery applied to the relationship between YHWH and individual believers.”

¹⁰⁵ “En zie, Ik ben met u, en Ik zal u behoeden overal, waarheen gij trekken zult, en Ik zal u wederbrengen in dit land; want Ik zal u niet verlaten, totdat Ik zal gedaan hebben, hetgeen Ik tot u gesproken heb.”

nadat hij voor zijn broer Ezau was weggevlucht. Deze tekst bevat meerdere woorden die sterk doen denken aan terminologie die passend is in een herdermetafoor.¹⁰⁶ Wanneer God in Gen. 28:15 Zijn aanwezigheid en bescherming aan Jakob belooft, getuigt Jakob aan het einde van zijn leven dat die God hem zijn leven lang als de Goede Herder heeft geleid (Gen. 48:15).

b. *Genesis 49:24-25*

De tweede maal dat de herdermetafoor in de Schrift wordt toegepast op YHWH, is tijdens Jakobs laatste woorden tot zijn zonen. Alléén in de zegening van Jozef spreekt Jakob in metaforen over de karaktereigenschappen van zijn God (Gen. 49:24-25).¹⁰⁷

Ook in het tweede geval waarin YHWH als een herder wordt getypeerd ligt de nadruk op Zijn helpende, beschermde aanwezigheid.¹⁰⁸ Zoals door Nicolas Cachia is opgemerkt, is de functie en betekenis van de herdermetafoor zoals die in Genesis 48 en 49 zichtbaar wordt, bepalend voor de functie en betekenis van de metafoor in het vervolg van het Oude Testament.¹⁰⁹ Zoals een herder

Westermann, C. (1982). *Elements of Old Testament theology*. Westminster: John Knox Press, p. 214: “Das segnende, (...) faßt er in das Bild des Hirten. Es begegnet hier zum erstenmal im AT.”

¹⁰⁶ Het gaat hier om de woorden “Ik ben met u”, “Ik zal u behoeden”, “Ik zal u wederbrengen”, “Ik zal u niet verlaten”. Kroneman, D. (2004) onderstreept het onderlinge verband tussen deze zinsneden door te wijzen op de chiasmische structuur waarin deze woorden staan, als onderdeel van een bevestigend antwoord op de vraag of de herdermetafoor aanwezig is in Gen. 28:15 (p. 96).

¹⁰⁷ “Maar zijn boog is in stijvigheid gebleven, en de armen zijner handen zijn gesterkt geworden, door de handen van den Machtige Jakobs; daarvan is hij een herder, een steen Israëls; Van uws vaders God, Die u zal helpen, en van den Almachtige, Die u zal zegenen, met zegeningen des hemels van boven, met zegeningen des afgronds, die daaronder ligt, met zegeningen der borsten en der baarmoeder!”

Zie Kroneman, D. (2004), p. 98-101 voor een analyse van de exegetische problemen die rondom Gen. 49:24 zijn opgeworpen. Diverse vertalingen geven een verschillend antwoord op de vraag hoe deze tekst moet worden gelezen. Kroneman wijst op een vertaling die inzichtelijk maakt dat “den Machtige Jakobs”, “een herder”, “een steen Israëls” en “uws vaders God” verschillende typering van YHWH zijn: “But his bow remained steady, his strong arms stayed limber, because of the hand of the Mighty One of Jacob, because of the Shepherd, the Rock of Israël.”

¹⁰⁸ Kroneman, D. (2004), p. 100-101: “The meaning of the shepherd metaphor in Genesis 49:24 seems to be less indeterminate than the corresponding metaphor in 48:15. At least, the immediate context clearly suggests one particular meaning (ground) that is most prominent: God’s protective presence. Thanks to God’s protective presence as the shepherd of Israel, Joseph’s bow remained steady and the ‘archers’ were not able to harm him.”

¹⁰⁹ Zie Cachia, N. (1997), p. 43-44, waar hij aantoont dat de eerste tweemaal dat de herdermetafoor in de Schrift wordt toegepast, de toon heeft gezet bij het verdere gebruik van de herdermetafoor. Naar aanleiding van Gen. 28:15 en Gen. 48:15 concludeert hij in de woorden van De Robert (*Le Berger Israel*, p. 96): “Thus this metaphor applied to God illustrates the essential of YHWH’s activity, the God who

met zijn kudde omgaat, zo gaat YHWH met Zijn volk om. Hij leidt hen, is altijd nabij en roept Zijn volk op om Hem te volgen.

3.3.2 *De exodus*

Ook Mozes wist wat het herderschap inhield. Veertig jaren weidde hij de kudde van zijn schoonvader Jethro (Ex. 3:1). In één van zijn gebeden refereert hij expliciet aan het herderschap (Num. 27:16-17).¹¹⁰ Het gebruik van herderterminologie is in dit voorbeeld evident. Het is echter opvallend dat in de Pentateuch-beschrijving van de exodus geen expliciete voorbeelden te vinden zijn waarin YHWH wordt aangeduid als ‘herder’.¹¹¹ Wel vinden we verschillende werkwoorden in deze beschrijvingen terug die laten zien dat de herdermetafoor impliciet aanwezig is.¹¹² Een voorbeeld is Exodus 15:13.¹¹³ De woorden ‘leiden’, ‘verlossen’ en ‘voeren’ in deze tekst passen goed binnen de herdermetafoor, maar het blijft in dit geval impliciet.¹¹⁴ In verdere hoofdstukken worden de werkwoorden ‘behoeden’ (Ex. 23:20), ‘rust geven’ (Ex. 33:14) ‘zorgen voor’ (Deut. 2:7) aan de beschrijving van de exodus toegevoegd. Dit is een bevestiging van het op de achtergrond

leads his people and calls them to follow him. It expresses in a very particular way the historical activity of God and the covenant between God and his people. (...) The God of the fathers appears as the close friend, as the one who is always present, as the fellow companion, as the one who cares, as the leader. He is the real Good Shepherd.”

¹¹⁰ “Dat de HEERE, de God der geesten van alle vlees, een man stelle over deze vergadering. Die voor hun aangezicht uitga, en die voor hun aangezicht inga, en die hen uitleide, en die hen inleide; opdat de vergadering des HEEREN niet zij als schapen, die geen herder hebben.”

¹¹¹ Kroneman, D. (2004), p. 101: “The Pentateuch accounts of the exodus account (from Exodus through Deuteronomy) do not contain any explicit shepherd metaphors for YHWH. YHWH is nowhere explicitly acknowledged as the ‘shepherd of Israel.’ Zie hiervoor een verder discussie: Houtman, C. (1996) p. 247 en Van Hecke, P. (2000), p. 366-368.

¹¹² Kroneman, D. (2004) p. 103 concludeert als volgt: “1. In the Pentateuch accounts of the exodus event the shepherd metaphor does not occur; 2. However, the basic ingredients of the shepherd metaphor (‘leading’, ‘guarding’, and ‘feeding’) are all expressed with regard to the exodus event, where YHWH led his people through the wilderness from Egypt tot the borders of the land of Canaan; 3. In a number of texts the idea of ‘leading’ is connected with the destination of God’s holy dwelling or rest in the promised land.”

¹¹³ “Gij leiddet door Uw weldadigheid dit volk, dat Gij verlost hebt; Gij voert hen zachtens door Uw sterkte tot de liefelijke woning Uwer heiligheid.”

¹¹⁴ Door verschillende onderzoekers is de vraag gesteld of het woordgebruik in Exodus 15:13 wel voldoende aanleiding geeft om van een bewust gebruik van de herdermetafoor te kunnen spreken. Cachia, N. (1997) is van mening dat deze tekst genoeg aanknopingspunten voor het gebruik van de herdermetafoor bevat en omschrijft deze tekst als “the most explicit reading of the exodus experience from the point of view of God as shepherd” (p. 46).

Zie voor een andere discussie over de aanwezigheid van de herdermetafoor in deze tekst Van Hecke, P. (2000) p. 366-368. Van Hecke laat, met inachtneming van de discussie, uiteindelijk de aanwezigheid van de herdermetafoor in Exodus 15:13 staan.

aanwezig zijnde beeld van de herder. Opvallend is dat in een latere beschrijving van de exodus de herdermetafoor expliciet(er) en vaker naar voren komt dan in de Pentateuch.¹¹⁵ Een duidelijk voorbeeld van een beschrijving van de exodus aan de hand van de herdermetafoor is zichtbaar in Psalm 77:21.¹¹⁶

3.3.3 De weg naar het koningschap

In de ontwikkeling naar het tijdperk van het koningschap in Israël speelt de herdermetafoor opnieuw een belangrijke rol. Sleutelfiguur is David, de zoon van Isaï, die zelf herder was.¹¹⁷ Een voorbeeld van de toepassing van de herdermetafoor met het oog op de periode van het koningschap is Psalm 78, waar David als herder-koning wordt beschreven.¹¹⁸ Deze tekst laat zien dat Davids' herserschap in zijn jonge jaren als metafoor wordt overgezet op het leiden van Israël als volk: "van achter de zogende schapen deed Hij hem komen, om te weiden Jakob, Zijn volk, en Israël, Zijn erfenis." Deze ontwikkeling benadrukt de gedachte van de verbondenheid tussen herder- en koningschap. In de boeken van de profeten (m.n. Ezechiël) zal David daarom ook functioneren als type van de komende Messias, Die ook zowel als Herder en als Koning wordt getekend (zie Zacharia 9-14).

3.3.4 Rondom de ballingschap

Een vierde beslissende periode voor het volk Israël is de terugkeer uit de ballingschap. Juist de profeten die profeteerden ten tijde van alsook ná de ballingschap, passen de metafoor van de herder veel toe. Een voorbeeld hiervan vinden we in Jeremia 50:17-19.¹¹⁹ Israël zal terug worden gebracht in het beloofde land. YHWH zal de vijanden verjagen en Zich over Zijn lam ontfermen.

¹¹⁵ Kroneman, D. (2004), p. 88-92.

¹¹⁶ "Gij leidde Uw volk, als een kudde door de hand van Mozes en Aäron".

¹¹⁷ Zie voor een "Uw knecht weidde de schapen zijns vaders, en er kwam een leeuw en een beer, en nam een schaap van de kudde weg. En ik ging uit hem na, en ik sloeg hem, en redde het uit zijn mond; toen hij tegen mij opstond, zo vatte ik hem bij zijn baard, en sloeg hem, en doodde hem. Uw knecht heeft zo den leeuw als den beer geslagen" (1 Sam. 17:34-36).

¹¹⁸ "En Hij verkoos Zijn knecht David, en nam hem van de schaapskooien; Van achter de zogende schapen deed Hij hem komen, om te weiden Jakob, Zijn volk, en Israël, Zijn erfenis. Ook heeft hij hen geweid naar de oprechtheid zijns harten, en heeft hen geleid met een zeer verstandig beleid zijner handen" (Psalm 78:70-72).

¹¹⁹ "Israël is een verbijsterd lam, dat de leeuwen verjaagd hebben; de eerste, die hem heeft opgegeten, was de koning van Assur, en deze de laatste, Nebukadrezar, de koning van Babel, heeft hem de beenderen verbrijzeld.

Daarom, zo zegt de HEERE der heirscharen, de God Israëls: Ziet, Ik zal bezoeking doen over den koning van Babel en over zijn land, gelijk als Ik bezoeking gedaan heb over den koning van Assur. En Ik zal Israël weder tot zijn woning brengen, en hij zal weiden op den Karmel en op den Basan; en zijn ziel zal op het gebergte van Efraïm en Gilead verzadigd worden."

Verschillende woorden uit vers 19 benadrukken de aanwezigheid van de herdermetafoor in de eerdere verzen: 'weder brengen' (שוב, shuwb), 'weiden' (רעה, ra'ah), 'verzadigd worden' (שבט, saba').

De expliciete aanwezigheid van de herdermetafoor bij de beschrijvingen van cruciale ontwikkelingen in de geschiedenis van Israël (aartsvaders, exodus, koningschap en ballingschap) illustreert het belang van deze metafoor in het Oude Testament. YHWH betoont Zich de Herder van Zijn volk, Die is, Die was en Die zijn zal. De Oudtestamentische toepassingen van de herdermetafoor op YHWH tonen aan dat Israël mocht leven in het vertrouwen dat YHWH Zijn volk zou behandelen zoals een goede herder zijn kudde zou behandelen. Hiermee wordt iets zichtbaar van de inhoud van het verbond tussen God en Zijn volk.¹²⁰ Vanuit het Oude Testament wordt duidelijk dat YHWH de enige Herder van Israël is. Personen als Mozes en David hebben weliswaar door God Zelf een taak als herder-leider van het volk ontvangen, maar blijven daarin uiteindelijk representanten van YHWH.¹²¹ Dit wordt onder andere zichtbaar in de profetie van Nathan, als hij het Woord van God ontvangt (2 Sam. 7:8).¹²²

David ontvangt de opdracht om het volk als herder te leiden. Daarbij blijft het volk echter 'Mijn volk', met andere woorden: eigendom van YHWH. In de praktijk van het herderschap gold ten tijde van het ontstaan van het Oude Testament dat de herders niet per se de eigenaren van de kudde waren. Voorbeelden hiervan vinden we in de profetieën van Ezechiël. Kroneman heeft in zijn onderzoek naar het voorkomen van de herdermetafoor in het Oude Testament geconcludeerd dat als YHWH in het Oude Testament wordt geportretteerd als herder, Hij ook de eigenaar van de kudde is.¹²³ Tegelijkertijd geldt dat ook YHWH als eigenaar 'onderherders' aanstelt, zoals dat toen gebruikelijk was voor vee-eigenaren.

¹²⁰ Cachia, N. (1997), p. 44: "Thus this metaphor applied to God illustrates 'the essential of YHWH's activity, the God who leads his people and calls them to follow him. (...) It expresses in a very particular way the historical activity of God and the covenant between God and his people."

¹²¹ Cachia, N. (1997), p. 42: "From what we have said, one can already understand one important thing: the real, supreme shepherd is and remains God himself. Moses and David are only his representatives."

¹²² "Nu dan, alzo zult gij tot Mijn knecht, tot David, zeggen: Zo zegt de HEERE der heirscharen: Ik heb u genomen van de schaapskooi, van achter de schapen, dat gij een voorganger zoudt zijn over Mijn volk, over Israël."

¹²³ Kroneman, D. (2004), p. 131. Het belang van de verbinding tussen het eigenaarschap en het herder-zijn van YHWH wordt in de loop van dit onderzoek naar het voorkomen van de herdermetafoor in het Oude Testament nader zichtbaar.

3.4 God als Herder

In Gods Woord openbaart YHWH Zich op vele plaatsen als herder, of met behulp van herderterminologie.¹²⁴ Echter, slechts op vier plaatsen in het Oude Testament wordt YHWH ook daadwerkelijk als herder aangeduid.¹²⁵ In het Oude Testament zijn geen voorbeelden te vinden waarin YHWH Zichzelf expliciet als herder aanduidt. Hij wordt door Bijbelschrijvers echter wel als zodanig getypeerd.¹²⁶ Het feit dat YHWH slechts een enkele keer direct als herder wordt omschreven terwijl er zoveel referenties in het Oude Testament duiden op YHWH als herder van Zijn kudde, laat zien dat de toepassing van de herdermetafoor op God kennelijk vanzelfsprekend was voor het Oudtestamentische Israël.¹²⁷

Het gebruik van de herdermetafoor als beeld van de verhouding tussen YHWH en een individu of een collectief, gaat gepaard met een aantal steeds terugkerende werkwoorden. Een diepere studie naar deze woorden stelt ons in staat om te komen tot een classificering van de taken die YHWH als herder voor Zijn volk en individuen kenmerkt. Nicolas Cachia onderscheidt zes fundamentele rollen, die YHWH's zorg voor Zijn schapen illustreren.¹²⁸ Deze rollen worden zichtbaar gemaakt aan de hand van een aantal werkwoorden, waarbij de context en betekenis van deze werkwoorden bepalend zijn voor hun functie. Deze rollen worden in het volgende gedeelte besproken.

¹²⁴ Zie Kroneman, D. (2004), p. 83-93.

¹²⁵ Cachia, N. (1997) p. 43. De volgende vier verzen worden genoemd: Gen. 48:15; 49:24; Psalm 23:1; Psalm 80:2.

¹²⁶ Kroneman, D. (2004) p. 131: "The metaphor YHWH is the shepherd of his people, as it occurs in the Old Testament, is not found in expressions of self-revelation by YHWH (in the 1st person singular), but rather in statements by believers about YHWH (in the 3rd or 2nd person singular)."

¹²⁷ Zie Cachia, N. (1997) p. 43, waar J. Jeremias wordt geciteerd: "The surprising paucity of references in which the title is used of Yahweh shows that this is just a formal oriental divine predication. The application of the shepherd image to Yahweh is embedded in the living piety of Israel." Cachia voegt daar aan toe: "The use of the noun 'shepherd' with reference to God (...) is thus indicative of the Jewish religious frame of mind."

¹²⁸ Cachia, N. (1997) p. 45 benoemt: leading, feeding, guarding-presence, gathering-searching-delivering-judging, tenderness-healing, knowing-alliance. "Owing to a certain convergence of some of these verbs to others we can, in a certain manner, classify the several activities of God as shepherd as presented in the Old Testament in six distinct fundamental roles."

Een dergelijke onderscheiding blijft arbitrair. Zie bijvoorbeeld Bosetti, E. (1993) p. 95-119, die uiteindelijk vier rollen onderscheidt: leading, providence, liberation, covenant. In dit proefschrift volg ik op dit punt Cachia, omdat de door hem geformuleerde zes rollen mijns inziens een betere weergave geven van YHWH's zorg voor Zijn schapen, door de verschillende boeken van het Oude Testament heen.

3.4.1 Leiden

Zoals een herder zijn kudde leidt, zo leidt YHWH Zijn kudde.¹²⁹ Deze gedachte wordt op veel verschillende plaatsen in het Oude Testament teruggevonden. De drie meest voorkomende werkwoorden zijn נהג (nahag)¹³⁰, נחה (nachah)¹³¹ נהל (nahal).¹³² Alle drie deze werkwoorden worden meestal vertaald met 'leiden'.¹³³

Een voorbeeld van het gebruik van נהג (nahag) vinden we in Psalm 80:2, waar God als 'Herder Israëls' wordt aangeroepen. In dit aanroepen wordt gerefereerd aan het leiden van 'Jozef' tijdens

¹²⁹ In dit verband is het waardevol kennis te nemen van de volgende notie, zoals die door Cachia, N. (1997) p. 27 wordt genoemd: "With reference to the leading function of the shepherd it should be stated that, at least in the Bible, we find attested that the shepherd normally stood behind the flock, especially on his going back home during the evening. Thus he could gather the stumbling sheep and protect the flock from any attack from wolves and other predators (see 1 Sam. 11:5, 2 Sam. 7:8, 1 Chron. 17:7, Psalm 78:71, Amos 7:15). However, the image of the shepherd who leads the flock at its head is also present, especially where the reference is metaphorical (cf. Num. 27:17; Psalm 78:52)."

¹³⁰ H5090 נהג nahag (naw-hag') v.

1. to drive forth (a person, an animal or chariot), i.e. to lead, carry away.

2. (reflexively) to proceed (i.e. to impel or guide oneself).

3. (from the panting induced by effort) to sigh. (a primitive root) KJV: acquaint, bring (away), carry away, drive (away), lead (away, forth), (be) guide, lead (away, forth).

Mickelson, J. K. (2008). *Mickelson's Enhanced Strong's Dictionaries of the Greek and Hebrew Testaments: English Dictionaries of the Textus Receptus, the 1550 Stephanus and 1525 Ben Chayyim*. LivingSon Press.

¹³¹ נחה nachah (naw-khaw') v.

1. to guide.

2. (by implication) to transport (into exile, or as colonists). (a primitive root) KJV: bestow, bring, govern, guide, lead (forth), put, straiten.

Mickelson, J.K. (2008)

¹³² נהל nahal (naw-hal') v.

1. (properly) to run with a sparkle, i.e. flow.

2. hence (transitively), to conduct, and (by inference) to protect, sustain. (a primitive root) KJV: carry, feed, guide, lead (gently, on).

Mickelson, J.K. (2008)

¹³³ Cachia, N. (1997) p. 45 heeft oog voor het verschil in betekenis tussen de drie genoemde werkwoorden: "There are some nuances of meaning between these verbs: *nahag* means "drive, conduct"; *nahal* (...) means lead, guide to a watering-place (or station) and cause to rest there; bring to a station or place of rest; lead, guide; refresh; *nahah* means lead, guide. Hence the verb *nahal* adds to the principal meaning an element of rest and refreshment."

de periode van de exodus en de veertig jaar in de woestijn: “Die Jozef als schapen leidde (נהג, nahag).”¹³⁴

Ook het werkwoord נחה (nachah) wordt gebruikt in de context van de uittocht uit Egypte. Een voorbeeld komt uit Psalm 78, waar Gods daden door middel van de herdermetafoor worden gekarakteriseerd: “En Hij voerde Zijn volk als schapen, en leidde hen, als een kudde, in de woestijn. Ja, Hij leidde (נהג, nachah) hen zeker, zodat zij niet vreesden;” (Ps. 78:52-53).

Het derde werkwoord dat wordt gebruikt om ‘leiden’ weer te geven is נהל (nahal), dat onder andere wordt gebruikt in Exodus 15:13: “Gij leidde (נהל, nahal) door Uw weldadigheid dit volk, dat Gij verlost hebt; Gij voert hen zachtens door Uw sterkte tot de liefelijke woning Uwer heiligheid.”

Alle drie de voorbeelden maken duidelijk op welke manier de herdermetafoor in het Oude Testament wordt verbonden aan Israëls veertigjarig verblijf in de woestijn. Israël als ‘herdersvolk’ wordt door YHWH als herder in en door de wildernis geleid.

3.4.2 Voeden

Het tweede werkwoord dat de rol van YHWH als de Herder in het Oude Testament beschrijft, is ‘voeden’. YHWH als Herder zorgt voor Zijn kudde en geeft alles wat nodig is.¹³⁵ David in Psalm 23 verwoordt het als volgt: “De HEERE is mijn Herder, mij zal niets ontbreken.” Tijdens de veertig jaren in de woestijn is dit inderdaad zo geweest. De Leviëten zullen het ten tijde van de terugkomst na de ballingschap belijden: “En Gij hebt hun brood uit den hemel gegeven voor hun honger, en hun water uit de steenrots voortgebracht voor hun dorst; en Gij hebt tot hen gezegd, dat zij zouden ingaan om te erven het land, waarover Gij Uw hand ophieft, dat Gij het hun zoudt geven”. (Neh. 9:15).

Het werkwoord dat in dit verband meestentijds wordt gebruikt voor ‘voeden’ is רעה (ra’ha).¹³⁶ Een voorbeeld is genomen uit Jeremia 50:19: “En Ik zal Israël weder tot zijn woning brengen, en

¹³⁴ “O Herder Israëls! neem ter ore, Die Jozef als schapen leidde.” Psalm 80:2.

¹³⁵ In de woorden van Cachia, N. (1997) p. 48: “Thus, we see that on the theological level this role of the shepherd expresses the full concept of providence: the divine Shepherd assures his flock of all its needs.”

¹³⁶ H7462 רעה ra’ah (raw-aw’) v.

1. to tend a flock i.e. pasture it.
2. (intransitively, literally or figuratively) to graze.
3. (generally) to rule.
4. (by extension) to associate with (as a friend). (a primitive root) KJV: X break, companion, keep company with, devour, eat up, evil entreat, feed, use as a friend, make friendship with, herdman, keep (sheep)(-er), pastor, + shearing house, shepherd, wander, waste. Mickelson, J.K. (2008).

hij zal weiden (רעה (ra’ha)) op den Karmel en op den Basan; en zijn ziel zal op het gebergte van Efraïm en Gilead verzadigd worden.”

Een tweede werkwoord dat binnen deze context in gebruik is, is שבע (saba’), dat in het bovengenoemde vers vertaald wordt met ‘verzadigd worden’.¹³⁷ Het sluit nauw aan bij het beeld dat van YHWH als herder wordt getekend: Hij voedt Zijn kudde tot verzadiging.

3.4.3 Beschermen – Aanwezig zijn

De derde rol in direct verband met de taak van YHWH als herder betreft de bescherming van de kudde. Het bijbehorende werkwoord is שמר (shamar).¹³⁸ Een illustratief voorbeeld is Jeremia 31: 8-10, waarin YHWH’s aanwezigheid als herder en de bescherming van de kudde direct aan elkaar worden verbonden: “Ziet, Ik zal ze aanbrengen uit het land van het noorden, en zal hen vergaderen van de zijden der aarde; onder hen zullen zijn blinden en lammen, zwangeren en barenden te zamen; met een grote gemeente zullen zij herwaarts wederkomen. Zij zullen komen met geweën, en met smekingen zal Ik hen voeren; Ik zal hen leiden aan de waterbeken, in een rechte weg, waarin zij zich niet zullen stoten; want Ik ben Israël tot een Vader, en Efraïm is Mijn eerstgeborene. Hoort des HEEREN woord, gij heidenen! en verkondigt in de eilanden, die verre zijn, en zegt: Hij, Die Israël verstrooid heeft, zal hem weder vergaderen, en hem bewaren (שמר, shamar) als een herder zijn kudde.”¹³⁹

3.4.4 Bijeenbrengen – Opzoeken – Redden – Oordelen

Deze vier werkwoorden typeren de vierde rol die het Oude Testament verbindt aan het herderschap van YHWH. De noodzaak voor een herder die de kudde bijeenbrengt komt in het Oude Testament op verschillende manieren naar voren. Het vormt een reactie op de bedreigingen van YHWH aan

¹³⁷ H7646 שבע saba’ (saw-bah’) v.

שבע saba’ (saw-bay’-ah)

to sate, i.e. fill to satisfaction (literally or figuratively). (a primitive root) KJV: have enough, fill (full, self, with), be (to the) full (of), have plenty of, be satiate, satisfy (with), suffice, be weary of.

Mickelson, J.K. (2008).

¹³⁸ שמר shamar (shaw-mar’) v.

1. (properly) to hedge about (as with thorns), i.e. guard.

2. (generally) to protect, attend to, etc. (a primitive root) KJV: beware, be circumspect, take heed (to self), keep(-er, self), mark, look narrowly, observe, preserve, regard, reserve, save (self), sure, (that lay) wait (for), watch(-man).

Mickelson, J.K. (2008).

¹³⁹ Zie Cachia, N. (1997) p. 49. Met name de rol van bescherming is sterk gerelateerd aan het ‘erbij-zijn’ van YHWH. Cachia noemt deze rol ook wel ‘guarding-presence’. YHWH’s beschermende nabijheid is volgens hem dan ook het *Leitmotif* in de gehele Schrift: Gods nabijheid is de verzekering van de veiligheid van Zijn volk.

het volk van Israël. Als zij niet trouw zullen blijven aan het verbond dat Hij met hen sloot, zal dit volk verstrooid worden onder alle natiën (Deut. 4:27). Een andere reden was dat het volk leefde als ‘schapen zonder herder’ (Num. 27:17; Jes. 13:14). Deze manier van spreken duidde op het verval van het leiderschap over het volk. Zij die als herders zouden moeten zijn, zijn als leeuwen voor de schapen geworden (Ez. 34:10). De in het Oude Testament beloofde Herder zal de kudde weer bijeenbrengen. Een werkwoord dat in het Oude Testament wordt gebruikt om het bijeenbrengen door de herder aan te duiden, is qabats (קָבַט).¹⁴⁰ Een voorbeeld van het gebruik daarvan is Jeremia 31:10: “Hoort des HEEREN woord, gij heidenen! en verkondigt in de eilanden, die verre zijn, en zegt: Hij, Die Israël verstrooid heeft, zal hem weder vergaderen (קָבַט, qabats), en hem bewaren als een herder zijn kudde.”

Naast het bijeen vergaderen van de kudde vormt het opzoeken van de schapen een tweede aspect van belang. Dit zoeken komt naar voren door middel van de volgende werkwoorden: דָּרַשׁ, darash¹⁴¹, בָּקַר baqar¹⁴² en בָּקַשׁ, bāqaš.¹⁴³

¹⁴⁰ קָבַט qabats (kaw-bats') v.

1. to grasp, i.e. collect (a primitive root) KJV: assemble (selves), gather (bring) (together, selves together, up), heap, resort, X surely, take up.

Mickelson, J.K. (2008).

¹⁴¹ דָּרַשׁ darash (daw-rash') v.

1. (properly) to tread or frequent.
2. (usually) to follow (for pursuit or search).
3. (by implication) to seek or ask.
4. (specifically) to worship (a primitive root) KJV: ask, X at all, care for, X diligently, inquire, make inquisition, (necro-)mancer, question, require, search, seek (for, out), X surely.

Mickelson, J.K. (2008).

¹⁴² בָּקַר baqar (baw-kar) v.

1. (properly) to plough.
2. (generally) break forth.
3. (figuratively) to inspect, admire, care for, consider (a primitive root) KJV: (make) inquire (-ry), (make) search, seek out.

Mickelson, J.K. (2008).

¹⁴³ בָּקַשׁ baqash (baw-kash') v.

1. to search out (by any method, specifically in worship or prayer).
2. (by implication) to strive after (a primitive root) KJV: ask, beg, beseech, desire, enquire, get, make inquisition, procure, (make) request, require, seek (for).

Mickelson, J.K. (2008).

Cachia, N. (1997) p. 54, wijst op de nuances in de verschillende betekenissen van deze drie woorden: “*Dāraš*, means resort to, seek. It includes the idea of inquiring of, into. Thus the seeking expressed with this verb has also the idea of demanding (cf. Deut. 22:2). *Bāqar* means inquire, seek, in order to care for (cf. Ezek. 34:11,12). *Bāqaš* means seek to find (cf. Zach. 11:16). These verbs, used especially on the theological level,

Een voorbeeld van het gebruik van דָּרַשׁ (darash) en בָּקַר (baqar) vinden we in Ezechiël 34:11: “Want zo zegt de Heere HEERE: Ziet, Ik, ja, Ik zal naar Mijn schapen vragen (darash, דָּרַשׁ), en zal ze opzoeken (baqar, בָּקַר) (Ezech. 34:11). בָּקַשׁ, (bāqaš) wordt gebruikt in Ezechiël 34:16: “Het verlorene zal Ik zoeken (baqash, בָּקַשׁ)”. Uit deze woorden blijkt dat YHWH Zich in het Oude Testament openbaart als de Herder die Zelf op zoek gaat naar het verlorene.

Een ander kernwoord dat duidelijk verbonden is aan de rol van YHWH als Herder van Zijn volk is ‘redding’. Een herder is namelijk iemand die alles zal doen om de schapen te verlossen uit gevaar, ook al riskeert hij daarmee zijn eigen leven. David heeft hier getuigenis van gegeven (1 Sam. 17:34-37). In het Oude Testament zijn er meerdere werkwoorden die ingezet worden om YHWH’s reddende handelen als Herder te beschrijven.

Een eerste voorbeeld is נָצַל (natsal)¹⁴⁴, dat in Ezechiël 34:10 wordt gebruikt: “Alzo zegt de Heere HEERE: Ziet, Ik wil aan de herders, en zal Mijn schapen van hun hand eisen, en zal ze van het weiden der schapen doen ophouden, zodat de herders zichzelf niet meer zullen weiden; en Ik zal Mijn schapen uit hun mond rukken (נָצַל, natsal), zodat zij hun niet meer tot spijze zullen zijn.”

Het tweede werkwoord in dit verband is גָּאֵל (ga’al).¹⁴⁵ Dit wordt bijvoorbeeld gebruikt in Exodus 15:13: “Gij leiddet door Uw weldadigheid dit volk, dat Gij verlost (גָּאֵל, ga’al) hebt.”

Een derde voorbeeld vormt יָשַׁע (yasha).¹⁴⁶ Als de Psalmist YHWH smeekt om verlossing, gebruikt hij deze herderterminologie en zegt: “Verlos (יָשַׁע, yasha) Uw volk, en zegen Uw erve, en weid hen, en verhef hen tot in eeuwigheid.” (Psalm 28:9).

convey the idea of God who descends into the world in order to search for the lost sheep.”

¹⁴⁴ נָצַל natsal (naw-tsal') v.

1. to snatch away, whether in a good or a bad sense (a primitive root) KJV: X at all, defend, deliver (self), escape, X without fail, part, pluck, preserve, recover, rescue, rid, save, spoil, strip, X surely, take (out).
Mickelson, J.K. (2008).

¹⁴⁵ גָּאֵל ga’al (gaw-al') v.

1. to redeem (according to the Oriental law of kinship).
2. to be the next of kin (and as such to buy back a relative’s property, marry his widow, etc.).
3. kinsman redeemer.
4. (in justice) avenger (a primitive root) KJV: X in any wise, X at all, avenger, deliver, (do, perform the part of near, next) kinsfolk(-man), purchase, ransom, redeem(-er), revenger.
Mickelson, J.K. (2008).

¹⁴⁶ יָשַׁע yasha’ (yaw-shah') v.

1. (properly) to be open, wide or free.
2. (by implication) to be safe.
3. causatively, to free or succor (a primitive root) KJV: X at all, avenging, defend, deliver(-er), help,

Een vierde aspect binnen deze rol betreft het oordeel. Dit element wordt met name gevonden in het Bijbelboek Ezechiël en wordt meestal zichtbaar door het gebruik van het werkwoord שפח (shaphat).¹⁴⁷ Hoewel het oordeel door God als herder in de eerste verzen van Ezechiël 34 zich richt op de herders van het volk, ligt de nadruk in het verdere verloop van dit hoofdstuk op het oordelen van de schapen van de kudde.¹⁴⁸ Een voorbeeld daarvan wordt gevonden in Ezechiël 34:17-22: “Want gij, o Mijn schapen! de Heere HEERE zegt alzo: Ziet, Ik zal richten (shaphat (שפח)) tussen klein vee en klein vee, tussen de rammen en de bokken. Is het u te weinig, dat gij de goede weide afweidt? Zult gij nog het overige uwer weide met uw voeten vertreden? En zult gij de bezonkene wateren drinken, en de overgelatene met uw voeten vermodderen? Mijn schapen dan, zullen zij afweiden, wat met uw voeten vertreden is, en drinken, wat met uw voeten vermodderd is? Daarom zegt de Heere HEERE alzo tot hen: Ziet Ik, ja, Ik zal richten (shaphat (שפח)) tussen het vette klein vee, en tussen het magere klein vee. Omdat gij al de zwakken met de zijde en met den schouder verdringt, en met uw hoornen stoot, totdat gij dezelve naar buiten toe verstrooid hebt; Daarom zal Ik Mijn schapen verlossen, dat zij niet meer tot een roof zullen zijn; en Ik zal richten (shaphat (שפח)) tussen klein vee en klein vee.”

Het bovengenoemde voorbeeld laat zien dat God als Herder de verantwoordelijkheid voor de amechtige toestand van het volk Israël niet alleen toeschrijft aan het disfunctioneren van de herders van het volk (34:1-5), maar ook verantwoordelijkheid afeist van het gedrag van de kudde.¹⁴⁹

---

preserve, rescue, be safe, bring (having) salvation, save(-iour), get victory.

Mickelson, J.K. (2008).

¹⁴⁷ H8199 שפח shaphat (shaw-fat*) v.

1. to judge, i.e. pronounce sentence (for or against).
2. (by implication) to vindicate or punish.
3. (by extension) to govern.
4. (passively, literally or figuratively) to litigate. (a primitive root) KJV: + avenge, X that condemn, contend, defend, execute (judgment), (be a) judge(-ment), X needs, plead, reason, rule.

Mickelson, J.K. (2008).

¹⁴⁸ Cachia, N. (1997) p. 57 is van mening dat het onderwerp van YHWH's oordeel zich uitsluitend richt op de schapen en niet op de herders: “The object of this judgement by God is not the wicked shepherds but the sheep themselves.” Kroneman p. 114 komt echter tot een andere conclusie, die ik weleswaar indirecter maar wel zorgvuldiger acht: “YHWH's punitive actions are not only directed against the shepherds who had neglected their task, but also against the stronger flock animals that oppressed the weaker flock animals.”

¹⁴⁹ Zie Cachia, N. (1997) p. 57, die deze constatering linkt aan een meer voorkomende nadruk op het de individuele verantwoordelijkheid, als kenmerk voor Ezechiëls profetieën. Zie hiervoor bijvoorbeeld hoofdstuk 18 en 33.

Het aspect van het oordeel past zowel bijzonder goed bij het handelen van herders zoals dat in de geschiedenis altijd heeft plaatsgevonden, alsook bij de manier waarop de herdermetafoor functioneerde in het Oude Nabije Oosten als wel in het Nieuwe Testament.¹⁵⁰

De hierboven beschreven rol waarmee YHWH in het Oude Testament als Herder getypeerd wordt, staat in nauw verband met de kernboodschap van Gods Woord. God Zelf is het die Zijn schapen bijeenbrengt, opzoekt, redt en oordeelt.

3.4.5 Zorgen en Helen

Een vijfde rol die YHWH als Herder van Israël in het Oude Testament op zich neemt, staat in het teken van ‘zorgen’ en ‘helen’. Hieruit blijkt de zorg en compassie die de Herder voor zijn kudde heeft. In een aantal voorbeelden wordt duidelijk op welke manier het ‘helende’ karakter van YHWH als Israëls Herder wordt uitgebeeld.

Het eerste werkwoord dat in dit verband relevant is, is פקד (paqad).¹⁵¹ We zien dit woord gebruikt in Zacharia 10:3, waarin Gods liefdevolle zorg voor Zijn kudde wordt beschreven, terwijl Hij toorn over de herders: “Tegen de herders was Mijn toorn ontstoken, en over de bokken heb Ik bezoeking gedaan; maar de HEERE der heirscharen zal Zijn kudde bezoeken (pâqad (פקד)), het huis van Juda, en Hij zal hen stellen, gelijk het paard Zijner majesteit in den strijd.”

Twee andere werkwoorden die het zorgende en helende karakter van YHWH's herderschap benadrukken, zijn zichtbaar in Psalm 23. Het gaat dan in het bijzonder om de woorden רבץ (rabats,

---

¹⁵⁰ Zie voor een voorbeeld vanuit het Oude Nabije Oosten de sterke verbinding tussen het herder- en het koningsschap, Kroneman, D. (2004) p. 72. Voor een voorbeeld vanuit het Nieuwe Testament, zie Kroneman, D. (2004) p. 173-174, n.a.v. Mattheus 25: 32.

¹⁵¹ paqad (paw-kad*) v.

1. to visit (with friendly or hostile intent).
2. (by analogy) to oversee, muster, charge, care for, miss, deposit, etc. (a primitive root) KJV: appoint, X at all, avenge, bestow, (appoint to have the, give a) charge, commit, count, deliver to keep, be empty, enjoin, go see, hurt, do judgment, lack, lay up, look, make, X by any means, miss, number, officer, (make) overseer, have (the) oversight, punish, reckon, (call to) remember(-brance), set (over), sum, X surely, visit, want.

Mickelson, J.K. (2008).

Waar de SV vertaald met ‘bezoeken’, kiest de HSV voor ‘omzien naar’. Duidelijk moet zijn dat het hier gaat om een positieve betekenis. Zie bijvoorbeeld de vertaling van de English Standard Version: “cares for”.

Zie verder Cachia, N. (1997), p. 58.

doen nederliggen¹⁵²) en נחם (nacham, vertroosten).¹⁵³ “Hij doet mij nederliggen (רַבַּטְּ rabats) in grazige weiden; Hij voert mij zachtjes aan zeer stille wateren. Hij verkwikt mijn ziel; Hij leidt mij in het spoor der gerechtigheid, om Zijns Naams wil. Al ging ik ook in een dal der schaduw des doods, ik zou geen kwaad vrezen, want Gij zijt met mij; Uw stok en Uw staf, die vertroosten (נחם nacham) mij.” (Psalm 23:2-4)

Een vierde werkwoord in dit verband is נָשָׂא (nasa’).¹⁵⁴ Dit zien we gebruikt in Jesaja 40:11, waarin de liefdevolle zorg van YHWH voor Zijn kudde heel duidelijk naar voren komt: “Hij zal Zijn kudde weiden gelijk een herder; Hij zal de lammeren in Zijn armen vergaderen, en in Zijn schoot dragen (נָשָׂא nasa’); de zogenden zal Hij zachtjes leiden.”

3.4.6 Kennen en Verbondenheid

Een zesde rol die Nicolas Cachia verbindt aan de identiteit van YHWH als Herder in het Oude Testament, is gerelateerd aan het Hebreeuwse woord יָדַע (yada’), dat wordt vertaald met ‘kennen’.¹⁵⁵

¹⁵² רַבַּטְּ rabats (raw-bats’) v.

1. to crouch (on all four legs folded, like a recumbent animal).
  2. be implication, to recline, repose, brood, lurk, imbed. (a primitive root) KJV: crouch (down), fall down, make a fold, lay, (cause to, make to) lie (down), make to rest, sit.
- Mickelson, J.K. (2008).

¹⁵³ נָחַם nacham (naw-kham’) v.

1. (properly) to sigh, i.e. breathe strongly.
  2. (by implication) to be sorry.
  3. (hence, in a favorable sense) to pity, console.
  4. (reflexively) to rue.
  5. (hence, unfavorably) to avenge (oneself). (a primitive root) KJV: comfort (self), ease (one’s self), repent(-er,-ing, self).
- Mickelson, J.K. (2008).

¹⁵⁴ נָשָׂא nasa’ (naw-saw’) (or nacah (Psalm 4) v.

1. to lift, in a great variety of applications, literal and figurative, absol. and rel. (as follows) (a primitive root) KJV: accept, advance, arise, (able to, (armor), suffer to) bear(-er, up), bring (forth), burn, carry (away), cast, contain, desire, ease, exact, exalt (self), extol, fetch, forgive, furnish, further, give, go on, help, high, hold up, honorable (+ man), lade, lay, lift (self) up, lofty, marry, magnify, X needs, obtain, pardon, raise (up), receive, regard, respect, set (up), spare, stir up, + swear, take (away, up), X utterly, wear, yield.
- Mickelson, J.K. (2008).

¹⁵⁵ יָדַע yada’ (yaw-dah’) v.

1. to know.
2. (properly) to ascertain by seeing.
3. used in a great variety of senses.
4. figuratively, literally, euphemistically and inferentially (including observation, care, recognition.

Dit woord ziet in het bijzonder op de onderlinge verbondenheid tussen herder en kudde.¹⁵⁶ YHWH kent Zijn kudde, omdat die van Hem is. Het is opvallend hoe vaak het woord ‘Mijn’ gebruikt wordt als YHWH als Herder van de kudde wordt afgeschilderd.¹⁵⁷ Ook staat het ‘kennen’ in direct verband met ‘zorgen voor’, zoals in Hosea 13:5-6: “Ik heb u gekend (יָדַע (yada’)) in de woestijn, in een zeer heet land. Daarna zijn zij, naardat hunlieder weide was, zat geworden.”¹⁵⁸

3.5 De herdermetafoor in Ezechiël, Jesaja en Zacharia: doorwerking in het OT

Andreas Köstenberger heeft laten zien dat een goed begrip van de herdermetafoor in het Oude Testament cruciaal is voor het juist verstaan van het gebruik van de herdermetafoor in Johannes 10.¹⁵⁹ De Oudtestamentische Bijbelboeken die in dit verband bijzondere aandacht vragen zijn Ezechiël, Jesaja en Zacharia. Dit heeft twee redenen: Allereerst komt de herdermetafoor zoals aanwezig in Ezechiël, Jesaja en Zacharia letterlijk terug in Johannes 10:16. Ten tweede wordt de herdermetafoor in deze drie Bijbelboeken verbonden aan de Davidische typologie (Ezechiël), een lijdende en triomferende Messias (Zacharias), en de expliciete gedachte van de uitbreiding van de verbondskring met heidenen (Jesaja).¹⁶⁰

3.5.1 Ezechiël

Het figuratieve gebruik van de werkwoordstam רָעָה (ra’ah) komt het meest voor in het boek van de profetieën van Ezechiël.¹⁶¹ Daarbij wordt dit Bijbelboek gezien als één van de belangrijkste Oudtestamentische Schriftplaatsen voor een juist verstaan van het gebruik van de herdermetafoor in Johannes 10.¹⁶² Het concrete gebruik van de herdermetafoor spitst zich toe op de hoofdstukken 34 en 37.

5. and causatively, instruction, designation, punishment, etc.) (as follow). (a primitive root) Mickelson, J.K. (2008).

¹⁵⁶ Cachia, N. (1997), p. 61: “Hence, we are dealing here with a reciprocal knowledge which calls also for a profound communion. (...) What is implied is a personal, intimate communion between God and the flock.”

¹⁵⁷ Zie hier voor bijvoorbeeld Jer. 23: 1-3 en Ezech. 34:6, 8, 10, 11.

¹⁵⁸ In deze tekst wordt het ‘gekend worden’ direct verbonden aan het ‘zat worden’, d.i., verzadigd worden. Zie de vertaling in de English Standard Version van vers 6a: “but when they had grazed, they became full.”

¹⁵⁹ Köstenberger, A. (2002), p. 67-96.

¹⁶⁰ Idem.

¹⁶¹ Cachia, N. (1997) p. 48.

¹⁶² Köstenberger, A. (2002), p. 76 over Ezechiël: “Doubtless the most important OT passages for an understanding of Jesus’ teaching in John 10, where Davidic typology and shepherd imagery intersect, are Ezekiel 34 (esp. vv. 23-24) and 37 (esp. 24-25).”

In Ezechiël 34 richt het woord van de HEERE zich tegen de geestelijke leiders van het volk Israël.¹⁶³ “Mensenkind! Profeteer tegen de herders van Israël” (vers2). De reden voor deze oordeelsprofetie is het falen van ‘de herders’ in het weiden en leiden van ‘de kudde’: “Gij eet het vette, en bekleedt u met de wol, gij slacht het gemeste, maar de schapen weidt gij niet. De zwakke sterkt gij niet, en het kranke geeft gij niet, en het gebroekene verbindt gij niet, en het weggedrevene brengt gij niet weder, en het verlorene zoekt gij niet; maar gij heerst over hen met strengheid en met hardigheid.” (vers 3-4). De verwijten uit de bovengenoemde verzen staan in direct verband met de kerntaken van herders. Herders dienen te weiden, het zieke te verzorgen, te verbinden wat gebroken is, terug te brengen wat weggedreven is en te zoeken wat verloren is. In plaats daarvan heersen de leiders over het volk en profiteren ze over de rug van de schapen. Op deze aanklacht volgt echter een belofte. Israëls God zal Zelf het werk van de herders op Zich nemen: “Gelijk een herder zijn kudde opzoekt, ten dage als hij in het midden zijner verspreide schapen is, alzo zal Ik Mijn schapen opzoeken; en Ik zal ze redden uit al de plaatsen, waarhenen zij verstrooid zijn” (vers 11-12). “Ik zal Mijn schapen weiden, en Ik zal ze legeren, spreekt de Heere HEERE. Het verlorene zal Ik zoeken, en het weggedrevene zal Ik wederbrengen, en het gebroekene zal Ik verbinden, en het kranke zal Ik sterken” (vers 15-16). “En Ik zal een enigen Herder over hen verwekken, en Hij zal hen weiden, namelijk Mijn knecht David; Die zal hun tot een Herder zijn” (vers 23).

Het beeld van de herder kent in dit hoofdstuk van Ezechiël drie verschillende manieren van toepassing. Ten eerste worden de (religieuze) leiders van die dagen als herders afgeschilderd (vers2). Daarnaast wordt YHWH Zelf als Herder geportretteerd, inclusief een beschrijving van de taken die aan een herder werden toegekend (vers 12, 15). Ten laatste wordt in deze perikoop gerefereerd aan ‘een enigen Herder’, ‘Mijn knecht David’, die door YHWH Zelf zal worden aangesteld, om ‘hen’ te weiden’ (vers 23). De grote vraag in deze perikoop is wie deze profetie vervult. Van wie kan gezegd worden dat het YHWH Zelf is (vers 12), en tegelijkertijd “Mijn Knecht David” is (vers 23)?¹⁶⁴

Een tweede plaats waar de ontwikkelde herdermetafoor in Ezechiël goed zichtbaar wordt, is in hoofdstuk 37.¹⁶⁵ In deze profetie van Ezechiël gaat het over het herstel en de vereniging van Israël.

¹⁶³ Potterie, I. d. (1969). *Le Bon Pasteur*. Populus Dei: Studi in onore del Cardinale Alfredo Ottaviani per il cinquantenario del sacerdozio, p. 927-968, wijst in een interessante vergelijking op de overeenkomsten tussen Ezechiël 34 en Johannes 10. Zie bijv. 34:13 – 10:3, 34:13-14 – 10:9, 34:22 – 10:9, 34:24 – 10:16, 34:27 – 10:14, 34:31-10:16.

¹⁶⁴ In de woorden van Köstenberger, A. (2002), p. 77: “By calling himself ‘the good shepherd’, Jesus is clearly placing himself in the context of the messianic tradition of Ezekiel as well as evidencing a consciousness of Davidic typology.”

¹⁶⁵ Zie met name de volgende verzen: “(...) Zo zegt de Heere HEERE: Ziet, Ik zal de kinderen Israëls halen uit het midden der heidenen, waarhenen zij getogen zijn, en zal ze vergaderen van rondom, en brengen

Het volk van Israël, dat sinds de twee wegvoeringen verdeeld is, zal bij elkaar worden gebracht en uiteindelijk tot één worden gemaakt. In deze woorden van Ezechiël wordt het koningschap, het herderschap en de Davidische typologie aan elkaar verbonden. Het type in deze tekstwoorden is David, de zoon van Isaï, die van achter de schapen werd geroepen tot het koningschap over Israël (1 Sam. 16). Echter, juist deze David heeft beleden: “De HEERE is mijn herder” (Ps. 23). Köstenberger maakt naar aanleiding van deze woorden een vergelijking met Christus’ woorden over Psalm 110 (Matt. 22:41-46)¹⁶⁶. Hoe kan David de HEERE zijn herder noemen, als hij zelf de herder van Israël is?¹⁶⁷ In deze woorden wordt duidelijk dat met de in Ezechiël 34 en 37 genoemde Herder niet David, de zoon van Isaï bedoeld wordt. Ezechiël profeteert in deze woorden over de komst van de Zoon van David, de Messias.¹⁶⁸

Ook vers 22 valt op: “En Ik zal ze maken tot een enig volk in het land, op de bergen Israëls; en zij zullen allen te zamen een enigen Koning tot koning hebben; en zij zullen niet meer tot twee volken zijn, noch voortaan meer in twee koninkrijken verdeeld zijn.” Gezien de context van dit vers betreft deze profetie allereerst de unificatie van het twee- en tienstammenrijk. Echter, evenals ‘Mijn Knecht David’ (vers 24) onderdeel uitmaakt van de Davidische typologie, zo geldt dat ook hier: de scope van de profetie wordt in de Nieuwtestamentische vervulling vergroot.¹⁶⁹ Het betreft dan niet alleen de eenwording van het twee- en tienstammenrijk, maar eveneens de eenwording van Jood en heiden in de Nieuwtestamentische kerk.¹⁷⁰

---

hen in hun land; En Ik zal ze maken tot een enig volk in het land, op de bergen Israëls; en zij zullen allen te zamen een enigen Koning tot koning hebben; en zij zullen niet meer tot twee volken zijn, noch voortaan meer in twee koninkrijken verdeeld zijn.” (vers 21- 22) “En Mijn Knecht David zal Koning over hen zijn; en zij zullen allen te zamen een Herder hebben; en zij zullen in Mijn rechten wandelen, en Mijn inzettingen bewaren en die doen (vers 24).”

¹⁶⁶ Mattheus 22:41-16: “Als nu de Farizeën samenvergaderd waren, vraagde hun Jezus, En zeide: Wat dunkt u van den Christus? Wiens Zoon is Hij? Zij zeiden tot Hem: Davids Zoon. Hij zeide tot hen: Hoe noemt Hem dan David, in den Geest, zijn Heere? zeggende: De Heere heeft gezegd tot Mijn Heere: Zit aan Mijn rechter hand, totdat Ik Uw vijanden zal gezet hebben tot een voetbank Uwer voeten. Indien Hem dan David noemt zijn Heere, hoe is Hij zijn Zoon? En niemand kon Hem een woord antwoorden; noch iemand durfde Hem van dien dag aan iets meer vragen.”

¹⁶⁷ Köstenberger, A. (2002), p. 77.

¹⁶⁸ Idem.: “Clearly this is the relationship between David and Christ: what David prefigures, Christ fulfills. While Ezekiel at one point states that God himself will come and lead his sheep (34:11), he predicts soon thereafter that God will send his servant David (34:23). Jesus brings together in himself both of these personages and their shepherding ministries and appropriates Ezekiel 34 fairly directly.”

¹⁶⁹ Dodd, C. (1953), p. 130: “a certain shift, nearly always an expansion, of the original scope of the passage.”

¹⁷⁰ Carson, D. (1988), p. 255: “Thus when Jesus proclaims himself the good shepherd (John 10), the reader cannot forget that in the OT Yahweh (Ezek. 34:11) or the Messiah (Ezek. 34:23) is the shepherd who cares for his flock: Jesus identifies his ministry with theirs. But the entailment, for the

Ezechiël 37 vormt hiermee, evenals hoofdstuk 34, een duidelijk voorbeeld waarbij de koning-herdermetafoor samenvalt met de inzet van Davidische typologie. Tegelijkertijd worden beide perikopen afgesloten met een verwijzing naar het ‘nieuwe verbond’ (34:25 ‘verbond des vredes’, 37:26 ‘verbond des vredes’).

Ezechiël 34 en 37 geven een interessante kijk op de ontwikkeling van de herdermetafoor door het Oude Testament heen. In deze hoofdstukken wordt het beeld van de herder verbonden met het koningschap, met David en de komst van de Messias. Het werpt daarmee tegelijkertijd licht op de ontwikkeling van de herdermetafoor door het Oude Testament heen. Het wordt in deze hoofdstukken in Ezechiël steeds duidelijker en concreter Wie de te verwachten herder-koning uit Davids geslacht zal zijn.

3.5.2 Zacharia

De profetieën van Zacharia en Ezechiël kennen verschillende theologische en eschatologische overeenkomsten. In de hoofdstukken 9-14 worden de vier vergezichten geschetst met betrekking tot een komende Messias. Twee van deze portretten staan in het teken van de Messias als koning, de andere twee hebben betrekking op de Messias als herder.

Zacharia 9:9 portretteert de komende Koning, rijdende op een ezel: “Verheug u zeer, gij dochter Sions! juich, gij dochter Jeruzalems! Ziet, uw Koning zal u komen, rechtvaardig, en Hij is een Heiland; arm, en rijdende op een ezel, en op een veulen, een jong der ezellen.”

Het tweede portret werpt licht op de komende Goede Herder (11:4-7): “Alzo zegt de HEERE, mijn God: Weidt deze slachschapen. Welker bezitters hen doden, en houden het voor geen schuld; en eenieder dergenen, die ze verkopen, zegt: Geloofd zij de HEERE, dat ik rijk geworden ben! En niemand van degenen, die ze weiden, verschoont ze. Zekerlijk, Ik zal niet meer de inwoners dezes lands verschonen, spreekt de HEERE; maar ziet, Ik zal de mensen overleveren, elk een in de hand zijns naasten, en in de hand zijns konings, en zij zullen dit land te morzel slaan, en Ik zal ze uit hun hand niet verlossen. Dies heb ik deze slachschapen geweid, dewijl zij ellendige schapen zijn; en ik heb mij genomen twee stokken, den een heb ik genoemd LIEFELIJKHEID, en den anderen heb ik genoemd SAMENBINDERS; en ik heb die schapen geweid.”¹⁷¹

Het derde portret gaat over de geslagen koning, over wie gerouwd zal worden (12:10): “Doch over het huis Davids, en over de inwoners van Jeruzalem, zal Ik uitstorten den Geest der genade

---

church, is that it is the new messianic community that “fulfils” Israel’s role in the Ezekiel passage; and that connection is unavoidably typological and bound up with replacement of the type.”

¹⁷¹ Zie voor een sprekende toepassing uit de Vroege Kerk de in dit proefschrift behandelde fragmenten van Didymus de Blinde.

en der gebeden; en zij zullen Mij aanschouwen, Dien zij doorstoken hebben, en zij zullen over Hem rouwklagen, als met de rouwklage over een enigen zoon; en zij zullen over Hem bitterlijk kermen, gelijk men bitterlijk kermt over een eerstgeborene.”

Het vierde portret beschrijft de geslagen herder (13:7): “Zwaard! Ontwaak tegen Mijn Herder, en tegen den Man, Die Mijn Metgezel is, spreekt de HEERE der heerscharen; sla dien Herder, en de schapen zullen verstrooid worden; maar Ik zal Mijn hand tot de kleinen wenden.”

In dit vierluik wordt zichtbaar dat de herdermetafoor ook in de profetieën van Zacharia hand in hand gaan met het beeld van de koning. Beide metaforen zijn, in het licht van de komende Messias, complementair aan elkaar en worden herkend vanuit andere profetieën.¹⁷² Ook wordt in deze tekstwoorden duidelijk gezinspeeld op de identiteit van de komende Messias. Enerzijds wordt de herder omschreven als de ‘Man, Die Mijn Metgezel is’. In hetzelfde vers is het echter YHWH Zelf die Zijn hand tot de kleinen zal wenden, en daarom de taak van de Herder op Zich neemt (13:7).¹⁷³

De profetieën van Zacharia zijn in de bestudering van de herdermetafoor in het Oude Testament om drie redenen belangrijk. Allereerst verbinden deze profetieën het herder- en koningschap van de beloofde Messias, de Zoon van David. Ten tweede benadrukken deze profetieën de dubbele identiteit van de beloofde Herder-Koning: enerzijds is het de ‘Man, die Mijn Metgezel is’, tegelijkertijd is deze Herder YHWH Zelf. Ten derde zijn het Zacharias’ profetieën die licht werpen op belangrijke details van de beloofde Messias. Deze Herder zal worden “doorstoken” (12:10) en “geslagen” (13:7). Deze woorden worden in het Nieuwe Testament direct op Christus toegepast.¹⁷⁴

3.5.3 Jesaja

Hoewel de profetieën vanuit Ezechiël en Zacharia duidelijk wijzen op een komende herder-koning vanuit het geslacht van David, wordt de link naar de heidenwereld niet expliciet gemaakt. Het zicht op een herderschap met een universeel karakter ontbreekt. Andreas Köstenberger spreekt in

¹⁷² Zie Ezechiël hoofdstuk 34 en 37.

¹⁷³ Zie Cacia, N. (1997), p. 131; Schnackenburg, R. (1968), volume II, p. 295. Zie voor een kritische noot Simonis A. (1967), p. 272-273, die geen verbinding ziet tussen Zacharia 13:7 en Johannes 10:11-18. Als reden wijst hij op het gegeven dat in Johannes 10 de nadruk ligt op het “Ik geef Mijn leven voor de schapen” i.p.v. het “geslagen worden”, zoals in Zach. 13:7.

¹⁷⁴ Zie bijvoorbeeld Johannes 19:35-37: “En die het gezien heeft, die heeft het getuigd, en zijn getuigenis is waarachtig; en hij weet, dat hij zegt, hetgeen waar is, opdat ook gij geloven moogt. Want deze dingen zijn geschied, opdat de Schrift vervuld worde: Geen been van Hem zal verbroken worden. En wederom zegt een andere Schrift: Zij zullen zien, in Welken zij gestoken hebben.” Zie ook Mat. 26:31.

dit verband zelfs over een ‘missing link’.¹⁷⁵ Tegelijkertijd toont hij met het wijzen op Jesaja 56:1-8 krachtig aan waar het antwoord op deze ‘missing link’ in het Oude Testament te vinden is.¹⁷⁶

Het is deze passage waarin het herdermotief wordt verbonden aan een toekomstige universele realiteit, waarin de heidenvolken zullen delen in de zegeningen van het nieuwe verbond. Er zullen ‘vreemden’ (vers 6) komen, die de God van Israël zullen dienen. Het huis van YHWH zal een ‘bedehuis genoemd worden voor alle volken’ (vers 7). In de woorden ‘die de verdrevenen vergadert’ horen we een van de zes verantwoordelijkheden van YHWH als herder terug. De universaliteit behorend tot het herdermotief en zoals die zichtbaar wordt in Joh. 10 vindt zijn oorsprong dus al in het Oude Testament.

3.6 Ontwikkeling

Studies hebben duidelijk laten zien dat het gebruik van de herdermetafoor in het Oude Testament aan ontwikkeling onderhevig is.¹⁷⁷ Andreas Köstenberger spreekt bij de behandeling van deze materie zelfs van een “iceberg of shepherd typology”, waarbij het beeld van de herder gedurende de Oudtestamentische periode steeds concreter wordt ingevuld.¹⁷⁸ Waar de herdermetafoor in de Pentateuch haast ‘onbewust’ en vanzelfsprekend lijkt te worden toegepast op YHWH, hebben in

¹⁷⁵ Vanuit Nieuwtestamenteel perspectief zou Ezechiël 34: 13 ook kunnen worden genoemd als bewijs voor de universaliteit die aan het herdermotief wordt verbonden.

Zie voor een verhandeling over de verbinding tussen het universele karakter van Jesaja 56 en de herdermetafoor: Köstenberger, A. (2002), p. 70-72.

¹⁷⁶ Jesaja 56:1-8:

“Alzo zegt de HEERE: Bewaart het recht, en doet gerechtigheid; want Mijn heil is nabij om te komen, en Mijn gerechtigheid om geopenbaard te worden. Welgelukzalig is de mens, die zulks doet, en des mensen kind, dat daaraan vasthoudt; die den sabbat houdt, zodat hij dien niet ontheiligt, en die zijn hand bewaart van enig kwaad te doen. En de vreemde, die zich tot den HEERE gevoegd heeft, spreke niet, zeggende: De HEERE heeft mij gans en al van Zijn volk gescheiden; en de gesnedene zegge niet: Ziet, ik ben een dorre boom. Want alzo zegt de HEERE van de gesnedenen, die Mijn sabbatten houden, en verkiezen hetgeen, waartoe Ik lust heb, en vasthouden aan Mijn verbond; Ik zal hen ook in Mijn huis en binnen Mijn muren een plaats en een naam geven, beter dan der zonen en dan der dochteren; een eeuwig naam zal Ik een ieder van hen geven, die niet uitgeroeid zal worden. En de vreemden, die zich tot den HEERE voegen, om Hem te dienen, en om den Naam des HEEREN lief te hebben, om Hem tot knechten te zijn; al wie den sabbat houdt, dat hij dien niet ontheilige, en die aan Mijn verbond vasthouden; Die zal Ik ook brengen tot Mijn heiligen berg, en Ik zal hen verheugen in Mijn bedehuis; hun brandoffers en hun slachtoffers zullen aangenaam wezen op Mijn altaar; want Mijn huis zal een bedehuis genoemd worden voor alle volken. De Heere HEERE, Die de verdrevenen van Israël vergadert, spreekt: Ik zal tot hem nog meer vergaderen, nevens hen, die tot hem vergaderd zijn.”

¹⁷⁷ Zie voor een overzicht van studies naar de ontwikkeling van herdermetafoor in het Oude Testament, Köstenberger, A. (2002), p. 69-70.

¹⁷⁸ Köstenberger, A. (2002), p. 75.

het bijzonder de (post)exilische profeten het beeld ook toegepast op een menselijke en goddelijke persoon uit het Davidische geslacht.¹⁷⁹ Op deze manier wordt de herdermetafoor in direct verband gebracht met de Messiasverwachting, zoals die door het Oude Testament heen zichtbaar wordt.

3.7 Samenvatting

Net zoals in de tijd van het Oude Egypte, Mesopotamië en de hellenistische wereld gaat de herdermetafoor in het Oude Testament vergezeld van positieve connotaties. Een herder leidt, beschermt en weidt de kudde en stelt zijn leven voor de schapen. Daarnaast wordt de band tussen herder en schapen gekenmerkt door wederzijdse liefde. In beide contexten wordt het herderschap in figuratieve zin verbonden met goddelijke personen. Daarbij wordt de metafoor ook toegepast op humane leiders.

Naast de overeenkomsten die genoemd kunnen worden met betrekking tot het gebruik van de herdermetafoor in het Oude Nabije Oosten en het Oude testament, zijn er ook belangrijke verschillen.

Allereerst valt op dat in de beschrijvingen van YHWH als Herder de aanwezigheid van de metafoor wordt gekenmerkt door het gebruik van verschillende specifieke (werk)woorden die allerlei aspecten van het herder-zijn laten zien. Een aantal van deze (werk)woorden is afwijkend in vergelijking met de terminologie van de herdermetafoor in andere contexten van het Oude Nabije Oosten. De meest belangrijke eigenschap die in het Oude Testament wordt toegeschreven aan YHWH is die van de persoonlijke en zoekende Herder. In vergelijking met buiten-Bijbelse bronnen is YHWH hierin uniek. Hij gaat Zelf op zoek naar verloren schapen om hen bijeen te brengen. Hij laat dit niet aan anderen over.

Een tweede aspect is de idee van YHWH's beschermende aanwezigheid voor Zijn volk. Dit wordt gezien als een *Leitmotif* voor de gehele Schrift, in het Oude Testament veelvuldig ingebracht binnen de bedding van de herdermetafoor. Hiermee vormt het gebruik van de herdermetafoor niet alleen iets dat zeer goed past binnen de context van de eerste ontvangers van het Oude Testament, maar ook iets dat zeer goed past bij de beschrijving van YHWH's eigenschappen.

In het Oude Testament zijn geen voorbeelden te vinden waarin YHWH Zichzelf expliciet als herder benoemt. Op vier plaatsen in het Oude Testament wordt Hij expliciet als herder benoemd. Echter, de Bijbelschrijvers hebben YHWH veelvuldig als Herder geportretteerd met gebruik van de herder terminologie. Hierbij kunnen zes rollen van de herder, als eigenaar van de kudde, worden onderscheiden: leiden, voeden, beschermen, bijeenbrengen, zorgen en kennen. Door

¹⁷⁹ Kroneman, D. (2004), p. 131.

middel van verschillende voorbeelden hebben onderzoekers aangetoond op welke manier dit in de Schrift naar voren komt.

De metafoor van de herder komt in alle onderverdelingen van het Oude Testament voor. Het gebruik van de metafoor concentreert zich echter met name in het boek van de Psalmen en in de boeken van de Profeten. Binnen het Oude Testament is een duidelijke ontwikkeling van de herdermetafoor waarneembaar. Geleidelijk wordt de toepassing van het beeld van YHWH als Herder van Zijn kudde Israël uitgebreid met meerdere toepassingen. In de profetieën van Jesaja, Ezechiël en Zacharia staat de herdermetafoor in het teken van de beloofde Herder, die ook Koning zal zijn en uit het geslacht van David voortkomt en Wiens werk een universele reikwijdte kent. De profetieën vormen zo als het ware de bouwstenen voor Christus' latere woorden in Johannes 10:16.

4

De herdermetafoor
in het NT

4 De herdermetafoor in het NT

4.1 Inleiding

Het Nieuwtestamentische gebruik van de herdermetafoor is nauw verbonden met het gebruik van deze metafoor in het Oude Testament. Met name de profetieën in Ezechiël, Zacharia, Jesaja en de Psalmen spelen een belangrijke rol bij de toepassingen van de herdermetafoor in het Nieuwe Testament.¹⁸⁰

De herdermetafoor ontwikkelt zich steeds meer in het Nieuwe Testament.¹⁸¹ Oudtestamentische beelden en beloften worden verder uitgewerkt en toegepast, en vinden een climax in Christus Zelf. Hij komt openbaar als de vervulling van de Oudtestamentische beschrijvingen van de Goddelijke Herder, alsook van de beloofde toekomstige Herder en komende Zoon van David.¹⁸²

In het Nieuwe Testament wordt de herdermetafoor op verschillende personen toegepast: op God, op Jezus Christus en op hen die Christus' kudde mogen weiden. In dit hoofdstuk zal een kort overzicht volgen van Bijbelteksten die de verschillende toepassingen van de herdermetafoor in het Nieuwe Testament laten zien – behalve Johannes 10. De toepassingen van de herdermetafoor in Johannes 10 zal ik in een apart hoofdstuk behandelen. De Bijbelteksten die in dit hoofdstuk aan de orde komen, hebben als doel de lezer kennis te laten maken met de rode draad van de ontwikkelingsgeschiedenis van de herdermetafoor binnen de context van het Nieuwe Testament. Dit is noodzakelijk voor een beter verstaan van het gebruik van de herdermetafoor door de Vroege Kerk, die aansloot bij het Nieuwtestamentische gebruik van deze metafoor.

4.2 Het gebruik van de herdermetafoor in het NT

In vergelijking met het Oude Testament is het gebruik van herderterminologie in het Nieuwe Testament beperkt.¹⁸³ Het woord 'herder' (ποιμήν, poimen)¹⁸⁴ komt slechts achttien keer voor,

¹⁸⁰ Kroneman, D. (2004), p. 156: "The imagery of shepherd and sheep in the New Testament is firmly rooted in the imagery of shepherd and sheep in the Old Testament." Kroneman noemt vervolgens de Bijbelplaatsen Ezechiël 34, Zacharia 13:7-9 en Psalm 2:9 als "key texts from the Old Testament that play a significant role in the New Testament use of the imagery of shepherd and sheep." Köstenberger, A. (2002), vraagt naast de genoemde Bijbelboeken aandacht voor de belangrijke rol van Jesaja, die in het licht van Johannes 10 mijns inziens geheel terecht is (p. 80-81).

¹⁸¹ Zie voor een verdere uitwerking van deze gedachte bijvoorbeeld Cachia, N. (1997) p. 73: "The New Testament, (...) continues to develop the rich heritage of the shepherd image in the Old Testament (...)."

¹⁸² Hamp, V. (1949), p. 14: "Wie bei gar vielen alttestamentlichen Typen, Texten und Theologumena ist auch bei unserem Hirtenmotiv die geradlinige Vollendung und Erfüllung in Christus erscheinen."

¹⁸³ Zie voor overzichten met betrekking tot het gebruik van herderterminologie in het Nieuwe Testament: Cachia, N. (1997), p. 73-75 en Kroneman, D. (2004), p. 158-164.

¹⁸⁴ Zie: Mat. 9:36; 25:32; 26:31; Mark. 6:34; 14:27; Joh. 10:2, 11 (2x), 12, 14, 16; Heb. 13:20; 1 Pet. 2:25. Luk.

het werkwoord 'weiden' (ποιμαίνω, poimaino)¹⁸⁵ elfmaal. Het woord voor 'schaap' (πρόβατον, probaton)¹⁸⁶ negenendertig keer en de term die gebruikt wordt voor 'kudde' (ποίμνιον poimnion¹⁸⁷ en ποίμνη, poimne¹⁸⁸) in totaal negenmaal. Er is wel een belangrijke overeenkomst met het gebruik van herderterminologie in het Oude Testament, namelijk dat ook in het Nieuwe Testament het gebruik voornamelijk figuratief is.¹⁸⁹ Het Evangelie van Johannes en de Openbaring van Johannes zijn de Nieuwtestamentische Bijbelboeken waarin de herdermetafoor het meest voorkomt.¹⁹⁰

2:8, 15, 18, 20; Ef. 4:11.

G4166 ποιμήν poimen (poi-meen') n.

a shepherd. {literally or figuratively} (of uncertain affinity), KJV: shepherd, pastor.

Mickelson, J.K. (2008).

¹⁸⁵ Mat. 2:6; Luk. 17:7; Joh. 21:16; Hand. 20:28; 1 Cor. 9:7; 1 Pet. 5:2; Jud. 1:12; Openb. 2:27; 7:17; 12:5; 19:15.

G4165 ποιμαίνω poimaino (poi-mai'-nō) v.

1. to tend as a shepherd of.

2. (by implication) to feed sheep.

3. (figuratively) to supervise, direct, and feed.

(from G4166) KJV: feed (cattle), rule.

Mickelson, J.K. (2008).

¹⁸⁶ Mat. 12:11, 12; Luk. 15:6; Hand. 8:32. Mat. 7:15; 9:36; 10:6, 16; 15:24; 18:12; 25:32, 33; 26:31; Mark. 6:34; 14:27; Luk. 15:4; Joh. 2:14, 15; 10:1, 2, 3 (2x), 4, 7, 8, 11, 12 (2x), 13, 15, 16, 26, 27; 21:16, 17; Rom. 8:36; Hebr. 13:20; 1 Pet. 2:25; Openb. 18:13.

G4263 πρόβατον probaton (pro'-ba-ton) n.

1. something that walks forward (a quadruped).

2. (specially) a sheep.

{“sheep” literally or figuratively} (probably neuter of a presumed derivative of G4260) KJV: sheep(-fold)

Mickelson, J.K. (2008).

¹⁸⁷ Luk. 12:32; Hand. 20:28, 29; 1 Pet. 5:2, 3.

G4168 ποίμνιον poimnion (poim'-niy-on) n.

1. a flock.

2. (figuratively) group (of believers). (neuter of a presumed derivative of G4167) KJV: flock.

Mickelson, J.K. (2008).

¹⁸⁸ Mat. 26:31; Luk. 2:8; Joh. 10:16; 1 Cor. 9:7.

G4167 ποίμνη poimne (poim'-nee) n.

a flock. {literally or figuratively} (contraction from G4165) KJV: flock, fold.

Mickelson, J.K. (2008).

¹⁸⁹ Kroneman, D. (2004), p. 158, met betrekking tot het gebruik van herderterminologie in het Nieuwe Testament: "It is remarkable that most of the terms related to the domain of shepherd and sheep are used in a figurative sense".

¹⁹⁰ Zie hiervoor Kroneman, D. (2004), p. 159-163.

4.2.1 *God als Herder*

In het Nieuwe Testament wordt God niet expliciet als herder benoemd.¹⁹¹ De Schriftplaatsen in het Nieuwe Testament die God en het metaforische herderschap verbinden, vinden we terug in Christus' gelijkenissen en in de eerste brief van Petrus. Van beide wordt hieronder een voorbeeld gegeven.

a. *1 Petrus 5:1-2*¹⁹²

In deze verzen roept Petrus zijn mede-ouderlingen op 'de kudde Gods' als herders te weiden.¹⁹³ In dit geval ligt de nadruk niet zozeer op de herderlijke eigenschappen van God, als wel op het Eigenaar-zijn van God met betrekking tot 'de kudde'.¹⁹⁴ God is de rechtmatige Eigenaar, Die Zijn Zoon heeft aangesteld als "overste herder" over Zijn kudde (vers 4).¹⁹⁵ De identiteit van de kudde wordt bepaald door het feit dat zij het eigendom van God is. Deze idee sluit nauw aan bij het beeld dat het Oude Testament schetst van YHWH als herder én eigenaar van het volk Israël. Vanuit de profetieën van onder andere Ezechiël, is bekend dat zowel het herderschap en het eigenaar-zijn met betrekking tot de kudde twee aspecten zijn die beide tot het vocabulaire van de herdermetafoor behoren en complementair zijn aan elkaar. Waar de nadruk in het Oude

¹⁹¹ Verschillende theologen hebben geprobeerd het 'waarom' van het relatieve kleine aantal verwijzingen van God als herder in het Nieuwe Testament te beantwoorden. In het licht van een behoorlijk aantal referenties in het Oude Testament, zou een groter aantal referenties in Nieuwe Testament wellicht te verwachten zijn. Eén van de mogelijke antwoorden komt bij Jeremias vandaan: "The paucity of references to God in the pastoral usage of the NT may be explained by the great prominence give here to the Christological application of the shepherd figure" in: Jeremias, J. (1977), p. 491.

¹⁹² "De ouderlingen, die onder u zijn, vermaan ik, die een medeouderling, en getuige des lijdens van Christus ben, en deelachtig der heerlijkheid, die geopenbaard zal worden: Weidt de kudde Gods, die onder u is, hebbende opzicht daarover, niet uit bedwang, maar gewilliglijk; noch om vuil gewin, maar met een volvaardig gemoed."

¹⁹³ Voor een completer beeld met betrekking tot het gebruik van de herdermetafoor in deze verzen zie ook 1 Petrus 5: 3 en 4: "Noch als heerschappij voerende over het erfdeel des Heeren, maar als voorbeelden der kudde geworden zijnde. En als de overste Herder verschenen zal zijn, zo zult gij de onverwelkelijke kroon der heerlijkheid behalen." In een volgende paragraaf van dit hoofdstuk zal deze Schriftplaats uitgebreider behandeld worden.

¹⁹⁴ Zie voor een eerdere verwijzing 1 Petrus 2:25: "Want gij waart als dwalende schapen; maar gij zijt nu bekeerd tot den Herder en Opziener uwer zielen." Voor de relatie met betrekking tot Jesaja 53:6, zie Houwelingen, P. (1991). *1 Petrus. Rondzendbrief uit Babylon*. Kampen: Kok, p. 106.

¹⁹⁵ Deze 'driehoek' is direct te herleiden tot meerder toepassingen van de herdermetafoor in het Oude Testament waarin God als Eigenaar Zijn kudde weidt door de beloofde Davidszoon. Zie hiervoor bijvoorbeeld Cachia, N. (1997) p. 77: "The New Testament, thus, takes over the idea already present in the prophets, especially Ezechiël, that God is and remains the shepherd of his flock, but that he appoints one – the messianic David – who will take care of his people in his name".

Testament ligt op het volk Israël als de kudde, gaat het in de brief van Petrus echter niet om Israël, maar om de Nieuwtestamentische gemeente als kudde.¹⁹⁶ Het valt op dat aan 'de ouderlingen' wel herderlijke taken worden opgedragen ("weidt de kudde Gods"), maar dat zij niet expliciet 'herders' worden genoemd. Zij functioneren veeleer als 'herdersjongens'.¹⁹⁷ "Zij zijn slechts ingehuurd om toezicht te houden op de kudde van God."¹⁹⁸ Petrus' boodschap aan de ouderlingen is dan ook niet dat ze boven de gemeente verheven zijn, maar dat hun opgelegde ambt is afgeleid van Christus, de óverste Herder, en dat zij aan Hem verantwoording moeten afleggen.

¹⁹⁶ Zie Cachia, N. (1997) p. 77: "In 1Pet 5,2 we find the expression "flock of God" referred to the Church in the context of Peter's instructions to the co-presbyters (5,1-4)". Zie ook Kroneman, p. 157: "The shepherd imagery links Jesus' salvation work not only to God's promises of salvation in the context of the Babylonian exile and of the coming Messiah, but also, further back and more indirectly, to the exodus that followed the deliverance from Egypt. And, as far as the imagery of sheep and flock pertained to the New Testament church, it implied that this new community of followers of Jesus, consisting of Jews and Gentiles, was the new Israel, the new people of God."

¹⁹⁷ Houwelingen, P. (1991), p. 177.

¹⁹⁸ Idem.

b. *Mat 18:12-14 (Luk. 15: 4-7)*¹⁹⁹

Deze perikoop bevat een beeld uit het dagelijks leven van het Israël ten tijde van Christus' omwandeling op aarde: de herder zoekt het verloren schaap.²⁰⁰ Door middel van een gelijkenis openbaart Christus het hart van God de Vader, op een manier waarop de persoon en het werk van Christus de volle nadruk krijgt.²⁰¹ We lezen over de liefde en zorg voor de afgedwaalde enkeling en hoe die weer teruggebracht wordt zodat de kudde hersteld wordt.²⁰² Zoals de herder uit deze gelijkenis alles achter laat om dat éne afgedwaalde schaap te zoeken en terug te brengen, zo zoekt God de Vader in het zenden van Zijn Zoon Christus Jezus het behoud van 'een van deze kleinen', opdat zij niet verloren gaan, maar wederom bijéén zullen worden gebracht.²⁰³ "Zijn liefde

¹⁹⁹ "Wat dunkt u, indien enig mens honderd schapen had, en een uit dezelve afgedwaald ware, zal hij niet de negen en negentig laten, en op de bergen heengaande, het afgedwaalde zoeken? En indien het geschiedt, dat hij hetzelfde vindt, voorwaar zeg Ik u, dat hij zich meer verblijdt over hetzelfde, dan over de negen en negentig, die niet afgedwaald zijn geweest. Alzo is de wil niet uws Vaders, Die in de hemelen is, dat een van deze kleinen verloren ga."

De gelijkenis van het verloren schaap staat in het evangelie naar Mattheüs in een andere context dan in de beschrijving naar Lukas. De impact van dit verschil op de allerlei manieren getaxeerd. Zie hiervoor Cachia, p. 79-85. Voor dit onderzoek acht ik deze verschillen minder relevant; ze raken niet aan de karaktereigenschappen die deze gelijkenis aan God toeschrijft. Voor de verschillen binnen de context van dezelfde perikoop zie Bruggen, J. v. (1990). *Mattheüs. Het evangelie voor Israël*. Kampen: Kok, p. 347: "In Lucas 15:3-7 gebruikt Jezus hetzelfde beeld van het éne verloren schaap. Het accent ligt dan echter op de vreugde over het vinden van wat verloren was (tegenover de Farizeeën en wetgeleerden die zich ergeren aan de toeloop van tollenaars en zondaars; Luk. 15:1-2). In Mattheüs 18 ligt het accent meer op het *uitgaan* om het verdwaalde te zoeken."

²⁰⁰ Ook deze gelijkenis wordt in direct verband gebracht met Ezechiël 34, bijvoorbeeld door Hagner, D. A. (1995). *Word Biblical Commentary*, Vol. 33b: Matthew 14-28. Nashville TN: Thomas Nelson Inc., p. 527.

²⁰¹ Door exegeten wordt opgemerkt dat in de exegese van deze perikopen (Mat. 18:12-14 en Luk. 15:4-7) het niet even gemakkelijk om de rol van God en Christus te scheiden. Zoals Cachia verwoordt heeft (Cachia, N. (2004) p. 78): "In this parable the association between God and Jesus is so close that it is quite difficult to say with certainty who is represented in the figure of the shepherd." Even verderop is Cachia echter heel duidelijk: "this behavior of a normal shepherd is applied to the behavior of God. (...) God cares for the individual person, especially the needy and he does everything to help him and restore him to the flock." Zie ook: Van Bruggen, J. (1977), p. 347, die zowel de liefde van God de Vader als het werk van Christus aan deze perikoop verbindt.

²⁰² Volgens Hagner, D. (1995) p. 527 is het onderwerp van deze gelijkenis niet diegenen die (nog) niet tot de gemeenschap ("members of the community"), maar juist degenen die dat al zijn. Dit in tegenstelling tot Mat. 9:36, 10:6 en 15:24.

²⁰³ De hoofdvraag bij deze gelijkenis is niet of een toenmalige herder negenennegentig schapen zou verlaten om er één te zoeken. In Cachia's woorden (Cachia N. (2004), p. 80): "The point of the parable is to show the care and the love of the shepherd even to one single sheep. (...) he insists on the value of the sheep and, by greater reason, of man." Of, in de woorden van J.C. Ryle (1816-1900): "De (...) zaak die in

voor het éne bewijst zijn liefde voor elk!"²⁰⁴ Om deze bijzondere zorg en liefde te illustreren, die verder gaat dan aardse herders ooit zouden doen, maakt Christus in deze perikoop gebruik van de herdermetafoor.

4.2.2 *Christus als Herder*

Hoewel er in het Nieuwe Testament voorbeelden te vinden zijn van Schriftgedeelten die de herdermetafoor toepassen op God, wordt deze metafoor in de meeste gevallen toegepast op Zijn Zoon, Jezus Christus. In dit gedeelte zal aan de hand van een aantal voorbeelden worden geïllustreerd op welke manier Christus in verband wordt gebracht met de herdermetafoor gedurende verschillende fasen: a) bij Zijn geboorte, b) tijdens Zijn omwandeling op aarde, c) rondom het Pascha en d) bij het oordeel.

a. *Bij Zijn geboorte*a. *Mattheüs 2:3-6*²⁰⁵

In de beschrijving van de geboorte van de Messias presenteert Mattheüs Christus' geboorte als de vervulling van Oudtestamentische beloften. Als de overpriesters en Schriftgeleerden door Koning Herodes gevraagd worden waar de Messias geboren zal worden, antwoorden zij namelijk met een tekst die gebaseerd is op de Oudtestamentische profetie van Micha.²⁰⁶ Hieruit mogen we het volgende concluderen: ten eerste dat Mattheüs Christus in direct verband brengt met David, zoals ook in Mattheüs 1 al zichtbaar is gemaakt. De Messias is de Zoon van David, de koning-herder van Israël.

deze verzen wordt getoond is de waarde die God geeft aan de minste van de gelovigen" (Ryle, J. (1999). *Commentaar op het Evangelie van Mattheüs*. Kampen: De Groot Goudriaan, p. 141).

²⁰⁴ Van Bruggen, J. (1977), p. 347.

²⁰⁵ "De koning Herodes nu, dit gehoord hebbende, werd ontroerd, en geheel Jeruzalem, met hem. En bijeenvergaderd hebbende al de overpriesters en Schriftgeleerden des volks, vraagde van hen, waar de Christus zou geboren worden. En zij zeiden tot hem: Te Bethlehem, in Judea gelegen; want alzo is geschreven door den profeet: En gij Bethlehem, gij land Juda! zijt geenszins de minste onder de vorsten van Juda; want uit u zal de Leidsman voortkomen, Die Mijn volk Israël weiden zal."

²⁰⁶ Exegeten zijn het niet eens over de precieze herkomst van de woorden uit Mattheüs 2:6. Cachia zegt bijvoorbeeld (2004, p. 85): "The quotation is based on two OT texts: Mic 5,1 and 2Sam 5,2 (1Chron 11,2)." Van Bruggen gaat uitgebreid in op dit standpunt maar concludeert iets anders (1990, p. 49): "Het citaat in 2,6 stamt uit Micha 5, 1-3. Het is niet nodig de slotwoorden van 2,6 ("die mijn volk Israël weiden zal") te beschouwen als een toevoeging vanuit de beloften aan David in 2 Samuel 5,2. Men kan dit slot van 2,6 gemakkelijker opvatten als een samenvattende weergave van elementen uit Micha 5,2-3." Zie ook: Kroneman, D. (2004), p. 165, die ook geen ruimte biedt aan de gedachte dat 2 Sam. 5:2 onderdeel van Mat. 2:6 uitmaakt: "Matthew 2:6 contains a summarized and somewhat adapted quote from Micah 5:2-4."

Een tweede belangrijk aspect dat Mattheüs naar voren brengt, is de taak van de Messias: “want uit u zal de Leidsman voortkomen, Die Mijn volk Israël weiden zal.” Het Grieks voor ‘weiden’ (*poimainein*)²⁰⁷ maakt duidelijk op welke manier de Messias een Leidsman (*hegeomai*)²⁰⁸ zal zijn: niet als een heerser zoals Herodes, maar als een herder die beschermt.²⁰⁹

In het citeren van de profetie van Micha, plaatst Mattheüs de geboorte van Jezus de Messias in direct verband met de Oudtestamentische profetieën waarin de herder en Davidszoon beloofd wordt.

b. *Tijdens Zijn bediening*

a. *Mattheüs 9:35-36*²¹⁰

Deze perikoop beschrijft Jezus’ innerlijke ontferming over de mensen, “omdat zij vermoeid en verstrooid waren, gelijk schapen, die geen herder hebben.” Het zijn met name deze woorden die exegeten ertoe aangezet hebben om deze perikoop direct te verbinden met Ezechiël 34. Op die manier krijgen deze tekstwoorden een bijzondere plaats in het geheel van Schriftplaatsen waarin Jezus’ Messiaschap sterk naar voren komt.²¹¹ Allereerst wijzen deze woorden op het ontbreken

van ‘goede herders’; ze zijn immers als een schare die geen herder heeft. Ten tweede beschrijft deze tekst de toestand waarin de schare verkeert aan de hand van een beeld dat past bij een kudde: zij zijn vermoeid en verstrooid. Ten derde wijst deze perikoop op Christus als Degene die wél met bewogenheid (*σπλαγχνίζομαι*)²¹² over de schare vervuld is.²¹³ In deze bewogenheid wordt Jezus’ Messiaans-herderschap geportretteerd.²¹⁴ In het Evangelie naar Mattheüs wordt Christus als de beloofde Herder geopenbaard, die niet alleen Herder is, maar ook als Herder handelt.²¹⁵ Goede herders doen er alles aan om in de behoeften van de kudde te voorzien. Dit wezenlijke aspect van het herder-zijn komt uitdrukkelijk naar voren in het Mattheüs-evangelie. Vers 36 wordt voorafgegaan door vers 35, waar beschreven wordt hoe Christus was “lerende in hun synagogen, en predikende het Evangelie des Koninkrijks, en genezende alle ziekte en alle kwalen onder het volk”. Zowel het leiden door middel van prediking en onderwijs, als het helen in het genezen van ziekten, is zeer nauw verbonden aan het gebruik van de herdermetafoor in de Schrift.²¹⁶ Als kenmerk van Jezus’ Messiaans Herderschap zoekt Hij door middel van prediking en heling zowel het geestelijke als het lichamelijke welzijn van het volk.²¹⁷ Zo vormt Mattheüs 9:35-36 een

het wild gedierte des velds tot spijze geworden, dewijl zij verstrooid waren.”

²¹² G4697 σπλαγχνίζομαι *splagchnizomai* (*splangch-niy'-zo-mai*) v.

1. to have the bowels yearn.

2. (figuratively) feel sympathy, to pity.

Mickelson, J.K. (2008).

²¹³ Voor het belang en interpretatie van deze “innerlijke ontferming” zie Cachia, N. (1997) p. 87: “With reference to Jesus this verb says more than just his emotive reaction: Jesus is theologically characterized here as the Messiah in whom the divine mercy is present. In fact, when applied to Jesus’ behavior this verb characterizes the divine nature of his acts., for in Jesus God’s compassion for men is proclaimed. The profound motivation for his messianic-salvific commitment lies in his compassion for the crowd who were like sheep without a shepherd.”

²¹⁴ Legrand, L. (1992). *The Good Shepherd in the Gospel of Mark*. Indian Theological Studies - Issue 29, p. 237: “The reference to the shepherd is not just an obiter dictum. It constitutes a caption that makes of the of entire section that will follow a veiled description of the Messiah as one whose role will be to gather, lead and feed the crowds and turn them into a messianic people, healed, appeased, sated and united.”

²¹⁵ Kroneman, D. (2004), p. 167: “(...) in the light of Jesus’ teaching, preaching and healing in the preceding context (9:35), his compassion on the people (9:36), and the prophecy of Micah 5:2 at the begin of the Gospel of Matthew (2:6), there can be no doubt that in this passage Jesus himself is indirectly portrayed as the shepherd who takes care of the flock.”

²¹⁶ Zie Kroneman, D. (2004), p. 168: “(...) a link like this would fit in very well with other contexts where healing is mentioned in the immediate context of shepherd and sheep imagery.”

²¹⁷ Cachia, N. (1997), p. 88-89: “Jesus who himself as the true messianic shepherd, who is come to take the place of the wicket shepherds. His teaching is complemented (...) by his solicitude in helping the crowd also in their material needs, this being an important sign that the messianic times have come.” Cachia vraagt ook aandacht voor de beschrijving van deze geschiedenis door Markus (6:34), die in dat Evangelie wordt gevolgd door de spijziging van de vijfduizend mannen (vers 35-44), met een verwijzing

²⁰⁷ G4165 ποιμαίνω *poimaino* (*poi-mai'-nō*) v.

1. to tend as a shepherd of.

2. (by implication) to feed sheep.

3. (figuratively) to supervise, direct, and feed.

Mickelson, J.K. (2008).

²⁰⁸ G2233 ἡγέομαι *hegeomai* (*hee-je'-o-mai*) v.

1. to lead (with official authority).

2. (specially) to govern.

3. (figuratively, of the mind) to consider.

4. (militarily) to command (as a general of an army). Not used of the Redeemed of Christ.

Mickelson, J.K. (2008).

²⁰⁹ Cachia, N. (1997) p. 86 schrijft met betrekking tot de gedachte van een samengestelde tekst in Mat.2:6: “In fact, we can say with Brown that “this shepherd motif of the 2 Samuel passage protects against an interpretation of Micah that would support an absolute ruler and offer backing for a tyrant like Herod”. In elk geval maakt het gebruik van het werkwoord *poimainein* duidelijk dat er sprake is van herderterminologie, hetgeen de manier van leidinggeven plaats binnen de context van de herdermetafoor.

²¹⁰ “En Jezus omging al de steden en vlekken, lerende in hun synagogen, en predikende het Evangelie des Koninkrijks, en genezende alle ziekte en alle kwale onder het volk. En Hij, de scharen ziende, werd innerlijk met ontferming bewogen over hen, omdat zij vermoeid en verstrooid waren, gelijk schapen, die geen herder hebben.”

²¹¹ Zie Ezechiël 34:4 en 5: “De zwakke sterkt gij niet, en het kranke heelt gij niet, en het gebrokene verbindt gij niet, en het weggedrevene brengt gij niet weder, en het verlorene zoekt gij niet; maar gij heerst over hen met strengheid en met hardigheid. Alzo zijn zij verstrooid, omdat er geen herder is; en zij zijn als

duidelijk voorbeeld van de manier waarop Christus Zichzelf gedurende Zijn rondwandeling op aarde als de beloofde Herder openbaart. Hij manifesteert Zich als Degene die het lichamelijke en geestelijke welzijn van Zijn volksgenoten voortdurend voor ogen had en als een Herder naar de verloren schapen van het volk Israël gekomen is.

b. *Mat. 15:22-28*²¹⁸

De hierboven beschreven perikoop bevat dus opnieuw een duidelijke verwijzing naar Jezus als de beloofde Herder. Hij is als de Zoon van David gezonden tot “de verloren schapen van het huis Israëls.” Maar wie zijn deze verloren schapen? In de door Mattheüs beschreven geschiedenis van de Kananése vrouw wordt duidelijk dat dit allereerst het volk Israël is.²¹⁹ Dit zien we in de aanvankelijke afwijzing van deze niet-Joodse vrouw.²²⁰ Tegelijkertijd openbaart deze geschiedenis juist iets van het perspectief dat al in het Oude Testament verbonden wordt aan de toekomstige Herder: een kudde met schapen uit alle volken. De Kananése vrouw -wier dochter door Christus wordt genezen en wier geloof in Christus door Hem wordt geprezen- wordt op deze manier een heenwijzen naar een toekomstige realiteit, waarin zichtbaar wordt dat Christus als Herder de

---

naar Psalm 23. Het zorgen voor voedsel voor de schare staat op die manier in direct verband met de herdermetafoor. “Both the healing activity and the feeding, as we saw in our Old Testament study, are both intimately connected with the shepherd image.” “Thus, by what they are saying, both Mark and Matthew, are affirming that the true messianic shepherd is in a hidden but real manner present in the person and deeds of Jesus, who is on the point of constituting the eschatological people of God.”

²¹⁸ “En ziet, een Kananése vrouw, uit die landpalen komende, riep tot Hem, zeggende: Heere! Gij Zoon Davids, ontferm U mijner! mijn dochter is deerlijk van den duivel bezeten. Doch Hij antwoordde haar niet een woord. En Zijn discipelen, tot Hem komende, baden Hem, zeggende: Laat haar van U; want zij roept ons na. Maar Hij, antwoordende, zeide: Ik ben niet gezonden, dan tot de verloren schapen van het huis Israëls. En zij kwam en aanbad Hem, zeggende: Heere, help mij! Doch Hij antwoordde en zeide: Het is niet betamelijk het brood der kinderen te nemen, en den hondkens voor te werpen. En zij zeide: Ja, Heere! doch de hondkens eten ook van de brokjes die er vallen van de tafel van hun heren. Toen antwoordde Jezus, en zeide tot haar: O vrouw! groot is uw geloof; u geschiede, gelijk gij wilt. En haar dochter werd gezond van diezelfde ure.”

²¹⁹ Cachia, N. (1997), p. 89: “Here, we have important elements of the Christological and ecclesiological perspective of Matthew. Jesus is aware that the mission he has received from the Father to constitute the eschatological people of God should first be addressed to the people of Israel. Likewise, the mission of the Twelve is originally reserved to Israel.”

²²⁰ Cachia, N. (1997), p. 90: “Jesus, the Son of David, the one shepherd sent by God, fulfills this divine promise in his person. His deeds and words are all aimed at the constitution of the new people of Israel, Jews and Gentiles, around him, the Messiah; all peoples will find in him the salvation from their sins. The Canaanite woman, whose faith is praised by Jesus himself, becomes a symbol of the opening up of the mission to non-Jews.”

“Zaligmaker der wereld” is (Joh. 4:42). De genezing van de dochter van deze vrouw onderstreept Christus’ Herderschap.

c. *Lukas 19:10*²²¹

Deze woorden van Christus zijn de afsluitende woorden in de beschrijving van de geschiedenis waarin de tollenaar Zacheüs door Jezus wordt gezocht (vers 5) en zalig wordt gemaakt (vers 9). Deze woorden worden ook wel gezien als een krachtige samenvatting van Christus’ Messiaswerk tijdens zijn rondwandeling op aarde.²²² Terecht wijzen exegeten op het belang om Lukas 19:10 binnen de context van de herdermetafoor uit te leggen.²²³ Het Grieks dat door Lukas gebruikt wordt voor de woorden ‘zoeken’, ‘zalig maken’ en ‘verloren’ komt overeen met de woorden die de Septuagint (LXX) gebruikt in de vertaling van Ezechiël 34 vers 16 (Het verlorene zal Ik zoeken)²²⁴ en vers 22²²⁵ (Daarom zal Ik Mijn schapen verlossen).²²⁶ In het zoeken en zaligmaken van Zacheüs, die verloren was, bewijst Christus de beloofde Herderszoon van David te zijn.

c. *Rondom het Pascha*

a. *Mat. 26:31-32*²²⁷

Deze woorden heeft Jezus gesproken in de nacht waarin Hij verraden werd, na de instelling van het Nieuwtestamentische Pascha. Het is de enige keer dat Christus in de synoptische evangeliën de herdermetafoor gebruikt met betrekking tot Zijn sterven en wederopstanding.²²⁸ Hij voorzegt met de Oudtestamentische woorden van Zacharia 13:7 wat er staat te gebeuren. Christus zal

²²¹ “Want de Zoon des mensen is gekomen, om te zoeken en zalig te maken, dat verloren was.”

²²² Greijdanus, S. (1974), *Het Evangelie naar Lucas*. Kampen: Kok, p. 141. Zie ook Cachia, N. (1997), p. 90: “Verse 10 sums up not only this episode but also the soteriological message of the entire travel account and the Lucan Gospel.”

²²³ Fitzmyer, J. A. (2007). *The Gospel according to Luke*. New Haven, Connecticut: Yale University Press, p. 1221.

²²⁴ Ezechiël 34:16 LXX: *Τὸ ἀπολωλὸς ζητήσω* καὶ τὸ πλανώμενον ἐπιστρέψω καὶ τὸ συντετριμμένον καταδήσω καὶ τὸ ἐκλείπον ἐνισχύσω καὶ τὸ ἰσχυρὸν φυλάξω καὶ βοσκήσω αὐτὰ μετὰ κρίματος.

²²⁵ Ezechiël 34:22 LXX: καὶ *σώσω τὰ πρόβατά* μου, καὶ οὐ μὴ ὄσιν ἐτι εἰς προνομίην, καὶ κρινῶ ἀνὰ μέσον κριοῦ πρὸς κριόν.

²²⁶ Cachia, N. (1997), p. 91: “Through his ministry Jesus is realizing what YHWH promised and, thus, he manifests himself as the shepherd who will gather Israel into one flock. And as the scattering is an image of disaster, so the gathering is and image of the coming of the age of salvation.”

²²⁷ “Toen zeide Jezus tot hen: Gij zult allen aan Mij geërgerd worden in deze nacht; want er is geschreven: Ik zal den Herder slaan, en de schapen der kudde zullen verstrooid worden. Maar nadat Ik zal opgestaan zijn, zal Ik u voorgaan naar Galilea.”

²²⁸ Cachia, N. (1997), p. 92.

als de Herder geslagen worden, de discipelen zullen aan Hem geërgerd worden en de kudde zal verstrooid worden.²²⁹ Hierin wordt treffend zichtbaar dat Christus Zichzelf geheel identificeert met de Herder die in Zacharia voorzegd wordt. Christus is de Herder waarvan in het Oude Testament geprofeteerd werd, Wiens herderlijk handelen verder zichtbaar wordt in vers 32: “Maar nadat Ik zal opgestaan zijn, zal Ik u voorgaan naar Galilea.”²³⁰ Het gebruik van het woord ‘voorgaan’ is een krachtige onderstreping van Christus’ Herderschap en een voorbeeld van de toepassing van herderterminologie rondom de wederopstanding van de Zaligmaker.²³¹ Waar het geslagen worden van de Herder (Zacharia 13:7) zal leiden tot verstrooiing (Mat. 26:56b), zal Christus’ opstanding de kudde weer bijeenbrengen en zal de Herder hen voorgaan naar Galilea (Mat. 26:32). Terug naar de regio waar de Herder de discipelen eerder had opgezocht, gevonden en als schapen bijeen had gebracht.²³²

²²⁹ Cachia, N. (1997) p. 93: “The Evangelists followed the example of Jesus in finding there other foreshadowings of his passion without doing any violence to the original sense and context.” De lezer dient echter ook kennis te nemen van de volgende notie: “The dispersion of the flock, expressed in the text by the future passive, should not be interpreted as an act of God (theological passive). It is the consequence of the fact that the shepherd has been struck: qualis rex, talis grex.”

²³⁰ Zie hiervoor bijvoorbeeld Jeremias, J. (1977), p. 493 over Mattheüs 26:32: “(this) is a free rendering of the contexts of Zech 13,8. The death of Jesus thus initiates the eschatological tribulation, the scattering (13,7) and decimation (13,8) of the flock and the testing of the remnant which is left in the furnace (13,9). But the crisis, the scandal (Mk 14,27), is the turning-point, for it is followed by the gathering of the purified flock as the people of God (Zech 13,9) under the leadership of the Good Shepherd (Mk 14,28).”

²³¹ Cachia, N. (1997), p. 95: “Both Pesch and Jeremias agree that the verb *proagein* (to go before) continues the image of the shepherd of the previous verse. This verb is, in fact, an expression typical of the shepherd language.” Cachia refereert hier aan o.a. aan Jeremias, J. (1977), p. 493. Zie ook: Hagner, D. (1995), p. 777.

²³² Verschillende exegeten leggen een verband tussen het ‘voorgaan naar Galilea’ en het uitgaan tot de heidenwereld. Zie bijvoorbeeld Perrin, N. (2013). *The Resurrection Narratives*. Londen: SCM, p. 26-27 over Markus 14:28: “references to Galilee in the gospel are primarily references to the Gentile mission of the early Christian church. When Mark speaks of Jesus preaching and teaching in Galilee he is symbolizing the mission of the early Christian church, in the name of Jesus, to the Gentile world. (...) It is in the Gentile world of the church’s mission that they will see him.”

b. *Hebr. 13:20*²³³

De tekst uit Hebreeën 13 is een voorbeeld van een Nieuwtestamentische interpretatie van Christus’ dood en opstanding in het licht van twee Oudtestamentische profetieën. De als eerste te noemen profetie waaraan wordt gerefereerd is Jesaja 63:11.²³⁴ De schrijver van de Hebreeënbrief ziet Christus als de meerdere Mozes. Zoals Mozes eens ten tijde van de exodus “uit de zee opgebracht” (Jes. 63:11) is, zo is Christus met Pasen “uit de doden (...) wedergebracht” (Hebr. 13:20). Zo wordt Christus’ opstanding in de Hebreeënbrief gepositioneerd als de Nieuwtestamentische vervulling van de exodus-geschiedenis in het Oude Testament.²³⁵ Was Mozes eens de herder van het volk tijdens de exodus, zo is Christus de “Grote Herder der schapen” Die Zijn volk tot de eschatologische zaligheid zal leiden.²³⁶

De tweede Oudtestamentische profetie die in Hebreeën 13:20 een plaats krijgt, is Zacharia 13:7-9.²³⁷ Drie belangrijke theologische begrippen worden hier aan elkaar verbonden: herder, bloed en

²³³ “De God nu des vredes, Die den grote Herder der schapen, door het bloed des eeuwigen testaments, uit de doden heeft wedergebracht, namelijk onze Heere Jezus Christus, Die volmake u in alle goed werk, opdat gij Zijn wil moogt doen; werkende in u, hetgeen voor Hem welbehagelijk is, door Jezus Christus; Denwelken zij de heerlijkheid in alle eeuwigheid. Amen.”

²³⁴ Jesaja 63: 11: “Nochtans dacht Hij aan de dagen van ouds, aan Mozes en Zijn volk; maar nu, waar is Hij, Die hen uit de zee opgebracht heeft, met de herders Zijner kudde? Waar is Hij, Die Zijn Heiligen Geest in het midden van hen stelde?”

Het verdient vermelding dat de schrijver van de brief aan de Hebreeën de Septuagint-tekst van Jesaja 63:11 letterlijk volgt. LXX: καὶ ἐμνήσθη ἡμερῶν αἰωνίων ὁ ἀναβιβάσας ἐκ τῆς γῆς τὸν ποιμένα τῶν προβάτων· ποῦ ἐστὶν ὁ θεὸς ἐν αὐτοῖς τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον;

²³⁵ Cachia, N. (1997), p. 96: “(...) the context of the Letter to the Hebrews no longer alludes to the first exodus but to the resurrection of Jesus and the new exodus initiated thereby.”

Zie voor een ander voorbeeld waarbij het sterven en de opstanding van Christus in nauw verband staat met de Pascha- en exodus geschiedenis: Mattheus 26:26-28.

Zie ook Kroneman, D. (2004), p. 187-188, die aandacht vraagt voor de bijzondere positie van Psalm 95 binnen het geheel van de Hebreeënbrief. Zo komt het ‘exodusmotief’ (het uitleiden uit Egypte en het brengen in ‘de rust’) duidelijk terug in Hebreeën hoofdstuk 3 en 4.

²³⁶ Cachia, N. (1997), p. 96: “Thus the qualifier ‘great’ belongs to Jesus and his superiority to Moses gives a guarantee of security for the sheep. He is the shepherd of the new exodus, able to lead his people to eschatological salvation (cf. Heb 3,1-4,11).”

²³⁷ Zacharia 13:7-9: “Zwaard! ontwaak tegen Mijn Herder, en tegen den Man, Die Mijn Metgezel is, spreekt de HEERE der heerschen; sla dien Herder, en de schapen zullen verstrooid worden; maar Ik zal Mijn hand tot de kleinen wenden. En het zal geschieden in het ganse land, spreekt de HEERE, de twee delen daarin zullen uitgeroeid worden, en den geest geven; maar het derde deel zal daarin overblijven. En Ik zal dat derde deel in het vuur brengen, en Ik zal het louteren, gelijk men zilver loutert, en Ik zal het beproeven, gelijk men goud beproeft; het zal Mijn Naam aanroepen, en Ik zal het verhoren; Ik zal zeggen:

testament. Vanuit het Oude Testament was voorgezegd dat de Messias, als Herder, Zijn bloed (d.i. Zijn leven) zou geven voor Zijn schapen. Door middel van het “bloed des eeuwigen testaments” zullen Zijn schapen in een nieuwe verbondsrelatie met Hem kunnen leven. Door het sterven van de Herder zullen de verstrooide schapen zeggen: De HEERE is mijn God (Zach. 13:9).²³⁸ De plaats van Hebr. 13:20 binnen de context van deze brief is veelzeggend. Christus Jezus ontvangt in deze brief allerlei kwalificaties in vergelijking met anderen, zoals de engelen (1:7-2:9), de hogepriester (3:1), en Mozes (3:2). Helemaal aan het einde van het “woord dezer vermaning” (Hebr. 13:22) wordt Christus nog eenmaal benoemd als de “Grote Herder der schapen”. Het is alsof, zo zegt Cachia, de schrijver van de brief aan de Hebr. ‘Herder’ de grootste titel voor Jezus Christus acht.²³⁹

d. *In het oordeel*

a. *Mat. 25:31-33*²⁴⁰

In Mattheüs 25 spreekt Christus over het laatste oordeel. Het eerste woord wat het gebruik van de herdermetafoor in deze perikoop benadrukt is het werkwoord ‘vergaderen’ (synachthesontai).²⁴¹ Het tweede woord dat vanuit de herderterminologie wordt toegepast is ‘scheiden’ (aphorisei).²⁴²

Het is Mijn volk; en het zal zeggen: De HEERE is mijn God.”

²³⁸ Zie de geschiedenis uit Johannes 20 waarbij de Opgestane Christus Zijn discipelen opzoekt op de tweede zondag na Pasen. De apostel Thomas mag daar in geloof de woorden uit Zacharia 13:9 herhalen: “En Thomas antwoordde en zeide tot Hem: Mijn Heere en mijn God!” (Joh. 20:28).

²³⁹ Cachia, N. (1997), p. 97: “The author is interested in making a final synthesis of his whole work. From an attentive reading we perceive that the title “the great Shepherd of the flock” includes all the preceding titles given to Jesus.”

²⁴⁰ “En wanneer de Zoon des mensen komen zal in Zijn heerlijkheid, en al de heilige engelen met Hem, dan zal Hij zitten op den troon Zijner heerlijkheid. En voor Hem zullen al de volken vergaderd worden, en Hij zal ze van elkander scheiden, gelijk de herder de schapen van de bokken scheidt. En Hij zal de schapen tot Zijn rechter hand zetten, maar de bokken tot Zijn linker hand.”

²⁴¹ G4863 συνάγω sunago (sīn-a’-gō) v.

1. (properly) to lead together.

2. (generally) to gather together, to congregate.

3. (specially) to entertain (hospitably).

Mickelson, J. K. (2008).

Zie Cachia, N. (1997), p. 103, die deze woorden verbindt aan Ezechiël 34:13: “En Ik zal ze uitvoeren van de volken, en zal ze vergaderen uit de landen, en brengen ze in hun land; en Ik zal ze weiden op de bergen Israëls, bij de stromen en in alle bewoonbare plaatsen des lands.” De LXX vertaald: καὶ ἐξάξω αὐτοὺς ἐκ τῶν ἐθνῶν καὶ συναξω αὐτοὺς ἀπὸ τῶν χωρῶν καὶ εἰσάξω αὐτοὺς εἰς τὴν γῆν αὐτῶν καὶ βοσκήσω αὐτοὺς ἐπὶ τὰ ὄρη Ἰσραὴλ καὶ ἐν ταῖς φάραγξιν καὶ ἐν πάσῃ κατοικίᾳ τῆς γῆς.

Cachia voegt hieraan toe: “The gathering of the scattered flock is, in fact, a feature of the Messianic Age”.

²⁴² G873 ἀφορίζω aphorizo (a-fo-riy’-zō) v.

“Gelijk de herder de schapen van de bokken scheidt” (vers 32), zo zal Christus de verzamelde volken scheiden. “En Hij zal de schapen tot Zijn rechterhand zetten, maar de bokken tot Zijn linkerhand.” (vers 33). In dit handelen vervult Christus datgene wat Ezechiël profeteerde van de komende Herder: “Want gij, o Mijn schapen! De Heere HEERE zegt alzo: Ziet, Ik zal richten tussen klein vee en klein vee, tussen de rammen en de bokken” (Ezechiël 34:17). In het richten van de volken zien we twee beelden samensmelten: die van herder en koning. Dit constateerde ik ook in de eerdere studie naar de Oudtestamentische toepassingen van de herdermetafoor waarin is gekeken naar de manier waarop het herder- en koningschap verankerd liggen in de profetieën met betrekking tot de komende Zoon van David. In het eindgericht zal de grote separatie plaatsvinden.²⁴³ Mattheüs 25 maakt kenbaar wat het criterium voor deze scheiding zijn zal; niet ras of religie, maar een persoonlijke relatie met de Zoon des Mensen die Zichzelf identificeert met de minste van Zijn schapen (vers 34-45). Christus, als de verheerlijkte Zoon des mensen, maakt Zich in het scheiden van de schapen en bokken bekend als de Grote Herder van Zijn schapen.

b. *Openbaring 7:14m - 17*²⁴⁴

Ook in de Openbaring van Johannes komt het beeld van Christus als Herder in het oordeel verschillende keren terug.²⁴⁵ De hierboven beschreven perikoop spreekt over Christus als ‘het Lam’ dat geslacht is (vers 14) en tegelijkertijd ‘Leidsman’²⁴⁶ is (vers 17).²⁴⁷ Het herderschap wordt

1. to set off by boundary.

2. (figuratively) limit, exclude, appoint, etc.

Mickelson, J. K. (2008).

²⁴³ Met betrekking tot de scheiding van schapen en bokken, zie Jeremias, J. (2003). *The Parables of Jesus*. Londen: SCM Press, p. 206: “The Palestinian shepherd does not separate sheep from rams (i.e. the males from the females), but sheep from goats. In Palestine mixed flocks are customary; in the evening the shepherd separates the sheep from the goats, since the goats need to be kept warm at night, for cold harms them, while the sheep prefer open air at night.”

²⁴⁴ “En hij zeide tot mij: Deze zijn het, die uit de grote verdrukking komen; en zij hebben hun lange klederen gewassen, en hebben hun lange klederen wit gemaakt in het bloed des Lams. Daarom zijn zij voor den troon van God, en dienen Hem dag en nacht in Zijn tempel; en Die op den troon zit, zal hen overschaduwden. Zij zullen niet meer hongeren, en zullen niet meer dorsten, en de zon zal op hen niet vallen, noch enige hitte. Want het Lam, Dat in het midden des troons is, zal hen weiden, en zal hun een Leidsman zijn tot levende fonteinen der wateren; en God zal alle tranen van hun ogen afwissen.”

²⁴⁵ Zie voor een uitwerking van meerdere voorbeelden vanuit de Openbaring: Cachia, N. (1997), p. 103-107.

²⁴⁶ De Statenvertaling heeft “ποιμανει αὐτούς” vertaald als ‘hun Leidsman’. In andere vertalingen komt de herdermetafoor duidelijker naar voren, zie bijvoorbeeld de English Standard Version (2011): “For the Lamb in the midst of the throne will be their shepherd.”

²⁴⁷ Met betrekking tot het wisselde beelden van geslacht Lam en van Leidsman merkt Cachia, N. (1997, p. 105) op: “We have, thus, a formidable change in the symbols – the Lamb is here the Shepherd. It is a

op meerdere manieren geïllustreerd: “Zij zullen niet meer hongeren, en zullen niet meer dorsten, en de zon zal op hen niet vallen, noch enige hitte” (vers 16) en Hij zal “hen weiden”, “tot levende fonteinen der wateren” (vers 17).²⁴⁸ Deze zegeningen van bescherming en voorziening worden gegeven aan hen, “die uit de grote verdrukking komen”.²⁴⁹ Zij, die vanwege het geloof in Christus vervolging hebben moeten doorstaan, worden op een bijzondere manier aan de Herderlijke zorg van Christus toevertrouwd. Hen zal niets ontbreken (Ps. 23:1).²⁵⁰ Zo vormt Openbaring 7:14-17 opnieuw een voorbeeld van de manier waarop Christus in het Nieuwe Testament als Herder wordt geopenbaard.

4.2.3 Gods dienaren als herder

a. *Handelingen 20:28-31*²⁵¹

Paulus schrijft hier voor zijn vertrek aan de ouderlingen van de gemeente van Éfeze. Vanuit deze tekst wordt een duidelijke verbinding zichtbaar tussen zowel het door de Heilige Geest tot opziens aangesteld zijn, als het weiden van de Gemeente Gods. ‘Opziens’ behoren de ‘schapen’ – de gemeente – als herders te ‘weiden’.²⁵² De gemeente is niet van hen, maar van

---

paradox which could only be realized in the person of Jesus Christ, Lamb and Shepherd. (...) Reference to OT prophetic texts such as Isa 53,3-8 (especially verse 7 where the prophet speaks of the Servant as “a lamb that is led to the slaughter”), Isa 52,13 and 53,10-12 (the exaltation of the suffering one) are sufficient proof for this combination of ideas.”

²⁴⁸ Zie de overeenkomsten met Jesaja 49:10: “Zij zullen niet hongeren, noch dorsten, en de hitte en de zon zal hen niet steken; want hun Ontfermer zal ze leiden, en Hij zal hen aan de springaders der wateren zachtjes leiden.”

²⁴⁹ Kroneman, D. (2004), p. 192: “Images of protection and provision are found in the following verses: he who sits on the throne will spread his tent over them (15b; protection), never again will they hunger or thirst (16a; provision), the sun will not beat upon them, nor any scorching heat (16b; protection), for the Lamb at the center of the throne will be their shepherd; he will lead them to the springs of living water (17ab; provision), and God will wipe away every tear from their eyes (17c; consolation).”

²⁵⁰ Zie voor de verbinding tussen Openbaring 7:16 en Psalm 23:1: Cachia, N. (1997), p. 106.

²⁵¹ “Zo hebt dan acht op uzelf, en op de gehele kudde, over dewelke u de Heilige Geest tot opziens gesteld heeft, om de Gemeente Gods te weiden, welke Hij verkregen heeft door Zijn eigen bloed. Want dit weet ik, dat na mijn vertrek zware wolven tot u inkomen zullen, die de kudde niet sparen. Daarom waakt, en gedenkt, dat ik drie jaren lang nacht en dag, niet opgehouden heb een iegelijk met tranen te vermanen.”

²⁵² G4165 ποιμαίνω poimainō (poi-mai'-nō) v.

1. to tend as a shepherd of.

2. (by implication) to feed sheep.

3. (figuratively) to supervise, direct, and feed.

Mickelson, J. K. (2008).

God. God blijft, in Zijn Zoon Jezus Christus, de enige Herder van Zijn gemeente. Opziens, die door Zijn Geest worden aangesteld, dienen te handelen overeenkomstig het voorbeeld dat Jezus Christus, de Goede Herder, heeft nagelaten.²⁵³ Paulus gebruikt hier nog een ander beeld dat direct uit de herdercontext vandaan komt. Hij waarschuwt de opziens van de gemeente van Éfeze namelijk voor de komst van ‘zware wolven’ (λυκοί βαρεις). In vers 30 worden zij geïdentificeerd als dwaalgeesten uit eigen gelederen: “En uit uzelf zullen mannen opstaan, sprekende verkeerde dingen, om de discipelen af te trekken achter zich.” Uit bovenstaande wordt duidelijk dat Paulus de herdermetafoor introduceert om de ouderlingen van Éfeze enerzijds te wijzen op de bijzondere zorg die de kudde van God nodig heeft en anderzijds op de ernst van de grote gevaren die de kudde bedreigen. Daarom volgt er het bevel: “waakt”!

b. *Johannes 21: 15-19*²⁵⁴

Deze perikoop vormt mogelijk een van de meest bekende voorbeelden van het gebruik van de herdermetafoor in het Nieuwe Testament. De tekstwoorden staan in het teken van Christus die na Zijn opstanding Petrus in zijn ambt herstelt. Onder exegeten is er veel discussie over de mogelijke betekenissen van de literaire variaties die de perikoop herbergt.²⁵⁵ Het debat concentreert zich

---

De King James Version vertaalt dit vers als volgt: “Take heed therefore unto yourselves, and to all the flock, over the which the Holy Ghost hath made you overseers, to feed the church of God, which he hath purchased with his own blood.”

²⁵³ Zie voor een uitgebreide uiteenzetting met betrekking tot het gebruik van de herdermetafoor in Handelingen 20, Cachia, N. (1997), p. 193-207.

²⁵⁴ “Toen zij dan het middagmaal gehouden hadden, zeide Jezus tot Simon Petrus: Simon, zoon van Jonas, hebt gij Mij liever dan deze? Hij zeide tot Hem: Ja, Heere! Gij weet, dat ik U liefheb. Hij zeide tot hem: Weid Mijn lammeren. Hij zeide wederom tot hem ten tweeden maal: Simon, zoon van Jonas, hebt gij Mij lief? Hij zeide tot Hem: Ja, Heere, gij weet, dat ik U liefheb. Hij zeide tot hem: Hoed Mijn schapen. Hij zeide tot hem ten derden maal: Simon, zoon van Jonas, hebt gij Mij lief? Petrus werd bedroefd, omdat Hij ten derden maal tot hem zeide: Hebt gij Mij lief, en zeide tot Hem: Heere! Gij weet alle dingen, Gij weet, dat ik U liefheb. Jezus zeide tot hem: Weid Mijn schapen. Voorwaar, voorwaar, zeg Ik u: Toen gij jonger waart, gorddet gij uzelf, en wandeldet, alwaar gij wildet; maar wanneer gij zult oud geworden zijn, zo zult gij uw handen uitstrekken, en een ander zal u gordden, en brengen, waar gij niet wilt. En dit zeide Hij, betekende, met hoedanigen dood hij God verheerlijken zou. En dit gesproken hebbende, zeide Hij tot hem: Volg Mij.”

²⁵⁵ Zie voor een uitgebreide uiteenzetting met betrekking tot de exegetische discussies rondom Joh. 21:15-19, Cachia, N. (1997), p. 180-193. Zie ook Snackenburg, R. (1968), p. 363.

met name rondom de werkwoorden ἀγαπάω²⁵⁶ (liefhebben, vers 15-16) en φιλέω²⁵⁷ (liefhebben, vers 17); εἶδω²⁵⁸ (weten, vers 15-17) en γινώσκω²⁵⁹ (weten, vers 17); βόσκω²⁶⁰ (voeden, vers 15,17) en ποιμαίνω²⁶¹ (hoeden, vers 16).²⁶²

²⁵⁶ ἀγαπάω agapao (a-ǵa-paō) v.

1. to love (in a social or moral sense).
2. (perfect passive participle) having been loved.
3. (diminished as adjective) beloved (this simple adjective greatly diminishes the incredible fullness of having been loved by God with his purpose and forethought and the longevity for which he has waited for us to love him back).

Mickelson, J. K. (2008).

²⁵⁷ φιλέω phileo (fiy-le'-ō) v.

1. to be fond of (an individual or an object).
2. to have affection for (denoting personal attachment, as a matter of sentiment or feeling).
3. to be a friend to.
4. (by extension) to affectionately favor.
5. (specially) to kiss (as a mark of affection).

Mickelson, J. K. (2008).

²⁵⁸ εἶδω eido (ei'-dō) v.

1. (properly) to see (but not limited to the eye).
2. (by implication, in the perfect tense only) to personally know (i.e. to have seen or have experienced something by firsthand observation).
3. (by extension) to personally know how (to do).
4. (also) to see how (it is done).

Mickelson, J. K. (2008).

²⁵⁹ γινώσκω ginosko (jiy-nō'-skō) v.

1. to know (in a concrete manner, and not merely from a personal perspective or experience).
2. (emphatically) to absolutely know, to know without exception (i.e. knowing, but not merely to know based on personal observation or perception, but also based on actual rational truth; not merely that which is based on or bound only by sight and experience; such knowing comes from Yahweh to completely grasp and have the comprehension of, as well as why and how, and to have the astuteness to apply it freely without error).

Mickelson, J. K. (2008).

²⁶⁰ βόσκω bosko (bo'-skō) v.

1. (of herdsmen) to feed, tend.
2. (passively, of a herd) to graze.

²⁶¹ ποιμαίνω poimaino (poi-mai'-nō) v.

1. to tend as a shepherd of.
2. (by implication) to feed sheep.
3. (figuratively) to supervise, direct, and feed.

Mickelson, J. K. (2008).

²⁶² Cachia kent geen bijzondere betekenis toe aan het gebruik van de verschillende genoemde variaties. Hij concludeert (1997, p. 186): "At the end of this brief study of the different variants used by the author

Voor het aantonen dat de herdermetafoor in het Nieuwe Testament ook wordt toegepast op Gods dienaren, is een nadere beschouwing en stellingname in dit debat verder niet nodig. Dit neemt niet weg dat drie zaken uit deze perikoop relevant zijn voor de ontwikkeling van de herdermetafoor in het Nieuwe Testament.

In de eerste plaats valt op dat Christus spreekt over *αρνία μου* (mijn lammeren, vers 15) en *προβάτα μου* (mijn schapen). In lijn met de andere voorbeelden vanuit het Nieuwe Testament, onderschrijft ook deze perikoop dat Gods dienaren geen eigenaar van de kudde zijn, maar dat Christus dat de Eigenaar is. Jezus benadrukt in Joh. 21 wat Hij in Joh.10:14 al zei: "Ik ben de goede Herder; en Ik ken de Mijnen, en word van de Mijnen gekend."

Een tweede en opvallend aspect is het door Christus gemaakte onderscheid tussen lammeren (*αρνία*, vers 15) en schapen (*προβάτα*, vers 15,16). In het licht van de perikoop wijst dit verschil in bewoording op de uitbreiding van de verantwoordelijkheid die Christus op Petrus legt: van de verantwoordelijkheid voor een specifiek onderdeel van de kudde, de 'lammeren' (vers 15) naar een verantwoordelijkheid over het geheel, de 'schapen' (vers 16, 17). Op deze manier maakt Christus duidelijk dat Petrus' opdracht en verantwoordelijkheid als onderherder, zich uitstrekt tot het geheel van de christelijke gemeente.²⁶³

Het derde aspect dat opvalt, is de goed zichtbare relatie tussen de zorg voor de kudde, het liefhebben en het daaropvolgende sterven. Tot driemaal toe vraagt Jezus aan Petrus of hij Hem liefheeft. Na het bevestigende antwoord volgt steeds de opdracht in herder-bewoordingen: weidt, voedt Mijn lammeren en schapen. Het herderschap in Johannes 21 staat in hetzelfde perspectief als dat van Johannes 10: "de goede herder stelt zijn leven voor de schapen." (Joh. 10:11). Petrus' weiden en voeden van de kudde wordt door Christus in direct verband gebracht met Petrus' dood (vers 19). Jezus de Gekruisigde zegt: "Volg mij".

4.3 Samenvatting

De hierboven beschreven beknopte studie naar het gebruik van de herdermetafoor in het Nieuwe Testament (uitgezonderd Johannes 10) laat zien dat de toepassingen van deze metafoor in nauw verband staan met de toepassingen van de herdermetafoor in het Oude Testament. Sterker nog,

in John 21, 15-17 we can say that two things seem to be clear: a. the author wanted to introduce these variations for stylistic reasons, thus making the questions put by Jesus to Peter and the latter's answers to the basically the same; b. again the variations in Jesus' charges to Peter are for stylistic reasons, but they also indicate that Peter is being asked to take care and to lead all the members of the flock, both lambs and sheep, both young and old."

²⁶³ Cachia, N. (1997), p. 184: "Thus, it seems that (...) the author wanted to express the fullness of the pastoral task assigned to Peter."

in het Nieuwe Testament is er een verdere ontwikkeling van het toepassen van de herdermetafoor zichtbaar. In lijn met het Oude Testament zijn er enkele voorbeelden beschreven waarin God als Herder wordt getypologiseerd. De ontwikkeling van de herdermetafoor in het Nieuwe Testament vindt echter haar climax in de toepassingen op Christus Jezus. Al in de beschrijving van Zijn geboorte wordt benadrukt dat Jezus Christus de beloofde Davidszoon is, Die Zijn volk als een Herder zal weiden. Dat Christus de voorzegde Herder is, komt op verschillende manieren naar voren tijdens Zijn omwandeling op aarde. Met name als Hij rondgaat om te zoeken en zalig te maken dat verloren is door de prediking van het Woord en het genezen van zieken. Op een bijzondere manier wordt deze gedachte bevestigd in de beschrijvingen rondom Christus' sterven en opstanding. Hierin vervult Hij alle Oudtestamentische typen als de Herder Die Zijn volk voorgaat in de Nieuwtestamentische exodus. Hij is het ook Die in het eschaton de volken zal richten, hetgeen al in het Oude Testament openbaar kwam. Ten derde maakt het Nieuwe Testament duidelijk dat diegenen die over Christus' kudde op aarde gesteld worden, behoren te handelen naar het voorbeeld van Christus als de Grote Herder. Zij zijn geen eigenaren van deze kudde, maar mogen onder leiding van de Opperherder Gods kudde weiden.

5

Johannes 10

5 Johannes 10

5.1 Inleiding

In voorgaande hoofdstukken is weergegeven op welke manier de herdermetafoor ontwikkelt binnen de context van het Oude en het Nieuwe Testament. In de volgende paragrafen zal ik uiteenzetten op welke manier de herdermetafoor haar hoogtepunt bereikt in Johannes 10. Daarbij zal ik ook ingaan op de relevante verbinding met het voorgaande hoofdstukken. Uiteraard krijgt de betekenis van Johannes 10:16 bijzondere aandacht.

In dit hoofdstuk pretendeer ik geenszins een uitputtend beeld te geven van de ontwikkeling van de herdermetafoor in het Johannesevangelie. Maar met behulp van de toonaangevende literatuur hierover wil ik de belangrijkste exegetische elementen van het gebruik van de herdermetafoor in het Johannesevangelie kort en helder bespreken.²⁶⁴ Zo wordt de lezer in staat gesteld de ontwikkeling van de herdermetafoor door de Schrift heen verder te volgen en krijgt hij of zij een goed beeld van de manier waarop Johannes 10:16 in de moderne tijd is uitgelegd.

5.2 De context van Johannes 10

Verscheidene exegeten plaatsen Johannes 10 binnen het zogenaamde ‘book of signs’.²⁶⁵ Met deze titel wordt het eerste deel (1:19-12:50) van het Johannesevangelie aangeduid, waarin Christus Zichzelf door middel van tekenen openbaart te midden van het publieke Joodse leven. De openbaring van Christus als de Goede Herder staat in direct verband met de hoofdvraag van dit Evangelie: “Wie is de Christus, de Zoon van God?”²⁶⁶ Want Christus kennen is nodig om te beantwoorden aan het doel waartoe het Johannesevangelie is opgesteld: “opdat gij gelooft, dat Jezus is de Christus, de Zoon Gods; en opdat gij, gelovende, het leven hebt in Zijn Naam” (Joh. 20:31).

²⁶⁴ Voor twee belangrijke werken op dit thema, zie: Kiefer, O. (1967); Simonis, A. (1967).

²⁶⁵ Zie voor het gebruik van het OT in het Johannesevangelie bijvoorbeeld Carson, D. (1988), p. 245-264 en Barrett, C. (1947), p. 155-169. Zie voor het zinspelende karakter van het OT gebruik in het Johannesevangelie Köstenberger, A. (2002), p. 70: “Allusions are too numerous to list. Especially important allusions for the present study include Jer. 23:1-3 and Ezek. 34:2-3 in John 10:8; Psalm 23:1, Isa 40:1, and Ezek 34:15 in John 10:11; and Isa 56:8, Ezek 34:23, and 37:24 in John 10,16.” Zie voor een uitvoerige uiteenzetting over het gebruik van de herdermetafoor in het Johannesevangelie: Cachia, N. (1997), hoofdstuk 2, p. 114-193.

Zie voor de indeling van het boek en de titel ‘book of signs’: Thomaskutty, J. (2015). *Dialogue in the Book of Signs - A polyvalent analysis of John 1:19 - 12:50*. Leiden: Brill, p. ix.

²⁶⁶ Van Leeuwen - Assink, C. (2015). *Wij zouden Jezus willen zien. Het evangelie naar Johannes herlezen met een catechetische blik*. Amsterdam: VU.

Tegelijkertijd vormt Johannes 10 – en vers 16 in het bijzonder – een belangrijk onderdeel van de zendingstheologie die m.i. in dit evangelie eveneens naar voren komt. Al in het eerste hoofdstuk wordt duidelijk dat Christus’ komst een wereldwijde betekenis heeft (vers 9, 10, 29). In het vierde hoofdstuk krijgt deze gedachte nog meer accent als de Samaritanen Hem de ‘Zaligmaker der wereld’ noemen (vers 42). In hoofdstuk 14 wordt dit zichtbaar in bijvoorbeeld vers 31: “Maar opdat de wereld wete, dat Ik den Vader liefheb, en alzo doe, gelijkterwijs Mij de Vader geboden heeft. Staat op, laat ons van hier gaan.” In hoofdstuk 17, waar Jezus’ gebed vóór zijn gevangenneming beschreven staat vinden we een voorbeeld in vers 21: “opdat de wereld gelove, dat Gij Mij gezonden hebt.” Op grond van de inhoud wordt duidelijk dat het Johannesevangelie én een universele spits kent én een grote nadruk legt op eenwording van Christus’ verstrooide schapen, uit de gehele wereld, tot één kudde.²⁶⁷

Exegetische studies naar Johannes 10 benadrukken dat voor een juist verstaan van dit hoofdstuk het voorgaande hoofdstuk van groot belang is.²⁶⁸ Binnen de hoofdstukverdeling van het evangelie van Johannes vormen hoofdstuk 9 en 10 een nauw aan elkaar verbonden geheel. De geschiedenis zoals beschreven in hoofdstuk 9 vormt hiermee niet alleen de directe context maar ook de opmaat naar Christus’ Zelfopenbaring in hoofdstuk 10. De geschiedenis van de genezing van de blindgeborene waarover hoofdstuk 9 verhaalt, toont aan dat Jezus daadwerkelijk is Wie Hij in hoofdstuk 10 expliciet zegt te zijn: de Goede Herder.²⁶⁹

²⁶⁷ Hahn, F. (1979), p. 185-200; Hofius, O. (1967). *Die Sammlung der Heiden zur Herde Israels*. ZNW, p. 289-291; Jeremias, J. (1965). *Jesus’ Promise to the Nations*. Londen: SCM; Köstenberger, A. (2001). *Salvation to the Ends of the Earth: A Biblical Theology of Mission. New Studies in Biblical Theology*. Grand Rapids: Eerdmans. Köstenberger, A. (2002), p. 71-72; Köstenberger, A. (1995). *The Challenge of a Systematized Biblical Theology of Mission: Missiological Insights from the Gospel of John*. Missiology - Volume 23 - Issue 4, p. 445-464; Kuhl, J. (1967). *Die Sendung Jesu und der Krich nach dem Johannes-Evangelium*. Steyler: St. Augustin, p. 141-149; Kysar, R. (2001). *As You sent Me - Identity and Mission in the Fourth Gospel. Word and World - Volume XXI - Number 4*, p. 370-376. Martyn, J. L. (1979). *History and Theology in the Fourth Gospel* (2e ed.). Nashville: Abingdon, p. 157.

Zie voor een inzichtgevend artikel over de rol en positie van ‘kosmos’ in het Johannesevangelie: Marrow, S. B. (2002). *Kosmos in John*. The Catholic Biblical Quarterly - Volume 64 - Issue 1, p. 90-97.

²⁶⁸ Köstenberger, A. (2002), p. 70-71. Zie ook Cachia, N. (1997), p. 138: “The paroemia of 10,1-5 is thus intimately connected to the previous scene even on the level of contents.”

²⁶⁹ Köstenberger, A. (2002), p. 70: “The pericope of John 10 is intricately linked with the preceding chapter, John 9 (...).” Zie voor een aantal belangrijke studies met betrekking tot Johannes 9 en 10: Barrett, C. (1947), p. 155-169; Brown, R. E. (1978), p. 5-22; Cachia, N. (1997), p. 117-120; Carson, D. (1991), p. 379-380; Dodd, C. (1953); Kiefer, O. (1967); Ridderbos, H. (1997). *Johannes, het Evangelie van het Woord*. Kampen: Kok; Simonis, A. (1967); Snackenburg, R. (1984), “*Die Hirtenrede in Joh 10 in das Johannesevangelium*” IV HThK 4/4, Freiburg, p. 131-143. Zie voor een afwijkende mening bijvoorbeeld J.H. Bernard (*A critical and exegetical commentary*, I, xxiv), die geen link tussen beide hoofdstukken

Hoofdstuk 9 begint met een geschiedenis waarin Jezus en Zijn discipelen een blinde man ontmoeten. Deze man is blindgeboren, ópdat Gods werken in hem zichtbaar zullen worden (9:3). Daarbij zal de genezing van deze blinde door Christus worden gebruikt als “profetische” en “geestelijke” illustratie van Gods heilsplan.²⁷⁰ Christus, die Zich in het vijfde vers “het Licht der wereld” noemt, openbaart Zich in dit hoofdstuk niet alleen als Degene die de letterlijke blindheid van deze bedelaar wegneemt, maar ook als Degene die de geestelijke blindheid geneest.²⁷¹

De tekstverzen in het begin van hoofdstuk 9 geven aanleiding om te denken dat de getypeerde ‘schare’, die het voorval van deze blindgeborene hoofdzakelijk uit nieuwsgierigheid volgde, centraal staat. De verzen 8-12 vragen aandacht voor de burens, bekenden en omstanders van deze blindgeborene, die hem bevragen op zijn genezing. In vers 13 staat dat deze groep hem tot de Farizeeën brengt. Vers 14 somt de belangrijkste redenen op: “En het was sabbat, als Jezus het slijk maakte, en zijn ogen opende.”

Het relaas van de genezen blinde brengt vervolgens tweespalt in de groep Farizeeën (vers 16). Hoe kan Jezus ‘van God’ zijn, als Hij zich niet aan de Sabbat houdt? Anderzijds: hoe is het mogelijk dat iemand die niet ‘van God’ is, dergelijke wonderen doet?²⁷² Terwijl de genezen blinde Christus houdt voor een profeet (vers 17), geloven de Farizeeën het verhaal van zijn genezing niet en halen zijn ouders erbij (vers 18-23). Op deze manier proberen de Farizeeën uit te sluiten dat Jezus daadwerkelijk een wonder zou hebben verricht. Indien de genezing niet plaats zou hebben gehad, zou Jezus als een bedrieger kunnen worden ontmaskerd en dus ook niet als de Messias erkend hoeven worden. Dit brengt de ouders van de blindgeborene in een lastig parket en zij spreken

---

ziet. Na bespreking van de discussie concludeert Cachia, N. (1997), p. 120 om meerdere redenen dat het exegetische onverantwoord is beide hoofdstukken los van elkaar te zien: “We have to conclude that 10:1-18 cannot be separated from chapter 9:39-41.” Deze conclusie wordt ondersteund door de eerder in deze voetnoot genoemde exegeten, die hier in een aantal gevallen ook Joh. 10:21 aan verbinden. In dit vers opnieuw wordt gerefereerd aan de genezing van de blindgeborene man: “Anderen zeiden: Dit zijn geen woorden eens bezetenen; kan ook de duivel der blinden ogen openen?”

²⁷⁰ Bouma, C. (1974). *Johannes II/ Korte Verklaring van de Heilige Schrift*. Kampen: Kok, p. 6-7: “Want die blinde bedelaar moet als een voorbeeld, een illustratie dienen van de grote werken van God, die door Christus aan de blinde wereld het licht geven zal. Nog verder dus strekte het eeuwige doel Gods met zijn blindheid, dan alleen dat door zijn wonderdadige genezing God verheerlijkt zou worden. Ook daartoe, dat zijn geval profetische geestelijke betekenis voor heel het verlossingswerk hebben zou.”

²⁷¹ Mogelijk vormt dit vers (9:5) een van de vele toespelingen op het Oude Testament en eechoot dit vers de belofte uit Jesaja 9:1: “Het volk, dat in duisternis wandelt, zal een groot licht zien; degenen, die wonen in het land van de schaduw des doods, over dezelve zal een licht schijnen.”

²⁷² In het Johannesevangelie wordt vaker aandacht gevraagd voor de reactie op Christus’ tekenen. Zie bijvoorbeeld Joh. 3:2, waar Nicodémus vraagt: “Rabbi, wij weten, dat Gij zijt een Leraar van God gekomen; want niemand kan deze tekenen doen, die Gij doet, zo God met hem niet is.”

zich niet uit: “Dit zeiden zijn ouders, omdat zij de Joden vreesden; want de Joden hadden alrede te zamen een besluit gemaakt, zo iemand Hem beleed Christus te zijn, dat die uit de synagoge zou geworpen worden” (vers 22). Het belijden van Jezus als de van God gezonden Messias, is voor deze geestelijke leiders van genoeg reden om iemand alle voordelen van het Israëliet-zijn te ontnemen en buiten de gemeenschap te plaatsen.

Na een volgende ondervraging van de genezen blinde wordt het oordeel van de Farizeeën duidelijk: “Zij gaven hem dan scheldwoorden, en zeiden: Gij zijt Zijn discipel; maar wij zijn discipelen van Mozes.” (vers 26). Johannes beschrijft heel helder hoe de geestelijke elite van alles uit de kast haalt om Jezus niet te hoeven erkennen als de van God gezonden Messias. De belijdenis van de bedelaar dat Jezus de Gezondene van God is, maakt vervolgens de maat voor de Farizeeën vol. De eerdere bedreiging wordt realiteit: “Zij antwoordden, en zeiden tot hem: Gij zijt geheel in zonden geboren, en leert gij ons? En zij wierpen hem uit” (vers 34). Dit uitwerpen gaat verder dan een fysiek uit de tempel geworpen worden, maar moet hier worden verstaan als het uitgeworpen worden uit de Joodse gemeenschap.

De excommunicatie van de blindgeborene door de Farizeeën wordt gevolgd door een tegenovergestelde beweging door Christus. Nadat Hij gehoord heeft dat de door Hem genezen man door de geestelijke leiders van het volk is geëxcommuniceerd, zoekt Hij hem op. Evenals in vers 1 gaat in vers 35 het initiatief van het zoeken van deze persoon van Jezus uit. De Messias toont in deze verzen dat Hij om meer dan het lichaam geeft. Hij vraagt expliciet naar geloof (vers 35): “Jezus hoorde, dat zij hem uitgeworpen hadden, en hem vindende, zeide Hij tot hem: Geloof gij in den Zoon van God?” Nadat Christus Zichzelf aan de man openbaart (vers 37) volgt zijn geloofsbelijdenis (vers 38): “Ik geloof, Heere! En hij aanbad Hem.” Op deze manier komen “de werken Gods” in deze persoon openbaar (vers 3).

Jezus’ antwoord plaatst de voorgaande geschiedenis in een bijzonder licht: “Ik ben tot een oordeel in deze wereld gekomen, opdat degenen, die niet zien, zien mogen, en die zien, blind worden.”

Hoewel Christus’ komst niet tot veroordeling van de wereld is, is Zijn komst wel *tot* een oordeel.²⁷³ Geestelijke leiders die alles wisten (vers 24, 29) en in eigen oog ‘zagen’, zullen in hun ongelooft worden verblind. Zij echter die blind zijn en moeten belijden het niet te weten, zoals de blindgeborene, zullen ziende worden gemaakt. Zo functioneert de lichamelijke genezing van de blindgeborene bedelaar als een beeld van een geestelijke realiteit.

---

²⁷³ Zie Joh. 12:47: “want Ik ben niet gekomen, opdat Ik de wereld oordele, maar opdat Ik de wereld zalig make.”

Dát de geestelijke leiders van Israël daadwerkelijk geestelijk blind waren, blijkt uit hun reactie op Jezus' woorden: "Zijn wij dan ook blind?" In hun ogen was het onmogelijk dat Jezus' concluderende woorden uit vers 39 op hen betrekking zouden hebben. De Farizeeën blijven echter zeggen: "Wij zien". "Zo blijft dan uw zonde", is vervolgens Christus' reactie. Het niet erkennen van eigen geestelijke 'blindheid' en het willens en wetens niet willen erkennen van Jezus als de Messias wordt door Christus als zonde aangewezen.

Het lezen van de geschiedenis van de blindgeborene in het licht van Christus' openbaring als Goede Herder, opent echter ook een nieuw perspectief. De tekst vraagt de lezer hoofdstuk 9 en 10 als een eenheid te lezen. In hoofdstuk 10 verklaart Christus namelijk Zijn handelen zoals beschreven in hoofdstuk 9. De genezing uit hoofdstuk 9 bewijst de waarheid van Christus' openbaring als Goede Herder in hoofdstuk 10. In de geschiedenis van de blindgeborene wordt duidelijk hoe Christus als de Goede Herder zijn schapen kent, en door de schapen wordt herkend (9:38, 17 vgl. 10:14).

Indien Johannes 9 wordt gezien in het licht van de ontwikkeling van de herdermetafoor in het Oude Testament, dan valt op dat Christus' handelen meerdere overeenkomsten vertoont met verschillende herder-eigenschappen die in het Oude Testament worden benoemd.²⁷⁴ Christus als de beloofde Herder zoekt 'het verlorene' (Ez. 34:11, 16, vgl. Joh. 9:35), heelt 'het kranke' (Ez. 34:16, vgl. Joh. 9:7), en kent Zijn schapen (Hosea 13:5-6, vgl. Joh. 9:3).²⁷⁵

De geschiedenis van de blindgeborene eindigt met Christus' woorden dat Hij 'tot een oordeel' in deze wereld gekomen is. Zoals de ontwikkeling van de herdermetafoor in het Oude Testament laat zien, sluiten referenties met betrekking tot het oordeel ook nauw aan bij het Oudtestamentische beeld van de Beloofde Herder (zie bijvoorbeeld Ezech. 34:20-22, vgl. Joh. 9:39).

5.3 Johannes 10 als climax

Nadat Christus in de laatste verzen van hoofdstuk 9 de blindheid van de geestelijke elite heeft aangewezen, begint Hij een rede die geheel in het licht staat van de voorgaande gebeurtenis. Het "voorwaar, voorwaar" waarmee Christus begint vormt de brug tussen Christus' woorden en de gebeurtenissen in het vorige hoofdstuk.²⁷⁶ Het evangelie van Johannes valt door de aanwezigheid

²⁷⁴ Voor een uitgebreide analyse van de relatie tussen hoofdstuk 9 en 10 raad ik de lezer aan kennis te nemen van Simonis, A. (1967), p. 67-68. Zie ook de eerdere bespreking in voetnoot 5.

²⁷⁵ Hier zouden meer voorbeelden kunnen worden genoemd, zoals Ezech. 37, Zacharia 9-14 en Jesaja 56. Zie hier voor Köstenberger, A. (2002), p. 76-81. Van groot belang acht ik ook zijn volgende verklaring (p. 68): "Thus it will be argued that the OT background for John 10 is not primarily evidence for John the evangelist's use of the OT but for Jesus' messianic consciousness in light of the expectations and the divine revelation found in the Scriptures". Zie ook France, R. (1971), p. 103-110.

²⁷⁶ Bouma, C. (1974), p. 18: "letterlijk: amen, amen, een vol en zwaar klinkende waarheidsverzekering, in

van veel zinspelingen op het Oude Testament op in vergelijking met de synoptische evangeliën.²⁷⁷ De metafoor van de herder, zoals die in aansluiting op hoofdstuk 9 wordt ingezet, vormt één van de voorbeelden.²⁷⁸

Cachia deelt Johannes 10 als volgt in.²⁷⁹ De herderrede omvat de verzen 1-18.²⁸⁰ Vers 1-5 vormen de paroimia, die niet wordt begrepen door verschillende farizeeërs. (vers 6, vgl. Joh.9:40). Vers 7-10 vormt de eerste uitleg van de paroimia, als Christus Zich tweemaal openbaart met de woorden "Ik ben de Deur" (vers 7,9). In de verzen 11-18 volgt de tweede, aanvullende openbaring, als uitleg van dezelfde paroimia. In deze perikoop openbaart Christus Zich tweemaal met de woorden "Ik ben de Goede Herder" (vers 11, 14). Binnen deze perikoop worden vervolgens de verzen 11-15, 16 en 17-18 onderverdeeld.

---

deze dubbele vorm alleen door Johannes geciteerd, waarmee nooit een woord wordt aangevangen, dat geheel los van het vorige staat."

²⁷⁷ Köstenberger, A. (2002), p. 75: "Thus Jesus shows both spiritual discernment and a thorough knowledge and understanding of applicable biblical tradition. He is able to relate relevant scriptural motifs both to himself and to his opponents at that decisive time in the history of God's people. In this way Jesus becomes the decisive bridge between OT and NT traditions in his own person, work and teaching. His consciousness of his impending violent cross-death and its substitutionary significance allows him to anticipate the consequences of this pivotal salvation-historical event."

Cachia N. (1997), p. 121-122 vraagt aan de hand van de studies van Schnackenburg, R. (1968, p. 304), Brown, R.E. (1978, p. 389) maar vooral Guilding (Guilding, A. (1960). *The Fourth Gospel and Jewish Worship*. Oxford: Oxford, p. 129-132) aandacht voor het moment waarop de herderrede uitgesproken werd. Op basis van 10:22 ("En het was het feest der vernieuwing des tempels te Jeruzalem; en het was winter.") wordt het gebruik van de herdermetafoor in Johannes 10 verbonden met het "feest der vernieuwing des tempels", dat is: Chanoeka. Met de nodige voorzichtigheid wordt aangenomen dat de tempelliturgie in deze Chanoeka-periode in het teken stond van schapen en herders. Guilding wijst zelfs op het lezen van Ezechiël 34 tijdens deze dagen. Indien dit daadwerkelijk het geval was vormt dit een additioneel bewijs van de verbondenheid tussen Johannes 10 en de ontwikkeling van de herdermetafoor zoals die in het Oude Testament zichtbaar wordt.

²⁷⁸ Naast het gebruik van het beeld van de herder denk bijvoorbeeld aan de ladder van Jakob (1:52 - Genesis 28:10-28), de koperen slang (3:14 - Numeri 21:8-9) en het manna (6:30-33 - Exodus 16: 15-21).

²⁷⁹ Zie Cachia, N. (1997), p. 135 en de door hem gebruikte structuur n.a.v. de vier keer 'ego-eimi' in vers 7,9,11 en 14.

²⁸⁰ Zie voor eenzelfde indeling bijv. Simonis, A. (1967), p. 15-39.

In de openingsverzen van de herderrede schetst Christus een tegenstelling tussen “een herder der schapen” (vers 2) enerzijds, en “een dief en moordenaar” (vers 1) anderzijds.²⁸¹ Het verschil tussen de ware herder en de valse herders komt op zeven manieren openbaar:²⁸²

1) De herder wordt herkend door “de deurwachter”, die hem de deur opent (vers 3a). Ook de schapen herkennen deze herder, aan zijn stem (3b). 2) De schapen zijn eigendom van de herder, het zijn “zijn (eigen) schapen” (τα ἴδια πρόβατα).²⁸³ 3) In tegenstelling tot de huurling roept de herder “zijn schapen bij name” (vers 3b). Hiermee wordt de persoonlijke relatie tussen de individuele schapen en de herder benadrukt. 4) “En leidt ze uit” (vers 3c). Het gebruik van ἐξάγει (*exagein*, uitleiden) wordt in direct verband gebracht met het uitleiden van het volk Israël uit Egypte.²⁸⁴ Op eenzelfde manier zullen Christus’ schapen verlost worden uit de macht van de geestelijke elite. Dit herderlijk handelen staat in verband met het volgende, “En wanneer hij zijn schapen uitgedreven heeft” (vers 4a). Het werkwoord ἐκβάλλειν (*ekballein*, uitdrijven) dat hier wordt gebruikt, is hetzelfde woord dat ook gebruikt is in de beschrijving van het uitzetten van de blindgeboren uit de tempel, door de farizeeërs (9:34-35).²⁸⁵ 5) Vervolgens wordt een vijfde kenmerk benoemd: “en leidt ze uit” (vers 3c). Deze woorden worden in verband gebracht met Christus’ woorden in 14:2 “In het huis Mijns Vaders zijn vele woningen; anderszins zou Ik het u gezegd hebben; Ik ga heen om u plaats te bereiden”.²⁸⁶ 6) Het uitdrijven van de schapen uit de stal, zal onder Jezus’ hoede eindigen in het huis van Zijn Vader. 7) Het zevende verschil tussen de “herder der schapen” en de

“dief en moordenaar” is het volgen van de schapen. “En de schapen volgen hem, overmits zij zijn stem kennen.” (4c).²⁸⁷ Dit is precies wat de schapen niet zullen doen bij “een vreemde” (vers 5).

Met deze zeven verschillen tussen het handelen van de “herder der schapen” en de “dief en moordenaar” beschrijft Christus het grote contrast tussen Hem en de Farizeeën.

Het zesde vers vormt een voorlopige conclusie: “Deze gelijkenis zeide Jezus tot hen; maar zij verstonden niet, wat het was, dat Hij tot hen sprak.” De gelijkenis die Christus tot deze farizeeërs sprak, begrepen ze niet.²⁸⁸ Hun reactie is tegelijkertijd het antwoord op de eerder door henzelf geformuleerde vraag: “Zijn wij dan ook blind?” (9:40). Ze geven duidelijk blijk van het feit dat ze niet inzien dat het geschetste beeld in vers 1-5 hen betreft. Deze farizeeërs, de geestelijke elite, worden vergeleken met “vreemden” die de stal niet via de deur zijn binngekomen maar “van elders” zijn ingeklommen. Jezus echter, komt als de van God Verordineerde en betreedt de stal via de wettige weg.

De verzen 7-10 vormen de eerste duiding van de paroimia in vers 1-5.²⁸⁹ Christus openbaart Zich in vers 7 met de woorden “Ik ben de Deur der schapen”.²⁹⁰ Heel duidelijk grijpt Christus terug op het beeld dat in vers 1-2 geschetst is. Weer wordt een tegenstelling gecreëerd: Christus als de

²⁸¹ Joh. 10: 1-5: “Voorwaar, voorwaar zeg Ik ulieden: Die niet ingaat door de deur in den stal der schapen, maar van elders inklimt, die is een dief en moordenaar. Maar die door de deur ingaat, is een herder der schapen.

Deze doet de deurwachter open, en de schapen horen zijn stem; en hij roept zijn schapen bij name, en leidt ze uit. En wanneer hij zijn schapen uitgedreven heeft, zo gaat hij voor hen heen; en de schapen volgen hem, overmits zij zijn stem kennen. Maar een vreemde zullen zij geenszins volgen, maar zullen van hem vlieden; overmits zij de stem des vreemden niet kennen.”

Snackenburg, R. (1968), p. 281 duidt het “dieven en moordenaars” als volgt: “(it) serves to insinuate the ruinous activity of such a person in contrast to the shepherd.”

²⁸² Cachia, N. (1997), p. 140-142.

²⁸³ Cachia (1997, p.140) merkt bij deze woorden terecht het volgende op: “The expression *ta idia* is found some 15 times in John and it always expresses an objective ownership relation. Thus we should regard the sheep called by the shepherd as belonging to him (cf. 1:11; 13:1). This is clearly seen in verse 12 where the shepherd is put in contrast with the hireling.”

²⁸⁴ Cf. Cachia, N. (1997), p. 141. De LXX gebruikt hetzelfde werkwoord in Exodus 3:8; 12:40, 51.

²⁸⁵ Joh. 9:34-35: “Zij antwoordden, en zeiden tot hem: Gij zijt geheel in zonden geboren, en leert gij ons? En zij wierpen hem uit (εκβαλη). Jezus hoorde, dat zij hem uitgeworpen (εκβαλη) hadden, en hem vindende, zeide Hij tot hem: Geloofst gij in den Zoon van God?”

Zie voor de twee andere malen dat dit werkwoord gebruikt wordt in het Johannesevangelie: 2:15 en 12:31.

²⁸⁶ Simonis, A. (1967), p. 177-178.

²⁸⁷ Cachia, N. (1997), p. 142, merkt op dat “volgen”(akolythein) een “*terminus technicus*” is voor discipelschap, een belangrijk thema in het Johannesevangelie cf. Joh.1:37-38; 8:12; 12:26.

²⁸⁸ Johannes 10:6 benoemt 10:1-5 als *παροιμία*, *paroimia*. Zie Kiefer, O. (1967), p. 14; Schnackeburg, R. (1968), p. 284; Simonis, A. (1967), p. 74-96 voor discussie en duiding van deze classificatie. Voor een definitie van een *paroimia* sluit ik aan bij Cachia (1997, p. 133): “a veild or symbolic discourse which calls for interpretation.”

²⁸⁹ Joh. 10:7-10: “Jezus dan zeide wederom tot hen: Voorwaar, voorwaar zeg Ik u: Ik ben de Deur der schapen.

Allen, zovelen als er voor Mij zijn gekomen, zijn dieven en moordenaars; maar de schapen hebben hen niet gehoord. Ik ben de Deur; indien iemand door Mij ingaat, die zal behouden worden; en hij zal ingaan en uitgaan, en weide vinden. De dief komt niet, dan opdat hij stele, en slachte, en verderve; Ik ben gekomen, opdat zij het leven hebben, en overvloed hebben.”

²⁹⁰ Zie voor een verklaring m.b.t. de ogenschijnlijke inconsistente manier waarop de *paroimia* van vers 1-5 in de volgende verzen wordt toegelicht: Cachia (1997, p. 132): “The development of the theme is, however, not that linear. John is not interested in being consistent with his imagery. He only wants to transmit a message about Jesus and uses these images in so far as they help him to do so.”

Zie ook p. 143: “We have, thus, a new development in Jesus’ own revelation, in which several elements of the *paroimia* are taken up again very freely.” Zie ook p. 149: “The two predicates go hand in hand in the shepherd discourse: they intent to give a complementary picture of the identity of Jesus in relationship to the community of disciples.” Voor meer zie Barrett, C. (1978). *The Gospel according to St. John. Westminster: John Knox Press*, p. 304-305; Dodd, C. (1953), p. 135.

Deur der Schapen enerzijds, en de “dieven en moordenaars” anderzijds. De laatsten hebben zich vóór Zijn komst uitgegeven als zijnde de deur waardoor de schapen de stal moesten binnengaan, maar aan hen hebben de schapen niet gehoorzaamd (vs 8, vgl. 10:1).²⁹¹

Opvallend is Christus’ formulering: “*Εγώ εἰμι ἡ θύρα τῶν προβάτων*”. Hij is de Deur die in de paroimia naar voren komt. Christus zinspeelt met de woorden “*εγώ εἰμι*” op de Naam van YHWH zoals die in het Oude Testament wordt gebruikt.²⁹² In het verdere van hoofdstuk 10 zal dit worden benadrukt met de woorden: “Ik en de Vader zijn één” (10:30). In vers 9 vinden we een tweede keer “*εγώ εἰμι ἡ θύρα*” terug. Dit keer staat “de deur” centraal. Diegene die door deze Deur de stal binnengaat, “zal behouden worden; en hij zal ingaan en uitgaan, en weide vinden”.

In de woorden “Allen, zovelen als er voor Mij zijn gekomen, zijn dieven en moordenaars” (vers 8) wijst Christus op Zijn exclusiviteit. Allen die zich voor Hem, in hun eigen naam, als herder van de schapen hebben gepresenteerd, Zijn “dieven en moordenaars”. Zij hebben gedaan als of zij waren wat Jezus alleen daadwerkelijk is (Joh. 5:43).²⁹³

“Ik (Christus) ben gekomen zodat zij (die door Mij de stal binnengaan) het leven hebben, en overvloed hebben”. Dit is in schril contrast met de “de dief” (vers 10). Die komt alleen om eigen gewin, “opdat hij stele, en slachte, en verderve”. In deze eerste uitwerking van de paroimia wordt het verschil tussen Christus als de Deur en de geestelijke elite als “de dief en moordenaar” dat in vers 1-5 al naar voren kwam, nog scherper neergezet. Christus is gekomen voor het welzijn van de schapen, terwijl de farizeeërs de stal ingaan voor hun eigen gewin.

Dan volgt een tweede uitwerking van de paroimia in vers 11-15.²⁹⁴ In dit geval wordt het contrast getekend tussen de Herder, als eigenaar van de schapen, en de huurlingen. In vers 11 spreekt Jezus

²⁹¹ Zie Schnackenburg, R. (1968), p. 289: “The door-word is meant to show at the same time that, because of Jesus’s self-revelation, all other claimants are usurpers through being convicted of a false claim to being saviors. (...) There is but one entrance to the sheep, and it is occupied by Jesus. There is but one bringer of salvation, one way to the Father (cf. 14,4-6) – Jesus, the door.”

²⁹² Zie voor eenzelfde “Ik ben” formulering in het Johannes Evangelie: 6:35,41,48,51; 8:12, 10:7,9 11:14, 11:25, 14:6, 15:1,5. Zie voor een eerdere reactie van de geestelijke elite op Christus’ Zelfopenbaring aan de hand van een vergelijkbare formulering, zie Joh. 8:58-59. Voor een goede analyse van het gebruik van de ‘Ik-ben’ teksten in het Johannesevangelie, zie: Roukema, R. (2006). *Jesus and the Divine Name in the Gospel of John*. In G. H. Kooten, *The Revelation of the Name YHWH to Moses* (pp. 207-223). Leiden: Brill, waarvan met name p. 211-213. Zie voor een grondige analyse m.b.t. de Godheid van Christus n.a.v. Joh.10: Simonis, A. (1967), p. 256-258.

²⁹³ Cachia, N. (1997), p. 145.

²⁹⁴ Joh. 10:11-15: “Ik ben de goede Herder; de goede herder stelt zijn leven voor de schapen. Maar de huurling, en die geen herder is, wien de schapen niet eigen zijn, ziet den wolf komen, en verlaat de schapen,

opnieuw het “*εγώ εἰμι*” uit: “*εγώ εἰμι ὁ ποιμὴν ὁ καλός*”.²⁹⁵ Deze woorden luiden het voorlopige hoogtepunt van de ontwikkeling van de herdermetafoor in.²⁹⁶ Christus is de beloofde Herder der schapen, waarvan het Oude Testament al getuigde (vgl. 5:39).

Hoewel vertaald als “de Goede Herder” doet volgens Adrianus Simonis de vertaling “de herder, de goede” meer recht aan de functie van deze woorden binnen het geheel van de perikoop.²⁹⁷

en vliedt; en de wolf grijpt ze, en verstrooit de schapen. En de huurling vliedt, overmits hij een huurling is, en heeft geen zorg voor de schapen. Ik ben de goede Herder; en Ik ken de Mijnen, en worde van de Mijnen gekend. Gelijkerwijs de Vader Mij kent, alzo ken Ik ook den Vader; en Ik stel Mijn leven voor de schapen.”

²⁹⁵ Voor een grondige bespreking van “καλός”, zie Simonis, A. (1967), p. 259-262. Terecht concludeert hij (p. 262): “Grundmann hat darum recht, wenn er sagt, dass das καλος mit der Romantik vom „guten Hirten“ nichts zu tun hat. Er setzt mit Schweizer aber einen zu einseitigen Akzent, wenn er dabei behauptet, dass in dem Wort der absolute Anspruch Jesus auf Einzigartigkeit liegt, so als ob die primäre und ausschließliche Bedeutung des Verses wäre: „Ich bin der rechte Hirt, der wirklich das Recht hat, sich Hirte zu nennen.”

²⁹⁶ Zie Hamp, V. (1949), p. 7: „Eine Abhandlung über das Hirtenmotiv (...) muss (...) den Glanz- und Höhepunkt dieser Allegorie berühren, nämlich das Kapitel vom Guten Hirten in Joh. 10. Wie kaum ein anderer Stuck aus dem Buch der Bücher ist diese Perikope in die Seele aller Christen eingegraben, hat Liturgie und Seelsorge gefördert, darstellende Kunst und Dichtkunst befruchtet.”

Zie ook Cachia, N. (1997), p. 129: “John, as the Synoptics, has taken up this rich OT tradition of the image of the shepherd in order to show that Jesus fulfills the eschatological prophecies. In his person, the old biblical theme of God as Shepherd appears to be marvelously renewed and fulfilled beyond all human hope.”

Cachia, N. (1997), p. 149: “By describing Jesus both as ‘door’ and as ‘good shepherd’ John wants to emphasize that in Jesus all the promises of the Old Testament find their fulfillment“ (...) “The context itself already suggests to us that Jesus is presenting himself as replacing the past, renewing everything in himself. In the shepherd discourse Jesus is manifesting himself as the unique shepherd promised by God who replaces the wicked shepherds.”

Cachia, N. (1997), p. 150: “Through the *ego eimi* formula John wants to present Jesus, in a solemn way, as the Messiah who fulfills in himself the OT promises.”

Cachia, N. (1997), p. 153: “Jesus is affirming his excellency and his uniqueness in being shepherd of the new people of God. He fulfills in himself and goes beyond all OT prototypes; in him, the OT messianic shepherd finds his fulfillment.”

²⁹⁷ Simonis, A. (1967), p. 276: “Es heißt doch gerade: “Ich bin der Hirt der gute (...)”. Zie voor een discussie over de betekenis van *ho kalos*, Cachia, N. (1997), p. 151-154. In lijn met Cachia en Simonis kies ik voor de betekenis zoals die door De La Potterie (1969, p. 952), is gedefinieerd: “L’adjectif *kalos*, dans S. Jean, s’applique donc uniquement à Jésus (ou à sa mission): il le caractérise du point de vue de ce qu’il représente objectivement pour les hommes, du point de vue des biens qu’il leur apporte (...). L’adjectif ‘bon’ vise donc à mettre en pleine lumière l’oeuvre salvifique accompli par le Pasteur messianique.” De

Christus kiest door het gebruik van deze woorden positie ten opzichte van de geestelijke herders van die tijd, zoals die in de verzen 10:1-5 omschreven zijn en zoals die in onder andere het voorgaande hoofdstuk naar voren zijn gekomen (bijv. 9:41-42).²⁹⁸ Jezus is de herder die wél goed is, in tegenstelling tot de “dieven” zoals de geestelijke leiders afgeschilderd worden (10:1, 5, 10). Christus is als ‘de goede’ het volstreekte tegenbeeld van de geestelijke leiders, als Persoon, in Zijn woorden, in Zijn handelen én in Zijn lijden en sterven: Hij is de Herder die Zijn leven stelt voor de schapen (vers 11).²⁹⁹ Exegeten wijzen hierbij terecht op het parallellisme tussen vers 10 en 11. Deze woorden laten zien dat Christus’ goede Herderschap allereerst blijkt uit het feit dat Hij Zijn leven geeft voor de schapen.³⁰⁰ Omdat Hij Zijn leven geven zal, zullen de schapen “het leven hebben en overvloed hebben”.³⁰¹ Hij is geen huurling, die vlucht als de wolf komt en de kudde reddeloos achter laat.³⁰² In tegenstelling tot de huurling zijn Christus’ schapen wél Zijn eigendom en dus zorgt Hij voor hen (vers 12, 13).³⁰³

In contrast met de beschrijving van het handelen van ‘de huurling’, volgen in vers 14 dezelfde woorden als in vers 11: “Ik ben de Goede Herder”.³⁰⁴ Nu volgt een verdere openbaring van deze

betekenis van ‘kalos’ neigt hier naar ‘volmaakt’, zoals dat zichtbaar is geworden in alle facetten van Christus’ leven op aarde.

²⁹⁸ Cachia, N. (1997), p. 151, schrijft n.a.v. *ho poimen ho kalos*: “The predicate as it stands with the definite article repeated both before the noun and before the adjective indicates that John wanted to emphasize the noun in contrast with another who is not a shepherd.”

²⁹⁹ Zie voor een discussie met betrekking tot de betekenis van deze woorden: Cachia, N. (1997), p. 154-163.

³⁰⁰ Zie Simons, A. (1967), p. 266 voor een discussie over de betekenis van de woorden “(...) stelt zijn leven voor de schapen.” Ik acht zijn conclusie correct als hij schrijft: “Darum ist die primäre Bedeutung des Ausdrucks: das Hinlegen seines Lebens in seiner Selbstaufopferung bis zum Tode, das radikale Sichselbst-Geben, das Jesus schon jetzt in seinem Leben vollzieht; in dem Sinn sein Leben preisgeben, hergeben.”

³⁰¹ Simons, A. (1967), p. 263: “Das Leben der Schafe ist das Ziel des Kommens Jesu; der Überfluss von Leben, sein Reichtum und seine Fülle finden ihren Grund in der Tatsache, dass er sein Hirtentum auf hervorragende Weise erfüllt, und in diesem Sinn der *gute* Hirt ist.”

³⁰² Zie voor de metafoor van de wolf: Mat. 7:15, Mat. 10:16, Hand. 20:29. Het beeld van de wolf – als de natuurlijke vijand van het schaap – wordt in deze drie gevallen toegepast op ‘valse leraars’ die de gemeente verwoesten. Zie voor een discussie over de duiding van deze ‘wolven’, Simons, A. (1967), p. 282-284. Hij onderscheidt vijf zienswijzen en concludeert met betrekking tot dit exegetische duidingsvraagstuk (p. 288): “Wir kommen zu einem Abschluss der verwickelten Problematik, vor die uns die Exegese von v 12-13 stellt. Eine definitive Antwort müssen wir schuldig bleiben.”

³⁰³ Over het duiden van de identiteit van ‘de huurling’ bestaat geen eenduidige exegetische consensus. Zie Cachia, A. (1997), p. 167-173. Ik kies hier voor de lijn van Snackenburg, R. (1968), p. 296: “If polemical considerations lie behind this narrative as a whole (...) then those Jews opposed to Jesus and the Christian community respectively could once again be intended.”

³⁰⁴ Simons, A. (1967), p. 289: “Der Übergang von v 12-13 zum Folgenden wird gebildet durch die Gegenü-

Herder: Hij bezit de schapen niet alleen, maar ként hen ook, en wordt door de schapen gekend (vers 14, vgl. 10:4). Deze intimiteit tussen Herder en schapen is eerder naar voren gekomen in de verzen 3c (“hij roept zijn schapen bij name”), maar wordt met deze woorden nog extra benadrukt. Het betreft hier een persoonlijke ervaringskennis die de band tussen Herder en schapen accentueert.³⁰⁵ Echter, andersom geldt hetzelfde. Ook de schapen kennen de Herder. Zij kennen Zijn stem (10:3,4, 27). Het kennen toont de intieme liefdesband tussen Herder en schapen, die vanuit twee kanten komt. De Herder stelt Zijn leven voor de schapen (vers 11), en de schapen vertrouwen zich geheel en al toe aan deze Herder. Zij “volgen hem, overmits zij zijn stem kennen” (vers 4, 27).

De verhouding tussen Herder en schapen is te typeren als een “intercommunio”, hoewel de partijen in deze perikoop – herder en schapen – niet gelijk zijn.³⁰⁶ Vers 15 vormt op die manier de onderbouwing van vers 14: het wederzijdse kennen van de Herder en de schapen vloeit voort uit het wederzijdse kennen tussen de Vader en de Zoon.³⁰⁷ En omdat Christus’ liefde tot de Zijnen voortvloeit vanuit het wederzijdse kennen van de Vader en de Zoon, zal Christus dat doen waartoe Hij als Goede Herder geroepen is: “en ik stel Mijn leven voor de schapen” (vers 15b).³⁰⁸ Dit stellen is hier niet profetisch, of voorwaardelijk, maar realiteit. Christus is onderweg naar Golgotha.

Dan volgt vers 16. In dit vers komt openbaar wat de reikwijdte is van Christus’ Herderschap.³⁰⁹ De vrucht van Christus’ zelfopofferende herder-zijn blijft namelijk niet beperkt tot schapen uit

berstellung des Mietlings, des Nicht-besitzers, der dadurch – wie es die Charakterisierung des Mietlings nahelegt – in Zeiten der Gefahr ein naturgemäß nachlässiger Hirt ist, und Jesus des guten Hirten, des Eigentümer der Schafe ist.”

³⁰⁵ Simons, A. (1967), p. 291-292, waarschuwt voor een exegese die zich beperkt tot een ‘rationales, theoretische Erkennen’. “Es geht hier um eine Kenntnis, die aus der täglichen Erfahrung mit den Seinen gewachsen ist, mit der ‚kleinen Herde‘. Man vergesse nicht, dass Jesus auch hier von einer bestimmten Situation aus spricht, in der er seinen Blick über die Zeit von der Berufung der ersten Junger an bis jetzt schweifen lässt.”

Cachia, N. (1997), p. 175, merkt met betrekking tot deze zaken op: “In these verses, Jesus goes beyond the shepherd image.”

³⁰⁶ Simons, A. (1967), p. 293.

³⁰⁷ Cachia, N. (1997), p. 175 concludeert: “The reciprocal knowledge and love of the Father and the Son become now more than a mode; they become the source itself of the reciprocal knowledge and love between Jesus and his own (...). This implies that his mutual relationship between Jesus and his disciples participates in that transcendental relationship between the Father and the Son.” Zie ook Snackenburg, R. (1968), p. 297.

³⁰⁸ Zie voor een vergelijkbare uitspraak in het Johannesevangelie 15:13: “Niemand heeft meerder liefde dan deze, dat iemand zijn leven zette voor zijn vrienden.”

³⁰⁹ Köstenberger, A. (2002), p. 71: “In John 10:16, he transcends the immediate context of the blind man’s healing and the Pharisees’ opposition, when the talks of “other sheep that are not of this fold” (that is, Judaism, see 10:1) whom he must lead also (...).”

de Joodse stal, maar strekt zich uit tot al de volken.³¹⁰ Voor die schapen geldt ook: “zij zullen Mijn stem horen”. Ook zij zullen worden geroepen tot Christus’ kudde en al de gekende schapen zullen als éénheid worden uitgeleid, onder de éne, ware Herder.

Vers 17-18 vormt het slot van de herderrede en vormt een verdere uitwerking van vers 15b.³¹¹ Deze woorden werpen licht op de oorzaak van de liefde van de Vader tot de Zoon: Zijn gehoorzaamheid. Deze gehoorzaamheid wordt getekend in de beschrijving van de kern van Christus’ herderschap, namelijk het afleggen van Zijn leven. Christus is als Goede Herder gehoorzaam aan Zijn Vader. Dit geldt ook voor het “wederom nemen” van Zijn leven. De gebeurtenissen die bij het uitspreken van deze rede nabij zijn – Zijn kruislijden, sterven en opstanding – is geen noodlot of falen. Integendeel, het is een door de Vader uitgedachte weg waarin Christus door gehoorzaamheid als de Goede Herder zal worden geopenbaard. Het afleggen en wederom nemen van Zijn lichaam is een *daad* van Christus. Door Zijn Vader opgedragen en overeenkomstig deze opdracht door Hem uitgevoerd.

5.4 Johannes 10:16 als climax

In het debat met de Farizeeën (vers 1-21) verschuift in vers 16 de aandacht van de identiteit van de Herder naar Zijn opdracht en de kenmerken van Zijn kudde. Dat deze inhoud in dit gedeelte van het Evangelie naar voren komt, is opvallend in vergelijking met de beschrijvingen van de synoptici. Daar zijn nauwelijks referenties te vinden van Christus’ universele heilswerk vóór de beschrijving van Zijn dood en opstanding. In Joh. 10:16 is dit duidelijk wel het geval.³¹²

Onder exegeten bestaat discussie over dit tekstvers.³¹³ Dit betreft onder andere de positie van dit vers ten opzichte van de rest van de perikoop, hoofdzakelijk vanwege de unieke, universele spits

³¹⁰ Simonis, A. (1967), p. 297, noemt dit een “plötzlichen Universalitätsgedanken”.

³¹¹ Joh. 10: 17-18: “Daarom heeft mij de Vader lief, overmits Ik Mijn leven afleg, opdat Ik hetzelfde wederom neme. Niemand neemt hetzelfde van Mij, maar Ik leg het van Mijzelf af; Ik heb macht hetzelfde af te leggen, en heb macht hetzelfde wederom te nemen. Dit gebod heb Ik van Mijn Vader ontvangen.”

Simonis, A. (1967), p. 311: “Die Hirtenrede kommt schließlich in v 17-18 zur Ruhe mit einer deutlichen Aussage über die Liebe des Vaters zu Jesus und den Gehorsam Jesu zum Vater.”

³¹² Zie voor een ander voorbeeld, Joh. 11:49-52 – een paralleltekst: “En een uit hen, namelijk Kajafas, die deszelve jaars hogepriester was, zeide tot hen: Gij verstaat niets; En gij overlegt niet, dat het ons nut is, dat een mens sterve voor het volk, en het gehele volk niet verloren ga. En dit zeide hij niet uit zichzelf; maar, zijnde hogepriester deszelve jaars, profeteerde hij, dat Jezus sterven zou voor het volk; En niet alleen voor dat volk, maar opdat Hij ook de kinderen Gods, die verstrooid waren, tot een zou vergaderen.”

³¹³ Zie voor overzichten van de verschillende exegetische discussies: Carson, D. (1991), p. 297; Jeremias, J. (1977), p. 495-496; Kiefer, O. (1967), p. 24, 72; Köstenberger, A. (2002), p. 70-71; Martyn, J. L. (1979), p. 157, 163-165; Simonis, A. (1967), p. 297, 309-311.

van vers 16 ten opzichte van de overige verzen van Joh. 10:1-18.³¹⁴ Ook is er debat over de datering van vers 16. Volgens sommigen is het een latere toevoeging aan de perikoop.³¹⁵

Een analyse van de voor handen zijnde exegese maakt evenwel duidelijk dat de consensus met betrekking tot de datering en positie van Joh. 10:16 groot is.³¹⁶ Dit vers vormt niet alleen een integraal onderdeel van de perikoop, volgens de meeste commentatoren, maar geeft het geheel van de perikoop volgens hen ook een extra betekenis. Het universele perspectief dat in vers 16 naar voren komt accentueert Christus’ herderschap, zo vinden veel commentatoren, als de vervulling van de herdermetafoor zoals die zich sinds het Oude Testament heeft ontwikkeld én laat de herderrede aansluiten bij de ontwikkelende zendingstheologie zoals die in het Johannesevangelie tot ons komt.³¹⁷

In hoofdstuk 9 heeft Jezus laten zien hoe Hij Zich als de Goede Herder over de blindgeborene heeft ontfermd. Hij liet zien dat Hij de Beloofde Herder is, Die verloren schapen opzoekt en heelt. Nadat Christus Zichzelf in Johannes 10: 11-15 expliciet als de Goede Herder heeft geopenbaard, volgt in vers 16 een beschrijving van Zijn kudde. Hierbij komt duidelijk naar voren dat ‘de schapen’ die hier bedoeld worden Christus’ bezit zijn: “Ik heb ... schapen”.³¹⁸ Zij zijn Hem door God de

³¹⁴ Jeremias, J. (1977), p. 495-496.

³¹⁵ Busse, U. (1991). *Open Questions on Joh 10*. In J. Beutler, *Shepherd Discourse* (pp. 6-17). Cambridge: Cambridge University Press, p. 7. Zie ook de conclusie van Jeremias, J. (1977), p. 495: “There is no linguistic or stylistic argument to justify our regarding v. 16 as unjohannine and hence as an addition.”

³¹⁶ Zie hiervoor met name: Barrett, C. (1947), p. 155-169; Behr, J. (2019). *John the Theologian and his Paschal Gospel: A Prologue to Theology*. Oxford: Oxford University Press, p. 176-177; Brown, R. E. (1978), p. 5-22; Busse, U. (1991), p. 6-17; Carson, D. (1991), p. 297-301; Dodd, C. (1953), p. 358-361; Hahn, F. (1979), p. 185-200; Kiefer, O. (1967), p. 24; Köstenberger, A. (2002), p. 67-96; Martyn, J. L. (1979), p. 24-34; Moorman, J. (1977), p. 152-155; Morris, L. (1971), p. 65-138; Schnackenburg, R. (1968), 131-143; Simonis, A. (1967), p. 299-311.

³¹⁷ Met betrekking tot de climax, zie o.a.: Jeremias, J. (1977), p. 496, die concludeert dat de herderrede in Johannes 10 “reaches its climax in v. 16. Jesus’ office as Shepherd is not restricted to Israel; it is universal.”

In het licht van het bijzondere karakter van vers 16 is het opvallend dat Cachia in zijn waardevolle onderzoek dit vers niet meeneemt in zijn uitgebreide exegese van Joh.10:1-18, maar zich focust op vers 11-15.

³¹⁸ Simonis, A. (1967), p. 298: “Doch hat sie Jesus schon wirklich in seinem Besitz, da diese Schafe in dem ewigen Plan des Vaters schon Jesus gegeben sind als die für das Heil Empfänglichen, die dem Ziehen des Vaters und dem Rufen Jesu Folge leisten und durch ihn Kinder Gottes werden.”

Simonis verwijst hierbij ook naar Handelingen 18:10 waar de Heere Paulus bemoedigd met de woorden: “want Ik heb veel volks in deze stad.”

In de profetieën van Ezechiël, die gezien worden als het Oudtestamentische fundament onder deze Nieuwtestamentische tekst, komt het eigenaarschap van de Beloofde Herder reeds sterk naar voren. Zie bijv. 34:10-11: “Alzo zegt de Heere HEERE: Ziet, Ik wil aan de herders, en zal **Mijn** schapen van hun

Vader gegeven, zoals Hij zelf betuigt in Joh. 10:29-30: “Mijn Vader, die ze Mij gegeven heeft, is meerder dan allen; en niemand kan ze rukken uit de hand Mijns Vaders. Ik en de Vader zijn één.”

De Goede Herder is de Eigenaar die Zijn schapen kent, en daarom ook door Zijn schapen wordt gekend (10:14, vergelijk 9:37-38). Zoals de blindgeborene Christus geloofde toen hij Zijn woorden hoorde en Hem zag (9:37-38), zo volgen de schapen de Goede Herder Zijn stem (10:27).

“Ik heb nog andere schapen, die van deze stal niet zijn...”

Johannes 10:16 maakt duidelijk dat de afkomst van Christus' schapen zich niet beperkt tot 'deze stal', maar dat Christus ook 'andere schapen' bezit. In de exegese wordt de betekenis van de begrippen 'deze stal' en 'andere schapen' nauw aan elkaar verbonden en bediscussieerd.³¹⁹

---

hand eisen, en zal ze van het weiden der schapen doen ophouden, zodat de herders zichzelf niet meer zullen weiden; en Ik zal **Mijn** schapen uit hun mond rukken, zodat zij hun niet meer tot spijze zullen zijn. Want zo zegt de Heere HEERE: Ziet, Ik, ja, Ik zal naar **Mijn** schapen vragen, en zal ze opzoeken.” Zie ook Kroneman, D. (2004, p. 82, 131) m.b.t. de herdermetafoor in het Oude Testament: “YHWH is not only portrayed as the Shepherd of his people, but also as the Owner of his flock who uses other shepherds to take care of the flock. Both concepts sometimes co-exist in the same passage.”

³¹⁹ Zie voor de conclusie van Köstenberger m.b.t. de identiteit van 'deze stal', Köstenberger, A. (2002), p. 71: “this fold, that is, Judaism.” Köstenberger spreekt in dit verband over een paradigm-shift met betrekking tot plaats van het Joodse volk in Gods heilsplan (2002, p. 74): “considering themselves to be safely “inside the fold”, they all of a sudden find themselves “out in the cold”, outside of God’s redemptive sphere, replaced by select “other sheep” (that is, Gentiles). (...) The impending reality of the inclusion of the Gentiles into the new messianic community together with believing Jews, a fact too painful for many Jews of Jesus’ day to face, is presented by Jesus not explicitly but in slightly veiled form. The reader with hindsight has little difficulty understanding Jesus’ statement concerning his “other sheep” as a reference to the Gentiles.”

Zie ook Simonis, A. (1967), p. 297: “Das Nennen der anderen Schafe, womit die Grenzen des jüdischen Partikularismus überschritten werden, scheint den logischen Gedankengang zu unterbrechen.”

Zie voor de wetenschappelijke consensus met betrekking tot het duiden van de 'andere schapen' als de gelovigen uit de heidenvolken: Kiefer, O. (1967), p. 72 en Köstenberger, A. (2002), p. 70-72. Zie voor een overzicht van alternatieve lezingen met betrekking tot de betekenis van 'andere schapen': Carson, D. (1991), p. 297-301; Kuhl, J. (1967), p. 141-149.

Met een verwijzing naar verzen uit dezelfde perikoop, zoals Joh. 10:14 (Simonis)³²⁰ en Joh. 10:1-5 (Carson)³²¹, laten exegeten zien dat 'deze stal' dient te worden begrepen als de stal van het Jodendom. Christus is in de eerste plaats gekomen voor die schapen die Hij bezit ("de Mijnen", vers 14) en afkomstig zijn uit 'deze stal'. Hij roept hen "bij name" en "leidt ze uit" (vers 3) en zij volgen de Goede Herder.

Het eerste gedeelte van vers 16 werpt licht op een tweevoudige werkelijkheid. In de eerste plaats, geheel tegen de verwachting van de Joodse geestelijken van die dagen in, staat volgens Christus het behoren tot de kudde van deze Beloofde Herder niet gelijk aan het behoren tot het Joodse volk. Het kenmerk van Christus' schapen is het horen van Zijn stem, het gekend zijn door de Herder en het volgen van deze Herder. Dit gold niet voor de Farizeeën waarmee Jezus debatteerde: “Maar gijlieden gelooft niet; want gij zijt niet van Mijn schapen, gelijk Ik u gezegd heb. Mijn schapen horen Mijn stem, en Ik ken dezelve, en zij volgen Mij.” (vers 26-27). Het kenmerk van de schapen van Christus is dat zij in Hem *geloven*.³²²

Hiervan is overigens ook in een eerder hoofdstuk van het Johannesevangelie al iets zichtbaar geworden. In hoofdstuk 4 vinden we namelijk een passage waarin Jezus spreekt met de

³²⁰ Simonis, A. (1967, p. 298): “Diejenigen, die Jesus soeben “die Meinen” genannt hat, kommen aus dem Tempeljudentum, sind die Seinen, insofern sie aus der jüdischen Theokratie gerufen worden sind.”

Zie ook p. 299: “Jesus hat andere Schafe, die nicht aus diesem Hof des Judentums stammen.”

Voor meer zie Van Houwelingen, P. (1991) over “de andere schapen”, p. 222: “Daarmee doelt Hij op de gelovigen uit de volken.”

³²¹ Met name Carson, D. (1991), p. 390: “I have other sheep is tied to the previous two verses by the assumption that, however many sheep Jesus has, they are known to Jesus and ultimately respond to his voice. At the same time, this verse refers back to vv. 1–5. There the sheep pen represents Judaism. Jesus calls his own sheep out of that fold, thereby constituting his own flock; the sheep that remain in that pen are, presumably, the unbelieving Jews. If Jesus has other sheep that are not of this sheep pen, the reference must be to Gentiles.”

³²² Köstenberger, A. (2002), p. 67: “John the evangelist is found to uphold the lofty vision of a community – composed of both Jews and Gentiles – united by faith in the God-sent Messiah.” Op pagina 87: “Ultimately, physical descent from Abraham avails nothing, if not accompanied by faith (see John 8).” Op pagina 89: “The basis of belonging to God’s flock thus is faith in Jesus the Messiah, not one’s Jewishness. While the basis flock is still Israel, Jesus affirms that other dispersed people are to be gathered to Israel. By redefining “Israel” as all those who believe in the Messiah, the Lord abolished the notion of any “Israel” apart from faith in the Messiah.”

Zie ook Simonis, A. (1967), p. 300: “Die Botschaft des 4. Evangeliums beschränkt sich nicht auf das Judentum, sondern ist für jeden Menschen bestimmt Gerade aber die Juden, “sein Eigentum” (1:11) gelten von Anfang an als diejenigen, die Jesus nicht aufgenommen haben (1:11). Aber diejenigen, die ihn aufnehmen und an seinen Namen glauben, sie sind die eigentlichen Kinder Gottes (1:12), die “Andere Schafe”: jene, die glauben (werden).”

Samaritaanse vrouw. Ook zij, als één van de schapen die niet tot ‘deze stal’ behoorde, geloofde.³²³ Hoewel de zaligheid “uit de Joden” is (4:22) -uit “deze stal”- bevestigt Christus hetgeen al in het Oude Testament geopenbaard was, namelijk dat de kudde ook uit heidenen bestaat.³²⁴

In de tweede plaats maakt Christus in vers 16 duidelijk dat Zijn herderschap een universele dimensie heeft. Christus bezit ook nog “andere schapen”, die dus niet afkomstig zijn uit de Joodse ‘stal’. Hoewel niet behorend tot ‘deze stal’, maar verstrooid onder de heidenvolken (zie Joh. 11:52 en Jes. 56:7-8), behoren ook zij tot “de Mijnen” (vers 14) die in Christus geloven zullen.³²⁵ Met de toevoeging van dit “plötzlichen Universalitätsgedanken” krijgt de herderrede uit Johannes 10 een wereldwijde betekenis die nauw aansluit bij de Oudtestamentische ontwikkeling van de herdermetafoor.³²⁶

“...deze moet Ik ook toebrengen; en zij zullen Mijn stem horen...”

In het vervolg van vers 16 blijft de aandacht door middel van het woord “deze” gericht op die schapen die niet tot de Joodse stal behoren. Heel duidelijk wordt zichtbaar op welke manier de Goede Herder Zijn schapen toebrengt: “en zij zullen Mijn stem horen”.³²⁷ Zoals de Samaritanen

³²³ Zie Johannes 11:51-52 voor een ander voorbeeld vanuit dit Evangelie met een vergelijkbare betekenis: “En dit zeide hij niet uit zichzelf; maar, zijnde hogepriester deszelfs jaars, profeteerde hij, dat Jezus sterven zou voor het volk; En niet alleen voor dat volk, maar opdat Hij ook de kinderen Gods, die verstrooid waren, tot een zou vergaderen.”

Zie Simonis, A. (1967), p. 299, die hierbij opmerkt dat het de schapen uit het heidendom niet moeten worden gezien als behorend tot een andere kudde, maar als “einzelne Schafe, die verstreut sind und keine äussere Einheit bilden.”

³²⁴ Zie Jesaja 56:7-8: “want Mijn huis zal een bedehuis genoemd worden voor alle volken. De Heere HEERE, Die de verdrevenen van Israël vergadert, spreekt: Ik zal tot hem nog meer vergaderen, nevens hen, die tot hem vergaderd zijn.”

³²⁵ Van Houwelingen, P. (1991), p. 222.

³²⁶ Zie Simonis, A. (1967), p. 297-298, die 10:16 nauw verbindt met Christus’ woorden uit 10:11 “de goede herder stelt zijn leven voor de schapen”. Het sterven van de Goede Herder vormt het fundament voor de universele reikwijdte van het heil. “In der Verbindung des “das Leben Hinlegen” mit der Erweiterung des geistigen Horizonts in v 16a tritt zugleich hervor, was anderswo im Evangelium wiederholtermassen sich zeigt, der Gedanke der Universalität des Heils kraft des Sterbens Jesu.”

³²⁷ Volgens Köstenberger is Johannes 10:16 als een van de weinige teksten in het Johannesevangelie die direct te verbinden is aan zendingswerk, (2002, p. 71): “Moreover, the statement of John 10:16 is one of a few sayings by Jesus recorded in this Gospel that clearly refer to the future mission of the exalted Lord through his disciples (see 4:34-38; 14:12; 17:20; 20:21-23; 21:15-19). [...] Thus John 10:16 is part of a web of references by Jesus during his earthly ministry to the Gentile mission.” Zie voor de exegetische consensus met betrekking tot de rol van de heidenzending in Johannes 10:16: Kiefer, O. (1967), p. 72. De Oudtestamentische paralleltekst uit Ez. 34:11-12a werpt ook licht op de vraag hoe YHWH Zijn

Christus als de Zaligmaker der wereld beleden omdat zij Hem *gehoord* hadden (4:42), zo zullen Christus’ schapen uit de heidenvolken Zijn stem horen.³²⁸ Want, “Mijn schapen horen Mijn stem, en Ik ken dezelve, en zij volgen Mij” (vers 27).

Op grond van Zijn taak als herder móet de Goede Herder de schapen die Zijn eigendom zijn, “toebrengen”.³²⁹ Dit ‘moeten’ is geen lotsbeschikking, maar werpt licht op het Goddelijke raadsbesluit én liefdesbesluit dat Christus uitvoert.³³⁰ Op die manier vormt het ‘moeten’ van Christus herderlijke werk de garantie voor het ‘zullen horen’ van Zijn stem.

schapen bijeenbrengt: “Ik zal naar Mijn schapen vragen, en ik zal ze opzoeken.” Deze woorden (vragen, opzoeken) vormen geen tegenstelling, maar kennen een complementair karakter. Het getekende beeld in Ezechiël is voor inwoners van een *pastoral society*, zoals Israël, herkenbaar: als een herder zijn verspreide schapen zoekt, dan roept hij hen. Dit is het beeld dat vanuit deze Oudtestamentische profetie wordt opgeroepen. YHWH, in het opzoeken van Zijn schapen, zal naar Zijn schapen vragen. Terecht wordt door bijbelverklaarders de verbinding gelegd tussen het ‘vragen’ en YHWH als Eigenaar. YHWH vraagt naar de schapen, omdat het Zijn schapen zijn.

³²⁸ Simonis, A. (1967), p. 305: “Wenn darum in den “anderen Schafen” auf die Heiden gezielt wird, die Jesus als der erhöhte Herr führen muss, dann darf man voraussetzen, dass in v 16 mitenthalten ist, dass er diese Schafe ruft und führen mittels der Verkündigung seiner Lehre durch die Jünger. Dieser nicht expressis verbis aufgedruckte Gedanke setzt aber desto mehr voraus, dass Jesus selbst in ihrer apostolischen Arbeit wirksam ist (vgl. 4:37).”

Zie ook Van Houwelingen, P. (1991), p. 223: “In de nabije toekomst zal de stem van de goede herder Jezus via de verkondiging door zijn apostelen doorklinken tot alle schapen van Gods kudde over heel de wereld (17:20; 20:21; 21:15-17).”

Simonis A. (1967), p. 311 trekt de reikwijdte van de ontvangers van de opdracht nog breder op het geheel van de kerk: “Die Verwirklichung (...) wird in der apostolischen Heidenmission und der Sendung durch die Kirche fortgesetzt (...)”

³²⁹ Een sprekend voorbeeld waarbij naar voren komt dat de reikwijdte van de metafoor waarbij YHWH als Herder wordt geportretteerd universeel is, vinden we in Jesaja 56. YHWH als Herder richt zich niet alleen op de schapen binnen van volk Israël, maar ook op “de vreemden”, die zullen bijeengebracht worden, “nevens hen, die tot hem vergaderd zijn” (Jesaja 56:6-8). In Christus’ woorden in Joh. 10:16 komt dit element ook sterk naar voren. Zowel in Jesaja 56 als in Johannes 10 wordt duidelijk dat een gedeelte van de kudde reeds “vergaderd” is, terwijl een ander gedeelte (de vreemden, de andere schapen) nog aan dezelfde kudde moeten worden toegevoegd.

³³⁰ Simonis, A. (1967), p. 302: “Der Herr “muss” auch sie führen. Man muss sich fragen, ob dieses „dei“ sich auf den göttlichen Ratschluss bezieht, der sich verwirklichen muss, oder auf die Sendungsaufgabe Jesus als Heiland der Welt. Das gilt für beide! Der göttliche Ratschluss ist ein Liebesratschluss (vgl. 3:16) kraft dessen der Sohn gesandt wird, „damit jeder, der an ihn glaubt, nicht verloren gehe, sondern ewiges Leben habe. (...) Der göttliche Ratschluss ist die Hirtentätigkeit Jesu mittels des königlichen Wegs des Kreuzes. Das “dei” drückt etwas Unvermeidliches aus, doch nicht des Schicksals, sondern des ewigen Plans Gottes.”

Johannes 10:16 bevat hiermee het fundament voor de zendingsopdracht om uit te gaan en alle volken te onderwijzen, te dopen en te leren onderhouden alles wat Christus geboden heeft (Matt. 28:19).³³¹ Want Christus' stem zal via de zending van Zijn apostelen de wereld ingaan. En deze zending wordt door Zijn kerk voortgezet tot op de huidige dag.

“...en het zal worden één kudde, en één Herder.”

In het laatste gedeelte van vers 16 wordt het resultaat van Christus' herderlijke werk geopenbaard.³³²

Zijn schapen zullen worden toegebracht en zij zullen Zijn stem horen en zo wordt het “één kudde en één Herder”.³³³ Deze zinsnede kent twee belangrijke implicaties. In de eerste plaats wordt duidelijk dat de éénwording niet zal plaatsvinden binnen ‘de stal’ van het Jodendom, zoals het

Griekse ἄγω³³⁴ onbedoeld zou kunnen suggereren, maar tot Christus' *kudde*.³³⁵ De Goede Herder roept de Zijnen uit de Joodse stal én van daarbuiten tot Zijn eigen kudde, de christelijke kerk.³³⁶ In dit vers komen de profetische woorden van Ezechiël 37 terug: “En Ik zal ze maken tot een enig volk in het land, op de bergen Israëls; en zij zullen allen te zamen een enigen Koning tot koning hebben; en zij zullen niet meer tot twee volken zijn, noch voortaan meer in twee koninkrijken verdeeld zijn.” “En Mijn Knecht David zal Koning over hen zijn; en zij zullen allen te zamen een Herder hebben” (Ezech. 37:22, 24a). Wat YHWH hier belooft met betrekking tot het twee- en tienstammenrijk, belooft Christus in Joh. 10:16 als de Goede Herder met betrekking tot Zijn schapen uit Joden- en heidendom.

De Goede Herder roept Zijn schapen tot één en dezelfde kudde.³³⁷ Hiermee loopt dit vers uit het Johannesevangelie vooruit op een belangrijk thema in het verdere van het Nieuwe Testament: de éénheid tussen Jood en heiden, door het geloof in Christus Jezus.³³⁸ Paulus beschrijft deze eenheid later als een “mysterion” dat in eerdere eeuwen niet bekend is geweest, maar nu “geopenbaard is

³³⁴ Mickelson, J.K. (2008):

G71 ἄγω ago (a'-gō) v.

1. (properly) to lead.

2. (by implication) to bring, drive.

3. (reflexively) to go.

4. (specially) to pass (time).

5. (figuratively) to induce.

(a primary verb)

KJV: be, bring (forth), carry, (let) go, keep, lead away, be open.

³³⁵ Dit impliceert dat ‘de stal’ (Joh. 10:16a) het Jodendom – en dus niet de Kerk als de plaats is waar Christus' schapen één zullen zijn - representeert, zoals ook aangegeven door Carson, D. (1991), p. 390: “I have other sheep is tied to the previous two verses by the assumption that, however many sheep Jesus has, they are known to Jesus and ultimately respond to his voice. At the same time, this verse refers back to vv. 1–5. There the sheep pen represents Judaism. Jesus calls his own sheep out of that fold, thereby constituting his own flock; the sheep that remain in that pen are, presumably, the unbelieving Jews.”

³³⁶ Carson (1991), p. 390; Simonis A. (1967), p. 302. De Statenvertalers hebben ἄγω vertaald met “toebrengen”. De keuze voor die vertaling zou onbedoeld kunnen insinueren dat de Goede Herder de “andere schapen” tot “deze stal” moet brengen. M.n. Simonis toont overtuigend aan waarom deze vertaling niet juist is. Van groot belang hierbij is het verschil tussen ‘stal’ en ‘kudde’.

³³⁷ Zie Köstenberger, A. (2002), p. 71: “(...) Jesus' statement in 10:16 is historically fixed in a context where the prospect was the exalted Lord's uniting of two kinds of “sheep” into one “flock.” “Note that the flock is based on the Jews (cf. 4:22; 10:1); the Gentiles are not presented as a separate, second flock that needs to be merged with the Jewish flock. Rather, individual believing Gentiles (“other sheep”) will be added to the flock.” Zie verder Simonis, A. (1967), p. 309-311.

³³⁸ Zie voor de relevantie van deze eenheid in het NT bijvoorbeeld Joh. 17:21-22, Rom. 15: 1-12, 1 Kor. 12, 2 Kor. 5:14–21; Gal. 3:28; Ef. 2:11–22.

³³¹ Carson (1991, p. 390) concludeert n.a.v. de woorden “deze moet ik ook toebrengen”, krachtig: “This is the fulfilment of messianic prophecy, and the ground of the Gentile mission.” Zie voor een directe verbinding met Mat. 28:19 eveneens p. 390: “Indeed, if it is Jesus himself who must gather these sheep from other pens, it is assumed that it is Jesus himself who must gather these sheep (cf. the closing words of Mt. 28:18–20).”

³³² Van Houwelingen, P. (1991), p. 222: “Kortom, er zal zich één christelijke gemeente ontwikkelen uit Joden en niet-Joden, als vrucht van Jezus' vrijwillige dood (11:51-52; 23:32; 17:20-24). Daarin zullen alle schapen samen optrekken. Hun homogeniteit is naar de profetie van Ezechiël gegeven met de éne Leider die God beloofd had te zullen aanstellen, de grote zoon van David (Ez. 34:23; 37:24).”

Zie ook Simonis A. (1967), p. 310 m.b.t. tot Ezechiël 34:23 en 37:22-24: “Mit v 16c sehen wir auf dem Boden der prophetischen Weissagung von Ez. 37:22-24. Sie wird aber durch die Offenbarung Jesu überboten, sofern das Hirtentum des Vaters in dem einen Hirtentum des menschgewordenen Sohns Gestalt bekommt und verwirklicht wird (vgl. 10:30; 14). Die Prophezeiung Ezechiels wird ferner überboten, insofern als sie dort nur Bezug hat auf die zukünftige Vereinigung des Reiches Juda und des Zehn-Stämme-Reichs unter dem Hirtenstab des Knechts David. In Joh. 10:16 geht es aber um die Einigung aller Gläubigen in Christus aus Juden- und Heidentum, aus allen Völkern und Sprachen.”

³³³ Simonis, A. (1967), p. 306: “Diese sich in der Zukunft verwirklichende Einheit besteht schon im ewigen Heilsplan Gottes in Christus, aber sie ‚wird‘ in der Geschichte der Kirche.” Voor een verdere uitwerking van het “Johannische Kirchenbegriff” zie p. 306 noot 165.

(..) door de Geest”.³³⁹ Met name de meerdere oproepen in de Nieuwtestamentische brieven maken duidelijk dat de éénheid van Christus’ kudde hier op aarde reeds zichtbaar dient te worden. In Christus is immers “noch Jood noch Griek; daarin is noch dienstbare noch vrije; daarin is geen man en vrouw; want gij allen zijt één in Christus Jezus” (Gal. 3:28).

Het aanbreken van deze toekomst wacht echter nog. In de eerste plaats op het sterven van de Goede Herder (10:11).³⁴⁰ Christus’ bloed is immers nodig om de scheiding tussen gelovigen uit Joden en heidenen te niet te doen.³⁴¹ In de tweede plaats omdat Christus’ stem nog niet over de gehele wereld was uitgegaan. En in de laatste plaats komt de vervulling van deze profetie in het buitentijdige. Daar zal de kudde compleet zijn, met schapen uit “alle natie, en geslachten, en volken, en talen” (Openbaring 7:9).³⁴²

Zoals Johannes 10 gezien wordt als climax binnen de ontwikkeling van de herdermetafoor in de Schrift, zo wordt Johannes 10:16 ook gezien als het hoogtepunt van Johannes 10.³⁴³ Daarvoor zijn twee redenen aan te voeren. De eerste reden is de aanwezigheid van het universele perspectief

³³⁹ Efeze 3:2-7: “Indien gij maar gehoord hebt van de bedeling der genade Gods, die mij gegeven is aan u; Dat Hij mij door openbaring heeft bekend gemaakt deze verborgenheid, (gelijk ik met weinige woorden te voren geschreven heb; Waaraan gij, dit lezende, kunt bemerken mijn wetenschap, in deze verborgenheid van Christus), Welke in andere eeuwen den kinderen der mensen niet is bekend gemaakt, gelijk zij nu is geopenbaard aan Zijn heilige apostelen en profeten, door den Geest; Namelijk dat de heidenen zijn medeerfgenamen, en van hetzelfde lichaam, en mededeelgenoten Zijner belofte in Christus, door het Evangelie; Waarvan ik een dienaar geworden ben, naar de gave der genade Gods, die mij gegeven is, naar de werking Zijner kracht.”

³⁴⁰ Simonis, A. (1967), p. 304-305: “Dabei weisen die Futura (...) darauf hin, dass Jesus bewusst als von dieser Situation aus sprechend dargestellt wird, und dies vor seinem Tod. Auch für den Johanneischen Christus liegt die Heidenmission in der Zukunft. Sie wird die Frucht seines Sterbens sein (vgl. 11:52, 12:20, 12:32).”

³⁴¹ Ef. 2:13-15: “Maar nu in Christus Jezus, zijt gij, die eertijds verre waart, nabij geworden door het bloed van Christus. Want Hij is onze vrede, Die deze beiden een gemaakt heeft, en den middelmuur des afscheidsels gebroken hebbende, heeft Hij de vijandschap in Zijn vlees te niet gemaakt, namelijk de wet der geboden in inzettingen bestaande; opdat Hij die twee in Zichzelf tot een nieuwen mens zou scheppen, vrede makende.”

³⁴² Simonis, A. (1967), p. 311: “Die Verwirklichung dieser Erwartung hat mit der Predigt Jesu an die Samariter begonnen (K. 4), wird in der apostolische Heidenmission und der Sendung durch die Kirche fortgesetzt „und wird ihre Vollendung finden, wenn alle Schafe Jesu sämtlich unter seinem Hirtenstab vereinigt sein werden an den Lebensströmen der neuen zukünftigen Gotteswelt (vgl. Apk 22, 1-5; vgl. 7, 16-17).”

³⁴³ Zie Jeremias, J. (1977), p. 496, die aantoont dat Christus’ gebruik van de herdermetafoor in Johannes 10 “reaches its climax in v. 16. Jesus’ office as Shepherd is not restricted to Israel, it is universal.”

in de beschrijving van de ‘andere schapen’ die ‘van deze stal niet zijn’.³⁴⁴ Exegeten hebben laten zien dat reeds in het Oude Testament de herdermetafoor vergezeld ging van universele connotaties (vgl. Jes. 56:8).³⁴⁵ Tegelijkertijd kan geconcludeerd worden dat in het algemeen de universele reikwijdte binnen de ontwikkeling van de herdermetafoor niet vanzelfsprekend was en slechts beperkt naar voren kwam.³⁴⁶ De hedendaagse exegese van Johannes 10:16 heeft het universele karakter van het werk van de Goede Herder vastgesteld en laat daarmee zien hoe dat aspect voor een belangrijk deel de climax in de ontwikkeling van de herdermetafoor door de Schrift heen bepaalt. De tweede reden voor de interpretatie van Joh. 10:16 als het hoogtepunt van Johannes 10 is gelieerd aan de woorden ‘één kudde en één Herder’. In de ontwikkeling van de herdermetafoor in het Oude Testament werd al gesproken over het samenvoegen van schapen tot één kudde (vgl. Ezech. 37:22, 24a). Toen viel de nadruk echter op het samenvoegen van het twee- en tienstammenrijk.³⁴⁷ De eenheid van de kudde krijgt in het licht van het universele karakter van Jezus’ kudde echter nog een veel ingrijpender dimensie. Terecht duiden exegeten het thema van de eenheid van Christus’ schapen aan als één van de hoofdthema’s binnen het Nieuwe Testament. Het beantwoordt de vraag die in het Nieuwe Testament meermaals naar voren komt: hoe verhouden de gelovigen uit de heidenvolken zich tot de gelovigen uit het Joodse volk? In Joh. 10:16 wordt het antwoord duidelijk: in Christus de Goede Herder zijn Jood en heiden één.³⁴⁸ In het vervolg van dit proefschrift willen we laten zien dat de verdere uitwerking van dit thema een cruciale rol heeft gespeeld in de exegese van dit tekstvers.

³⁴⁴ Jeremias, J. (1977), p. 496; Simonis, A. (1967), p. 297-298, Köstenberger, A. (2002), p. 71.

³⁴⁵ Köstenberger, A. (2002), p. 71 ev.

³⁴⁶ Zie Köstenberger, A. (2002), p. 80-81, waarin hij ingaat op de rol van Jes. 56:8 met het oog op het universele karakter van Christus’ kudde. Vanuit Oudtestamentisch perspectief noemt hij deze tekst de “missing link”.

³⁴⁷ Köstenberger, A. (2002), p. 76-78.

³⁴⁸ Hendriksen, W. (1959). *The New Testament Commentary: John*. Londen: Banner of Truth Trust, Volume II, p. 114: “It is a wonderful theme. In a sense it was predicted even in the Old Testament: Gen. 12:3; Ps. 72:8, 9; 87:4-6; Is. 60:3; Joel 2:28; Zeph. 2:9; Mal. 1:11. But there the idea that elect from among the Gentiles will come in on the basis of equality with the elect of Israel does not receive emphasis. The usual representation is that Israel’s tent will be enlarged so as to have room also for the nations (Is. 54:2, 3); that the nations shall go to the mountain of Jehovah in Jerusalem (Mic. 4:1, 2). The idea that the Gentiles would be fellow-heirs, and fellow-members of the body, and fellow-partakers of the promise in Christ Jesus, in other words that they would enter into the kingdom on the basis of equality with the Jews, this idea (though not excluded by the prophets) is not stressed in the Old Testament. Hence, Paul could speak of it as a mystery (Eph. 1:9, 10; 3:1-6). But that very idea is here proclaimed by Jesus. Note that he does not lead the sheep of heathendom into the fold of Israel; but he gathers together the sheep of Israel and the sheep of heathendom as one flock!”
Zie voor een vergelijkbare exegese Ridderbos, H. (1997), p. 421.

5.5 Samenvatting

Het voorgaande hoofdstuk staat in het teken van de doorontwikkeling van de herdermetafoor zoals die in Johannes 10 zichtbaar wordt. Exegetisch is aangetoond op welke manier Johannes 10 als hoogtepunt van de ontwikkeling van de herdermetafoor kan worden gezien in zowel Oude als Nieuwe Testament. In dit hoofdstuk waarin de Zelfopenbaring van Christus centraal staat, schittert niet alleen Jezus' Goddelijkheid, maar openbaart Hij Zich ook als de vervulling van de Oudtestamentische beloften met betrekking tot de komende Herder. Ook toont het beschrevene aan op welke manier Johannes 10 met het voorgaande hoofdstuk in verband staat. Christus' handelen met de blindgeborene uit Joh. 9 laat op een preparatieve manier zien wat goed herderschap in Joh. 10 inhoudt. Het in Johannes 10:16 expliciet benoemde universele karakter van Christus' herderschap vormt samen met de beschreven eenheid tussen Jood en heiden de reden voor exegeten om dit vers te duiden als het hoogtepunt van de ontwikkeling van de herdermetafoor in de Bijbel.

6

Vroege Kerk en de
herdermetafoor

6 Vroege Kerk en de herdermetafoor

Verschillende vroegchristelijke auteurs besteden in hun werk aandacht aan de herdermetafoor.³⁴⁹ De toepassingen hiervan kunnen grofweg in twee categorieën worden verdeeld.

In de eerste plaats richt de toepassing zich op Gods dienaren en de manier waarop zij zich behoren te verhouden tot Gods gemeente, de kudde.³⁵⁰ Vanuit de patristische bronnen blijkt dat deze toepassing sterk ingebed is binnen een Christologische context. Met andere woorden, Christus – als de Goede Herder – vormt het vaste ijkpunt in het vroegchristelijke denken met betrekking tot het functioneren van Gods dienaren in de kerk. Jezus' liefde voor Zijn kudde vormt de bron én het hart van de pastorale verantwoordelijkheid die op de schouders van de kerkelijke ambtsdragers is gelegd.³⁵¹

Hieraan verbonden is de relatie tussen de herder en de kudde. Zoals een herder en een kudde nauw aan elkaar verbonden zijn, zo zijn ambtsdragers en de gemeente ook zeer nauw aan elkaar verbonden. De getrouwe bediening van het Woord vormt één van de belangrijkste opdrachten om de christelijke gemeente te voeden, maar ook om die te beschermen tegen de aanvallen van 'de wolven' die de kudde proberen uiteen te drijven.³⁵² Ook wordt de herdermetafoor in dit verband door vroegchristelijke auteurs gebruikt om de uniciteit en de universaliteit van het dienen in de kerk te benadrukken. Omdat het herderlijke dienen van de christelijke gemeente in directe verbinding staat met Christus' herderschap en Christus' kudde die – hoewel aanwezig op verschillende plaatsen – in wezen één is, is het herderlijke handelen van ambtsdragers ook nauw aan elkaar verbonden. Iedere dienaar van God dient als het ware binnen de 'unieke Herderbediening' van Christus. Op die manier staat het pastorale handelen binnen de lokale christelijke gemeente in verbondenheid met de universele kerk op aarde.

³⁴⁹ De aantallen fragmenten die naar boven komen in het zoeken op de patristische inzet van Johannes 10 alleen, ondersteunt de volgende conclusie van Cachia (1997, p. 292): "The Fathers have kept alive the metaphorical use of the shepherd image, continuing in the lines of the Sacred Scripture." Zie voor meer over de plek en functie van de herdermetafoor in de Vroege Kerk: Friend, W.H.C. (1984), p. 280.

³⁵⁰ Cachia, N. (1997), p. 227-294.

³⁵¹ Zoals Cachia concludeert m.b.t. de kerkvaders, (1997, p. 293): "(...) they could not conceive of a minister of the Church who has no deep and intimate love relationship with Jesus, the Shepherd of shepherds. The presbyter who himself experiences the infinite love of Jesus for this sheep which moved him to give up his life for them, is the presbyter who would try to pour out the same love for the sheep which Christ himself has entrusted into his hands, even to the shedding of this blood, if necessary."

³⁵² Cachia, N. (1997), p. 294.

Een tweede categorie van toepassingen van de herdermetafoor staat in het licht van de identiteit, de ontwikkeling en de toekomst van de kerk.³⁵³ Bij deze toepassingen heeft Joh. 10:16 vaak een belangrijke rol. Deze toepassingen worden in het verdere van dit proefschrift belicht.

6.1 Vroege Kerk en het Johannesevangelie

Het evangelie van Johannes kreeg relatief veel aandacht in de Vroege Kerk.³⁵⁴ Hiervoor zijn verschillende redenen aan te dragen. Allereerst kan het geestelijke karakter van het evangelie worden genoemd dat in de eerste eeuwen van de Nieuwtestamentische kerk bijzondere aantrekkingskracht had. Clemens van Alexandrië noemde dit Evangelie al het 'geestelijke evangelie'.³⁵⁵

Een tweede argument is verbonden aan de theologische disputen ten tijde van de Vroege Kerk, bijvoorbeeld met betrekking tot de godheid van Christus en de Drie-Eenheid. Meer dan in de andere evangeliën worden deze thema's in het Johannesevangelie belicht. Het onderwijs vanuit dit evangelie speelde dan ook een belangrijke rol in de bestrijding van allerlei dwalingen. De beschikbare hoeveelheid aan vroegchristelijk bronmateriaal waarin Johannes 10:16 (gedeeltelijk) aanwezig is vanuit zowel de Oosterse als de Westerse kerk, benadrukt de bijzondere interesse vanuit die tijd voor dit specifieke Bijbelboek.

6.2 Verschillende handschriften van Johannes 10:16

Bij de bestudering van het gebruik van Johannes 10:16 in de Vroege Kerk is het evident dat patristische exegeten verschillende tekstvarianten hebben gebruikt. Het belang hiervan wordt geïllustreerd door de conclusies die verschillende onderzoekers op grond hiervan trekken. Zo classificeert Nicolas Cachia de tekstuele traditie van Johannes 10: 1-18 als "relatively solid".³⁵⁶

³⁵³ Zie bijvoorbeeld: Baxter, W. (2009). *From Ruler to Teacher: The Extending of the Shepherd Metaphor in Early Jewish and Christian Writings*. In C. A. Evans, *Early Christian Literature and Intertextuality* (Volume 1). Londen : T&T Clark, p. 208-244; Berrouard, M. (1990). *Deux peuples, un seul troupeau, un unique Pasteur: Ecclésiologie de saint Augustin et citations de Jean 10:16*. In J. Schnaubelt, *Augustine: Second Founder of the Faith*. New York: Collectanea Augustiniana; Greer, R. (1999). *The Good Shepherd: Canonical Interpretations in the Early Church*. In C. Seitz, *Theological Exegesis, Essays in Honor of Brevard S. Childs*. Grand Rapids: Eerdmans.

³⁵⁴ Zie bijvoorbeeld: Braun, F. (1959). *Jean le théologien et son évangile dans l'Eglise ancienne*. Parijs: J. Gabalda; Pollard, T. (1970). *Johannine Christology and the Early Church*. Cambridge: Cambridge University Press.

³⁵⁵ Carlson, S. C. (Volume 47, Issue 1, January 2001). *Clement of Alexandria on the 'Order' of the Gospels*. *New Testament Studies*, p. 118 – 125.

³⁵⁶ Cachia, N. (1997), p. 122.

Adrianus Simonis, op zijn beurt, wijst op enkele aandachtspunten met betrekking tot Johannes 10:16 die vooral betrekking hebben op de vertaalkeuzes van de Vulgaat.³⁵⁷

Καὶ ἄλλα πρόβατα ἔχω ἃ οὐκ ἔστιν ἐκ τῆς ἀλλῆς ταύτης· κάκεῖνα δεῖ με ἀγαγεῖν καὶ τῆς φωνῆς μου ἀκούσουσιν, καὶ γενήσονται μία ποιμνὴ, εἷς ποιμὴν.

De volgende aandachtspunten zijn van belang.

1. In Papyrus 66 wordt *συναγαγεῖν* (samenbrengen) gebruikt in plaats van *αγαγεῖν* (toebrengen, SV).³⁵⁸ Naar mijn idee reflecteren beide werkwoorden het taalgebied dat behoort tot de herdermetafoor. Daarom lijkt het mij niet aannemelijk dat dit verschil leidt tot een sterk afwijkende exegetische.
2. De meestal gebruikte en zo ook vertaalde futurum-vorm is *ακούσουσιν* (zij zullen horen). Verschillende andere handschriften, zoals de Codex Sinaiticus en de Codex Alexandrinus bedienen zich van de coniunctivus *ακούσωσιν* (zij moeten horen).³⁵⁹ Dit roept de vraag op of bij patristische exegeten de zinsnede ‘en zij zullen Mijn stem horen’ de nadruk ligt op een toekomstige belofte of op een imperatieve betekenis, als zijnde een opdracht.
3. Een derde leesprobleem spitst zich toe op de vertaling van Johannes 10:16 in onder andere de Vulgata. In deze vertaling wordt zowel “stal” (vers 16a) als “kudde” (vers 16c) met hetzelfde “ovile” weergegeven.³⁶⁰ “Et alias oves habeo quae non sunt ex hoc *ovili* et illas oportet me adducere et vocem meam audient et fiet unum *ovile* unus pastor.” Dat deze vertaalkwestie exegetische consequenties kan hebben, is door Simonis helder aangetoond. Volgens hem

³⁵⁷ Simonis, A. (1967), p. 299, 305-306.

³⁵⁸ G71 ἄγω ago (a'-gō) v.

1. (properly) to lead.

2. (by implication) to bring, drive.

3. (reflexively) to go.

4. (specially) to pass (time).

5. (figuratively) to induce.

(a primary verb)

KJV: be, bring (forth), carry, (let) go, keep, lead away, be open.

Mickelson, M.K. (2008).

³⁵⁹ Willigen, M. v. (2019), p. 2.

Zie voor de verschillende handschriften: Nestle-Aland, Novum Testamentum Graece. Stuttgart, 28th edition.

³⁶⁰ Zie voor een analyse van dit leesprobleem Simonis, A.J. (1967), p. 299. Zie ook voetnoot 142 op dezelfde pagina. Zie ook de King James Version waarbij dezelfde vertaalkwestie zichtbaar wordt: “And other sheep I have, which are not of this **fold**: them also I must bring, and they shall hear my voice; and there shall be one **fold**, (and) one shepherd.”

heeft deze vertaling namelijk bijgedragen aan het door Augustinus verkeerd interpreteren van ἀλλῆς (vers 16a), namelijk als ‘de kerk’, in plaats van ‘Jodendom’.³⁶¹ In de analyse van de fragmenten zal deze kwestie verder worden uitgelicht.

4. Tenslotte wordt een verschil in handschriften zichtbaar met betrekking tot de zinsnede “het zal worden” (vers 16c). P66 en de Vulgata lezen hier het enkelvoud *γενήσεται*. Simonis laat zien dat de meervoudsvorm *γενήσονται* zoals ook zichtbaar in P45, gepaster is.³⁶² De invloed van dit verschil op de uiteindelijke exegetische lijkt op dit punt echter beperkt.

De hierboven genoemde aandachtspunten leveren belangrijke gegevens op die mijns inziens meegenomen dienen te worden in de analyse van de tekstfragmenten uit de Vroege Kerk. Hoewel de onderzochte studies laten zien dat het effect van vertalingen op de exegetische niet altijd even goed is vast te stellen, ontslaat dit de onderzoeker niet om alert te zijn op eventueel onderliggende tekstvarianten.

³⁶¹ Simonis, A.J. (1967), p. 299: “(...) geben dieser Interpretation den Vorzug unter Einfluss der Augustinischen Exegese, die ἀλλῆς als die Kirche versteht. Zu dieser Auffassung trug die fälsche Übersetzung der Vulgata bei.”

³⁶² Simonis, A.J. (1967), p. 305-306.

7

Patristische exegese tot
Augustinus

7 Patristische exegese tot Augustinus

In dit hoofdstuk volgt de bespreking van verschillende fragmenten waarin de exegese van Johannes 10:16 een belangrijke rol speelt. Het onderzoek richt zich hierbij op de vraag op welke manier de vroegchristelijke auteurs Johannes 10:16 hebben ingezet en hebben uitgelegd. Na deze analyse wordt samengevat wat het dominante perspectief is dat aan de hand van Joh. 10:16 in het fragment naar voren komt. Om een helder overzicht te bieden, worden de auteurs chronologisch behandeld.

7.1 Clemens van Alexandrië (125-215)

Clemens van Alexandrië (125 – 215), één van de vroegste vertegenwoordigers van de Vroege Kerk,³⁶³ vestigde zich na zijn bekering (in 180) in Alexandrië, waar hij omstreeks 200 de leiding kreeg van de catechetenschool. Zijn allegoriserende exegese is toonaangevend geworden voor de latere ‘Alexandrijnse school’. In zijn werken streeft Clemens van Alexandrië ernaar de christelijke leer te verbinden met de Griekse filosofie, onder meer om apologetische redenen.³⁶⁴

Paedagogus, boek I, hoofdstuk 7

Clemens van Alexandrië’s geschrift de *Paedagogus, Leidsman*, kunnen we typeren als een nader onderricht in het christelijke leven. Aan de bekeerden worden voorschriften gegeven voor de praktijk van alledag. Het boek volgt op zijn *Protrepticus*, waarin hij de christelijke leer uiteenzet en de (Griekse) lezer aanzet tot aanvaarding van het christelijke geloof. Waar het geschrift de *Protrepticus* bedoeld is voor onwetende heidenen, is de *Paedagogus* juist gericht op jonge christenen die hun leven overeenkomstig de Schrift proberen in te richten.³⁶⁵

Het nu volgende tekstfragment uit *Paedagogus* is een verduidelijking van een al eerder door Clemens gegeven exegese. Hierin verdedigt hij de stelling dat het aanmerken van discipelen als ‘kinderen’ geheel in overeenstemming is met de Schrift. Deze exegese werkt hij verder uit aan de hand van de persoon van Christus:

³⁶³ Zie voor Clemens van Alexandrië: Ashwin-Siejkowski, P. (2015). *Clement of Alexandria*. In K. Parry, Wiley Blackwell Companion to Patristics (pp. 84-97). Chichester, West Sussex: Wiley Blackwell; Cancik, H. (1997). *Der Neue Pauly - Enzyklopädie der Antike*. Stuttgart: J. B. Metzler, deel 3, p. 30-31; Ferguson, J. (1974). *Clement of Alexandria*. New York: Twayne Publishers; Nuchelmans, J. (1965-1985). *Woordenboek der Oudheid*. Bussum: J.J. Romen & Zonen, p. 678; Osborn, E. (2005). *Clement of Alexandria*. Cambridge: Cambridge University Press; Willigen, M. v. (2018). *Getuigen uit de Vroege Kerk*. Apeldoorn: De Banier, p. 251–254.

³⁶⁴ Zie voor de rol van Clemens van Alexandrië’ apologetiek: Friend, W.H.C. (1984), *The Rise of Christianity*. Minneapolis: Fortress Press, p. 282.

³⁶⁵ Nuchelmans, J. (1965-1985), p. 678.

“Hij wordt Jezus genoemd. Hij is het, die leidinggeeft aan de kinderen en van Wie wij begrijpen dat Hij kinderbegeleider (pedagoog) is, de zorgzame herder van de onmondigen, aangezien Hij Zichzelf een Herder noemt en zegt: *Ik ben de goede Herder, volgens een metafoor die aan de herders is ontleend, die leidinggeven aan de schapen. Want een andere aanduiding voor onmondigen, die nog onschuldig zijn, is: ‘schapen’.*”

Interessant is hier de verbinding die Clemens van Alexandrië maakt tussen de schapen en de onmondigen. Een schaap is stemmelooz in de hand van de scheerder. Dit beeld wordt gebruikt voor Christus. Maar Clemens van Alexandrië lijkt hier toch iets anders te bedoelen. De onmondigheid van de schapen doet hem denken aan de jonge kinderen die nog niet (of nog niet zo goed) kunnen praten. Ze hebben een kinderbegeleider nodig, een paedagogus. En deze paedagogus associeert hij met Christus. Hij gebruikt hier eigenlijk twee metaforen: de herder die leidinggeeft aan de schapen en de pedagoog die leidinggeeft aan de onmondige kinderen. Als we letten op de titel van het werk waaraan we deze passage hebben ontleend, verbaast het niet dat Clemens hier terugkomt op de spil waar het in dit boek om draait, namelijk de Pedagoog bij uitstek, Jezus Christus. Hij is het die de prille gelovigen leiding moet geven.

Een van de eerste zaken die in dit fragment opvalt is de parallel die wordt getrokken tussen de relatie die de pedagoog tot de kinderen heeft en de herder tot zijn schapen. Voor Clemens van Alexandrië is de manier waarop een pedagoog *onmondigen* opvoedt te vergelijken met de manier waarop een zorgzame herder leidinggeeft aan schapen. In de tweede plaats valt op hoe Clemens van Alexandrië de beschrijvingen van Christus – als pedagoog en herder – en van Zijn discipelen – als de onmondige kinderen en schapen – als substituten inzet.

In het vervolg van dit fragment komt het aspect van *voeden* naar voren. Dit werkwoord past, evenals *leidinggeven*, heel goed bij een herder. Het is evenwel in de klassieke oudheid niet de primaire taak van een pedagoog. Clemens beschrijft het geestelijke voedsel dat nodig is voor de groei van het ‘kind’ als het Woord van God. Als het Woord van God gelovigen omschrijft als ‘pasegeboren kinderen die de melk van het Woord nodig hebben voor verdere groei’, zo schrijft hij, ‘dan dringt de vraag zich nogmaals op wie dan de opvoeder van deze kinderen is’. Hierbij wordt Jezus Christus als de Pedagoog van de geestelijke ‘kinderen’ aangewezen, die “*de zorgzame Herder van de onmondigen*” is.

Het fragment vervolgt:

“*En zij allen zullen worden één kudde en één Herder. De Pedagoog is vanzelfsprekend het Woord, dat ons, de kinderen, tot Zaligheid leidt.*”

Zoals schapen onmondig zijn en afhankelijk van de leiding van de herder, zo zijn (jonge) gelovigen op eenzelfde wijze afhankelijk van de leiding van de *Logos*. Met het citeren van het laatste gedeelte van Joh. 10:16 wordt deze gedachte qua inhoud onderbouwd. Tegelijk wordt de toekomstige eenheid van de ‘onmondigen’ duidelijk benadrukt. De geestelijke kinderen zullen als schapen van éénzelfde kudde onder leiding van één Herder tot de zaligheid worden geleid.³⁶⁶

Clemens van Alexandrië’s inzet van Joh. 10:16 in dit fragment kunnen we als volgt samenvatten: Allereerst maakt hij aan de hand van dit tekstvers duidelijk op welke manier Christus verbonden is aan Zijn kinderen, namelijk als een Herder Die hen leidt. In de tweede plaats wordt zichtbaar op welke manier Zijn kinderen aan elkaar zijn verbonden, namelijk als schapen van dezelfde kudde. Deze duiding staat in het licht van de ontwikkelingen in de Vroege Kerk in de tweede en derde eeuw, waarin de inzet op onderlinge eenheid nadrukkelijk aanwezig is en waarin dit thema door verschillende vroegchristelijke auteurs van groot belang wordt geacht.³⁶⁷ Vanuit de context van het fragment wordt niet zichtbaar of Clemens van Alexandrië, met een verwijzing naar de ‘Zaligheid’ als doel van de leiding van de Herder, Joh. 10:16 hier verbindt aan een ecclesiologisch of aan een eschatologisch perspectief. Beiden lijken wel mogelijk te zijn. Een ecclesiologische implicatie zou betekenen dat de woorden ‘zaligheid’ en ‘één kudde en één herder’ primair ziet op de kerk op aarde. Een eschatologisch perspectief zou betekenen dat ‘zaligheid’ en de ‘kudde’ een direct verband legt tussen Christus’ herderschap en het eeuwige leven. Beide opties geven een acceptabele exegese.

³⁶⁶ Deze conclusie is van belang in het licht van de ontwikkeling van de christelijke gemeenschappen in deze tijd. Clemens van Alexandrië is actief in een tijd waarin het zwaartepunt van de christelijke kerk verder verschuift naar niet-Joodse leidende figuren. De samenstelling van de christelijke gemeenten in de tweede eeuw was over het algemeen zeer divers. In het begin van de tweede eeuw zijn duidelijke verschillende aanwezig tussen de kerken van Klein Azië, Syrië en Rome. In de groeiende christelijke kerk van de tweede eeuw wordt om die reden éénheid van groot belang geacht. In lijn met de nadruk op de eenheid van de gemeente zoals die zichtbaar wordt in de Nieuwtestamentische brieven, benadrukken schrijvers als Ignatius van Antiochië, Clemens van Alexandrië en Polycarpus van Smyrna de noodzaak hiervan. Waar de kerk van de eerste eeuw met name gefocust leek op de ondermijning van de éénheid vanuit judaïstische hoek, kreeg de kerk van de tweede eeuw te maken met allerlei ander gedachtegoed dat als dwaling werd bestempeld. De Vroege Kerk heeft een steeds verdere uitwerking van “de gezonde leer” cruciaal geacht voor het bevorderen van de christelijke eenheid, zowel binnen de christelijke gemeente als tussen de verschillende gemeenten. Naast de leer werd ter bevordering van de eenheid ingezet op een algemene implementatie van kerkorde en liturgie.

Zie verder bijvoorbeeld Friend, W.H.C. (1984), p. 134, 142 – 147, 232; Hurtado, L. W. (2016). *Destroyer of the gods. Early Christian distinctiveness in the Roman World*. Waco, Texas: Baylor University Press, p. 99.

³⁶⁷ Zie hiervoor bijvoorbeeld de uitstekende studie van Lietzmann: Lietzmann, H. (1993). *A History of the Early Church - Vol. 2*. Cambridge: James Clarke Lutterworth, p. 629-653.

Stromata, boek VI, hoofdstuk 14

We willen, in aansluiting op het vorige fragment, ingaan op een ander fragment dat we vinden in Clemens van Alexandrië’s *Stromata*. De *Stromata* vormen het derde deel van zijn trilogie over leer en leven en zijn gericht op nader onderwijs met betrekking tot de praktijk van het christelijke leven, complementair aan zijn onderwijs in de eerdere *Paedagogus*.³⁶⁸ In boek VI hoofdstuk 13 en 14 gaat Clemens van Alexandrië in op de vraag of er in de hemel gradaties in heerlijkheid bestaan. In hoofdstuk 13 van de *Stromata* stelt hij dat het verschil in heerlijkheid in de hemel verband houdt met de leefwijze van de christen op aarde. “Heerlijkheid verschilt van heerlijkheid” (δόξα γὰρ δόξης διαφέρει), zo stelt hij. Dit lijkt een gewaagde uitspraak en is voor ons van belang als het gaat om de exegese van Joh. 10:16. Immers, legt Clemens van Alexandrië deze filter ook over deze tekst? Of zijn alle schapen voor hem gelijk, ongeacht hun gehoorzaamheid?

In hoofdstuk 14 komt deze kwestie opnieuw aan de orde en wordt ook tekstmateriaal uit Joh. 10:16 ingevoerd. De perikoop waaruit het fragment is genomen, staat in het teken van het hemelse leven en verbindt Joh. 10:16 met het eschaton.

“En er zijn ook andere schapen, zegt de Heere, die niet van deze kudde zijn - die een andere kudde of schaapskooi waardig geacht worden, naar de mate van hun geloof. Maar Mijn schapen horen Mijn stem (dat is), zij begrijpen de geboden op een geestelijke manier. En dit moet worden gezien als een grootmoedige en waardige acceptatie, samen met de beloning en de werken die hen volgen.³⁶⁹ Zodat wanneer we horen: Uw geloof heeft u behouden, wij weten dat Hij niet zal zeggen dat degenen die op wat voor een manier dan ook hebben geloofd de zaligheid zullen hebben/verkrijgen, maar dat zij zullen worden gered als er ook werken volgen.”

Aan de hand van Joh. 10:16 typeert Clemens Christus hier dus als de Goede Herder Die Zijn schapen roept tot een andere, heerlijkere stal. In dit gedeelte vergelijkt hij de gradaties in hemelse heerlijkheid met verschillende ‘stallen’, of ‘schaapskooien’ (αὐλής). Het verschil in heerlijkheid hangt samen met de ‘mate van hun geloof’. Het punt dat Clemens van Alexandrië hier bespreekt heeft betrekking op de noodzaak van de werken die volgen op het geloof en die wezenlijk behoren tot het christelijke leven. In lijn met het onderwijskundige karakter van de *Stromata*, linkt hij het horen van de stem van de Herder aan het geestelijk luisteren naar Gods geboden. Ook wordt duidelijk wat dit geestelijk luisteren inhoudt: een horen dat vergezeld gaat met de daad. Christus’ schapen verstaan Zijn geboden dus op een geestelijke manier, maar brengen die wel in praktijk. In het vervolg op dit fragment werkt Clemens deze gedachte nog verder uit:

³⁶⁸ Willigen, M. v. (2018). *Getuigen uit de Vroege Kerk*. Apeldoorn: De Banier, p. 253-254.

³⁶⁹ Cf. Openb. 14:13.

“Maar was het alleen tegen de Joden dat Hij deze uitspraak deed, die de wet bewaarden en onberispelijk leefden en beleden die alleen hun geloof in de Heere? [Nee, in het geheel niet] Niemand kan daarom een gelovige zijn en tegelijkertijd losbandig zijn; maar aangezien een gelovige met het vlees stopt moet hij de hartstochten uitstellen, om in staat te zijn de eigen schaapskooi te bereiken.”

Voor Clemens van Alexandrië is het feit dat Joh. 10:16 primair geadresseerd is aan de Joden, die de wet bewaarden, een bewijs van de noodzaak voor de christelijke gelovigen om te leven naar Gods geboden en de hartstochten van het vlees uit te stellen. Zo eindigt het fragment met een oproep om te leven volgens Gods geboden, om zo als het ware de ‘eigen schaapskooi’ (ὡς εἰς τὴν μὴν τὴν οἰκείαν) te bereiken – de plaats van heerlijkheid overeenkomstig de mate van het geloof.

Clemens van Alexandrië’ zienswijze, zoals verwoord in de *Stromata*, plaatst de woorden van Joh. 10:16 dus in een eschatologisch kader. De schaapskooi krijgt een buitentijdelijke duiding als de plaats van de hemelse heerlijkheid. Deze eschatologische duiding zagen we ook in de passage uit de *Paedagogus*.

7.2 Tertullianus (155-220)

Quintus Septimius Florens Tertullianus (155-220) werd omstreeks 155 geboren, waarschijnlijk in Carthago, als lid van een ontwikkelde familie.³⁷⁰ Na een periode van opleiding en carrière in Rome keerde hij -na zijn bekering tot het christendom omstreeks het jaar 195- terug naar zijn geboortestad en werd daar dienstbaar in de kerk. Rond het jaar 207 brak hij met de formele kerk en sloot zich aan bij de sekte van de Montanisten. Zijn werken bestaan uit verschillende categorieën. Zo schreef hij apologetische werken, zoals *Ad nationes*, *Apologeticum* en *De testimonio animae*.³⁷¹

³⁷⁰ Voor meer over Tertullianus, zie: Ames, C. (2007). *Roman Religion in the Vision of Tertullian*. In J. Rüpke, A Companion to Roman Religion (pp. 457–471). Oxford: Blackwell; Cancik, H. (1997) deel I, p. 173-177; Dunn, G. (2004). *Tertullian*. Londen: Routledge, p. 2-38; Fahlbusch, E. (2005). *Encyclopedia of Christianity*. Grand Rapids: William B. Eerdmans Publishing Company, Volume 5, p. 344-345; Gonzáles, J. L. (2010). *The Early Church to the Dawn of the Reformation*. New York: Harper Collins, p. 91–93; Nuchelmans, J. (1965-1985), p. 2992-2994; Osborn, E. (1997). *Tertullian, First Theologian of the West*. Cambridge: Cambridge University Press; Rankin, D. (1995). *Tertullian and the Church*. Cambridge: Cambridge University Press; Wilhite, D. (2007). *Tertullian the African. An Anthropological Reading of Tertullian’s Context and Identities*. Berlijn: De Gruyter GmbH, p. 18-36; Yates, J., & Dupont, A. (2020). *The Bible in Christian North Africa. Part I: Commencement to the Confessiones of Augustine (ca. 180 to 400 CE)*. Berlijn: De Gruyter, p. 80-118.

³⁷¹ Met de groei van de kerk in Tertullianus’ dagen wordt de noodzaak van een verdere zelfdefinitie aangewakkerd. Het christendom werd voor nieuwe vragen gesteld door een sterke groei met nieuwe belijders uit verschillende sociale klassen, etnische en religieuze achtergronden en uit verschillende taalgebieden. Daarnaast was er in Romeinse wereld van toen sprake van zeer uitgebreid aanwezig veelgodendom.

Ook leverde hij door middel van *De praescriptione haereticorum*, *Adversus Valentianianos*, *Adversus Praxean* en *De Anima* een bijdrage aan de ontwikkeling van de dogmatiek in zijn tijd.³⁷² In zijn werken introduceerde Tertullianus verschillende nieuwe theologische begrippen die nog altijd relevant zijn, zoals “Drie-eenheid”. Daarnaast heeft hij aandacht gehad voor de praktijk van het christelijke leven, zoals blijkt uit zijn werken *De Spectaculis* – gericht tegen toneelbezoek -, *De Corona* – tegen militaire dienst -, en *De Pudicitia* – met betrekking tot de christelijke zedelijkheid.³⁷³

De Pudicitia, paragraaf 7

Tertullianus’ *De Pudicitia* valt binnen het kader van de christelijke ethiek. Het werk vormt een reactie op een edict dat door een bisschop – waarschijnlijk Agrippinus van Carthago - werd uitgevaardigd en dat inging op de vergeving van ontucht en van overspel binnen de christelijke gemeente. Naar de mening van Tertullianus veranderde de houding van de leiding van de kerk ten opzichte van grove zonden binnen eigen gelederen op een manier die geen recht deed aan de kuisheid en de christelijke levenswandel zoals deze overeenkomstig het Woord van God verwacht mag worden.³⁷⁴ In *De Pudicitia* gaat Tertullianus onder meer in op de vraag op welke manier de christelijke kerk om dient te gaan met leden die zich bezondigen aan grove zonden, specifiek begaan op het terrein van de seksualiteit. Concrete gevallen die vanuit dit werk naar voren komen, hebben betrekking op de vraag wanneer iemand geëxcommuniceerd moet worden en onder welke voorwaarden de christelijke kerk haar deuren weer moet openen voor een berouwvolle zondaar.

In paragraaf 7 behandelt Tertullianus de vraag in hoeverre iemand uit de christelijke gemeente die afgedwaald is eigenlijk verschilt van iemand uit de heidenvolken, die niet behoort tot de kerk.

De christelijke kerk moet zich zowel wat betreft doctrine als ethiek gaan verhouden tot de Romeinse, polytheïstische samenleving van toen. De apologetische werken van Tertullianus zijn voorbeelden van de manier waarop deze thema’s binnen de kerk van deze periode werden behandeld. Zie verder: Friend, W.H.C. (1984), p. 282.

³⁷² Zie voor het belang dat Tertullianus en tijdgenoten hechtten aan de éénheid binnen de christelijke kerk en de daarmee ontstane behoefte aan liturgische en dogmatische belijning, zie Friend, W.H.C. (1984), p. 134.

³⁷³ Gonzáles, J. L. (2010), p. 91–93.

³⁷⁴ Barnes, T. (1985). *Tertullian: A Historical and Literary Study*. Oxford: Clarendon Press, p. 83: “Tertullian’s later writings receive abuse and condemnation in subsequent ages. Many of the charges are unmerited. Tertullian did not leave the church wholly or mainly of his own accord. In the age of the Severi, the church was changing. It was becoming an established institution in which enthusiasm or direct communion with God presented a threat to the ecclesiastical hierarchy. Tertullian is the first great teacher of unimpeachable doctrinal orthodoxy who dared to enunciate an unpalatable truth: the church is not a conclave of bishops, but the manifestation of the Holy Spirit: (ch. 21, 17): *ecclesia spiritus per spiritalem hominem, non ecclesia numerus episcoporum*.”

Is hier sprake van een verschil en zo ja, wat betekent dat dan voor de manier waarop iemand die afgedwaald is, terug kan komen in de kerk? In de perikoop wordt de suggestie gewekt dat er vanuit de christelijke kerk onderscheid gemaakt werd in de manier waarop beide groepen benaderd werden. In de verdediging van zijn standpunt maakt Tertullianus gebruik van woorden uit Johannes 10:16:

“Wil je dus (beweren) dat de Heere niets antwoordde op het halsstarrig zwijgen van de Farizeeën, maar wel op dat wat jij als waar veronderstelt? En toch zal dat de consequentie zijn van dat wat je zegt dat wat bij een christen past niet op een heiden van toepassing is. Want, zeg mij (eerlijk): De ene kudde van God is toch het hele geslacht van de mensheid? Hij is toch de éne God, Heere en Herder van alle volkeren? En: Wie gaat er meer zijn ondergang tegemoet dan een heiden, zolang hij van God afdwaalt? Wie wordt er krachtiger door God op het rechte pad gebracht dan de heiden, wanneer hij teruggeroepen wordt door Christus?”

Uit deze passage uit *De Pudicitia* kunnen we concluderen dat voor Tertullianus de wetenschap dat Christus dezelfde Herder is van de ene kudde betekenis heeft voor de manier waarop zowel lidmaten van de christelijke kerk als heidenen door Christus worden opgezocht. Omdat dezelfde Christus de enige Herder is en de gehele mensheid slechts één kudde omvat, is de orde waarin iemand – christen of heiden – tot Christus gebracht wordt, gelijk. Daarom betoogt hij verder:

“Samenvattend: deze orde gaat er (ook) bij de heidenen vooraf. Aangezien christenen immers niet anders tot het geloof komen dan de heidenen die eerst verloren, door God opgezocht en door Christus teruggebracht zijn. Zo behoort dus ook deze orde (des heils) bewaard te worden, opdat we bij hen iets vergelijkbaars kunnen uitleggen (...).”

Beide groepen zijn op eenzelfde manier verloren, worden op eenzelfde manier door God opgezocht en worden op eenzelfde wijze teruggebracht door Christus de Herder. Dit is een belangrijke conclusie met relevantie op tenminste twee dimensies. In de eerste plaats staat de context van het bestudeerde fragment uit *De Pudicitia* duidelijk in het licht van een belangrijk ecclesiologisch vraagstuk: op welke manier verschillen christenen van mensen uit de heidenvolken, ook als zij bijvoorbeeld zijn afgedwaald en in zonden leven? Tertullianus maakt in zijn antwoord met behulp van Joh. 10:16 duidelijk dat de orde van Christus' handelen als Herder voor beide groepen identiek is. En daar waar Christus' handelen geen onderscheid maakt, dient de kerk dat dus ook niet te doen.

Tegelijkertijd geeft het bestudeerde fragment evenwel een duiding die belangrijk is in het licht van de universaliteit van Christus' herderschap. In duidelijke bewoordingen tekent Tertullianus God als Herder van alle volkeren en de kudde als de gehele mensheid. Dit is het perspectief dat in het fragment centraal staat: het gaat om één Herder en één, dat is: dezelfde, kudde. Als de

uniciteit van de Herder en het één zijn van de kudde een identieke 'orde des heils' impliceert, zoals door Tertullianus wordt aangegeven, is er geen onderscheid in de manier waarop Christus Zijn schapen verzamelt, waar dan ook ter wereld.

De manier waarop Tertullianus in dit fragment de woorden uit Joh. 10:16 inzet, maakt duidelijk op welke manier dit tekstvers de zienswijze van de Vroege Kerk op Christus' wereldwijde herderschap heeft beïnvloed en benadrukt het grote belang dat de Vroege Kerk hechtte aan Christus als de enige Herder met de enige kudde. Tertullianus toont in bovengenoemd fragment aan dat een reactie van Christus aan de Joden via de woorden van Johannes 10:16 ook een belangrijke betekenis kreeg in de Vroege Kerk. Daarbij wordt door Tertullianus de onderlinge éénheid binnen de christelijke kerk – evenals bij Clemens van Alexandrië in *Paedagogus* – benadrukt.

7.3 Origenes (185 – 253)

Origenes werd geboren in Alexandrië. Hij ontving een gedegen Griekse én christelijke opleiding en werd docent grammatica en was één van de bekendste leerlingen van Clemens van Alexandrië. Op 18-jarige leeftijd werd Origenes hoofd van de catechetenschool. Daarnaast ontwikkelde hij zich sterk in andere wetenschappen, zoals de filosofie.

Rond het jaar 230 werd Origenes in Palestina tot presbyter gewijd. Zijn leven stond in het teken van preken en doceren, wat hem grote bekendheid opleverde. Er zijn ongeveer 200 preken bewaard gebleven.

Origenes' bekendheid als belangrijke vertegenwoordiger van de Vroege Kerk is toe te schrijven aan verschillende oorzaken. Allereerst is hij een pionier in de ontwikkeling van een systematische theologie, zoals zichtbaar wordt in zijn *De Principiis*. Ten tweede wordt Origenes beschouwd als de grondlegger van de Bijbelwetenschap.³⁷⁵ Dit wordt onder andere zichtbaar in de voor hem kenmerkende allegoriserende exegese. Ten derde ontstaat er een controversie met betrekking tot zijn orthodoxe geloofsleer, waardoor hij in 553 postuum door de kerk wordt veroordeeld. Omstreeks 253 overlijdt hij, waarschijnlijk aan de gevolgen van marteling.³⁷⁶

³⁷⁵ Origenes' betrokkenheid op de Joodse wortels van het christendom is hierbij exemplarisch voor de ontwikkeling van de kerk in de tweede en derde eeuw. Sommige bronnen suggereren dat in verschillende kerken in deze tijd het voorlezen van het Oude Testament in de Hebreeuwse taal gebeurde. Origenes is overtuigd van de noodzaak om de Joodse medemens te ontmoeten op het terrein van de Schrift en benoemt dit als een van de redenen voor de ontwikkeling van zijn bekende Hexapla, die hij in samenwerking met Joods-christelijke collega's maakte. Zie Frend, W.H.C. (1984), p. 375.

³⁷⁶ Voor meer over Origenes, zie: Cancik, H. (1997), deel 9, p. 26-29; Crouzel, H. (1989). *Origen*. Edinburgh: T&T Clark; Fahlbusch, E. (2005), Volume 3, p. 857; Heine, R. E. (2010). *Origen: Scholarship in the Service of the Church*. Oxford: Oxford University Press; Kannengiesser, C. (1988). *Origen of*

Homelie in librum Jesu Nave

Het volgende fragment komt uit een preek naar aanleiding van Jozua 22. Na een korte beschrijving van deze geschiedenis, gaat de auteur nader in op het dieperliggende Oudtestamentische mysterie ervan. Origenes bedoelt met dit geheim de eenheid tussen de ‘rechtvaardigen’ uit de Oudtestamentische bedeling en de christenen uit de periode na Christus’ komst.

“Maar laten we nu zien wat het religieuze geheim van deze gebeurtenis (allemaal) omvat. Als eerste wordt het volk van de besnijdenis aangeduid in Ruben, die de eerstgeborene is geweest. Maar ook in Gad, die ook zelf de eerstgeborene was uit Lea, alsook in Manasse, die eveneens een eerstgeborene was. Dat ik ze echter eerstgeborenen noem, dat zeg ik in overeenstemming met de tijd. Dit wordt dus gezegd, opdat niet tussen ons en hen die voor de komst van Christus rechtvaardig zijn geweest, een of ander onderscheid of een duidelijke scheiding aanwezig zou schijnen.

In het behandelen van de manier waarop beide groepen zich tot elkaar verhouden, heeft Johannes 10:16 een belangrijke functie. Origenes wijst op de eenheid die er is tussen gelovigen uit de tijd vóór en de tijd ná de komst van Christus. Heel concreet legt hij een link tussen de Oudtestamentische offerdienst te Jeruzalem en Christus als de vervulling daarvan. Ook de ‘rechtvaardigen’ die voor Christus’ komst leefden, hebben de vervulling door Christus verwacht. Daarom noemt Origenes de gelovigen uit beide bedelingen ‘broeders’:

“Maar (juist) met de bedoeling dat zij zouden tonen dat zij, ondanks het feit dat zij geleefd hebben voor de komst van Christus, toch onze broeders zijn. Ook al hebben zij toen, voor de komst van onze Verlosser, een altaar gehad, ze wisten toch en voelden, dat dat niet het ware altaar was, maar dat het de gestalte en figuur was van dit toekomstige en ware altaar. Want ze wisten dit, dat de ware offeranden, en wel die offeranden die de zonden konden wegnemen, niet op dat altaar werden gebracht, dat het eerstgeboren volk had, maar op dat altaar, waar Jezus was, hier werden de hemelse offeranden, hier werden de echte offers gebracht. Het wordt dus één kudde en één herder, zij die eerder leefden, rechtvaardigen, en zij die er nu zijn, de christenen.”

Alexandria: His World and His Legacy. Notre Dame, Indiana: Univeristy of Notre Dame Press; McGuckin, J. (2004). *The Westminster Handbook to Origen.* Louisville, KY: Westminster University Press; Nuchelmans, J. (1965-1985), p. 2080-2082; Scheck, T. (2016). *Origen and the History of Justification: The Legacy of Origen's Commentary on Romans.* Notre Dame, IN: University of Notre Dame Press; Trigg, J. (1983). *Origen: The Bible and Philosophy in the Third-Century Church.* Atlanta GA: John Knox Press; Williams, R. (1999). *Origen: Between Orthodoxy and Heresy.* Origeniana Septima, p. 3-14.

Met het gebruik van de woorden “één Herder en één kudde” uit Joh. 10:16 onderstreept Origenes de eenheid van gelovigen onder beide bedelingen.³⁷⁷ Zowel de gelovigen uit ‘het volk van de besnijdenis’ – al voor Christus’ komst op aarde – als de gelovigen uit de heidenen – sinds Christus’ komst op aarde – worden één. Voor de toepassing met betrekking tot de eenheid tussen de gelovigen uit de Oudtestamentische en de Nieuwtestamentische bedeling, zoals die naar voren komt in de *Homelie in librum Jesu Nave*, geldt dat deze bij eerdere exegeten nog niet zichtbaar is. Origenes voegt op deze manier een nieuw perspectief toe aan de ontwikkeling van de exegese van Joh. 10:16 in de Vroege Kerk.

Commentariorum in Epistolam S. Pauli ad Romanos Praefatio.

De volgende vindplaatsen van Joh. 10:16 in het oeuvre van Origenes zijn te vinden in zijn commentaar op de Romeinenbrief. In het eerste fragment staat Rom.8:19-22 centraal.³⁷⁸ Deze perikoop gaat in op de toekomstige heerlijkheid van Gods kinderen die geopenbaard zal worden in het eschaton.

“Die schepping die van rede voorzien is, heeft deze verwachting dat er een openbaring plaatsvindt van de kinderen van God, omwille van wie de engelen worden uitgezonden voor hun dienstwerk, opdat zij ook zelf met diegenen die zij hebben gediend de erfenis van de zaligheid zouden verkrijgen, opdat het één kudde van aardse en hemelse schepselen zou worden en één Herder en opdat God ‘alles in allen’ zou zijn.”

Origenes gaat in zijn exegese specifiek in op de betekenis van dit Schriftgedeelte voor de toekomstige eenheid tussen aardse en hemelse schepselen, tussen mensen en engelen. Hierbij maakt hij gebruik van een gedeelte uit Joh. 10:16: “opdat het één kudde van aardse en hemelse schepselen zou worden en één Herder en opdat God ‘alles in allen’ zou zijn”.

In het commentaar citeert Origenes de laatste woorden uit Joh. 10:16 in een eschatologisch perspectief waarbij ingegaan wordt op de verwachting van de toekomstige erfenis van de zaligheid. Die zal resulteren in een eschatologische eenheid tussen Gods kinderen als aardse schepselen enerzijds en de engelen als hemelse schepselen anderzijds. Deze vergaande heilsverwachting,

---

³⁷⁷ Zie voor meer over Origenes’ inzet met betrekking tot de ontwikkeling van een universele katholieke kerk, Friend, W.H.C. (1984), p 284.

³⁷⁸ “Want het schepsel, als met opgestoken hoofde, verwacht de openbaring der kinderen Gods. Want het schepsel is der ijdelheid onderworpen, niet gewillig, maar om diens wil, die het der ijdelheid onderworpen heeft; Op hoop, dat ook het schepsel zelf zal vrijgemaakt worden van de dienstbaarheid der verderfenis, tot de vrijheid der heerlijkheid der kinderen Gods. Want wij weten, dat het ganse schepsel te zamen zucht, en te zamen als in barensood is tot nu toe.”

waarin de toekomstige eenheid tussen hemelse en aardse schepselen aanwezig is, maakt expliciet melding van Johannes 10:16.

Een eschatologische duiding van Joh. 10:16 is reeds eerder toegepast in de *Paedagogus* en *Stromata* van Clemens van Alexandrië. Origenes voegt echter een extra dimensie toe aan zijn uitleg van Joh. 10:16. Hij spreekt niet alleen over een toekomstige eenheid van Christus' schapen in de hemel, maar breidt deze visie uit door ook de engelen -hemelse dienaren- als onderdeel van de éne kudde te zien.

De tweede keer dat hij Joh. 10:16 aanhaalt in zijn commentaar op de Romeinenbrief is met betrekking tot Rom. 11: 1-6.³⁷⁹ Deze perikoop staat in het bredere verband van Romeinen 9 tot en met 11, waarbij uitgebreid ingegaan wordt op de positie van het Joodse volk in de Nieuwtestamentische bedeling. In de eerste verzen van Romeinen 11 beantwoordt Paulus de vraag of God Zijn volk Israël verstoten heeft. In de beantwoording wijst Paulus op 'een overblijfsel', dat 'naar de verkiezing der genade' ook in de 'tegenwoordige tijd' is overgebleven. Waar Paulus in Rom. 11: 2-4 het voorbeeld van de geschiedenis van Elia (1 Koningen 19) gebruikt om de troost van de 'verkiezing der genade' te beschrijven, neemt Origenes in dit verband ook de geschiedenis van Johannes de Doper (Matth.3: 7-9) als voorbeeld:

“Hij, die gekomen is ‘in de geest en de kracht van Elia’, was zo vervuld met wanhoop over het volk [van Israël] dat hij hen niet Abrahams nakomelingen, maar de nakomelingen van slangen noemde.³⁸⁰ En aan deze dingen voegde hij toe: “Zeg niet: wij hebben Abraham tot een vader. Want Ik zeg u dat God uit deze stenen zonen van Abraham kan opwekken.” Nu dan, tot zo één [d.i. Johannes de Doper] die zo moet klagen over het volk, zou onze Heere en Zaligmaker kunnen antwoorden: “Ik weet wie Ik uitverkoren heb”.³⁸¹ En op een andere plaats: “Mijn schapen horen mijn stem en Ik ga voor hen uit en zij volgen mij”³⁸² en op een andere plaats: “Ik heb nog andere schapen die niet van deze stal zijn, die moet Ik ook toebrengen.”

³⁷⁹ “Ik zeg dan: Heeft God Zijn volk verstoten? Dat zij verre; want ik ben ook een Israëliet, uit het zaad Abrahams, van den stam Benjamin. God heeft Zijn volk niet verstoten, hetwelk Hij te voren gekend heeft. Of weet gij niet, wat de Schrift zegt van Elia, hoe hij God aanspreekt tegen Israël, zeggende: Heere! zij hebben Uw profeten gedood, en Uw altaren omgeworpen; en ik ben alleen overgebleven en zij zoeken mijn ziel. Maar wat zegt tot hem het Goddelijk antwoord? Ik heb Mijzelf nog zeven duizend mannen overgelaten, die de knie voor het beeld van Baäl niet gebogen hebben. Alzo is er dan ook in dezen tegenwoordigen tijd een overblijfsel geworden, naar de verkiezing der genade. En indien het door genade is, zo is het niet meer uit de werken; anderszins is de genade geen genade meer; en indien het is uit de werken, zo is het geen genade meer; anderszins is het werk geen werk meer.”

³⁸⁰ Cf. Mat. 3: 7.

³⁸¹ Joh. 13:18

³⁸² Joh. 10:27

In dit fragment verbindt Origenes de vertwijfeling van Elia (“Ik ben alleen overgebleven”) aan de wanhoop van Johannes de Doper ten aanzien van de geestelijke toestand van het volk Israël (“gij addereengebroedsels”). En evenals in Rom. 11, wordt de troost van Gods verkiezing tot de zaligheid in dit fragment heel duidelijk benadrukt. Hij bedient zich daarbij van drie teksten uit het Evangelie naar Johannes, waaronder Joh. 10:16.

Dit fragment is van bijzondere betekenis omdat hier aan de hand van Joh. 10:16 en Joh. 10:27 zichtbaar wordt dat één van de eerste belangrijke vertegenwoordigers van de Vroege Kerk een directe verbinding maakt tussen Christus' kudde en Gods verkiezing. Deze zienswijze is bij eerdere exegeten niet naar voren gekomen. Gods kerk op aarde, hoe klein die in het geval van Elia en Johannes de Doper ook mag lijken, is uitverkoren door God en het eigendom van Christus. De troostvolle gedachte die door Origenes in dit fragment wordt benadrukt, plaatst de gebruikte woorden uit Joh. 10:16 in een perspectief waarbij het eigenaarschap van Christus met betrekking tot Zijn kudde centraal staat, maar waarin ook Zijn opzoekende liefde blijkt.

7.4 Cyprianus (200 – 258)

Cyprianus, geboren te Carthago, stond naar eigen zeggen sterk onder invloed van Tertullianus; hij beschouwde hem als zijn meester. Zowel zijn leiderschap gedurende zijn periode in Carthago als de inhoud het werk dat hij naliet, kenmerken zich door een gerichtheid op de praktijk van het christelijke leven.³⁸³ Cyprianus' werk is van groot belang geweest in de ontwikkeling van met name de Westerse ecclesiologie.³⁸⁴ Zijn brieven geven een inhoudsrijk beeld van het Noord-

³⁸³ Quasten, J. (2000). *Patrology*. Notre Dame, Indiana: Ave Maria Press, Volume 2, p. 344: “Cyprian's literary activity was intimately connected with his life and times. All of his works are written for specific occasions and served practical purposes. He was a man of action, interested in the direction of souls rather than in theological speculation. He had neither Tertullian's depth and gift of expression nor his fiery passionateness. On the other hand, his practical wisdom avoids the exaggerations and provocations which did so much harm to the other. His language and style are clearer and more polished and show a greater influence of the vocabulary and imagery of the Bible. But his admiration for Tertullian is evident from the fact that his treatises embody his master's best thoughts. In Christian antiquity, as in the Middle Ages, he was one of the most popular authors and his writings are extant in a great number of manuscripts.”

³⁸⁴ Cyprianus heeft een grote invloed gehad op de ontwikkeling van kerkelijke eenheid in de derde eeuw. Naast uniformiteit in de leer worden in deze periode de eerste contouren van een bijbehorende organisatorische eenheid steeds zichtbaarder. Een voorbeeld hiervan is de synode van Antiochië van 268, waarvan de besluiten werden gedeeld en opgedragen aan 'de gehele katholieke kerk op aarde'. Deze ontwikkeling krijgt geografisch ook een gezicht in de steeds meer leidende rol van Rome, dat zowel door Oost als West wordt gezien als het seniore bisdom. Zie voor meer: Frensd, W.H.C. (1984), p. 351.

Afrikaanse kerkelijke leven van de derde eeuw. Op 14 september 258 sterft Cyprianus als martelaar in Carthago.³⁸⁵

De ecclesiae catholicae unitate

De volgende vindplaats van Joh. 10:16 betreft een fragment uit *De Ecclesiae Catholicae Unitate*, dat wordt beschouwd als één van Cyprianus' bekendste werken. Het behandelt onder andere de noodzakelijke eenheid van de christelijke kerk en wordt gezien als één van de belangrijkste ecclesiologische werken in het eerste millennium van de Nieuwtestamentische kerk.

In de paragraaf voorafgaand aan dit fragment handelt Cyprianus uitgebreid over de Bijbelse redenen voor de noodzaak van de eenheid van de kerk. Hij doet dit aan de hand van twee Bijbelse geschiedenissen, die hij tegenover elkaar plaatst. Het eerste voorbeeld is ontleend aan het Oude Testament en betreft de scheuring van de twaalf stammen van Israël. Toen de twaalf stammen werden gedeeld, scheurde de profeet Ahia een kleed in twaalf stukken als teken van de nieuwe werkelijkheid (1 Kon. 11:29-32).³⁸⁶ Deze geschiedenis plaatst Cyprianus in contrast met de geschiedenis van het niet-gescheurde kleed van Christus tijdens Zijn kruisiging (Joh. 19:23-24).³⁸⁷

³⁸⁵ Voor meer over Cyprianus, zie: Benson, E. (2001). *Cyprian: His Life, His Times, His Work*. Boston: Adamant Media Corporation; Brent, A. (2010). *Cyprian and Roman Carthage*. Cambridge: Cambridge University Press; Burns, J. P. (2002). *Cyprian the Bishop*. Londen: Routledge; Cancik, H. (1997), deel 3, p.253-255; Fahey, M. A. (1971). *Cyprian and the Bible: a study in third-century exegesis*. Tübingen: Mohr Siebeck; Fahlbusch, E. (2005), Volume I, p. 763-765; Koch, H. (1926). *Cyprianische Untersuchungen*. Bonn: Marcus & Weber; Nuchelmans, J. (1965-1985), p. 767-768; Sage, M. (1975). *Cyprian*. Cambridge: Cambridge University Press; Yates, J., & Dupont, A. (2020). *The Bible in Christian North Africa. Part I: Commencement to the Confessions of Augustine (ca. 180 to 400 CE)*. Berlijn: De Gruyter, p. 119-141. Met betrekking tot de aard en populariteit van zijn werken, zie Quasten, J. (2000). *Patrology*. Notre Dame, Indiana: Ave Maria Press, Volume 2, p. 344.

³⁸⁶ 1 Kon. 11:29-32: "Het geschiedde nu te dier tijd, als Jerobeam uit Jeruzalem uitging, dat de profeet Ahia, de Siloniet, hem op den weg vond, en hij zich een nieuw kleed aangedaan had, en zij beiden alleen op het veld waren; Zo vatte Ahia het nieuwe kleed, dat aan hem was, en scheurde het, in twaalf stukken. En hij zeide tot Jerobeam: Neem u tien stukken; want also zegt de HEERE, de God Israëls: Zie, Ik zal het koninkrijk van de hand van Salomo scheuren, en u tien stammen geven. Maar een stam zal hij hebben, om Mijns knechts Davids wil, en om Jeruzalems wil, de stad, die Ik verkoren heb uit alle stammen van Israël."

³⁸⁷ Joh. 19:23-24: "De krijgsknechten dan, als zij Jezus gekruist hadden, namen Zijn klederen, (en maakten vier delen, voor elken krijgsknecht een deel) en den rok. De rok nu was zonder naad, van boven af geheel geweven.

Zij dan zeiden tot elkander: Laat ons dien niet scheuren, maar laat ons daarover loten, wiens die zijn zal; opdat de Schrift vervuld worde, die zegt: Zij hebben Mijn klederen onder zich verdeeld, en over Mijn kleding hebben zij het lot geworpen. Dit hebben dan de krijgsknechten gedaan."

Naar aanleiding van dit voorbeeld noemt Cyprianus de eenheid van de kerk een "sacrament".³⁸⁸ Zoals Christus' kleed niet kon en mocht worden gescheurd, maar uit één stuk was en één moest blijven, op dezelfde manier behoorde Christus' kerk volgens hem ook één te zijn. Cyprianus ziet het niet-gescheurde kleed van Christus als een duidelijk teken dat God de eenheid van de kerk beveelt.³⁸⁹ In een nadere toelichting op dit standpunt maakt Cyprianus gebruik van woorden uit Joh. 10:16 als Schriftuurlijk bewijs dat de kerk niet kan en mag worden gedeeld:

"Wie is zo misdadig en goddeloos, wie is zo op tilt door de waanzin van de tweedracht, dat hij gelooft dat de eenheid van God kan worden geschonden of dat hij die zelf durft te schenden, nota bene het kleed van de Heere, de kerk van Christus? Hij waarschuwt Zelf in Zijn evangelie en leert (ons), zeggende: 'En zij zullen één kudde en één herder zijn.' Hoe bestaat het dan dat iemand denkt dat er op één plaats veel herders en meerdere kuddes kunnen zijn?"

De "kudde" wordt door Cyprianus in dit verband één-op-één overgezet op de zichtbare kerk op aarde. In vergelijking met veel andere vroegchristelijke exegeses van deze tekst, is het opvallend dat de woorden "en het zal worden één kudde en één Herder" hier worden geplaatst in de context van een waarschuwing. Deze waarschuwing van Christus maakt het in Cyprianus' zienswijze onmogelijk dat er meerdere herders en meerdere kuddes - dus meerdere voorgangers en kerken - naast elkaar kunnen bestaan. Hij voert hier vervolgens nog twee paulinische Schriftwoorden ter onderstreping aan toe, te weten 1 Kor. 1:10³⁹⁰ en Ef. 4:2-3.³⁹¹

³⁸⁸ PL 4, c. 520-521.

"Hoc unitatis sacramentum, hoc vinculum concordiae inseparabiliter cohaerentis ostenditur; quando in Evangelio tunica Domini Jesu Christi non dividitur omnino, nec scinditur, sed sortientibus de veste Christi, quis ipsam potius indueret, integra vestis accipitur; incorrupta atque individua possidentur. Loquitur ac dicit scriptura divina: Dee tunica autem, quia de superiore parte non consutilis, sed per totum textilis fuerat, dixerunt ad invicem: Non scindamus illam, sed sortiamur de eacujus sit. Unitatem illaf portobat de superiore parte venientem, id est, de coelo à patre venientem; quae ab accipiente ac possidente scindi omnino non poterat, sed totam simul ed solidam firmitatem inseparabiliter obtinebat. Possidere non potest indumentum Christi, qui scindit dividit Ecclesiam Christi."

³⁸⁹ "At vero quia Christi populus non potest scindi, tunica ejus per totum textilis et cohaerens, divisa a possidentibus non est Individua, copulata, connexa, ostendit populi nostri, qui Christum induimus, concordiam cohaerentem; sacramento vestisl et signo declaravit Ecclesiae unitatem."

³⁹⁰ "Maar ik bid u, broeders, door den Naam van onzen Heere Jezus Christus, dat gij allen hetzelfde spreekt, en dat onder u geen scheuringen zijn, maar dat gij samengevoegd zijt in eenzelfden zin, en in een zelfde gevoelen." (1 Kor. 1:10).

³⁹¹ "Zo bidt ik u dan, broeders" (vers 1), "met alle ootmoedigheid en zachtmoedigheid, met lankmoedigheid, verdragende elkander in liefde; U benaastigende te behouden de enigheid des Geestes door den band des vredes." (Ef. 4:2-3).

“Ook de apostel Paulus hamert bij ons op dezelfde eenheid, hij benadrukt die, spoort ertoe aan en zegt: ‘Ik zeg u met nadruk, broeders, in de naam van onze Heere Jezus Christus, dat u allen hetzelfde zegt en dat er onder u geen schismata zijn, dat u van hetzelfde gevoelen bent en van dezelfde mening.’ En elders zegt hij: ‘Elkaar verdragende in liefde, voldoende ermee bezig om de eenheid van de Geest in eensgezinde vrede te bewaren.’”

Het pleidooi in het bovengenoemde fragment raakt de kern van het gehele traktaat *De catholicae ecclesiae unitate*: zoals Christus’ kled tijdens de kruisiging één was, dient Zijn kerk te allen tijde één te zijn. Hierbij wordt duidelijk dat Johannes 10:16 voor Cyprianus een cruciale rol speelt. Binnen het corpus van fragmenten dat gebruikt is voor dit onderzoek is dit de derde keer dat een vergelijkbare toepassing van de woorden van Joh. 10:16 op de noodzakelijkheid van de eenheid binnen de christelijke kerk betrokken wordt, na de zojuist behandelde fragmenten uit Clemens’ *Paedagogus* en Tertullianus’ *De Pudicitia*.

Epistolae

Cyprianus’ brieven geven er blijk van dat deze kerkvader in zijn dagen als autoriteit werd beschouwd. Zo werd hij in allerlei situaties gevraagd om leiding en ook adviezen te geven. Het tweede fragment is onderdeel van een brief aan een zekere Magnus, die door Cyprianus ‘zijn zoon’ wordt genoemd. In deze brief beantwoordt Cyprianus verschillende vragen met betrekking tot de doop, waaronder de kwestie van het bedienen van de doop aan mensen die volgelingen van de ‘tegenpaus’ Novatianus (ong. 200 – 258) waren, maar die zich nu (opnieuw) wilden aansluiten bij de Katholieke kerk. In deze brief gaat Cyprianus in op de al aanwezige éénheid van de kerk, waarbij de woorden uit Joh. 10:16 een belangrijke functie vervullen..

“Tot welke eenheid Hij Zijn eigen kerk brengt, zegt Hij nog een keer: En het zal zijn één kudde en één herder. Als het echter één kudde is, hoe kan hij dan tot die kudde gerekend worden die niet tot het getal van die kudde behoort, of hoe kan hij als herder worden beschouwd die niemand opvolgt – terwijl de echte herder er nog steeds is en in de kerk van God volgens een reguliere wijding de leiding heeft doordat hij een ander is opgevolgd - wat zeg ik, die – omdat hij bij zichzelf begint - een vreemde van zichzelf wordt en een heiden, een vijand van de vrede van de Heere en van de goddelijke eenheid, iemand die niet in het huis van de Heere woont, dat wil zeggen, in de kerk van God, waarin alleen maar mensen wonen die één van hart en één van ziel zijn. De heilige David zegt dat toch in de Psalmen als hij zegt: God die hen eensgezind in één huis doet wonen? Tenslotte verklaren ook de offers zelf voor de Heere dat de christelijke eensgezindheid door een sterke en onlosmakelijke liefde onderling aan elkaar verbonden is.”

De éne kudde wordt in dit fragment verbonden aan het éne “huis van de Heere”, of “kerk van God”. Mensen buiten de kudde, dat is, buiten de kerk, worden heidenen genoemd en “vijanden van

de vrede van de Heere en van de goddelijke eenheid”. In het licht van de kwestie van het opnieuw verwelkomen van leden van de christelijke kerk die in een eerdere fase Novatianus zijn nagevolgd, biedt dit fragment veel inzicht in Cyprianus’ ecclesiologische visie. Alléén de katholieke kerk kan gerekend worden tot de kudde van Christus en alleen die persoon mag deze kudde als herder leiden die een dergelijke positie door middel van ‘reguliere wijding’ en opvolging ontvangen heeft. In deze visie staan Novatianus en zijn volgelingen dus buiten de ‘kerk van God’ en dienen zij overeenkomstig behandeld te worden. Tegelijk valt op dat de uniciteit van de katholieke kerk voor Cyprianus juist reden is om de terugkeer van afvalligen aan te moedigen. Deze uniciteit weegt heel zwaar voor hem.

Cyprianus’ ecclesiologische visie die in beide fragmenten naar voren komt, vormt een belangrijke bouwsteen in de verdere ontwikkeling van dit thema in de Vroege Kerk. De noodzaak van eenheid onder Christus’ volgelingen, zoals die eerder werd aangegeven door Clemens van Alexandrië in zijn *Paedagogus* en door Tertullianus in *De Pudicitia*, wordt door Cyprianus concreter toegepast op de christelijke kerk op aarde, waarin deze eenheid niet alleen beleden wordt maar vooral getoond dient te worden.

7.5 Eusebius van Caesarea (260 – 340)

Eusebius van Caesarea (260-339) was bisschop van Caesarea (sinds 313) en speelde als theoloog een belangrijke rol in de eerste helft van de vierde eeuw.³⁹² Hij had een vooraanstaande positie op het concilie van Nicea in 325 als adviseur van keizer Constantijn. Het leverde hem de bijnaam ‘Theoloog van het keizerlijke hof’ op. Ook zou hij betrokken zijn geweest bij de totstandkoming van de tekst van het credo van Nicea.³⁹³ Op de concilies van Tyrus (335), Jeruzalem (335) en Constantinopel (336) speelde hij een leidende rol. Eusebius van Caesarea heeft een uitgebreide literaire erfenis nagelaten van omstreeks 45 werken. Naast verschillende exegetische, apologetische en dogmatische werken, schreef hij ook zijn magnum opus, Ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία, over de geschiedenis van de kerk in de eerste vier eeuwen.³⁹⁴ Dit werk maakt dat Eusebius van Caesarea wordt beschouwd als de eerste grote kerkhistoricus.³⁹⁵

³⁹² Zie: Louth, A. (2004). *Eusebius van Caesarea and the birth of church history*. In F. Young, *The Cambridge History of Early Christian Literature*. Cambridge: Cambridge University Press, p. 266-274.

³⁹³ Friend, W.H.C. (1984), p. 502.

³⁹⁴ Het werk van Eusebius van Caesarea met betrekking tot het beschrijven van de geschiedenis van de nieuw-testamentische kerk van de eerste eeuwen wordt wel vergeleken met de waarde van het werk dat Flavius Jozefus voor het betekent voor de beschrijving van de geschiedenis van het Joodse volk. Zie hiervoor bijvoorbeeld Fahner, C. (2000), p. 11.

³⁹⁵ Zie voor meer informatie: Attridge, H. (1992). *Eusebius van Caesarea, Christianity, and Judaism*. Detroit MI: Wayne State University Press; Barnes, T. (1981). *Constantine and Eusebius van Caesarea*. Londen: Harvard University Press; Cameron, A. (1999). *Eusebius van Caesarea’ Life of Constantine. Introduction, translation, and commentary*. Oxford: Oxford University Press; Cancik, H. (1997), deel 4,

Peri theophaneias

Eusebius van Caesarea's *Peri theophaneias* vormt een voorbeeld van één van zijn dogmatische werken. Het onderstaande fragment dat hieraan is ontleend, staat in het teken van Christus' menswording. Christus' incarnatie was een veelbesproken thema in de vierde eeuw.³⁹⁶ De inhoud van het fragment is nauw verwant aan een ander meer apologetisch werk: *Demonstratio evangelica*, dat handelt over de komst van de persoon van Christus, zoals die al in het Oude Testament was voorgezegd.³⁹⁷

In zijn *Peri theophaneias* gaat Eusebius van Caesarea' in op de reikwijdte van het onderwijs van Christus, die hier als 'de Logos' wordt omschreven. Aan de hand van Johannes 10:16 – waarbij Christus' woorden uit Matth. 15:24 als contrast worden weergegeven – wijst hij met een zekere nadruk op het feit dat Christus' kudde niet alleen uit Joden maar ook uit 'schapen' uit de heidenvolkeren bestaat. Christus voorzegt in dit tekstwoord dat ook vanuit de volken van deze wereld 'schapen' zullen worden verzameld om in gezamenlijkheid met hen die uit het Joodse volk verzameld zijn tot 'één en dezelfde verering' van God te komen. In deze passage ligt de nadruk op de uitbreiding van het heil voor de volken, zoals dat aan de hand van Johannes 10:16 duidelijk wordt gemaakt:

“Ik ben de goede herder en Ik ken de mijnen en de mijnen kennen Mij, zoals mijn Vader Mij kent en Ik Mijn Vader ken, en ik laat mijn leven voor mijn schapen. En Ik heb (nog) andere schapen, die van deze stal niet zijn. Ik moet hen leiden en zij luisteren naar Mijn stem en het zal zijn één kudde en één Herder. Op een andere plaats leerde Hij en sprak: Ik ben alleen gekomen tot de dwalende schapen van het huis van Israël.³⁹⁸ Hij duidde op deze manier het volk der Joden aan en profeteerde door de zojuist geciteerde teksten dat geenszins alleen maar diegenen die uit de Joden voor hem tot leerlingen werden overgehaald, onder Zijn kudde moesten worden gerekend, maar (ook) degenen die buiten deze stal (verkeren).

---

p. 309-310; Fahner, C. (2000). *Eusebius van Caesarea' Kerkgeschiedenis*. Zoetermeer: Boekencentrum, p. 11-22; Woordenboek der Oudheid; Grant, R. M. (1980). *Eusebius van Caesarea as Church Historian*. Oxford: Clarendon Press; Kofsky, A. (2002). *Eusebius van Caesarea of Caesarea against Paganism*. Leiden: Brill; Nuchelmans, J. (1965-1985), p. 1096-1097; Williamson, G. (1965). *Eusebius van Caesarea of Caesarea: Church History*. Londen: Penguin Books; zie ook Friend, W.H.C. (1984), p. 477-479: “In Eusebius van Caesarea of Caesarea they produced a leader who was not only an immensely hardworking and able propagandist, but a historian in the tradition of Josephus, and a bishop who evolved a political theology that after 325 was to guide Constantine and his successors for centuries to come.” (p. 477).

³⁹⁶ Friend, W.H.C. (1984), p. 538 – 540.

³⁹⁷ Fahner, C. (2000), p. 14.

³⁹⁸ Mat. 15:24.

Zo is de Logos soms gewend om het hele volk van de Joden te noemen, soms ook (alleen maar) Jeruzalem en de godsdienst die daar is, die overeenkomstig de wet van Mozes vervuld werd. Dat Hij 'andere schapen' verzamelen wil, 'die van deze stal niet zijn', daarmee verwijst Hij naar de volkeren in de hele wereld en voorzegt Hij dat voor Hem uit hen redelijke kudden³⁹⁹ verzameld moeten worden, zodat zij die uit de Joden en uit de heidenen in Hem gaan geloven allen tot één en dezelfde verering van God komen. 'En het zal zijn één kudde en één herder'.

Eusebius van Caesarea verwoordt in dit fragment zijn heilshistorische visie, waaruit de waarheid van Christus' profetie blijkt. Hij geeft aan dat de christelijke kerk al vanaf het begin van de verkondiging van het Evangelie uit zowel Joden als heidenen bestaat, verzameld onder de ene Herder Christus, de Logos. Ter illustratie voegt Eusebius van Caesarea een historisch voorbeeld toe: tot omstreeks het jaar 132 – de periode van de belegering van Judea door Hadrianus – zou de kerk in Jeruzalem uit 'tienduizenden' Joden én heidenen samengesteld zijn.

Zijn kerk bestaat uit Joden en heidenen, zoals dat immers het geval was in het begin van de verkondiging van het evangelie. Want met name vele scharen Joden lieten zich overtuigen dat Hij de Gezalfde van God was, die door de profeten verkondigd werd, en zij werden met diegenen uit de heidenen die in Hem geloofden, tot één kerk verenigd onder de hand van één Herder, namelijk de Logos van God. Want in Jeruzalem ontvingen vijftien bisschoppen verantwoordelijkheid over de kerk die daar was, vanaf Jacobus, die de eerste was. En tienduizenden Joden en heidenen waren daar, die samen verenigd waren tot de belegering (van Judea) in de dagen van Hadrianus. (...)

In het laatste onderdeel van het fragment gaat Eusebius van Caesarea in op de zinsnede 'Ik heb nog andere schapen'. Hieruit leidt hij af dat deze schapen – Joden en heidenen – het bezit zijn van God de Vader, zoals volgens Eusebius ook aangegeven wordt door het citaat uit Psalm 2.

Het woord: 'Ik heb nog andere schapen' duidt hierop dat tot Zijn bezit niet alleen de Joden, maar ook alle volken behoren, die Hem door Zijn Vader gegeven zijn, overeenkomstig die stellige belofte: 'Eis van Mij, zo zal ik U de volkeren geven tot een erfenis.'

In dit citaat benadrukt Eusebius de toekomstige éénheid tussen beide groepen, Joden en alle volkeren, die uiteindelijk zichtbaar wordt in Christus als Herder en Eigenaar van de ene kudde.

Beide passages overziend, kunnen we concluderen dat Eusebius Joh. 10:16 verbindt aan twee perspectieven die vanuit dit Schriftwoord oplichten. In de eerste plaats betreft dit de verhouding

---

³⁹⁹ Met de toevoeging 'redelijke' doelt Eusebius van Caesarea op het figuurlijke karakter van de 'kudden', namelijk de volken.

tussen gelovigen uit Joden en heidenen. In de tweede plaats komt Christus' eigenaarschap van de kudde duidelijk naar voren in het laatste gedeelte van dit fragment uit de *Peri theophaneias*.

Commentaria in Psalmos

De tweede keer dat Eusebius van Caesarea Joh. 10:16 in zijn exegese een plaats geeft is in een commentaar op Psalm 16. Centraal in deze exegese staat het vijfde vers: "De HEERE is het deel mijner erve, en mijns bekers; Gij onderhoudt mijn lot." Vanwege de spits van dit onderzoek beperk ik mij bij de behandeling van dit fragment tot de exegese van het eerste gedeelte van Ps. 16:5: "De HEERE is het deel mijner erve". In zijn uitleg verbindt Eusebius de betekenis van Psalm 16:5 aan Psalm 2 en aan Johannes 10 en 17, om op die manier tot een Christologische exegese van deze Psalm te komen:

"Het is hier [het moment] om de woorden van Psalm 2 te herhalen. Want daar spreekt de Vader op een menselijke manier als volgt tot hem: 'Eis van Mij en Ik zal de volken aan u geven tot een erfenis en de einden der aarde als uw bezit.' En in de Heilige Evangelien spreekt Hij de Vader als volgt toe: 'Vader, zij die U aan Mij gegeven hebt, waren de Uwe en U hebt hen aan mij gegeven. En niemand van hen is verloren gegaan, behalve de zoon van het verderf.' Maar zoals Hij hier op een menselijke manier spreekt, waarbij Hij vraagt dat Hij [hen] ontvangt, zo laat Hij op een andere plaats [in de Schrift] zien dat Hij de Heere is van allen: 'Want mijn schapen horen mijn stem. En ik ken hen en zij volgen mij en Ik geef aan hen het eeuwige leven.' En op een andere plaats [zegt Hij]: 'En Ik heb (nog) andere schapen die niet van deze schaapskooi zijn. Ook die moet Ik toebrengen en zij zullen Mijn stem horen en het zal worden één Herder en één kudde.' In de voorliggende Psalm spreekt Hij zo op een menselijke manier: 'De Heere is het deel van mijn erfenis en van mijn beker.' Het koningschap over de heidenen noemt Hij 'erfenis', maar de beker die Hij voor ons geleden heeft [noemt Hij] 'de dood'. Zo spreekt Hij immers in de Heilige evangeliën: 'Vader als het mogelijk is, laat deze beker aan Mij voorbijgaan', alsof Hij nog duidelijker zei: Van Mijn Kerk, die Mijn erfenis is, is de Heere [Zelf] het deel. Alsook, Hij is Zelf deel geworden van Mijn beker, dat wil zeggen van de dood."

Voor de exegese van Psalm 16:5 bedient Eusebius zich van Psalm 2:8⁴⁰⁰ en het lijdensevangelie in Mattheüs 26:39.⁴⁰¹ Hierbij worden de woorden van Psalm 16:5 gelezen als Christus' eigen woord. Voor de duiding van "Mijn erve" wordt een direct verband met Psalm 2 gelegd, waar in Eusebius' exegese God de Vader de volken als eigendom aan Zijn Zoon belooft. In deze passage maakt

⁴⁰⁰ "Eis van Mij, en Ik zal de heidenen geven tot Uw erfdeel, en de einden der aarde tot Uw bezitting."

⁴⁰¹ "En een weinig voortgegaan zijnde, viel Hij op Zijn aangezicht, biddende en zeggende: Mijn Vader, indien het mogelijk is, laat dezen drinkbeker van Mij voorbijgaan! doch niet, gelijk Ik wil, maar gelijk Gij wilt."

de betekenis van "Mijn erve" als Christus' erfenis een opvallende ontwikkeling door. Waar de erfenis in het begin van de passage gedefinieerd wordt als 'de volken' (Ps. 2), noemt Eusebius op een later moment 'het koningschap over de heidenen' als duiding en in de voorlaatste regel van het fragment staat 'de erfenis' synoniem voor 'Mijn Kerk'.

Cruciaal in deze exegese is de gedachte dat Christus eigenaar is van de erfenis die Hij van Zijn Vader ontving. Dát zijn de schapen die Christus' ontvangen heeft; Zij hebben de HEERE tot hun deel. Met het toevoegen van verschillende Schriftplaatsen - Joh. 17:6, Joh. 10:27 en Joh. 10:16 - is dat ook de boodschap die door Eusebius wordt afgegeven: De Kerk is van Christus, die Hij van de Vader gekregen heeft. Zijn schapen moeten worden toegebracht, zij zullen Zijn stem horen en gaan één kudde met één Herder vormen. In deze passage wordt Joh. 10:16 in het geheel geciteerd. De functie van de inzet van deze tekst is, zoals hierboven inzichtelijk is gemaakt, allereerst de accentuering van Christus' bezit van Zijn Kerk. Een vergelijkbaar perspectief kwam ook naar voren in het fragment uit de *Peri theophaneias*. Dit aspect is van groot belang in de ontwikkeling van de ecclesiologische visie binnen de Vroege Kerk en is ook al eerder zichtbaar geworden bij Origenes' exegese van Romeinen 11. Christus zal als goede Herder twee soorten schapen als gezamenlijk erfdeel van de Vader ontvangen: de schapen die uit de Joden en de schapen die uit de heidenen afkomstig zijn.

7.6 Athanasius van Alexandrië (295 – 373)

Athanasius van Alexandrië, de theologische discussiepartner van Arius, werd in 328 gewijd tot aartsbisschop van Alexandrië. Tijdens zijn periode als bisschop stond hij bekend als *Athanasius van Alexandrië Contra Mundo*. Dit was omdat hij niet alleen tegen dwalingen binnen de kerk streed (Arius), maar ook niet op exact dezelfde lijn zat met keizer Constantijn en diens zonen.⁴⁰² Athanasius ontwikkelde zich als een fervent voorstander van de leer van de Drie-eenheid en bestrijder van de ideeën van Arius. Naast de waardering door zijn tijdgenoten in zowel de Oosterse als Westerse kerk (vanwege onder andere zijn bijdragen met betrekking tot Godsleer, christologie en belijdenis) is Athanasius van Alexandrië' opzienerschap ook bekritiseerd. Zo verloor hij tijdens de synode van 335 in Tyrus zijn ambt en werd hij verbannen naar Trier.⁴⁰³ Uiteindelijk werd hij vijfmaal verbannen. Zijn laatste verbanning was onder keizer Valens van 365-366, waarna hij terugkeerde naar Alexandrië. Daar stierf hij in 373.⁴⁰⁴

⁴⁰² Frend, W.H.C. (1984), p. 523-528.

⁴⁰³ Frend, W.H.C. (1984), p. 527.

⁴⁰⁴ Zie Frend, W.H.C. (1984), p. 523-526, 540-541.

Voor meer over Athanasius van Alexandrië: Arnold, D. (1991). *The Early Episcopal Career of Athanasius van Alexandrië of Alexandria*. Notre Dame, Indiana: University of Notre Dame Press; Barnes, T. (2001). *Athanasius van Alexandrië and Constantinus: Theology and Politics in the Constantinian Empire*. Cambridge: Harvard University Press; Bouter, P. (2010). *Athanasius van Alexandrië*. Kampen: Kok; Cancik, H. (1997), deel 2, p. 157-158; Fahlbusch, E. (2005), Volume I, p. 150-151; Ernest, J. D. (2004).

Tomus ad Antiochenos

Het hier te bespreken tekstgedeelte behoort tot de synodale brief van Athanasius van Alexandrië aan dienaren van de kerk te Antiochië (*Tomus ad Antiochenos*). De brief is geschreven om de kerk te Antiochië te helpen met een praktisch probleem, namelijk: hoe om te gaan met hen die eerder bij de ‘oude’ katholieke kerk hoorden maar onder invloed van het Ariaanse gedachtegoed zijn afgeweken en nu terug willen keren?

Eenzijds benadrukt Athanasius in deze brief dat het zoeken naar eenheid een voluit Bijbelse verplichting is. Hij illustreert dit door in de openingsparagraaf Efeze 4:5⁴⁰⁵ en Psalm 133:1⁴⁰⁶ te citeren. Tegelijkertijd mag het zoeken naar eenheid volgens hem niet leiden tot het doen van concessies met betrekking tot de orthodoxe belijdenis van de kerk. Athanasius laat doorklinken dat een belijdenis in overeenstemming met de geloofsbelijdenis van Nicea -en het (daarmee) verwerpen van de Ariaanse dwalingen- absoluut noodzakelijk is voor vereniging.

“Omdat deze dingen dan op die manier worden beleden, sporen wij u aan met betrekking tot hen die op deze manier (God) belijden, en de lezingen die zij lezen op die manier uitleggen: Veroordeel hen niet te snel en schrijf ze niet af, maar aanvaardt ze liever omdat ze vrede wensen en zichzelf verdedigen, maar degenen die niet op die manier God willen belijden en de lezingen willen onderzoeken, hen moeten jullie een halt toeroepen en opdragen dat ze hun mening moeten herzien. Tolerereer hen niet en adviseer aan die anderen die de Schrift wel op een juiste manier uitleggen en helemaal niet van plan zijn om elkaar te veroordelen, of te gaan redetwisten over iets dat geen nut heeft, om helemaal niet over dit soort lezingen in discussie te gaan, maar om eensgezind te zijn door je op de vroomheid te concentreren.

Want zij die niet van dit gevoelen zijn, maar alleen twist opwekken met zulke korte passages en iets zoeken dat afwijkend is van wat er in Nicea is vastgelegd, doen niets anders dan hun naaste verwoesting laten drinken, als mannen die de vrede haten en de scheuringen liefhebben.”

De laatste twee zinnen van dit fragment vertolken een belangrijke gedachte in het geheel van de synodale brief. Men dient te streven naar onderlinge vrede, met behoud van de zuiverheid van het geloof:

The Bible in Athanasius van Alexandrië of Alexandria. Leiden: Brill; Nuchelmans, J. (1965-1985), p.353-354; Pettersen, A. (1995). *Athanasius van Alexandrië.* Harrisburg, PA: Morehouse; Tyson, J. R. (2017). *The Great Athanasius van Alexandrië: An Introduction to His Life and Work.* Eugene, OR: Cascade Books; Weinandy, T. G. (2007). *Athanasius van Alexandrië: A Theological Introduction.* Hampshire: Ashgate Publishing Company.

⁴⁰⁵ “Een Heere, een geloof, een doop.”

⁴⁰⁶ “Ziet, hoe goed en hoe liefelijk is het, dat broeders ook samenwonen!”

“Maar u, als goede mannen en trouwe dienstknechten en rentmeesters van de Heere, doe wat ergernis opwekt en vervreemding opwekt weg, voorkom herhaling en waardeer boven alle dingen zo’n vrede waarbij het geloof gezond is. Misschien zal God medelijden met ons hebben en verenigen wat verdeeld is, en wanneer er één kudde is, dan hebben wij allen opnieuw één voorganger, onze Heere Jezus Christus.”

Tenslotte citeert Athanasius Johannes 10:16. Hij hoopt dat God Zich in barmhartigheid zal ontfermen over de kerk te Antiochië, om te verenigen wat verdeeld is. Zo zal het weer één kudde worden, met Christus als de enige Herder.

De context van deze brief is sterk ecclesiologisch karakter. De manier waarop Athanasius de woorden uit Johannes 10:16 toepast, past geheel binnen de context van de kerk in Antiochië. Het één-zijn van de kudde wordt hiermee dus niet gerelateerd aan de eenwording tussen Jood en heiden, of christen en heiden, maar staat in het teken van een hereniging tussen de kerk en berouwvolle terugkerende schapen die afgedwaald waren. De “kudde” wordt in dit geval toegepast op de gemeente van Antiochië, de Herder is Jezus Christus Zelf. Deze zienswijze en de manier waarop Joh. 10:16 ingezet en uitgelegd wordt, komt in meerdere opzichten overeen met de interpretatie van Cyprianus, zoals zichtbaar in zijn *De ecclesiae catholicae unitate* en *Epistolae*, in Tertullianus’ *De Pudicitia* en in Clemens van Alexandrië’ *Paedagogus*.

7.7 Basilius van Caesarea (330 – 379)

Basilius van Caesarea werd in Cappadocië geboren omstreeks het jaar 330. Tijdens zijn opleiding in Caesarea Mazaca – het huidige Kayseri in Turkije – ontmoette hij Gregorius van Nazianze Nazianus, met wie hij levenslang bevriend zou blijven. Samen studeerden ze in Constantinopel en in Athene. In het jaar 356 keerde Basilius terug naar Caesarea en gaf hij onderwijs in de retorica. Van 358 tot 362 vormde hij het hoofd van een klooster dat door hem zelf werd opgericht. In 363 werd hij tot priester gewijd in de kerk van Caesarea.

Als theoloog was Basilius een uitgesproken voorstander van de geloofsbelijdenis van Nicea. Hij gold als een bekend prediker, die exegetiseerde in de allegoriserende lijn van Origenes. Daarnaast had hij veel oog voor de praktijk van het christelijke leven, wat onder andere resulteerde in een actieve zorg voor armen en zieken.⁴⁰⁷ Basilius van Caesarea, zijn broer Gregorius van Nyssa en Gregorius van Nazianze worden beschouwd als de drie grote Cappadocische kerkvaders.

---

⁴⁰⁷ Zie Frend, W.H.C. (1984), p. 631, die deze ontwikkeling als volgt karakteriseert: “He staffed schools, orphanages and hospitals. If suited, he had scope for study as well as work. [...] It came as near as any movement within the early church to a Christianity that aimed at changing society and transforming organized religion into a social as well as an individual creed.”

Basilius van Caesarea overleed in januari 379.⁴⁰⁸

Homilia in Psalmos

Het eerste fragment dat we hier willen bespreken is afkomstig uit Basilius van Caesarea's commentaar op Psalm 29. In dit fragment wijst hij aan de hand van Psalm 29:2⁴⁰⁹ op de gedachte dat de Heere alleen te vereren is op de plaats die Hij daartoe heeft geheiligd.

“Vereer de Heere in Zijn heilige hof. Na het brengen van de vruchten die vereist werden is de verering noodzakelijk. Maar niet de verering die buiten de kerk plaatsvindt, maar die zich voltrekt in de hof van God Zelf. ‘Verzin voor Mij geen eigen hoven en synagogen’ zegt Hij. Eén hof is aan God gewijd. Eerst was deze hof de synagoge van de Joden. Maar, na de zonde jegens Christus werd deze hof in de steek gelaten.”

Dat heiligdom – of: hof – is de kerk. Vervolgens maakt de auteur duidelijk dat dit heiligdom eerder samenviel met de synagoge(n) van de Joden. Na de verwerping van Christus is dit veranderd en heeft Christus Zijn eigen hof – of: stal – naast die van de Joden geplaatst. In deze context worden de eerste woorden van Joh. 10:16 geciteerd:

“Daarom heeft de Heere ook gezegd: ‘Ik heb ook nog andere schapen, die van deze stal niet zijn’. Door degene van de heidenen die voorbestemd zijn om gered te worden te noemen, laat Hij Zijn eigen stal staan naast de stal van de Joden.”

In deze uitleg zien we dat Basilius Christus' stal gelijkstelt aan de kerk en dat deze kerk apart staat van de synagoge van de Joden. Deze duiding werpt in de eerste plaats licht op Basilius' duiding van de verhouding tussen Joden en heidenen. De gezamenlijke verering van God vindt namelijk plaats in de kerk, buiten de Joodse hof. Een vergelijkbare duiding werd eerder zichtbaar bij Eusebius van Caesarea, in *Peri theophaneias*.

⁴⁰⁸ Cancik, H. (1997), deel 2, p. 459-461; Clarke, W. K. (2013). *St Basil the Great: A Study in Monasticism*. Cambridge: Cambridge University Press, p. 16-62; Dumitrașcu, N. (2018). *Basil the Great: Faith, Mission, and Diplomacy in the Shaping of Christian Doctrine*. Oxfordshire: Taylor & Francis Group; Druzhinina, O. (2016). *The Ecclesiology of St. Basil the Great: A Trinitarian Approach to the Life of the Church*. Eugene OR: Pickwick Publications; Friend, W.H.C. (1984), p. 630-631; Hanrahan, J. (1979). *St. Basil the Great; A Life with Excerpts from His Works*. Toronto: Basilian Press; Hildebrand, S. M. (2014). *Basil of Caesarea*. Grand Rapids: Baker Academic; Meredith, A. (1995). *The Cappadocians*. Crestwood, NY: St. Vladimir's Seminar Press; Nuchelmans, J. (1965-1985), p. 452-454; Rousseau, P. (1994). *Basil of Caesarea*. Berkeley CA: University of California Press.

⁴⁰⁹ “Geeft den HEERE de eer Zijns Naams, aanbidt den HEERE in de heerlijkheid des heiligdoms.”

Vervolgens duidt hij de “andere schapen” uit Joh. 10:16 als “de heidenen die voorbestemd waren om gered te worden” (*qui ex gentibus ad salutem praeordinati sunt*). Op deze manier wordt Joh. 10:16 direct verbonden aan de uitverkiezing. De expliciete verbinding tussen Gods verkiezing en Joh. 10:16 is eerder aangetroffen bij Origenes, in zijn commentaar op Romeinen 11. De manier waarop Basilius van Caesarea in dit fragment deze zaken aan elkaar verbindt, heeft overeenkomsten met de redenering van Origenes, maar gaat tegelijkertijd verder. Bij Basilius functioneert Joh. 10:16 als hét Bijbelse argument voor de positionering van Christus' stal (naast de stal van de Joden) voor de ‘schapen’ uit de heidenvolken die daartoe voorbestemd zijn. Hiermee valt de nadruk op het perspectief van de uitbreiding van het heil onder de heidenvolken.

Verderop in het fragment komt naar voren dat hij ‘de hof’ uit Psalm 29 vergelijkt met een hemelse woonplaats:

“Degenen die buiten die heilige hof was mocht God niet aanbidden, maar alleen degene die binnen haar was. Opdat niet iemand die buiten haar (d.i. de heilige hof) was, noch iemand die door de mensen naar buiten meegetrokken zou worden en het zou afwennen om in de hof des Heeren te zijn [dit zou doen]. Want velen staan in de gebedshouding, maar bevinden zich niet in de hof, door de zwerftocht van hun ziel (of: geest) en de verstrooidheid van hun verstand, door de zorg die men zich getroost in dat wat vergankelijk of zinloos is. Maar het is mogelijk om de hof, wanneer men op een hoger plan gekomen is, te beschouwen als een hemelse woonplaats. Daarom zullen degenen die daar gepland zijn, in het huis van de Heere, dat wil zeggen: in de kerk van de levende God, daar ‘bloeien in de voorhoven van onze God’. Degene die echter zijn buik, zijn roem, zilver of nog iets anders, dat hij meer dan al het andere vereerd heeft, tot God maakt, die vereert én God niet, én is niet in Zijn heilige hof, ook al schijnt hij de fysieke samenkomsten waardig te zijn.”

Nadat Basilius een duidelijke verbinding heeft gelegd tussen ‘de kudde’ uit Joh. 10:16 en ‘de hof’ uit Psalm 29:2, krijgt ‘de hof’ in het vervolg van dit fragment ook de betekenis van ‘een hemelse woonplaats’. Op die manier worden de woorden uit Joh. 10:16 ook van een eschatologische betekenis voorzien. Een dergelijk perspectief is eerder zichtbaar geworden bij de bespreking van fragmenten van Clemens van Alexandrië (*Paedagogus, Stromata*) en Origenes (*Commentationum in Epistolam S. Pauli ad Romanos Praefatio*).

De Moralia

Het volgende fragment is afkomstig uit Basilius' *Moralia*. In dit geschrift geeft hij de christelijke kerk verschillende instructies mee, onder andere over de manier waarop de kerk zich dient te verhouden tot degenen die niet tot de kerk behoren.

“Het is van belang dat er niet alleen zorg wordt gedragen voor degenen die aanwezig zijn, maar ook voor hen die dat niet zijn en dat men alles moet doen al naar gelang de noodzaak van de opbouw (van de gemeente) zal vereisen. ‘Ik heb nog andere schapen, die van deze stal niet zijn; deze moet Ik ook toebrengen; en zij zullen Mijn stem horen; en het zal worden één kudde, en één Herder’.”

Joh. 10:16 wordt hier in zijn geheel geciteerd. In deze leerregel voor de kerk gebruikt Basilius Joh. 10:16 als legitimatie voor zijn standpunt dat je als kerk ook zorg dient te dragen voor hen die (nog) buiten de kerk zijn. Vanuit de context van deze leerregel wordt niet geheel duidelijk of Basilius bij het beschrijven van de doelgroep uitsluitend denkt aan personen die nooit tot de kerk hebben behoord, of wellicht ook aan diegenen die dat voorheen wel deden, maar nu niet meer. In ieder geval wordt hier duidelijk gerefereerd aan het missiologische perspectief dat vanuit Joh. 10:16 naar voren komt, waarbij de nadruk ligt op het toebrengen van “andere schapen, die niet van deze stal zijn”. In de chronologische bestudering van de vroegchristelijke fragmenten tot op dit moment is Basilius van Caesarea’s inzet van Joh. 10:16 in de *Moralia* de eerste keer dat dit Bijbelwoord in het kader van een opdracht wordt geplaatst: Joh.10:16 wordt als motiverende reden gegeven voor het zorgdragen van degenen die zich nog buiten de kerk bevinden. Het perspectief van uitbreiding dat in dit gedeelte naar voren komt sluit aan bij de inzet van Joh. 10:16 in Basilius’ *Homilia in Psalmos*.

Commentarius in Isaiam prophetam

Het derde fragment van Basilius dat we willen bespreken is afkomstig uit zijn commentaar op het Bijbelboek Jesaja en spitst zich toe op Jes. 1:12.⁴¹⁰ In dit fragment wijst de auteur op het veroordelende karakter van de context van Jesaja 1:12. In deze perikoop wordt Israël vergeleken met het goddeloze Sodom en Gomorra (1:10) vanwege de vele overtredingen van Gods wetten. Tegen hen wordt gezegd: “Het zal jullie niet vergund worden Mijn hof te vertrappen.” Hiermee komt het volk Israël buiten de plaats van de godsvrucht te staan:

“Het zal jullie niet vergund worden Mijn hof te vertrappen. Angstaanjagend is deze bedreiging voor hen die ze verstaan, maar sommige van hen die uit de kerk komen zijn ongevoelig voor deze strafen zij die met Hem in contact kunnen komen zijn laks en nonchalant. Zij die geoordeeld zijn vanwege hun overtredingen maken zich daar helemaal niet druk over. Het Woord toont de schandelijke binnenkomst van hen die zo worden beschuldigd als mensen die het heilige vertrappen. Degene die volmaakt is, gaat zelfs in het heilige der heiligen dat achter het gordijn is, nog eerder naar binnen, dat wil zeggen, wanneer men het lichamelijke gepasseerd is, zal hij zich bezighouden met het zuivere aanschouwen van de goddelijke

gedachten. Degene die er nog maar net toe gebracht is om vroomheid te betrachten, aan hem wordt toegestaan om alleen in het voorhof te verkeren. Maar degene die daarvan verstoten is, bevindt zich buiten de plaatsen van de godsvrucht. Hoe groot is daarom het gevaar, dat ook wat iemand schijnt te hebben, zelfs dát van hem wordt weggenomen. Deze les krijgt Israël; maar dezelfde les geldt ook voor ons. De heilige die God echter boven alles liefheeft, die verwelkomt alle tekenen en symbolen van God in het bijzonder en zegt: Mijn ziel verlangt en bezwijkt van verlangen naar de voorhoven van de Heere.⁴¹¹ Hij weet immers dat het op geen andere manier mogelijk is om als een bloem te ontluiken en te beginnen met vrucht dragen, tenzij hij zich bevindt in de voorhoven van de Heere. En God, die hen weldoet, verdrijft hen uit de Joodse voorhof, opdat zij hun toevlucht zoeken tot de voorhof van de schapen van Christus opdat het wordt ‘één kudde en één Herder’.”

De les die Israël krijgt, wordt door Basilius in zekere zin toegepast op de Nieuwtestamentische kerk. “Deze les krijgt Israël; maar dezelfde les geldt ook voor ons.” Het voorhof wordt vergeleken met de kerk, de door God aangewezen ‘voorhof’. Hier bevindt zich de gelovige die “nog maar net gebracht is om vroomheid te betrachten.” Met woorden uit Psalm 84 geeft hij aan dat gelovigen verlangen naar deze ‘voorhof’, als de plaats waar men kan “beginnen met vrucht dragen”. Het ‘heilige der heiligen’ staat model voor de hemelse heerlijkheid, die de gelovige na dit leven bereid is. De ongelovigen, die zich niets aantrekken van de straf waarmee de HEERE in Jes. 1:12 dreigt en in overtreding van Gods gebod leven, worden verstoten uit ‘het voorhof’.

Het fragment eindigt met het citeren van de laatste woorden van Joh. 10:16. Hiermee lijkt Basilius voort te borduren op de verbinding tussen de metafoor van het (voor)hof en Joh. 10:16, zoals deze ook zichtbaar werd in de *Homilia in Psalmos*, naar aanleiding van Psalm 29. In het fragment uit de *Commentarius in Isaiam prophetam* wordt echter nog duidelijker wat Basilius bedoelt: de Nieuwtestamentische voorhof, de “voorhof van de schapen van Christus”, is de kerk. Hij maakt heel duidelijk dat dit wat hem betreft een ander ‘voorhof’ is dan de “Joodse voorhof”. Gelovigen uit het Jodendom worden uit de Joodse voorhof ‘verdreven’ om zich bij Christus’ schapen en enige kudde te voegen; de Nieuwtestamentische kerk. Op die manier wordt het ‘één kudde en één Herder’ (Joh. 10:16).

Met de inzet van Joh. 10:16 maakt Basilius van Caesarea -aan de hand van de verbinding met de metafoor van de voorhof- duidelijk dat het ‘voorhof van Christus’ schapen’ een andere voorhof is dan het ‘Joodse voorhof’. De nadruk die hij op dit onderscheid legt, is nog niet eerder op deze manier zichtbaar geworden. Dit is evenwel een belangrijke conclusie die licht werpt op de ontwikkeling van de zienswijze van de Vroege Kerk op de verhouding tussen gelovigen uit

⁴¹⁰ “Wanneer gijlieden voor Mijn aangezicht komt te verschijnen, wie heeft zulks van uw hand geëist, dat gij Mijn voorhoven betreden zoudt?”

⁴¹¹ Psalm 84:3.

Joden en heidenen. Deze exegetische lijn is eerder gevonden bij Eusebius van Caesarea (*Peri Theophaneias*) en in Basilius van Caesarea's commentaar op Psalm 29.

Het laatste fragment dat we hier willen belichten is eveneens afkomstig uit Basilius' commentaar op het Bijbelboek Jesaja en richt zich op Jes. 5:5-7.⁴¹²

“Ik zal’, zegt de Schrift, ‘zijn scheidingsmuur wegnemen’. Het past hier om ‘fragmon’ te interpreteren als de geboden van de wet of als Israël, op grond van de brief van Paulus aan de Efeziërs, als hij zegt: ‘Hij is het die de middelmuur van het afscheidsel heeft weggenomen, Hij die de wet van de geboden door Zijn besluiten te niet heeft gemaakt (Ef. 2:14-15). Want diezelfde middelmuur scheen ook een bescherming van Israël te zijn en een verhindering voor vermenging en éénwording met de volkeren, omdat ze – vanwege het zware juk van de wet – ervoor huiverden te komen tot de aanvaarding van het Woord van de godsvrucht (ware vroomheid). Degene dus, Die door Zijn leringen, dat wil zeggen door Zijn hemelhoge beschouwingen de vleselijke en nederige observaties van de letter van de wet teniet heeft gemaakt, Hijzelf heeft de middelmuur des afscheidsels ontbonden, Hij heeft Zijn eigen volk niet zonder bescherming achtergelaten, maar ze rondom in één stal ingesloten, opdat het zou worden één kudde en één Herder.”

De figuurlijke muur die het volk Israël als de wijngaard ommuurde, wordt in dit fragment door de auteur Nieuwtestamentisch geïnterpreteerd als “middelmuur van het afscheidsel” dat Israël scheidde van de volkeren. God Zelf zal deze muur, die de heidenen belette te komen tot het Woord van de ware vroomheid, wegnemen. Zo kan de eenwording tussen de volken ontstaan, waarbij de auteur een beroep doet op de brief van Paulus aan de Efeziërs en de laatste woorden uit Joh. 10:16 worden geciteerd.⁴¹³ Gods volk, uit Jood en heiden, wordt door God Zelf beschermd in Zijn stal. De verbinding die Basilius in dit fragment laat zien tussen Jesaja 5:5, Efeze 2:14 en Johannes 10:16, plaatst het gebruik van laatstgenoemde tekst in eenzelfde licht als bij de verklaring van Psalm

⁴¹² “Nu dan, Ik zal ulieden nu bekend maken, wat Ik Mijn wijngaard doen zal; Ik zal zijn tuin wegnemen, opdat hij zij tot afweiding; zijn muur zal Ik verscheuren, opdat hij zij tot vertreding. En Ik zal hem tot woestheid maken; hij zal niet besnoeid, noch omgehakt worden, maar distelen en doornen zullen daarin opgaan; en Ik zal den wolken gebieden, dat zij geen regen daarop regenen. Want de wijngaard van den HEERE der heerschenen is het huis van Israël, en de mannen van Juda zijn een plant zijner verlustigingen; en Hij heeft gewacht naar recht, maar ziet, het is schurftheid, naar gerechtigheid, maar ziet, het is geschreeuw.”

⁴¹³ Ef. 2:14-15: “Want Hij is onze vrede, Die deze beiden een gemaakt heeft, en den middelmuur des afscheidsels gebroken hebbende, heeft Hij de vijandschap in Zijn vlees te niet gemaakt, namelijk de wet der geboden in inzettingen bestaande; opdat Hij die twee in Zichzelfen tot een nieuwen mens zou scheppen, vrede makende; (...)”

29 en Jes. 1:12, waarbij de éénheid tussen gelovigen uit Joden en heidenen centraal staat. Deze toepassing sluit nauw aan bij vroegere exegese van Eusebius van Caesarea (*Peri Theophaneias*).

7.8 Didymus de Blinde (313 – 398)

Didymus de Blinde (geboren in 313 in Alexandrië) was een leerling van Origenes. Hij was monnik in Egypte. Hoewel hij in die hoedanigheid mogelijk een groot aantal exegetische en dogmatische werken heeft geschreven, is slechts een gering aantal werken bewaard gebleven. Een belangrijke reden hiervoor is zijn veroordeling op het Concilie van Constantinopel (553), waar hij als vermeend aanhanger van het gedachtegoed van Origenes werd veroordeeld. Eén van zijn bekendste werken is het door Hieronymus vertaalde *De Spiritu Sancto*, dat handelt over het werk van de Heilige Geest. In zijn bijbelcommentaren wordt zichtbaar dat Didymus in zijn uitleg trouw is aan de allegoriserende exegese zoals die in Alexandrië gangbaar is geweest. In zijn werken wordt op verschillende plaatsen zichtbaar dat hij de leer van de Drie-eenheid en de leer van het credo van Nicea krachtig verdedigde. Didymus de Blinde stierf omstreeks het jaar 398.⁴¹⁴

Commentarii in Zacchariam

Het eerste fragment dat aandacht verdient, is afkomstig uit een uitgebreid commentaar op het Bijbelboek Zacharia. Dit gedeelte spitst zich toe op de exegese van Zacharia 11:7b-9a.⁴¹⁵ Hierin krijgt Johannes 10:16 een belangrijke plaats toebedeeld:

“De profeet Zacharias bericht de woorden over de twee stokken die hij voor zichzelf genomen heeft, bezien vanuit het standpunt van de Redder. Uitgaand van de stokken bedoelt de profeet in het voorafgaande niets anders dan de scepter van het koninkrijk. Daar zijn het symbolen van! Immers, het hele geslacht van de mensen is verdeeld in het volk uit de besnijdenis en in

⁴¹⁴ Zie voor meer over Didymus de Blinde: Bayliss, G. D. (2015). *The Vision of Didymus de Blinde the Blind: A Fourth-century Virtue-origenism*. Oxford: Oxford University Press; Cancik, H. (1997), deel 3, p. 554; Cross, F. L. (2009). *Didymus de Blinde the Blind, Oxford Dictionary of the Christian Church*. Oxford: Oxford University Press; Hicks, J. D. (2015). *Trinity, Economy, and Scripture: Recovering Didymus de Blinde the Blind*. University Park PA: Eisenbrauns; Layton, R. (2004). *Didymus de Blinde the blind and his circle in late-antique Alexandria*. Champaign, IL: University of Illinois Press; Müller, G. (1976–2004). *Theologische Realenzyklopädie*. Berlin: De Gruyter, Deel 8, p. 741-746; Nuchelmans, J. (1965-1985), p. 860-861; Rogers, J. M. (2017). *Didymus de Blinde the Blind and the Alexandrian Christian Reception of Philo*. Atlanta GA: SBL Press, met name p. 1-9; Young, F. (2010). “*Didymus de Blinde the Blind*”. *From Nicaea to Chalcedon: a guide to the literature and its background*. Londen: SCM Press, in het bijzonder p. 91–101.

⁴¹⁵ “...en ik heb mij genomen twee stokken, den een heb ik genoemd LIEFELIJKHEID, en den anderen heb ik genoemd SAMENBINDERS; en ik heb die schapen geweid. En ik heb drie herders in een maand afgesneden; want mijn ziel was over hen verdrietig geworden, en ook had hun ziel een walg van mij. En ik zeide: Ik zal ulieden niet meer weiden.”

de kerk die genoemd is naar de heidenen; Hij is de God van de Joden en van de heidenen, Die tegelijk hun Koning is en Degene is Die voor Zichzelf de twee scepters heeft genomen, opdat Hij uit die beiden één Koninkrijk (voor Zichzelf) zou oprichten. De profetie kan uit het Evangeliewoord begrepen en uitgelegd worden. Want zoals er één koninkrijk onder één Koning tot stand gekomen is, uit heidenen en uit Joden die tot geloof gekomen waren, zo wordt het ook één kudde onder één Herder die waarachtig is en Zijn ziel heeft gesteld voor Zijn schapen. Zó is nu het evangeliewoord dat door de Verlosser (aan ons) verkondigd is: En zie, Ik heb ook andere schapen die van deze stal niet zijn; ook die moet Ik samenbrengen en zij zullen luisteren naar Mijn stem, opdat zij één kudde worden en één Herder. Waarbij Hij met 'de anderen' niet bedoelt dat zij schapen zijn van de Joodse stal maar van de heidenen die geloven in het Evangelie."

Wat ons in deze passage opvalt, is dat het gebruik van een Nieuwtestamentisch tekstwoord dient om de profetische boodschap in het Oude Testament te verklaren. Op deze manier wordt Johannes 10:16 ingevoerd als sleutel om de Nieuwtestamentische betekenis in Zacharia's profetie te ontdekken. De betekenis van het Schriftgedeelte uit Zacharia wordt op deze manier niet beperkt tot het samengevoegd worden van de twaalf stammen van Israël, maar krijgt een universele betekenis. De gehele christelijke kerk bestaat immers uit mensen met één van deze twee achtergronden: gelovigen uit de Joden en gelovigen uit de heidenen. Beide groepen zullen – naar het woord van Joh. 10:16 – tot één worden gemaakt. Op meerderde plaatsen in deze passage benoemt Didymus expliciet het geloof als datgene dat Jood en heiden één maakt.

In zijn duiding in bovenstaand fragment staat de verhouding tussen gelovigen uit Joden en heidenen centraal. Ondanks het verschil in achtergrond tussen beide groepen zullen zij onder leiding van Christus de Herder tot één kudde worden gemaakt. Deze exegese sluit aan bij die van Eusebius van Caesarea (*Peri Theophaneias*) en Basilius van Caesarea (*Homilia in Psalmos, Commentarius in Isaiam prophetam*).

Het commentaar op Zacharia 11:7b-9a eindigt met het volgende fragment. Hoewel de context van het fragment niet heel duidelijk laat zien welke tijd hij op het oog had, lijkt Didymus met het citeren van Rom. 15:10 ook de eschatologische relevantie van dit gedeelte te willen aangeven. De vervolmaking van de eenheid tussen Christus' schapen uit de Joden en heidenen zal uiteindelijk plaats vinden in de hemelse heerlijkheid:

"En hetzelfde (kunnen we zeggen) met betrekking tot het feit dat er twee kuddes onder één Herder zijn gekomen, als over de twee scepters die onder dezelfde Koning gekomen zijn. Wanneer zal dit anders zijn vervulling gaan krijgen dan op het moment wanneer het tekstwoord: "Verheugt u, o heidenen, samen met Zijn volk", zijn (heerlijke) uitkomst zal ontvangen?"

In het vervolg van zijn uitleg van Zacharia 11:7-9 kent Didymus de Blinde een expliciet buitentijdige duiding aan de woorden uit Johannes 10:16 toe. Het accent verschuift hiermee van de eenwording tussen 'Joden en heidenen' naar een eenwording van 'levenden en doden', die bijeengebracht worden onder de éne Koning.

"De tekst 'En ik heb nog andere schapen die niet van de stal zijn' zou ook nog op een andere manier kunnen worden uitgelegd, waarbij 'de stal van de schapen' staat voor deze aardse wereld, waarin zij die het lichaam dragen nog altijd leven, terwijl de zielen die daarvan bevrijd zijn ondertussen verblijven in een onderaardse plaats, zielen die de goede Herder juist bijeenbrengt, Die dat geworden is voor hen toen Hij is gestorven voor allen, opdat Hij zou heersen over de levenden en de doden. Aangezien Eén heerst over doden en levenden met een koninklijke kracht en met de kennis van een Herder, zijn de twee troepen en de twee koninkrijken één geworden."

'De stal' krijgt hier de betekenis van deze wereld, terwijl de 'schapen die niet tot deze stal behoren' worden geduid als degenen die reeds gestorven zijn en zodoende bevrijd zijn van het aardse lichaam en in een onderaardse plaats verkeren. Deze exegese geeft een eschatologische duiding aan de woorden van Joh. 10:16, in lijn met de exegese zoals die zichtbaar werd bij de behandelde fragmenten van Clemens van Alexandrië (*Paedagogus, Stromata*), Origenes (*Homelie in librum Jesu Nave, Commentariorum in Epistolam S. Pauli ad Romanos Praefatio*) en Basilius van Caesarea (*Homilia in Psalmos*).

Een volgende verwijzing naar Joh. 10:16 is te vinden in een fragment dat eveneens afkomstig is uit Didymus de Blinde' commentaar op Zacharia, maar nu gericht is op hoofdstuk 11:14.⁴¹⁶ Het herstel van Israël en de betekenis van deze profetie voor de kerk van vandaag staan hierbij centraal. In deze passage wordt de profetie van Zacharia 11:14 allereerst nader uitgelegd aan de hand van de profetieën van Hosea en Ezechiël. Daarbij worden de laatste woorden van Johannes 10:16 gebruikt om de geprofeteerde eenheid tussen Juda en Israël te benadrukken.

"Over dit herstel wordt in de profeet Hosea gesproken, wanneer de koning over alles zegt: de zonen van Israël en de zonen van Juda zullen zich verzamelen en zij zullen zichzelf een heerschappij stellen en zij zullen opkomen uit de aarde, omdat de dag van Jizreël groot is."⁴¹⁷

We moeten stilstaan bij (deze) profetie die duidelijk maakt dat degenen die voor één koninkrijk bestemd zijn, uit de aarde omhoogkomen, zij die zich kennelijk onder in de aarde bevonden,

⁴¹⁶ "Toen verbrak ik mijn tweeden stok, SAMENBINDERS, te niet doende de broederschap tussen Juda en tussen Israël."

⁴¹⁷ Hos. 2:2.

omdat ze in onenigheid ten opzichte van elkaar verkeerden, berooid als ze waren van een enkelvoudig leiderschap/ een eenduidige heerschappij. Toen het verbond van het schisma in het midden van Juda en Israël zijn werk had gedaan voor een tijd, ontstond er door de genade van de Verlosser een ontbinding en bevrijding daarvan, opdat de staf die ‘band’ werd genoemd, zoals vroeger weer onder één Koning zou komen, omdat de diversiteit die door de scheidingen was ontstaan, verdwenen was, onder één Koning. Die een opvolger was van Juda, zodat het één Herder en één kudde werd onder één legaal aangestelde koning, die over ieder volk heersen zou. (...)”

Vervolgens worden deze profetieën Christocentrisch belicht en worden de twee staven (of: stokken) uit Zacharia 11:7 betrokken op het Joodse volk en de heidenvolken.

“Nu de overeenkomst tussen het profetische raadsel met betrekking tot de verdeling van de ene heerschappij in twee koninkrijken duidelijk geworden is, alsook van het herstel van die beide koninkrijken in één koninkrijk overeenkomstig de profetie van Hosea, is het passend om na [de uitleg van] de geschiedenis, de feiten met betrekking tot de twee staven, die de Zoon van God voor Zichzelf genomen heeft, op de juiste manier te bezien. Want door deze staven moet men het ervoor houden dat de roeping van twee volken aangeduid wordt, van het volk van de heidenen en van degenen uit de besnijdenis die samengesmolten zijn tot één scepter van het koninkrijk, overeenkomstig de betekenis van de volgende tekst van de apostel: “Want Hij is onze vrede, Die beiden één gemaakt heeft. En door de tussenmuur die scheiding maakte af te breken, heeft Hij de vijandschap in Zijn vlees tenietgedaan, namelijk de wet der geboden, die uit bepalingen bestond, opdat Hij die twee in Zichzelf tot één nieuwe mens zou scheppen en zo vrede zou maken (Ef. 2:14-15)”.

Met het citeren van Efeze 2:14-15 onderstreept Didymus de Nieuwtestamentische werkelijkheid van de Oudtestamentische profetie van Zacharia. De verbinding die hij legt tussen Efeze 2:14-15 en Joh. 10:16 is eerder voorgekomen bij Basilius van Caesarea's exegese van Jes. 5: 5-7 en zal in de verdere exegeseontwikkeling van Joh. 10:16 een belangrijke plaats krijgen. Hiermee legt Didymus de Blinde de nadruk op de eenheid tussen gelovigen uit het Joodse volk en uit de heidenvolken en ligt het accent bij de inzet van de woorden uit Johannes 10:16. Deze exegetische lijn valt samen met de manier waarop Joh. 10:16 een plaats kreeg in de uitleg van Zacharia 11:7-9 en zoals eerder beschreven bij Eusebius van Caesarea (*Peri Theophaneias*) en Basilius van Caesarea (*Homilia in Psalmos, Commentarius in Isaiam prophetam*).

7.9 Gregorius van Nazianze (330 – 390)

Gregorius van Nazianze werd rond 330 geboren in Nazianze. Voordat hij docent werd te Athene, volgde hij onder andere een retorische en literaire opleiding. Na een korte periode in Athene sloot hij zich aan bij zijn vriend Basilius van Caesarea de Grote in een klooster aan de Zwarte Zee.

Samen zouden zij de grondleggers van het Oosterse kloosterleven worden. In het jaar 362 werd Gregorius door zijn vader – een bisschop – tot priester gewijd. Samen met Basilius van Caesarea streed hij tegen het gedachtegoed van Arius. Gregorius heeft zodoende een belangrijke bijdrage geleverd in de ontwikkeling van de theologie met betrekking tot de leer van de Drie-eenheid.⁴¹⁸ In 381 werd Gregorius van Nazianze voor een korte periode bisschop van Constantinopel. Hij overleed in 390.⁴¹⁹

Orationes

De te behandelen passage uit de *Orationes* is onderdeel van een schrijven van Gregorius aan broeders van een klooster. Hierin komt hij terug op een conflict dat voor verwijdering tussen hem en de broeders heeft gezorgd. Tegelijkertijd wordt duidelijk dat de ruzie is bijgelegd. Waar er eerst sprake was van vijandigheid, afstand en verbitterdheid, “wordt de breuk die ons overkwam in de diepte van de vergetelheid geworpen”. Zij “die Christus hadden gedeeld”, zijn nu opnieuw één geworden:

“Maar nu, nu het verdriet, de pijn en de benauwdheid verdwenen is, nu wij één geworden zijn, wij die uit de Ene zijn, en wij die van de Drie-eenheid zijn en die eensgezind zijn, gelijkgestemd en gelijk van eer zijn, dat wil zeggen: wij die eigendom van de Logos zijn, zijn niet behept met een levenshouding die daar niet bij past, wij die het eigendom van de Geest zijn, niet tegen elkaar, maar mét elkaar ijverend voor de goede zaak, wij die aanhangers van de Waarheid zijn, hetzelfde bedenkend en sprekend, wij die van de Wijsheid zijn, goed op Hem afgestemd, wij die van het Licht zijn, als mensen die zich als op de dag goed gedragen⁴²⁰, wij die van de Weg zijn, allen een rechte weg aanhoudend, wij die van de Deur zijn, en allemaal binnen zijn, wij die van de stal en de Herder zijn, zachtmoedig en van dezelfde stal en van één Herder, die ons als herder leidt, en ook niet onder de uitrusting van iemand die de schapen van de weidende kudde in de afgrond helpt, of van iemand die ze blootstelt aan de wolven en de gevaarlijke rotswanden, maar van iemand die zowel heel goed om zich heen gekeken heeft alsook zeer ervaren is, nu wij het eigendom zijn geworden van Hem die geleden heeft voor

⁴¹⁸ Beeley, C. A. (2008). *Gregory of Nazianzus on the Trinity and the Knowledge of God: In Your Light We Shall See Light*. Oxford: Oxford University Press, p. 187 – 234. Zie ook: Friend, W.H.C. (1984), p. 637.

⁴¹⁹ Zie voor meer over Gregorius van Nazianze:

Beeley, C. A. (2008). *Gregory of Nazianzus on the Trinity and the Knowledge of God: In Your Light We Shall See Light*. Oxford: Oxford University Press, p. 187 – 234; Cancik, H. (1997), deel 4, p. 1214-1215; Friend, W.H.C. (1984), p. 640-641; McGuckin, J. A. (2001). *St. Gregory of Nazianzus: An Intellectual Biography*. Crestwood, NY: St Vladimirs Seminary Press; McLynn, N. B. (1998). *Gregory Nazianzen*. *Journal of Early Christian Studies*, Volume 6, Number 3, p. 463-483; Nuchelmans, J. (1965-1985), p. 1228-1229; Ullmann, K. (2016). *Gregorius van Nazianze von Nazianz, der Theologe; ein Beitrag zur Kirchen- und Dogmengeschichte des vierten Jahrhunderts*. Norderstedt: Hansebooks.

⁴²⁰ Rom. 13:13-14.

ons, terwijl wij samen met Hem lijden, en anderen tegelijk helpen hun lasten te dragen, nu wij het eigendom zijn van het Hoofd en samen met Hem één lichaam vormen, samengevoegd overeenkomstig de volledige gemeenschap met de Geest;”

Opvallend is het gebruik van meerdere metaforen uit het Johannesevangelie ter beschrijving van Christus als de Waarheid (14:6), het Licht (8:12), de Weg (14:6), de Deur (10:9) en, de Herder (10:16). Deze metaforen worden ingezet om de noodzakelijke eenheid tussen de broeders te benadrukken. Het citeren van het laatste gedeelte van Joh. 10:16 benadrukt de eenheidsgedachte die vanuit deze tekst opkomt. Hiermee wordt niet alleen de onderlinge eenheid benadrukt in het beeld van de kudde, maar wordt tegelijkertijd dezelfde afhankelijkheid van de éne Herder beleden. Deze zienswijze toont overeenkomsten met de inhoud van de fragmenten van Clemens van Alexandrië (*Paedagogus*), Tertullianus (*De Pudicitia*), Cyprianus (*De ecclesiae catholicae unitate* en *Epistola*) en Athanasius van Alexandrië (*Tomus ad Antiochenos*).

7.10 Amphilochius van Iconië (340 – 395)

Amphilochius van Iconië werd omstreeks het jaar 340 geboren in een welgestelde christelijke familie, waarschijnlijk in Caesarea. Na zijn rechtenstudie in Antiochië ging hij werken in Constantinopel. Al snel verwisselde hij zijn maatschappelijke carrière voor een godsdienstige in de nabijheid van zijn neef Gregorius van Nazianze, die hij bijstond op het concilie van Constantinopel in 381. Na zijn aanstelling als bisschop van Iconië in 374 startte Amphilochius met zijn theologie-opleiding. Zijn werken kenmerken zich door relatieve eenvoud, die sterk doet denken aan het werk van de latere Chrysostomus. Amphilochius' theologie is in lijn met de andere “Cappadocische vaders”. Een belangrijke bijdrage aan de theologie bracht hij met betrekking tot de godheid van de Heilige Geest. Hoewel zijn werk op dit thema verloren is gegaan, wordt de waarde van zijn bijdrage geïllustreerd door het feit dat Basilius van Caesarea van Caesarea zijn eigen werk over de Heilige Geest heeft opgedragen aan Amphilochius van Iconië. De doorwerking van zijn theologische gedachtegoed wordt zichtbaar in het feit dat zijn werk nog tijdens een concilie in 787 wordt geciteerd. Amphilochius van Iconië stierf zelf omstreeks het jaar 395.⁴²¹

Contra Haereticos

Het eerste fragment waarin Joh. 10:16 wordt gebruikt, komt voor in een apologetisch traktaat, *Contra Haereticos*. Hierin verwoordt hij hoe Christus op eenheid is gericht en hier alles aan doet, maar dat Zijn grote tegenstander, de duivel, het tegendeel probeert te bewerkstelligen. De

eenheid wordt gelegitimeerd als einddoel vanuit de Schrift. Daarvoor citeert Amphilochius Joh. 10:16 als een belangrijke tekst en ook als bewijsmateriaal voor deze visie:

“De catecheet van alle dwalingen is de duivel. Want zoals Christus de catecheet is van de katholieke kerk en Zichzelf voor haar overgegeven heeft, opdat Hij haar zou heiligen en Hij zichzelf aan de kerk zou voorstellen zonder vlek of rimpel of iets van die dingen, zo is ook de duivel, die gereed staat om te bedriegen en tweedracht te zaaien, de catecheet geworden van alle dwalingen. Immers, het geslacht van de mensen werd geleerd om één God te aanbidden, maar de duivel heeft veel goden met een valse naam gecreëerd. Waarom zeg ik ‘veel’? Hij heeft de hele schepping tot ‘god’ verheven, om de ongelukkige mens van Hem die werkelijk God is te laten wegzwerfen. Het was mogelijk om beelden van levende wezens in dieren en gevleugelde en kruipende dieren te zien, meer nog, haast alles dat van hout was, werd als god vereerd. En daarom heeft de Heer de menselijke natuur op zich genomen, waarbij Hij in het vlees was ten behoeve van het geslacht van de mensen, opdat Hij de polytheïstische dwaling zou weerleggen en (de gelovigen) tot de verering van Hem die werkelijk God is zou brengen door het bad van de wedergeboorte en de hele mensheid die verstrooid was geraakt samen zou brengen in één kerk. Haar sprak Hij aan als Zijn lichaam, ook (opdat) het woord vervuld zou worden: het zal zijn één kudde en één Herder.”

Zo stelt Amphilochius Christus en de duivel voor als de catecheten van deze wereld. Omdat de mensheid is weggezworven bij God – die werkelijk God is – is Christus Zelf naar de aarde gekomen om mensen die verstrooid waren door “het bad der wedergeboorte” (Tit.3:5) samen te brengen in één Kerk, Zijn lichaam. Dit ziet Amphilochius als de vervulling van de laatste woorden van Joh. 10:16, die hij dan ook als sluitstuk van zijn interpretatie citeert. In dit fragment ligt de nadruk in de eerste plaats op de gedachte dat Christus' kerk één is. Tegelijkertijd ontvouwt zich vanuit Joh. 10:16 een universeel perspectief. Amphilochius stelt immers dat het Christus is Die Zijn kinderen verzamelt uit de gehele mensheid. Dit perspectief staat in verbinding met de inzet van Joh. 10:16 op een manier zoals die zichtbaar werd bij Basilius van Caesarea in zijn *Homilia in Psalmos* en *Moralia*. Hier worden, als het gaat om de interpretatie van Joh. 10:16, vergelijkbare accenten gelegd.

De volgende passage uit dezelfde bron staat in een context waarin Amphilochius zich afvraagt of de betrokken *haeretici* waarover het hier gaat, hun geestelijke ouders wel eren. Eren zij hun vader, de priester? Eren zij hun moeder wel, de kerk, die hen heeft opgevoed? De vraag is dus: erkent de ketter hen wel als zodanig, ziet hij het grote voordeel wel in dat hij van hen heeft ontvangen, omdat hij door het toedoen van zijn geestelijke ouders de tirannie van de duivel ontvlucht is, ja door hun toedoen “christen” genoemd is, namelijk vanwege de doop?

⁴²¹ Voor meer over Amphilochius van Iconië, zie: Cancik, H. (1997), deel 1, p. 613; Datema, C. (1978). *Amphilochii Iconiensis*. Leuven: Leuven University Press, p. ix – xi; Florovsky, G. (2011). *The Eastern Fathers of the Fourth Century*. n.a.: Catoctin Creek Consulting LLC, p. 233-234; Nuchelmans, J. (1965-1985), p. 151.

“Wat zeg ik als christen? Hij heeft Christus zelf aangedaan. Want de Schrift zegt: ‘Allen van jullie die in Christus gedoopt zijn, hebben Christus aangedaan. Behalve natuurlijk wanneer je door de slang weer uitgekleeft bent. Wat betekent dat, met het oog op wat we bespraken? Erken je hen of heb je hen geweigerd? En wat zul je dan doen? Want als je hen die naar het vlees voortgebracht zijn niet in ere hebt gehouden en je degenen die jou wedergeboren deden worden door het bad van de wedergeboorte niet hebt erkend, waarvandaan is dan het leven van jou (te verwachten)? Maar aangezien je werkelijk verhuisd bent naar een ver land en het bij je passende deel van het vaderlijke vermogen verbruikt hebt, consumeer je nu de schillen van de Johannesbroodboom als eten en hoed je nu de varkens van de belangrijkste eerste burger. Deze man heeft immers geen schapen, want er is slechts één goede Herder en de kudde van Hem is ook één. Wat is nu het vermogen dat je verloren hebt? Dat is helder en opnieuw overduidelijk: het geloof en de gave die je door de doop ontvangen hebt. Immers, als gedoopte in Christus heb je Christus aangedaan, maar door zo uit de kerk te verhuizen heb je Christus ook weer uitgedaan.”

In dit fragment maakt hij aan diegenen die de kerk verlaten hebben (om als dwaalleraars ‘de varkens’ van iemand anders te hoeden) duidelijk dat de (ware) kerk één is, met maar één Herder. Heel duidelijk komt hier de vroegchristelijke visie met betrekking tot relatie tussen kerk en zaligheid naar voren: buiten de kerk wordt het ontvangen ‘vermogen’⁴²² (d.i.: het geloof en de gave die bij de doop ontvangen is) verloren en wordt Christus ‘uitgedaan’.⁴²³ De laatste woorden van Johannes 10:16 worden hier als Schriftuurlijk bewijs ingezet. Een dergelijke manier van spreken, waarbij de eenheid van de christelijke kerk centraal staat, is ook aanwezig bij Clemens van Alexandrië (*Paedagogus*), Tertullianus (*De Pudicitia*), Cyprianus (*De ecclesiae catholicae unitate* en *Epistolae*), Athanasius van Alexandrië (*Tomus ad Antiochenos*) en Gregorius van Nazianze (*Orationes*), zoals we in de voorafgaande passages van deze auteurs hebben kunnen constateren.

7.11 Chrysostomus (347 – 407)

Johannes Chrysostomus (347-407) geldt nog steeds als één van de bekendste vroegchristelijke schrijvers van de 4e eeuw. Hij wordt wel de grootste prediker van de patristische tijd genoemd.⁴²⁴ Omstreeks het jaar 367 werd hij gedoopt door bisschop Meletius en kort daarop werd hij benoemd tot lector in de kerk. Na verloop van tijd verschoof Chrysostomus’ aandacht van de retoriek naar

de theologie, en ging hij studeren bij Diodorus van Tarsus, oprichter van de theologische school van Antiochië. In deze periode werd de basis gelegd voor de -in zijn latere leven hem typerende- historisch-grammaticale exegese. Vanaf ca. 372 volgden enkele jaren waarin hij een sterk ascetisch leven leefde als kluisenaar. In 381 werd Chrysostomus in Antiochië benoemd tot diaken, en in 386 tot presbyter gewijd door bisschop Flavianus I. In zijn periode als presbyter genoot Johannes een hoge mate van populariteit onder het kerkvolk, met name vanwege zijn prediking. Deze kenmerkte zich enerzijds door het gebruik van retorica en anderzijds door een zoektocht naar de toepassing van de Bijbel in het hart en leven van de hoorders. Van Chrysostomus zijn veel teksten bewaard gebleven, waaronder ongeveer 700 preken en meer dan 240 brieven.⁴²⁵

Homiliae in Joannem

De eerste passage die is geanalyseerd, maakt onderdeel uit van één van Chrysostomus’ preken naar aanleiding van het Bijbelboek Johannes, waarbij haast elk afzonderlijk vers wordt uitgelegd en van commentaar wordt voorzien. Chrysostomus zet bij zijn exegese van Joh. 10:16 sterk in op de zekerheid van de uitkomst van Christus’ belofte. Het mag zijn hoorders niet verbazen dat andere schapen de Goede Herder zullen volgen en Zijn stem zullen horen. De tekstverwijzingen die Chrysostomus invoegt (Galaten 5:6⁴²⁶ en Efeze 2:15⁴²⁷) laten geen onduidelijkheid bestaan over de duiding van de identiteit van de ‘andere schapen’: het zijn de gelovigen uit de heidenvolken.

“Want Ik heb ook nog andere schapen,” zegt Hij, “die niet van deze schaapskooi zijn, ik moet hen ook (toe)brenge[n].” Merk opnieuw op dat het woord ‘moet’ dat hier wordt gebruikt, geen noodzakelijkheid uitdrukt, maar een verklaring is van iets dat zeker zal gebeuren. Alsof Hij had gezegd: “Waarom verbaast gij u als zij Mij zullen volgen en als Mijn schapen Mijn stem zullen horen? Wanneer gij anderen zult zien die Mij ook volgen en Mijn stem horen, dan zult u nog meer verbaasd zijn.” En weest niet beschaamd als u Hem hoort zeggen, die niet van deze schaapskooi zijn”, want het verschil heeft alleen met de Wet te maken, zoals ook Paulus zegt: “Noch de besnijdenis heeft iets, noch onbesnedenheid.” “Die moet ik ook brengen.” Hij

⁴²⁵ Voor meer over Chrysostomus, zie: Attwater, D. (1960). *St. John Chrysostom: Pastor and Preacher*. Londen: Catholic Book Club; Baur, C. (1959). *John Chrysostom and his time*. Westminster: Newman Press; Cancik, H. (1997), p. 1059-1061; Fahlbusch, E. (2005), Volume I, p. 475-477; Kelly, J. N. (1995). *Golden Mouth: The Story of John Chrysostom-Ascetic, Preacher, Bishop*. Ithaca, NY: Cornell University Press; Mayer, W. (2000). *John Chrysostom*. Londen: Routledge, p. 3-54; Nuchelmans, J. (1965-1985), p. 1581-1582; Wilken, R. L. (2004). *John Chrysostom and the Jews: Rhetoric and Reality in the Late 4th Century*. Eugene, OR: Wipf & Stock Publishers.

⁴²⁶ Gal. 5:6: “Want in Christus Jezus heeft noch besnijdenis enige kracht noch voorhuid, maar het geloof, door de liefde werkende.”

⁴²⁷ Ef 2:15: “Heeft Hij de vijandschap in Zijn vlees te niet gemaakt, namelijk de wet der geboden in inzettingen bestaande; opdat Hij die twee in Zichzelf tot een nieuwen mens zou scheppen, vrede makende; (...)”

⁴²² Cf. de gelijkenis van de ‘verloren zoon’, Luk 15.

⁴²³ Cf. Gal. 3:27: “Want zovelen als gij in Christus gedoopt zijt, hebt gij Christus aangedaan.”

⁴²⁴ Fahlbusch, E. (2005), Volume I, p. 475; Friend, W.H.C. (1984), p. 749-752; Mayer, W. (2000). *John Chrysostom*. Londen: Routledge, p. 3-54; Cancik, H. (1997), p. 1059-1061; Nuchelmans, J. (1965-1985), p. 1581-1582; Baur, C. (1959). *John Chrysostom and his time*. Westminster: Newman Press; Palladius, A. (1985). *Dialogue on the Life of St. John Chrysostom*. Mahwah, NJ: Paulist Press.

laat zien dat zowel dezen als die verstrooid en gemengd waren, en zonder herders, omdat de goede Herder nog niet was gekomen. Dan kondigt Hij op voorhand hun toekomstige eenheid aan, namelijk: “Zij zullen één kudde zijn.” Van welke zelfde zaak Paulus ook sprak, toen hij zei: “opdat Hij die twee in Zichzelven tot één nieuwe mens zou scheppen” (Efeziërs 2:15).”

In deze exegese wordt duidelijk dat Chrysostomus Joh. 10:16 van belang acht op ten minste drie punten. In de eerste plaats krijgt Joh. 10:16 betekenis voor de ontwikkeling van het zicht op de noodzakelijkheid van Christus’ bijeen vergaderen van Zijn schapen die óók uit de heidenvolken komen. In de tweede plaats wordt met het invoeren van andere Nieuwtestamentische teksten de eenheid van Christus’ kudde geaccentueerd, waarmee de tekst ook een ecclesiologische relevantie krijgt. Met het spreken over de ‘toekomstige eenheid’ van deze kudde, is Joh. 10:16 ten derde ook relevant met betrekking tot de toekomstige ontwikkeling van deze kudde, zoals door Christus beloofd is.

Binnen de scope van dit onderzoek is bovenstaand fragment het eerste waarin een integrale exegese van Joh. 10:16 aanwezig is. Twee perspectieven komen nadrukkelijk naar voren. In de eerste plaats betreft dit de uitbreiding van het heil onder de heidenen. Chrysostomus’ duiding komt hiermee overeen met die van Basilius van Caesarea in de *Homilia in Psalmos* en *Moralia* en van Amphilochius van Iconië in *Contra Haereticos*. Een tweede perspectief betreft de eenheid van gelovigen uit Joden en heidenen, die zeer zeker tot stand zal komen. Deze uitleg sluit aan bij eerdere duidingen van Joh. 10:16, zoals door Eusebius van Caesarea (*Peri Theophaneias*), Basilius van Caesarea (*Homilia in Psalmos*, *Commentarius in Isaiam prophetam*) en Didymus de Blinde (*Commentarii in Zacchariam*). Wat opvalt in dit fragment van Chrysostomus is dat opnieuw sprake is van een verwijzing naar Efeze 2. Deze verbinding is eerder zichtbaar geworden in fragmenten van Basilius van Caesarea (*Commentarius in Isaiam prophetam*) en Didymus de Blinde (*Commentarii in Zacchariam*) en laat zien op welke manier de Vroege Kerk de inhoudelijke portee van Joh. 10:16 en Ef. 2:14-15 aan elkaar verbindt.

Het tweede fragment is afkomstig uit Chrysostomus’ commentaar op Johannes 11, waarvan in het bijzonder het 51ste vers.⁴²⁸ Chrysostomus vraagt hierin met name aandacht voor de idee dat Kajafas profeteerde van Christus, zonder dat het zijn hart daadwerkelijk raakte. Vervolgens wordt Joh. 11:51 verbonden met Johannes 10:16. De ‘heidene’ uit Joh. 11:51 zijn volgens Chrysostomus dezelfde als “de andere schapen” uit Joh. 10:16.

⁴²⁸ Joh. 11:51-52: “En dit zeide hij niet uit zichzelf; maar, zijnde hogepriester deszelven jaars, profeteerde hij, dat Jezus sterven zou voor het volk; En niet alleen voor dat volk, maar opdat Hij ook de kinderen Gods, die verstrooid waren, tot een zou vergaderen.”

“Zie je hoe groot de kracht is van de autoriteit van de Hogepriester? Of omdat hij, hoe dan ook, geacht werd het Hoge Priesterschap waardig te zijn, hoewel hij dat onwaardig was, profeteerde hij, niet wetend wat hij zei; en de genade maakte slechts gebruik van zijn mond, maar raakte zijn vervloekte hart niet aan. Inderdaad hebben vele anderen ook toekomstige dingen voorzegd, hoewel ze het onwaardig waren om dat te doen, zoals Nebukadnezar, farao, Bileam; en de reden voor dit alles is duidelijk. Maar wat hij zegt is als volgt. “Je zit nog steeds stil, je luistert achteloos naar deze zaak, en weet niet hoe je iemands veiligheid moet minachten omwille van de gemeenschap.” Zie hoe groot de kracht van de Geest is; van een kwade verbeelding was [de Heilige Geest] in staat om woorden voort te brengen vol prachtige profetie. De evangelist noemt de heidenen “kinderen van God”, wat op het punt stond te gaan gebeuren: zoals Christus zelf zegt: “Ik heb ook andere schapen”, hen zo noemend hoewel het pas later zou gaan gebeuren.”

Bij deze inzet van Joh. 10:16 krijgt het feit dat Christus’ kudde uitgebreid zal worden met Zijn schapen uit de heidenen – die Hij reeds Zijn schapen noemt zonder dat ze op dat moment al in Hem geloven – de grote nadruk. Daarbij wijst Chrysostomus erop dat dit “op het punt stond te gaan gebeuren”, hiermee een directe verbinding makend tussen Christus’ werk op aarde als voorwaarde voor het bijeenbrengen van de gelovigen uit de heidenvolken tot Zijn éne kudde.

In het commentaar op Joh. 11:51 krijgt met name het profetische karakter van de woorden van Joh. 10:16 aandacht. Naar aanleiding van Kajafas’ woorden en de woorden van Joh. 10:16 staat de uitbreiding van het heil tot de volken centraal, zoals dat ook in de integrale exegese van dit vers door Chrysostomus naar voren kwam. Dit accent is ook naar voren gekomen bij Basilius van Caesarea’ *Homilia in Psalmos* en *Moralia* en bij Amphilochius van Iconië in *Contra Haereticos*. Ook zij hebben aan de hand van de woorden van Joh. 10:16 de zekerheid van de totstandkoming van Christus’ kudde door de toetreding van de ‘schapen’ uit de heidenvolken benadrukt, zoals dat ook in dit commentaar van Chrysostomus op Joh. 11:51 zichtbaar is.

Expositio in Psalmos

Het derde fragment is afkomstig uit Chrysostomus’ commentaar op Psalm 47. In zijn exegese van het vijfde vers van deze Psalm (“Hij verkiest voor ons onze erfenis, de heerlijkheid van Jakob, dien Hij heeft liefgehad. Sela.”) gaat hij in op de vraag wie in deze Psalm worden bedoeld met ‘ons’, als ‘Zijn erfenis’. In de beantwoording van deze vraag krijgt Joh. 10:16 een centrale plaats. In deze passage komt het uitverkiezend handelen van God ter sprake. In Psalm 47 wordt dit aangeduid als de ‘door God uitgekozen erfenis’, die Hij heeft liefgehad. Door vers 5 in bovenstaand fragment te verbinden aan het voorafgaande vers (47:4 “Hij heeft de volken en de heidenen aan ons onderworpen”) wijst Chrysostomus op het universele karakter van deze ‘erfenis’.

“Hij heeft voor ons als Zijn eigen erfenis de schoonheid van Jacob uitgekozen, die Hij heeft liefgehad. Een ander zegt: de verheerlijking. Kijk hoe accuraat en precies de profetie is. Iets eerder zei hij immers: “Hij heeft de volken en de heidenen aan ons onderworpen.”⁴²⁹ Eerst zijn er drieduizend Joden [tot het heil] genaderd, daarna de vijfduizend en daarna de heidenen. Zelf zei Hij immers op een andere plaats: ‘Ik heb ook andere schapen en ik moet hen toebrengen, en het zal worden één kudde en één herder’. Daarna lost hij met een correctie de twijfel op, opdat niemand zou twijfelen of in het nauw zou worden gebracht en zou zeggen op de woorden ‘Hij heeft ons als een erfenis voor zichzelf uitgekozen’: hoe komt het dat de Joden dan nu niet geloven? Het meest immers Zijn eigen deel, en daarboven ook hen, namelijk dat deel dat tot Hem gekomen is, van hen heeft Hij niemand losgelaten.”

Deze gedachte illustreert hij met twee voorbeelden uit het Nieuwe Testament. In de eerste plaats is dat de ontwikkeling die zichtbaar wordt in het Bijbelboek *Handelingen*. Eerst naderen drieduizend Joden tot het heil (Hand. 2:41), vervolgens zijn het er vijfduizend (Hand. 4:4) en daarna wordt melding gemaakt van het feit dat ook de heidenen het Woord van God hebben aangenomen (Hand. 11:1). Voor het tweede voorbeeld grijpt Chrysostomus terug op Christus’ woorden in Joh. 10:16. In dit gedeeltelijke citaat wordt het toebrengen van de ‘andere schapen’ tot dezelfde éne kudde zichtbaar als zijnde dezelfde erfenis die wordt bedoeld in Psalm 47. Op de vraag hoe het mogelijk is dat ‘de Joden dan nu niet geloven’ wijst Chrysostomus op de verkiezing van hen uit ‘Zijn eigen deel’ (dat is: de Joden) en vanuit de heidenen, ‘namelijk dat deel dat tot Hem gekomen is’. In de laatste woorden van deze passage klinkt Joh. 10:28 door: “En Ik geef hun het eeuwige leven; en zij zullen niet verloren gaan in der eeuwigheid, en niemand zal dezelve uit Mijn hand rukken.”

Met de in dit fragment aanwezige nadruk op het eigenaarschap van Christus, wordt zichtbaar dat Chrysostomus de woorden van Joh. 10:16 van groot belang acht om duidelijk te maken wat de oorzaak is van de totstandkoming Christus’ kerk, namelijk dat “Hij verkiest” (Ps. 47:5). Met de verbinding die wordt gelegd tussen deze verkiezing en Joh. 10:16 ligt het accent op Christus als eigenaar van Zijn schapen. Op die manier sluit de inhoud van het bovenstaande fragment aan bij het karakter van vroegere duidingen van Origenes (*Commentariorum in Epistolam S. Pauli ad Romanos Praefatio*) en Eusebius van Caesarea (*Peri Theophaneias* en *Commentaria in Psalmos*).

Ook het laatste fragment is afkomstig uit Chrysostomus’ commentaar op de Psalmen. In zijn exegese van Psalm 118:22 (“De steen, dien de bouwlieden verworpen hadden, is tot een hoofd des hoeks geworden.”) werkt Chrysostomus toe naar een Nieuwtestamentische verklaring van dit Schriftgedeelte aan de hand van voorbeelden uit zowel het Oude als het Nieuwe Testament, waaronder Joh. 10:16.

⁴²⁹ Psalm 47:4.

“Welke muren? Degenen uit de Joden en de Grieken die geloven. Zoals ook Paulus zegt: Want Hijzelf is onze vrede, Die beiden één gemaakt heeft. En door de tussenmuur, die scheiding maakte, af te breken, heeft Hij de vijandschap in Zijn vlees tenietgedaan, namelijk de wet van de geboden, die uit bepalingen bestond, opdat Hij die twee in Zichzelf tot één nieuwe mens zou scheppen [en zo vrede zou maken]. En [iets verder in het hoofdstuk] zegt hij opnieuw: Bouwend op het fundament van de apostelen en de profeten, waarbij Jezus Christus de uiterste hoeksteen is. Dat wat gezegd is, is een sterke aanklacht tegen de Joden, omdat ze -toen ze bouwden- de geschikte steen niet onderscheidde, maar zelfs als afgekeurde steen verwierpen; een steen die juist in staat was om een dergelijk gebouw harmonieus samen te voegen. Als je deze twee muren wilt leren kennen, luister dan ook naar Christus Zelf, Die zei: Ik heb ook andere schapen, die niet van deze stal zijn, ook deze moet ik leiden. En het zal worden één kudde en één herder. Dit is ook vroeger als in een beeldspraak al gebeurd. Want Abraham is de aartsvader van beiden geworden, van de heidenen en van de besnedenen. Maar dit was als in een beeldspraak, maar het volgende [gebeurde] in waarheid: Deze is geworden tot een hoofd des Hoeks, dat wil zeggen: Hij heeft beide volken aan elkaar verbonden. Dit is van de Heere geschied.”

Het begin van onderstaand fragment gaat in op de vraag naar de betekenis van ‘de muren’, zoals die door de ‘hoofd des hoeks’ aan elkaar verbonden worden. Aan de hand van Ef. 2:14,15 en 20 laat Chrysostomus in dit fragment duidelijk zien dat Jezus Christus de Hoeksteen is waar Psalm 118:22 naar verwijst. Deze Hoeksteen verbindt de twee muren, namelijk ‘de Joden en de Grieken die geloven’. In dit verband wordt ook Joh. 10:16 gedeeltelijk geciteerd, waarbij de éne kudde en de éne Herder als uitleg van de metafoer van de muren en de hoeksteen wordt gepresenteerd. Vervolgens wordt Abraham als vader van de besnedenen (Izak en zijn nakomelingen) en van de heidenen (Ismaël en zijn nakomelingen) als Oudtestamentisch voorbeeld van de beschreven metaforen naar voren gebracht. Zoals hij twee volken met elkaar verbond, zo verbindt Christus de gelovigen uit de Joden en uit de heidenen tot één. In deze passage wordt Joh. 10:16 ingezet als verklarende tekst die Nieuwtestamentisch licht werpt op de identiteit van beide ‘muren’, alsook op de manier waarop de twee aan elkaar verbonden zijn in Christus, namelijk als één. Hiermee wordt de identiteit van Christus’ kerk gedefinieerd als bestaande uit gelovigen uit Joden én de heidenvolken, die één (zullen) zijn onder leiding van eenzelfde Herder. Deze exegese sluit nauw aan bij Chrysostomus’ eerder behandelde uitleg van Joh. 10:16 en daarmee bij de duiding zoals die gegeven wordt door Eusebius van Caesarea (*Peri Theophaneias*), Basilius van Caesarea (*Homilia in Psalmos, Commentarius in Isaiam prophetam*) en Didymus de Blinde (*Commentarii in Zacchariam*).

Opnieuw valt de aanwezigheid van tekstverzen uit Efeze 2 op, zoals dat ook in de *Homiliae in Joannem* het geval is. Dit laat opnieuw zien hoe de Vroege Kerk bij monde van Chrysostomus, in lijn met eerdere exegeten als Basilius van Caesarea (*Commentarius in Isaiam prophetam*) en

Didymus de Blinde (*Commentarii in Zacchariam*) de betekenis van Joh. 10:16 en Ef. 2:14-15 aan elkaar verbindt.

7.12 Cyrillus van Alexandrië (376 – 444)

Cyrillus van Alexandrië werd omstreeks 376 in Theodosios in Egypte geboren. Hij geldt als één van de meest bekende schrijvers van de Vroege Kerk. Cyrillus volgde eerst een seculiere opleiding waarin hij werd onderwezen in de grammatica en de retorica. Later verschoof zijn aandacht richting de theologie. Cyrillus was als assistent van bisschop Theofilus aanwezig bij de synode in 403, die Chrysostomus veroordeelde. Na de dood van Theofilus (412) werd Cyrillus gekozen als aartsbisschop van Alexandrië, een ambt dat hij tot in het jaar 444 zou dragen. Cyrillus' episcopaat was niet vrij van een aantal confrontaties. Eén daarvan richtte zich op Nestorius, die in 428 tot bisschop van Constantinopel werd aangesteld.⁴³⁰ Deze confrontaties leidden er toe dat Cyrillus' positie verre van onomstreden bleef, zowel binnen als buiten de kerk. Dit stond echter niet in de weg dat het concilie van Efeze in 431 Cyrillus' standpunt m.b.t. de naturen van Christus overnam en het standpunt van Nestorius verwierp. Na zijn dood, in 451, heeft het concilie van Chalcedon Cyrillus' standpunt nogmaals gehonoreerd.

Er zijn veel werken van deze kerkvader bewaard gebleven, waaronder Bijbelcommentaren en dogmatische fragmenten. Hoewel zijn werken in het latere gedeelte van zijn actieve loopbaan met name gestempeld zijn door de Christologische controverses uit die tijd, gold voor het begin van zijn loopbaan dat hij zich mede richtte op het schrijven van exegetische werken. Zijn commentaren op het Oude Testament en het commentaar op het Bijbelboek Johannes vormen hiervan een voorbeeld. Cyrillus overleed in 444 te Alexandrië.⁴³¹

In vergelijking met de andere vroegchristelijke auteurs die in dit hoofdstuk aan bod komen, heeft Cyrillus de meeste fragmenten waarin Joh. 10:16 een rol speelt. In de volgende paragrafen worden verschillende fragmenten besproken, afkomstig uit niet minder dan negen verschillende werken.

⁴³⁰ Fahlbusch, E. (2005), Volume I, p. 767: "Although the debate was theological, it often deteriorated into a series of exchanges in which Cyril's brilliant theological insights were sullied by a superabundance of vitriolic calumny against Nestorius."

⁴³¹ Voor meer over Cyrillus van Alexandrië, zie: Fahlbusch, E. (2005), Volume I, p. 766-768; Farag, L. M. (2014). *St. Cyril of Alexandria, A New Testament Exegete. His Commentary on the Gospel of John*. Piscataway, NJ: Georgas Press; Friend, W.H.C. (1984), p. 852-853; Grillmeier, A. (1988). *Christ in Christian Tradition: From the Apostolic Age to Chalcedon (451)*. Westminster: John Knox Press, p. 414-484; McGuckin, J. A. (1994). *St. Cyril of Alexandria: The Christological Controversy: Its History, Theology, and Texts*. Leiden: Brill; Nuchelmans, J. (1965-1985), p. 776; Russell, N. (2000). *Cyril of Alexandria*. Londen: Routledge; Wessel, S. (2004). *Cyril of Alexandria and the Nestorian Controversy: The Making of a Saint and of a Heretic*. Oxford: Oxford University Press.

Glaphyra in Pentateuchum (I)

Het eerste te bespreken fragment is afkomstig uit Cyrillus' commentaar op Genesis 29, waar hij ingaat op de manier waarop Jakob zijn toekomstige vrouw Rachel ontmoet. In de daaropvolgende exegese trekt Cyrillus lijnen naar de kerk van het Nieuwe Testament en de positie van gelovigen uit de heidenvolken in het bijzonder. Daarin wordt Joh. 10:16 in het geheel geciteerd en fungeert het als de Nieuwtestamentische vervulling van een Oudtestamentische geschiedenis.

In zijn uitleg neemt Cyrillus de geschiedenis van de ontmoeting en het trouwen van Jakob en Rachel namelijk als voorbeeld voor de ontwikkeling van de christelijke kerk. Rachel wordt, als 'schaap van God', toegevoegd "*aan de oudere kudden, en wordt ingesloten in de stal van de Zaligmaker*".⁴³² Evenzo worden de 'geestelijke schapen' uit de heidenvolken toegevoegd aan de oudere kudden; de geestelijke schapen uit het Jodendom.

"Jakob rolde de steen alleen weg, om water te geven aan schapen die onder Rachels hoede waren. Maar hij sloeg ook acht op het meisje, dat hem lief leek, want er staat dat hij Rachel kuste. (...) Nu betekent Rachel "schaap van God". Daarom mag men haar op redelijke gronden zien als een voorbeeld van de kerk uit de heidenen. Want zij is het schaap van Christus dat nu toegevoegd wordt aan de oudere kudden, en ingesloten wordt in de stal van de Zaligmaker. Daarom zei Hij: "Ik heb nog andere schapen die niet van deze schaapskooi zijn. Die moet ik ook toebrengen, en zij zullen mijn stem horen; en het zal worden één kudde en één herder"."

Cyrillus van Alexandrië betreft hier ook de rol van de apostelen bij. Als herders hebben zij voor de geestelijke schapen van de kudde van Christus gezorgd om haar uiteindelijk als een 'reine maagd' en 'onberispelijk' aan God voor te stellen.

"Zo hebben de heilige discipelen voor de kudde van Christus gezorgd, waarmee de geestelijke schapen worden bedoeld, en werden haar vrienden en huwelijksonderhandelaars "om haar aan God voor te stellen als een reine maagd"⁴³³, "zonder vlek of rimpel of iets van dien aard, daar zij heilig is en onberispelijk"⁴³⁴."

In deze passages komen verschillende gezichtspunten naar voren. In de eerste plaatst spreekt Cyrillus de gedachte uit dat gelovigen uit de heidenvolken aan de 'oudere kudden' zullen worden toegevoegd. Tegelijkertijd maakt Cyrillus – door de introductie van 2 Cor. 11:2 en Ef. 5:27 -

⁴³² "Αὐτή γάρ ἐστὶ τὸ τοῦ Χριστοῦ πρόβατον, τὸ τοῖς ἀρχαιοτέροις ποιμνίοις ἀναμιχθὲν, καὶ ταῖς τοῦ Σωτῆρος ἀλλοδαῖς ἐνσεσημασμένον."

⁴³³ 2 Cor. 11:2

⁴³⁴ Ef. 5:27

zichtbaar dat de verhouding tussen Christus' schapen er volgens Joh. 10:16 één is die geestelijk van karakter is en gekenmerkt wordt door eenheid en gelijkheid. Het dominante perspectief dat vanuit Joh. 10:16 in Cyrillus' duiding van Genesis 29 naar voren komt, is de verhouding tussen gelovigen uit de Joden en de heidenen.

Glaphyra in Pentateuchum (2)

Het tweede fragment is eveneens afkomstig van Cyrillus' commentaar op Genesis. Dit keer naar aanleiding van de geboorte van Jozef en de betekenis van zijn naam in hoofdstuk 30. Cyrillus plaatst deze geschiedenis in Nieuwtestamenteel licht door Joh. 10:16 in het geheel te citeren.

In deze passage worden twee beelden na elkaar gebruikt. In de eerste plaats wordt Lea als beeld van 'de Joodse synagoge' uitgelegd, terwijl Rachel fungeert als voorbeeld van de 'kerk uit de heidenen'.⁴³⁵

“Nu dan, Leah heeft hen gebaard die voorspoedig zijn gemaakt door een beloning en zegen van God. Ook Rachel heeft de liefdesappels⁴³⁶ ontvangen en heeft daarna Jozef gebaard. De kerk, die het mysterie van Christus ontvangen heeft door de heilige apostelen op eenzelfde manier als haar zuster – de Joodse synagoge – heeft laten zien dat zij de moeder is van een volk waar altijd aan toegevoegd wordt, om zo een ontelbare schare te worden.”

Vervolgens wordt de geboorte van Jozef – naar de betekenis van Jozefs naam – gebruikt als beeld van de manier waarop de 'kerk uit de heidenen' wordt toegevoegd aan de 'kudde van Israël'. In dit verband wordt Joh. 10:16 ingevoerd.

“Jozef betekent namelijk “toegevoegd door God”. De kerk uit de heidenen is evenzo toegevoegd aan de kudde van Israël. In lijn daarmee heeft Christus gezegd: “Ik heb nog andere schapen, die niet van deze kudde zijn. Ik moet hen ook leiden, en zij zullen Mijn stem horen; en het zal worden één kudde en één herder”.” Dus de kudde die uit de heidenen genomen is, is toegevoegd aan de eerdere schapen, zoals ik net gezegd heb, en zij genieten samen een continue en oneindige, overvloedige groei, totdat later Benjamin geboren wordt, dat is, het volk dat de “zoon van smart” is.”

Evenals in de passage die betrekking heeft op Gen. 29, gebruikt Cyrillus Joh. 10:16 voor het formuleren van twee gedachten. In de eerste plaats wijst hij op de eenheid tussen Joden en heidenen, tussen beide 'zusters'. Cyrillus maakt dit zichtbaar doordat hij wijst op het 'op eenzelfde

manier' ontvangen van het mysterie van Christus. Eveneens wijst hij op het 'samen' genieten van 'overvloedige groei'. Vanuit dit perspectief wijst Cyrillus op het universele karakter van Christus' kerk die ook bestaat uit 'de kerk uit de heidenen', 'waar altijd aan toegevoegd wordt, om zo een ontelbare schare te worden', waarbij de verhouding tussen gelovigen uit Joden en heidenen eveneens naar voren komt. Deze manier van toepassen van Joh. 10:16 in dit commentaar op Genesis 30 komt nauw overeen met de toepassing van Joh. 10:16 in het eerdere fragment naar aanleiding van Genesis 29.

Glaphyra in Pentateuchum (3)

Het derde fragment waarin Joh. 10:16 een rol speelt, is afkomstig van Cyrillus' commentaar op Numeri 12, waar de opstand van Mirjam en Aäron tegen hun broer Mozes beschreven wordt. Numeri 12:1 beschrijft dat de oorzaak voor deze opstand lag in onvrede over de keuze van Mozes voor een 'Cuschietische vrouw'. In dit commentaar geeft Cyrillus de hoofdpersonen uit deze geschiedenis een Nieuwtestamenteel betekenis. Zo staat Mozes symbool voor Christus, de Cuschietische vrouw voor de kerk uit de heidenvolken, Aäron voor het Joodse priesterschap en Mirjam voor 'de synagoge', als de grotere Joodse gemeenschap.⁴³⁷

“Aäron moet worden gezien als de representant van het Joodse priesterschap en Mirjam voert de rol van de synagoge uit. Dus de oudsten van de Joden keerden zich tegen Christus onze Verlosser en de synagoge sprak op eenzelfde manier en zij beschuldigden Hem van het overtreden van de goddelijke geboden toen ze zeiden: “Als deze Man van God komt, dan zou Hij de Sabbat niet overtreden.”⁴³⁸ Ze waren ook woedend om een andere reden, namelijk, omdat Hij een zwarte vrouw trouwde, dat is, de kerk uit de heidenen. Op een zekere manier trouwde Hij met haar maar ook met de eerste vrouw, de Israëlitische, dat is de synagoge. Voor iemand die bekend is met de evangeliën is het niet moeilijk om te zien dat zij de Joodse oudste is.”

In dit fragment vergelijkt Cyrillus de boosheid van Aäron en Mirjam ten opzichte van Mozes met de woede van de Farizeeën ten opzichte van Christus. In beide gevallen is de aanleiding het trouwen van een vrouw uit een ander volk, met een zwarte huidskleur. In het geval van Mozes gold dit in letterlijke zin, in het geval van Christus duidt Cyrillus dit op een geestelijke manier. De kerk uit de heidenvolken wordt geportretteerd als 'zwart gemaakt vanwege haar verduisterde verstand en gedrag'. De menswording van Christus wordt door Cyrillus aangewezen als het moment waarop 'het licht' ook in haar zichtbaar wordt. Als bewijs voert Cyrillus Christus'

⁴³⁵ Zie commentaar Cyrillus van Alexandrië op Gen. 29 in *Glaphyra in Pentateuchum (I)*, waarin Rachel eveneens als beeld van de kerk uit de heidenen wordt neergezet.

⁴³⁶ Gen. 30:14

⁴³⁷ Synagoge moet hier gelezen worden als de grotere Joodse gemeenschap. Zie: McEnerney, J. I. (1987). *Fathers of the Church - Vol. 76 - Letters 1-50*. Washington D.C.: Catholic University of America Press, p. 171.

⁴³⁸ Joh. 9:16.

prediking tot de ‘Samaritaanse buitenstaanders’ aan. Dat vormde het fundament voor het begin van de kerk uit de heidenvolken en daarmee het geestelijke huwelijk met haar:

“Vanuit de profeten kan men gemakkelijk het bewijs zien dat Christus ook zou trouwen met de kerk uit de heidenen, zwart gemaakt vanwege haar verduisterde verstand en gedrag, omdat het ware licht nog niet in haar aanwezig was om haar voorkomen prachtig en wit te maken. Het lijkt mij duidelijk dat dit licht zichtbaar is geworden toen de Zaligmaker geopenbaard werd in Zijn menswording. En zo heeft Hij geprekeet voor hen die Samaritaanse buitenlanders waren en heeft op die manier onder hen het fundament gelegd voor het begin van de kerk uit de heidenen. Maar men kan goed zien dat in die tijd de buitenlanders buiten de gemeenschap van Israël bleven. Want toen Christus Zijn discipelen zond om het Koninkrijk van God te prediken, zei Hij: “Gij zult niet heengaan op den weg der heidenen, en gij zult niet ingaan in enige stad der Samaritanen. Maar gaat veel meer heen tot de verloren schapen van het huis Israëls.”⁴³⁹ Zie je hoe Hij deze mensen naast de schapen van Israël plaatst?

Dus Zijn huwelijk met de Israëlitische vrouw, dat is, met de synagoge, was nog niet voorbij. Hij wilde nog steeds met haar verder leven. Vervolgens verloofde Hij zich en trouwde – als het ware – met de zwarte, buitenlandse vrouw. Dat is, met de kerk uit de heidenen. Dit is waarom Hij tegen de Joden zei met wie Hij in gesprek was: “Ik heb nog andere schapen die van deze stal niet zijn. Die moet Ik ook leiden en het zal worden één kudde en één herder.”

In dit verband wordt Joh. 10:16 gedeeltelijk geciteerd als Nieuwtestamentische onderbouwing van Christus’ herder-zijn van ‘andere schapen’, die ook moeten worden toegebracht. Cyrillus maakt aan de hand van Joh. 10:16 duidelijk dat het geestelijke huwelijk van Christus met de ‘zwarte, buitenlandse vrouw’ niet in plaats van het huwelijk met de Israëlitische vrouw is gekomen, maar uiteindelijk leidt tot “één kudde en één herder”. Hij doet dit mede aan de hand van Mat. 10:5-6, om op die manier het oorspronkelijke onderscheid tussen ‘de schapen van Israël’ en ‘de andere schapen’ uit Joh. 10:16 te markeren.

Bij de inzet van Joh. 10:16 in de drie behandelde fragmenten uit de *Glaphyra in Pentateuchum*, staat dus steeds eenzelfde thema centraal: de verhouding tussen gelovigen uit Jodendom en heidendom. In zijn exegese benadrukt Cyrillus van Alexandrië enerzijds het verschil in afkomst en achtergrond van beide ‘kudden’, maar wijst Cyrillus eveneens op de eenheid en gelijkheid die er is in Christus’ kudde. Deze accenten die aan Joh. 10:16 worden ontleend, sluiten nauw aan bij de betekenisgeving door eerdere vroegchristelijke exegeten als Eusebius van Caesarea (*Peri Theophaneias*), Basilius van Caesarea (*Homilia in Psalmos, Commentarius in Isaiam prophetam*), Didymus de Blinde (*Commentarii in Zacchariam*) en Chrysostomus (*Expositio in Psalmos, Homiliae in Joannem*).

Expositio in Psalmos

De vierde passage is afkomstig uit Cyrillus’ commentaar op de Psalmen, waarbij Psalm 40:2 centraal staat.⁴⁴⁰ In zijn exegese gaat hij in op de vraag naar de verhouding tussen gelovigen uit het Joodse volk en uit de heidenvolken.

“Evenwel, niet alleen de menigte van de heidenen is binnengegaan door het geloof, maar ook vóór hen al [de gelovigen] uit het huis van Israël. Want Christus heeft twee volken opnieuw gesticht, waarbij Hij hen tot één nieuwe mens pacificeerde en hen beiden in één lichaam verzoend heeft met de Vader.⁴⁴¹ Beiden zijn nu één volk geworden overeenkomstig het woord van de Zaligmaker. Want elders sprak Hij: Ik heb schapen die van deze stal niet zijn. Ook deze moet ik leiden en het zal zijn één kudde en één Herder. Welnu wat over één persoon gezegd wordt, dat kan harmonieus in alle opzichten bij die Joodse en heidense volken passen, vanwege de verbinding van de éénheid in Christus door de Heilige Geest.”

In de duiding van de verhouding tussen gelovigen uit het Joodse volk en gelovigen uit de heidenvolken speelt Joh. 10:16 een cruciale rol. Bij een nadere bestudering vallen verschillende zaken op. In de eerste plaats wijst Cyrillus op de aanwezigheid van het geloof bij het binnengaan van de hemelse heerlijkheid bij zowel de menigte uit de heidenvolken, als bij degenen uit ‘het huis van Israël’. Vervolgens laat hij aan de hand van Ef. 2:15 zien dat Christus twee volken gesticht heeft, ‘hen beide verzoend heeft met de Vader’ en dat zij daarom nu één zijn. In de derde plaats maakt Cyrillus duidelijk dat deze éénheid door het werk van de Heilige Geest tot stand komt. In deze trinitarische exegese wordt de relevantie van Joh. 10:16 met betrekking tot de eenheid tussen gelovigen uit het Joodse volk en uit de heidenvolken duidelijk zichtbaar. De functie die Cyrillus van Alexandrië in dit fragment uit zijn *Expositio in Psalmos* aan Joh. 10:16 toekent sluit nauw aan bij de eerdere fragmenten uit de *Glaphyra in Pentateuchum* alsook bij de vroegchristelijke auteurs als Eusebius van Caesarea (*Peri Theophaneias*), Basilius van Caesarea (*Homilia in Psalmos, Commentarius in Isaiam prophetam*), Didymus de Blinde (*Commentarii in Zacchariam*) en Chrysostomus (*Expositio in Psalmos, Homiliae in Joannem*).

Wat opvalt is de paralleltekst uit Efeze 2, die eveneens ingaat op de eenheid van de “Joodse en heidense volken” in Christus. Met de verbinding tussen Johannes 10 en Efeze 2 borduurt Cyrillus voort op de verbinding tussen twee Schriftgedeelten die eerder zichtbaar werd bij Basilius van Caesarea (*Commentarius in Isaiam prophetam*), Didymus de Blinde (*Commentarii in Zacchariam*) en Chrysostomus (*Homiliae in Joannem, Expositio in Psalmos*).

⁴³⁹ Mat. 10: 5-6.

⁴⁴⁰ “Ik heb den HEERE lang verwacht; en Hij heeft Zich tot mij geneigd, en mijn geroep gehoord.”

⁴⁴¹ Ef. 2:15

Commentarius in Isaiam prophetam

De passage daarna is afkomstig uit Cyrillus' commentaar op Jesaja. In dit fragment staat Jesaja 65:10 centraal.⁴⁴² In de profetie wordt het dal van Achor aangewezen als rustplaats voor het volk van God dat Hem gezocht heeft. In zijn exegese verwijst Cyrillus terug naar een eerdere geschiedenis waarin het dal van Achor ook een rol speelde. Na de verovering van de stad Jericho bleek de Israëliet Achan, tegen het beval van Jozua in, kostbaarheden voor zichzelf te hebben meegenomen. De toorn van God kwam daarmee op het volk van Israël, wat resulteerde in een verlies aan manschappen tijdens de volgende veldslag. Achan werd vervolgens ontmaskerd en samen met de zijnen gedood.

“Door God aan het licht gebracht betaalde hij bittere straffen, want hij kwam om met zijn hele huis. Immers, Jozua, de zoon van Nun, had dit zo bepaald. Het dal van Achor was dus tot een vervloeking geworden. Zodanig waren ook de landen van de heidenen wellicht, omdat er niemand in die landen was die God van nature kende. Maar dat land dat in vroegere tijden vervloekt was zal tot verpozing van de kudden zijn, dat wil zeggen, omheinde ruimten voor schapen. Onder de hand van Christus, die de eerste herder van allen is, Die eerst tot het volk van de Joden gesproken heeft over de heidenen: Maar ik heb nog andere schapen die van deze stal niet zijn. Deze moet Ik ook toebrengen en het zal worden één kudde en één Herder. Want zij die eens dwaalden vroegen hierom door het geloofen toen ze deze [kudde] gevonden hadden zijn zij Zijn huisgezin geworden en medeburgers der heiligen en mede-erfgenamen van de aan hen beloofde (heils)goederen.”

Deze exegese vormt opnieuw een voorbeeld waarbij een Oudtestamentische geschiedenis symbool staat voor een Nieuwtestamentische realiteit. Zoals het dal van Achor-dat eens tot een vervloeking geworden was ten tijde van Jozua- een rustplaats wordt voor de kudden (Jes. 65:10), zo zullen ook de landen van de heidenen -waarin niemand was 'die God van nature kende'- door het geloof gaan vragen naar Christus' stal. De woorden van Joh. 10:16 zoals die gedeeltelijk worden geciteerd, sluiten nauw aan bij deze gedachte. Dit wordt nog extra gemotiveerd door het citeren van Ef. 2:19, waarbij de éénheid en gelijkheid tussen Christus' schapen als 'medeburgers' en 'mede-erfgenamen' sterk naar voren komt. In dit fragment staat de uitbreiding van het heil centraal.

De toepassing van Joh. 10:16 in dit fragment is geheel in lijn met de eerdere toepassingen van dit tekstvers in Basilius van Caesarea's *Homilia in Psalmos* en *Moralia*, bij Amphilochius van Iconië in *Contra Haereticos* en in Chrysostomus' *Homiliae in Joannem*. Dit keer wordt Joh. 10:16 opnieuw verbonden aan Efeze 2, evenals in de *Expositio in Psalmos*, maar nu aan het negentiende vers.

⁴⁴² “En Saron zal tot een schaapskooi worden, en het dal van Achor tot een runderleger, voor Mijn volk, dat Mij gezocht heeft.”

Commentarius in Michaeam prophetam

In Cyrillus' commentaar op Micha, waarvan in het bijzonder hoofdstuk 7 vers 14 centraal staat, wordt de herdermetafoor ook duidelijk zichtbaar en verwijst Cyrillus naar Joh. 10:16, dat gedeeltelijk geciteerd wordt.⁴⁴³ In dit fragment definieert Cyrillus de betekenis van 'Uwer erfenis', zoals die in dit Schriftwoord naar voren komt.

“Ofwel de Persoon van God de Vader wordt hier geïntroduceerd als sprekende tot de Zoon “Weid je volk, je stam, met een staf, de schapen van je erfenis” of de auteur zelf spreekt tot Immanuel zelf dat Hij de schapen van zijn erfenis moet weiden; dit moet worden verstaan van zowel degenen die uit de besnijdenis zijn en tot geloof zijn gekomen als van hen die vanuit het grote getal van de heidenvolken tot heiligheid geroepen zijn. Hij heeft hen gemaakt tot één nieuw volk, vanuit twee volken, en heeft vrede gemaakt en hen verzoend tot geestelijke eenheid, door Zijn lichaam. Christus zelf, als voorbeeld, heeft gezegd: “Ik heb ook nog andere schapen”, uiteraard, tot de besnijdenis,⁴⁴⁴ “en ook hen moet ik binnenbrengen, en het zal worden één kudde en één Herder.”

In de beschrijving van de kudde wijst Cyrillus op het feit dit zowel personen uit het Joodse volk betreft ('uit de besnijdenis') alsook personen uit het 'grote getal van de heidenvolken'. Opvallend is dat Cyrillus bij beide groepen een kenmerk noemt: 'tot geloof zijn gekomen' in het geval van de Joden en 'tot heiligheid geroepen' in het geval van de heidenen. Dat deze kenmerken als synoniemen gebruikt kunnen worden, wordt duidelijk door het gebruik van Efeze 2:14 waarin de vereniging tot één volk naar voren komt. Dit aspect staat dan ook centraal in het fragment: de vereniging van gelovigen uit Joden en heidenen. Deze duiding sluit nauw aan bij Cyrillus' eerdere duidingen in *Glaphyra in Pentateuchum* en *Expositio in Psalmos*. Eerdere accenten op de verhouding tussen gelovigen uit Joden en heidenen zijn aanwezig bij Eusebius van Caesarea (*Peri Theophaneias*), Basilius van Caesarea (*Homilia in Psalmos*, *Commentarius in Isaiam prophetam*), Didymus de Blinde (*Commentarii in Zacchariam*) en Chrysostomus (*Expositio in Psalmos*, *Homiliae in Joannem*).

De verbinding tussen Joh. 10:16 en verzen uit Efeze 2 is bij Cyrillus van Alexandrië ook aanwezig in *Expositio in Psalmos* en *Commentarius in Isaiam prophetam*.

⁴⁴³ “Gij dan, weid Uw volk met Uw staf, de kudde Uwer erfenis, die alleen woont, in het woud, in het midden van een vruchtbaar land; laat ze weiden in Basan en Gilead, als in de dagen van ouds.”

⁴⁴⁴ Dit is hier: de Farizeeën.

Commentarius in Zachariam prophetam

Een volgend geanalyseerd fragment is afkomstig van Cyrillus' commentaar op Zacharia 2:6-7.⁴⁴⁵ Deze perikoop gaat in op het derde visioen van Zacharia waarin gesproken wordt over de wederopbouw van de stad Jeruzalem na de periode van ballingschap (vers 4-5). In de daaropvolgende verzen wordt 'Sion' opgeroepen om uit Babel – het land van de ballingschap – te vluchten naar Jeruzalem. In de hiernavolgende passage gaat Cyrillus in op de geestelijke betekenis van deze profetie, waarin Joh. 10:16 ook weer een belangrijke rol speelt.

“Laat dit genoeg zijn voor wat betreft de letterlijke betekenis. Deze passage kent een andere betekenis indien zij geestelijk geïnterpreteerd wordt. Er wordt gesuggereerd dat de Persoon van de Zaligmaker hier spreekt, op een grievende manier, als het ware wenend voor de mensen op aarde omdat iedereen zich dienstbaar maakt aan de tirannie van Satan en men daarom een harde slavendienst te verduren heeft, zoals Satan wenst. Daarom roept Hij hen op om de vluchten van het noorden van het land, dat is, van het koude land. De zonde wordt hier Babylon genoemd, en begrijpelijk, als het waar is dat Babylon ‘verwarring’ betekent. Zondigen is het kwaad, niet van een gezond verstand, maar van een verward en aan de verwording onderhevig verstand. Daarop volgend behoort er dus een vluchten te zijn van deze dingen vandaan, waarbij het verstand het buitenland verlaat, dat kouds en doods is, om te vluchten naar Sion, dat is: de waarheid. Als resultaat daarvan – we zien hier de verbinding met de kerk van Christus waar wij deel van uit maken – zullen we zicht krijgen op Gods wil en de leer van de Drie-eenheid begrijpen, heilig en één van wezen, en zullen we Christus vinden die ons Zelf samenbrengt vanuit iedere windrichting en ons samenbindt in eenheid op een geestelijke manier. Hij heeft over ons gezegd, onthoudt dat: “Ik heb nog andere schapen, die niet van deze stal zijn; die moet ik ook binnen brengen en het zal worden één kudde en één herder”.”

In de beschrijving van de geestelijke betekenis van Zacharia 2: 6-7 krijgt Babel de betekenis van de zondige wereld en Jeruzalem wordt gezien als ‘de kerk van Christus, waar wij deel van uit maken’. Christus roept de mensheid op om te vluchten vanuit ‘de zonde’ naar ‘Sion, dat is: de waarheid’. Tegelijk wijst Cyrillus erop dat het Christus Zelf is Die ‘ons (...) samenbrengt vanuit iedere windrichting en ons samenbindt in eenheid op een geestelijke manier’. Heel concreet benoemt hij ‘ons’ als het onderwerp van Joh. 10:16, dat gedeeltelijk geciteerd wordt.

Cyrillus' toepassing van Joh. 10:16 in deze *Commentarius in Zachariam prophetam* is, zoals we zien, aanmerkelijk afwijkend in vergelijking met de eerder besproken fragmenten. In dit geval ligt de nadruk niet op de specifieke verhouding tussen gelovigen uit Joden en heidenen, maar

⁴⁴⁵ “Hui, hui, vliedt toch uit het Noorderland, spreekt de HEERE; want Ik heb ulieden uitgebreid naar de vier winden des hemels, spreekt de HEERE. Hui, Sion! ontkomt gij, die woont bij de dochter van Babel!”

vormt de algemene en geestelijke éénheid binnen Christus' kerk het prominente perspectief dat vanuit Joh. 10:16 in deze passage oplicht. Een hierbij aansluitend perspectief dat zichtbaar wordt, betreft het universele karakter van Christus' kerk, samengebracht vanuit ‘iedere windrichting’.⁴⁴⁶ Deze duiding is ook terug te vinden bij Clemens van Alexandrië (*Paedagogus*), Cyprianus (*De ecclesiae catholicae unitate en Epistolae*), Athanasius van Alexandrië (*Tomus ad Antiochenos*), Gregorius van Nazianze (*Orationes*) en Amphilochius van Iconië (*Contra Haereticos*).

Commentarium in Evangelium Joannis

Cyrillus voorziet het Bijbelboek Johannes in zijn commentaar bijna vers voor vers, en soms regel voor regel, van uitleg. Dat geldt ook voor Joh. 10:16, waarvan het commentaar in drie gedeelten uiteenvalt. In het eerste gedeelte wijst Cyrillus op Christus die de “wetteloze Farizeeën” van hun verantwoordelijkheden voor de schapen ontslaat en Zichzelf, in plaats van hen, als Herder van de schapen aanwijst.⁴⁴⁷ Te midden van deze verontwaardigde redevoering openbaart Christus echter iets nieuws: Christus als de Goede Herder zal niet alleen de kudde van de Joden weiden, maar zal het licht van Zijn heerlijkheid uitbreiden over de gehele aarde.

“Op verschillende manieren gaat Hij tekeer tegen de wetteloze Farizeeën; want, dat zij bijna meteen de leiding over de schapen zouden verliezen en dat Hij in hun plaats Zelf hen zou regeren en leiden, daarvan geeft Hij blijk in vele uitspraken. En Hij zinspeelt erop, nadat Hij zich bij de kudden van de heidenen heeft gevoegd die verwijderd waren van Israël, dat Hij niet alleen de kudde van de Joden zal regeren, maar tegelijkertijd het licht van Zijn eigen heerlijkheid over de hele aarde zal uitdragen, en de naties zal roepen uit elke hoek tot de kennis van God; Hij zal niet alleen in het land van de Joden leiding geven, zoals het geval was in vroege tijden, maar meer nog, in elk land onder de hemel om de wetenschap te geven die leidt tot het genieten van de ware kennis van God.”

⁴⁴⁶ Deze universaliteit wordt ook zichtbaar in Zacharia 2: 10-11:

“Juich en verblijd u, gij dochter Sions; want zie, Ik kom, en Ik zal in het midden van u wonen, spreekt de HEERE. En vele heidenen zullen te dien dage den HEERE toegevoegd worden, en zij zullen Mij tot een volk wezen; en Ik zal in het midden van u wonen; en gij zult weten, dat de HEERE der heerscharen mij tot u gezonden heeft.”

⁴⁴⁷ Deze manier van schrijven roept associaties met Ezechiël 34 op, bijv. vers 9-12:

“Daarom, gij herders! hoort des HEEREN woord! Alzo zegt de Heere HEERE: Ziet, Ik wil aan de herders, en zal Mijn schapen van hun hand eisen, en zal ze van het weiden der schapen doen ophouden, zodat de herders zichzelf niet meer zullen weiden; en Ik zal Mijn schapen uit hun mond rukken, zodat zij hun niet meer tot spijze zullen zijn. Want zo zegt de Heere HEERE: Ziet, Ik, ja, Ik zal naar Mijn schapen vragen, en zal ze opzoeken. Gelijk een herder zijn kudde opzoekt, ten dage als hij in het midden zijner verspreide schapen is, alzo zal Ik Mijn schapen opzoeken; en Ik zal ze redden uit al de plaatsen, waarhenen zij verstrooid zijn, ten dage der wolke en der donkerheid.”

Het valt op dat Cyrillus hier kiest voor het woord ‘uitbreiden’. Hiermee wordt benadrukt dat Christus’ herderschap van de heidenen niet ten koste zal gaan van het leiden van de kudde van de Joden, maar dat de reikwijdte van Zijn herderschap verbreed wordt. Het tweede dat opvalt, is het feit dat Cyrillus het herderschap van Christus tot tweemaal toe verbindt aan de kennis van God, waartoe alle naties geroepen worden. Cyrillus ziet het genieten van de kennis van God als het doel van Christus’ herderschap, zowel onder Joden als heidenen.

“En dat Christus werd aangesteld om een gids van de heidenen te zijn tot vroomheid, kan eenieder leren, en zeer gemakkelijk; want de geïnspireerde Schrift is vol getuigenissen hieromtrent, en misschien zou het niet verkeerd zijn om het geheel over te dragen, om het aan de meer leergierigen over te laten om dergelijke passages uit te zoeken; maar desalniettemin zal ik hierover twee of drie zinnen van de Profeten aanhalen, voordat ik doorga naar wat volgt. Welnu, God de Vader zegt ergens met betrekking tot Christus: Zie, Ik heb Hem gegeven tot een getuige voor de heidenen, een Vorst en Gebieder van de heidenen. Want Christus getuigde tegen de heidenen, en gaf hun instructies tot zaligheid en vertelde hun eerlijk de dingen waardoor zij gered moesten worden. En de goddelijke Psalmist zegt, alsof hij hen uit alle einden (der aarde) in één vreugdevol gezelschap roept en alles onder de zon biedt om zich samen te verzamelen voor een hemels feest: “O, klap in jullie handen, alle heidenen; eert God met een stem van vreugde”. Maar als iemand het goed acht om te informeren naar de oorzaak van een dergelijke glorieuze en nobele daad van lof, zal hij dat duidelijk uitgedrukt vinden: Want God is de koning van de hele aarde: zing lof met een onderwijzing: God regeert alle heidenen. En ergens heeft Hij ook de Heer Zelf voorgesteld die in Zijn eigen woorden de evangelische verkondiging aan alle heidenen samen verkondigt; want in de achtste en de veertigste Psalm zegt Hij: “Hoor dit, alle gij heidenen; luister, alle gij inwoners van de wereld, zowel de laaggeborenen als de edelen, rijk en arm samen. Mijn mond zal spreken van wijsheid, en de overdenking van mijn hart zal vol verstand zijn. Want hoe kan iemand iets wijzer noemen dan de Evangelie-voorschriften, of wat dat zo vol is van verborgen begrip vinden als de instructie die middels Christus komt?”

Het tweede gedeelte van Cyrillus’ commentaar op Johannes 10:16 staat in het teken van het Oudtestamentische bewijs voor Christus’ herderschap om ook heidenen tot de zaligheid te leiden. Citaten komen uit Jesaja 55:4, Psalm 47:2 en 7 en Psalm 49:2-4 om de diepere waarheid van de woorden uit Joh. 10:16 kracht bij te zetten. In dit onderdeel van het fragment staat dus de verhouding tussen Joden en heidenen in Christus niet zo zeer centraal, als wel de toetreding van de heidenen tot Christus’ kudde. Het fragment vervolgt:

“Daarom, voor onze uitleg moeten we terugkeren naar waar we mee begonnen zijn, (namelijk) dat Hij duidelijk voorzegt dat de menigte van de heidenen verenigd zal worden in één kudde met de gehoorzamen van (het volk) Israël. Maar, “Om welke reden”, zou

iemand die de betekenis van deze passage scherper onderzoekt kunnen zeggen, “openbaart de Verlosser verborgenheden wanneer hij spreekt tot de leiders van de Joden, en spreekt Hij tot mensen wiens harten brandden van haat en afgunst? Want vertel me waarom zulke mensen geïnformeerd zouden moeten worden dat Hij de heidenen zou regeren, en dat Hij de schapen van buiten de grenzen van Judea in Zijn eigen kudden zou verzamelen?” Wat zullen wij daarop zeggen, en hoe zullen we het uitleggen? Hij openbaart de mysteries niet als aan vrienden (aan deze mannen), maar (tegelijk) acht Hij de uitleg van deze zaken niet nutteloos voor hen; aan de andere kant spreekt Hij op deze manier omdat Hij wist dat het hen evenveel zou baten als alles wat Hij kon doen; want dit was Zijn doel, hoewel de geest van Zijn toehoorders, onbuigzaam en niet toegevend aan gehoorzaamheid, onbuigzaam bleef. En omdat Hij zich ervan bewust was dat zij de fragmenten van Mozes en de aankondigingen van de Heilige Profeten kenden, en in de Profeten zijn de uitspraken frequent en overvloedig dat Christus ook de heidenen tot de kennis van God moest bekeren: om deze reden stelde Hij deze kwestie hen voor als een manifest teken dat Hij duidelijk de Ene aangekondigde was. Hij verklaarde publiekelijk dat Hij zelfs die schapen zou roepen die niet van de Joodse schaapskooi waren, opdat (zoals we zojuist zeiden) zij in Hem mochten geloven als Degene die voorzegt was door het gezelschap van de heilige mannen.”

Het derde gedeelte van Cyrillus’ commentaar begint met de conclusie dat God middels het Oude Testament al duidelijk heeft laten zien dat zal gebeuren wat Christus in Johannes 10:16 openbaart: een menigte van heidenen zal in Hem gaan geloven en één worden gemaakt met de ‘gehoorzamen’ van Israël, in één kudde. De volgende kwestie die Cyrillus behandelt, betreft de vraag waarom Christus in Johannes 10:16 dit mysterie openbaart aan Farizeeën die op dat moment een zeer vijandige houding ten opzichte van Christus hadden. Volgens Cyrillus ligt het antwoord op deze vraag geborgen in de wetenschap dat juist deze Farizeeën zeer veel kennis bezaten van de Oudtestamentische boeken. Zij waren zeer wel op de hoogte van het feit dat ook de heidenen zouden worden toegebracht tot die éne kudde. Nu Christus dit in de woorden van Johannes 10:16 herhaalt, openbaart Hij Zich als degene waarvan de heilige mannen van het Oude Testament al spraken.

Binnen dit promotieonderzoek vormt Cyrillus van Alexandrië’s commentaar op Joh. 10:16 de tweede integrale exegese van dit tekstvers, na Chrysostomus’ *Homiliae in Joannem*. Het geheel van Cyrillus’ commentaar op Johannes 10:16 overziend, vallen mij ten minste twee aspecten op. In de eerste plaats geeft Cyrillus veel aandacht aan de Oudtestamentische profetieën als Schriftuurlijk bewijs voor het ‘mysterie’ dat Christus’ herderschap gelovigen uit Joden en heidenen tot één zou maken. Hoewel eerdere exegeten vaker een exegetische verbinding hebben gelegd tussen het Oude Testament en de woorden uit Joh. 10:16, is de manier waarop Cyrillus dat in zijn *Commentarium in Evangelium Joannis* doet -vanwege meerdere Oudtestamentische bewijsteksten die hij noemt- opvallend te noemen.

In de tweede plaats wordt duidelijk dat in Cyrillus' integrale exegese van Joh. 10:16 de nadruk ligt op het toebrengen van de gelovigen uit de heidenvolken tot Christus' kerk. Dit accent, waarbij de nadruk valt op de uitbreiding van het heil, is heel vaak aanwezig in de vroegchristelijke duiding van Joh. 10:16 en is in dit onderzoek ook al eerder naar voren gekomen in Basilius van Caesarea's *Homilia in Psalmos* en in zijn *Moralia*, bij Amphilochius van Iconië in *Contra Haereticos* en in Chrysostomus' *Homiliae in Joannem*. Bij de eerder besproken fragmenten van Cyrillus komt het accent ook naar voren in de *Commentarius in Isaiam prophetam*.

Epistulae paschales sive Homiliae paschale

In Cyrillus' drieëntwintigste paasbrief behandelt hij de vraag naar de reikwijdte van Christus' heilswerk. Na een uiteenzetting over de betekenis van het slachten van het lam op het noorden gerichte altaar (Lev. 1: 10-11) - als beeld dat ook de heidenen zouden delen in het heil - wijst Cyrillus op enkele Oudtestamentische voorbeelden waarin de (toekomstige) positie van de heidenvolken zichtbaar wordt aan de hand van de woorden van de profeten. In dit fragment gebeurt dat opnieuw, als Zacharia 2: 10-11 geciteerd wordt. Vervolgens wordt deze perikoop Christologisch verklaard en wordt Joh. 10:16 ingevoerd om deze gedachte verder te onderbouwen.

“Want Israël heeft Hem (God) gekrenkt, en niet weinig; maar dat de volken door God worden ontvangen in vriendschap, door het geloof – nadat Israël verworpen was - is duidelijk op te maken als we de woorden van de profeten nauwkeurig lezen. Want er is geschreven: “Juich en verblijd u, dochter van Sion; want zie, Ik kom en Ik zal in het midden van u wonen, spreekt de HEERE. En vele heidenen zullen op die dag aan de HEERE worden toegevoegd en zij zullen Mij tot een volk zijn, en Ik zal in het midden van u wonen, en u zult weten dat de HEERE der heirscharen Mij tot u gezonden heeft.”⁴⁴⁸ En Wie is het die gezonden is? Is dat niet Christus, die de twee volken opnieuw maakt tot één mens, “die de muur des afscheidels afbreekt, wet en verordeningen teniet maakt en vrede predikt aan hen die verre zijn?”⁴⁴⁹, dat is, de Joden en de heidenen? Hij heeft ook gezegd: “Ik heb nog andere schapen die van deze stal niet zijn, die moeten ook geleid worden en het zal worden één kudde en één herder”.”

In deze passage wordt aan de hand van Ef. 2: 14-17 en Joh. 10:16 duidelijk dat Christus de vervulling van de profetie uit Zach.2: 10-11 vormt. Christus is de Gezondene die onder het volk van Israël komt wonen en 'vele heidenen' toe zal voegen en hen zal verenigen tot één volk en één kudde. Ook ditmaal benadrukt Cyrillus Christus' werk in het samenbrengen van de gelovigen uit het Joodse volk én de heidenvolken, waarbij het aspect van de éénheid wederom sterk geaccentueerd wordt. In dit geval wordt die eenheid door middel van de woorden uit Zacharia

⁴⁴⁸ Zacharia 2:10-11.

⁴⁴⁹ cf. Ef. 2:14-17

Oudtestamentisch belicht, zoals dat vanuit Joh. 10:16 in het Nieuwe Testament door Christus Zelf wordt bekrachtigd.

De manier van spreken in de *Epistulae paschales sive Homiliae paschale* doet sterk denken aan de inzet van Joh. 10:16 door Cyrillus in de *Glaphyra in Pentateuchum, Expositio in Psalmos* en de *Commentarius in Michaeam prophetam*. In de laatste twee genoemde werken van Cyrillus wordt de betekenis van Joh. 10:16 mede uitgelicht aan de hand van tekstverzen uit Efeze 2. Deze accentuering werd zoals we zagen eerder zichtbaar bij Eusebius van Caesarea (*Peri Theophaneias*), Basilius van Caesarea (*Homilia in Psalmos, Commentarius in Isaiam prophetam*), Didymus de Blinde (*Commentarii in Zacchariam*) en Chrysostomus (*Expositio in Psalmos, Homiliae in Joannem*).

De adoratione et cultu in spiritu et veritate

Een volgend fragment is afkomstig van Cyrillus' werk *De Adoratione et cultu in spiritu et veritate*. De zeventien boeken zijn geschreven als dialoog tussen Cyrillus en Palladius, bisschop van onder andere Helenopolis. In de beschreven debatten komt naar voren dat Palladius weinig waarde hecht aan de Oudtestamentische eredienst voor de Nieuwtestamentische kerk. Cyrillus daarentegen wijst op de geestelijke rijkdom van bijvoorbeeld de Oudtestamentische offerdienst die volgens hem door middel van een allegoriserende verklaring geheel aansluit bij de boodschap van het Nieuwe Testament. Voor Cyrillus is daarmee de relevantie van het Oude Testament voor de Nieuwtestamentische kerk bewezen. Hoewel we hier niet dieper in kunnen gaan op dit debat zien we dat de waardering van het Oude Testament en de Oudtestamentische eredienst in de Vroege Kerk verschillend kon zijn en ook in de vierde eeuw tot hevige debatten kon leiden, zoals hier tussen Cyrillus en Palladius.

De volgende passage is exemplarisch voor Cyrillus' waardering van het Oude Testament. Hij laat eerst zien wat de actuele betekenis is van de geschiedenis waarin Amelek door Israël verslagen wordt. Exodus 17:5 vormt daarbij het uitgangspunt.⁴⁵⁰ Joh. 10:16 krijgt in de duiding van het Oude Testament een belangrijke rol en wordt in het geheel geciteerd.

Cyrillus van Alexandrië: Toen Amalek reeds gevallen en overwonnen was richtte Mozes een altaar op voor God en schreef daar een naam op: 'Mijn Heere, mijn toevlucht'. Dat zou ook een type van Christus kunnen zijn. Want de Heere is voor ons immers een toevlucht geweest omdat Hij de overste van deze wereld overwonnen heeft en de kracht van de dood met voeten getreden heeft en zichzelf als een onberispelijk offerdier geofferd heeft tot een geur met een aangenaam karakter, aan God en aan de Vader. Dat altaar was dus type van Christus bij wie de aandoening 'Mijn Heere, mijn toevlucht' ook een waarheidsgetrouwe aandoening vormde.

⁴⁵⁰ “En Mozes bouwde een altaar; en hij noemde deszelfs naam: De HEERE is mijn Banier!”

Palladius: Ik ben het ermee eens. Want je denkt is correct.

Cyrillus van Alexandrië: Toen Christus met een verborgen hand oorlog had gevoerd tegen het geestelijke Amalek en het overwonnen had, overwon Hij ook de heidenen en vernietigde Hij hun wapenuitrusting, zoals Hijzelf zei, nadat Hij de sterke gebonden had.⁴⁵¹ Want de kudde, die het eerst onder hem [=diabolos] goed maakte, ik bedoel hiermee de gelovigen uit de heidenen, die verbond hij met de oude kudden. Daarom heeft Hij ook gezegd: Ik heb nog andere schapen die van deze stal niet zijn. Ook die moet ik leiden en zij zullen naar mijn stem luisteren en het zal worden één kudde en één herder. Christus is onze vrede, overeenkomstig de Schriften, Hij die beiden één gemaakt heeft en de middelmuur van de scheiding ontbonden heeft en de vijandschap in zijn vlees en de wet van de geboden door zijn leer teniet gemaakt heeft gemaakt, tot één nieuwe mens.”

In de exegese vergelijkt Cyrillus van Alexandrië de strijd tegen Amalek met de geestelijke strijd die wordt gestreden om de gelovigen uit de heidenvolken te redden uit de macht van *diabolos*. Op die manier worden de gelovigen uit de heidenvolken als kudde verbonden, met de ‘oude kudden’. Cyrillus citeert vervolgens Joh. 10:16 en Ef. 2:14-15 om de éénwording van deze beide groepen vanuit het Nieuwe Testament aan te wijzen. Daarmee wordt duidelijk dat het perspectief dat vanuit Joh. 10:16 in deze passage oplicht, gericht is op de verhouding tussen gelovigen uit Joden en heidenen.

De duiding van Joh. 10:16 zoals dat in dit fragment uit de *De adoratione et cultu in spiritu et veritate* naar voren komt lijkt sterk op Cyrillus’ eerdere inzet van Joh. 10:16 in *Glaphyra in Pentateuchum*, *Expositio in Psalmos*, *Commentarius in Michaeam prophetam* en de *Epistulae paschales sive Homiliae paschale*. De nadruk ligt in al deze fragmenten sterk op de verhouding en eenheid tussen gelovigen uit Joden en heidenen. Daarmee staan deze fragmenten in verbinding met eerdere exegeses, zoals die van Eusebius van Caesarea (*Peri Theophaneias*), Basilius van Caesarea (*Homilia in Psalmos*, *Commentarius in Isaiam prophetam*), Didymus de Blinde (*Commentarii in Zacchariam*) en Chrysostomus (*Expositio in Psalmos*, *Homiliae in Joannem*), die dit perspectief eveneens vanuit Joh. 10:16 hebben benadrukt. In het fragment naar aanleiding van Exodus 17 wordt deze thematiek opnieuw benadrukt aan de hand van tekstverzen uit Efeze 2. Deze verbinding is door Cyrillus eerder gemaakt in zijn *Expositio in Psalmos*, *Commentarius in Isaiam prophetam*, *Commentarius in Michaeam prophetam* en *Epistulae paschales sive Homiliae paschale* en sluit aan bij de exegeses van Basilius van Caesarea (*Commentarius in Isaiam prophetam*), Didymus de Blinde (*Commentarii in Zacchariam*) en Chrysostomus (*Homiliae in Joannem*, *Expositio in Psalmos*).

⁴⁵¹ Cf. Mat. 12: 27-29.

De volgende passage is eveneens afkomstig uit *De adoratione et cultu in spiritu et veritate*. In dit gedeelte gaat Cyrillus in op de Nieuwtestamentische betekenis van de voorschriften met betrekking tot het brandoffer, zoals te vinden in Leviticus 1: 11.⁴⁵² Joh. 10:16 vormt hier de door Cyrillus ingebrachte sleutel om de boodschap van het Oude en het Nieuwe Testament met elkaar te verbinden.

“Palladius: Wat is eigenlijk de betekenis hiervan?”

Cyrillus van Alexandrië: Weet je niet dat het land van de Joden enigszins meer zuidelijk gelegen is, maar dat de ontelbare kudden van de heidenen de gebieden bij de zee, het meer noordelijk gelegen land, onderling verdeeld hebben, met elkaar samen verenigd als ze zijn, in landen en steden?

Palladius: Dat klopt.

Cyrillus van Alexandrië: Dit is dus het mysterie, dat ook deze kudden in het noorden heilig zullen zijn voor God, omdat het lam geofferd wordt alsof het zich in het meer noordelijk gelegen deel [van het land] bevindt. Dit verklaart ook de Zaligmaker over de kudde van de heidenen van tevoren heel duidelijk: ‘En ik heb nog andere schapen die van deze stal niet zijn. Ook die moet ik toebrengen en het zal worden één kudde en één Herder.’

Palladius: Ik heb begrepen wat je zegt.”

Cyrillus van Alexandrië maakt dus duidelijk dat de slachting van het brandoffer aan de noordkant van het altaar een belangrijke betekenis had voor de toekomst van Christus’ kerk. Ook de ‘kudden’ uit het noorden – dat synoniem staat voor de heidenvolken – ‘zullen heilig zijn voor God’. Met het gedeeltelijk citeren van Joh. 10:16 stelt Cyrillus ‘de andere schapen’ gelijk met de ‘de kudde van de heidenen’. Zij zullen óók worden toegebracht door Christus zodat het één kudde en één Herder wordt – geheel in lijn met de geestelijke betekenis die Cyrillus toedicht aan het voorschrift met betrekking tot het offeren van het brandoffer aan de noordelijke zijde van het altaar. Met de inzet van Joh. 10:16 op de manier zoals dat in dit fragment gebeurt, legt Cyrillus aan de hand van Joh. 10:16 de nadruk op de uitbreiding van het heil onder heidenvolken. Deze duiding is opnieuw geheel in lijn met de exegese van Basilius van Caesarea in zijn *Homilia in Psalmos* en *Moralia*, met die van Amphilochius van Iconië in *Contra Haereticos* en die van Chrysostomus’ *Homiliae in Joannem*. Bij de eerder besproken fragmenten van Cyrillus is het aanwezig in zijn *Commentarius in Isaiam propheta* en *Commentarium in Evangelium Joannis*.

⁴⁵² “En hij zal dat slachten aan de zijde van het altaar noordwaarts, voor het aangezicht des HEEREN; en de zonen van Aäron, de priesters, zullen zijn bloed rondom op het altaar sprengen.”

Contra Julianum imperatorem

Het nu volgende fragment en laatste fragment van Cyrillus dat we hier zullen bespreken is afkomstig uit zijn werk *Contra Julianum imperatorem*. Dit apologetische werk is een reactie op het handelen en de publicaties van keizer Flavius Claudius Julianus (331 - 363), die de voorrechten van christenen in het Romeinse Rijk aan banden legde en de verering van de Romeinse goden promoveerde.⁴⁵³

In het volgende fragment wordt Joh. 10:16 ingevoerd als Christus' Eigen woorden die Zijn heerschappij over de heidenvolken benadrukken. In een zeker gedeelte gaat hij in op de verhouding tussen Christus' koningschap en de koningen van het tienstammenrijk, die van Juda waren afgefallen. Hierbij laat Cyrillus duidelijk zien dat vanuit het Oude Testament geprofeteerd is dat Christus' koningschap zich zal uitstreken tot en met de heidenvolken:

“Want hoewel zij die de macht hadden afgefallen waren van de stam van Juda, is Christus [desondanks] geboren [uit deze stam], Hij die de verwachting van de heidenen was. Want ook zij zijn door het geloof geroepen. En dit was daarom wat over hen gezegd was door de stem van ons aller Verlosser, Jezus Christus: En Ik heb nog andere schapen die van deze stal niet zijn. Die moet ik ook leiden. En het zal worden één kudde en één Herder. En onze Heere Jezus Christus is geboren, zoals ik al zei, hoewel alle koningen van [de stam] Juda waren afgefallen en Hij is de hoop van de heidenen geworden. Want dat was voor Hem weggelegd. Zij, [de heidenen] werden niet door één van de heiligen binnengeleid [in de schaapskooi van Christus], ook niet door de zeer wijze Mozes, of door iemand anders. [Maar het was Christus Zelf die hen binnenleidde.] Niet alleen de macht over Judea, maar de macht over alle volken was immers, zoals ik al aangaf, voor Hem weggelegd.”

Ondanks het feit dat de koningen van het tienstammenrijk ‘afgefallen waren’ van de stam van Juda, is Christus uit de laatstgenoemde stam geboren. Maar Zijn koningschap is niet beperkt gebleven tot Juda, maar strekt zich uit tot alle heidenvolken. Christus wordt de ‘verwachting van de heidenen’ genoemd. Cyrillus beschrijft dat zij – de heidenvolken – net zoals de Joden ‘door het geloof’ worden geroepen. Met het gedeeltelijk citeren van Joh. 10:16 beklemtoont Cyrillus datgene wat in het Oude Testament al zichtbaar was geworden: Christus heeft niet alleen de macht ontvangen over Juda, maar over alle volken en brengt ook de heidenen toe tot Zijn éne kudde. Dit gebeurt niet door Mozes, of iemand anders, maar door Christus Zelf. In dit fragment wordt de nadruk gelegd op het toebrengen van de heidenen door Christus als Machthebber over alle volken, zoals dat vanuit Joh. 10:16 oplicht: “want ook zij zijn door het geloof geroepen.”

⁴⁵³ Friend, W.H.C. (1984), p. 624.

Dit accent, waarbij de nadruk ligt op de uitbreiding van het heil onder de heidenen, is bij Cyrillus van Alexandrië eerder zichtbaar geworden in zijn *Commentarius in Isaiam propheta*, *Commentarium in Evangelium Joannis* en in *De adoratione et cultu in spiritu et veritate* en vormt het dominante perspectief dat deze auteur in deze passage aan Joh. 10:16 verbindt. Eenzelfde perspectief is ook aanwezig in de werken van Basilius van Caesarea (*Homila in Psalmos* en *Moralia*), Amphilochius van Iconië (*Contra Haereticos*) en Chrysostomus (*Homiliae in Joannem*).

7.13 Paus Leo I (400 – 461)

Paus Leo I – ook wel Leo de Grote genoemd – werd waarschijnlijk omstreeks het jaar 400 in Toscane geboren. In het jaar 440 volgde hij Paus Sixtus III op. Leo I zette zich in voor een universele autoriteit voor de kerk van Rome met betrekking tot kerkorde en doctrine. Ook leverde hij een belangrijke bijdrage aan de samenwerking met de keizerlijke regering van Valentinianus III, waarbij de kerk meer invloed kreeg op de wetgeving in het Romeinse Rijk.

Meer dan honderdveertig brieven en ongeveer honderd preken zijn er van Leo I bewaard gebleven. In deze documenten valt op dat hij veel aandacht besteed aan de verdere ontwikkeling van de Christologie en soteriologie binnen de kerk. In de jaren na het concilie van Chalcedon (451) werd door middel van zijn preken en fragmenten goed zichtbaar dat Leo I zich bleef inzetten voor de verbreiding van de standpunten die tijdens het concilie van Chalcedon waren ingenomen. Paus Benedictus de 16^e noemde de nalatenschap van Paus Leo I een van de meest belangrijke binnen de kerkgeschiedenis.⁴⁵⁴ Leo I overleed in het jaar 461.⁴⁵⁵

Sermo LXIII

De hier te behandelen passage is afkomstig uit *Sermo LXIII* van Paus Leo I. De preek gaat over het lijden en sterven van Christus. In het fragment besteedt Paus Leo I in het bijzonder aandacht aan het effect van Christus' lijden en sterven op het dagelijkse leven van christenen. Heel specifiek wordt dit effect verbonden aan de Heilige Doop. Al eerder in de preek legt hij een directe verbinding tussen het offer van Christus op Golgotha en de zaligheid voor de heidenen.⁴⁵⁶ Hoewel

⁴⁵⁴ Pope Benedict XVI, “Saint Leo the Great”, General Audience, 5 March 2008, Libreria Editrice Vaticana.

⁴⁵⁵ Voor meer over paus Leo I, zie: Armitage, J. (1997). *The economy of Mercy: the liturgical Preaching of St. Leo the Great*. Durham: University of Durham; Barclift, P. L. (1993 Vol. 62). *Predestination and Divine Foreknowledge in the Sermons of Pope Leo the Great*. Church History, p. 5-21. Cancik, H. (1997), deel 7, p. 47-48; Fahlbusch, E. (2005). *Encyclopedia of Christianity*, Volume III, p. 242-244; Friend, W.H.C. (1984), p. 790-791; Hunt, E. (1957). *St. Leo the Great: Letters*. Washington: Catholic University of America Press, p. 5-11; Jalland, T. (1941). *The Life and Times of St. Leo the Great*. Londen: SPCK/Sheldon Press; Nuchelmans, J. (1965-1985), p. 1698-1699; Pope Benedict XVI, “Saint Leo the Great”, General Audience, 5 March 2008, Libreria Editrice Vaticana; Wessel, S. (2008). *Leo the Great and the Spiritual Rebuilding of a Universal Rome*. Leiden: Brill.

⁴⁵⁶ PL 54, c. 354-355.

volgens Leo I Gods raadsplan met betrekking tot de zaligheid van de heidenen vóór Christus' komst op aarde nog verborgen was, heeft Christus' komst dit geopenbaard. Tegelijkertijd wijst hij erop dat de heiligen van het Oude Testament al hebben gezien dat de zaligheid niet voorbehouden was aan een bijzonder volk, maar aan ieder die gelooft in de Beloofde:

“Alles daarom, dat de Zoon van God deed en onderwees voor de verzoening van de wereld, kennen we niet alleen als een zaak van de geschiedenis, maar waarden we ook vanwege de uitwerking in het hier en nu. Hij is het die, geboren uit de maagdelijke Moeder door de Heilige Geest, zijn onbesmette kerk bevrucht met dezelfde gezegende Geest, zodat door de geboorte van de doop een ontelbare veelheid zonen van God wordt geboren, van Wie gezegd is, “die niet geboren zijn uit bloed, noch uit de wil van het vlees, noch uit de wil van de mens, maar uit God.” Hij is het, in wie het zaad van Abraham gezegend is door de aanneming van de gehele wereld, en de patriarch wordt de vader van vele volken door de geboorte - door het geloof en niet door het vlees - van de zonen van de belofte. Hij is het die, zonder één volk uit te sluiten, één kudde heilige schapen maakt van elk volk onder de hemel en dagelijks vervult wat Hij beloofde, wanneer Hij zegt: “Andere schapen heb Ik ook die niet van deze schaapskooi zijn; die moet ik ook toebrengen, en zij zullen mijn stem horen, en er zal één kudde en één herder zijn”.”

In dit fragment verwoordt paus Leo I dus de gedachte dat door de Heilige Doop een grote menigte van geestelijke kinderen van Abraham wordt toegevoegd. Hieraan verbindt hij de belofte aan Abraham uit Genesis 22:18.⁴⁵⁷ Hij lijkt hier direct gebruik te maken van Paulus' woorden in Galaten 3:7-8.⁴⁵⁸ Niet etniciteit of afkomst maar geloof in Christus, maakt dat ook heidenen “zonen

---

“Hoc consilium misericordiae et iustitiae Dei, licet in praeteritis saeculis quibusdam velaminibus fuerit obumbratum, non tamen ita obiectum est ut sanctorum, qui ab initio usque ad adventum Domini laudabiles exstiterunt, intellectui negaretur: cum et propheticis verbis, et rerum gestarum significationibus, salus quae in Christo erat ventura, promissa sit: quam non solum qui praedicabant adepti sunt, sed omnes etiam qui praedicantibus crediderunt. Una enim fides justificat universorum temporum sanctos, et ad eandem spem fidelium pertinet, quidquid per mediatorem Dei et hominum Jesum Christum (I Tim. II. 5), vel nos confitemur factum, vel patres nostri adorare faciendum. Nec inter Iudaeos atque gentiles ulla distinctio est. Siquidem, sicut ait Apostolus, circumcisio nihil est, et praeputium nihil est, sed observatio mandatorum Dei (Rom. II, 25; I Cor. VII, 19); quae si cum integritate fidei serventur, veros Abrahae filios, id est perfectos faciunt Christianos, dicente eodem Apostolo: Quicumque enim in Christo Jesu baptizati estis, Christum induistis. Non est Iudaeus, neque Graecus; non est servus, neque liber; non est masculus, neque femina. Omnes enim unum estis in Christo. Si autem nos Christi: ergo Abrahae semen estis, secundum promissionem haeredes (Galat. III, 27-29).”

⁴⁵⁷ “En in uw zaad zullen gezegend worden alle volken der aarde, naardien gij Mijn stem gehoorzaam geweest zijt.”

⁴⁵⁸ “Zo verstaat gij dan, dat degenen, die uit het geloof zijn, Abrahams kinderen zijn. En de Schrift, te

van de belofte” kunnen worden. Heel duidelijk legt Leo I de nadruk op het feit dat daarom geen enkel volk uitgesloten wordt van de zaligheid die in Christus is. De Goede Herder vormt Zich één kudde van heilige schapen vanuit alle volken op deze aarde. Deze belofte, zo schrijft hij, vervult Christus als de Goede Herder nog dagelijks. Elke dag gaat Hij door om schapen, die nu nog niet tot Zijn kudde behoren, van welk ras of etniciteit dan ook, toe te voegen aan Zijn éne kudde. Zij zullen immers Zijn stem horen.

Het perspectief dat Leo I verbindt aan Joh. 10:16 in bovenstaande passage staat in het teken van uitbreiding van het heil onder de volken, zoals we dat ook hebben gezien bij Basilius van Caesarea (*Homilia in Psalmos* en *Moralia*), Amphilochius van Iconië (*Contra Haereticos*), Chrysostomus (*Homiliae in Joannem*) en Cyrillus (*Commentarius in Isaiam propheta, Commentarium in Evangelium Joannis, De adoratione et cultu in spiritu et veritate en Contra Julianum imperatorem*).

7.14 Samenvatting

In dit hoofdstuk zijn in totaal achtendertig fragmenten van dertien verschillende vroegchristelijke schrijvers geanalyseerd. In veel gevallen zijn deze fragmenten (opnieuw) in het Nederlands vertaald en op die manier voor de lezers toegankelijk gemaakt.

De citaten van Joh. 10:16 in de fragmenten zijn in drie categorieën te verdelen. De meeste citaten worden gedeeltelijk geciteerd. Opvallend is het elfmaal ontbreken van de woorden “en zij zullen Mijn stem horen”; dit betreft acht keer een fragment van Cyrillus van Alexandrië. De andere categorie betreft citaten waarbij Joh. 10:16 integraal wordt geciteerd. Dit gebeurt in tien gevallen. En tot slot is er tot tweemaal toe sprake van een exegese waarbij het Schriftwoord per zinsnede en binnen de context van het Johannesevangelie van commentaar wordt voorzien (Dit is het geval bij Chrysostomus, *Homiliae in Joannem*; Cyrillus van Alexandrië, *Commentarius in Evangelium Joannis*).

Bestudering van de fragmenten laat zien dat het vroegchristelijke gebruik van Joh. 10:16 een belangrijk venster biedt dat zicht geeft op kerkhistorische ontwikkelingen tussen de tweede en vijfde eeuw na Christus. In algemene bewoordingen kan worden gesteld dat de bestudeerde auteurs Joh. 10:16 inzetten om de éénheid in Christus te benadrukken. Tegelijkertijd maakt de analyse van de fragmenten duidelijk dat dit thema door de vroegchristelijke auteurs aan de hand van Joh. 10:16 op verschillende manieren wordt uitgewerkt. Er worden verschillende accenten gelegd en verschillende invalshoeken gekozen. We laten deze graag hier zien.

---

voren ziende, dat God de heidenen uit het geloof zou rechtvaardigen, heeft te voren aan Abraham het Evangelie verkondigd, zeggende: In u zullen al de volken gezegend worden. Zo dan, die uit het geloof zijn, worden gezegend met den gelovigen Abraham.”

1. De verhouding tussen Joden en heidenen, verbonden door het geloof in Christus Jezus.
Dit is de meest voorkomende toepassing van Joh. 10:16 door de vroegchristelijke kerk tot Augustinus. De kerngedachte bij deze toepassing richt zich met name op Christus' werk om Joden en heidenen, die eerst volledig van elkaar gescheiden waren, nu in de nieuwe bedeling door het geloof te verenigen in de kudde van de Goede Herder. In dit onderzoek komt deze toepassing vijftien keer voor.⁴⁵⁹ Om het perspectief op de verhouding tussen gelovigen uit Joden en heidenen in Christus te accentueren, hebben de vroegchristelijke auteurs in dit verband tot acht keer toe Éfeze 2: 14 en/of 15 als paralleltekst bij Joh. 10:16 ingezet.⁴⁶⁰ In de genoemde verzen uit Éfeze staat de eenwording tussen gelovigen uit Joden en heidenen centraal, zoals die ook terugkomt in Christus' woorden in Joh. 10:16: "één kudde en één Herder".
2. Uitbreiding van het heil.
In de tweede plaats bedienen de vroegchristelijke auteurs zich van Joh. 10:16 om de uitbreiding van het heil richting de heidenvolken te benadrukken. Bij deze toepassing ligt de nadruk op de relatie tussen Joh. 10:16 en de noodzakelijke verbreding van het heil onder de volkeren: niet alleen uit het Jodendom, maar óók vanuit het heidendom zal Christus Zijn schapen verzamelen. Deze toepassing komt binnen de scope van dit onderzoek tien keer voor.⁴⁶¹ Dat is dus relatief vaak. In het geval van Basilius van Caesarea (*Moralia*) wordt Joh. 10:16 expliciet verbonden aan de opdracht van de christelijke gemeente om zorg te dragen voor degenen die niet tot de kerk behoren. Cyrillus van Alexandrië (*Glaphyra in Pentateuchum*) plaatst Joh. 10:16 hier in contrast met Mat. 10:6. In dit laatstgenoemde vers ligt de nadruk op "de verloren schapen van het huis Israëls", als exclusieve doelgroep van Christus' heilsboodschap. Joh. 10:16 daarentegen laat voor deze vroegchristelijke auteurs de universele reikwijdte van het heil zien, verbonden aan Christus' herder-zijn.

⁴⁵⁹ Zie Eusebius van Caesarea (*Peri Theophaneias*), Basilius van Caesarea (*Homilia in Psalmos, Commentarius in Isaiam prophetam (2x)*), Didymus de Blinde (*Commentarii in Zacchariam (2x)*) en Chrysostomus (*Expositio in Psalmos, Homiliae in Joannem*), Cyrillus van Alexandrië' *Glaphyra in Pentateuchum (3x), Expositio in Psalmos, de Commentarius in Michaeam prophetam* en de *Epistulae paschales sive Homiliae paschale, De adoratione et cultu in spiritu et veritate*).

⁴⁶⁰ Dit kunnen we in ieder geval constateren bij Basilius van Caesarea (*Commentarius in Isaiam prophetam*), Didymus de Blinde (*Commentarii in Zacchariam*), Chrysostomus (*Homiliae in Joannem, Expositio in Psalmos*), Cyrillus van Alexandrië (*Expositio in Psalmos, Commentarius in Michaeam prophetam, Epistulae paschales sive Homiliae paschale, De adoratione et cultu in spiritu et veritate*).

⁴⁶¹ Zie Basilius van Caesarea (*Homilia in Psalmos* en *Moralia*), Amphilocheus van Iconië (*Contra Haereticos*), Chrysostomus (*Homiliae in Joannem (2x)*), Cyrillus (*Commentarius in Isaiam propheta, Commentarium in Evangelium Joannis, De adoratione et cultu in spiritu et veritate* en *Contra Julianum imperatorem*) en Leo I (*Sermo LXIII*).

3. Eenheid binnen de christelijke gemeente.

Naar aanleiding van Joh. 10:16 wordt ook aandacht gevraagd voor de eenheid binnen de christelijke gemeente. In de analyse van de fragmenten komt dit thema tot acht keer terug.⁴⁶² In de bestudeerde fragmenten wordt duidelijk op welke manier de Vroege Kerk éénheid binnen de christelijke gemeenschap van fundamenteel belang achtte en de opdracht tot eensgezindheid met de inzet van Joh. 10:16 verbindt aan Christus' herderschap. De woorden "één kudde en één Herder" krijgen op die manier een toepassing binnen de christelijke kerk of gemeenschap en richten zich bijvoorbeeld op de vraag hoe de christelijke gemeente dient om te gaan met degenen die -al dan niet tijdelijk- zijn afgedwaald of vervreemd zijn geraakt door twisten.

4. Christus als Eigenaar van de schapen.

Een vierde thema is dat de kudde het eigendom is van Christus. Dit onderwerp krijgt in vier gevallen expliciete aandacht.⁴⁶³ Dit thema staat veelal in nauw verband met de woorden "Ik heb nog andere schapen" en wordt verbonden aan termen als 'uitverkiezing' (Origenes) en 'erfenis' naar aanleiding van Psalm 2 en 47 (Eusebius, Chrysostomus). Omdat Christus Eigenaar is van Zijn geestelijke schapen en zij daarmee voorbestemd zijn om in Hem te geloven, zullen zij ook daadwerkelijk Zijn stem horen en worden toegevoegd aan Zijn éne kudde. Deze fragmenten maken inzichtelijk op welke manier de Vroege Kerk Christus' herderschap verbindt aan Zijn positie als Eigenaar van de kudde.

5. Eenheid tussen verschillende bedelingen.

Een vijfde thema richt zich op de betekenis van Joh. 10:16 voor de eenheid van Christus' kudde in verschillende bedelingen. Dit onderwerp komt zes keer en op verschillende manieren naar voren. Allereerst krijgt Joh. 10:16 een eschatologische duiding bij Clemens van Alexandrië (*Paedagogus, Stromata*) en Basilius van Caesarea (*Homilia in Psalmos*). Bij deze auteurs geldt "de stal" uit Joh. 10:16 als metafoor voor de hemelse heerlijkheid en als de plaats waar Christus' kudde uiteindelijk daadwerkelijk één is. Een tweede type duiding vinden we terug bij Origenes, die Joh. 10:16 in zijn *Homiliae in librum Jesu Nave* expliciet in verband brengt met de eenheid tussen gelovigen onder de Oudtestamentische en de Nieuwtestamentische bedeling. Een volgende exegese komt eveneens bij Origenes vandaan in zijn verhandeling over Rom. 8: 19-22 uit *Commentariorum in Epistolam S.*

⁴⁶² Zie Clemens van Alexandrië (*Paedagogus*), Tertullianus (*De Pudicitia*), Cyprianus (*De ecclesiae catholicae unitate* en *Epistolae*), Athanasius van Alexandrië (*Tomus ad Antiochenos*), Gregorius van Nazianze (*Orationes*), Amphilocheus van Iconië (*Contra Haereticos*) en Cyrillus van Alexandrië (*Commentarius in Zacchariam prophetam*).

⁴⁶³ Zie Origenes (*Commentariorum in Epistolam S. Pauli ad Romanos Praefatio*), Eusebius van Caesarea (*Peri Theophaneias, Commentaria in Psalmos*), en Chrysostomus (*Expositio in Psalmos*).

Pauli ad Romanos Praefatio. Hier verbindt hij Joh. 10:16 aan de eschatologische eenheid tussen hemelse en aardse schepselen. Als laatste geeft Didymus de Blinde (*Commentarii in Zacchariam*) Joh. 10:16 een concrete betekenis als profetie van de toekomstige eenheid tussen doden en levenden, als de twee groepen zullen worden verenigd door Christus de Herder.

Analyse van de besproken fragmenten geeft zicht op een duidelijk waarneembare ontwikkeling met betrekking tot de inzet van Joh. 10:16 en de aanwezige dominante toepassingen. De verhouding tussen Joden en heidenen, verbonden door het geloof in Christus Jezus [1], is met afstand het meest voorkomende perspectief. In dit onderzoek komen we het voor het eerst tegen bij Eusebius van Caesarea en vervolgens driemaal bij Basilius van Caesarea, tweemaal bij Didymus de Blinde, tweemaal bij Chrysostomus en zevenmaal bij Cyrillus van Alexandrië. Deze ontwikkeling laat zien dat de verbinding tussen Joh. 10:16 en de eenheid tussen gelovigen uit Joden en heidenen vanaf het einde van de 3^e eeuw duidelijk te vinden is en zich vervolgens ontwikkelt tot het meest dominante perspectief dat in de vroegchristelijke periode tot Augustinus aanwezig is.

Met betrekking tot de relatie tussen Joh. 10:16 en de uitbreiding van het heil tot alle volken [2], kan men stellen dat dit perspectief zich ontwikkelt tot het op-een-na meest voorkomende. Het is in de eerste periode van de bestudeerde eeuwen niet zichtbaar, maar komt vanaf de 4^e eeuw steeds sterker naar voren bij auteurs als Basilius van Caesarea, Amphilochius van Iconië, Chrysostomus, Cyrillus van Alexandrië en Leo I.

Als het gaat om het aspect van de eenheid binnen de christelijke gemeente [3] kan worden geconcludeerd dat dit perspectief al aan het begin van de onderzochte periode aanwezig is en met name bij auteurs van de 3^e en 4^e eeuw is terug te vinden.

De toepassing met betrekking tot Christus als Eigenaar van de kudde [4] komt slechts vier maal voor in de bestudeerde periode; bij Origenes, Eusebius van Caesarea en Chrysostomus. De relatief beperkte aanwezigheid van dit perspectief maakt het niet goed mogelijk om een ontwikkeling aan te geven..

Het vijfde perspectief dat vanuit Joh. 10:16 in de fragmenten aanwezig is, betreft met name een eschatologische duiding die zich richt op de eenheid tussen verschillende bedelingen [5] en op verschillende manieren wordt uitgewerkt. Dit accent is terug te vinden bij Clemens van Alexandrië, tweemaal bij Origenes, bij Basilius van Caesarea, en bij Didymus de Blinde. Dit betekent in de eerste plaats dat de aanwezigheid van dit perspectief met vijf vindplaatsen relatief beperkt is. In de tweede plaats wordt duidelijk dat deze duiding vooral in de beginperiode van de Vroege Kerk aanwezig is, maar bij latere auteurs niet meer is terug te vinden.

Een chronologische analyse laat in de periode van de Vroege Kerk tot Augustinus qua dominante perspectieven de volgende volgorde zien. In de beginperiode ligt het zwaartepunt bij de eschatologische implicaties [5] voor de betekenis van Joh. 10:16 (Clemens, Origenes). Dit verschuift vervolgens naar een perspectief waarbij de eenheid van de christelijke kerk [3] wordt benadrukt (Tertullianus, Cyprianus, Athanasius). Vervolgens wordt de nadruk vooral gelegd op de betekenis van Joh. 10:16 voor de verhouding tussen gelovigen uit Joden en heidenen [1] (Eusebius, Basilius, Cyrillus). In het laatste gedeelte van de onderzochte periode ontstaat een nadruk op het belang van Joh. 10:16 en de uitbreiding van het heil onder de heidenvolken [2] (Basilius, Chrysostomus, Cyrillus).

8

Patristische exegese
Augustinus

8 Patristische exegese Augustinus

8.1 Intro Augustinus

Aurelius Augustinus (13 november 354–28 augustus 430) werd geboren in Thagaste (het huidige Souk Aras). Na zijn opleiding in Madaura, studeerde hij verder in Carthago op het gebied van de retorica. Tijdens zijn studietijd hing hij enige tijd het manicheïsme aan en werd hij vervolgens geïnspireerd door het neoplatonisme. In 386 bekeerde hij zich tot het christendom. Een jaar later werd hij met Pasen door Ambrosius gedoopt te Milaan. In 388 keerde hij terug naar zijn geboorteplaats en stichtte hij een kloostergemeenschap. In 391 werd hij tot priester gewijd in Hippo. Zijn preken, waarin hij de Schrift dicht bij zijn hoorders probeerde te brengen, zorgden voor een grote bekendheid. Vanaf 396 tot en met zijn dood in 430 diende hij Hippo als bisschop.

Als bisschop staat Augustinus bekend als iemand die zich sterk bekommerde over het welzijn van de kerk en de gemeentelieden. Dit wordt zichtbaar in een groot aantal geschriften, waaronder boeken, preken en brieven. Augustinus is als belangrijkste kerkvader van het Westen van eminent belang voor de ontwikkeling van het christendom in latere tijden.⁴⁶⁴

In het achterliggende hoofdstuk is besproken op welke manier de Vroege Kerk tot Augustinus Joh. 10:16 heeft geduid. In dit hoofdstuk wordt de vraag beantwoord welke visie de kerkvader van Hippo op dit tekstvers had. Een belangrijke onderzoeksvraag hierbij is of Augustinus een bestaande visie heeft geconsolideerd of mogelijk nieuwe gezichtspunten aan de al voorhanden zijnde visie heeft toegevoegd. In dit onderzoek vormt deze kerkvader het ‘eindpunt’ van de Vroege Kerk.

De fragmenten waar Augustinus Johannes 10:16 inzet, zijn terug te vinden in zijn *Expositio epistulae ad Galatas*, *Enarrationes in Psalmos*, *Expositio in Romanos*, *De consensu evangelisatrum*, *Epistulae*, *In Iohannis euangelium tractatus*, en uit de *Sermones ad populum*. Deze zeven werken leveren in totaal 30 fragmenten op, waarmee - in vergelijking met de andere vroegchristelijke auteurs- veruit de meeste fragmenten in dit proefschrift van Augustinus afkomstig zijn.

⁴⁶⁴ Zie voor meer over Augustinus: Bavel, T. v. (1986). *Leven van Augustinus door Possidius*. In T. v. Bavel, *Veel te laat heb ik jou lief gekregen, leven en werk van Augustinus van Hippo* (pp. 19-106). Heverlee: Augustijns Historisch Instituut; Markus, R. A. (1999). *Life of Augustine*. In A. D. Fitzgerald, *Augustine through the ages: An encyclopedia* (pp. 498-504). Grand Rapids: Eerdmans; Nuchelmans, J. (1965-1985). *Woordenboek der Oudheden*, Boek I, Bussum: J.J. Romen & Zonen, p. 392-396; Schrama, M. (1999). *Augustinus, de binnenkant van zijn denken*. Zoetermeer: Meinema.

Na een korte introductie op het fragment wordt de passage in het Nederlands weergegeven en voorzien van commentaar. Hierop volgt een conclusie met betrekking tot het perspectief dat in de passage naar voren komt, ter beantwoording van de deelvraag bij dit hoofdstuk. Daar waar perspectieven in passages overeenkomen wordt deze verbinding expliciet gemaakt.

8.2 Expositio epistulae ad Galatas

Het eerste fragment is afkomstig uit Augustinus' verklaring van de Galatenbrief en wordt gedateerd in het jaar 394.⁴⁶⁵ In deze passage staat Gal. 4:6 centraal.⁴⁶⁶ In de exegese van dit vers wordt uitgebreid stilgestaan bij de diepe betekenis die de kerkvader geeft aan de woorden “Abba, Vader”:

“Paulus verbindt dat volk dat als kleine jongen dienstbaar was aan “voogden en verzorgers” (Gal. 4:2) dat wil zeggen, aan de “eerste beginselen van deze wereld” (Gal. 4:3) dan al [aan het andere volk], opdat zij niet zouden menen dat zij geen kinderen waren, omdat ze niet onder de kinderbegeleider waren, want: Omdat jullie zonen zijn, zegt de Schrift, heeft God de Geest van Zijn Zoon in jullie harten gezonden, die roept: Abba, vader. Het zijn twee woorden die hij hier heeft gebruikt, zo dat het eerste door het tweede uitgelegd wordt. Want dit, Abba, is wat Vader aangeeft. Op een aansprekende manier begrijpt men dat [de auteur] deze woorden in twee talen, die hetzelfde betekenen, niet zomaar gebruikt heeft, maar vanwege het gezamenlijke volk, dat uit de Joden en de heidenen geroepen is tot de eenheid van het geloof, zo [namelijk] dat de Hebreeuwse term op de Joden en de Griekse term op de heidenen betrekking heeft, maar [ook zo] dat dezelfde betekenis van beide woorden op de eenheid van hetzelfde geloof en dezelfde Geest betrekking heeft. Want [Paulus] zegt ook tegen de Romeinen, waar een gelijke vraag behandeld wordt over de vrede van de Joden en de heidenen, in Christus, het volgende: Want jullie hebben niet een geest van slavernij ontvangen, die opnieuw tot vrees leidt, maar jullie hebben de Geest van de aanneming tot kinderen ontvangen, waardoor wij roepen: Abba, Vader! (Rom. 8:15).”

Augustinus staat bij de behandeling van Gal. 4:6 uitvoerig stil bij de éénheid tussen gelovigen uit de Joden en uit de heidenen. Het gebruik van de woorden “Abba, Vader”, als het Hebreeuwse en Griekse woord voor dezelfde term, toont volgens Augustinus aan dat “het gezamenlijke volk” dat Christus toebehoort uit zowel Joden als heidenen bestaat. Daarnaast wijst het gebruik van “Abba, Vader” op de éénheid “van hetzelfde geloof en dezelfde Geest”.

⁴⁶⁵ Voor meer over Augustinus' commentaar op de Galatenbrief, zie: Plumer, E. (2003). *Augustine's Commentary on Galatians: Introduction, Text, Translation, and Notes*. Oxford: Oxford University Press.

⁴⁶⁶ “En overmits gij kinderen zijt, zo heeft God den Geest Zijns Zoons uitgezonden in uw harten, Die roept: Abba, Vader!”

Toen de Zoon van God nog op aarde was, waren de Joden “reeds begonnen met geloven”. Op een paar uitzonderingen na, gold dit echter niet voor de heidenen.

“Hij heeft hier de heidenen willen laten zien dat zij besloten waren in de beloofde erfenis nu zij de gave en de aanwezigheid van de Geest ontvangen hadden. De evangelisatie van de heidenen begon pas na de hemelvaart van de Heere en de komst van de Heilige Geest. De Joden waren reeds begonnen te geloven toen de Zoon van God nog op aarde was als een sterfelijke man, zoals beschreven is in het Evangelie. Hoewel is opgetekend dat Hij (Christus) het geloof van de Kananése vrouw heeft geprezen (Mat. 15:28) en dat van de centurion van wie Hij zei dat Hij niet eerder zo'n groot geloof gezien had in Israël (Mat. 8:10), eigenlijk was het Evangelie alleen aan de Joden bekend gemaakt. Dit wordt duidelijk genoeg door de woorden van de Heere zelf. In Zijn antwoord aan de Kanannese vrouw zei Hij dat Hij alleen tot de verloren schapen van het huis van Israël gezonden was (Mat. 15:24). En toen Hij Zijn discipelen uitzond zei Hij: “Gij zult niet heengaan op den weg der heidenen, en gij zult niet ingaan in enige stad der Samaritanen, maar gaat veel meer heen tot de verloren schapen van het huis Israëls.” (Mat. 10:5-6). En toen Hij aan de heidenen refereerde sprak Hij over een andere stal toen Hij zei: “Ik heb nog andere schapen, die van dezen stal niet zijn”. Schapen die, zo zei Hij, Hij moest leiden, opdat het één kudde en één Herder zou worden. Wanneer gebeurt dit, anders dan na Zijn verheerlijking?”

Het is tegen de achtergrond van Christus' woorden uit Mat. 10:5-6 en Mat. 15:24 dat Augustinus Joh. 10:16 parafraseert en daarmee wil bewijzen dat ook de heidenen toegebracht zullen worden tot de éne kudde, hetgeen na de verheerlijking van Christus zal gebeuren. Aan de hand van de geschiedenis van de doop van Cornelius (Hand. 10:47) accentueert Augustinus vervolgens de gedachte dat God Zijn Zoon gezonden heeft om Joden én heidenen te laten delen in “dezelfde aanneming tot kinderen”:

“Het moest nog duidelijk worden dat ook de heidenen, die niet onder wet waren, ook tot dezelfde aanneming tot kinderen behoorden. Dit wordt duidelijk in de gave van de Heilige Geest, die op allen is gekomen (cf. Hand. 10:47). Petrus heeft zich vervolgens verdedigd tegenover de Joodse gelovigen dat hij de onbesneden centurio Cornelius gedoopt had, en bevestigd dat hij het water niet kon weigeren aan degenen die duidelijk óók de Heilige Geest ontvangen hadden.”

In de *Expositio epistulae ad Galatas* fungeert het citeren van Joh. 10:16 als bekrachtiging van de éénheid tussen gelovigen uit Joden en heidenen, zoals dat resoneert in de woorden “één kudde en één Herder” én in de woorden “Abba, Vader” uit Gal. 4:6.

8.3 Enarrationes in Psalmos

Het Bijbelboek ‘Psalmen’ is voor Augustinus zeer bepalend geweest. De uitgebreide en zeer frequente referenties in zijn *Confessiones* zijn daar een bewijs van. Augustinus heeft de Psalmen vanaf het jaar 392 - 418 uitgebreid becommentarieerd; dit werk is het grootste binnen zijn hele oeuvre. Kenmerkend voor dit commentaar is de vers-voor-vers uitleg. Een gedeelte van zijn commentaar is als voordracht gehouden en andere uiteenzettingen zijn gedichteerd. Het is sterk Christologisch van karakter.⁴⁶⁷

Psalm 72

De volgende passage is onderdeel van Augustinus' verklaring van Psalm 72. Vers 6 staat hierin centraal: “Hij zal nederdalen als een regen op het nagras, als de druppelen, die de aarde bevochtigen.” Voor een verklaring van Psalm 72:6 neemt Augustinus de lezer mee naar het teken van het vlies dat God aan Gideon gaf.⁴⁶⁸

“Hij heeft geadviseerd en wees hen erop dat wat door de richter Gideon gebeurd is zijn vervulling heeft in Christus. Want hij vroeg om een teken van de Heere, dat een vlies op de grond alleen zou beregend worden en dat de grond droog zou blijven. En daarna, dat alleen het vlies droog zou blijven en de grond beregend zou worden, en zo is het ook gebeurd. En dit betekende dat op de hele oppervlakte van de aarde het volk van Israël als eerste een droog vlies geweest is, alsof het op de grond lag. Dezelfde Christus is daarom Zelf neergedaald als een regen op dat vlies, toen de grond nog droog was. Daarom heeft Hij ook gezegd: “Ik ben niet gezonden dan tot de verloren schapen van het huis van Israël”. Daar heeft Hij een moeder gekozen, van wie Hij de gedaante van een slaaf heeft aangenomen waarin Hij is geopenbaard aan de mensen. Daar waren de discipelen, die Hij een gelijksoortige instructie heeft gegeven: “Gij zult niet heengaan op den weg der heidenen, en gij zult niet ingaan in enige stad der Samaritanen. Maar gaat veel meer heen tot de verloren schapen van het huis Israëls.”

Vervolgens wordt vanuit een Christologische interpretatie Christus' komst naar de aarde vergeleken met Gideons vlies dat in eerste instantie bevochtigd wordt terwijl de aarde droog blijft. Dit is in lijn met Christus' opdracht aan de twaalf discipelen om niet naar de heidenen te gaan maar eerst naar “de verloren schapen van het huis Israëls”. Tegelijkertijd impliceert dit tekstvers volgens Augustinus wel een vervolg, namelijk dat Christus op figuurlijke wijze de

⁴⁶⁷ Zie voor meer over Augustinus en de Psalmen: Byassee, J. (2007). *Praise Seeking Understanding: Reading the Psalms with Augustine*. Grand Rapids MI: Eerdmans; Cameron, M. (2015). *Essential Expositions of the Psalms: (Classroom Resource Edition) (The Works of Saint Augustine: A Translation for the 21st Century)*. Hyde Park, NY: New City Press; Clark, M. T. (1996). *St. Augustine's Use of the Psalms*. The Way - 87, p. 91-101; Williams, R. (2004). *Augustine and the Psalms*. Interpretation, p. 17-27.

⁴⁶⁸ Richteren 6:36-40.

aarde zou gaan bevochtigen, die tot dan toe droog was gebleven. Dat staat te gebeuren zodra het evangelie ook aan “de andere schapen”, namelijk uit de heidenvolken, verkondigd wordt en Joh. 10:16 (zoals geciteerd) in vervulling gaat. Deze gedachte wordt met het citeren van verschillende Bijbelteksten bekrachtigd.

“Wanneer Hij zegt ‘ga eerst naar hen’ laat Hij daarmee zien dat zij uiteindelijk, omdat de grond toen al beregend moest worden, ook naar andere schapen zouden gaan, die niet behoorden tot het oude volk van Israël, van welke Hij sprak: “Ik heb nog andere schapen die van deze stal niet zijn, die moet Ik ook toebrengen, zodat het één kudde en één Herder wordt”. Zo heeft de apostel (Paulus) er ook van gesproken: “Want ik zeg”, zegt hij, “dat Christus een dienaar van de besnijdenis was vanwege de waarheid van God, om de beloften aan de vaderen te bevestigen”. Dus, de regen kwam neer op het vlies en de grond bleef droog. Maar aangezien er volgt “maar dat de heidenen God zullen verheerlijken vanwege Zijn barmhartigheid” opdat vervuld zou worden wat Hij door de profeet zegt, wanneer de tijd voortschrijdt: “het volk, dat ik niet kende, heeft mij gediend. Zo haast als hun oor van mij hoorde, hebben zij mij gehoorzaamd”, zien wij dat het volk van de Joden toen al door de genade van Christus droog achtergebleven is en dat de gehele wereld in de persoon van alle volken beregend werd door wolken die vol waren van de genade van Christus.”

De Christologische vervulling van Ps. 72:6 op de manier waarop God het teken aan Gideon gaf, wordt volgens Augustinus zichtbaar nu de regen van de ‘christelijke genade’ neerdaalt op de heidenvolken, terwijl ‘het vlies’ van het Joodse volk droog blijft. Deze exegese roept de vraag op wat dit voor de positie van het Jodendom ten opzichte van het Evangelie betekent, ná de komst van het Evangelie tot de heidenvolken. Betekent dit een definitief oordeel over het Joodse volk? Een dergelijke uitleg is bij de bestudering van de inzet van Joh. 10:16 door eerdere vroegchristelijke exegeten niet voorgekomen. Ten Hove heeft in zijn proefschrift Augustinus’ duiding van Psalm 72 en de inzet van Joh. 10:16 in dat verband uitvoerig geanalyseerd en concludeert dat in dit fragment geen sprake is van uitbreiding van het heil ten koste van het Joodse volk, maar dat ook Joodse gelovigen deel uit zullen maken van ‘de grond’ die beregend wordt, namelijk de éne Nieuwtestamentische kerk die uit Joden en heidenen bestaat.⁴⁶⁹

⁴⁶⁹ Zie voor meer duiding van deze Schriftuitleg, Ten Hove, J.B. (2020), p.139-140. Hij concludeert het volgende: “De wijze waarop hier wordt gesproken over de ene kerk uit Joden en heidenen bevestigt dat de tegenwoordige droogte van de vacht geen definitief oordeel over het Joodse volk betekent. Wel betekent deze droogte volgens Augustinus dat de Joden die zich buiten de kerk bevinden, geen deelhebben aan de genade van Christus. In dit verband maakt hij de opmerking dat hun het leerzegag (*auctoritas doctrinae*) is ontnomen, zoals een schaap wordt ontdaan van zijn vacht.”

In het hierboven getoonde fragment wordt het gebruik van de woorden uit Joh. 10:16 sterk verbonden met de uitbreiding van Gods Koninkrijk onder de heidenvolken; tot die plaatsen waar het eerder niet aanwezig was. En hoewel Augustinus in *Expositio epistulae ad Galatas* een ander accent aan Joh. 10:16 verbindt, bedient hij zich in de uitleg van Psalm 72 opnieuw van Mat. 10:5-6 en Mat. 15:24, waarbij het contrast tussen “de verloren schapen van het huis Israëls” en “de andere schapen” scherp naar voren komt.

Psalm 78

De verhandeling naar aanleiding van Psalm 78 dateert uit het jaar 415.⁴⁷⁰ In het volgende fragment staat het eerste vers uit deze Psalm centraal: “Een onderwijzing van Asaf. O mijn volk! Neem mijn leer ter oren; neigt ulieder oor tot de redenen mijnsmonds”.

“Deze woorden getuigen dus van intellect, ja, van begrip dat aan Asaf zelf gegeven is; omdat we beter kunnen aannemen dat die niet bedoeld is voor één mens, maar voor de [hele] gemeente van het volk van God, waar we onszelf nooit van mogen vervreemden. Want eigenlijk wordt er niet gezegd: ‘de synagoge van de Joden’ maar ‘een kerk van de christenen’. Omdat men meestal congregatio⁴⁷¹ meer toepast op het vee en de convocatio op mensen. Toch ontdekken we dat de kerk (congregatio) zo ook genoemd wordt. En misschien is het voor ons meer gepast om te zeggen: “Verlos ons, HEERE, onze God! En verzamel⁴⁷² ons uit de heidenen, opdat wij den Naam Uwer heiligheid loven, ons beroemende op Uw lof”.

In dit fragment definieert Augustinus “mijn volk”, uit vers 1. De gelovigen uit de heidenen hoeven zich geenszins te distantiëren van deze gemeenschap omdat ook zij behoren tot hen die samengebracht worden om Gods Naam te loven.⁴⁷³ Als bewijs voor Gods voorzienigheid dat ook de heidenen tot dit éne volk zouden behoren, maakt Augustinus gebruik van woorden uit Joh. 10:16. Uit dit vers blijkt dat God de gelovigen uit de heidenen met de gelovigen uit de Joden verenigt, zodat Psalm 78 mag worden gelezen als geadresseerd aan zowel de Joden als aan “onszelf”.

“Het past ons niet om neer te kijken (op de synagoge), integendeel, wij zouden juist onuitsprekelijke dank moeten betonen dat wij de schapen van Zijn handen zijn, die Hij van te voren al zag toen Hij zei: “Ik heb nog andere schapen die niet van deze stal zijn, die moet

⁴⁷⁰ Schaff, P. (2005). *The Complete Nicene and Post-Nicene Fathers Collection*. New Jersey: Catholic Way Publishing, zie Augustinus, *Exposition of the book of Psalms*, p. 169.

⁴⁷¹ In deze zin heb ik de Latijnse termen gehandhaafd omdat Augustinus deze termen etymologisch uitlegt.

⁴⁷² Het Latijnse werkwoord hier is ‘congregare’. Dit is van belang voor een goed verstaan van dit fragment.

⁴⁷³ Augustinus citeert hier Psalm 106:47: “Verlos ons, HEERE, onze God! En verzamel ons uit de heidenen, opdat wij den Naam Uwer heiligheid loven, ons beroemende in Uw lof.”

Ik ook toebrengen opdat het één kudde en één Herder wordt”, door namelijk het gelovige volk van de heidenen te verbinden aan het gelovige volk van de Joden, over wie Hij eerder had gezegd: “Ik ben niet gezonden dan tot de verloren schapen van het huis van Israël”.

Want zo zullen alle volken voor Hem worden verzameld en zal Hij als een Herder de schapen van de bokken scheiden. Dus laten wij luisteren naar wat is gesproken: “O mijn volk! Neem mijn leer ter oren; neigt ulieder oor tot de redenen mijns monds”, niet als zijnde geadresseerd aan de Joden, maar liever als geadresseerd aan onszelf, of op z'n minst zo gezegd dat deze woorden ook tot ons gesproken zijn.”

In dit fragment maakt Augustinus aan de hand van Psalm 78:1 met behulp van het beeld van een kudde aan ons duidelijk wat de verhouding tussen gelovigen uit de Joden en heidenen is: “het gelovige volk van de heidenen” wordt verbonden aan het “gelovige volk van de Joden”, in één kudde. Evenals in de twee eerdere besproken fragmenten krijgt Mat. 15:24 hier een rol. In dit geval wijst Augustinus het neerkijken van gelovigen uit de heidenen op ‘de synagoge’ om die reden af en roept hij juist op tot een ootmoedige houding en dankbetoon. Wat opvalt is de manier waarop Augustinus Joh. 10:16 concretiseert met betrekking tot het verstaan van Psalm 78. Omdat Christus Zijn volk uit Joden en heidenen verenigt tot één kudde betekent dit “op z'n minst” dat deze woorden ook door gelovigen uit de heidenvolken mogen worden beluisterd als tot hen gesproken.

Het dominante perspectief dat in dit bovenstaande gedeelte naar voren komt betreft dus de éénheid tussen gelovigen uit Joden en heidenen. Dit perspectief kwam bij Augustinus al eerder naar voren in zijn *Expositio epistulae ad Galatas*.

Psalm 79

Augustinus' exegese van Psalm 79:1 valt eveneens binnen de reikwijdte van dit onderzoek.⁴⁷⁴ In zijn uitleg gaat Augustinus aan het begin van de behandeling van deze Psalm uitgebreid in op de verhouding tussen gelovigen uit het Joodse volk en uit de heidense volken. Joh. 10:16 speelt hierin een belangrijke rol. Augustinus gebruikt de tekst naast verschillende andere verzen uit het Oude en Nieuwe Testament.

“Daarom spreekt de Heere die gezegd heeft: Ik ben niet [tot anderen] gezonden dan tot de schapen die verloren gingen van het huis van Israël⁴⁷⁵ -en hiermee laat zien dat de belofte van zijn eigen aanwezigheid voor dat volk [bestemd] was- toch ook nog op een andere plaats [als volgt]: Ik heb nog andere schapen die van deze stal niet zijn. Ook die moet ik

⁴⁷⁴ “Een Psalm van Asaf. O God! Heidenen zijn gekomen in Uw erfenis; zij hebben den tempel Uwer heiligheid verontreinigd; zij hebben Jeruzalem tot steenhopen gesteld.”

⁴⁷⁵ Mat. 15:24.

toebrengen, opdat het één kudde en het één Herder is, hiermee de heidenen aanduidend die Hij nog zou toebrengen, maar in ieder geval niet door zijn lichamelijke aanwezigheid, opdat dat [eerste tekstwoord] waar zou zijn: Ik ben niet [tot anderen] gezonden dan tot de schapen die verloren gingen van het huis van Israël – echter wel door zijn Evangelie, dat overal zou worden verbreid door de in het oog vallende voeten van hen die vrede aankondigen, van hen die goede berichten aankondigen.⁴⁷⁶ Hun spreken is immers uitgegaan over de hele wereld en hun woorden tot de einden der aarde.⁴⁷⁷

De passage hierboven begint met een citaat van Mat. 15:24, waaruit volgens Augustinus blijkt dat Christus' belofte van Zijn lichamen aanwezigheid alleen voor “de verloren schapen van het huis Israëls” geldt. Vervolgens wordt Joh. 10:16 gedeeltelijk geciteerd, als bewijs dat er ook heidenen worden toegebracht tot Christus' kudde. Zij worden niet toegebracht door middel van Christus' lichamelijke aanwezigheid, zoals bij de Joden, maar door middel van de wereldwijde verkondiging van het Evangelie.⁴⁷⁸ De combinatie van Mat. 15:24 en Joh. 10:16 is al twee keer eerder voorgekomen, in *Expositio epistulae ad Galatas* en in de *Enarrationes in Psalmos* (78). De inzet van Joh. 10:16 in het bovenstaande gedeelte heeft als functie de uitbreiding van het heil tot de heidenen te benadrukken. Het fragment gaat als volgt verder:

“Daarom zegt de apostel ook: Ik zeg dus dat Christus Jezus een dienaar is geweest van de besnijdenis, vanwege de waarheid van God, om de beloften van de Vaderen te bevestigen.⁴⁷⁹ Kijk, dat is wat de volgende tekst zegt: Ik ben niet [tot anderen] gezonden dan tot de schapen die verloren gingen van het huis van Israël, Daarna voegt de apostel toe dat de heidenen bovendien God roem en eer geven, vanwege Zijn barmhartigheid.⁴⁸⁰ Kijk, dat is wat de tekst die nu volgt zegt: “Ik heb nog andere schapen die van deze stal niet zijn. Ook die moet ik toebrengen, opdat het één kudde en het één Herder is”, Wat allebei kort gezegd is in dat [Schriftwoord] dat dezelfde apostel met betrekking tot de profeet vermeldt, namelijk dit: Verheugt u, heidenen, [samen] met Zijn volk.⁴⁸¹ Die ene kudde onder één Herder is dus de [gezamenlijke] erfenis van God, niet alleen van de Vader, maar ook van de Zoon. Want de roep van de Zoon is: Zijn koorden zijn mij op liefelijke plaatsen gevallen, mijn erfenis is heerlijk en aangenaam voor mij.⁴⁸² En de roep van de erfenis zelf is [ook] bij de profeet

⁴⁷⁶ Rom. 10:15.

⁴⁷⁷ Rom. 10:18.

⁴⁷⁸ Het valt op dat Augustinus juist in dit verband de woorden ‘en zij zullen Mijn stem horen’ uit Joh. 10:16 hier niet gebruikt.

⁴⁷⁹ Rom. 15:8.

⁴⁸⁰ Rom. 15:9.

⁴⁸¹ Rom. 15:10.

⁴⁸² Ps. 16:6.

*aanwezig: Heere, Onze God, bezit ons.*⁴⁸³ *Deze erfenis liet de Vader aan de Zoon na, ook al stierf Hij niet. Maar de Zoon zelf verwierf die erfenis op een wonderbare wijze, namelijk door Zijn eigen dood, een erfenis die Hij door Zijn opstanding als bezit ontving.*”

In dit tweede gedeelte betoogt Augustinus waarom Mat. 15:24 in betekenis correspondeert met Rom. 15:8, dat ingaat op de positie van de Joden met betrekking tot het heil in Christus. Vervolgens laat hij zien waarom de betekenis van Rom. 15:9-10, dat handelt over de positie van de heidenen ten opzichte van het heil in Christus, een vergelijkbare betekenis heeft als Joh. 10:16.

In zijn betoog vraagt Augustinus aandacht voor verschillende aspecten die mede aan de hand van Joh. 10:16 naar voren komen. Dit betreft bijvoorbeeld het ontstaan van één gezamenlijke kudde, waarin Jood en heiden als Gods erfenis Hem tezamen zullen loven. Augustinus wijst verder op het bijzondere van deze erfenis waarvan in Ps. 16:6 en Jes. 26:13 wordt gesproken, namelijk dat deze door Christus is ontvangen van Zijn Vader, na Zijn dood en opstanding. Het meest dominante perspectief in dit fragment kan samengevat worden in Augustinus' eigen woorden is: *“dat de heidenen bovendien God roem en eer geven.”* Hiermee staat de uitbreiding van het heil onder de heidenvolken in dit fragment centraal, evenals dat het geval was bij het commentaar op Psalm 72 in de *Enarrationes in Psalmos*.

Psalm 97

Het volgende fragment is ontleend aan Augustinus' uitleg van Psalm 97. Aan de hand van het opschrift bij deze Psalm wordt een heilshistorische terugblik op de geschiedenis van het Joodse volk gegeven.⁴⁸⁴

“Toen hebben zij, voor wie Hij niet tevergeefs gezegd had: Vader, vergeef aan hen, want ze weten niet wat ze doen, zoals we hebben gezegd, het heil gezocht en de raad aanvaard om in Hem te geloven; op één dag kwamen er drieduizend tot geloof. Op weer een andere dag vijfduizend. De kerk van Christus begon in heel Judea te schitteren, waar eerst de smaad van Christus geschitterd had. En zijn land is hersteld.⁴⁸⁵ Maar omdat Hij zelf gezegd had: Ik heb nog andere schapen die van deze stal niet zijn; ook die moet ik toebrengen, opdat het een kudde en een herder is, zijn de apostelen naar de heidenen gezonden, naar wie de profeten niet gezonden waren. Naar hen is gezocht die zelf niet hadden gezocht, zij werden gevonden die niets verwachtten, zij die God niet hielden voor Iemand die een belofte deed,

⁴⁸³ Jes. 26:13, volgens de Vulgaat. SV: “HEERE, onze God! Andere heren, behalve Gij, hebben over ons geheerst; doch door U alleen gedenken wij Uws Naams.”

⁴⁸⁴ Het Latijnse opschrift boven deze Psalm luidt: “huic David quando terra eius restituta est. (Vulgata, Ps. 96:1).”

⁴⁸⁵ Cf. het opschrift boven deze Psalm in de Vulgaat.

vonden een Verlosser. De Joden hielden God reeds voor Iemand die een belofte deed, omdat de profeten Christus daar al hadden verkondigd en daar ook hadden beloofd. Maar Hem, van wie ze gehoord hadden dat Hij beloofd was, hadden zij niet erkend toen Hij aanwezig was. Aan de heidenen was echter niets beloofd. Maar toch was er in de profeten ook over hun geloof gesproken. Door henzelf was niets gezegd, maar over hen wel. [Het evangelie] is ook tot hen gezonden.”

Hoewel de Joden Christus kruisigden, bad Hij tot de Vader voor hen: *Vergeef hun, want ze weten niet wat zij doen.* Dit is volgens Augustinus de reden waarom de Joden Hem gaan zoeken en in Hem gaan geloven. Op die manier is het land van David hersteld. Tegelijkertijd wijst hij aan de hand van Joh. 10:16 op de gedachte dat de reikwijdte van Christus' heil verder gaat dan het herstel van Davids land en ook een universele betekenis krijgt. In deze passage laat Augustinus zien dat de verkondiging van het Evangelie ook onder de heidenen vrucht draagt, zoals door de profeten ten tijde van het Oude Testament al bekend gemaakt is. De gedeeltelijke inzet van Joh. 10:16 wordt in dit fragment verbonden aan de Evangelieverkondiging door de apostelen onder de heidenvolken. Hiermee staat het aspect van de uitbreiding van het heil wederom centraal, evenals bij de verklaringen van Psalm 72 en 79 uit de *Enarrationes in Psalmos*.

Psalm 106

Psalm 106 verhaalt de geschiedenis van het volk Israël. Vers 46 beschrijft Gods redding van het volk van Israël uit de handen van hen “die hen gevangen hielden”.⁴⁸⁶ In zijn exegese zet Augustinus dit Schriftvers in Nieuwtestamenteel licht door er een betekenis aan te geven met betrekking tot de verlossing van Gods volk, bestaande uit zowel Joden als heidenen. Gods volk is namelijk bevrijd uit de macht van heidense goden en demonen, die door God overwonnen zijn:

“Verkondig onder de heidenen Zijn roem, Zijn wonderen onder alle volkeren. Want groot is de Heere en zeer te prijzen, vreselijk boven alle goden. Want alle goden der heidenen zijn demonen.⁴⁸⁷ Die vijanden hielden dus, met als hun koning de duivel, het volk van God gevangen. Maar wanneer we van deze gevangenschap verlost worden en de overste van deze wereld weg wordt gestuurd, dan wordt het huis [van God] opgebouwd. En van dit huis is Christus de hoeksteen, Hij die twee [volkeren] in Zichzelf tot één geheel heeft samengevoegd, tot één nieuwe mens, omdat Hij de vrede bewerkte die de dag, die uit de dag voortkwam, verkondigd heeft aan hen die dichtbij waren en aan hen die ver weg waren, waarbij hij beiden tot één maakte⁴⁸⁸; en andere schapen toebrengend die van deze stal niet zijn, opdat het één kudde en één herder zou zijn. En zo heeft God de zijnen die gepredestineerd waren

⁴⁸⁶ “Dies gaf Hij hun barmhartigheid voor het aangezicht van allen, die hen gevangen hadden.”

⁴⁸⁷ Ps. 96:4-5.

⁴⁸⁸ Zie Ef. 2:13-22.

*overgegeven aan Zijn barmhartigheden. Want het is niet van degene die wil, noch van degene die rent, maar van de ontfermende God*⁴⁸⁹.”

In deze eerste passage benadrukt Augustinus Gods barmhartigheid, zoals die in Psalm 106:46 aan de orde komt. Deze barmhartigheid wordt concreet zichtbaar in de redding van Gods volk uit de geestelijke gevangenschap van de duivel en de afgoden. Deze verlossing wordt gevolgd door de bouw van het geestelijke huis van Christus, in Wie de twee volken – gelovigen uit Joden en heidenen - één zijn. Met het gedeeltelijk citeren van Joh. 10:16 legt Augustinus de nadruk op het feit dat het Evangelie ook aan de heidenen is verkondigd en dat op die manier ook die ‘andere schapen’ worden toegebracht tot diezelfde kudde, ofwel het huis van Christus. Ook zij behoren tot degenen die uitverkoren zijn (*praedestinati*) en daarom behoren ze tot degenen die het voorwerp zijn van Gods barmhartigheid. In dit fragment staat de inzet van Joh. 10:16 in het teken van de éénheid tussen de gelovigen uit de Joden en heidenen die tot één kudde zal worden gemaakt. Augustinus citeert hier ook uit Efeze 2. Ditzelfde perspectief zien we bij Augustinus’ verklaring van Psalm 78 en in de *Expositio epistulae ad Galatas*.

Een tweede perspectief dat in dit fragment herkenbaar naar voren komt, is Christus’ eigenaarschap van de kudde. In de tekst wordt een directe verbinding gemaakt tussen het ‘toebrengen’ van Christus’ schapen en de verkiezing, die samen leiden tot het ontstaan van ‘*één kudde*’.

Het fragment vervolgt met een exegese van de verzen 47 en 48: “Verlos ons, HEERE, onze God! en verzamel ons uit de heidenen, opdat wij den Naam Uwer heiligheid loven, ons beroemende in Uw lof. Geloofd zij de HEERE, de God Israëls, van eeuwigheid en tot in eeuwigheid; en al het volk zegge: Amen, Hallelujah!”. In dit vervolg krijgt Joh. 10:16 opnieuw een plaats:

“Verlos ons, HEERE, onze God! en verzamel ons uit de volkeren of zoals andere handschriften hebben: heidenen, opdat wij den Naam Uwer heiligheid loven, ons beroemende in Uw lof.” Daarna heeft hij kort een lofprijzing toegevoegd: “Geloofd zij de HEERE, de God Israëls, van eeuwigheid en tot in eeuwigheid; en al het volk zegge: Amen, Hallelujah!”, waaruit we verstaan dat het eeuwigdurend is, want Hij zal geprezen worden zonder einde door hen van wie is gezegd: “Welgelukzalig zijn zij, die in Uw huis wonen; zij prijzen U gestadiglijk.”⁴⁹⁰ Dit is de verheerlijking van het Lichaam van Christus op de derde dag, als alle demonen zijn uitgeworpen en alle verwondingen geheeld zijn, leidend tot de onsterfelijkheid van Zijn eigen lichaam, en tot de eeuwigdurende regering van hen die Hem prijzen zonder gebrek, omdat zij Hem zonder gebrek liefhebben, en Hem zonder gebrek liefhebben omdat zij Hem aanschouwen van aangezicht tot aangezicht. Want dan zal het gebed aan het begin van deze

Psalm volledig vervuld worden: “Gedenk mijner, o HEERE! naar het welbehagen tot Uw volk”, etc. Want uit de heidenen vergadert Hij niet alleen de verloren schapen van het huis van Israëel, maar ook die schapen die niet behoren tot die stal, zodat het één kudde en één Herder wordt, zoals gezegd is. (...)”

Deze passage vormt opnieuw een duidelijk voorbeeld van een exegese waarin Augustinus een Oudtestamentische profetie voorziet van een Nieuwtestamentische betekenis. De kerkvader maakt duidelijk dat de betekenis van het gebed om “verzameld te worden uit de heidenen” niet beperkt blijft tot de terugkeer van het Joodse volk uit de ballingschap, maar ook betekenis krijgt met het oog op de totstandkoming van Gods wereldwijde kerk. Deze kerk bestaat namelijk uit Zijn schapen vanuit zowel het Joodse volk als de heidense volken, die zullen worden verenigd tot één kudde.

Het accent dat Augustinus in dit gedeelte naar voren laat komen aan de hand van Joh. 10:16 is gelijk aan datgene dat in het eerste gedeelte naar aanleiding van Psalm 106 naar voren kwam: de verhouding tussen de gelovigen uit de Joden en heidenen zoals die eerder ook aanwezig was bij Augustinus’ verklaring van Psalm 78 en in de *Expositio epistulae ad Galatas*.

Dan volgt een laatste gedeelte, waarin Augustinus naar aanleiding van Joh. 10:16 nog een ander perspectief laat zien:

“Want Christus had ook andere schapen die van deze stal niet waren, namelijk die zich overal bevonden, zowel van de Israëlieten als van de heidenen, die de duivel en zijn engelen gevangen hadden genomen. Maar toen de heerschappij van de duivel van hen verdreven was, is hun spreken in de profetie als volgt, voor het aangezicht van de kwade geesten die hen eerst gevangen hadden genomen, om gered te worden en voor eeuwig volmaakt te worden: “Verlos ons, HEERE, onze God! en verzamel ons uit de heidenen”. Niet zoals de Joden dachten dat de profetie vervuld zou worden door de Antichrist, maar door onze Heere Jezus Christus die komt in de naam van Zijn Vader. “Boodschapt Zijn heil van dag tot dag”⁴⁹¹, waarvan hier gezegd wordt: “bezoek mij met Uw heil”⁴⁹². “En al het volk zal zeggen”, de uitverkorenen uit de besnedenen en uit de onbesnedenen, een heilig volk, een verkregen volk⁴⁹³, “Amen, amen”.”

In de exegese van Psalm 106 maakt Augustinus duidelijk dat de vervulling van het gebed aan het begin van de Psalm (“Gedenk mijner, o HEERE! naar het welbehagen tot Uw volk, bezoek mij met Uw heil”, vers 3) aanbreekt in de eeuwige heerlijkheid en daarom een eschatologische betekenis

⁴⁸⁹ Rom. 9:16.

⁴⁹⁰ Psalm 84:5.

⁴⁹¹ Psalm 96:2.

⁴⁹² Psalm 106:4.

⁴⁹³ 1 Petr. 2:9.

heeft. In het slot van zijn exegese van Psalm 106 komt Augustinus hierop terug waarbij Joh. 10:16 een nieuwe exegetische functie krijgt. ‘De stal’ krijgt in dit laatste fragment de betekenis van de hemelse heerlijkheid en Christus’ ‘toebrenge(n)’ (of: verzamelen) richt zich op gelovigen uit Joden en heidenen “om gered te worden en voor eeuwig volmaakt te worden”. Een tweede perspectief dat in de laatste passage oplicht, is Christus’ eigenaarschap. Het in vers 48 genoemde ‘volk’ is volgens Augustinus het uitverkoren volk uit de besnedenen en uit de onbesnedenen, een “uitverkoren geslacht, (...) een heilig volk, een verkregen volk” (1 Petr. 2:9). Deze woorden sluiten nauw aan bij wat Augustinus in de passage verbindt aan Joh. 10:16.

Psalm 114

De volgende analyse richt zich op Augustinus’ exegese van Psalm 114, waarbij hij specifiek aandacht geeft aan de eerste zes verzen: “Toen Israël uit Egypte toog, het huis Jakobs van een volk, dat een vreemde taal had; Zo werd Juda tot Zijn heiligdom, Israël Zijn volkomen heerschappij. De zee zag het, en vlood; de Jordaan keerde achterwaarts. De bergen sprongen als rammen, de heuvelen als lammeren. Wat was u, gij zee! dat gij vloodt? gij Jordaan! dat gij achterwaarts keerdet? Gij bergen, dat gij opsprongt als rammen? gij heuvelen! als lammeren?”

“Laten we er op letten waartoe wij worden aangespoord; omdat die gebeurtenissen voor ons afschaduwingen geweest zijn en omdat deze woorden ons aansporen om onszelf te herkennen. Want als wij met een oprecht hart vasthouden aan de genade van God die ons is gegeven, dan zijn wij Israël, de nakomelingen van Abraham: tegen ons heeft de Apostel gezegd: “zo zijt gij dan Abrahams zaad”. (...) Laat elke christen zich daarom niet vervreemd voelen van de naam van Israël. Want wij zijn verenigd in de Hoeksteen samen met hen die vanuit het Joodse volk geloofden, waaronder wij ook de apostelen vinden. Ook heeft onze Heere in een andere passage gezegd: “Ik heb nog andere schapen die van dezen stal niet zijn; deze moet Ik ook toebrengen; en het zal worden één kudde en één Herder.”

Augustinus roept zijn hoorders op om de gebeurtenissen uit de geschiedenis van het volk Israël, zoals beschreven in Psalm 114, van betekenis te laten zijn voor de Nieuwtestamentische kerk. Gelovigen uit de heidenvolken zijn, met een beroep op Gal.3:29, het nageslacht van Abraham en ontvangen daarmee de naam “Israël”. In Christus de Hoeksteen (Ef. 2:20) zijn de gelovigen uit de heidenen “samen met hen die vanuit het Joodse volk geloofden”, namelijk één. Het perspectief op de verhouding tussen gelovigen uit Joden en heidenen is vaker opgemerkt, namelijk in de *Enarrationes in Psalmos* (78 en 106) en in de *Expositio epistulae ad Galatas*.

Het fragment vervolgt:

“Het christelijke volk is daarom het meerdere Israël en hetzelfde geldt voor het huis van Jakob, want Israël en Jakob zijn hetzelfde. Maar de menigte van de Joden, die waardig

gestraft zijn voor hun zonden en hun geboorterecht hebben verkocht voor de lusten van het vlees, is zo te verstaan dat die niet behoorde bij Jakob, maar eerder bij Esau. Want u weet dat is voorzeggd met een verborgen betekenis: “De meerdere zal de mindere dienen”.”

In bovenstaand gedeelte van het fragment vervolgt Augustinus zijn uitleg en betoogt, na het gedeeltelijk citeren van Joh. 10:16, dat “het christelijke volk” dáárom het “meerdere Israël” is. De meerderheid van het Joodse volk – zij die niet in Christus geloven – behoren daarmee volgens Augustinus eigenlijk niet meer bij datgene wat Jakob of Israël mag heten, maar “eerder bij Esau”. Op deze manier krijgt het Schriftwoord “De meerdere zal de mindere dienen” (Gen. 25:23) een nieuwe betekenis die eerder verborgen was: zoals Esau, die de oudste was, Jakob -de jongere- zou dienen, zo zal het ‘oude’ Israël – het Joodse volk – de christelijke kerk als het ‘nieuwe Israël’ dienen. Hierin staat, zoals ook in de vorige delen van het fragment, de verhouding tussen Joden en heidenen centraal.

8.4 Expositio in Romanos

De volgende geanalyseerde passage is onderdeel van Augustinus’ verhandelingen naar aanleiding van het Bijbelboek Romeinen en dateert uit 394.⁴⁹⁴ Volgens de introductie op deze uitleg is een juist begrip van deze brief van belang voor het verstaan van “de werken van de wet en de genade”.⁴⁹⁵

Het eerste citaat dat wordt behandeld staat in de context van Romeinen 9, waar Paulus handelt over de positie van hen die worden geroepen naar Gods vrijmacht, zowel uit de Joden als uit de heidenvolken (Rom. 9:23-24). In paragraaf 65 vormt Rom. 9:27 het uitgangspunt.⁴⁹⁶

⁴⁹⁴ Voor meer over Augustinus’ commentaar op de Romeinenbrief, zie: Babcock, W. S. (1979). *Augustine’s Interpretation of Romans*. Augustinian Studies Vol. 10, p. 55-74; Burns, J. P. (1979). *The Interpretation of Romans in the Pelagian Controversy*. Augustinian Studies Vol. 10, p. 43-54; Landes, P. (1982). *Augustine on Romans: Propositions from the Epistle to the Romans, Unfinished Commentary on the Epistle to the Romans*. Chico, CA: Scholars Press; Patte, D. (2002). *Engaging Augustine on Romans: Self, Context, and Theology in Interpretation*. Harrisburg, PA: Trinity Press International; Sarisky, D. (2014). *Augustine and participation: Some reflections on his exegesis of Romans*. In M. J. Thate, “In Christ” in Paul: *Explorations in Paul’s Theology of Union and Participation* (pp. 357 - 374). Tübingen: Mohr Siebeck.

⁴⁹⁵ Zie introductie op deze verhandelingen die als volgt luidt: “Primo omnium, ut quisque intellegat in hac epistola quaestionem versari operum legis et gratiae.”

⁴⁹⁶ Rom. 9:24-26: “Welke Hij ook geroepen heeft, namelijk ons, niet alleen uit de Joden, maar ook uit de heidenen. Gelijk Hij ook in Hosea zegt: Ik zal hetgeen Mijn volk niet was, Mijn volk noemen, en die niet bemind was, Mijn beminde. En het zal zijn, in de plaats, waar tot hen gezegd was: Gijlieden zijt Mijn volk niet, aldaar zullen zij kinderen des levenden Gods genaamd worden.”
Vers 27: “En Jesaja roept over Israël: Al ware het getal der kinderen Israëls gelijk het zand der zee, zo

“Omdat hij echter zegt: ‘Jesaja roept voor Israël: Al was het getal van de zonen van Israël als het zand van de zee, dan (nog) zal het overblijfsel behouden worden’, dan toont hij hiermee aan hoe God een Hoeksteen is die beide muren in zichzelf verenigt.⁴⁹⁷ Het getuigenis van de profeet Hosea is namelijk gezegd ten behoeve van de heidenen: ‘Ik zal niet mijn volk mijn volk noemen, en mijn niet-beminde mijn beminde’, en het getuigenis van Jesaja is gezegd ten behoeve van Israël omdat het overblijfsel behouden zal worden. En opdat zij tot het zaad van Abraham gerekend worden die in Christus hebben geloofd; zo maakt Hij twee volken één van hart, overeenkomstig dat getuigenis van de Heere die in het Evangelie over de heidenen zegt: ‘Ik heb nog andere schapen die van deze stal niet zijn, die Ik moet toebrengen en het zal één kudde en één Herder worden.’”

In dit fragment Augustinus laat Paulus met het citeren van de profetie uit Jesaja 10:22 zien dat niet ‘geheel Israël’, maar een ‘overblijfsel’ uit hen behouden zal worden. De profeet Hosea heeft eerder laten zien dat God ook mensen uit de heidenvolken zal roepen “tot heerlijkheid” (Rom. 9:23). Zij die in Christus hebben geloofd, worden gerekend tot Abrahams kinderen en tot “één hart” gemaakt. Vervolgens brengt Augustinus een gedeelte van Joh. 10:16 in om te illustreren wat de Heere over de heidenen gezegd heeft: “zo maakt Hij twee volken één van hart, overeenkomstig dat getuigenis van de Heere die in het Evangelie over de heidenen zegt: Ik heb nog andere schapen die van deze stal niet zijn, die Ik moet toebrengen en het zal één kudde en één Herder worden”.

De primaire functie zoals die door Augustinus in dit fragment aan Joh. 10:16 wordt gegeven, mede aan de hand van Ef. 2:20, is het wijzen op de éénheid tussen de ‘twee volken’ - tussen Joden en heidenen - die beiden tot eenzelfde ‘heerlijkheid’ geroepen zijn. Dit aspect kwam ook al eerder naar voren in de *Enarrationes in Psalmos* (78, 106 en 114) en in de *Expositio epistulae ad Galatas*.

8.5 De consensu evangelistarum

In *De consensu evangelistarum* wil Augustinus aantonen hoe de verschillende evangelisten de Evangelieën beschreven hebben en op welke manier de verschillende Evangelieën met elkaar overeenstemmen. Hij schreef dit werk omstreeks het jaar 400.⁴⁹⁸ De in dit verband relevante passage komt uit het derde hoofdstuk van dit boek. Hij handelt hier over het moment waarop Christus en Zijn discipelen na het laatste Avondmaal naar de hof van Getsemane gaan.⁴⁹⁹ In

zal het overblijfsel behouden worden.”

⁴⁹⁷ Ef. 2:20 – 21.

⁴⁹⁸ Zie voor een inleiding: Dunkle, B. (2013). *Humility, Prophecy, and Augustine's Harmony of the Gospels*. Augustinian Studies Volume 44, 207-225; Hertogh, T. (2011). *Vier evangelisten, één evangelie - De consensu euangelistarum*. Budel: Damon, p. 13-31.

⁴⁹⁹ Hertogh, T. (2011), p. 247-248.

paragraaf 14 vormt Markus 14:36 het uitgangspunt, waar Christus bidt: “Abba, Vader! Alle dingen zijn U mogelijk; neem dezen drinkbeker van Mij weg, doch niet wat Ik wil, maar wat Gij wilt.”

“Nu heeft de Heer volgens Marcus niet alleen “Vader” gezegd, maar: “Abba, Vader.” Welnu, “Abba” is het Hebreeuwse woord voor “Vader”. Misschien heeft Hij beide woorden gebruikt in een mystieke betekenis, om zo te laten zien dat Hij de last van die moedeloosheid had gedragen namens de kerk, zijn lichaam waar Hij de hoeksteen is geworden en die deels tot Hem kwam uit de Hebreëen, naar wie “Abba” verwijst, en deels uit de heidenen, naar wie “Vader” verwijst. (...) Welnu, “Vader” betekent hier hetzelfde als “Abba, Vader” maar “Abba Vader” geeft duidelijker uitdrukking aan de mystieke betekenis, terwijl “Vader” volstaat om de eenheid aan te duiden. We moeten wel aannemen dat de Heer “Abba, Vader” heeft gezegd, maar de betekenis ervan zou niet aan het licht zijn gekomen als de anderen niet “Vader” hadden. Daardoor wordt aangetoond dat de twee kerken, die uit de Joden en die uit de Grieken, één kerk vormen. Vanuit die kerngedachte is dus gezegd: “Abba, Vader”. Zo zegt de Heer ook ergens anders: “Ik heb nog andere schapen, die niet uit deze schaapskooi komen.” Hij bedoelt natuurlijk de heidenen, want Hij heeft ook al schapen uit het volk van Israël. Maar Hij voegt er meteen aan toe: “Ook die moet Ik hoeden. Dan zal er één kudde zijn met één herder.” “Abba, Vader” heeft betrekking op de Israëlieten én de heidenen, “Vader” op de ene kudde.”

Voor Augustinus is het helder dat “Abba, Vader” een diepe betekenis heeft omdat het volgens hem wijst op de eenheid van de twee ‘kerken’ (uit de Joden en uit de Grieken), waar Christus de Hoeksteen van is geworden (Ef. 2:20). Om deze gedachte te benadrukken is een gedeelte van Joh. 10:16 toegevoegd. Dit fragment staat in het teken van de eenheid tussen de geroepenen uit Jood en heiden, die in Zijn Zoon Dezelfde God en Vader hebben zoals dat in Christus’ woorden “Abba, Vader” weerspiegeld wordt. Dit fragment toont sterke overeenkomst met het eerder besproken fragment uit de *Expositio epistulae ad Galatas*, waar eveneens aan de hand van ‘Abba, Vader’ en Joh. 10:16 de eenheid tussen gelovigen uit Joden en heidenen wordt geaccentueerd. Dit accent kwam eerder ook al naar voren in de *Enarrationes in Psalmos* (78, 106 en 114) en in de *Expositio in Romanos*.

8.6 Epistulae

Naast de preken en commentaren schreef Augustinus ook honderden brieven. In deze brieven komen naast pastorale bemoedigingen en dogmatische uiteenzettingen ook exegetische kwesties aan de orde. Het belang van Augustinus’ *epistulae* valt moeilijk te overschatten. Om die reden nemen de *epistulae* bij de bestudering van Augustinus’ gedachtegoed een belangrijke plaats in.⁵⁰⁰ In beide brieven die in deze paragraaf worden behandeld komt naar voren op welke manier

⁵⁰⁰ Zie bijvoorbeeld: Dupont, A. (2012). *Gratia in Augustine's Sermones ad Populum during the Pelagian*

Augustinus Joh. 10:16 inzet bij de bespreking van (dreigende) scheuringen binnen de christelijke gemeenten.

Epistula 93

Deze brief is geschreven aan Vincentius, een *Rogatist*.⁵⁰¹ De brief wordt gedateerd omstreeks 408.⁵⁰² Uit de context blijkt dat de stroming van de Donatisten, evenals de Rogatisten, hun afscheidend handelen relativeerden door zichzelf *niet* als buiten de kerk te beschouwen. Augustinus bestrijdt deze relativerende houding en wijst nadrukkelijk op het belang van de eenheid. In het begin van de brief (paragraaf 5) bestrijdt hij de in zijn ogen separatistische houding in felle bewoordingen, waarbij hij woorden uit Joh. 10:16 een plaats geeft.

“Had ik mijn collega’s moeten voorhouden om mij tegen te spreken, en zo deze winst voor de Heer te beletten? Opdat de dwalende schapen van Christus op jullie bergen en heuvels, d.w.z. op de bubbels van jullie arrogantie niet in “de stal van de vrede” bijeengebracht zouden worden, waar een kudde en een Herder is? (Neem mij niet kwalijk, maar zo werkt het niet.) Had ik deze voorzorg moeten tegenspreken, opdat jullie de zaken, die jullie je eigendom noemen, niet zouden verliezen en jullie Christus veilig vogelvrij zouden kunnen verklaren? Zodat jullie, volgens Romeinse gewoonte, testamenten achterover zouden kunnen drukken en het verbond dat volgens een goddelijk recht met onze vaders is opgericht, waar geschreven is: In uw zaad zullen alle volkeren gezegend worden, met verraderlijke beschuldigingen zouden kunnen verbreken? Nee, toch?”

In deze passage zet Augustinus het laatste gedeelte van Joh. 10:16 in om duidelijk te maken dat de in die tekst genoemde éne kudde met de éne Herder alleen toegepast kan worden op de éne kerk. Het weiden van afgescheiden groeperingen vergelijkt hij met ‘bubbels van arrogantie’. Als dienaar van Christus voelt Augustinus zich geroepen om hiertegen te waarschuwen, opdat de schapen van Christus bijeengebracht mogen worden in Christus’ éne kudde, de kerk. In deze passage is het eveneens duidelijk dat Augustinus “*de stal*” gelijkstelt aan de plaats waar de éne kudde en de éne Herder is.

Verderop in deze brief (paragraaf 29) komt Augustinus opnieuw terug op de vraag hoe degenen die zich van de katholieke kerk hebben afscheiden zich verhouden tot Christus’ kudde. In deze

Controversy. Leiden: Brill; Ten Hove, J.B., 2020.

⁵⁰¹ De *Rogatisten* zijn volgelingen van bisschop Rogatus, die zich afscheidde van de Donatistische beweging. Een van de redenen betrof het gebruik van geweld, dat door Rogatus veroordeeld werd.

Zie voor meer: Gaddis, M. (2015). *There Is No Crime for Those Who Have Christ: Religious Violence in the Christian Roman Empire*. Berkely, CA: University of California Press, p. 131.

⁵⁰² Ten Hove, J.B. (2020), p. 40.

tweede passage uit Brief 93 omschrijft hij aan de hand van Hooglied 1:8, aangevuld met andere Oudtestamentische citaten, het verschil tussen Christus’ kudde en de anderen kudden:

“O schoonste der vrouwen⁵⁰³, waarvan gezegd is: ‘De Koning heeft lust aan uw schoonheid’, en, ‘in plaats van Uw vadersen zullen Uw zonen zijn; Gij zult hen tot vorsten zetten over de ganse aarde⁵⁰⁴; als u uzelf dus niet kent,⁵⁰⁵ ga dan weg. Ik werp u niet buiten, maar ‘ga uit’, zodat van u gezegd kan worden: ‘Zij zijn uit ons midden voortgekomen maar zij behoorden niet werkelijk tot ons’.⁵⁰⁶ Ga weg, in de voetsporen van de kudden, niet in die van Mij, maar in de voetsporen van de kudden; en niet van de éne kudde, maar van de kudden die verdeeld zijn en verdwalen. ‘En ga uw geiten hoeden’. Nee, niet, zoals Petrus, tot wie gezegd is: ‘Hoed mijn schapen’, maar ‘weid uw geiten bij de woningen der herderen’, niet bij de tent van de ene Herder, waar ‘één kudde en één herder’ is. Want de kerk kent zichzelf opdat haar niet overkomt wat gebeurt met hen die zichzelf niet kennen.”⁵⁰⁷

In bovenstaande passage maakt Augustinus een vergelijking tussen Christus’ kudde als Zijn kerk op de aarde (waarin Zijn schapen worden gehoed en waarvan Psalm 45 hoog opgeeft) enerzijds, en de dwalende kudden van ‘geiten’ (die niet door Christus maar door ander herders worden geweid), anderzijds. Met een beroep op 1 Joh. 2:19 wordt duidelijk dat deze afgescheiden groeperingen in Augustinus’ visie niet werkelijk tot Christus’ kerk hebben behoord. Die kerk wordt namelijk omschreven als ‘één kudde en één Herder’.

Dit fragment, dat in het teken staat van de Donatistische en Rogatistische controverses, maakt zichtbaar dat de laatste woorden uit Johannes 10:16 in Augustinus’ visie heel concreet gelden als de beschrijving van Christus’ kerk op aarde en op die manier ook een tegenbeeld vormen van diegenen die zich van deze kerk hebben afgescheiden. Op deze manier wordt in beide fragmenten uit *Epistula 93* de inzet van Joh. 10:16 direct gerelateerd aan de eenheid binnen de kerk van Christus op aarde.

Epistula 108

Het volgende fragment is afkomstig van *Epistula 108*, gericht aan Macrobius. De brief wordt gedateerd omstreeks het jaar 410.⁵⁰⁸ In deze brief komt het herdopen als thema aan de orde alsook

⁵⁰³ Hooglied 1:8.

⁵⁰⁴ Psalm 45: 12, 17.

⁵⁰⁵ Vertaling SV: “Indien gij het niet weet.”

⁵⁰⁶ 1 Joh. 2:9.

⁵⁰⁷ Dit fragment vertoont sterke gelijkens met twee andere fragmenten, namelijk uit *Sermo 2290* en *295*.

⁵⁰⁸ Ten Hove, J.B. (2020), p. 40.

de zinloosheid van de Donatistische scheiding waartegen Augustinus zich verzet. In deze brief spoort hij daarom aan om een eenheid te vormen en zo te worden tot één kudde met één Herder.

“De eenheid wordt verdreven, in die zin dat volken die bijeengebracht zijn door het bloed van het unieke Lam onderling tegen elkaar in vuur en vlam worden gezet door tegenstrijdige belangen. En in die zin dat als het ware onze schapen onderling uiteen worden gedreven; onze schapen namelijk, van die pater familias die tegen zijn slaaf zei: ‘Hoed mijn schapen’ en niet ‘hoed uw schapen’. En de schapen waarover gezegd is ‘opdat het één kudde is en één herder’. Die in het evangelie roept: hieraan zullen allen weten dat jullie mijn discipelen zijn, als jullie de ware liefde in jullie zullen hebben en sta toe dat beiden opwassen tot de oogst, opdat jullie niet toevallig, wanneer jullie het onkruid willen verzamelen gelijktijdig ook het koren uit de grond trekken. De eenheid wordt verdreven zodat de man hierheen en de vrouw daarheen gaat. En Hij zegt: bewaar de eenheid met mij, want ik ben jouw man, en zij antwoordt: ik blijf daar waar mijn vader is. Zodat zij Christus in één bed verdelen.”

In dit fragment bedient Augustinus zich van verschillende Bijbelteksten die allen aangeven dat Christus’ kerk een eenheid behoort te zijn. Twee metaforen overheersen, namelijk die van de kudde en die van het huwelijk. Beide onderstrepen volgens hem het noodzakelijk karakter van de eenheid binnen Christus’ kerk, waartoe hij ook oproept in deze brief. De inzet van de laatste woorden van Joh. 10:16 laat zien dat deze tekst ook te midden van het donatistische debat als referentiepunt wordt gebruikt, waarbij de eenheid van de christelijke kerk wordt beklemtoond. Een vergelijkbaar accent is eerder geconstateerd in *Epistula* 93.

8.7 In Iohannis euangelium tractatus

Augustinus’ trakaten naar aanleiding van het evangelie van Johannes zijn te beschouwen als een verzameling preken en dictaten die later op volgorde van tekstgedeelte tot een serie zijn verwerkt.

Deze trakaten worden gezien als het resultaat van de persoonlijke voorkeur van Augustinus voor dit Evangelie.⁵⁰⁹ De trakaten 31, 47 en 49 worden gedateerd omstreeks het jaar 414.⁵¹⁰

Traktaat 31

Traktaat 31 staat in het teken van Joh.7:25-36 waarbij vers 35 centraal staat: “De Joden dan zeiden tot elkander: “Waar zal Deze heengaan, dat wij Hem niet zullen vinden? Zal Hij tot de verstrooide Grieken gaan, en de Grieken leren?”⁵¹¹ In de paragraaf die voorafgaat aan dit fragment zegt Augustinus dat de vraag van de Joden of Christus naar de Grieken zal gaan, gezien moet worden als een profetie. Christus zal inderdaad naar de heidenen gaan want “het volk, dat Ik niet kende, heeft Mij gediend” (Ps.18:44).

Augustinus gaat in onderstaand fragment nader in op de profetie die de Joden uitspreken in Joh.7:35. Daarbij gebruikt Augustinus de geschiedenis van de bloedvloeiende vrouw (Luk.8:43-48) als voorbeeld voor het ontstaan van de kerk uit de heidenen.

“Dit is de kerk die uit de heidenen zou voortkomen. En een voorafschaduwing van deze kerk zien we in de vrouw die aan bloedverlies leed. Zij raakte de Heer aan zonder dat het werd gezien. Zonder dat men haar kende werd ze genezen.⁵¹² Dat de Heer vroeg: “Wie heeft Mij aangeraakt?”⁵¹³ was natuurlijk een beeld van wat nog komen zou. Hij had een onbekende vrouw genezen – alsof Hij haar niet kende. Dat heeft Hij ook met de heidenen gedaan. Wij hebben Hem niet in het lichaam gekend en mogen toch zijn lichaam eten en ledematen van zijn lichaam zijn. Waarom? Omdat Hij mensen naar ons heeft gestuurd. Wat voor mensen? Zijn herauten, zijn leerlingen, zijn knechten, zijn verlost, de mensen die Hij had geschapen maar die Hij ook heeft verlost, zijn broeders en zusters – daarmee zeg ik nog niet genoeg –

⁵⁰⁹ Zie voor een inleiding op deze trakaten: Tevel, H. (2017). Brood om van te leven - verhandelingen 24-54 over het Johannesevangelie. Budel: Damon, p. 9-40. Zie voor Augustinus’ exegese van het Johannesevangelie: Berrouard, M. (1990). *Deux peuples, un seul troupeau, un unique Pasteur : Ecclésiologie de saint Augustin et citations de Jean 10:16*. In J. Schnaubelt, Augustine: Second Founder of the Faith. New York: Collectanea Augustiniana; Cachia, N. (1997); Cameron, M. (2017). *Augustine and John’s Gospel from Conversion to Confessiones*. Augustinian Studies 48, 263-278; Gorman, M. (2009). *Rewriting Augustine: Alcuin’s Commentary on the Gospel of John*. *Revue bénédictine* 119, 36-85; Houghton, H. (2008). *Augustine’s Text of John*. Oxford: Oxford University Press; Levering, M. (2007). *Augustine and Aquinas on the Good Shepherd: The Value of an Exegetical Tradition*. In M. Dauphinais, *Aquinas the Augustinian* (pp. 205-242). Washington D.C.: Catholic University of America Press; Verwilghen, A. (1985). *Christologie et spiritualité selon saint Augustin: L’Hymne aux Philippiens*. Parijs: Beauchesne.

⁵¹⁰ Ten Hove, J.B. (2020), p. 40.

⁵¹¹ Tevel, H. (2017), p. 171-172.

⁵¹² Vgl. Mat. 9:20-22.

⁵¹³ Markus 5:30.

zijn eigen ledematen, zichzelf. Ja, Hij heeft zijn ledematen naar ons gestuurd en ons tot zijn ledematen gemaakt. Toch is Christus niet bij ons geweest in de lichamelijke gestalte die de Joden hebben gezien en afgewezen. Dat was immers ook van Hem gezegd, zoals we ook bij de apostel Paulus lezen: “Ik bedoel dit: Christus is een dienaar van de Joden geworden om hun te tonen dat God trouw is en om de beloften aan de aartsvaders te vervullen.”⁵¹⁴ Hij moest komen naar de mensen die afstamden van voorvaderen door wie en aan wie zijn komst was beloofd. Vandaar dat Hij ook zelf zegt: “Ik ben alleen gezonden naar de verloren schapen van het volk van Israël.”⁵¹⁵ Maar wat zegt de apostel vervolgens? “Hij is ook gekomen om de heidenen in staat te stellen God te loven om zijn barmhartigheid.”⁵¹⁶ En wat zegt de Heer zelf? “Ik heb nog andere schapen, die niet uit deze schaapskooi komen.”⁵¹⁷ Hoe kan dat? De Heer had gezegd: “Ik ben alleen gezonden naar de verloren schapen van het volk van Israël.” Hoe kan Hij dan ook nog andere schapen hebben naar wie Hij niet gezonden is? Dat laat zich maar op één manier verklaren: Hij is naar de Joden gezonden om aan hen – en alleen aan hen – zijn lichamen aanwezigheid te laten zien. En zij hebben Hem gezien en gedood.”

Zoals de genezen vrouw voor Christus eerst onbekend leek, zo waren de gelovigen uit de heidenen dat eerst ook. Zij hebben Christus' lichaam nooit gezien en toch mogen zij deel uitmaken van Zijn lichaam. Hij heeft immers verkondigers van het Evangelie – Christus' eigen ledematen - gestuurd “om de heidenen in staat te stellen God te loven om zijn barmhartigheid.”

In dit fragment stelt Augustinus de uitbreiding van het heil tot de heidenen duidelijk centraal. Hij doet dit mede aan de hand van verschillende Schriftgedeelten die in eerder besproken fragmenten ook aanwezig waren. Het begint met het citeren van Rom. 15: 8-9, waarin zowel de noodzaak van Christus' komst tot de Joden (Rom. 15:8), als de verheerlijking van God door de heidenvolken naar voren komt (Rom. 15:9). Vervolgens verbindt hij Christus' zending tot “de verloren schapen van het huis Israëls” (Mat.15:24) aan de vervulling van de belofte aan ‘de vaderen’ (Rom. 15:8). Augustinus wijst hierbij op de fysieke betekenis van deze belofte: Christus is lichamen aanwezig geweest te midden van het Joodse volk.

Rom. 15:9, dat ook handelt over de heidenen die God zullen verheerlijken om Zijn barmhartigheid, wordt door Augustinus verbonden aan de eerste woorden van Joh. 10:16: Christus heeft nog andere schapen, die nog niet tot Zijn stal behoren. Dit aspect komt in het vervolg van het fragment heel sterk naar voren:

⁵¹⁴ Rom 15:8-9.

⁵¹⁵ Mat 15:24.

⁵¹⁶ Rom 15: 8-9.

⁵¹⁷ Joh. 10:16.

“Toch zijn velen van hen vroeger of later gaan geloven. Voor de eerste oogst is al aan het kruis het kaf van het koren gescheiden. Daarmee was er ook het zaad waaruit een tweede oogst kon groeien. Maar nu door het bekend worden van het evangelie en aangezet door de aangename geur van Christus⁵¹⁸ onder alle heidense volken Zijn gelovigen hun geloof op Hem bouwen, zal door de volken reikhalzend worden uitgezien naar het moment dat Hij die al gekomen is zal komen;⁵¹⁹ naar het moment dat Hij die destijds door sommigen wel, door anderen niet gezien is, door allen gezien zal worden; het moment dat Hij die kwam om veroordeeld te worden, komt om [Zelf] te oordelen; het moment dat Hij die kwam om niet onderscheiden te worden, komt om [Zelf] te onderscheiden.”

De nadruk op de uitbreiding van het heil onder de heidenvolken, zoals dat in dit fragment door Augustinus aan de hand van Joh. 10:16 wordt gedaan, is eerder aanwezig geweest in de *Enarrationes in Psalmos*, in het commentaar op Psalm 72, 79 en 97.

Traktaat 47

In traktaat 47 behandelt Augustinus Johannes 10 vanaf vers 14-21. In paragraaf 5 legt hij het 16^e vers woord voor woord uit. In de voorafgaande paragraaf wijst de auteur op het zwaardere oordeel dat het Joodse volk op zich heeft geladen. Tot hen is Christus lichamenlijk gezonden en toch hebben velen Hem verworpen. Tot de heidenen heeft Christus echter anderen gezonden. Maar hebben de heidenen daardoor Christus' stem wel gehoord?

“Nu denkt iemand misschien dat wij niet de stem van de Heer hebben gehoord maar de stem van wie Hij gezonden heeft, omdat Hij niet zelf naar ons is gekomen maar anderen heeft gezonden. Maar dit is zeker niet het geval! Ban die gedachte uit uw hart! Hij was zelf aanwezig in Diegene die Hij gezonden heeft. Luister maar naar Paulus die door Hem was gezonden. Want boven allen was het Paulus die door de Heer als apostel naar de heidenen is gezonden, en deze Paulus zegt: om de mensen schrik aan te jagen, niet voor hemzelf maar voor Christus: “Wilt u soms een bewijs dat mijn woorden die van Christus zijn?”⁵²⁰ Hoor ook wat de Heer zelf zegt: “Maar Ik heb ook nog andere schapen,” zegt Hij – dat wil zeggen: onder de niet-Joden – “die niet uit deze schaapskooi komen,”⁵²¹ dus niet uit het volk Israël. “Ook die moet Ik naar binnen brengen.”⁵²² De Heer brengt hen dus naar binnen, niemand anders! En Hij doet dat door wie Hem toebehoren. Hoor eens hoe Hij dan verder gaat: “Zij zullen naar Mijn stem luisteren”. U ziet het: Hij spreekt door wie Hem toebehoren, en door

⁵¹⁸ 2 Kor. 2:15.

⁵¹⁹ Vgl. Gen. 49:10.

⁵²⁰ 2 Kor. 13:3.

⁵²¹ Joh. 10:16.

⁵²² Joh. 10:16.

hen die Hij zendt wordt zijn stem gehoord. “Zodat er één kudde zal zijn, met één Herder”. Die twee kudden zijn te vergelijken met twee muren, waarvan Hij de hoeksteen is geworden. Hij is dus zowel de deur als de hoeksteen. Dat is allemaal overdrachtelijk, niet letterlijk.”

In dit fragment staat de uitleg van Joh. 10:16 centraal. Augustinus begint met de conclusie dat, hoewel Christus in lichamelijke zin niet tot de heidenen is gekomen, Hij Zelf evenzeer aanwezig is in degenen die Hij gezonden heeft. Hun stem is Christus' stem. Op die manier worden Christus' andere schapen – hier gedefinieerd als gelovigen van buiten het volk van Israël- door Hem Zelf binnengebracht in Zijn stal. Christus doet dit Zelf, door middel van hen Die Hij zendt. En op die manier mag de stem van Christus' gezonden dus worden gelijkgesteld aan de stem van Christus Zelf. Zo ontstaat die éne kudde, samengesteld uit de “twee kudden” die één wordt gemaakt. Augustinus gebruikt hier de metafoor van de Hoeksteen (Ef. 2:20) om de eenheid van de kudde van Christus aan te duiden.

In dit fragment worden twee perspectieven vanuit Joh. 10:16 belicht. In de eerste plaats valt de aandacht op het horen van Christus' stem door de heidenen en daarmee op de uitbreiding van het heil onder de heidenvolken. Dit accent werd eerder zichtbaar in de *Enarrationes in Psalmos* (Psalm 72, 79 en 97) en bij *In Iohannis euangelium tractatus* (31).

In de tweede plaats belicht Augustinus het aspect van de verhouding tussen Zijn schapen uit de Joden en heidenen. Dit komt met name in het laatste gedeelte van het fragment naar voren, waarin Augustinus de éénheid tussen Christus 'schapen' uit de Joden en heidenen benadrukt aan de hand van Ef. 2:20. Bij dit fragment valt op dat Augustinus suggereert dat 'de stal' uit Joh. 10:16a dezelfde plaats is waar Christus' kudde uit Joh. 10:16c wordt verenigd: “Hoor ook wat de Heer zelf zegt: “Maar Ik heb ook nog andere schapen,” zegt Hij – dat wil zeggen: onder de niet-Joden – “die niet uit deze schaapskooi komen,” dus niet uit het volk Israël. “Ook die moet Ik naar binnen brengen.” De Heer brengt hen dus naar binnen, niemand anders!”⁵²³ Dit perspectief kwam eerder al naar voren in de *Expositio epistulae ad Galatas*, *Enarrationes in Psalmos* (78, 106 en 114), *Expositio in Romanos* en in *De Consensu Evangelistarum*. Het keert als thema steeds terug.

Traktaat 49

In traktaat 49 behandelt Augustinus Joh.11:1-54.⁵²⁴ In paragraaf 27 wordt Kajafas' profetie uit de verzen 51 en 52 belicht: “En één uit hen, namelijk Kajafas, die deszelfs jaars hogepriester was, zeide tot hen: Gij verstaat niets; En gij overlegt niet, dat het ons nut is, dat één mens sterve

voor het volk, en het gehele volk niet verloren ga. En dit zeide hij niet uit zichzelf; maar, zijnde hogepriester deszelfs jaars, profeteerde hij, dat Jezus sterven zou voor het volk; En niet alleen voor dat volk, maar opdat Hij ook de kinderen Gods, die verstrooid waren, tot één zou vergaderen.”

“Een van hen, Kajafas, die dat jaar hogepriester was, zei tegen de anderen: ‘Julie begrijpen het niet! Besef toch dat het in ons eigen belang is dat één man sterft voor het hele volk, zodat niet het hele volk verloren gaat. Dat zei hij niet uit zichzelf: als hogepriester in dat jaar sprak hij de profetie.’⁵²⁵ Hier leren we dat de geest van de profeet ook door slechte mensen de toekomst voorzegt. De evangelist schrijft dat echter toe aan een goddelijk geheim omdat Kajafas hogepriester, dat wil zeggen de hoogste priester, was.

(...)

Hoe luidde nu precies de profetie die Kajafas uitsprak? “Dat Jezus zou sterven voor het volk, en niet alleen voor het volk, maar ook om de verstrooide kinderen van God bijeen te brengen.”⁵²⁶ Dat laatste heeft de evangelist toegevoegd, want Kajafas sprak in zijn profetische woorden alleen van het Joodse volk. Daarin bevonden zich de schapen waarover de Heer zei: “Ik ben alleen gezonden naar de verloren schapen van het volk van Israël.”⁵²⁷ Maar de evangelist wist dat er andere schapen waren, die niet uit die schaapskooi kwamen en die ook binnengebracht moesten worden: dan zal er één kudde zijn, met één herder.⁵²⁸ Maar dit alles is gezegd op grond van de voorbestemming, want omdat ze nog niet geloofden, waren ze nog geen schapen van Hem en ook nog geen kinderen van God.”

In dit fragment plaatst de auteur Joh.11:52 naast Joh. 10:16. Hij wijst erop dat Kajafas' woorden in eerste instantie van toepassing waren op het Joodse volk alleen. Dit wordt door Augustinus benadrukt door (opnieuw) de inzet van Mat. 15:24: “Ik ben alleen gezonden naar de verloren schapen van het volk van Israël.” Echter, omdat Augustinus Joh.11:52 profetisch duidt, verbindt hij dit tekstvers ook aan Joh. 10:16: er zijn ook nog andere schapen, niet uit de schaapskooi van het volk Israël, die op dat moment nog geen 'schapen' waren, maar ook zullen worden binnengebracht tot de éne kudde. Hierbij brengt Augustinus de voorbestemming (*praedestinatio*) naar voren als reden waarom degenen die eerder nog geen 'kinderen van God' waren, dat door het geloof wel *zullen* worden. De suggestie dat 'de stal' en 'de kudde' hetzelfde zijn en met elkaar geïdentificeerd kunnen worden, zoals eerder aanwezig in Tractatus 47, komt in Tractatus 49 dus opnieuw naar voren.⁵²⁹ De functie van Joh. 10:16 in dit fragment concentreert zich rondom de uitbreiding van

⁵²⁵ Joh. 11:49-51.

⁵²⁶ Joh. 11:52.

⁵²⁷ Mat. 15:24

⁵²⁸ Joh. 10:16

⁵²⁹ “Sed noverat Evangelista esse alias oves, quae non erant **de hoc ovili**, quas oportebat adduci, ut esset

⁵²³ “Et alias oves habeo, id est, in Gentibus: quae non sunt de hoc ovili, id est de populo Israel: oportet me et illas adducere. Ergo et per suos non alter adducit.”

⁵²⁴ Tevel, H. (2017), p. 413-414.

het heil onder de heidenvolken, zoals eerder aanwezig in *Enarrationes in Psalmos* (Psalm 72, 79 en 97) en bij *In Iohannis euangelium tractatus* (31 en 47).

Traktaat 117

Dit laatste traktaat waar we hier op ingaan geeft een verklaring van Johannes 19:17-22, waarbij vers 22 het uitgangspunt vormt: “Pilatus antwoordde: Wat ik geschreven heb, dat heb ik geschreven.” In dit fragment bespreekt Augustinus het opschrift op het kruis van Christus: Jezus de Nazarener, de koning der Joden (Joh. 19:19). De vraag of dit koningschap ook relevant is voor de heidenen, wordt door de auteur beantwoord met het citeren van Psalm 2:6-8. Deze Oudtestamentische profetie wordt verbonden aan Joh. 10:16, dat geheel wordt geciteerd.

“Toen zeiden de priesters van de Joden tot Pilatus: Schrijf niet ‘De koning der Joden’, maar, dat Hij gezegd heeft: ‘Ik ben de Koning der Joden’. Pilatus antwoordde: ‘Wat ik geschreven heb dat heb ik geschreven’. (...) Maar is Christus koning van de Joden of ook van de heidenen? Ja, ook van de heidenen. Want toen Hij profetisch zei: ‘Ik toch heb Mijn Koning gezalfd over Sion, den berg Mijner heiligheid. Ik zal van het besluit verhalen’, betekende dat niet dat Hij alleen vanwege de berg Sion gezalfd was als koning van de Joden, en daarom wordt er direct aan toegevoegd: ‘de HEERE heeft tot Mij gezegd: Gij zijt Mijn Zoon, heden heb Ik U gegeneerd. Eis van Mij, en Ik zal de heidenen geven tot Uw erfdeel, en de einden der aarde tot Uw bezitting.’ Hierover sprak Hij zelf, terwijl Hij dat zelf uitsprak te midden van de Joden, zeggende: ‘Ik heb nog andere schapen, die van deze stal niet zijn; deze moet Ik ook toebrengen; en zij zullen Mijn stem horen; en het zal worden één kudde, en één Herder.’ Waarom willen wij dat er in dit opschrift een groot geheimenis⁵³⁰ wordt begrepen, waarop geschreven staat ‘Koning der Joden’, indien Christus ook koning van de heidenen is? Dit is de reden, dat de wilde olijfboom deelgenoot werd van het vette van de olijfboom, en niet de olijfboom deelgenoot van de bitterheid van de wilde olijfboom. Want als de titel ‘Koning der Joden’ waar was met betrekking tot Christus, wie moeten we [dan vervolgens] als kinderen van Abraham en als kinderen van de belofte verstaan, kinderen die ook de kinderen van God zijn, anders dan de Joden? Want, zegt de apostel, ‘de kinderen des vleses, die zijn niet kinderen Gods; maar de kinderen der beloften worden voor het zaad gerekend.’⁵³¹ En de heidenen zijn zij tot wie hij zei:⁵³² ‘En indien gij van Christus zijt, zo zijt gij dan Abrahams zaad, en naar de belofte erfgenamen.’”

unum ovile et unus pastor.”

⁵³⁰ Letterlijk: sacrament.

⁵³¹ Rom. 9:8.

⁵³² Gal. 3:29.

Joh. 10:16 wordt hier ingezet als Nieuwtestamentisch bewijs voor een ‘groot geheimenis’, namelijk dat Christus óók over de heidenen zal regeren. In het vervolg van het fragment wordt duidelijk hoe Augustinus in dat licht het opschrift aan het kruis interpreteert. Christus, de Koning van de Joden, is Koning van de kinderen van de belofte. Op grond van Rom. 9:7-8 en Gal. 3:29 concludeert hij vervolgens dat de kinderen van de belofte Gods kinderen uit Joden en heidenen zijn. Hiermee wordt zichtbaar op welke manier Augustinus het woord ‘Joden’ van het opschrift boven het kruis definieert in het licht van Nieuwtestamentische Schriftgegevens. Joh. 10:16 functioneert in dit verband als belangrijk Schriftbewijs voor de uitbreiding van het heil onder de heidenvolken, zoals dat ook aanwezig is in *Enarrationes in Psalmos* (Psalm 72, 79 en 97) en bij *In Iohannis euangelium tractatus* (31, 47 en 49).

8.8 Sermones ad populum

Augustinus’ preken vormen tot op de dag van vandaag een rijke bron van inspiratie.⁵³³ De kerkvader heeft talloze preken gehouden, waarvan er nog steeds vele honderden beschikbaar zijn. Daarom hoeft het niet te verbazen dat de *Sermones ad Populum*, in vergelijking met de rest van Augustinus’ oeuvre, het grootste aantal fragmenten met Joh. 10:16 citaten oplevert. In deze preken wordt duidelijk hoe Augustinus zijn theologisch gedachtegoed probeert toe te passen aan de harten van zijn hoorders. De gerichtheid op de concrete leefwereld van de kerkgangers en de specifieke aanleiding voor bepaalde preken - zie bijvoorbeeld *Sermo* 285, 295 – zorgen ervoor dat Joh. 10:16 in deze paragraaf van meerdere en unieke perspectieven wordt voorzien.

In deze paragraaf worden passages uit dertien verschillende preken besproken.⁵³⁴ Na een beknopte introductie op de preek volgt een Nederlandse vertaling van de passage waarin (een gedeelte van) Joh. 10:16 aanwezig is. Hierop volgt een kort commentaar, waarin het aan Joh. 10:16 verbonden perspectief wordt aangewezen. Evenals bij de reeds besproken fragmenten van Augustinus

⁵³³ Zie voor inleidingen met betrekking tot Augustinus’ prediking in het algemeen en de gebruikte fragmenten in het bijzonder o.a.: Dupont, A. (2012). *Gratia in Augustine’s Sermones ad Populum during the Pelagian Controversy*. Leiden: Brill, met name p. 3-28; Tigchelaar, A. (2013). *Schatkamer van het geloof - preken over teksten uit het Oude Testament*. Budel: Damon, p. 21-30; Mohrmann, C. (1948). *Preken voor het volk: handelende over de Heilige Schrift en het eigen van den tijd*. Utrecht: Spectrum, p. 25; Gehlen-Springorum, J. (2007). *De weg komt naar u toe: Preken over teksten uit het Johannesevangelie [Sermones de scripturis 117-147A + 368]*. Budel: Damon, p. 17-28; Neer, J. v. (1996). *Als licht in het hart. Preken voor het liturgisch jaar [sermones de tempore]*. Baarn: Ambo, p. 9-41; Verschuur, E. v. (2010). *De goede geur van Christus: preken over heiligen [Sermones de sanctis 273-299C]*. Budel: Damon, p. 9-11, 31-33.

Zie voor Augustinus en zijn preken in het algemeen: Oort, J. v. (1999). *Augustine, his sermons, and their significance*. HTS Theological Studies; Rebillard, E. (1999). *Sermones*. In F. Fitzgerald, *Augustine through the ages: An encyclopedia*. Grand Rapids: Cambridge.

⁵³⁴ *Sermo* 4, 46, 60A, 77, 88, 137, 138, 229/N, 229/O, 265, 285, 295, 340A.

het geval is, wordt de verbinding tussen verschillende passages zichtbaar gemaakt indien een vergelijkbaar perspectief naar voren komt.

Sermo 4

Het eerste fragment uit de *Sermones ad Populum* waarin Joh. 10:16 een belangrijke plaats inneemt, is afkomstig uit een serie preken over het Oude Testament.⁵³⁵ Deze preek is door Augustinus gehouden op 22 januari, de dag van de gedachtenis aan Vincentius, in de jaren 410-419.⁵³⁶ Het Schriftgedeelte dat in Sermo 4 centraal staat is Genesis 27:1-40, waar Izak de eerstgeboortezegen aan Jakob geeft.

“Dan komt Esau bij zijn vader. Hij brengt hem wat hij hem had gevraagd. Maar te laat. Hij komt tot de ontdekking dat zijn broer in zijn plaats is gezegend en dat hij niet meer dezelfde zegen kan krijgen. De twee mannen stonden voor de twee volken. De ene zegen betekent de eenheid van de kerk. De twee volken worden ook aangeduid door de ene Jakob. Ze behoren tot Jakob, maar zijn op verschillende manieren voorafgebeeld. Onze Heere Jezus Christus, die zowel naar de Joden als naar de heidenen was gekomen, werd inderdaad door de Joden, die tot de oudste zoon behoorden, afgewezen. Toch koos Hij ook uit de Joden mensen uit. Dat waren degenen die tot de jongste zoon behoorden. Dat waren mensen die geestelijk naar de beloften van de Heer waren gaan verlangen, die de beloften van de Heer geestelijk waren gaan begrijpen, die het andere land waarnaar ze verlangden, niet vleselijk opvatten, maar geestelijk verlangden naar de stad waar niemand vleselijk wordt geboren, omdat niemand daar sterft, noch vleselijk, noch geestelijk.”

Naar aanleiding van de geschiedenis zoals beschreven in Genesis 27, gaat Augustinus op verschillende manieren in op de samenstelling van de Nieuwtestamentische kerk: één kudde met schapen uit Joden en heidenen. Augustinus ziet deze werkelijkheid voorgesteld op twee manieren. Allereerst wordt dit zichtbaar in de beide zonen van Izak, Esau en Jakob, die hier worden gezien als beelden van de twee volken. Esau staat model voor het Joodse volk, Jakob voor de heidenvolken. Augustinus maakt in dit licht een vergelijking tussen het afwijzen van het eerstgeboorterecht door Esau en het verwerpen van de Messias door de Joden. Andersom geldt dit ook voor Jakob, die het eerstgeboorterecht ontving en daarmee volgens Augustinus een beeld werd van heidenen die in Christus geloven.

“Toen ze naar die stad begonnen te verlangen, gingen degenen die in Christus geloofden, tot Jakob behoren en ontstond er één kudde van de Heer in Judea. Wat zegt de Heer over die

⁵³⁵ Tigchelaar, A. (2013), p. 79-80.

⁵³⁶ Zie: Tigchelaar, A. (2013), p. 63. Zie voor een uitgebreide inleiding op de prekenreeks m.b.t. het Oude Testament: Tigchelaar, A. (2013), p. 21-30.

kudde? “Ik heb nog andere schapen, die niet uit deze schaapskooi komen. Ook die moet ik erbij gaan halen. Dan zal er één kudde zijn, met één herder.” Welke andere schapen heeft de Heer Jezus Christus dan nog, behalve die uit de heidenen? De schapen uit de heidenen werden met de Joodse schapen verenigd. Uit de Joden komen bijvoorbeeld de apostelen. Uit de Joden komen de vijfhonderd broeders en zusters die de Heer hebben gezien na zijn verrijzenis. Uit de Joden komt Nathaniël, over wie de Heer getuigt dat er in hem geen list is. Uit de Joden komen de honderdtwintig mensen die in het huis waren en over wie de Heilige Geest kwam om hen te vervullen, de Heilige Geest die de Heer aan zijn leerlingen had beloofd. Uit de Joden kwamen de vele duizenden mensen over wie we in Handelingen van de Apostelen kunnen lezen dat ze zich lieten dopen in de naam van Christus. Maar uit de Joden kwamen ook degenen die Christus lieten kruisigen.”

Vervolgens wijst Augustinus op een ander beeld dat naar aanleiding van Gen. 27 naar voren komt. Dit betreft Jakob, die na het verkrijgen van “de ene zegen”, een beeld vormt van Christus waarin beiden ‘volken’ tot één worden gemaakt. Dit wordt zichtbaar in de twee geitenbokjes die Jakob op aanraden van zijn moeder neemt om daarmee zijn vader te bedriegen. Volgens Augustinus vormen deze twee geitenbokjes - die samen bereid werden voor Izak en leidden tot het ontvangen van de zegen door Jakob - het beeld van gelovigen uit de ‘twee volken’ die tot één kudde worden gemaakt in Christus.

“Uit de Joden kwamen dus schapen, en veel ook. Maar daar bleef het niet bij. De Heer had nog andere schapen, uit de heidenen. De twee volken, die uit twee verschillende richtingen lijken te komen, worden ook wel door twee muren voorgesteld. De kerk van de Joden kwam voort uit de besnijdenis, de kerk van de heidenen uit de voorhuid. Hoewel ze uit twee verschillende richtingen kwamen, werden ze in de Heere verenigd. Daarom wordt de Heer de hoeksteen genoemd. In de Psalm staat: “De steen die de bouwers afkeurden, is tot hoeksteen geworden.” Ook de apostel zegt: “terwijl Christus Jezus zelf als hoeksteen fungeert”. Waar een hoek is, daar komen twee muren bij elkaar. Twee muren kunnen alleen een hoek vormen als ze uit twee verschillende richtingen komen. Als ze uit dezelfde richting komen, kan dat niet. De twee bokken⁵³⁷ zijn dus de twee volken, de twee schaapskooien, de twee muren, de twee blinden die langs de weg zaten, en de twee boten waarin de vis werd geladen [symboliseren dat ook]. Op vele plaatsen in de Schrift komen we de twee volken tegen, maar in Jakob zijn ze één.”

Dat Christus schapen uit de heidenvolken heeft, toont Augustinus aan met behulp van een gedeeltelijk citeren van Joh. 10:16. Dat Christus schapen uit de Joden heeft, “en veel ook”, toont hij aan de hand van verschillende Bijbelgedeelten aan. In het vervolg van het fragment gaat de auteur

⁵³⁷ Genesis 27:9.

verder in op de manier waarop beide volken worden verenigd tot één kudde. Dit gebeurt aan de hand van verschillende Schriftgedeelten die worden opgesomd. Het meest opvallende voorbeeld in dit fragment is dat van de twee muren, “uit twee verschillende richtingen”, die bij elkaar komen in Christus de Hoeksteen (Ps. 118/ Ef. 2:20). In *Sermo 4* vormt de verhouding tussen Joden en heidenen het centrale thema dat mede aan de hand van Joh. 10:16 geduid wordt. Dit accent werd, zoals we zagen, al eerder zichtbaar in de *Expositio epistolae ad Galatas, Enarrationes in Psalmos* (78, 106 en 114), *Expositio in Romanos, De Consensu Evangelistarum* en *Tractatus* (47).

Sermo 46

Het volgende fragment is afkomstig uit een preek van Augustinus naar aanleiding van de Schriftgedeelten Ezechiël 34:1-16 en Psalm 80.⁵³⁸ Deze preek is uitgesproken in Carthago in het jaar 414.⁵³⁹ In het geselecteerde fragment staat Ezechiël 34: 12-16 centraal.⁵⁴⁰ Aan de hand hiervan wijst Augustinus op Christus als de éne Herder, hoewel er heel veel geestelijke herders zijn, die door Christus Zelf worden opgezocht en aan wie Christus Zijn kudde – dat is de kerk - zelf toevertrouwd, “alle goede herders zijn in de Ene, ze zijn één”. Als voorbeeld van deze eenheid tussen de geestelijke herders en Christus als de Goede Herder, roept Augustinus de geschiedenis uit Johannes 21 in herinnering.

“Want ook Petrus, aan wie de Heer zijn schapen toevertrouwde zoals de ene herder ze aan de andere toevertrouwt, wilde Hij één maken met zichzelf. Hij wilden hem zijn schapen zo toevertrouwen dat Hijzelf het hoofd zou zijn, maar dat Petrus de gestalte van het lichaam zou dragen, dat wil zeggen: van de kerk, en dat ze beiden als bruid en bruidegom één lichaam zouden worden. Wat zegt de Heer daarom eerst, wanneer Hij Petrus zijn schapen gaat toevertrouwen maar wil voorkomen dat Hij ze hem toevertrouwt zoals de ene herder ze aan de andere toevertrouwt? “Petrus, houd je van Mij?” En Petrus antwoordde: “Ja, Heer. En Hij vroeg het voor een derde maal: Houd je van Mij? ” En Petrus antwoordde: “Ja Heer.” Het versterkt de liefde omdat Hij de eenheid wil bevestigen.”

⁵³⁸ Tigchelaar, A. (2013), p. 698-700.

⁵³⁹ Tigchelaar, A. (2013), p. 666. Zie voor een verdere inleiding op deze preken p. 21-30.

⁵⁴⁰ “Gelijk een herder zijn kudde opzoekt, ten dage als hij in het midden zijner verspreide schapen is, also zal Ik Mijn schapen opzoeken; en Ik zal ze redden uit al de plaatsen, waarhenen zij verstrooid zijn, ten dage der wolke en der donkerheid. En Ik zal ze uitvoeren van de volken, en zal ze vergaderen uit de landen, en brengen ze in hun land; en Ik zal ze weiden op de bergen Israëls, bij de stromen en in alle bewoonbare plaatsen des lands. Op een goede weide zal Ik ze weiden, en op de hoge bergen Israëls zal hun kooi zijn; aldaar zullen zij nederliggen in een goede kooi, en zullen weiden in een vette weide, op de bergen Israëls. Ik zal Mijn schapen weiden, en Ik zal ze legeren, spreekt de Heere HEERE. Het verlorene zal Ik zoeken, en het weggedrevene zal Ik wederbrengen, en het gebrokene zal Ik verbinden, en het kranke zal Ik sterken; maar het vette en het sterke zal Ik verdelgen, Ik zal ze weiden met oordeel.”

Naar aanleiding van de profetieën van Ezechiël over de komende Herder en de geschiedenis waarin Petrus wordt aangesteld als herder van Christus' kudde, wordt in dit fragment ingegaan op het één zijn van Christus' herders in de Goede Herder, en de daarbij horende éénheid van de kudde als de kerk hier op aarde. Dit laatste wordt met een citaat uit 1 Kor. 1:10 extra benadrukt:

“Hij, de Ene, weidt zijn schapen dus in hen en zij doen dat in Hem, de ene. Er wordt niet gesproken over herders maar over één herder. De herders roemen maar wie zich op iets beroemt, moet zich op de Heer beroemen. Dat is Christus weiden, dat is voor Christus weiden, dat is in Christus weiden: niet jezelf weiden en Christus vergeten. Er is namelijk niet echt een tekort aan herders, maar het is alsof de profeet de komst van deze slechte tijden aankondigde toe hij zei: “Ik zal mijn schapen zelf weiden, want Ik heb niemand aan wie Ik ze kan toevertrouwen”. Zelfs toen Petrus er nog was, en toen de apostelen nog in dit lichaam en in dit leven waren, zelfs toen zei de Ene, in Wie wij allen één zijn: “Ik heb nog andere schapen, die niet uit deze schaapkooi komen. Ook die moet Ik leiden. Dan zal het één kudde zijn met één herder”. Mogen alle herders dus in die ene herder zijn en mogen ze de ene stem van die herder gebruiken in de hoop dat de schapen haar horen en hun eigen herder gaan volgen, niet een of andere willekeurige herder, maar die Ene. Mogen alle herders in Hem de ene stem hebben in plaats van verschillende stemmen: ik smeed u, broeders, dat u allen hetzelfde zegt en dat er onder u geen scheuringen zijn.⁵⁴¹ En mogen de schapen, gereinigd van elke scheuring, gezuiverd van alle ketterij die stem horen en mogen zij hun herder volgen als die zegt: “Zij die mijn schapen zijn, horen mijn stem en volgen Mij.”⁵⁴²

Augustinus wijst met het gedeeltelijk citeren van Joh. 10:16 op verschillende zaken. In de eerste plaats wijst hij op de éénheid tussen Christus als Herder en de geestelijke herders hier op aarde, aan de hand van “één kudde en één Herder”. Er behoort dus eenheid te zijn binnen de christelijke kerk, maar ook tussen de geestelijke herders, omdat zij één behoren te zijn in Christus. Het tweede dat naar voren komt, betreft de vervulling van het horen van de stem van Christus door Zijn schapen. Alleen als de geestelijke herders in de kerk van Christus daadwerkelijk één zijn met Hem, zullen zij Christus' stem kunnen laten horen zodat Christus' schapen inderdaad Zijn stem zullen horen en zo de Goede Herder kunnen volgen. De inzet van Joh. 10:16 is hiermee tegelijkertijd een waarschuwing om geen scheuringen en ketterijen te tolereren in de christelijke gemeente, maar alleen de éne stem van de éne Herder te volgen. Augustinus brengt hier de éénheid van de christelijke gemeente in het algemeen, en het een-zijn van de geestelijke herders in Christus in het bijzonder, nadrukkelijk naar voren. Dit is in dit hoofdstuk de eerste keer dat deze duiding aan Joh. 10:16 wordt gegeven.

⁵⁴¹ 1 Kor. 1:10.

⁵⁴² Joh. 10:27.

Sermo 60A

Het fragment hierna is onderdeel van een preek naar aanleiding van Matthéüs 7:6-8, een passage uit de ‘Bergrede’.⁵⁴³ De preek wordt gedateerd tussen 397 en 425.⁵⁴⁴ In het fragment wordt naar aanleiding van het Schriftwoord “Geef het heilige den honden niet, noch werpt uw paalen voor de zwijnen” voortgeborduurd op de kwestie van het onderscheid tussen Joden en heidenen. Om zijn theologische standpunt te verhelderen, zet Augustinus hierbij de geschiedenis van de Kanenése vrouw in, die door hem als een voorafschaduwing van de kerk uit de heidenen wordt geportretteerd.⁵⁴⁵

“Een andere evangeliepassage laat over dit onderscheid niet de geringste twijfel bestaan. De Heer heeft zich begeven naar het gebied van Tyrus en Sidon. Een Kanenése vrouw uit die streek komt naar buiten om Hem te vragen haar dochter te genezen. Maar de Heer luistert niet eens naar haar. Hij doet alsof Hij haar niet ziet staan, omdat Hij haar geloof op de proef stelt! Hij houdt het geschenk dat Hij wel degelijk wil geven, achter omdat Hij de woorden die haar geschikt maken om het te ontvangen, aan haar hart wil ontlokken. En als ook de leerlingen tegen de Heer zeggen: ‘Stuur haar weg, want ze roept ons achterna,’ zegt Hij: ‘Het is niet goed om het brood van de kinderen te nemen en het aan de honden te geven.’ U ziet, dit voorschrift lijkt sprekend op het eerste: ‘Geef het heilige niet aan de honden, en gooi uw parels niet voor de zwijnen. Ik ben alleen gestuurd naar de verloren schapen van het huis van Israël. De Kanenése vrouw was namelijk een heidense. In de toekomst zou het evangelie ook aan de heidenen verkondigd worden. En daarom werd niemand minder dan de apostel Paulus naar de heidenen gezonden. Maar die mocht het evangelie pas na het lijden, de dood en het verrijzen van de Heer onder hen gaan verkondigen.”

In dit fragment laat Augustinus zien dat het feit dat ook heidenen behoren tot de christelijke kerk een Schriftuurlijk gegeven is. De Kanenése vrouw wordt door Augustinus getypeerd als een voorafbeelding van die realiteit. Christus heeft weliswaar tegen haar gezegd dat Hij alleen gekomen is voor “verloren schapen van het huis van Israël” (Mat. 15:24), maar tóch is zij gekomen en heeft zij Christus beleden. De verkondiging van het heil aan de heidenvolken heeft weliswaar moeten wachten tot na Christus’ lijden, dood en opstanding, maar zowel de profeten in het Oude Testament als Christus Zelf (vóór Zijn dood) hebben hier al van gesproken. Als belangrijkste bewijs uit de Schrift noemt Augustinus Johannes 10:16, dat hier gedeeltelijk wordt geciteerd.

⁵⁴³ “Geef het heilige den honden niet, noch werpt uw paalen voor de zwijnen; opdat zij niet te eniger tijd dezelve met hun voeten vertreden, en zich omkerende, u verscheuren. Bidt, en u zal gegeven worden; zoekt, en gij zult vinden; klopt, en u zal opengedaan worden. Want een iegelijk, die bidt, die ontvangt; en die zoekt, die vindt; en die klopt, dien zal opengedaan worden.”

⁵⁴⁴ Mohrmann, C. (1948), p. 25.

⁵⁴⁵ Mohrmann, C. (1948), p. 184-185.

Hiermee verbindt Augustinus Joh.10: 16 – als contrast ten opzichte van Mat. 15:24 - aan het perspectief van de uitbreiding van het heil onder de heidenvolken. Dit perspectief is eerder aanwezig geweest in de *Enarrationes in Psalmos* (Psalm 72, 79 en 97), bij *In Iohannis euangelium tractatus* (31, 47, 49 en 117). Het fragment vervolgt:

“Dat waren dus de schapen, waarheen de Heer was gestuurd, zoals Hij zelf zegt. En toch zouden ook de heidenen gaan geloven. Dat had Hij voorgezegd. Er gebeurde niets nieuws, niets wat tevoren niet al voorgezegd was. Ook de profeten hadden het geloof van de heidenen namelijk al aangekondigd. En vóór Zijn lijden, toen Hij nog op aarde was, zei de Heer: ‘Ik heb nog andere schapen dan die uit deze schaapsstal. Ook hen moet Ik bij de kudde halen: zo wordt het één kudde met één herder’. Om dezelfde reden wordt Hij ook wel ‘Hoeksteen’ genoemd. In een hoek komen twee muren bijeen. En een hoek wordt pas een hoek, als het muren zijn die uit verschillende richtingen komen. Want als beide muren uit dezelfde richting zouden komen, zou er geen hoek ontstaan. De ene muur is het volk dat uit de Joden komt, die de besnijdenis kennen. De andere muur wordt gevormd door de heidenen, die overal vandaan komen en geen besnijdenis kennen, maar afgodsbeelden. Beide muren komen weliswaar uit verschillende richtingen, maar in de ene hoeksteen zijn ze met elkaar verbonden. De steen die door de bouwers afgekeurd was, die steen is hoeksteen geworden. De heidenen waren nog onderweg, maar wel was er al één vrouw die de voorafbeelding van de kerk uit de heidenen was: de Kanenése.”

In het vervolg van het fragment komt echter ook een ander perspectief naar voren. Augustinus verbindt Joh. 10:16 (met name de woorden “één kudde en één Herder”) eveneens aan de “twee muren” en de “Hoeksteen” uit Psalm 118 en Ef. 2:20. Daarmee onderstreept Augustinus de eenheid die er is tussen Christus’ schapen uit Joden en heidenen, die worden verenigd in Hem. Dit perspectief is eerder zichtbaar geworden in de *Expositio epistolae ad Galatas*, *Enarrationes in Psalmos* (78, 106 en 114), *Expositio in Romanos*, *De Consensu Evangelistarum*, *Tractatus* (47) en in *Sermo 4*.

Sermo 77

Sermo 77 staat eveneens in het teken van de geschiedenis van de Kanenése vrouw en de genezing van haar dochttertje (Mat. 15:21-28). Vers 24, dat in verschillende eerdere fragmenten al naar voren is gekomen, staat in het volgende fragment centraal: “Maar Hij, antwoordende, zeide: Ik ben niet gezonden, dan tot de verloren schapen van het huis Israëls.” Om te laten zien dat Christus niet alleen tot het Joodse volk is gezonden maar ook tot de heidenvolken, brengt Augustinus in paragraaf 6 de geschiedenis van het dochttertje van Jaïrus en de bloedvloeiende vrouw in (Luk. 8:40-56). In een volgende paragraaf (8) wordt duidelijk waarom.

“Die dochter van de overste van de synagoge duidde het Joodse volk aan, voor wie Christus gekomen was en zei: “Ik ben niet gezonden dan tot de verloren schapen van het huis Israëls”. Maar de vrouw die leidde aan de kwaal van het bloed duidde de kerk uit de heidenen aan, tot wie Christus niet was gezonden door middel van lichamelijke aanwezigheid. Hij was onderweg naar de eerste, Hij was van plan haar te genezen; ondertussen snelde de laatste toe om Hem te ontmoeten, zij raakte de zoom van zijn mantel aan alsof Hij dat niet wist; dat betekent dat zij genezen is door Hem die in zeker opzicht niet aanwezig was. Hij zegt immers: “Wie heeft Mij aangeraakt?”, alsof Hij zeggen wilde: Ik heb dit volk niet gekend. “Het volk dat Ik niet kende heeft Mij gediend”. “Iemand heeft Mij aangeraakt, want er is kracht van Mij uitgegaan”, dat is, Mijn Evangelie is uitgegaan en heeft de wereld vervuld. Nu is de zoom van Zijn kleed aangeraakt, een klein onderdeel aan de buitenkant van de mantel. Bedenk dat de apostelen als het ware de mantel van Christus zijn. Paulus was daarvan ‘de zoom’, als de kleinste en minste. Want hij heeft van zichzelf gezegd dat hij allebei was: “Ik ben de minste der apostelen”. Hij was immers na alle anderen geroepen, en is na alle anderen gaan geloven en heeft meer dan allen genezen. De Heere was niet alleen maar gezonden “tot de verloren schapen van het huis Israëls.” Maar het volk dat Ik niet kende, zou Hem gaan dienen. Door hun oor te luisteren te leggen zou het gaan luisteren; daarom zweeg Hij over dat volk (de heidenen) niet, hoewel Hij daar (onder de Joden) gesteld was. Want dezelfde Heere heeft op een andere plaats gezegd: “Ik heb nog andere schapen, die van dezen stal niet zijn, deze moet Ik ook toebrengen en het zal worden één kudde en één Herder”.

In dit fragment stelt de auteur dat de geschiedenis uit Lukas 8 symbool staat voor de samenstelling van de christelijke kerk. Het dochttertje van Jaïrus staat in dit fragment symbool voor de kerk uit de Joden, terwijl de bloedvloeiende vrouw “de kerk uit de heidenen” voorstelt. Augustinus werkt deze gedachte verder uit door de mantel van Christus te vergelijken met de dienst van de apostelen en de zoom van Christus’ mantel met Paulus. Hiermee zinspeelt Augustinus op de positie van de heidenen, die de lichamelijke presentie van Christus niet hebben gekend, maar het Evangelie alsnog hebben leren kennen door de bediening van de apostelen. Tot tweemaal toe herhaalt Augustinus de belofte uit Psalm 18:44b-45a, als bewijs dat al in het Oude Testament van de gehoorzaamheid door de heidenen werd getuigd. Aan het einde van het fragment wordt Joh. 10:16 gedeeltelijk geciteerd, als bevestiging of vervulling van de eerdergenoemde Oudtestamentische belofte waarin de uitbreiding van het heil onder de heidenvolken naar voren komt. Joh. 10:16 functioneert in dit verband tegen de achtergrond van Mat. 15:24, om hiermee te laten zien dat Christus voor Zijn sterven het geloof van de heidenen al voorszegd had, zoals dat ook gesymboliseerd wordt in de geschiedenis van Lukas 8.

Dit perspectief werd eerder zichtbaar in de *Enarrationes in Psalmos* (Psalm 72, 79 en 97), bij *In Iohannis euangelium tractatus* (31, 47, 49 en 117) en in *Sermo 60A*.

Sermo 88

In *Sermo 88* staat een andere geschiedenis centraal, namelijk die van de twee blindgeborenen in Jericho, zoals beschreven in Mat. 20:29-34: “En als zij van Jericho uitgingen, is Hem een grote schare gevolgd. En ziet, twee blinden, zittende aan den weg, als zij hoorden, dat Jezus voorbijging, riepen, zeggende: Heere, Gij Zone Davids! Ontferm U onzer. En de schare bestrafte hen, opdat zij zwijgen zouden; maar zij riepen te meer, zeggende: Ontferm U onzer, Heere, Gij Zone Davids! En Jezus, stil staande, riep hen en zeide: Wat wilt gij, dat Ik u doe? Zij zeiden tot Hem: Heere! Dat onze ogen geopend worden. En Jezus, innerlijk bewogen zijnde met barmhartigheid, raakte hun ogen aan; en terstond werden hun ogen ziende, en zij volgden Hem.”

In deze preek traceert Augustinus aan de hand van Mat. 20:29-34 het beeld van ‘de twee volken’, die tot één zullen worden gemaakt.

“En wat zijn de twee blinden mannen aan de kant van de weg, anders dan de twee volken naar wie Jezus toekwam om hen te genezen? Laten we deze twee volken in de Heilige Schriften traceren. Er staat geschreven in het evangelie: “Ik heb ook andere schapen die van deze stal niet zijn, die moet ik ook toebrengen, opdat het wordt één kudde en één Herder”. Wie zijn dan die twee blinden? De één is het volk van de Joden, de andere (het volk van) de heidenen. (...) Dus de Heere heeft reeds vóór Zijn lijden en verheerlijking op twee volken gewezen, het ene tot welke Hij was gekomen vanwege de beloften aan de vaderen, het andere dat Hij uit barmhartigheid niet verwierp; zodat vervuld kan worden wat aan Abraham beloofd was: “in Uw zaad zullen alle volken gezegend worden”. Daarom is de apostel (Paulus) na de opstanding en hemelvaart van de Heere, nadat Hij verworpen was door de Joden, naar de heidenen gegaan.”

In het bovenstaande fragment wijst Augustinus op de figuratieve betekenis van deze geschiedenis. In de passage worden woorden uit Joh. 10:16 mede ingezet om aan te tonen dat Christus voor twee volken kwam. Dit wordt verder uitgewerkt aan de hand van Rom. 15: 8-9. Augustinus wijst op het feit dat deze zaak al aangewezen is door Christus vóór Zijn lijden en verheerlijking. Op die manier zal vervuld worden wat al aan Abraham is beloofd in Gen. 12:3.

In bovenstaande passage wordt Joh. 10:16 gedeeltelijk geciteerd om de nadruk te leggen bij het feit dat Christus niet alleen voor de Joden maar óók voor de heidenvolken is gekomen. Hiermee krijgt de uitbreiding van het heil onder de heidenvolken de meeste nadruk. Dit was ook eerder al het geval in de *Enarrationes in Psalmos* (Psalm 72, 79 en 97), bij *In Iohannis euangelium tractatus* (31, 47, 49 en 117) en in *Sermo 60A*, 77. Deze benadering is dus behoorlijk eenduidig.

In het vervolg van de passage wijst Augustinus echter ook op een ander perspectief met betrekking tot Joh. 10:16:

“Dus opnieuw wordt Christus de Hoeksteen genoemd die beiden één maakt. Want één hoeksteen verbindt twee muren die van verschillende kanten samen komen. En wat was meer verschillend dan de besnijdenis en de niet-besnijdenis, met één muur van de Joden en de ander van de heidenen? Maar zij zijn verbonden door de Hoeksteen. “Want de steen die door de bouwers verworpen was, dezelfde is tot een hoofd des hoeks geworden”. Er is geen hoek in een gebouw, behalve als twee muren uit verschillende richtingen samenkomen en door een eenheid worden verbonden. De twee blinde mannen die riepen tot de Heere waren dus de twee muren, wanneer we blijven bij dit voorbeeld.”

In het tweede gedeelte van de passage wordt Ef. 2:20 ingevoerd, waar Christus wordt getekend als de Hoeksteen die twee muren verbindt. Augustinus wijst op het grote verschil tussen beide muren, die (toch) in Christus één worden gemaakt. Zoals de twee blinden samen – als één – tot Christus riepen, genezen werden en Hem volgden, zo zullen de gelovigen uit de Joden en uit de heidenen tot één worden gemaakt in Christus de Hoeksteen. Precies zoals dat resoneert in de laatste woorden van Joh. 10:16: “één kudde en één Herder”. Het perspectief op de verhouding tussen Joden en heidenen in Christus is eerder gezien in *Expositio epistolae ad Galatas, Enarrationes in Psalmos* (78, 106 en 114), *Expositio in Romanos, De Consensu Evangelistarum, In Iohannis euangelium tractatus* (47) en in *Sermo 4, 60A*.

Sermo 137

De volgende passage die is bestudeerd, is afkomstig uit *Sermo 137*. Augustinus behandelt hierin een deel uit het Johannes-evangelie, namelijk Joh.10:1-16. Het thema van deze paragraaf is het slechte handelen van de Farizeeën als geestelijke herders van het volk. Daarnaast wijst Augustinus op de samenstelling van de kerk, die bestaat uit zowel Joden en heidenen.⁵⁴⁶

“U weet wat de Heer over de Farizeeën zegt: “Zij zitten op de stoel van Mozes.”⁵⁴⁷ Niet alleen hen bedoelde de Heer, alsof Hij hen die in Christus geloofden naar de school van de Joden stuurde om daar te leren hoe je het rijk der hemelen bereikt. De Heer is toch gekomen om de kerk te stichten, en de Joden met het juiste geloof, de juiste hoop en de juiste liefde af te scheiden van de rest, als het koren van het kaf. Hij wilde een muur van de besnedenen maken en daarmee een andere muur, die van de onbesnedenen, verbinden. Van die twee muren, die van verschillende kanten samenkamen, zou Hij de hoeksteen worden.⁵⁴⁸

In dit fragment belicht Augustinus de taak van de Goede Herder op deze wereld. Hij is gekomen om “de kerk te stichten” (*ut institueret Ecclesiam*). Die bestaat enerzijds uit die Joden “met het

juiste geloof”, die afgescheiden zijn van de rest van het Joodse volk. Deze ‘muur’ – Augustinus maakt opnieuw gebruik van de metafoor uit Éfeze 2:20 – wordt verenigd met de ‘muur’ van de onbesnedenen, door de Hoeksteen Christus. In het vervolg van het fragment worden delen van Joh. 10:16 geciteerd met als doel te laten zien dat “deze twee volkeren tot één zouden worden”. Deze gedachte wordt benadrukt door drie voorbeelden die dezelfde betekenis in zich dragen: de twee boten waarmee gevist werd (Luk. 5:8), Lea en Rachel als twee vrouwen van één man (Gen. 29:15-35) en de twee blinden (Mat. 20: 29-34). Augustinus zegt dat de idee dat de kerk bestaat uit twee volken die toch één zijn, op “veel plaatsen” in de Schrift te vinden is. Van twee één maken, is bij uitstek de taak van de Herder, zoals dat ook in Joh. 10:16 naar voren komt:

“En heeft diezelfde Heer niet over deze twee volkeren die één zouden worden gezegd: “Ik heb nog andere schapen, niet uit deze schaapskooi”? Hij sprak toen tot de Joden en zei: “Ik moet ook die erbij halen, dan zal er één kudde zijn met één herder.”⁵⁴⁹

Daarom waren het ook twee boten van waaruit Hij zijn leerlingen had geroepen. Die verbeeldden de twee volkeren, toen ze hun netten uitgooiden en zo’n enorme hoeveelheid vissen ophaalden dat de netten bijna scheurden. “En ze vulden beide boten,” schrijft Lucas.⁵⁵⁰ De twee boten verbeeldden de ene kerk, gemaakt uit twee volkeren en verbonden in Christus, al kwamen ze uit verschillende richtingen. Dat wordt ook verbeeld door de twee vrouwen, Lea en Rachel, die samen één man hadden, Jakob.⁵⁵¹ De twee volkeren worden ook verbeeld door de twee blinden die langs de weg zaten en van de Heer hun gezichtsvermogen terugkregen.⁵⁵² Als u de Schrift goed leest zult u ontdekken dat op veel plaatsen twee kerken worden verbeeld, maar dat het er geen twee zijn maar één. Daarvoor dient namelijk de hoeksteen, om er van twee één te maken. Daarvoor dient die herder, om van twee kudden één te maken.”

Vanuit dit fragment komt duidelijk naar voren dat Augustinus in *Sermo 137* het perspectief van de verhouding tussen gelovigen uit Joden en heidenen aan de hand van Joh. 10:16 meer de nadruk laat krijgen. Hiermee staat deze passage in dezelfde lijn als de passages uit de *Expositio epistolae ad Galatas, Enarrationes in Psalmos* (78, 106 en 114), *Expositio in Romanos, De Consensu Evangelistarum, In Iohannis euangelium tractatus* (47) en in *Sermo 4, 60A* en 88, die we in het voorgaande hebben besproken.

Sermo 138

Deze preek is het vervolg op *Sermo 137* en richt zich op Joh. 10: 11-16. In de vijfde paragraaf van de preek besteedt Augustinus aandacht aan vers 16. Eerst wordt de nadruk gelegd op Christus’

⁵⁴⁹ Joh. 10:16.

⁵⁵⁰ Luk. 5:7.

⁵⁵¹ Gen. 29.

⁵⁵² Mat. 20:29-34

⁵⁴⁶ Gehlen-Springorum, J. (2007), p. 250-251.

⁵⁴⁷ Mat. 23:2.

⁵⁴⁸ Ef. 2:20.

Herderschap. Dit herderschap betekent een éénheid tussen de Goede Herder, de herders van die Herder en Zijn schapen: “*Er is één hoofd, één lichaam, één Christus. Dat wil zeggen: je hebt de Herder aller herders, je hebt de herders van die Herder, en de schapen samen met de herders onder die ene Herder.*” Dan volgt het fragment waarin de exegetische Joh. 10:16 naar voren komt:

“*Luister maar hoe Hij die eenheid nog sterker benadrukt. “Ik heb ook nog andere schapen,” zegt Hij, “die niet uit deze schaapskooi komen.”*⁵⁵³ *Hij sprak toen tot de eerste schaapskooi, de lichamelijke afstammelingen van Israël. Maar er waren nog andere afstammelingen van dat Israël, namelijk die van het geloof. Die waren nog buiten, zij behoorden tot de heidenen: voorbestemd, maar nog niet verzameld. Ze waren bekend aan Hem die ze had voorbestemd. Ze waren bekend aan Hem die was gekomen om ze vrij te kopen door Zijn bloed te vergieten. Hij zag hen, maar zij zagen Hem nog niet. Hij kende hen, maar zij geloofden nog niet in Hem. Hij zei: “Ik heb nog andere schapen, die niet uit deze schaapskooi komen.” Het zijn namelijk geen lichamelijke afstammelingen van Israël. Toch zullen ze niet buiten deze schaapskooi blijven, want er staat: “Ook die moet ik hoeden. Dan zal er één kudde zijn met één herder.”*

Om deze éénheid voldoende te motiveren citeert Augustinus een gedeelte van Joh. 10:16. Concreet benoemt de kerkvader “de schaapskooi” (of: stal) uit Joh. 10:16 als de stal van het lichamelijke Israël. Maar, zo zegt Augustinus, er zijn ook nog andere afstammelingen, namelijk degenen die door middel van het geloof eveneens behoren tot “*dat Israël*”. Dat zijn Christus’ schapen uit de heidenvolken, die al voorbestemd waren, maar nog niet bijeengebracht (*praedestinati, nondum congregati*). Heel duidelijk verbindt Augustinus dit aan het geloof: “zij geloofden nog niet in Hem”. Zij zullen worden toegebracht tot dezelfde ‘stal’ omdat Christus heeft gezegd dat Hij ze zal hoeden en zal maken tot één kudde met één Herder.

In de laatste gedeelten van de preek past Augustinus de exegetische van Joh. 10:16 toe op de problematiek van de Donatisten in Noord-Afrika.⁵⁵⁴ In de volgende passage probeert Augustinus leiding te geven aan degenen die in verwarring zijn geraakt door “*tal van afsplitsingen*” die in de kerk plaatsvonden:⁵⁵⁵

⁵⁵³ Joh. 10:16.

⁵⁵⁴ Gehlen-Springorum, J. (2007), p. 263-264. Zie voor de controverse rondom Donatus ook: Brown, P. (1967). *Augustine of Hippo. A Biography*. Londen: University of California; Dupont, A. (2015). *The Uniquely African Controversy. Studies on Donatist Christianity*. Leuven: Peeters; Friend, W.H.C. (1984), p. 528, 669; Friend, W. (1952). *The Donatist Church. A Movement of Protest in Roman North Africa*. Oxford: Oxford University Press; Tilley, M. (1997). *The Bible in Christian North Africa. The Donatist World*. Minneapolis: Fortress Press.

⁵⁵⁵ Gehlen-Springorum, J. (2007), p. 269-270.

“*Maar dan spreekt de kerk van Christus, in jullie opvatting, van overzee*⁵⁵⁶ *tot haar bruidegom, bang om in de dwalingen van Afrika terecht te komen: “Zeg mij, allerliefste van mijn ziel, vertel het mij. Ik heb namelijk gehoord dat er in het zuiden, dat wil zeggen in Afrika, twee partijen zijn, of liever tal van afsplitsingen. Zeg mij daarom waar U uw kudde laat grazen: welke schapen horen bij U? Welke schaapskooi daar moet ik van U liefhebben? Bij welke moet ik mij aansluiten? Laat mij toch niet als een gesluierde verdwalen! Want ze lachen mij uit als was ik een onbekende, ze bespotten mij als was ik verloren, als bestond ik nergens anders. Laat mij toch niet als een gesluierde, als een onbekende, stuiten op de kudden, dat wil zeggen op die ketterse sekten, die ‘vrienden’ van U: donatisten*⁵⁵⁷, *maximianisten*⁵⁵⁸, *rogatisten*⁵⁵⁹ *en die andere plagen. Zij werven buiten de kerk en daarom verstrooien zij de kudde. Ik bid U, zeg mij of ik daar mijn herder moet gaan zoeken, want ik wil niet terechtkomen in de draaikolk van het herdopen.(...) Ik spoor jullie aan, ik bezweer jullie bij de heiligheid van dit huwelijk: heb deze kerk lief, blijf in deze kerk, wees zelf deze kerk. Heb de goede Herder lief, de man die zo mooi is, die niemand bedriegt, die niemand ondergang wil. Bid ook voor de verdwaalde schapen: laten ook zij terugkomen, ook zij Hem erkennen en liefhebben. Dan zal er één kudde zijn en één Herder.”*

In deze laatste passage verbindt Augustinus Hooglied 1:7⁵⁶⁰ aan Johannes 10:11-16. Augustinus stelt de bruid uit het Hooglied voor als iemand die bang is om door dwalingen buiten de kerk – de schaapskooi – terecht te komen. Het fragment wordt afgesloten met een indringende oproep aan de hoorders om bij de kerk te blijven en haar te beminnen. Ook roept Augustinus ertoe op om voor de afgedwaalde schapen te bidden. Dan zal het één kudde met één Herder zijn.

Aan de hand van Joh. 10:16 worden er in *Sermo 138* meerdere perspectieven zichtbaar. Het eerste perspectief betreft de uitbreiding van het heil onder de heidenen. Ook die schapen uit de

⁵⁵⁶ Dat is, vanuit Italië.

⁵⁵⁷ Donatisten: vernoemd naar Donatus de Grote. Deze beweging ontstond aan het begin van de vierde eeuw en scheidden zich van de katholieke kerk af uit onvrede over het feit dat christenen die tijdens de Grote Vervolging onder keizer Diocletianus hun geloof hadden afgezworen, later alsnog binnen de katholieke kerk werden opgenomen.

Zie: Friend, W.H.C. (1984), p. 488-492.

⁵⁵⁸ Maximianisten: een groep onder leiding van bisschop Maxiamanus die door de Donatisten werd geëxcommuniceerd na een poging de Donatistische beweging te zuiveren.

Zie: Friend, W.H.C. (1984), p. 658-659.

⁵⁵⁹ Rogatisten: een groep onder leiding van Rogatus, een Donatistische bisschop die zich afscheidde van de Donatisten. Pascifisme en persoonlijke zuiverheid stonden hoog in het vaandel. Zie verder: Gaddis, M. (2005). *There is no crime for those who have Christ*. Londen: University of California Press, p. 131-132.

⁵⁶⁰ “Zeg mij aan, Gij, Dien mijn ziel liefheeft, waar Gij weidt, waar Gij de kudde legert in den middag; want waarom zou ik zijn als een, die zich bedekt bij de kudden Uwer metgezellen?”

heidenvolken, moeten worden toegebracht worden tot “*deze schaapskooi*”. Deze zienswijze kwam eerder naar voren in de *Enarrationes in Psalmos* (Psalm 72, 79 en 97), bij *In Iohannis euangelium tractatus* (31, 47, 49 en 117) en in *Sermo 60A*, 77 en 88.

In de tweede plaats maakt Augustinus’ exegese duidelijk dat Joh. 10:16 betekenis geeft aan de verhouding tussen Joden en heidenen. Dit perspectief is inmiddels al vele malen eerder zichtbaar geworden in de *Expositio epistulae ad Galatas*, *Enarrationes in Psalmos* (78, 106 en 114), *Expositio in Romanos*, *De Consensu Evangelistarum*, *In Iohannis euangelium tractatus* (47) en in *Sermo 4*, 60A, 88 en 137. In de eerste passage uit *Sermo 138* beschrijft Augustinus de schapen uit de heidenvolken namelijk als de “*nog andere afstammelingen van dat Israël, namelijk die van het geloof*”. Hoewel zij geen lichamelijke afstammelingen van Israël zijn, toch “*zullen ze niet buiten deze schaapskooi blijven*.” Met deze woorden wordt nog duidelijker dan in *Tractatus 47* en *49* dat Augustinus hiermee “*de stal*” uit Joh. 10:16a vereenzelvigt met “*de kudde*” uit Joh.10:16c. Hij onderscheidt deze verschillende betekenissen niet.

Een derde perspectief dat naar aanleiding van Joh. 10:16 naar voren komt, is verbonden aan Christus als Eigenaar van Zijn schapen. Dit aspect komt met name in de volgende zinnen naar voren: “*...voorbested, nog niet verzameld. Ze waren bekend aan Hem die ze had voorbestemd. Ze waren bekend aan Hem die was gekomen om ze vrij te kopen door Zijn bloed te vergieten. Hij zag hen, maar zij zagen Hem nog niet. Hij kende hen, maar zij geloofden nog niet in Hem.*” Het hebben van de schapen verbindt Augustinus aan de voorbestemming en de betaling die Christus voor Zijn schapen heeft gedaan. Dit perspectief kwam eerder voor in de *Enarrationes in Psalmos* (106).

Een vierde perspectief betreft de eenheid van de christelijke kerk. Dit aspect is met name in het laatste gedeelte van *Sermo 138* aanwezig, als Augustinus Joh. 10:16 toepast op de verwarring die ontstaan is vanwege de scheuringen in de kerk in Noord-Afrika. Joh. 10:16 functioneert hiermee als aansporing om de noodzaak van de éénheid van Christus’ kerk te blijven zien: “*Dan zal er één kudde zijn en één Herder.*” Een vergelijkbaar accent is terug te vinden in *Epistula 93* en *108*.

Sermo 229/N

Het volgende fragment dat aandacht van ons vraagt, is onderdeel van *Sermo 229/N*. Deze preek handelt over de kerk als het mystieke lichaam van Christus.⁵⁶¹ Hierbij vormt Johannes 21 het uitgangspunt. In het laatste gedeelte van de preek gaat Augustinus nader in op de vraag hoe verschillende herders, zoals Petrus en andere apostelen, zich enerzijds verhouden tot de rest van het lichaam van Christus en anderzijds tot Christus als de enige Herder. In de beantwoording van die vraag bedient Augustinus zich van Joh. 10:16.

⁵⁶¹ Mohrmann, C. (1948), p. 418.

“Wij allen beminnen dus Christus, wij allen zijn ledematen en als hij de schapen aanbeveelt aan de herders, wordt heel de menigte der herders teruggebracht tot het lichaam van den énen Herder. Maar opdat gij beseft, dat heel de menigte der herders teruggebracht wordt tot het éne lichaam van de éne Herder: Petrus was toch zeker een herder? Zeker was hij een herder. Paulus was toch een herder? Inderdaad was hij een herder. Johannes was een herder, Jacobus was een herder, Andreas was een herder en de overige apostelen waren eveneens herders. Alle hoogwaardige bisschoppen zijn toch herders? Ongetwijfeld. En hoe kan dan waar zijn: “dan zal het worden één kudde en één herder”? Wel, als waar is: dan zal het worden één kudde en één herder, dan wordt heel de ontelbare menigte herders teruggebracht tot het lichaam van de éne Herder.”

In dit fragment verbindt Augustinus het beeld van de herder met de metafoor van het lichaam. Kernachtig verwoordt de auteur de gedachte dat, hoewel de apostelen en de bisschoppen herders worden genoemd, zij evenals de andere leden tot het éne Lichaam behoren. De vraag die op de achtergrond aanwezig lijkt, is of de verschillende herders zelf ook onderdeel van de kudde zijn, of daar los van staan. De laatste woorden van Johannes 10:16 worden door Augustinus ingezet om te benadrukken dat de verschillende herders ook een eenheid vormen met Christus als de éne Herder. Dit wordt nog duidelijker door één van de laatste zinnen uit deze preek te citeren: “*Het is dus de liefde tot Christus, waarmede wij u liefhebben; het is de liefde tot Christus waarmede ook gij ons liefhebt*”.⁵⁶² Het vergelijkbaar perspectief waarin Joh. 10:16 verbonden wordt aan de eenheid van de ‘herders’ binnen de christelijke kerk in de éne Goede Herder ontdekten we al eerder. Het is ook aanwezig in *Sermo 46*.

Sermo 229/O

Deze preek gaat over Joh. 21:15-25, gehouden te Hippo in de eerste week van Pasen tussen 410 en 422.⁵⁶³ Het thema van de preek is omschreven als: “door de genade van God besproeid”. In deze preek staat de drievoudige geloofsbelijdenis van Petrus centraal, waarna hij door Christus de herder-taak krijgt toebedeeld. In het laatste gedeelte van de preek gaat Augustinus in op de kwestie van ketteren.⁵⁶⁴ Aan de hand van het Hooglied 1:8, 1 Joh. 2:19 en Johannes 10:16 brengt hij het onderscheid tussen Christus’ kerk en de ‘ketterse kudden’ aan het licht:

⁵⁶² Mohrmann, C. (1948), p. 421.

⁵⁶³ Neer, J. v. (1996). *Als licht in het hart. Preken voor het liturgisch jaar [sermones de tempore]*. Baarn: Ambo, p. 127.

⁵⁶⁴ De laatste passage van de preek – niet weergegeven – maakt duidelijk dat deze preek aansluit bij een heel concrete gebeurtenis. Vier kerkelijke leden omarmden de ketterse leer van Arius en Eunomius en hebben zich afgescheiden. Eén van deze vier heeft zich na een eerder betoog van Augustinus bekeerd en is teruggekeerd tot de katholieke kerk. Augustinus roept de gemeente op voor de andere drie te blijven bidden.

“De leiders van de ketters daarentegen willen van de schapen die van Christus zijn, hun eigen schapen maken. Maar – of ze nu willen of niet – toch worden ze gedwongen het merk van Christus erop aan te brengen, ze tot Christus’ eigen bezit te maken en de naam van de Heer erop te zetten. Maar wat zegt de Heilige Schrift in het Hooglied tegen zulke lieden? De bruidegom spreekt tot de bruid, dat wil zeggen: Christus spreekt tot de kerk, en zegt: ‘Als u uzelf niet kent, schoonste der vrouwen.’ Wat bedoelt Hij met dat ‘schoonste der vrouwen’? Daarmee wijst Hij op de kerk, over heel de aarde verspreid, te midden van ketterijen. Let eens op wat een dreigende taal Hij spreekt. ‘Als u uzelf niet kent, als u niet weet van wie u bent, wat u gelooft, tot wie u behoort, hoe wijd en zijd verspreid u bent, door wiens bloed u bent verlost, als u uzelf niet [zo] kent, schoonste der vrouwen, als u uzelf echt niet kent, dan werp Ik u buiten: Ga weg.’ Wat houdt dat in: ‘Ga weg’? Wat Johannes in zijn brief zegt: ‘Zij zijn uit ons midden voortgekomen maar zij behoorden niet werkelijk tot ons’.⁵⁶⁵ Ga weg, in de voetsporen van de kudden, door de voetsporen van mensen te volgen en niet die van Christus. En ga uw geiten hoeden. Nee, niet, zoals Petrus, Mijn schapen. En waar moet u uw geiten gaan hoeden? Bij de tenten van de herders. Verdeeld over de tenten van de herders, niet bij de tent van de ene Herder. Ik heb nog andere schapen, die niet uit deze schaapsstal zijn. Ook die moet ik leiden en zij zullen naar mijn stem luisteren en het zal worden: één kudde, één herder.”

In dit fragment voert Augustinus Hooglied 1:8 aan, op een vergelijkbare manier als in *Epistula* 93. In *Sermo* 229O spreekt Augustinus specifiek de leiders van ketterse groeperingen aan. Als zij zich niet herkennen in het beeld dat de Schrift van Christus’ kerk bekendmaakt, dan behoren ze niet tot deze ‘éne kudde’ en moeten ze ‘weggaan’, hun ‘geiten hoeden’ bij de tenten van de herders, en niet bij de éne Herder. Ten laatste wordt Johannes 10:16 in zijn geheel geciteerd om het onderscheid tussen de stal van de éne Herder Christus en het werk van de ketterse lieden te accentueren. Dit fragment toont opnieuw aan op welke manier Augustinus Joh. 10:16 verbindt aan de weerbarstige praktijk binnen de christelijke gemeente en benadrukt tegelijkertijd de noodzaak van de christelijke éénheid. Dit perspectief hebben we eerder aangetoond in *Epistula* 93, 108 en *Sermo* 138.

Sermo 265

Het volgende fragment is afkomstig uit *Sermo* 265 die in het teken staat van de hemelvaart van Christus. Waarschijnlijk is de preek in 412 door Augustinus gehouden.⁵⁶⁶ In de preek vormt Handelingen 1 het uitgangspunt, waarin Christus de belofte van de komst van de Heilige Geest herhaalt. In het laatste gedeelte van de preek wijst Augustinus op het verband tussen de komst van de Heilige Geest en de liefde tot de naaste. Vervolgens betoogt Augustinus dat deze broederlijke liefde, door de Heilige Geest, alleen in de eenheid van de kerk te vinden is.

⁵⁶⁵ 1 Joh. 2:9.

⁵⁶⁶ Wijdeveld, G. (2008). *Twintig preken van Aurelius Augustinus*. Amsterdam: Van Gennep, p. 198.

“De liefde nu heeft men alleen maar in de eenheid van de kerk. De verdelers hebben haar niet. De apostel Judas zegt het zo: ‘Dat zijn degenen die zich afscheiden, de natuurlijke mensen die de Geest niet hebben.’ Die zich afscheiden! Waarom doen ze dat? Omdat ze natuurlijke mensen zijn, die de Geest niet hebben. Daarom zakken zij weg, omdat zij de binding door de liefde niet hebben. Vervuld van die liefde is de kloek, die zwak is geworden omwille van haar kuikens, die met de kuikens haar geluiden lager maakt en haar vleugels uitbreidt. ‘Hoe dikwijls’, zegt de Heer, ‘heb ik uw kinderen bijeen willen brengen!’ Bijeenbrengen, niet verdelen! Want ‘ik heb’, zegt Hij, ‘ook nog andere schapen, die niet uit deze schaapsstal zijn: ook die moet ik hierheen brengen, zodat het één kudde is en één herder.’”

In dit fragment laat Augustinus het verschil zien tussen het één-zijn binnen de kerk en het verdeeld-zijn buiten de kerk. De auteur verbindt deze eenheid aan de aanwezigheid van de Heilige Geest. Mede door middel van het citeren van Mat. 23:37 wijst Augustinus op het feit dat Christus het is Die bijeenbrengt, in tegenstelling tot degenen die zich afscheiden. Het gedeeltelijk citeren van Joh. 10:16 onderstreept Christus’ herderschap dat gericht is op bijeenbrengen tot de éne kudde. Augustinus past dit toe op de situatie van de lokale christelijke gemeente. Dit aspect werd eerder zichtbaar bij *Epistula* 93, 108 en *Sermo* 138 en 229O.

Deze passage uit *Sermo* 265 geeft evenals *Tractatus* 47 en 49 en *Sermo* 138 aanleiding om te denken dat Augustinus “de stal” uit Joh. 10:16a vereenzelvigt met “de kudde” uit Joh. 10:16c: “Want ‘ik heb’, zegt Hij, ‘ook nog andere schapen, die niet uit deze schaapsstal zijn: ook die moet ik hierheen brengen, zodat het één kudde is en één herder.’”

Sermo 285

Sermo 285, waaruit het volgende fragment is ontleend, is op 22 mei tussen 397 en 416 uitgesproken ter gedachtenis aan de heilige Castus en Emilius, beide martelaren.⁵⁶⁷ In deze preek staat het thema martelaarschap centraal. Op zeker moment gaat Augustinus in op de vraag of martelaren, als hemelse pleitbezorgers van de eenheid van de kerk, geen afbreuk doen aan Christus’ herder-zijn. Het bijbehorende fragment gaat op deze vraag in.

“Bij de martelaren is de gerechtigheid volmaakt, omdat zij in hun lijden en dood de volmaaktheid hebben bereikt. Daarom wordt er in de kerk ook niet voor hen gebeden. Voor andere overleden gelovigen wordt gebeden, voor martelaren niet. Zij zijn namelijk in zo’n volmaaktheid heengegaan dat zij niet onze beschermelingen zijn, maar onze pleitbezorgers. En dat niet vanwege zichzelf, maar vanwege Hem, hun Hoofd, met Wie zij als volmaakte ledematen verenigd zijn geweest. Hij is namelijk in waarheid onze ene Pleitbezorger, die aan de rechterhand van de Vader zit en voor ons pleit. Er is maar één Pleitbezorger, zoals

⁵⁶⁷ Verschuur, E. v. (2010), p. 150.

er ook maar één Herder is. Want Hij zegt: “Ik moet ook de schapen aanbrengen die niet van deze schaaipstal zijn.” Maar is dan Petrus geen herder zoals Christus herder is? Zeker, ook Petrus is herder en de andere mensen zoals hij zijn zonder enige twijfel herders. Want als hij geen herder is, hoe kan er dan tegen hem worden gezegd: “Weid mijn schapen?” Met dat al is de ware herder degene die zijn eigen schapen weidt. Er is tegen Petrus dan ook niet gezegd: Weid uw schapen, maar: “Weid mijn schapen.” Petrus is dus geen herder op zichzelf, maar hij is herder in het lichaam van de Herder. Want als hij zijn eigen schapen had geweid, zouden de door hem geweid dieren meteen bokken zijn geworden.”

In dit fragment gebruikt Augustinus een gedeelte van Johannes 10:16 (“Ik moet ook de schapen aanbrengen die niet van deze schaaipstal zijn”) met betrekking tot de martelaren als pleitbezorgers en herders. Als Christus de enige Herder en Pleitbezorger is, wat zijn martelaren als Castus en Emilius of herders als Petrus dan? Augustinus’ conclusie is dat pleitbezorgers in de hemel één zijn met de enige Pleitbezorger, namelijk Jezus Christus. Net zoals geestelijke herders één zijn “in het lichaam van de Herder” Christus. In dit verband is de inzet van Joh. 10:16 gericht op de uniciteit van Christus als Herder en de manier waarop Hij zich verhoudt tot de ‘onderherders’, zoals Petrus. Dit aspect is eerder aan de orde geweest in *Sermo 46* en *229N*.

Sermo 295

Deze preek heeft Augustinus tussen 405-411 gehouden ter nagedachtenis aan het martelaarschap van Petrus en Paulus.⁵⁶⁸ In deze preek wordt uitgebreid ingegaan op het herderlijke gezag dat Petrus volgens Augustinus ontvangen had als ‘onderherder’ van Christus. Petrus werd immers niet geroepen om zijn eigen schapen te hoeden, maar die van Christus (Joh. 21: 15-17). Naar aanleiding van deze geschiedenis maakt Augustinus aan de hand van Petrus’ herderschap een toepassing met betrekking tot de Donatisten. In vergelijkbare woorden als in de behandelde fragmenten uit *Epistula 93* en *Sermo 229O* maakt Augustinus aan de hand van Hooglied 1 duidelijk hoe Christus’ kudde verschilt van de kudden van de kettters, die zich verbeelden “dat ze hun eigen schapen weiden”.⁵⁶⁹

“Want luister: wat heeft de bruidegom in het Hooglied zijn geliefde geantwoord toen ze tegen hem zei: ‘Zeg mij toch, mijn allerliefste, waar laat jij je kudde weiden en waar lig jij ’s middags te rusten? Laat me toch niet als een gesluerde vrouw bij de kudden van je makkers terechtgekomen.’⁵⁷⁰ Zeg me toch, vraagt ze: ‘waar laat jij je kudde weiden en waar lig je ’s middags te rusten? Zeg het me met stralende woorden van de waarheid in de gloed van je liefde.’ ‘Waarom ben je bang, mijn lief, waar ben je bang voor?’ Ze antwoordt: ‘Om als een

gesluerde vrouw rond te lopen.’ Dat wil zeggen: als iemand die verborgen is, het tegenbeeld van de kerk. Want de kerk is niet verborgen. Een stad die boven op een berg ligt, kan niet verborgen blijven.⁵⁷¹ ‘Ik ben bang dat ik verdwaal en niet bij jouw kudde terechtkom, maar bij de kudden van je makkers.’ Kettters worden immers makkers genoemd. ‘Ze zijn uit ons midden weggegaan.’⁵⁷² Maar vóór ze weggingen kwamen ze met ons samen aan één tafel. En wat voor een antwoord krijgt ze? ‘Als je jezelf niet kent...’ Dat zegt de bruidegom, zo antwoordt hij op haar vraag: ‘Als je jezelf niet kent, jij schoonste van alle vrouwen...’ Jij, wis en waarachtig een ketterse vrouw, ‘als je jezelf niet kent...’ Want zoveel moois is over jou voorzeggd: ‘In uw zaad zullen alle geslachten van de aarde gezegend worden.’⁵⁷³ Verder: ‘de God der goden, de Heer, gaat spreken en roept de aarde bijeen, vanwaar de zon opkomt tot waar zij ondergaat.’⁵⁷⁴ En: ‘Vraag het mij en ik geef je de volkeren in bezit, en de uiteinden der aarde in eigendom.’⁵⁷⁵ Voorts: ‘Over heel de aarde gaat hun stem, tot aan de einde van de wereld hun taal.’⁵⁷⁶ Over jou zijn die getuigenissen voorzeggd. ‘Als je dus jezelf niet kent, ga dan weg.’ Want ik werp je niet buiten zodat de mensen die achterbleven, kunnen zeggen: ‘Uit ons midden zijn ze weggegaan.’ ‘Ga dan weg en volg het spoor van de kudden.’ Niet van de kudde waarover gezegd is: ‘Dan zal er één kudde zijn met één herder.’⁵⁷⁷ Nee, er staat: ‘Ga naar buiten en volg het spoor van de kudden en weid uw bokken.’ Niet zoals tegen Petrus [werd gezegd]: ‘Mijn schapen.’ Voor de schapen die aan hem waren toevertrouwd verdiende Petrus het de krans te ontvangen van het martelaarschap. En dat mag vandaag, zoals passend is, plechtig over heel de wereld worden gevierd.”

Bovenstaande passage uit *Sermo 295* kan opgevat worden als een waarschuwing aan de hoorders om zich niet af te scheiden van Christus’ kerk door zich aan te sluiten bij de Donatisten. Augustinus wijst aan de hand van de gelijkenis van ‘de stad op de berg’ (Mat. 5:14), Gods belofte aan Abraham (Gen. 22:18) en meerdere Psalmen (50, 2, 19) op de heerlijkheid van Christus’ kerk in tegenstelling tot de ‘kudden’ van de Donatisten. Augustinus’ inzet van Joh. 10:16 plaatst de christelijke eenheid van ‘de kudde’ in contrast met de verdeeldheid van de ‘kudden’. Een vergelijkbare toepassing werd eerder zichtbaar in *Epistula 93*, 108 en *Sermo 138*, 229O en 265.

⁵⁷¹ Mat. 5:14.

⁵⁷² 1 Joh. 2:9.

⁵⁷³ Gen. 22:18.

⁵⁷⁴ Ps. 50:1.

⁵⁷⁵ Ps. 2:8.

⁵⁷⁶ Ps. 19:5.

⁵⁷⁷ Joh. 10:16.

⁵⁶⁸ Verschuur, E. v. (2010), p. 293.

⁵⁶⁹ Idem.

⁵⁷⁰ Hooglied 1: 7-8 volgens de Vulgaat.

Sermo 340A

Het volgende fragment is afkomstig uit *Sermo 340A*. In deze preek spreekt Augustinus de leden van de christelijke gemeente aan die zich te midden van de Donatistische controverse afgescheurd hebben, of dreigen af te scheuren van de Katholieke kerk. Hij waarschuwt hen en benadrukt in allerlei bewoordingen het belang van de eenheid van de kerk, ook in een situatie waarbij de geestelijke leiders “slecht zijn” maar desondanks op “de stoel van Christus” zitten. In zijn pleidooi voor een wereldwijde eenheid van de christelijke kerk maakt Augustinus gebruik van de woorden van Joh. 10:16:

“Maar nu, broeders en zusters, moet u aandacht schenken aan het volgende: ik ga ook iets zeggen over pijn die mij nog dieper raakt. U moet letten op de reden waarom bepaalde broeders en zusters zich van ons hebben afgescheiden.⁵⁷⁸ Laten zijzelf ons die reden noemen. “Het waren slechte bisschoppen.” [Maar kunnen we hun dit verwijt maken?] Die [bisschoppen] zaten op hun zetel, zij zaten op de stoel van Christus, ze hoorden bij de eenheid van Christus: daaruit mochten ze niet weg. Zelf waren ze slecht, maar jullie hadden moeten doen wat de Heere verlangde: “Doe wat ze zeggen, maar handel niet naar hun daden.”⁵⁷⁹ Maar jullie, jullie hebben je afgescheiden van de stoel van Christus! Waarom? Als daar een fout iemand zat zouden jullie luisteren naar hem, maar hem niet navolgen. Trouwens, kunnen jullie die uitspraak - daar zat een fout iemand - bewijzen? Ik wel, ik kan bewijzen dat jullie fout zitten: jullie hebben de stoel van Christus in de steek gelaten. Wat jullie beweren is duister; wat ik zeg kan ik bewijzen.”

In de eerste passage maakt Augustinus duidelijk dat de reden die genoemd werd als legitimatie voor een vertrek uit de katholieke kerk - “Het waren slechte bisschoppen” - in zijn perceptie niet opweegt tegen de andere “fout”, namelijk het verlaten van de stoel van Christus (de katholieke kerk). In het vervolg van het fragment ‘bewijst’ Augustinus deze redenering aan de hand het “koopcontract”, namelijk “het heilig Evangelie”:

“Die afscheiding wordt jullie straf, die scheuring wordt jullie straf. Samen zijn wij vrijgekocht, er is voor ons één prijs betaald. De boeken met de prijs voor ons worden voorgelezen, het koopcontract is het heilig evangelie. Ik open het en lees het. Wat open ik? Wat lees ik? Er staat waar wij zijn gekocht, waar wij broeders zijn geworden en mededienaren, waar wij in eenheid zijn gevormd. Want Christus verzweeg niet wat Hij had gekocht, daardoor kon niemand Hem zijn bezit afhandig maken en er iets anders voor in de plaats zetten. Nee, Hij heeft zeker niet gezwegen over zijn aankoop. Neem de boeken, lees: de contracten zijn opgemaakt, Hij kocht niets zonder schriftelijk bewijs. Hij voorzag dat er lasteraars zouden komen, en Hij zorgde

voor materiaal om de lasteraars de mond te snoeren. Wat gelezen wordt, wordt geloofd. En het wordt gelezen! Let op door wie het is geschreven, let op wie aan het woord is en wie het ontvangt! Aan het woord was de Heere, de ontvangers waren de apostelen. Zij hebben het opgeschreven en ons nagelaten. Laten we het contract dan lezen, broeders en zusters: waarom die strijd? Hier hebben we de boeken van onze Heere, onze koper, die kunnen een eind maken aan onze strijd!”

In zijn betoog wijst Augustinus op het Woord van God als de oplossing in het conflict ten tijde van de verwarring rondom de Donatistische controverse. Hij moedigt zijn hoorders aan om daarin te lezen en dat te geloven, omdat in dit Evangelie staat “waar wij zijn gekocht, waar wij broeders zijn geworden en mededienaren, waar wij in eenheid zijn gevormd”. In het vervolg van het fragment past Augustinus deze redenering toe op de concrete situatie van de toenmalige kerk in Noord-Afrika:

“Jullie zeggen dat de kerk van Christus onder de Afrikanen is, in Afrika. Ik zeg dat de kerk van Christus is verspreid onder alle volkeren. Ziedaar het probleem, ziedaar het twistpunt onder broeders en zusters. Jullie strijden voor dat ene deel, jullie strijden om in dat deel te kunnen blijven. Ik verzet mij tegen jullie, zodat jullie het geheel kunnen bezitten. Zie in dat het een strijd is van eendracht, een strijd van liefde. Ik zeg heus niet: “Jullie zijn verslagen, ga weg!” Vanaf het prille begin had onze Heere Jezus Christus een afkeer van mensen die zijn erfgoed verdeelden. Want toen Hij onder de volkeren de waarheid verkondigde zei iemand uit de menigte: “Heere, zeg tegen mijn broer dat hij de erfenis met mij moet delen!”⁵⁸⁰ En de Heere die geen verdeeldheid wilde bevestigen maar gekomen was om eenheid te scheppen – ja, we hebben daarnet nog in het evangelie iets gehoord over die eenheid: “Ik heb ook nog andere schapen, die niet uit deze schaapskooi komen. Ook die moet ik hoeden: dan zal er één kudde zijn, met één herder” – wel, de Heere dus die de eenheid beminde maar een hekel aan verdeeldheid had, zei tegen die man: “Beste man, wie heeft Mij als verdeler van de erfenis over jullie aangesteld? Ik zeg jullie: ‘Pas op, hoed je voor iedere vorm van hebzucht.’ Hij wilde niet de verdeler zijn van de erfenis, Hij was gekomen om eenheid te scheppen, om één erfenis na te laten voor de hele wereld.”

In het slotgedeelte van het fragment wijst Augustinus op de universaliteit van de christelijke kerk, die “is verspreid onder alle volkeren”. Het missen van het zicht op de wereldwijde kerk leidt volgens Augustinus in dit geval tot de strijd “voor dat ene deel”. In het laatste gedeelte krijgt een deel van Joh. 10:16 een plaats, te midden van een uitweiding over Jezus’ woorden uit Lukas 12. Aan de hand van deze geschiedenis waarin de vraag over de verdeling van een erfenis centraal staat, merkt Augustinus op dat Christus niet kwam om verdeeldheid te creëren maar om “eenheid

⁵⁷⁸ Augustinus zinspeelt hier wederom op de Donatisten.

⁵⁷⁹ Mat. 23:3.

⁵⁸⁰ Luk. 12:13.

te scheppen, om één erfenis na te laten voor de hele wereld.” Dit perspectief, waarin de eenheid van de christelijke kerk zo duidelijk wordt geaccentueerd, werd eerder zichtbaar in *Epistula* 93, 108 en *Sermo* 138, 229O, 265 en 295.

8.9 Samenvatting

In dit hoofdstuk zijn in totaal dertig fragmenten van Aurelius Augustinus geanalyseerd. De fragmenten zijn afkomstig uit zeven verschillende werken, waarvan het merendeel afkomstig is uit de *Sermones ad Populum* (13), *Enarrationes in Psalmos* (7) en de *In Iohannis euangelium tractatus* (4). Waar geen Nederlandse vertaling voorhanden was, is een nieuwe vertaling gemaakt.

De manier waarop Augustinus gebruikt maakt van Joh. 10:16, is in te delen in verschillende categorieën. Allereerst staat er in *Tractatus 47* een fragment waarin Joh. 10:16 integraal door Augustinus wordt verklaard, binnen de context van Johannesevangelie. Dit is de meest directe, exegetische verhandeling van dit Schriftwoord binnen de scope van dit hoofdstuk. Daarnaast wordt het tekstvers in *Tractatus 117* nogmaals volledig geciteerd. In alle overige fragmenten wordt Joh. 10:16 slechts gedeeltelijk geciteerd. Opvallend is dat in zeventien keer van de gevallen waarin het Schriftwoord gedeeltelijk wordt geciteerd, de woorden “en zij zullen mijn stem horen” ontbreken.

Nauwkeurige bestudering van de fragmenten geeft ruimschoots aanleiding om te stellen dat de inzet van Joh. 10:16 bij Augustinus nauw verbonden is aan één van de hoofdthema's binnen de Vroege Kerk: eenheid. Augustinus maakt bij de uitwerking van dit belangrijke thema meermaals gebruik van een concrete toepassing van Joh. 10:16. Daarbij worden zes dominante perspectieven zichtbaar.

1. De verhouding tussen Joden en heidenen, in Christus Jezus.

In de eerste plaats is de heilhistorische benadering van de eenheid tussen Joden en heidenen in Christus kenmerkend voor de manier waarop Augustinus gebruik maakt van Joh. 10:16. In 12 van de bestudeerde fragmenten wordt dit onderwerp belicht.⁵⁸¹ De belangrijkste gedachte die in deze passages naar voren komt betreft enerzijds het duidelijke verschil in afkomst tussen gelovigen uit Joden en heidenen, maar wijst tegelijkertijd sterk op de éénheid die er tussen beide groepen ontstaat door de verbondenheid aan en in Christus. Om deze zienswijze kracht bij te zetten verbindt Augustinus Joh. 10:16 in dit verband niet minder dan acht keer aan een tekst uit Efeze 2. In een grote meerderheid van de gevallen betreft dit Ef. 2:20, waarin

⁵⁸¹ Zie *Expositio epistulae ad Galatas*, *Enarrationes in Psalmos* (78, 106 en 114), *Expositio in Romanos*, *De Consensu Evangelistarum*, *In Iohannis euangelium tractatus* (47) en in *Sermones ad Populum* (4, 60A, 88, 137 en 138).

Christus wordt afgeschilderd als de Hoeksteen die beide ‘muren’ aan elkaar verbindt. Net zoals Christus als de Goede Herder Zijn schapen uit Joden en heidenen tot één kudde maakt.

2. Uitbreiding van het heil onder de volken.

In de tweede plaats wordt Joh. 10:16 nauw verbonden aan de uitbreiding van het heil onder de heidenvolken. Dit perspectief is in elf fragmenten aanwezig.⁵⁸² Augustinus verbindt dit perspectief vanuit Joh. 10:16 in meerdere fragmenten aan twee andere Schriftgedeelten. In drie gevallen - *Enarrationes in Psalmos* (72 en 79) en *Sermones ad Populum* 88 - wordt er een exegetische verbinding tussen Joh. 10:16 en Rom. 15: 8-9 gelegd. In de laatstgenoemde verzen benadrukt Paulus dat God door gelovigen uit de Joden (vers 8), maar óók door de heidenen (vers 9) zal worden verheerlijkt. Deze gedachte laat Augustinus aansluiten op ‘de andere schapen’ die óók moeten worden toegebracht tot Christus’ kudde. Een tweede Schriftgedeelte dat in dit verband tot zes keer toe als paralleltekst aan Joh. 10:16 wordt verbonden, is Mat. 15:24 (of: 10:6), namelijk in de *Enarrationes in Psalmos* (Psalm 72, 79), *In Iohannis euangelium tractatus* (31, 49) en in *Sermones ad Populum* (60A, 77). In deze fragmenten presenteert Augustinus Joh. 10:16 als antwoord op het ‘mysterie’ van Mat.15:24, waar Christus zegt dat Hij alleen tot de ‘verloren schapen van het huis Israëls’ gezonden is. Voor Augustinus fungeert Joh. 10:16 als openbaring van het geheim dat ook heidenen delen in het heil in Christus en dat op die manier de éne kudde een universeel karakter krijgt.

3. Eenheid christelijke kerk

Een derde manier die kenmerkend is voor de manier waarop Augustinus Joh. 10:16 in zijn werken gebruikt, betreft de toepassing van het begrip *eenheid* op de kerkelijke situatie waarin hij zich bevond. In dit verband staan de woorden “het zal worden één kudde en één Herder” veelal centraal en komt de waarschuwing tegen verdeeldheid en de oproep tot éénheid van christenen sterk naar voren. Dit perspectief komt naar voren in de brieven - *Epistula* 93 (2x) en 108 – en in verschillende preken.⁵⁸³ In beide brieven en in *Sermo* 229O, 295 en 340A wordt de oproep tot eenheid aan de hand van Joh. 10:16 expliciet verbonden met concrete situaties van scheuringen binnen de christelijke kerk.

4. Eenheid dienaren

In *Sermones ad Populum* 46, 229N en 285 zet Augustinus Joh. 10:16 in om de eenheid tussen de ‘onderherders’ die aangesteld zijn om de kudde van God te weiden en Christus als de Hemelse Herder te benadrukken. “Hij, de Ene, weidt zijn schapen dus in hen en zij doen dat in Hem, de ene.” (*Sermo* 46). Op die manier blijft er volgens Augustinus, ondanks de vele

⁵⁸² Zie *Enarrationes in Psalmos* (Psalm 72, 79 en 97), bij *In Iohannis euangelium tractatus* (31, 47, 49 en 117) en in *Sermones ad Populum* (60A, 77, 88 en 138).

⁵⁸³ Zie *Sermones ad Populum* 138, 229O, 265, 295 en 340A.

herders die op aarde hebben gediend, uiteindelijk één Herder over: Christus. In *Sermo* 285 maakt Augustinus duidelijk dat deze zienswijze ook van toepassing is op ‘pleitbezorgers’, zoals martelaren, die eveneens ‘verenigd worden’ in Christus als de enige Pleitbezorger.

5. Christus als Eigenaar

Een vijfde perspectief dat in de analyse van de fragmenten naar voren komt, verbindt Joh. 10:16 expliciet aan de predestinatie. Dit gebeurt driemaal, in *Enarrationes in Psalmos* (106), *In Iohannis euangelium tractatus* (49) en *Sermones ad Populum* (138). In deze passages spreekt Augustinus de gedachte uit dat Christus’ *hebben* van de schapen, op grond van de predestinatie, de zekerheid biedt dat *Zijn schapen* ook daadwerkelijk zullen worden *toegebracht* tot de kudde, zij het vaak op een later moment.

6. Het eschaton

Een zesde thema dat oplicht vanuit de bestudeerde fragmenten betreft de relatie tussen Joh. 10:16 en het eschaton. Deze verbinding wordt door Augustinus eenmaal gelegd, in *Enarrationes in Psalmos* (106). In deze passage wordt “de kudde” uit Joh. 10:16 in direct verband gebracht met het huis van God, waarvan Christus de Hoeksteen is en waar alle voorbestemden zullen worden vergaderd om God te loven van “*eeuwigheid en tot in eeuwigheid.*”

Wanneer we het geheel aan fragmenten in dit hoofdstuk overzien, kunnen we vaststellen dat Augustinus de woorden van Joh. 10:16 het vaakst inzet in het licht van de verhouding tussen Joden en heidenen in Christus [1]. Dit thema wordt zichtbaar in bijna alle bestudeerde werken: *Expositio epistulae ad Galatas*, *Enarrationes in Psalmos*, *Expositio in Romanos*, *De Consensu Evangelistarum*, *In Iohannis euangelium tractatus* en in *Sermones ad Populum*.

Het tweede grote perspectief betreft de nadruk op de uitbreiding van het heil onder de heidenvolken [2], dat zichtbaar wordt in *Enarrationes in Psalmos*, *In Iohannis euangelium tractatus* en in *Sermones ad Populum*. Hierbij valt op dat dit accent het meest dominant naar voren komt in de behandelde traktaten (31, 47, 49, 117), terwijl andere perspectieven daar juist beperkt in naar voren komen. Het perspectief van de eenheid binnen de christelijke kerk [3], komt alleen in de *Sermones ad Populum* en de *Epistulae* naar voren. Augustinus past in deze passages de woorden uit Joh. 10:16 concreet toe op kerkelijke scheuringen, zoals met betrekking tot de Donatisten (*Sermones ad Populum* 138, 295, 340A; *Epistula* 108), de Rogatisten (*Epistula* 93) en Arius en Eunomius (*Sermones ad Populum* 2290). Een perspectief waarin de éénheid van de herders in Christus wordt benadrukt [4], is uitsluitend aanwezig in de *Sermones ad Populum*. Met betrekking tot de overige perspectieven die naar voren komen [5-6] kan gesteld worden dat ze te beperkt of te verspreid naar voren komen om bijzonderheden of bepaalde exegetische wetmatigheden vast te stellen.

Analyse van de fragmenten toont aan dat Augustinus meerdere betekenissen aan “deze stal” toedicht. Primair krijgen deze woorden de betekenis van “*de lichamelijke afstammelingen van Israël*” (*Sermones ad Populum*, 138), of, “*het oude Israël*” (*Enarrationes in Psalmos*, 72). Tegelijkertijd komt in *In Iohannis euangelium tractatus* (49), in *Sermones ad Populum* (138, 265) en *Epistula* 93 duidelijk naar voren dat de gelovigen uit de heidenen eveneens tot “*deze stal*” zullen worden toegebracht, waarbij “*deze stal*” dus de plaats is waar Christus’ “*kudde*” zal worden verenigd. Op deze manier geeft Augustinus “deze stal” -naast de primaire betekenis van de nakomelingen van Abraham- ook een geestelijk duiding, waarbij “deze stal” als synoniem voor de christelijke kerk geldt, namelijk als “het meerdere Israël” (*Enarrationes in Psalmos*, 114).

9

Samenvatting
en conclusie

9 Samenvatting en conclusie

Johannes 10:16 maakt onderdeel uit van een belangrijke en veelvoorkomende metafoer in de Heilige Schrift: de herdermetafoer. Deze metafoer is evenwel al aanwezig in het boek Genesis en laat een duidelijke ontwikkeling zien in het Oude en Nieuwe Testament. Zij bereikt vervolgens een climax in het genoemde tekstvers.

Ook in de vroegchristelijke periode speelt het beeld van de herder en de kudde een belangrijke rol. Om die reden gaat dit proefschrift uitgebreid in op de vraag welke uitleg de vroegchristelijke exegeten van de eerste vijf eeuwen aan Joh. 10:16 hebben toegekend en welke perspectieven er bij de exegeze van dit Schriftwoord oplichten. De bedoeling van dit proefschrift is om de vroegchristelijke exegeze van Joh. 10:16 duidelijk te analyseren.

Oude Nabije Oosten

In het eerste gedeelte van het onderzoek wordt aan de hand van moderne toonaangevende studies de ontwikkeling van de herdermetafoer in kaart gebracht. Deze studies laten zien dat de herdermetafoer ook aanwezig is in buiten-Bijbels bronmateriaal. Al vanaf 3000 v. Chr. wordt de herdermetafoer gebruikt in Mesopotamië, waarbij herderschap en koningschap nauw aan elkaar verbonden worden en waar koningen zich laten betitelen als ‘de ware herder’. Naast toepassingen op het gebied van nationaal leiderschap wordt de herdermetafoer toegepast op het denken over het godendom. Hierbij worden goden gezien als herders, en de zorg voor en bescherming van het volk worden getypeerd aan de hand van herderlijke taken en eigenschappen.

In het oude Egypte wordt de herdermetafoer ook gebruikt en maakt deze metafoer eveneens een belangrijke ontwikkeling door. Vanaf de tweede helft van het derde millennium voor Christus is traceerbaar dat de herdermetafoer wordt toegepast op goden, waarbij de god-herder als de gever en beschermer van het leven wordt aangeduid. Naarmate de toepassing van de metafoer verder ontwikkelt in een richting waarbij ook de farao en het volk in de metafoer worden betrokken, draagt de herdermetafoer bij aan de manier waarop de relatie tussen de farao en het Egyptische volk evolueert. Het beeld van de farao als een afstandelijk despoot verandert in de gedachte dat leiderschap gelijkstaat aan zorg en liefde voor het volk. Ten tijde van de periode van het Nieuwe Koninkrijk (ongeveer 1550-1077 v. Chr.) krijgt de toepassing van de herdermetafoer zelfs een kosmopolitisch-universeel karakter, met typeringen als ‘de goede herder van de mensheid’.

Aan de hand van de werken van Homerus, Plato en Philo van Alexandrië wordt in dit proefschrift eveneens ingegaan op de ontwikkeling van de herdermetafoer ten tijde van de verschillende tijdperken van de hellenistische periode (800 v. Chr. – 50 n. Chr.). Evenals ten tijde van de eerdergenoemde perioden in Mesopotamië en Egypte wordt de herdermetafoer ook in deze periode volop zichtbaar en van positieve connotaties voorzien. Zo wordt koning Agamemnon in

De Odyssee aangeduid als ‘herder van het volk’ en ziet Plato de filosofen als aardse representanten van een goddelijke herder. De herdermetafoer wordt toegepast op zowel goddelijke als menselijke personen waarbij de zorg voor het volk, als de kudde, centraal staat. In de werken van Philo van Alexandrië beleeft de buiten-Bijbelse ontwikkeling van de herdermetafoer een voorlopig hoogtepunt, wanneer hij naast de bestaande toepassingen ook een individueel-theologische dimensie toevoegt: Gods herderlijke ontferming strekt zich namelijk bij Philo zelfs uit tot de ziel van een mens.

Vanwege deze buiten-Bijbelse ontwikkeling van de herdermetafoer in de ontstaansomgeving van de Schrift, neemt de hedendaagse exegeze deze kennis mee in haar analyse van de receptie van deze metafoer in haar primaire context. De metafoer is volop aanwezig, ontwikkelt en krijgt in vergelijking met de context van Mesopotamië en Egypte een bredere toepassing in het hellenistische tijdperk. Vanwege de invloed van het Griekse denken op de vroegchristelijke exegeten en hun leefomgeving, wordt de hellenistische invloed gezien als een belangrijke additionele stimulans voor de adaptatie van de herdermetafoer binnen de christelijke kerk van de eerste vijf eeuwen.

Oude Testament

Het volgende deel van dit onderzoek richt zich op de aanwezigheid en ontwikkeling van de herdermetafoer in het Oude Testament. Omdat de ontstaansomgeving van het Oude Testament -evenals die van Mesopotamië en Egypte- kan worden getypeerd als een *pastoral society*, is het aannemelijk dat de eerste ontvangers van de Oudtestamentische boodschap toepassingen met betrekking tot de herdermetafoer hebben ervaren als dicht bij hun eigen leefwereld.

De metafoer van de herder komt in alle onderverdelingen van het Oude Testament voor. Net zoals in Israëls *Umwelt* gaat de herdermetafoer in het Oude Testament vergezeld van positieve connotaties. De God van Israël, Die Zich als de Herder bekendmaakt aan het volk dat Hij leidt, voedt, beschermt, opzoekt, heelt, kent en oordeelt, staat hierbij centraal. In vergelijking met de toepassingen van de herdermetafoer in Israëls *Umwelt* zijn de in het Oude Testament beschreven rollen van YHWH in bepaalde opzichten uniek. Deze uniciteit wordt het meest zichtbaar in de beschrijvingen waaruit blijkt dat Hij de Herder is Die Zelf zijn schapen zoekt en dat Zijn aanwezigheid altijd durende bescherming garandeert.

Het gebruik van de herdermetafoer is in de eerste periode van de wordingsgeschiedenis van de Schrift niet frequent, hoewel de metafoer in de beschrijving van ijkpunten in Israëls geschiedenis juist weer sterk naar voren komt. In het onderzoek wordt aan de hand van tekstcitataten aangetoond op welke manier de herdermetafoer tijdens de periode van de aartsvaders, ten tijde van de exodus, tijdens de weg naar het koningschap en in de periode rondom de ballingschap, ontwikkelt en steeds concreter wordt geduid. Waar de herdermetafoer in de Pentateuch haast vanzelfsprekend

lijkt te worden toegepast op YHWH, hebben in het bijzonder de (post)exilische profeten het beeld ook toegepast op een menselijk en Goddelijk persoon uit het Davidische geslacht. Hieruit blijkt dat de herdermetafoor in direct verband staat met de Messiasverwachting zoals die binnen het Oude Testament ontwikkelt. Het gebruik van de metafoor is met name aanwezig in het boek van de Psalmen en in de boeken van de Profeten. In de profetieën van Jesaja, Ezechiël en Zacharia vindt de ontwikkeling een voorlopig hoogtepunt en staat de herdermetafoor in het teken van de beloofde Goede Herder, Die ook Koning is, Die uit het geslacht van David voortkomt en Wiens werk een universele reikwijdte kent.

Nieuwe Testament

In het Nieuwe Testament ontwikkelt de herdermetafoor verder. Oudtestamentische beelden en beloften worden in het Nieuwe Testament verder uitgewerkt en op drie verschillende manieren toegepast. In de eerste plaats wordt in dit onderzoek geïllustreerd hoe de toepassing van God als Herder-net zoals in het Oude Testament- ook op verschillende plaatsen in het Nieuwe Testament aanwezig is. Ten tweede blijkt dat de herdermetafoor wordt toegepast op Gods dienaren. Zij behoren-in navolging van Christus- de kudde waarover men als herders gesteld is, te dienen. Tot slot zijn de toepassingen van de herdermetafoor op Christus Jezus het meest talrijk, in Wie de metafoor een climax krijgt. Christus is de vervulling van de Oudtestamentische beschrijvingen van de Goddelijke Herder, alsook van de beloofde toekomstige Herder en komende Zoon van David. Dit onderzoek wil laten zien dat de inzet van de herdermetafoor in het Nieuwe Testament zich duidelijk concentreert rondom de ijkpunten in de Nieuwtestamentische heilsgeschiedenis. Al in de beschrijving van Zijn geboorte wordt duidelijk dat Jezus Christus de beloofde Davidszoon is, Die Zijn volk als een Herder zal weiden. Dat Christus de voorzegde Herder is, komt op verschillende manieren tot uiting tijdens Zijn omwandeling op aarde. Hij gaat rond om te zoeken en zalig te maken dat verloren is, dat doet Hij door de prediking van het Woord en de genezing van zieken. Op een bijzondere manier wordt deze gedachte bevestigd in de beschrijvingen rondom Christus' sterven en opstanding, waarin Hij alle Oudtestamentische typen vervult als de Herder Die Zijn volk voorgaat in de Nieuwtestamentische exodus door uit de dood op te staan. Christus is het eveneens Die in het eschaton de volken als een Herder zal richten, zoals dat in het Oude Testament is voorzegd.

Johannes 10

Binnen de hedendaagse exegese wordt Johannes 10 aangewezen als een voorlopig hoogtepunt van de ontwikkelende herdermetafoor in het Nieuwe Testament. Tegelijkertijd noodzaakt de tekst van de 'Herderrede' uit Johannes 10 ons om ook het voorgaande hoofdstuk hierbij te betrekken. Het lezen van de geschiedenis van de blindgeborene (Joh. 9) in het licht van Christus' openbaring als Goede Herder (Joh. 10), laat een belangrijk perspectief zien. In hoofdstuk 9 laat Christus namelijk al zien de Beloofde Herder te zijn in Zijn handelen met de blindgeborene. Vanuit de ontwikkeling van de herdermetafoor in het Oude Testament valt op dat Christus' handelen in

Johannes 9 meerdere overeenkomsten vertoont met verschillende herder-eigenschappen die in het Oude Testament worden benoemd: Christus als de beloofde Herder zoekt 'het verlorene' (Ez. 34:11, 16, vgl. Joh. 9:35), heelt 'het kranke' (Ez. 34:16, vgl. Joh. 9:7), en kent Zijn schapen (Hosea 13:5-6, vgl. Joh. 9:37-38). Ook het einde van Joh. 9, waarin Christus zegt 'tot een oordeel' in deze wereld gekomen te zijn, sluit aan bij het Oudtestamentische beeld van de Beloofde Herder (Ezech. 34:20-22, vgl. Joh. 9:39). Op deze manier toont de geschiedenis van Johannes 9 Christus' Herderschap bij voorbaat al aan, zoals die expliciet geopenbaard wordt in Johannes 10.

Het wonder dat Hij aan de blindgeborene verricht, leidt tot een fel gesprek met de Farizeeën. Zij willen Christus' herdersrol niet zien en ook niet erkennen. Christus wordt door hen beticht van het overtreden van het sabbatsgebod. In de daaropvolgende 'herderrede' in Johannes 10, openbaart Christus Zich als de vervulling van de Oudtestamentische beloften over de Beloofde Herder. Met een veelvoud aan Oudtestamentisch referenties betuigt Christus dat Hij het is ('Ik ben') Die gezonden is door Zijn Vader om als de Herder Zijn schapen, Die Hij van de Vader ontvangen heeft, te roepen en uit te leiden. Hij is niet gehoord, maar door Zijn Vader gestuurd. Christus' intieme relatie met Zijn Vader vormt de bron voor Zijn liefde voor Zijn schapen. Die liefde is zo groot, dat Hij doet wat van een herder verwacht mag worden: Hij stelt Zijn leven voor Zijn schapen. In dit onderzoek wordt zichtbaar dat Christus dit in de verzen 1-5 op maar liefst zeven verschillende manieren duidelijk maakt aan de Farizeeën.

De verzen 7-10 worden beschouwd als een eerste duiding van de *paroimia* in de verzen 1-5. In reactie op het zichtbare onbegrip van de Farizeeën openbaart Christus Zich tweemaal als 'de Deur'. In de verzen 11-18 volgt de tweede, aanvullende, openbaring als uitleg van dezelfde *paroimia*. In deze perikoop openbaart Christus Zich tweemaal met de woorden 'Ik ben de Goede Herder' (vers 11, 14). Ook in dit gedeelte wordt het contrast tussen de Christus als Herder en de Farizeeën als huurlingen scherp neergezet. In vers 11 spreekt Jezus opnieuw het 'εγώ ειμι' uit, mogelijk als zinspeling op YHWH's naam in het Oude Testament: 'εγώ ειμι ο ποιμην ο καλός'. Exegeten wijzen erop dat 'Ik ben de herder, de goede' een goede vertaling is, die het contrast met de huurlingen duidelijk maakt. Deze woorden luiden een belangrijk moment in de ontwikkeling van de herdermetafoor in: Christus wijst Zichzelf als de Goede Herder aan. Hij is de beloofde Herder der schapen, waarvan het Oude Testament al getuigde. Het parallelisme tussen vers 10 en 11 toont aan dat Christus' Herderschap allereerst blijkt uit het feit dat Hij Zijn leven geeft voor de schapen. Omdat Hij Zijn leven geven zal, zullen de schapen 'het leven hebben en overvloed hebben'. In de volgende verzen volgt een verdere openbaring van deze Herder: Hij bezit de schapen niet alleen, maar kent hen ook en wordt door de schapen gekend (vers 14, vgl. 10:4). Deze intimiteit tussen Herder en schapen kwam reeds eerder naar voren in vers 3c ('hij roept zijn schapen bij name'), maar wordt in deze woorden benadrukt. Vers 15 vormt op die manier de onderbouwing van vers 14: het wederzijdse kennen van de Herder en de schapen vloeit voort uit het wederzijdse kennen van de Vader en de Zoon. En omdat Christus' liefde tot de Zijnen

voortvloeit uit het wederzijdse kennen van de Vader en de Zoon, zal Christus dat doen waartoe Hij als Goede Herder geroepen is: ‘en ik stel Mijn leven voor de schapen’ (vers 15b). Hiermee wordt aangegeven dat Christus’ herderschap in direct verband staat met Zijn lijden en sterven. Vers 17 en 18 vormt het slot van de herderrede en vormt een verdere uitwerking van vers 15b. In deze woorden wordt Christus’ gehoorzaamheid getekend in de beschrijving van de kern van Zijn herderschap, namelijk het afleggen van Zijn leven. Christus is als Goede Herder gehoorzaam aan Zijn Vader. Dit geldt ook bij het ‘wederom nemen’ van Zijn leven. De gebeurtenissen die bij het uitspreken van deze rede aanstaande zijn – Zijn lijden, sterven en opstanding – zijn de door de Vader uitgedachte weg waarin Christus in gehoorzaamheid als de Goede Herder zal worden geopenbaard.

Johannes 10:16

Moderne exegeten positioneren vers 16 als alleenstaand binnen het geheel van de perikoop. In dit vers vindt de ontwikkeling van de herdermetafoor een hoogtepunt, zowel binnen het geheel van de Schrift als binnen de perikoop van vers 1-18 in het bijzonder. Er wordt in dit vers een nieuwe dimensie aan de perikoop toegevoegd: de reikwijdte van Christus’ Herderschap. De vrucht van Christus’ zelfopofferende Herder-zijn blijft namelijk niet beperkt tot schapen uit de Joodse stal, maar strekt zich uit tot al de volken. Voor Zijn schapen uit de volkerenwereld geldt ook: ‘zij zullen Mijn stem horen’. Ook zij zullen worden geroepen tot Christus’ kudde en al de gekende schapen zullen als éénheid worden uitgeleid, onder de éne, ware Herder.

Nadat Christus Zichzelf in Johannes 10: 11-15 expliciet als de Goede Herder heeft geopenbaard, volgt in vers 16 een beschrijving van Zijn kudde. Hierbij komt duidelijk naar voren dat ‘de schapen’ die hier bedoeld worden, Christus’ bezit zijn: “*Ik heb ... schapen*”. Zij zijn Hem door God de Vader gegeven, zoals Hij zelf betuigt in Joh. 10:29-30. De Goede Herder is de Eigenaar Die Zijn schapen kent, en daarom ook door Zijn schapen wordt gekend (10:14, vergelijk 9:37-38).

Johannes 10:16 maakt duidelijk dat de afkomst van Christus’ schapen zich niet beperkt tot ‘deze stal’, maar dat Christus ook ‘andere schapen’ bezit. Met een verwijzing naar o.a. Joh. 10:14 en Joh. 10:1-5, laten exegeten zien dat ‘deze stal’ dient te worden begrepen als de stal van het Jodendom. Christus is in de eerste plaats gekomen voor die schapen die Hij bezit (“de Mijnen”, vers 14) en afkomstig zijn uit ‘deze stal’. Hij roept hen “bij name” en “leidt ze uit” (vers 3) en zij volgen de Goede Herder. Echter, Christus bezit ook nog “andere schapen”, die dus niet afkomstig zijn uit de Joodse ‘stal’. Hoewel niet behorend tot ‘deze stal’, maar verstrooid onder de heidenvolken (zie Joh. 11:52 en Jes. 56:7-8), behoren ook zij tot “de Mijnen” (vers 14) die in Christus geloven zullen. Met de toevoeging van dit universele perspectief krijgt de herderrede uit Johannes 10 een wereldwijde betekenis die nauw aansluit bij de Oudtestamentische ontwikkeling van de herdermetafoor.

In het vervolg van vers 16 blijft de aandacht gericht -via het woord ‘deze’- op die schapen die niet tot de Joodse stal behoren. Er wordt duidelijk zichtbaar op welke manier de Goede Herder Zijn schapen toebrengt: “en zij zullen Mijn stem horen”. Het kenmerk van Christus’ schapen is het horen van Zijn stem, het gekend zijn door de Herder en het volgen van deze Herder (vers 26-27). Dat Christus Zijn schapen ‘móet toebrengen’, toont de gehoorzaamheid aan Zijn Vader aan en biedt tegelijkertijd de garantie voor het ‘zullen horen’ van Zijn stem. Het ‘horen’ van Zijn stem gebeurt door de wereldwijde verkondiging van het Evangelie. Johannes 10:16 bevat hiermee het fundament voor de zendingsopdracht om uit te gaan en alle volken te onderwijzen, te dopen en te leren onderhouden alles wat Christus geboden heeft (Matt. 28:19).

Het laatste gedeelte van Joh. 10:16 werpt licht op het resultaat van Christus’ herderlijk handelen: de wording van “één kudde en één Herder”. De hedendaagse exegese wijst op twee bijzondere implicaties. In de eerste plaats wordt duidelijk dat de éénwording niet zal plaatsvinden binnen ‘de stal’ van het Jodendom, maar binnen Christus’ kudde. De Goede Herder roept de Zijnen uit de Joodse stal én van daarbuiten tot Zijn eigen kudde, Zijn kerk. Exegeten leggen een duidelijk verband tussen deze woorden uit Joh. 10:16 en Oudtestamentische profetieën, waaronder Ezech. 37. Wat YHWH daar belooft met betrekking tot het twee- en tienstammenrijk, belooft Christus in Joh. 10:16 met betrekking tot Zijn schapen uit Joden- en heidendom.

Met de nadruk op de éénheid loopt Joh. 10:16 vooruit op een belangrijk thema in het verdere van het Nieuwe Testament: de éénheid tussen Jood en heiden, door het geloof in Christus Jezus. Zoals in de brieven van Paulus duidelijk naar voren komt, dient deze eenheid hier op aarde gestalte te krijgen. Toen Christus de woorden van Joh. 10:16 uitsprak, wachtten deze zaken nog op vervulling. Eerst moest de Goede Herder sterven (10:11). Ook moest Christus’ stem nog over de gehele wereld uitgaan, om door Zijn schapen gehoord te worden. Totdat Christus’ kudde compleet is en Zijn vervulling vindt in het buitentijdige, met schapen uit “alle natie, en geslachten, en volken, en talen” (Openbaring 7:9).

De hedendaagse exegese noemt twee redenen voor het aanwijzen van Joh. 10:16 als een climax in de ontwikkeling van de herdermetafoor. In de eerste plaats betreft dit de expliciete aanwezigheid van het universele perspectief in de beschrijving van de ‘andere schapen’ die ‘van deze stal niet zijn’. Exegeten hebben laten zien dat de herdermetafoor al in het Oude Testament vergezeld ging van universele connotaties (vgl. Jes. 56:8), maar dat in de verdere ontwikkeling van de herdermetafoor dit aspect slechts beperkt naar voren kwam. Juist het universele perspectief staat in Joh. 10:16 centraal. Hiermee valt het volle licht op de universele reikwijdte van Christus’ herderschap en wordt de Oudtestamentische profetie waarin dit aspect al naar voren kwam, ook in Christus vervuld.

De tweede reden is gelieerd aan de woorden ‘één kudde en één Herder’. In de ontwikkeling van de herdermetafoor in het Oude Testament werd al gesproken over het samenvoegen van schapen tot één kudde (vgl. Ezech. 37:22, 24a) en viel de nadruk op het samenvoegen van het twee- en tienstammenrijk. De eenheid van de kudde krijgt in het licht van het universele karakter van Jezus’ kudde echter een nog veel ingrijpender dimensie. Joh. 10:16 loopt hiermee vooruit op de belangrijke Nieuwtestamentische vraag hoe gelovigen uit de heidenvolken zich tot de gelovigen uit het Joodse volk verhouden. In deze kerntekst in de ontwikkeling van de herdermetafoor wordt het antwoord duidelijk: in Christus de Goede Herder zijn Jood en heiden één, en zullen zij één zijn.

In de gegeven schets van de ontwikkeling van de herdermetafoor, is een antwoord geformuleerd op de eerste deelvraag. De metafoor is reeds aanwezig in het Oude Nabije Oosten en ontwikkelt sterk binnen het Oude en Nieuwe Testament, waarbij Joh. 10:16 om eerdergenoemde redenen als hoogtepunt kan worden aangemerkt.

De Herdermetafoor in Vroege Kerk

Gezien het belang van de herdermetafoor in de Heilige Schrift en het gegeven dat Joh. 10:16 als hoogtepunt van de ontwikkeling van deze metafoor kan worden aangewezen, rijst de vraag in hoeverre vroegchristelijke auteurs daadwerkelijk aandacht gaven aan de herdermetafoor in hun werken. In een beknopte analyse laat dit onderzoek zien dat de Vroege Kerk volop belangstelling had voor de herdermetafoor en dat zij deze op verschillende manieren toepaste. De herdermetafoor is zelfs één van de meest voorkomende en invloedrijke beelden in de christelijke kerk van de eerste eeuwen.

De toepassing van de herdermetafoor in de Vroege Kerk richt zich met name op Gods dienaren en de manier waarop zij zich behoren te verhouden tot Gods gemeente, als synoniem voor de kudde. Bij de bestudering van patristische bronnen blijkt dat deze toepassing sterk ingebed is binnen een Christologische context. Met andere woorden, Christus – als de Goede Herder – vormt het vaste ijkpunt in het vroegchristelijke denken met betrekking tot het functioneren van Gods dienaren in de kerk. Christus’ dienaren zijn herders van de kudde, in zoverre ze dat ‘in Christus’ zijn. De Vroege Kerk portretteert Christus Zelf als het grote voorbeeld voor diegenen die over de gemeente van Christus gesteld zijn. Jezus’ liefde voor Zijn kudde vormt de bron én het hart van de pastorale verantwoordelijkheid die op de schouders van de kerkelijke ambtsdragers is gelegd. Hieraan verbonden, is de relatie tussen de herder en de kudde. Zoals een herder en een kudde zeer nauw aan elkaar verbonden zijn, zo zijn ook de ambtsdragers en de gemeente zeer nauw aan elkaar verbonden. De getrouwe bediening van het Woord vormt één van de belangrijkste opdrachten om de christelijke gemeente te voeden, maar ook om die te beschermen tegen de aanvallen van ‘de wolven’ die de kudde proberen uiteen te drijven. Ook gebruiken de vroegchristelijke auteurs de herdermetafoor in dit verband om de uniciteit en de universaliteit van het dienen in de kerk te benadrukken.

Een volgende categorie van toepassingen van de herdermetafoor staat in het licht van de identiteit, ontwikkeling en toekomst van de kerk. Als reden voor de veelvuldige inzet van deze symboliek worden drie zaken specifiek benoemd: het belang van de herdermetafoor binnen het geheel van de Schrift, de vroegchristelijke interesse voor het Bijbelboek Johannes in het bijzonder en de invloed van de hellenistische cultuur, die – zoals eerder gezien – ook van belang is bij de verbreiding van de herdermetafoor in de door het Griekse denken beïnvloede wereld. Deze conclusies vormen een extra stimulans voor verder onderzoek naar de inzet van Joh. 10:16 in de Vroege Kerk.

Het is evident dat de patristische exegeten door de eeuwen heen verschillende tekstvarianten van Johannes 10:16 hebben gebruikt. In dit onderzoek is een beknopte analyse gemaakt van de ontwikkeling in de tekstuele traditie en de bijbehorende aandachtspunten. Hieruit kan worden geconcludeerd dat er weliswaar een aantal tekstuele verschillen in de varianten aanwezig zijn, maar dat het effect van deze verschillen te beperkt is om de exegese te beïnvloeden. Er is echter één uitzondering. Dit betreft de Vulgata-vertaling, waarin ‘stal’ en ‘kudde’ beide met een zelfde woord worden weergegeven: “et alias oves habeo quae non sunt ex hoc *ovili* et illas oportet me adducere et vocem meam audient et fiet unum *ovile* unus pastor.” Dit aandachtspunt wordt meegenomen in de analyse van fragmenten waarbij de Vulgata-vertaling een rol heeft gespeeld.

Analyse fragmenten

Om de resterende twee deelvragen van dit proefschrift te beantwoorden is een zo compleet mogelijke collectie aangelegd van vroegchristelijke fragmenten waarin Joh. 10:16 een rol speelt. Deze collectie is samengesteld met behulp van allerlei geraadpleegde (digitale) indices en overzichten. Het resultaat is een overzicht van vroegchristelijke Joh. 10:16-fragmenten van patristische auteurs tussen de tweede en de vijfde eeuw, met als afsluiting Augustinus. In totaal zijn 68 fragmenten van veertien vroegchristelijke exegeten onderzocht. Daar waar nog geen accurate Nederlandse vertaling van de fragmenten aanwezig was, is een nieuwe vertaling gemaakt. Op deze manier biedt dit onderzoek de lezer de mogelijkheid om alle fragmenten in het Nederlands in te zien. Naast de Nederlandse vertaling bevat dit onderzoek ook de fragmenten in de oorspronkelijk taal.

In een analyse van de wijze waarop de Vroege Kerk de woorden van Joh. 10:16 heeft ingezet, valt allereerst op dat deze op verschillende manieren kunnen worden gecategoriseerd. Van de 38 fragmenten uit de periode Clemens van Alexandrië – Leo I is er tweemaal sprake van een meer uitvoerige exegese waarin Joh. 10:16 integraal van een relatief uitgebreide uitleg wordt voorzien. In tien gevallen wordt Joh. 10:16 integraal geciteerd, terwijl in het overgrote gedeelte van de fragmenten slechts gedeelten van het Schriftwoord geciteerd worden. Voor de geanalyseerde fragmenten uit de zeven werken van Augustinus geldt iets vergelijkbaars. *Tractatus* 47 (PL 35, c. 1735; CCL 36, p. 407) levert een uitgebreide exegese van Joh. 10:16, als onderdeel van de verklaring van het Johannesevangelie. In *Tractatus* 117 (PL 35, c. 1946-1947; CCL 36, p. 654)

is opnieuw een volledig citaat van Joh. 10:16 aanwezig. In de 26 overige fragmenten wordt dit Bijbelgedeelte alleen gedeeltelijk aangehaald, waarvan zeventien keer met het ontbreken van de woorden ‘en zij zullen Mijn stem horen’.

Perspectieven

Zorgvuldige analyse van de 68 fragmenten laat zien dat het vroegchristelijke gebruik van Joh. 10:16 een belangrijk venster biedt op kerkhistorische ontwikkelingen tussen de tweede en vijfde eeuw na Christus. De Vroege Kerk heeft zich de ontwikkelde herdermetafoor eigen gemaakt en voorzien van concrete toepassingen voor de christelijke gemeenschap van toen. Dit wordt in het bijzonder duidelijk bij de bestudering van de vroegchristelijke exegese van Joh. 10:16, waarbij het voor de Vroege Kerk zeer belangrijke thema ‘eenheid’ centraal staat. Hieronder volgt een weergave van de onderscheiden perspectieven die de Vroege Kerk aan de inzet van Joh. 10:16 verbindt, als antwoord op de onderzoeksvraag van deze studie. De volgorde is bepaald door de mate van aanwezigheid.

1. Eenheid tussen Joden en heidenen in Christus

De in de Vroege Kerk meest voorkomende exegese van Joh. 10:16 betreft de verhouding tussen Joden en heidenen in Christus. Joden en heidenen, als twee verschillende volken die eerst van elkaar gescheiden waren, worden door het geloof verenigd om in één kudde God op dezelfde manier te dienen. Tot aan Augustinus komt deze toepassing vijftien maal voor.⁵⁸⁴ Tot acht keer toe wordt deze toepassing nog meer kracht bijgezet door de inzet van Efeze 2: 14/15 als paralleltekst.⁵⁸⁵

In de bestudering van Augustinus’ inzet van Joh. 10:16 wordt zichtbaar dat het perspectief op de verhouding tussen Joden en heidenen in Christus ook bij de kerkvader uit Hippo de exegese domineert. In twaalf van de dertig bestudeerde fragmenten wordt dit onderwerp belicht.⁵⁸⁶ Augustinus wijst hierbij enerzijds op het duidelijke verschil in afkomst tussen gelovigen uit de Joden en heidenen, maar wijst tegelijkertijd sterk op de éénheid die er tussen beide groepen

⁵⁸⁴ Zie Eusebius van Caesarea (*Peri Theophaneias*), Basilius van Caesarea (*Homilia in Psalmos, Commentarius in Isaiam prophetam (2x)*), Didymus de Blinde (*Commentarii in Zacchariam (2x)*) en Chrysostomus (*Expositio in Psalmos, Homiliae in Joannem*), Cyrillus van Alexandrië’ *Glaphyra in Pentateuchum (3x), Expositio in Psalmos, de Commentarius in Michaeam prophetam* en de *Epistulae paschales sive Homiliae paschale, De adoratione et cultu in spiritu et veritate*).

⁵⁸⁵ Zie Basilius van Caesarea (*Commentarius in Isaiam prophetam*), Didymus de Blinde (*Commentarii in Zacchariam*), Chrysostomus (*Homiliae in Joannem, Expositio in Psalmos*), Cyrillus van Alexandrië (*Expositio in Psalmos, Commentarius in Michaeam prophetam, Epistulae paschales sive Homiliae paschale, De adoratione et cultu in spiritu et veritate*).

⁵⁸⁶ Zie *Expositio epistulae ad Galatas, Enarrationes in Psalmos (78, 106 en 114), Expositio in Romanos, De Consensu Evangelistarum, In Iohannis euangelium tractatus (47)* en in *Sermones ad Populum (4, 60A, 88, 137 en 138)*.

ontstaat door de verbondenheid aan Christus. In Augustinus’ visie is de éénwording van de twee groepen een belangrijk en veelvoorkomend thema. Aan de hand van meerdere voorbeelden laat hij zien dat de Schrift veel spreekt over de éénwording van ‘de kerk uit de Joden’ en ‘de kerk uit de heidenen’ en dat Christus’ herder-zijn hierin van groot belang is (*Sermo 4*).

Om deze zienswijze extra te benadrukken, verbindt Augustinus Joh. 10:16 -evenals de eerdere vroegchristelijke exegeten- tot acht keer toe aan een tekst uit Efeze 2. Vaak betreft dit Ef. 2:20, waarin Christus wordt afgeschilderd als de Hoeksteen die beide ‘muren’ aan elkaar verbindt, net zoals de Goede Herder Zijn schapen uit Joden en heidenen tot één kudde maakt.

Een analyse van de aanwezigheid van dit perspectief laat zien dat de verbinding tussen Joh. 10:16 en de eenheid tussen gelovigen uit Joden en heidenen vanaf het einde van de 3e eeuw te vinden is en zich vervolgens ontwikkelt tot het meest dominante perspectief dat vanuit de vroegchristelijke exegese tot en met Augustinus oplicht. Het maakt duidelijk dat voor de Vroege Kerk de betekenis van deze eenheid niet beperkt bleef tot een theologisch abstractieniveau, maar dat zij heel concreet beschreven en toegepast wordt.

2. Eenheid met gelovigen uit de heidenvolken

In de tweede plaats bedienen de vroegchristelijke auteurs zich van Joh. 10:16 om de uitbreiding van het heil richting de heidenvolken aan te geven. Dit gebeurt veelal aan de hand van de duiding van de woorden ‘de andere schapen’, die laten zien dat Gods heilsplan zich uitstrekt tot alle volken van deze aarde.

Dit perspectief licht tot aan Augustinus tien keer op.⁵⁸⁷ In het geval van Basilius van Caesarea (*Moralia*) wordt Joh. 10:16 expliciet verbonden aan de opdracht van de christelijke gemeente om zorg te dragen voor degenen die (nog) niet tot de kerk behoren. Cyrillus van Alexandrië (*Glaphyra in Pentateuchum*) plaatst Joh. 10:16 in contrast met Mat. 10:6. In dit laatstgenoemde vers ligt de nadruk op “de verloren schapen van het huis Israëls”; als exclusieve doelgroep van Christus’ heilsboodschap. Joh. 10:16 daarentegen laat voor deze vroegchristelijke auteurs de universele reikwijdte van dit heil zien, verbonden aan Christus’ herder-zijn.

In de werken van Augustinus komt dit perspectief in elf fragmenten naar voren.⁵⁸⁸ Voor Augustinus fungeert Joh. 10:16 als openbaring van het geheim dat ook heidenen delen in het heil in Christus

⁵⁸⁷ Zie Basilius van Caesarea (*Homilia in Psalmos* en *Moralia*), Amphilocheus van Iconië (*Contra Haereticos*), Chrysostomus (*Homiliae in Joannem (2x)*), Cyrillus (*Commentarius in Isaiam propheta, Commentarium in Evangelium Joannis, De adoratione et cultu in spiritu et veritate* en *Contra Julianum imperatorem*) en Leo I (*Sermo LXIII*).

⁵⁸⁸ Zie *Enarrationes in Psalmos (Psalm 72, 79 en 97)*, bij *In Iohannis euangelium tractatus (31, 47, 49 en*

en dat op die manier de éne kudde een universeel karakter krijgt. Augustinus verbindt Joh. 10:16 in dit verband aan twee andere Schriftgedeelten. In drie gevallen - *Enarrationes in Psalmos* (72 en 79) en *Sermones ad Populum* 88 - wordt er een exegetische verbinding tussen Joh. 10:16 en Rom. 15: 8-9 gemaakt. In de laatstgenoemde verzen benadrukt Paulus dat God door gelovigen uit de Joden (vers 8), maar óók door de heidenen (vers 9) zal worden verheerlijkt. Deze gedachte laat Augustinus aansluiten op ‘de andere schapen’ die óók moeten worden toegebracht tot Christus’ kudde. Een tweede Schriftgedeelte dat in dit verband tot zes keer toe als paralleltekst aan Joh. 10:16 wordt verbonden is Mat. 15:24 (of: 10:6).⁵⁸⁹ In deze fragmenten presenteert Augustinus Joh. 10:16 als antwoord op het ‘mysterie’, namelijk dat Christus zegt dat Hij alleen tot de ‘verloren schapen van het huis Israëls’ gezonden is. De verbinding tussen Joh. 10:16 en Mat. 10:6 was eerder aanwezig bij Cyrillus van Alexandrië (*Glaphyra in Pentateuchum*).

Met betrekking tot de chronologische ontwikkeling kan worden geconcludeerd dat deze toepassing eerder niet aanwezig is, maar vanaf de 4e eeuw steeds sterker naar voren komt en uiteindelijk ontwikkelt tot het op-één-na meest voorkomende perspectief dat de Vroege Kerk aan de exegetische van Joh. 10:16 verbindt.

3. Eenheid binnen de christelijke kerk

Een derde perspectief dat de Vroege Kerk direct verbindt aan Joh. 10:16 is de noodzakelijke eenheid binnen de christelijke kerk. Het komt in totaal zestien keer voor, vaak aan de hand van de woorden ‘één kudde en één Herder’. Zo wordt zichtbaar dat de Vroege Kerk het fundamentele aspect van kerkelijke éénheid direct verbindt aan Christus’ herderschap en aan Joh. 10:16 in het bijzonder. In de fragmenten tot Augustinus komt dit thema tot acht keer terug.⁵⁹⁰ In deze passages wordt duidelijk dat de Vroege Kerk éénheid binnen de christelijke gemeenschap van fundamenteel belang achtte en de opdracht tot eensgezindheid met de inzet van Joh. 10:16 verbindt aan Christus’ herderschap. Het belang hiervan wordt door verschillende auteurs en in meerdere fragmenten beklemtoond.

Ook in de werken van Augustinus wordt op meerdere plaatsen aandacht gegeven aan de noodzaak van onderlinge éénheid in het licht van Christus’ herderschap. Dit perspectief komt naar voren

in de brieven⁵⁹¹ en in de preken.⁵⁹² In beide brieven en in *Sermo 265, 229O, 295* en *340A* wordt de oproep tot eenheid aan de hand van Joh. 10:16 expliciet verbonden met concrete situaties van scheuringen binnen de christelijke kerk.

Met betrekking tot het perspectief op eenheid binnen de christelijke gemeente, kan worden geconcludeerd dat dit aspect al aan het begin van de onderzochte periode aanwezig is en vervolgens voornamelijk bij auteurs in de 3^e en 4^e eeuw is terug te vinden.

4. Eenheid door Christus als Eigenaar

Een vierde -en ook pastoraal gezien belangrijk- thema betreft het bezit van de kudde, dat direct wordt verbonden aan Christus als Eigenaar van Zijn kerk. Omdat Christus Eigenaar is van Zijn geestelijke schapen en zij voorbestemd zijn om in Hem te geloven, zullen zij dáárom ook worden toegevoegd aan de ene kudde van Christus. Origenes is de eerste van de onderzochte auteurs die Christus’ Eigenaar-zijn aan de hand van Joh. 10:16 verbindt aan de predestinatie.

Tot aan Augustinus krijgt dit thema vier maal aandacht.⁵⁹³ Dit thema staat veelal in nauw verband met de woorden “Ik heb nog andere schapen” en wordt verbonden aan termen als ‘uitverkiezing’ (Origenes) en ‘erfenis’ naar aanleiding van Psalm 2 en 47 (Eusebius, Chrysostomus). Bij Augustinus komt de toepassing met betrekking tot Christus’ eigenaarschap drie maal voor, met een directe link naar de predestinatie. Dit gebeurt in *In Iohannis euangelium tractatus* (49), *Sermones ad Populum* (138) en *Enarrationes in Psalmos* (106).

De relatief beperkte aanwezigheid van dit perspectief maakt het niet goed mogelijk om een duidelijke ontwikkeling aan te wijzen.

5. Eenheid in de toekomst

Hoewel dit perspectief minder vaak aanwezig is dan eerdergenoemde aspecten – in totaal zeven keer - geven verschillende vroegchristelijke auteurs Joh. 10:16 ook een buitentijdige relevantie, die op verschillende manieren naar voren komt:

- I. In de eerste plaats krijgt Joh. 10:16 een eschatologische duiding bij Clemens van Alexandrië (*Paedagogus, Stromata*) en Basilius van Caesarea (*Homilia in Psalmos*). Bij deze auteurs geldt “de kudde” uit Joh. 10:16 als metafoor voor de hemelse heerlijkheid en als de plaats waar Christus’ kudde uiteindelijk daadwerkelijk één is. Deze verbinding wordt door

117) en in *Sermones ad Populum* (60A, 77, 88 en 138).

⁵⁸⁹ Zie *Enarrationes in Psalmos* (Psalm 72, 79), *In Iohannis euangelium tractatus* (31, 49) en in *Sermones ad Populum* (60A, 77).

⁵⁹⁰ Zie Clemens van Alexandrië (*Paedagogus*), Tertullianus (*De Pudicitia*), Cyprianus (*De ecclesiae catholicae unitate et Epistolae*), Athanasius van Alexandrië (*Tomus ad Antiochenos*), Gregorius van Nazianze (*Orationes*), Amphilochius van Iconië (*Contra Haereticos*) en Cyrillus van Alexandrië (*Commentarius in Zachariam prophetam*).

⁵⁹¹ *Epistula* 93 (2x) en 108.

⁵⁹² *Sermones ad Populum* 138, 229O, 265, 295 en 340A.

⁵⁹³ Zie Origenes (*Commentariorum in Epistolam S. Pauli ad Romanos Praefatio*), Eusebius van Caesarea (*Peri Theophaneias, Commentaria in Psalmos*), en Chrysostomus (*Expositio in Psalmos*).

Augustinus eenmaal gelegd, in *Enarrationes in Psalmos* (106). In deze passage wordt “de kudde” uit Joh. 10:16 in direct verband gebracht met het huis van God, waarvan Christus de Hoeksteen is en waar alle voorbestemden zullen worden vergaderd om God te loven van “*eeuwigheid en tot in eeuwigheid.*”

- II. Een tweede type duiding vinden we terug bij Origenes, die Joh. 10:16 in zijn *Homelieae in librum Jesu Nave* expliciet in verband brengt met de eenheid tussen gelovigen onder de Oudtestamentische en de Nieuwtestamentische bedeling.
- III. Een volgende exegese komt eveneens bij Origenes vandaan, namelijk in zijn verhandeling over Rom. 8: 19-22 uit *Commentariorum in Epistolam S. Pauli ad Romanos Praefatio*. Hier verbindt hij Joh. 10:16 aan de eschatologische eenheid tussen hemelse en aardse schepselen.
- IV. Als laatste geeft Didymus de Blinde (*Commentarii in Zacchariam*) Joh. 10:16 een concrete betekenis als profetie van de toekomstige eenheid tussen doden en levenden, als de twee groepen die zullen worden verenigd door Christus de Herder.

Met betrekking tot de ontwikkeling van deze toepassingen kan worden geconcludeerd dat dit accent met zeven vindplaatsen relatief beperkt aanwezig is. Tegelijkertijd wordt duidelijk dat deze duiding vooral in de beginperiode van de Vroege Kerk aanwezig is en bij latere auteurs minder vaak.

6. Eenheid tussen Christus' dienaren

Augustinus voegt in vergelijking met de perspectieven die door de andere vroegchristelijke exegeten zijn benoemd, in *Sermones ad Populum* 46, 229N en 285, een nieuwe dimensie toe door Joh. 10:16 te verbinden aan de eenheid tussen de ‘onderherders’ die aangesteld zijn om de kudde van God op aarde te weiden en Christus als de hemelse Herder te dienen. Op die manier blijft er volgens Augustinus, ondanks de vele herders die op aarde hebben gediend, uiteindelijk één Herder over: Christus. In *Sermo* 285 maakt Augustinus duidelijk dat deze zienswijze ook van toepassing is op ‘pleitbezorgers’, zoals martelaren, die eveneens ‘verenigd worden’ in Christus als de enige Pleitbezorger. Dit accent is uitsluitend in de werken van Augustinus aanwezig en komt niet voor bij eerdere exegeten.

Ontwikkeling

Een chronologische analyse laat zien dat in de periode van de Vroege Kerk tot Augustinus de volgorde van de meest dominante toepassingen als volgt kan worden vastgesteld:

In de beginperiode ligt het zwaartepunt bij de eschatologische implicaties voor de betekenis van Joh. 10:16 (met name Clemens, Origenes). Dit verschuift vervolgens naar een perspectief waarbij de interne eenheid van de christelijke kerk wordt benadrukt (met name Tertullianus, Cyprianus, Athanasius). Vervolgens wordt de nadruk vooral gelegd op de betekenis van Joh. 10:16 voor de verhouding tussen gelovigen uit Joden en heidenen (met name Eusebius, Basilius, Cyrillus). Deze

toepassing ontwikkelt zich tot de meest voorkomende binnen het geheel van deze studie. In het laatste gedeelte van de onderzochte periode ontstaat een nadruk op het belang van Joh. 10:16 met betrekking tot de uitbreiding van het heil onder de volken (met name Basilius, Chrysostomus, Cyrillus).

Bij het onderzoek naar de toepassingen van Joh. 10:16 door Augustinus wordt duidelijk dat de kerkvader van Hippo de duidingen van de eerdere exegeten overneemt. Ook in zijn exegeses wordt Joh. 10:16 het vaakst ingezet in het licht van de verhouding tussen Joden en heidenen in Christus. Dit thema wordt zichtbaar in bijna alle bestudeerde werken: *Expositio epistolae ad Galatas*, *Enarrationes in Psalmos*, *Expositio in Romanos*, *De Consensu Evangelistarum*, *In Iohannis euangelium tractatus* en in *Sermones ad Populum*. Het tweede grote perspectief betreft de nadruk op de uitbreiding van het heil onder de heidenvolken, dat zichtbaar wordt in *Enarrationes in Psalmos*, *In Iohannis euangelium tractatus* en in *Sermones ad Populum*. Hierbij valt op dat dit accent het meest dominant naar voren komt in de traktaten (31, 47, 49, 117), terwijl andere toepassingen daar juist beperkt in naar voren komen. De duiding met betrekking tot de eenheid binnen de christelijke kerk komt bij Augustinus alleen in de *Sermones ad Populum* en de *Epistolae* naar voren. In deze passages worden de woorden uit Joh. 10:16 concreet toegepast op actuele kerkelijke aangelegenheden, zoals met betrekking tot de Donatisten (*Sermones ad Populum* 138, 295, 340A; *Epistula* 108), de Rogatisten (*Epistula* 93) en Arius en Eunomius (*Sermones ad Populum* 229O). Met een toepassing van Joh. 10:16 op de éénheid van de herders in Christus voegt Augustinus een dimensie toe ten opzichte van de eerdere vroegchristelijke exegeten. Dit aspect beperkt zich uitsluitend tot de *Sermones ad Populum*.

Exegetische consistentie

Hoewel verschillende perspectieven en ontwikkelingen in de duiding van Joh. 10:16 waarneembaar zijn, geldt over het algemeen dat de exegese van deze Bijbeltekst consistent is. De vijf perspectieven die zich tussen Clemens van Alexandrië (125-215) en Leo I (400-461) ontvouwen, zijn in grote lijnen allemaal terug te vinden bij Augustinus, die zich hiermee -voor wat betreft de exegese en toepassing van Joh. 10:16- daadwerkelijk als vertegenwoordiger van de Vroege Kerk presenteert.

Er is echter desondanks een exegetische kwestie die in dit verband aandacht vraagt. Het betreft de betekenis van ‘deze stal’. In veel van de bestudeerde fragmenten wordt niet expliciet gemaakt wat de precieze betekenis is die de exegeet aan deze woorden verbindt. In een aantal gevallen komt dit wel duidelijk naar voren en worden verschillen zichtbaar.

Basilius, bijvoorbeeld, maakt in zijn werken duidelijk onderscheid tussen ‘deze stal’ en de ‘kudde van Christus’. Over de gelovigen uit het Joodse volk zegt hij: ‘*En God, die hen weldoet, verdrijft hen uit de Joodse voorhof, opdat zij hun toevlucht zoeken tot het voorhof van de schapen van*

Christus opdat het wordt 'één kudde en één Herder'. (*Commentarius in Isaiam prophetam*, PG 30, c. 174). 'Deze stal' krijgt op deze manier de betekenis van het Joodse volk en 'de kudde' krijgt de betekenis van de Nieuwtestamentische kerk waarin gelovigen uit Joden en heidenen verenigd zijn. Deze exegese komt overeen met de hedendaagse exegese en lijkt tot aan Augustinus, hoewel vaak impliciet, de algemene duiding van de vroegchristelijke auteurs te zijn.

In het geval van Augustinus is echter ook een andere duiding waar te nemen. Primair krijgt 'deze stal' de betekenis van "de lichamelijke afstammelingen van Israël" (*Sermones ad Populum*, 138), of, "het oude Israël" (*Enarrationes in Psalmos*, 72). Maar zorgvuldige analyse maakt duidelijk dat in *In Iohannis euangelium tractatus* (49), in *Sermones ad Populum* (138, 265) en *Epistula* 93 naar voren komt dat de gelovigen uit de heidenen tot 'deze stal' zullen worden toegebracht. Zo krijgt 'deze stal' dus meermaals de betekenis van de plaats waar Christus' kudde zal worden verenigd. Augustinus zegt in *Sermo* 138 (PL 38, c. 765-766) met betrekking tot de gelovigen uit de heidenvolken: "Het zijn namelijk geen lichamelijke afstammelingen van Israël. Toch zullen ze niet buiten deze schaapskooi blijven, want er staat: 'Ook die moet ik hoeden. Dan zal er één kudde zijn met één herder.'" In dit citaat wordt duidelijk dat Augustinus 'deze stal' naast de primaire betekenis van de nakomelingen van Abraham ook een geestelijk duiding geeft, waarbij 'deze stal' als synoniem voor de christelijke kerk geldt.

In de schets van de ontwikkeling van de herdermetafoor is de kwestie van de Augustijnse duiding van 'deze stal' al genoemd. Exegeten hebben geconcludeerd dat de Vulgata-vertaling, waarbij zowel 'stal' als 'kudde' met 'ovile' is weergegeven, bijgedragen zou hebben aan de suggestie dat 'de Joodse stal' ook de plaats van vereniging tussen Joden en heidenen in Christus is, namelijk de kerk. Het gegeven dat Augustinus in zijn exegeses ogenschijnlijk gemakkelijk wisselt tussen letterlijke en geestelijke duidingen, kunnen de moderne lezer verwarren. Het verwijt van inconsistentie, bijvoorbeeld naar aanleiding van het gebruik van 'deze stal' in *Sermo* 138, is daarom tot op zekere hoogte begrijpelijk, zeker als de hedendaagse exegese wordt gezien. In de vroegchristelijke exegese was echter een associatieve manier van Bijbeluitleg heel gangbaar en in de breedte van het patristische spectrum volledig geaccepteerd.

Een zorgvuldige analyse van Augustinus' gehele oeuvre aan Joh. 10:16-citaten maakt duidelijk dat de stelling dat Augustinus de Nieuwtestamentische kerk, als Christus' kudde, met een beroep op dit Schriftwoord zou vereenzelvigen met het fysieke Israël, of de kerk in plaats van haar zou willen stellen, om replek vraagt. Juist in de preek voorafgaand aan *Sermo* 138 maakt Augustinus met de inzet van Joh. 10:16 duidelijk dat de gelovige Joden zich zullen afscheiden van de rest van het volk om verenigd te worden met 'de onbesnedenen' tot *één kudde met één herder*.

'De Heer is toch gekomen om de kerk te stichten, en de Joden met het juiste geloof, de juiste hoop en de juiste liefde af te scheiden van de rest, als het koren van het kaf. Hij wilde een

muur van de besnedenen maken en daarmee een andere muur, die van de onbesnedenen, verbinden. Van die twee muren, die van verschillende kanten samenkamen, zou Hij de hoeksteen worden. En heeft diezelfde Heer niet over deze twee volkeren die één zouden worden gezegd: 'Ik heb nog andere schapen, niet uit deze schaapskooi'? Hij sprak toen tot de Joden en zei: 'Ik moet ook die erbij halen, dan zal er één kudde zijn met één herder.' (*Sermo* 137, PL 38, c. 757). Met deze woorden sluit Augustinus nauw aan bij het eerdere voorbeeld van Basilius (*Commentarius in Isaiam prophetam*, PG 30, c. 174).

Wetenschappelijke relevantie

Een onderzoek naar de vroegchristelijke inzet van Joh. 10:16 levert leerzame en verrassende resultaten op. Dit proefschrift geeft de lezer de gelegenheid om op een intensieve en specifieke manier nader kennis te maken met de Vroege Kerk. Omdat deze kennismaking opkomt vanuit de exegese van Joh. 10:16 wordt iets zichtbaar van de ziel van de Vroege Kerk en kan van zeer nabij worden gezien op welke manier de vroegchristelijke exegeten de Heilige Schrift toepasten in prediking, bijbeluitleg en pastoraat. De relevantie van de hieraan gerelateerde onderzoeksresultaten voor de wetenschap van vandaag kunnen als volgt worden samengevat.

1. Relevantie herdermetafoor

Dit onderzoek is gestart met het aantonen van de relevantie van de herdermetafoor en de manier waarop deze metafoor zich heeft ontwikkeld. Tegelijkertijd laat deze studie méér zien. Niet alleen heeft de Vroege Kerk nadrukkelijk aandacht gehad voor de herdermetafoor als zodanig, maar zij heeft de bijzondere betekenis van Joh. 10:16 als een hoogtepunt in de ontwikkeling van de herdermetafoor erkend en juist deze tekst als Schriftuurlijke onderbouwing ingezet bij de bespreking van de grote theologische thema's van die tijd. De herdermetafoor in algemene zin en Christus' herderschap in het bijzonder wordt door middel van Joh. 10:16 voorzien van concrete toepassingen op het terrein van de ecclesiologie, missiologie, dogmatiek en eschatologie.

2. Joh. 10:16 als kerntekst in de Vroege Kerk

Dit onderzoek toont aan dat Joh. 10:16 voor de Vroege Kerk als kerntekst heeft gefunctioneerd. Ter onderbouwing van deze stelling zijn ten minste drie redenen aan te voeren. In de eerste plaats wordt de relevantie van Joh. 10:16 benadrukt door de hoeveelheid citaten die in de werken van de vroegchristelijke auteurs aanwezig zijn. In dit proefschrift zijn 68 fragmenten geanalyseerd, afkomstig van veertien vertegenwoordigers van zowel de Oosters als de Westerse kerk uit de 2^e tot en met de 5^e eeuw. Deze veelvuldige vertegenwoordiging door toonaangevende vroegchristelijke exegeten benadrukt het belang dat de Vroege Kerk aan Joh. 10:16 toedichtte.

In de tweede plaats komt de relevantie van Joh. 10:16 naar voren in de exegetische perspectieven die naar aanleiding van dit Schriftwoord oplichten. Bij het ontvouwen van deze perspectieven, die allen terug te voeren zijn op het hoofdthema 'eenheid', borduurt de Vroege Kerk als het ware

voort op de ontwikkeling van de herdermetafoor zoals die in de Schrift aanwezig is en past Christus' herderlijk handelen naar aanleiding van Joh. 10:16 toe op belangrijke thema's waarmee de vroegchristelijke kerk te maken had.

- a. In de eerste plaats wordt de ecclesiologische relevantie van Joh. 10:16 duidelijk als dit Schriftwoord een cruciale rol krijgt in de Schriftuurlijke duiding van de verhouding tussen gelovigen uit Joden en heidenen, die één zijn in de Herder Christus. In lijn hiermee worden de woorden uit Joh. 10:16 nadrukkelijk ingezet om het grote belang van kerkelijke eenheid te benadrukken. Te midden van een groeiende christelijke gemeenschap die een steeds meer multi-etnisch en multicultureel karakter krijgt, streeft naar een dogmatische zuiverheid en ketterijen bestrijdt, wijst de vroegchristelijke exegese op Joh. 10:16 en wijst daarmee op het ecclesiologische belang van deze Bijbeltekst. De eenheid van Christus' kudde dient immers zichtbaar te zijn in de christelijke kerk hier op aarde. Deze ecclesiologische relevantie wordt eveneens zichtbaar in de exegese van Augustinus die dit Schriftwoord inzet om de eenheid tussen dienaren in Christus te benadrukken.
- b. De duiding van dit Bijbelvers vormt daarnaast een belangrijk vroegchristelijk venster op het mysterie dat Christus ook schapen bezit uit de heidenvolken die eveneens Zijn stem zullen horen en tot dezelfde kudde zullen worden geleid. Hiermee benadrukt de Vroege Kerk de missiologische relevantie van de herdermetafoor en van Joh. 10:16 in het bijzonder.
- c. Ten derde legt de Vroege Kerk met het perspectief van Christus' eigenaarschap aan de hand van Joh. 10:16 een directe verbinding tussen de herdermetafoor en het dogmatische thema van de predestinatie. De notie van Christus' bezit van Zijn schapen speelt hierbij een belangrijke rol.
- d. In de vierde plaats verbindt de Vroege Kerk Joh. 10:16 op verschillende manieren aan buitentijdige thema's die de eschatologische relevantie van deze tekst in de Vroege Kerk benadrukken. De Vroege Kerk laat zien dat Christus' herderschap zich niet beperkt tot het aardse, maar net zo goed implicaties heeft met betrekking tot het toekomstige.

De genoemde ecclesiologische, missiologische, dogmatische en eschatologische relevantie van Joh. 10:16, en de manier waarop deze Bijbeltekst door de Vroege Kerk aan de genoemde belangrijke vroegchristelijke thema's wordt verbonden, maakt duidelijk dat Joh. 10:16 van grote betekenis is geweest in de vroegchristelijke kerk.

In de derde plaats wordt het belang en vooral de bekendheid van Joh. 10:16 zichtbaar in het gedeeltelijk citeren van deze Bijbeltekst. Van de 68 onderzochte citaten is er 54 maal sprake van een gedeeltelijk citaat. In het geval van Augustinus is er zelfs in 26 van de geanalyseerde dertig citaten geen sprake van een volledig citaat. In 17 gevallen lijkt sprake te zijn van een zekere exegesevrijheid, als zonder verklaarbare reden de woorden 'en zij zullen Mijn stem horen' missen. Daarbij komt dat het (gedeeltelijk) citeren van Joh. 10:16 in de grote meerderheid van de gevallen

gedaan wordt zonder vorm van introductie of verdere uitleg van het tekstvers. Deze ontdekkingen maken aannemelijk dat Joh. 10:16 bekend verondersteld werd door de vroegchristelijke auteurs. Een dergelijke bekendheid vormt namelijk een belangrijke voorwaarde voor het niet introduceren of specifiek duiden van de Bijbeltekst en geeft ruimte voor het gedeeltelijk citeren van de tekst zonder afbreuk te doen aan de bedoelde betekenis. In zekere zin klinkt het citeren van Joh. 10:16 veelal als een refrein, waarbij bekendheid met de tekst bij hoorders en lezers door de vroegchristelijke auteurs verondersteld wordt.

3. Exegeseontwikkeling

De exegetische ontwikkeling van Joh. 10:16 die door dit onderzoek aan het licht is gekomen, geeft een bijzondere inkijk op de ontwikkelingen in de Vroege Kerk. Van een aanvankelijke dominantie van eschatologische implicaties verschuift het exegetische perspectief naar eenheid binnen de christelijke gemeente en de verhouding tussen gelovigen uit Joden en heidenen, om in de 5^e eeuw te eindigen met het benadrukken van het belang van Joh. 10:16 in het licht van de uitbreiding van het heil onder volken. Augustinus komt in dit onderzoek naar voren als een vertegenwoordiger van de vroegchristelijke periode door de eerder aanwezige perspectieven allemaal terug te laten keren in zijn exegese, met de toevoeging van een extra zienswijze die zich concentreert op de eenheid van kerkelijke dienaren in Christus. In algemene zin vormt de aangetoonde exegeseontwikkeling een weerspiegeling van het geheel van de ontwikkeling van de Vroege Kerk. In grote lijnen lijkt de aandacht te verbreden van lokale vraagstukken (eenheid binnen de christelijke gemeente, verhouding tussen gelovigen uit Joden en heidenen) naar een universeel perspectief waarin de nadruk valt op de uitbreiding van het heil tot de heidenvolken.

Verder onderzoek

Elk onderzoek roept vervolgvragen op. Dit onderzoek heeft inzichtelijk gemaakt aan welke grote thema's Joh. 10:16 in de Vroege Kerk konden worden verbonden. Deze thema's worden belicht en aangedragen vanuit de exegese van Joh. 10:16. Bij verder patristisch onderzoek naar de in deze studie genoemde perspectieven zou het exegetisch functioneren van Joh. 10:16 vergeleken kunnen worden met de rol van andere Schriftwoorden die betrekking hebben op deze thema's. Op die manier wordt vanuit de thematiek opnieuw ingezoomd op de Schrift en wordt de specifieke rol van Joh. 10:16 ten opzichte van andere Schriftplaatsen inzichtelijk. Voor dit doel zou bij een meer globaal onderzoek eenzelfde tijdsafbakening als in dit onderzoek kunnen worden gebruikt; een specifiekere afbakening op bijvoorbeeld het niveau van één of meerdere exegeten kan wellicht voor een nog gedetailleerder beeld zorgen.

Vanwege de gelimiteerde scope van deze studie is het onderzoek naar de fragmenten voorzien van een inhoudelijk en tekstuele duiding. Er is bewust voorbijgegaan aan een uitvoerige contextuele duiding. De uitkomsten die in dit proefschrift worden gepresenteerd vragen echter om nauwkeurig vervolgonderzoek dat verder ingaat op de context van de Joh. 10:16-fragmenten. Daarbij dient niet

alleen zorgvuldig naar het ontstaan en functioneren van het brondocument te worden gekeken, maar dient ook aandacht te zijn voor de historische context van het fragment. Op die manier kan het vroegchristelijk functioneren van Joh. 10:16 vanuit verschillende perspectieven worden belicht, zodat de bijzondere rol van deze tekst in de Vroege Kerk nog beter kan worden begrepen.

In het licht van de vroegchristelijke inzet van Joh. 10:16 zou verder onderzoek naar de manier waarop de Vroege Kerk andere dragende Bijbelteksten binnen de ontwikkeling van de herdermetafoor heeft toegepast, relevant kunnen zijn. Op deze manier kan inzichtelijk worden gemaakt wat de precieze exegetische functie van Joh. 10:16 ten opzichte van andere Bijbelteksten in de Vroege Kerk is geweest en in hoeverre de perspectieven die zichtbaar worden bij de inzet van Joh. 10:16 overeenkomen met de perspectieven die bij de exegeese van andere Bijbelteksten oplichten.

Een vierde suggestie betreft vervolgonderzoek naar het bredere Schriftgebruik in de Vroege Kerk. Zoals is aangetoond wordt Joh. 10:16 vaak gefragmenteerd weergegeven en wordt aan de hand van de manier van citeren gesuggereerd dat deze Bijbeltekst als bekend werd verondersteld. Wordt iets vergelijkbaars zichtbaar bij andere Schriftwoorden, en in hoeverre wijkt de inzet van Joh. 10:16 hiervan af?

Actuele relevantie

In de eerste plaats bewijst dit proefschrift de waarde van een studie waarbij de exegeese van een Bijbelgedeelte het uitgangspunt vormt en de onderzoeker als het ware over de schouder van de vroegchristelijke exegeten meekijkt naar de manier waarop Joh. 10:16 in het verleden uitgelegd en toegepast werd. Op deze manier komt het object van de studie – de Vroege Kerk – zélf aan het woord en krijgt zij de gelegenheid zichzelf voor te stellen aan de 21ste -eeuwse lezer. De onderzoeker, aan de andere kant, verbindt de Schriftuitleg aan de belangrijke thema's die door middel van eerder patristische onderzoek naar voren zijn gekomen. Waar veel patristische onderzoeken beginnen met thema's en uiteindelijk terecht komen bij de exegeese, kan deze meer originele methode nieuwe perspectieven bieden die bij kunnen dragen aan een beter verstaan van de Vroege Kerk.

In de tweede plaats laat dit onderzoek zien dat met behulp van de juiste methodologie een zorgvuldige analyse van de verzamelde fragmenten gemaakt kan worden, die ontwikkelingen in het gebruik van een Schriftwoord aan het licht brengen. Het spreekt voor zich dat deze onderzoeksopzet zich niet alleen maar leent voor Joh. 10:16, maar veel breder toepasbaar is. Hier kan de patristische theologie haar winst mee doen om zo de exegeese-ontwikkeling van andere Schriftgedeelten inzichtelijk en toegankelijk te maken.

Een derde manier waarop dit onderzoek relevant is voor de theologische wereld van vandaag betreft de verbinding tussen de ontwikkeling van de herdermetafoor tot en met het Nieuwe Testament, en de manier waarop de Vroege Kerk daar (relatief) korte tijd later mee omgaat en concreet toepast op de grote thema's van toen. De onderzoeksresultaten maken duidelijk dat het belang van de herdermetafoor, en van Joh. 10:16 in het bijzonder, ook door de Vroege Kerk zichtbaar wordt gemaakt. Dit benadrukt niet alleen de relevantie van de herdermetafoor voor de kerk van vandaag, maar biedt ook kansen voor studies naar andere thema's of metaforen die gedurende het Oude en Nieuwe Testament ontwikkelen en door de Vroege Kerk worden toegepast.

De relevantie van dit proefschrift voor de Nederlandse kerkgemeenschap is naar oordeel van de auteur meest gelegen in de wisselwerking tussen Schrift en praktijk. In dit onderzoek wordt duidelijk dat Joh. 10:16 door de vroegchristelijke auteurs wordt ingezet in verband met uiterst relevante maar even complexe vraagstukken van de kerk van toen. Hiermee laat de Vroege Kerk zien op welke manier de herdermetafoor functioneert. Dit stelt de kerk van vandaag voor de vraag wat de herdermetafoor in algemene zin, en Christus' herderschap in het bijzonder, te zeggen heeft. Ook in de kerk van vandaag neemt het thema 'eenheid' een belangrijke plaats in. De Vroege Kerk laat ons door middel van dit proefschrift iets zien van de manier waarop zij daarmee is omgegaan en door middel van welke toepassingen de herdermetafoor voor haar relevant bleek. In navolging van de vroegchristelijke exegeten kan hernieuwde aandacht voor de herdermetafoor leiden tot beter inzicht in het zelfbewustzijn van de kerk, op ecclesiologisch, missiologisch, dogmatisch en eschatologisch terrein.

Daarbij worden in de fragmenten keer op keer Bijbelcitaten gebruikt als fundering van allerlei stellingnames en adviezen. Dit geeft niet alleen inzicht in de aard van de vraagstukken van de Vroege Kerk, maar laat vooral ook iets zien van de autoriteit en de waarde die de Vroege Kerk hechtte aan Joh. 10:16. Het stelt de kerkgemeenschap van vandaag voor de vraag hoe zij omgaat met haar vraagstukken en welke rol de Schrift heeft in de onderbouwing en accentuering daarvan in exegeese, prediking en pastoraat.

10

Summary
and conclusion

10 Summary and conclusion

John 10:16 contains part of an important and common metaphor in Scripture: the shepherd metaphor. This metaphor is already present in the book of Genesis and shows clear development throughout the Old and New Testaments. It then reaches a climax in the aforementioned text.

In the early Christian period the image of the shepherd and the flock plays an important role. For that reason, this dissertation examines in detail the question of what interpretation the early Christian exegetes of the first five centuries assigned to John 10:16 and what perspectives are illuminated in the exegesis of this pericope. The purpose of this dissertation is to analyze early Christian exegesis of John 10:16.

The Ancient Near East

The first part of the study uses leading studies to chart the development of the shepherd metaphor. These studies show that the shepherd metaphor is also present in extra-Biblical source material. As early as 3000 B.C., the shepherd metaphor is used in Mesopotamia, where pastoralism and kingship are closely linked and where kings allow themselves to be called “the true shepherd”. In addition to applications to national leadership, the shepherd metaphor is applied to thinking about divinity. Here, gods are seen as shepherds, and the care and protection of the people are typified by shepherding tasks and attributes.

In ancient Egypt, the shepherding metaphor is also used and also goes through an important development. From the second half of the third millennium BC, it can be seen that the shepherd metaphor is applied to gods, identifying the god-shepherd as the giver and protector of life. As the application of the metaphor develops further in a direction that includes the pharaoh and the people, the shepherd metaphor contributes to the way in which the relationship between the pharaoh and the Egyptian people evolves. The image of the pharaoh as an aloof despot changes to the idea that leadership equals care and love for the people. By the time of the New Kingdom (approx. 1550-1077 BCE), the application of the shepherd metaphor even takes on a cosmopolitan-universal character, with characterizations such as “the good shepherd of mankind”.

On the basis of the works of Homer, Plato and Philo of Alexandria, this dissertation also examines the development of the shepherd metaphor at the time of the different epochs of the Hellenistic period (800 BC - 50 AD). As was true during the aforementioned periods in Mesopotamia and Egypt, the shepherd metaphor is also abundantly visible in this period and provided with positive connotations. For example, in *The Odyssey*, King Agamemnon is referred to as a “shepherd of the people” and Plato sees the philosophers as earthly representatives of a divine shepherd. The shepherd metaphor is applied to both divine and human persons where the care of the people, as the flock, is central. In the works of Philo of Alexandria, the extra-Biblical development of

the shepherd metaphor experiences a provisional climax when he adds an individual-theological dimension in addition to the existing applications: God’s shepherdly mercy extends to a person’s soul.

Because of this extra-Biblical development of the shepherd metaphor in Genesis, contemporary exegesis incorporates this knowledge into its analysis of the reception of this metaphor in its primary context. The metaphor is abundant, develops and gains wider application in the Hellenistic era in comparison to the context of Mesopotamia and Egypt. Because of the influence of Greek thought on early Christian exegetes and their environment, the Hellenistic influence is seen as an important additional stimulus for the adaptation of the pastoral metaphor within the Christian church of the first five centuries.

The Old Testament

The next part of this study focuses on the presence and development of the shepherd metaphor in the Old Testament. Because the environment depicted in Genesis -like that of Mesopotamia and Egypt-can be characterized as a pastoral society, it is plausible that the first recipients of the Old Testament message understood the shepherd metaphor given that it was close to their own life experience.

The shepherd metaphor appears in all Old Testament subdivisions. As in Israel’s Umwelt, the shepherd metaphor in the Old Testament is accompanied by positive connotations. The God of Israel, Who makes Himself known as the Shepherd to the people He leads, feeds, protects, seeks out, heals, knows and judges, is central to this. Compared to the applications of the shepherd metaphor in Israel’s Umwelt, the roles of YHWH described in the Old Testament are unique in certain respects. This uniqueness becomes most apparent in the descriptions that reveal Him to be the Shepherd Who Himself seeks His sheep and that His presence guarantees everlasting protection.

The use of the shepherding metaphor is not frequent in the early period of the genesis of Scripture, although it does emerge strongly in the description of benchmarks in Israel’s history. In the study, texts are used to show how the shepherd metaphor develops and becomes more and more concrete during the period of the patriarchs, at the time of the exodus, during the road to kingship and in the period surrounding the exile. Whereas in the Pentateuch the shepherd metaphor seems to be applied almost naturally to YHWH, the (post)exilic prophets in particular have also applied the image to a human and divine person from the Davidic lineage. This shows that the shepherd metaphor is directly related to the Messianic expectation as it develops within the Old Testament. The use of the metaphor is particularly present in the book of Psalms and in the books of the Prophets. In the prophecies of Isaiah, Ezekiel and Zechariah the development finds a provisional

climax and the shepherd metaphor is dominated by the promised Good Shepherd, Who is also King, Who comes from the lineage of David and Whose work has a universal scope.

The New Testament

In the New Testament, the pastoral metaphor develops further. Old Testament images and promises are further developed in the New Testament and applied in three different ways. First, this study illustrates how the application of God as Shepherd, just as in the Old Testament, is also present in various places in the New Testament. Second, it shows that the shepherd metaphor is applied to God's servants. They are to follow Christ's example and serve the flock over which one is set as a shepherd. Finally, most numerous are the applications of the pastoral metaphor to Christ Jesus, in Whom the metaphor reaches a climax. He is the fulfillment of the Old Testament descriptions of the Godly Shepherd, as well as of the promised future Shepherd and coming Son of David. This study wants to show that the use of the shepherding metaphor in the New Testament is clearly concentrated around the benchmarks in New Testament salvation history. As early as the description of His birth, it is emphasized that Jesus Christ is the promised Son of David, Who will pasture His people like a Shepherd. That Christ is the foretold Shepherd is expressed in various ways during His walk on earth. He goes about seeking and saving the lost through the preaching of the Word and the healing of the sick. In a special way this thought is confirmed in the descriptions surrounding Christ's death and resurrection in which He fulfills all Old Testament types as the Shepherd Who goes before His people in the New Testament equivalent of the exodus by rising from the dead. It is also Christ Who in the eschaton will judge the nations as a Shepherd, as foretold in the Old Testament.

John 10

Within contemporary exegesis, John 10 is designated as a provisional high point of the developing shepherd metaphor in the New Testament. At the same time, the text of the "Shepherd's Speech" from John 10 necessitates that the preceding chapter also be involved. Reading the history of the blind man (John 9) in the light of Christ's revelation as Good Shepherd (John 10) reveals an important perspective. Indeed, in chapter 9, Christ already shows Himself to be the Promised Shepherd in His dealings with the man born blind. From the development of the shepherd metaphor in the Old Testament, it is notable that Christ's action in John 9 bears several similarities to various shepherding traits named in the Old Testament: Christ as the promised Shepherd seeks "the lost" (Ez. 34:11, 16, cf. Jn. 9:35), heals "the sick" (Ez. 34:16, cf. Jn. 9:7), and knows His sheep (Hosea 13:5-6, cf. Jn. 9:37-38). Similarly, the end of Jn 9, in which Christ says he has come "to judgment" in this world, is consistent with the Old Testament image of the Promised Shepherd (Ezek 34:20-22, cf. Jn 9:39). In this way, the history of John 9 demonstrates Christ's Shepherdship as revealed in John 10.

The miracle He performs on the man born blind leads to a fierce conversation with the Pharisees. They neither want to see nor acknowledge Christ's shepherding role. Christ is accused by them of breaking the Sabbath commandment. In the ensuing "shepherd's speech" in John 10, Christ reveals Himself as the fulfillment of the Old Testament promises about the Promised Shepherd. With a multitude of Old Testament references, Christ testifies that it is He ('I am') Who has been sent by His Father as the Shepherd to call and lead His sheep which He has received from the Father. He is not hired, but sent by His Father. Christ's intimate relationship with His Father is the source of His love for His sheep. That love is so great that He does what can be expected of a shepherd: He lays down His life for His sheep. This study reveals that Christ makes this clear to the Pharisees in no less than seven different ways in verses 1-5.

Verses 7-10 are considered an initial interpretation of the paroimia in verses 1-5. In response to the visible misunderstanding of the Pharisees, Christ reveals Himself twice as "the Door". In verses 11-18 follows the second, additional, revelation as an explanation of the same paroimia. In this section Christ reveals Himself twice through the words "I am the Good Shepherd" (verses 11, 14). Also in this section, the contrast between the Christ as Shepherd and the Pharisees as mercenaries is sharply set forth. In verse 11 Jesus again utters the 'εγώ ειμι' as a direct allusion to YHWH's name in the Old Testament: 'εγώ ειμι ὁ ποιμὴν ὁ καλός'. Exegetes point out that 'I am the shepherd, the good one' is a good translation, making the contrast with the mercenaries clear. These words usher in an important moment in the development of the shepherding metaphor: Christ designates Himself as the Good Shepherd. He is the promised Shepherd of the sheep to which the Old Testament already testified. The parallelism between verses 10 and 11 shows that Christ's Shepherdship is most evident in the fact that He gives His life for the sheep. Because He will give His life, the sheep will "have life and have abundance". In the following verses there is a further revelation of this Shepherd: He not only owns the sheep, but also knows them and is known by the sheep (verse 14, cf. 10:4). This intimacy between Shepherd and sheep was revealed earlier in verse 3c ("he calls his sheep by name"), but is underlined in these words. Verse 15 thus forms the underpinning of verse 14: the mutual knowing of the Shepherd and the sheep flows from the mutual knowing of the Father and the Son. And because Christ's love for His own flows from the mutual knowing of the Father and the Son, Christ will do that to which He is called as Good Shepherd: "and I lay down My life for the sheep" (verse 15b). This indicates that Christ's shepherdship is directly related to His suffering and death. Verses 17 and 18 form the conclusion of the shepherd's speech and are a further elaboration of verse 15b. In these words, Christ's obedience is drawn out in describing the core of His shepherdship, which is the laying down of His life. Christ, as the Good Shepherd, is obedient to His Father. This is also true in the "taking again" of His life. The events that are imminent at the time of this speech-His suffering, death, and resurrection-are the Father's way by which Christ will be revealed in obedience as the Good Shepherd.

John 10:16

Modern exegetes position verse 16 as standing alone within the whole of the pericope. It is in this verse that the development of the shepherd metaphor finds its culmination, both within the whole of Scripture and within the pericope of verses 1-18 in particular. A new dimension is added to the pericope in this verse: the scope of Christ's Shepherdship. For the fruit of Christ's self-sacrificing Shepherdship is not limited to sheep from the Jewish fold, but extends to all the nations. For His sheep from the world of nations, the following also applies: 'they will hear My voice'. They too will be called to Christ's fold and all His sheep will be led out as one, under the one, true Shepherd.

After Christ has explicitly revealed Himself as the Good Shepherd in John 10: 11-15, a description of His flock follows in verse 16. Here it is clearly brought out that "the sheep" referred to here are Christ's possession: "I have ... sheep". They were given to Him by God the Father, as He Himself testifies in John 10:29-30. The Good Shepherd is the Owner Who knows His sheep, and therefore is also known by His sheep (10:14, compare 9:37-38).

John 10:16 makes it clear that the descent of Christ's sheep is not limited to "this fold," but that Christ also possesses "other sheep". Citing, among others, John 10:14 and John 10:1-5, exegetes show that "this fold" is to be understood as the fold of Judaism. Christ has come first and foremost for those sheep which He owns ("Mine," verse 14) and which come from "this fold. He calls them "by name" and "leads them out" (verse 3) and they follow the Good Shepherd. However, Christ also possesses "other sheep," that is, they are not from the Jewish fold. Although not belonging to "this fold," but scattered among the Gentiles (see John 11:52 and Isa. 56:7-8), they too are among the "mine" (verse 14) who will believe in Christ. With the addition of this universal perspective, the shepherd's speech from John 10 takes on a global meaning that is closely aligned with the Old Testament development of the shepherd metaphor.

In the remainder of verse 16 the attention remains focused -by the word 'these'- on those sheep that do not belong to the Jewish fold. The way in which the Good Shepherd brings His sheep is clearly shown: "and they shall hear My voice". The characteristic of Christ's sheep is to hear His voice, to be known by the Shepherd and to follow this Shepherd (verse 26-27). That Christ "must bring" His sheep demonstrates obedience to His Father and at the same time provides the guarantee of the "shall hear" of His voice. The "hearing" of His voice occurs through the worldwide proclamation of the Gospel. John 10:16 thus contains the foundation of the missionary task of going out and teaching, baptizing, and teaching all nations to observe all that Christ commanded (Matt. 28:19).

The last part of John 10:16 sheds light on the result of Christ's pastoral action: the becoming of "one flock and one Shepherd." Contemporary exegesis points to two particular implications. First,

it becomes clear that the unification will not take place within "the fold" of Judaism, but within Christ's flock. The Good Shepherd calls His own from the Jewish fold and from outside to His own flock, His church. Exegetes make a clear connection between these words of John 10:16 and Old Testament prophecies, including Ezekiel 37. What YHWH promises there regarding the two- and ten-tribe kingdom, Christ promises in John 10:16 regarding His sheep from Jewry and paganism.

In emphasizing unity, John 10:16 anticipates a major theme in the remainder of the New Testament: the unity between Jew and Gentile, through faith in Christ Jesus. As Paul's letters make clear, this unity is to take shape here on earth. When Christ spoke the words of John 10:16, these things were still waiting to be fulfilled. First, the Good Shepherd had to die (10:11). Also, Christ's voice had yet to go out into the whole world, to be heard by His sheep. Until Christ's flock is complete and finds its fulfillment in the rest of the world, with sheep from "every nation, and kindred, and people, and tongue" (Revelation 7:9).

Contemporary exegesis cites two reasons for designating John 10:16 as a climax in the development of the shepherd metaphor. First, because of the explicit presence of the universal perspective in the description of the "other sheep" who "are not of this fold". Exegetes have shown that already in the Old Testament the shepherd metaphor was accompanied by universal connotations (cf. Isa. 56:8), but that in the further development of the shepherd metaphor this aspect only came to the fore in a limited way. It is precisely the universal perspective that is central in John 10:16. With this the full light falls on the universal scope of Christ's shepherdship and the Old Testament prophecy in which this aspect already came to the fore is also fulfilled in Christ.

The second reason is linked to the words "one flock and one Shepherd". The development of the shepherding metaphor in the Old Testament already spoke of the joining of sheep into one flock (cf. Ezek. 37:22, 24a) and emphasized the joining of the two- and ten-tribe kingdoms. However, in light of the universal nature of Jesus' flock, the unity of the flock takes on an even more profound dimension. John 10:16 thus anticipates the important New Testament question of how believers from the Gentile nations relate to believers from the Jewish people. In this key text in the development of the pastoral metaphor, the answer becomes clear: in Christ the Good Shepherd, Jew and Gentile are one, and will be one.

In the above outline of the development of the shepherd metaphor, an answer has been formulated to the first sub-question. The metaphor is already present in the Ancient Near East and develops strongly within the Old and New Testaments, with John 10:16 as the high point, for reasons previously mentioned.

The Shepherd Metaphor in The Early Church

Given the importance of the shepherd metaphor in Scripture and the fact that John 10:16 can be designated as the high point of the development of this metaphor, the question arises as to what extent early Christian authors actually gave attention to the shepherd metaphor in their works. In a brief analysis, this study shows that the Early Church had plenty of interest in the shepherd metaphor and applied it in a variety of ways. In fact, the shepherd metaphor is one of the most common and influential images in the Christian Church of the first centuries.

The application of the shepherd metaphor in the Early Church focuses particularly on God's servants and how they should relate to God's congregation, as synonymous with the flock. Examination of patristic sources reveals that this application is strongly embedded within a Christological context. In other words, Christ - as the Good Shepherd - forms the fixed benchmark in early Christian thought regarding the functioning of God's servants in the church. Christ's servants are shepherds of the flock, insofar as they are so "in Christ". The Early Church portrays Christ Himself as the great example for those who are set over the church of Christ. Jesus' love for His flock is the source and heart of the pastoral responsibility placed on the shoulders of church ministers. Linked to this is the relationship between the shepherd and the flock. Just as a shepherd and a flock are very closely connected, so too are the ministers and the congregation. The faithful ministry of the Word constitutes one of the most important tasks of nurturing the Christian congregation, but also of protecting it from the attacks of "the wolves" who seek to disperse the flock. Early Christian authors also use the shepherd metaphor in this context to underscore the uniqueness and universality of serving in the church.

The next category of uses of the shepherd metaphor is in light of the identity, development, and future of the church. As reasons for the frequent use of this symbolism, three things are specifically identified: the importance of the shepherd metaphor within the totality of Scripture, the early Christian interest in the biblical book of John in particular, and the influence of Hellenistic culture, which - as seen earlier - is also important in the spread of the shepherd metaphor in the world influenced by Greek thought. These conclusions provide an additional impetus for further research into the use of John 10:16 in the Early Church.

It is evident that patristic exegetes over the centuries used different textual variants of John 10:16. In this study, a brief analysis has been made of the development in the textual tradition and the corresponding points of interest. From this it can be concluded that although there are some textual differences in the variants, the effect of these differences is too limited to affect exegesis. There is, however, one exception. This concerns the Vulgate translation, in which 'fold' and 'flock' are both rendered with the same word: "et alias oves habeo quae non sunt ex hoc ovili et illas oportet me adducere et vocem meam audient et fiet unum ovile unus pastor." This point of interest will be included in the analysis of fragments where the Vulgate has played a role.

Analysis of the fragments

In order to answer the remaining two subquestions of this dissertation, a collection of early Christian fragments in which John 10:16 plays a role, as complete as possible, has been built. This collection has been compiled with the help of various consulted (digital) indices. The result is an overview of early Christian Joh. 10:16 fragments by patristic authors between the second and fifth centuries, concluding with Augustine. A total of 68 fragments from fourteen early Christian exegetes were examined. Where no accurate Dutch translation of the fragments was available, a new translation has been made. In this way this research offers the reader the possibility to see all of the fragments in Dutch. Besides the Dutch translation, this study also contains the fragments in their original language.

In an analysis of how the Early Church deployed the words of John 10:16, the first thing to note is that it can be categorized in several ways. Of the 38 fragments from the period of Clement of Alexandria - Leo I, there is a more elaborate exegesis in which Joh. 10:16 is provided integrally with a relatively extensive explanation twice. In ten cases Joh. 10:16 is quoted in full, while in the vast majority of the fragments only portions of the scripture are quoted. Something similar applies to the fragments from the seven works of Augustine. Tractatus 47 (PL 35, c. 1735; CCL 36, p. 407) provides an extensive exegesis of John 10:16, as part of the explanation of the Gospel of John. In Tractatus 117 (PL 35, c. 1946-1947; CCL 36, p. 654), a complete quotation of John 10:16 is again present. In the 26 remaining fragments, this Bible is only partially quoted, seventeen of them with the absence of the words "and they will hear My voice."

Perspectives

Careful analysis of the 68 fragments shows that the Early Christian use of John 10:16 provides an important window into historical developments between the second and fifth centuries AD. The Early Church made the shepherd metaphor its own and provided it with concrete applications for the Christian community of the time. This becomes particularly clear when examining Early Christian exegesis of John 10:16, which focuses on the theme of "unity" that was very important to the Early Church. The following is a representation of the distinct perspectives that the Early Church attaches to the use of John 10:16, in response to the research question of this study. The order is determined by the degree of presence.

1. Unity between Jews and Gentiles in Christ

The most common exegesis of John 10:16 in the Early Church concerns the relationship between Jews and Gentiles in Christ. Jews and Gentiles, as two distinct peoples first separated, are united by faith to serve God in the same way in one flock. Up to Augustine this application occurs

fifteen times.⁵⁹⁴ Up to eight times this application is underlined by the use of Ephesians 2: 14/15 as a parallel text.⁵⁹⁵

In the study of Augustine's use of John 10:16, it becomes apparent that the perspective on the relationship between Jews and Gentiles in Christ also dominates exegesis with the church father from Hippo. In twelve of the thirty fragments studied this subject is highlighted, namely in the *Expositio epistulae ad Galatas*, *Enarrationes in Psalmos* (78, 106 and 114), *Expositio in Romanos*, *De Consensu Evangelistarum*, *In Iohannis euangelium tractatus* (47) and in *Sermones ad Populum* (4, 60A, 88, 137 and 138). In this regard, Augustine points, on the one hand, to the obvious difference in origin between believers from Jews and Gentiles, but at the same time strongly points to the unity that arises between the two groups through their union to Christ. In Augustine's view, the unification of the two groups is an important and common theme. Using several examples, he shows that Scripture speaks much about the unification of "the church from the Jews" and "the church from the Gentiles" and that Christ's shepherding is of great importance in this (*Sermo* 4).

To further emphasize this view, Augustine -like earlier Christian exegetes- connects John 10:16 to a text from Ephesians 2 up to eight times. Often this refers to Ephesians 2:20, in which Christ is depicted as the Cornerstone that connects both "walls" together, just as the Good Shepherd makes His sheep from Jews and Gentiles into one flock.

An analysis of the presence of this perspective shows that the connection between John 10:16 and the unity between believers from Jews and Gentiles is found from the end of the 3rd century and then develops into the most dominant perspective that appears from early Christian exegesis through Augustine. This makes it clear that for the Early Church the meaning of this unity was not limited to a level of theological abstraction, but is described and applied in very concrete terms.

2. Unity with believers from the Gentile nations

Second, the early Christian authors use John 10:16 to emphasize the extension of salvation to the Gentiles. This is often done through the interpretation of the words "the other sheep," which show that God's plan of salvation extends to all the peoples of this earth.

⁵⁹⁴ Eusebius of Caesarea (*Peri Theophaneias*), Basil of Caesarea (*Homilia in Psalmos*, *Commentarius in Isaiam prophetam* (2x)), Didymus the Blind (*Commentarii in Zacchariam* (2x)) and Chrysostom (*Expositio in Psalmos*, *Homiliae in Joannem*), Cyril of Alexandria (*Glaphyra in Pentateuchum* (3x)), *Expositio in Psalmos*, the *Commentarius in Michaeam prophetam* and the *Epistulae paschales sive Homiliae paschale*, *De adoratione et cultu in spiritu et veritate*).

⁵⁹⁵ This is evident with Basil of Caesarea (*Commentarius in Isaiam prophetam*), Didymus the Blind (*Commentarii in Zacchariam*), Chrysostomus (*Homiliae in Joannem*, *Expositio in Psalmos*), Cyril of Alexandria (*Expositio in Psalmos*, *Commentarius in Michaeam prophetam*, *Epistulae paschales sive Homiliae paschale*, *De adoratione et cultu in spiritu et veritate*).

This perspective appears up ten times up to Augustine.⁵⁹⁶ John 10:16 is explicitly linked to the mission of the Christian church to care for those who do not (yet) belong to the church. Cyril of Alexandria (*Glaphyra in Pentateuchum*) contrasts Joh. 10:16 with Mat. 10:6. The latter verse emphasizes "the lost sheep of the house of Israel," as the exclusive target of Christ's message of salvation. John 10:16, on the other hand, shows for these early Christian authors the universal scope of this salvation, connected to Christ's shepherding.

In the works of Augustine, this perspective emerges in eleven fragments.⁵⁹⁷ For Augustine, John 10:16 functions as a revelation of the secret that Gentiles also share in salvation in Christ and that in this way the one flock acquires a universal character. Augustine connects John 10:16 to two other Scriptures in this context. In three instances - *Enarrationes in Psalmos* (72 and 79) and *Sermones ad Populum* 88 - an exegetical connection is made between John 10:16 and Rom. 15: 8-9. In the latter verses Paul emphasizes that God will be glorified by believers from the Jews (verse 8), but also by the Gentiles (verse 9). Augustine connects this thought to "the other sheep" that also need to be brought into Christ's fold. A second Scripture passage that in this context is linked six times as a parallel text to John 10:16 is Mat 15:24 (or: 10:6).⁵⁹⁸ In these excerpts, Augustine presents John 10:16 as an answer to the "mystery" of Christ's saying that He was sent only to the "lost sheep of the house of Israel". The connection between John 10:16 and Mat 10:6 was previously present with Cyril of Alexandria (*Glaphyra in Pentateuchum*).

With regard to the chronological development, it can be concluded that this application is not present at first, but from the 4th century onwards it emerges more and more strongly and eventually develops into the second most common perspective that the Early Church attaches to the exegesis of John 10:16.

3. Unity within the Christian church

A third perspective that the Early Church connects directly to John 10:16 is the necessity of unity within the Christian church. It occurs a total of sixteen times, often using the words "one flock and one Shepherd". Thus it becomes apparent that the Early Church connects the fundamental aspect of ecclesial unity directly to Christ's pastoral ministry and to John 10:16 in particular. In

⁵⁹⁶ Basil of Caesarea (*Homilia in Psalmos* and *Moralia*), Amphilochius of Iconia (*Contra Haereticos*), Chrysostom (*Homiliae in Joannem* (2x)), Cyril (*Commentarius in Isaiam propheta*, *Commentarium in Evangelium Joannis*, *De adoratione et cultu in spiritu et veritate* and *Contra Julianum imperatorem*) and Leo I (*Sermo LXIII*). In the case of Basil of Caesarea (*Moralia*),

⁵⁹⁷ *Enarrationes in Psalmos* (Psalm 72, 79 and 97), in *In Iohannis euangelium tractatus* (31, 47, 49 and 117) and in *Sermones ad Populum* (60A, 77, 88 and 138).

⁵⁹⁸ *Enarrationes in Psalmos* (Psalm 72, 79), *In Iohannis euangelium tractatus* (31, 49) and in *Sermones ad Populum* (60A, 77).

the fragments up to Augustine, this theme recurs up to eight times.⁵⁹⁹ In these passages it becomes clear that the Early Church considered unity within the Christian community to be of fundamental importance and links the command to unity with Christ's pastorate with the commitment of John 10:16. The importance of this is stressed by several authors and in several fragments.

Also in the works of Augustine, attention is given in several places to the need for mutual unity in light of Christ's pastorate. This perspective emerges in the letters⁶⁰⁰ and in the sermons.⁶⁰¹ In both letters and in Sermo 265, 229O, 295 and 340A, the call for unity based on John 10:16 is explicitly connected to concrete situations of schisms within the Christian Church.

With regard to the perspective on unity within the Christian church, it can be concluded that this aspect is already present at the beginning of the period under study and then is found mainly among authors in the 3rd and 4th centuries.

4. Unity through Christ as Owner

A fourth -and also pastoral- theme concerns the ownership of the flock, which is directly connected to Christ as Owner of His Church. Because Christ is Owner of His spiritual sheep and they are predestined to believe in Him, they will therefore also be added to the one flock of Christ. Origen is the first of the authors studied who, on the basis of John 10:16, connects Christ's Ownership with predestination.

Up to Augustine, this theme receives attention four times.⁶⁰² This theme is often closely associated with the words "I have other sheep" and is linked to terms such as "election" (Origen) and "inheritance" following Psalm 2 and 47 (Eusebius, Chrysostom). With Augustine, the application regarding Christ's ownership occurs three times, with a direct link to predestination. This occurs in *In Iohannis euangelium tractatus* (49), *Sermones ad Populum* (138), and *Enarrationes in Psalmos* (106).

The relatively limited presence of this perspective does not make it easy to pinpoint a clear development.

⁵⁹⁹ Clement of Alexandria (*Paedagogus*), Tertullian (*De Pudicitia*), Cyprian (*De ecclesiae catholicae unitate and Epistolae*), Athanasius of Alexandria (*Tomus ad Antiochenos*), Gregory of Nazianzus (*Orationes*), Amphilochius of Iconia (*Contra Haereticos*), and Cyril of Alexandria (*Commentarius in Zachariam prophetam*).

⁶⁰⁰ *Epistula* 93 (2x) and 108.

⁶⁰¹ *Sermones ad Populum* (138, 229O, 265, 295 and 340A).

⁶⁰² Origen (*Commentariorum in Epistolam S. Pauli ad Romanos Praefatio*), Eusebius of Caesarea (*Peri Theophaneias, Commentaria in Psalmos*), and Chrysostom (*Expositio in Psalmos*).

5. Future unity

Although this perspective is present less often than the aforementioned aspects - a total of seven times - several early Christian authors also give John 10:16 an extemporaneous relevance, which emerges in various ways:

- I. First, Joh. 10:16 receives an eschatological interpretation from Clement of Alexandria (*Paedagogus, Stromata*) and Basil of Caesarea (*Homilia in Psalmos*). With these authors, "the flock" from John 10:16 is considered a metaphor for heavenly glory and the place where Christ's flock is actually ultimately one. This connection is made once by Augustine, in *Enarrationes in Psalmos* (106). In this passage, "the flock" from John 10:16 is brought into direct connection with the house of God, of which Christ is the Cornerstone and where all the predestined will be gathered to praise God from "eternity and forever."
- II. A second type of interpretation is found in Origen, who in his *Homeliae in librum Jesu Nave* explicitly relates John 10:16 to the unity between believers under the Old and New dispensations.
- III. A further exegetical impulse also comes from Origen, namely in his treatise on Rom. 8: 19-22 from *Commentariorum in Epistolam S. Pauli ad Romanos Praefatio*. Here he links John 10:16 to the eschatological unity between heavenly and earthly creatures.
- IV. Finally, Didymus the Blind (*Commentarii in Zacchariam*) gives Joh. 10:16 a concrete meaning as a prophecy of the coming unity between the dead and the living, as the two groups that will be united by Christ the Shepherd.

With regard to the development of these applications, it can be concluded that this emphasis has a relatively limited presence with but seven examples. At the same time, it becomes clear that this interpretation is especially present in the early period of the Early Church and less frequent with later authors.

6. Unity among Christ's servants

Augustine, compared to the perspectives named by the other early Christian exegetes, in *Sermones ad Populum* 46, 229N, and 285, adds a new dimension by linking John 10:16 to the unity between the "under-shepherds" appointed to pasture God's flock on earth and to serve Christ as the heavenly Shepherd. In this way, according to Augustine, despite the many shepherds who have served on earth, one Shepherd ultimately remains: Christ. In Sermo 285, Augustine makes it clear that this view also applies to "advocates," such as martyrs, who are also "united" in Christ as the only Advocate. This emphasis is present exclusively in Augustine's works and is not found in earlier exegetes.

Development

A chronological analysis shows that in the period from the Early Church to Augustine, the sequence of the most dominant applications can be established as follows:

In the early period the focus is on the eschatological implications of the meaning of John 10:16 (especially Clement, Origen). This then shifts to a perspective emphasizing the unity of the Christian church (notably Tertullian, Cyprian, Athanasius). Then the main emphasis is placed on the significance of John 10:16 for the relationship between believers from Jews and Gentiles (notably Eusebius, Basil, Cyril). This application develops into the most common one within the whole of this study. In the latter part of the period under study, an emphasis develops on the importance of John 10:16 with regard to the extension of salvation among the nations (notably Basil, Chrysostom, Cyril).

In examining Augustine's applications of John 10:16, it becomes clear that the church father of Hippo adopts the interpretations of the earlier exegetes. Also in his exegeses, John 10:16 is most often employed in light of the relationship between Jews and Gentiles in Christ. This theme is visible in almost all the works studied: *Expositio epistulae ad Galatas*, *Enarrationes in Psalmos*, *Expositio in Romanos*, *De Consensu Evangelistarum*, *In Iohannis euangelium tractatus* and in *Sermones ad Populum*. The second major perspective concerns the emphasis on the extension of salvation among the pagan peoples, which is visible in *Enarrationes in Psalmos*, *In Iohannis euangelium tractatus* and in *Sermones ad Populum*. It is noteworthy that this emphasis emerges most dominantly in the tracts (31, 47, 49, 117), while other applications emerge in them in a limited way. The interpretation with regard to the unity within the Christian church only comes to the fore in Augustine's *Sermones ad Populum* and the *Epistulae*. In these passages the words of John 10:16 are concretely applied to current church matters, such as with regard to the Donatists (*Sermones ad Populum* 138, 295, 340A; *Epistula* 108), the Rogatists (*Epistula* 93), and Arius and Eunomius (*Sermones ad Populum* 229O). With an application of John 10:16 to the unity of the shepherds in Christ, Augustine adds a dimension relative to the earlier early Christian exegetes. This aspect is limited exclusively to the *Sermones ad Populum*.

Exegetical Consistency

Although different perspectives and developments in the interpretation of John 10:16 are discernible, it is generally true that the exegesis of this biblical text is consistent. The five perspectives that unfolded between Clement of Alexandria (125-215) and Leo I (400-461) are by and large all to be found with Augustine, who thus presents himself -as far as the exegesis and application of John 10:16 is concerned- truly as a representative of the Early Church.

There is, however, an exegetical issue this calls our attention to in this context. It concerns the meaning of "this fold". In many of the fragments studied, it is not made explicit as to what the

exact meaning that the exegete attaches to these words is. In a number of cases, however, this does emerge clearly and differences become apparent.

Basil, for example, makes a clear distinction in his works between "this fold" and the "flock of Christ". Speaking of the believers from among the Jewish people, he says, "And God, who does them good, drives them out of the Jewish court, that they may seek refuge in the court of the sheep of Christ that it may become 'one flock and one Shepherd' "(*Commentarius in Isaiam prophetam*, PG 30, c. 174). 'This fold' is thus given the meaning of the Jewish people and 'the flock' is given the meaning of the New Testament church in which believers from Jews and Gentiles are united. This exegesis corresponds to contemporary exegesis and, until Augustine, seems to be, though often implicitly, the general interpretation of the early Christian authors.

In the case of Augustine, however, another interpretation can also be observed. Primarily, "this fold" is given the meaning of "the physical descendants of Israel" (*Sermones ad Populum*, 138), or, "ancient Israel" (*Enarrationes in Psalmos*, 72). But careful analysis makes it clear that in *In Iohannis euangelium tractatus* (49), in *Sermones ad Populum* (138, 265), and *Epistula* 93, it emerges that believers from among the Gentiles will be brought to "this fold. Thus, on several occasions, "this fold" takes on the meaning of the place where Christ's flock will be united. Augustine says in *Sermo* 138 (PL 38, c. 765-766) with regard to believers from the Gentile nations, "For they are not bodily descendants of Israel. Yet they will not remain outside this sheepfold, for it is written, 'I must shepherd them also.' Then there will be one flock with one shepherd." In this quote it becomes clear that Augustine gives "this fold" a spiritual interpretation in addition to the primary meaning of Abraham's descendants, with "this fold" being synonymous with the Christian church.

The issue of the Augustinian interpretation of 'this fold' has already been named in the outline of the development of the shepherd metaphor. Exegetes have concluded that the Vulgate translation, in which both 'fold' and 'flock' are rendered with 'ovile', would have contributed to the suggestion that 'the Jewish fold' is also the place of union between Jews and Gentiles in Christ, namely the church. The fact that Augustine apparently switches easily between literal and spiritual interpretations in his exegeses may confuse the modern reader. The accusation of inconsistency, for example in response to the use of "this fold" in *Sermo* 138, is therefore understandable to some extent, especially when contemporary exegesis is considered. In Early Christian exegesis, however, an associative way of interpreting the Bible was quite common and fully accepted across the patristic spectrum.

A careful analysis of Augustine's entire body of work on John 10:16 makes it clear that the claim that Augustine would identify the New Testament church, as Christ's flock, with physical Israel, or would want to put the church in her place, by an appeal to this scripture, requires rejoinder.

Precisely in the sermon preceding Sermo 138, Augustine makes it clear with the use of John 10:16 that the believing Jews will separate from the rest of the people to be united with “the uncircumcised into one flock with one shepherd”.

“Surely the Lord came to establish the church, and to separate the Jews with right faith, right hope, and right love from the rest, as the wheat from the chaff. He wanted to make a wall of the circumcised and connect with it another wall, that of the uncircumcised. Of those two walls, which came together from different sides, He would become the cornerstone. And did not this same Lord say of these two nations that were to become one, “I have other sheep, not of this sheepfold”? He then spoke to the Jews, saying, ‘I must bring those also, then there will be one flock with one shepherd.’” (Sermo 137, PL 38, c. 757). With these words Augustine closely follows the earlier example of Basil (Commentarius in Isaiam prophetam, PG 30, c. 174).

Scholarly Relevance

An examination of the early Christian use of John 10:16 yields instructive and surprising results. This dissertation provides the reader with an opportunity to become more deeply acquainted with the Early Church in an intensive and specific way. Because this acquaintance emerges from the exegesis of John 10:16 something of the soul of the Early Church becomes visible and it is possible to see very closely the way in which the early Christian exegetes applied Holy Scripture in preaching, biblical interpretation, and pastoral care. The relevance of the related research findings to today’s scholarship can be summarized as follows.

1. *Relevance of the shepherd metaphor.*

This research began by showing the relevance of the shepherd metaphor and the way this metaphor has developed. At the same time, this study shows more. Not only did the Early Church pay explicit attention to the shepherding metaphor as such, but it recognized the special significance of John 10:16 as a high point in the development of the shepherding metaphor and used precisely this text as Scriptural underpinning when discussing the major theological themes of the time. The pastoral metaphor in a general sense and Christ’s pastoralism in particular is provided by means of John 10:16 with concrete applications in the field of ecclesiology, missiology, dogmatics, and eschatology.

2. *John 10:16 as a core text in the Early Church*

This study also shows that John 10:16 functioned as a core text for the Early Church. At least three reasons can be given in support of this claim. First, the relevance of John 10:16 is underscored by the number of quotations of it present in the works of early Christian authors. In this dissertation, 68 fragments have been analyzed, coming from fourteen representatives of both the Eastern and Western churches from the 2nd to the 5th centuries. This frequent representation by leading early Christian exegetes emphasizes the importance that the Early Church attributed to John 10:16.

Second, the relevance of John 10:16 emerges in the exegetical perspectives that it illuminates in response to this biblical text. In unfolding these perspectives, all of which can be traced back to the main theme of “unity,” the Early Church builds, as it were, on the development of the pastoral metaphor as present in Scripture and applies Christ’s pastoral action in response to John 10:16 to important themes facing the early Christian church.

- a. First, the ecclesiological relevance of John 10:16 becomes clear when this scripture is given a crucial role in the scriptural interpretation of the relationship between believers from Jews and Gentiles, who are one in the Shepherd Christ. In line with this, the words of John 10:16 are emphatically used to emphasize the great importance of church unity. In the midst of a growing Christian community that is becoming increasingly multiethnic and multicultural, striving for dogmatic purity and fighting heresies, early Christian exegesis points to John 10:16 and thus points to the ecclesiological importance of this text. After all, the unity of Christ’s flock should be visible in the Christian church here on earth. This ecclesiological relevance is also evident in Augustine’s exegesis which employs this scripture to emphasize the unity between servants in Christ.
- b. The interpretation of this verse also constitutes an important early Christian window into the mystery that Christ also possesses sheep from the Gentiles who will also hear His voice and be led into the same fold. By doing so, the Early Church emphasizes the missiological relevance of the shepherd metaphor and of John 10:16 in particular.
- c. Third, with the perspective of Christ’s ownership on the basis of John 10:16, the Early Church makes a direct connection between the shepherd metaphor and the dogmatic theme of predestination. The notion of Christ’s ownership of His sheep plays an important role here.
- d. Fourth, the Early Church connects John 10:16 to extemporaneous themes in several ways that underscore the eschatological relevance of this text in the Early Church. The Early Church shows that Christ’s pastorship is not limited to the earthly, but has just as much implication with regard to the future.

The aforementioned ecclesiological, missiological, dogmatic, and eschatological relevance of John 10:16, and the way in which this text is connected by the Early Church to the previously mentioned important early Christian themes, makes it clear that John 10:16 was of great significance in the early church.

Thirdly, the importance and especially the prominence of John 10:16 is revealed in the partial citation of this biblical text. Of the 68 quotations examined, there are 54 instances of partial quotation. In the case of Augustine, even in 26 of the thirty quotations analyzed, there is no complete quotation. In 17 cases, there seems to be some exegesis, when for no apparent reason the words “and they will hear My voice” are missing. In addition, the (partial) quotation of John

10:16 is done in the great majority of cases without any form of introduction or further explanation of the text. These discoveries make it plausible that John 10:16 was assumed to be known by early Christian authors. Indeed, such familiarity is an important condition for not introducing or specifically interpreting the text and allows for partial quotation of the text without detracting from its intended meaning. In a sense, the quoting of John 10:16 tends to sound like a refrain, assuming familiarity with the text among hearers and readers by the early Christian authors.

3. Exegetical Development

The exegetical development of John 10:16 uncovered through this study provides a special window into developments in the Early Church. From an initial dominance of eschatological implications, the exegetical perspective shifts to unity within the Christian congregation and the relationship between believers from Jews and Gentiles, to end in the 5th century with the importance of John 10:16 in light of the expansion of salvation among nations. Augustine emerges in this study as a representative of the early Christian period by having the previously present perspectives all return in his exegesis, with the addition of a view that focuses on the unity of church servants in Christ. In a general sense, the exegetical development demonstrated reflects the whole of the development of the Early Church. Broadly speaking, the focus seems to broaden from local issues (unity within the Christian congregation, relationship between believers from Jews and Gentiles) to a universal perspective emphasizing the extension of salvation to the Gentiles.

Further Research

Every study raises follow-up questions. This research has provided insight into the major themes to which John 10:16 is associated in the Early Church. These themes are highlighted and offered from the exegesis of John 10:16. Further patristic examination of the perspectives identified in this study could compare the exegetical functioning of Jn 10:16 with the role of other Scriptures that relate to these themes. In this way, Scripture is zoomed in again from the thematic perspective and the specific role of John 10:16 in relation to other Scriptures becomes apparent. For this purpose, in a more global study, the same temporal delineation as in this study could be used; a more specific delineation at the level of one or more exegetes, for example, might provide an even more detailed picture.

Because of the limited scope of this study, the examination of the fragments has been provided with both content and textual interpretation. A comprehensive contextual interpretation has been deliberately omitted. However, the results presented in this dissertation call for careful follow-up research that further examines the context of the John 10:16 fragments. This should include not only a careful examination of the origins and functioning of the source document, but also attention to the historical context of the fragment. In this way the early Christian function of John 10:16 can be illuminated from different perspectives so that the special role of this text in the Early Church can be better understood.

In light of the early Christian use of John 10:16, further research into how the Early Church applied other supporting biblical texts within the development of the shepherd metaphor could be relevant. In this way, insight can be gained into what the precise exegetical function of John 10:16 was in relation to other biblical texts in the Early Church and the extent to which the perspectives that become visible in the deployment of John 10:16 correspond to the perspectives that are illuminated in the exegesis of other texts.

A fourth suggestion concerns follow-up research on the broader use of Scripture in the Early Church. As has been shown, John 10:16 is often rendered in a fragmentary way, suggesting by the manner of its citation that this text was assumed to be known. Is something similar apparent with other passages, and to what extent does the use of John 10:16 deviate from this?

Topical relevance

In the first place, this dissertation proves the value of a study in which the exegesis of a portion of Scripture is the starting point and the researcher looks over the shoulder of the early Christian exegetes, as it were, at the way John 10:16 is interpreted and applied. In this way, the object of study - the Early Church - itself gets to speak and has the opportunity to introduce itself to the 21st-century reader. The researcher, on the other hand, connects the Scriptural interpretation to the important themes that have emerged through earlier patristic research. Whereas many patristic studies begin with themes and eventually end up with exegesis, this more original method can provide new perspectives that can contribute to a better understanding of the Early Church.

Second, this research shows that with the help of the right methodology, a careful analysis of the collected fragments can be made, revealing developments in the use of a passage. It goes without saying that this research design does not only lend itself to John 10:16, but is much more widely applicable. Here patristic theology can make gains in making the exegetical development of other passages insightful and accessible.

A third way in which this research is relevant to today's theological world concerns the connection between the development of the shepherd metaphor up to and including the New Testament, and the way in which the Early Church deals with it (relatively) a short time later and applies it concretely to the major themes of the time. The research results make clear that the importance of the shepherd metaphor, and of John 10:16 in particular, is also made visible by the Early Church. This not only underscores the relevance of the shepherd metaphor to the church today, but also provides opportunities for studies of other themes or metaphors that develop throughout the Old and New Testaments and are applied by the Early Church.

The relevance of this dissertation to the Dutch church community, in the author's opinion, lies most in the interaction between Scripture and practice. In this study, it becomes clear that John

10:16 is employed by the Early Christian authors in connection with highly relevant but equally complex issues of the church at that time. In doing so, the Early Church demonstrates the ways in which the shepherd metaphor functions. This presents the church of today with the question of what the shepherd metaphor has to say in a general sense, and of Christ's shepherdship in particular. Also, in the church today, the theme of unity occupies an important place. The Early Church, as made evident in this dissertation, shows us something of the way she dealt with it and through which applications the pastoral metaphor proved relevant to her. Following the example of early Christian exegetes, renewed attention for the pastoral metaphor can lead to a better understanding of the self-consciousness of the church, in the ecclesiological, missiological, dogmatic and eschatological fields.

In doing so, time and again the fragments use Bible quotations as foundations and underlining for all kinds of positions and opinions. This not only gives insight into the nature of the issues of the Early Church, but above all it shows something of the authority and value that the Early Church attached to John 10:16. It presents the church community of today with the question of how it deals with its issues and what role Scripture has in grounding and accentuating them in exegesis, preaching, and pastoral care.

11

Abstract

11 Abstract

Dit proefschrift onderzoekt welke betekenis de Vroege Kerk aan Joh. 10:16 heeft gegeven. In het eerste gedeelte wordt aangegeven waarom juist deze Bijbeltekst als uitgangspunt voor dit onderzoek functioneert. Moderne exegeten wijzen Joh. 10 aan als de climax van de bekende herdermetafoor, die zich van Genesis tot Openbaring ontwikkelt en een hoogtepunt vindt in Christus' woorden uit vers 16: *"Ik heb nog andere schapen, die van dezen stal niet zijn; deze moet Ik ook toebrengen; en zij zullen Mijn stem horen; en het zal worden een kudde, en een Herder."*

Omdat de metafoor van de herder en zijn kudde binnen de Vroege Kerk geldt als één van de meest gebruikte, richt de spits van dit onderzoek zich op de vraag welke betekenis de Vroege Kerk aan Joh. 10:16 geeft. In dit proefschrift zijn 68 fragmenten onderzocht, van veertien verschillende auteurs, in een afgebakende periode van Clemens van Alexandrië tot en met Augustinus. De fragmenten - die afkomstig zijn uit exegese, prediking en pastoraat - maken zichtbaar op welke manier de Vroege Kerk Joh. 10:16 heeft ingezet. De geanalyseerde teksten worden in dit proefschrift in zowel de brontaal als in de Nederlandse taal gepresenteerd.

Na zorgvuldige analyse kan worden geconcludeerd dat de Vroege Kerk de woorden van Joh. 10:16 hoofdzakelijk verbindt aan zes theologische perspectieven, die op hun beurt allemaal verbonden zijn aan het hoofdthema 'eenheid'. Het betreft hier de verhouding tussen Joden en heidenen in Christus, de uitbreiding van het heil onder de heidenvolken, de eenheid binnen de christelijke kerk, Christus als Eigenaar van de kudde, de eschatologische verwachting en de eenheid tussen Christus' dienaren. De actualiteit en de relevantie van deze thema's in de Vroege Kerk, die helder is aangetoond door eerder patristisch onderzoek, benadrukt de bijzondere positie die Joh. 10:16 in de vroegchristelijke kerk innam.

De originaliteit en het innovatieve karakter van dit proefschrift komt naar voren doordat, in tegenstelling tot veel ander patristisch onderzoek, in dit geval de exegese van een Schriftwoord de lens vormt waardoor de Vroege Kerk wordt bestudeerd. Deze werkwijze levert interessante perspectieven op. Allereerst biedt deze methode een helder beeld van de manier waarop de Vroege Kerk omgaat met de Heilige Schrift in zowel exegese, prediking als pastoraat. In de tweede plaats kijkt de lezer als het ware over de schouder van de vroegchristelijke auteurs mee en ziet hoe de Vroege Kerk zélf schrijft over haar identiteit, ontwikkeling en toekomst aan de hand van Joh. 10:16. In de derde plaats bevestigt dit onderzoek niet alleen de actualiteit en relevantie van bepaalde theologische thema's, maar laat het ook zien welke functie Joh. 10:16 vervult in de duiding van deze thema's en waarom deze woorden van Christus dus ook in de eerste vijf eeuwen van bijzondere betekenis waren.

De opzet, inhoud en conclusie van dit proefschrift levert een bijdrage aan de verdere herontdekking van de erfenis van de Vroege Kerk. Tegelijkertijd functioneert zij als spiegel voor de kerk van vandaag: wat zijn de overeenkomsten en verschillen tussen de belangrijkste thema's van de kerk van toen, vergeleken met nu? Op welke manier speelt de Schrift daarbij een rol? En welke betekenis heeft de herdermetafoor in het algemeen en hebben de woorden van Joh. 10:16 in het bijzonder voor ons vandaag? De Vroege Kerk laat ons zien hoe waardevol de bezinning op de identiteit, vorming en toekomst van de kerk is en welke rol Joh. 10:16 hierbij kan spelen. Ze daagt ons uit om haar na te volgen, de waarde van Joh. 10:16 voor de kerk van de 21ste eeuw verder te ontdekken en onze winst te doen met de handreikingen die vanuit de Vroege Kerk middels dit proefschrift tot ons komen.

12

Overzicht primaire
bronnen

12 Overzicht primaire bronnen

- Clemens van Alexandrië
Paedagogus
Stromata
- Tertullianus
De Pudicitia
- Origenes
Homeliae in librum Jesu Nave
Commentariorum in Epistolam S. Pauli ad Romanos Praefatio.
- Cyprianus
De ecclesiae catholicae unitate
Cyprianus Carthaginensis – Epistolae
- Eusebius van Caesarea
Peri theophaneias
Commentaria in Psalmos
- Athanasius van Alexandrië
Tomus ad Antiochenos
- Didymus de Blinde
Commentarii in Zacchariam
- Gregorius van Nazianze
Orationes
- Basilius van Caesarea
Homilia in Psalmos
De Moralia
Commentarius in Isaiam prophetam
- Amphilochius van Iconië
Contra Haereticos
- Chrysostomus
Homiliae in Joannem
Expositio in Psalmos
- Cyrillus van Alexandrië
Glaphyra in Pentateuchum
Expositio in Psalmos
Commentarius in Isaiam prophetam
Commentarius in Michaeam prophetam
Commentarium in Evangelium Joannis
Epistulae paschales sive Homiliae paschales
De Adoratione et cultu in spiritu et veritate
Contra Julianum imperatorem
- Paus Leo I
Sermones
- Augustinus
Expositio epistulae ad Galatas
Enarrationes in Psalmos
Expositio in Romanos
De consensu evangelistarum
Epistulae
In Iohannis euangelium tractatus
Sermones ad populum

13

Overzicht secundaire
bronnen

13 Overzicht secundaire bronnen

- Adna, J. (2000). *The mission of the early church to jews and gentiles*. Tübingen: Mohr Siebeck.
- Allenbach, J. (1975). *Biblia patristica : index des citations et allusions bibliques dans la littérature patristique*. Parijs: Editions du Centre national de la recherche scientifique.
- Ames, C. (2007). Roman Religion in the Vision of Tertullian. In J. Rüpke, *A Companion to Roman Religion* (pp. 457–471). Oxford: Blackwell.
- Armitage, J. (1997). *The economy of Mercy: the liturgical Preaching of st. Leo the Great*. Durham: University of Durham.
- Arnold, D. (1991). *The Early Episcopal Career of Athanasius of Alexandria*. Notre Dame, Indiana: University of Notre Dame Press.
- Ashwin-Siejkowski, P. (2015). Clement of Alexandria. In K. Parry, *Wiley Blackwell Companion to Patristics* (pp. p.84-97). Chichester, West Sussex: Wiley Blackwell.
- Attridge, H. (1992). *Eusebius, Christianity and Judaism*. Detroit MI: Wayne State University Press.
- Attwater, D. (1960). *St. John Chrysostom: Pastor and Preacher*. Londen: Catholic Book Club.
- Aubert, B. (2009). *The Shepherd-Flock Motif in the Miletus Discourse (Acts 20:17-38) Against its Historical Background*. New York: Peter Lang.
- Babcock, W. S. (1979). Augustine's Interpretation of Romans. *Augustinian Studies Vol. 10*, 55-74.
- Barclift, P. L. (1993 Vol. 62). Predestination and Divine Foreknowledge in the Sermons of Pope Leo the Great. *Church History*, 5-21.
- Barnes, T. (1981). *Constantine and Eusebius*. Londen: Harvard University Press.
- Barnes, T. (1985). *Tertullian: A Historical and Literary Study*. Oxford: Clarendon Press.
- Barnes, T. (1993). *Athanasius and Constantius: Theology and Politics in the Constantinian Empire*. Cambridge MA: Harvard University Press.
- Barnes, T. (2001). *Athanasius and Constantine: Theology and Politics in the Constantinian Empire*. Cambridge: Harvard University Press.
- Barrett, C. (1947). The Old Testament in the Fourth Gospel. *The Journal of Theological Studies*, 155–169.
- Barrett, C. (1978). *The Gospel according to St. John*. Westminster: John Knox Press.
- Baur, C. (1959). *John Chrysostom and his time*. Westminster: Newman Press.
- Bavel, T. v. (1986). Leven van Augustinus door Possidius. In T. v. Bavel, *Veel te laat heb ik jou lief gekregen, leven en werk van Augustinus van Hippo* (pp. 19-106). Heverlee: Augustijns Historisch Instituut.
- Baxter, W. (2009). From Ruler to Teacher: The extending of the Shepherd Metaphor in Early Jewish and Christian Writings. In C. A. Evans, *Early Christian Literature and Intertextuality*. Londen: T&T Clark.
- Bayliss, G. D. (2015). *The Vision of Didymus the Blind: A Fourth-century Virtue-origenism*. Oxford: Oxford University Press.
- Beasley-Murray, G. R. (1987). *Word Biblical Commentary, Vol. 36, John*. Waco TX: Word Books.
- Becker, J. (1993). *Das Evangelium nach Johannes. I. Kapitel 1–10. II. Kapitel 11–21*. Würzburg: Gütersloh.
- Beeley, C. A. (2008). *Gregory of Nazianus on the Trinity and the Knowledge of God: In Your Light We Shall See Light*. Oxford: Oxford University Press.
- Beeley, C. A. (2009). Cyril of Alexandria and Gregory Nazianzen. *Journal of Early Christian Studies*, 381-419.
- Behr, J. (2019). *John the Theologian and his Paschal Gospel: A Prologue to Theology*. Oxford: Oup Oxford.
- Belle, G. V. (1998). *Johannine Bibliography 1966-1985. A Cumulative Bibliography on the Fourth Gospel*. Brussel: Leuven University Press.
- Benedictus. (2007). Origen of Alexandria: Life and Work. *Libreria Editrice Vaticana*, 24–27.
- Benson, E. (2001). *Cyprian: His Life, His Times, His Work*. Boston: Adamant Media Corporation.
- Berrouard, M. (1990). Deux peuples, un seul troupeau, un unique Pasteur: Ecclésiologie de saint Augustin et citations de Jean 10:16. In J. Schnaubelt, *Augustine: Second Founder of the Faith*. New York: Cellaetanea Augustiana.
- Beskow, P. (1962). *Rex Gloriam: The Kingship of Christ in the Early Church*. Ann Arbor, MI: University of Michigan Press.
- Beutler, J. (1991). *The Shepherd Discourse of John 10 and Its Context*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Blaise, A. (z.j.). *Dictionnaire Latin-Francais des Auteurs Chretiens*. Parijs: Centre National de la Recherche Scientifique.
- Blowers, P., & Martens, P. (2019). *The Oxford Handbook of Early Christian Biblical Interpretation*. Oxford: Oxford University Press.
- Bosetti, E. (1993). *Shepherd of the People. Pastoral Symbolism in the Old Testament*. Kildare Ireland: St. Paul.
- Bouma, C. (1974). *Het evangelie naar Johannes I*. Kampen: Kok.
- Bouma, C. (1974). *Het evangelie naar Johannes II*. Kampen: Kok.
- Bouter, P. (2010). *Athanasius*. Kampen: Kok.
- Boyles, N. (2012). *Closing in on close reading*. Dillon Beach: Foundation for Critical Thinking Press.
- Braun, F. (1959). *Jean le theologien et son evangile dans l'Eglise ancienne*. Parijs: J. Gabalda.
- Brent, A. (2010). *Cyprian and Roman Carthage*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Brown, P. (1967). *Augustine of Hippo. A Biography*. Londen: University of California.
- Brown, R. E. (1978). Other Sheep Not of This Fold: The Johannine Perspective on Christian Diversity in the Late First Century. *Journal of Biblical Literature*, 5-22.
- Brown, R. E. (1979). *Community of the Beloved Disciple*. New York: Paulist Press.
- Bruce, F. (1953). *The Spreading Flame*. Grand Rapids: Eerdmans.
- Bruce, F. (1968). *The New Testament Development of Old Testament Themes*. Grand Rapids: Eerdmans.
- Bruggen, J. v. (1990). *Matteüs. Het evangelie voor Israël*. Kampen: Kok.
- Bryce, T. (2002). *Life and Society in the Hittite World*. Oxford: Oxford University Press.
- Bultmann, R. (1941, 1986). *Das Evangelium des Johannes, KEK 2*. Göttingen: Göttingen.
- Burns, J. P. (1979). The Interpretation of Romans in the Pelagian Controversy. *Augustinian Studies Vol. 10*, 43-54.
- Burns, J. P. (2002). *Cyprian the Bishop*. Londen: Routledge.
- Busse, U. (1991). Offene Fragen zu Joh 10. In J. Beutler, *Shepherd Discourse* (pp. 6-17). Cambridge: Cambridge University Press.
- Byassee, J. (2007). *Praise Seeking Understanding: Reading the Psalms with Augustine*. Grand Rapids MI: Eerdmans.
- Cachia, N. (1997). *The Image of the Good Shepherd as a Source for the Spirituality of the Ministerial Priesthood*. Rome: Editrice Pontificia Universita Gregoriana.
- Cameron, A. (1999). *Eusebius' Life of Constantine. Introduction, translation and commentary*. Oxford: Oxford University Press.
- Cameron, M. (2015). *Essential Expositions of the Psalms: (Classroom Resource Edition) (The Works of Saint Augustine: A Translation for the 21st Century)*. Hyde Park, NY: New City Press.
- Cameron, M. (2017). Augustine and John's Gospel from Conversion to Confession. *Augustinian Studies* 48, 263-278.
- Cancik, H. (1997). *Der Neue Pauly - Enzyklopädie der Antike*. Stuttgart: J. B. Metzler.
- Carlson, S. C. (Volume 47 , Issue 1 , January 2001). Clement of Alexandria on the 'Order' of the Gospels. *New Testament Studies*, 118 - 125.
- Carson, D. (1988). John and the Johannine Epistles. In D. Carson, *It is written: Scripture citing Scripture* (pp. 245-264). Cambridge: Cambridge University Press.
- Carson, D. (1991). *The Gospel According to John*. Grand Rapids: Eerdmans.
- Chadwick, H. (1984). *Early Christian Thought and the Classical Tradition*. Oxford: Oxford University Press.
- Clark, M. T. (1996). St. Augustine's Use of the Psalms. *The Way - 87*, 91-101.
- Clarke, W. K. (2013). *St Basil the Great: A Study in Monasticism*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Collins, C. (1996). *Authority Figures: Metaphors of Mastery from the Ilead to the Apocalyps*. Lanham ML: Rowman and Littlefield Publishers.
- Cross, F. L. (2009). *Didymus the Blind, Oxford Dictionary of the Christian Church*. Oxford: Oxford University Press.
- Crouzel, H. (1989). *Origen*. Edinborough: T&T Clark.
- Daley, B. (1992). The Hope of the Early Church: a Handbook of Patristic Eschatology. In C. E. Hill, *Regnum Caelorum: Patterns of Future Hope in Early Christianity*. Oxford: Oxford Early Christian Studies.
- Daley, B. (2008). Christ and Christologies. In S. Harvey, *The Oxford Handbook of Early Christian Studies*. Oxford: Oxford University Press.

- Datema, C. (1978). *Amphilochii Iconiensis*. Leuven: Leuven University Press.
- Davis, J. (1979). *The Perfect Shepherd; Studies in the 23rd Psalm*. Grand Rapids, MI: Baker Book House.
- Dodd, C. (1953). *According to the Scriptures*. Londen: Nisbet & Co., LTD.
- Dodd, C. (1953). *The Interpretation of the Fourth Gospel*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Döllner, J. (1921). Das Gleichnis vom guten Hirten. *ThPQ*, 265-266.
- Drobner, H. (2008). Christian Philosophy. In S. Harvey, *The Oxford Handbook of Early Christian Studies*. Oxford: Oxford University Press.
- Druzhinina, O. (2016). *The Ecclesiology of St. Basil the Great: A Trinitarian Approach to the Life of the Church*. Eugene OR: Pickwick Publications.
- Dumitrașcu, N. (2018). *Basil the Great: Faith, Mission and Diplomacy in the Shaping of Christian Doctrine*. Oxfordshire: Taylor & Francis Group.
- Dunkle, B. (2013). Humility, Prophecy, and Augustine's Harmony of the Gospels. *Augustinian Studies Volume 44*, 207-225.
- Dunn, G. (2004). *Tertullian*. Londen: Routledge.
- Dupont, A. (2012). *Gratia in Augustine's Sermones ad Populum during the Pelagian Controversy*. Leiden: Brill.
- Dupont, A. (2015). *The Uniquely African Controversy. Studies on Donatist Christianity*. Leuven: Peeters.
- Elder, P. (2006). The thinker's guide to how to read a paragraph: the art of close reading. *Foundation Critical Thinking*, Vol. 525.
- Endedijk, H. (2010). *Bijbelse Encyclopedie*. Kampen: Kok.
- Ernest, J. D. (2004). *The Bible in Athanasius of Alexandria*. Leiden: Brill.
- Evans, C. A. (1987). Obduracy and the Lord's Servant: Some Observations on the Use of the Old Testament in the Fourth Gospel. In C. A. Evans, *Early Jewish and Christian Exegesis: Studies in Memory of William Hugh Brownlee* (pp. 221-236). Atlanta: Scholars Press.
- Fahey, M. A. (1971). *Cyprian and the Bible: a study in third-century exegesis*. Tübingen: Mohr Siebeck.
- Fahlbusch, E. (2005). *Encyclopedia of Christianity*. Grand Rapids: William B. Eerdmans Publishing Company.
- Fahner, C. (2000). *Eusebius' Kerkgeschiedenis*. Zoetermeer: Boekencentrum.
- Falconer, R. (2009). *The Unity and Argument of John 10: An Analysis of Discourse Features*. Port Elizabeth: South African Theological Seminary.
- Farag, L. M. (2014). *St. Cyril of Alexandria, A New Testament Exegete. His Commentary on the Gospel of John*. Piscataway, NJ: Georgias Press.
- Ferguson, J. (1974). *Clement of Alexandria*. New York: Twayne Publishers.
- Fitzmyer, J. A. (2007). *The Gospel according to Luke*. New Haven, Connecticut: Yale University Press.
- Florovsky, G. (2011). *The Eastern Fathers of the Fourth Century*. n.a.: Catoctin Creek Consulting LLC.
- France, R. (1971). *Jesus and the Old Testament; His application of Old Testament Passages to Himself and His Mission*. Londen: Tyndale.
- Freed, E. (1965). *Old Testament Quotations in the Gospel of John*. Leiden: Brill.
- Frend, W. (1952). *The Donatist Church. A Movement of Protest in Roman North Africa*. Oxford: Oxford University Press.
- Frend, W. (1993). The Missions of the Early Church 180-700 A.D. In E. Ferguson, *Missions and Regional Characteristics of the Early Church*. New York: Garland Publishing.
- Frye, H. N. (1957). *Anatomy of criticism: four essays*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Gaddis, M. (2015). *There Is No Crime for Those Who Have Christ: Religious Violence in the Christian Roman Empire*. Berkeley, CA: University of California Press.
- Geest, P. v. (2016). *Studying the Mystagogy of the Church Fathers. An Introduction*. Leuven: Peeters.
- Geest, P. v. (2021). 'We shepherd you, we are shepherded with you'. St. Augustine about the motives of a Good Shepherd. In De Blaauw (eds), *The Recruiting Power of Christianity. The Rise of a Religion in the Material Culture of Fourth-Century Rome and its Echo in History* (pp. 95-119). Rome: Edizioni Quasar.
- Gehlen-Springorum, J. (2007). *De weg komt naar u toe: Preken over teksten uit het Johannesevangelie [Sermones de scripturis 117-147A + 368]*. Budel: Damon.
- Glasson, T. (1963). *Moses in the Fourth Gospel*. Londen: SCM.
- Goebel, S. D. (1910). *Die Reden unseres Herrn nach Johannes im Grundtext ausgelegt*. Gütersloh: Bertelsmann.
- González, J. L. (2010). *The Early Church to the Dawn of the Reformation*. New York: Harper Collins.
- Gorman, M. (2009). Rewriting Augustine: Alcuin's Commentary on the Gospel of John. *Revue bénédictine* 119, 36-85.
- Grant, R. M. (1980). *Eusebius as Church Historian*. Oxford: Clarendon Press.
- Grässer, (n.d.). *Der Alte Bund im Neuen*.
- Graves, M. (2017). *Biblical Interpretation in the Early Church*. Minneapolis, MN: Fortress Press.
- Greer, R. (1999). The Good Shepherd: Canonical Interpretations in the Early Church. In C. Seitz, *Theological Exegesis, Essays in Honor of Brevard S. Childs*. Grand Rapids: Eerdmans.
- Greijdanus, S. (1974). *Het Evangelie naar Lucas*. Kampen: Kok.
- Gressmann, H. (1904). *Eusebius Werke*. Leipzig: J.C. Hinrichs.
- Grillmeier, A. (1988). *Christ in Christian Tradition: From the Apostolic Age to Chalcedon (451)*. Westminster: John Knox Press.
- Gruen, E. S. (1984). *The Hellenistic World and the Coming of Rome*. Londen: University of California Press.
- Guilding, A. (1960). *The Fourth Gospel and Jewish Worship*. Oxford: Oxford.
- Hagner, D. A. (1995). *Word Biblical Commentary, Vol. 33b: Matthew 14-28*. Nashville TN: Thomas Nelson Inc.
- Hahn, F. (1965). *Mission in the New Testament*. Londen: SCM.
- Hahn, F. (1979). Die Hirtenrede in Joh 10. *Theologia Crucis*, 185-200.
- Hallo, W. (1997). *The Context of Scripture. Canonical Compositions from the Biblical World*. Leiden: Brill.
- Hamp, V. (1949). *Das Hirtenmotiv im Alten Testament*. Munich: Festschrift Kardinal Faulhaber.
- Hanrahan, J. (1979). *St. Basil the Great; A Life with Excerpts from His Works*. Toronto: Basilian Press.
- Hecke, P. V. (2000). *Koppig als een koe is Israël, en zou JHWH het moeten weiden als een schaap in het open veld?*. Leuven: Leuven University Press.
- Heimlich, E. (2007). *Divination by "The Ten Commandments": Its Rhetorics and their Genealogies*. Kansas: University of Kansas.
- Heine, R. E. (2010). *Origen: Scholarship in the Service of the Church*. Oxford: Oxford University Press.
- Hendriksen, W. (1959). *The New Testament Commentary: John*. Londen: Banner of Truth Trust.
- Hengel, M. (1990). The Old Testament in the Fourth Gospel. *HBT*, 19-41.
- Hertogh, T. (2011). *Vier evangelisten, één evangelie - De consensu euangelistarum*. Budel: Damon.
- Hicks, J. D. (2015). *Trinity, Economy, and Scripture: Recovering Didymus the Blind*. University Park PA: Eisenbrauns.
- Hildebrand, S. M. (2014). *Basil of Caesarea*. Grand Rapids: Baker Academic.
- Hill, C. (2006). *The Johannine Corpus in the Early Church*. Oxford: Oxford University Press.
- Hill, C. E. (1992). The Hope of the Early Church: a Handbook of Patristic Eschatology. In B. Daley, *Future hope in Early Christianity*. Oxford: Oxford University Press.
- Hinson, G. E. (1981). *The Evangelization of the Roman Empire*. Macon GA: Mercer University Press.
- Hofius, O. (1967). Die Sammlung der Heiden zur Herde Israels. *ZNW*, 289-291.
- Houghton, H. (2008). *Augustine's Text of John*. Oxford: Oxford University Press.
- Houwelingen, P. (1991). *I Petrus. Rondzendbrief uit Babylon*. Kampen: Kok.
- Hunt, E. (1957). *St. Leo the Great: Letters*. Washington: Catholic University of America Press.
- Hurtado, L. W. (2016). *Destroyer of the gods. Early Christian distinctiveness in the Roman World*. Waco, Texas: Baylor University Press.
- J.P Migne, A. H. (1958). *Patrologiae cursus completus. Series Latina. Supplementum*. Parijs: Garnier Frères.
- Jalland, T. (1941). *The Life and Times of St. Leo the Great*. Londen: SPCK/Sheldon Press.
- Jeremias, J. (1965). *Jesus' Promise to the Nations*. Londen: SCM.
- Jeremias, J. (1977). Poimen. In G. Kittel, *Theological Dictionary of the New Testament* (pp. 485-502). Grand Rapids: Eerdmans.
- Jeremias, J. (2003). *The Parables of Jesus*. Londen: SCM Press.

- Kannengiesser, C. (1988). *Origen of Alexandria: His World and His Legacy*. Notre Dame, Indiana: Univeristy of Notre Dame Press.
- Keener, C. (2003). *The Gospel of John: A Commentary*. Peabody, MA: Hendrickson Pub.
- Kelly, J. N. (1995). *Golden Mouth: The Story of John Chrysostom-Ascetic, Preacher, Bishop*. Ithaca, NY: Cornell University Press.
- Kempf, T. K. (1942). *Christus der Hirt: Ursprung und Deutung einer altchristlichen Symbolgestalt*. Rome: Officium Libri Catholici.
- Kermode, F. (1983). *The Classic: Literary Images of Permanence and Change*. Cambridge MA: Harvard Univeristy Press.
- Kiefer, O. (1967). *Die Hirtenrede: Analyse und Deutung von Johannes 10, 1-18*. Stuttgart: Katholisches Bibelwerk.
- Koch, H. (1926). *Cyprianische Untersuchungen*. Bonn: Marcus & Weber.
- Kofsky, A. (2002). *Eusebius of Caesarea against Paganism*. Leiden: Brill.
- Köstenberger, A. (1995). The Challenge of a Systematized Biblical Theology of Mission: Missiological Insights from the Gospel of John. *Missiology - Volume 23 - Issue 4*, 445-464.
- Köstenberger, A. (1998). *The Missions of Jesus and the Disciples According to the Fourth Gospel*. Grand Rapids: Eerdmans.
- Köstenberger, A. (2001). Salvation to the Ends of the Earth: A Biblical Theology of Mission. *New Studies in Biblical Theology*.
- Köstenberger, A. (2002). Jesus the Good Shepherd who will also bring other sheep (John 10:16): the Old Testament background of a familiar Metaphor. *Bulletin for Biblical Research*, 67-96.
- Kroneman, D. (2004). *The Lord is My Shepherd. An exploration into the theory and practice of translation biblical metaphor*. Amsterdam: Vrije Universiteit Amsterdam.
- Kruse, C. (2004). *The Gospel according to John: An Introduction and Commentary*. Grand Rapids, MI: Tyndale.
- Kuhl, J. (1967). *Die Sendung Jesu und der Krich nach dem Johannes-Evangelium*. Steyler: St. Augustin.
- Kysar, R. (2001). As You sent Me - Identity and Mission in the Fourth Gospel. *Word and World - Volume XXI - Number 4*, 370-376.
- L'Aveugle, D. (1962). *Sur Zacharie Livres IV-V*. Parijs: CERN.
- Lamb, W. (2018). Johannine Commentaries in the Early Church. In J. Lieu, *The Oxford Handbook of Johannine Studies*. Oxford: Oxford University Press.
- Lampe, G. (1961). *A Patristic Greek Lexicon*. Oxford: Clarendon Press.
- Landes, P. (1982). *Augustine on Romans: Propositions from the Epistle to the Romans, Unfinished Commentary on the Epistle to the Romans*. Chico, CA: Scholars Press.
- Layton, R. (2004). *Didymus the blind and his circle in late-antique Alexandria*. Champaign, IL: University of Illinois Press.
- Legrand, L. (1992). The Good Shepherd in the Gospel of Mark. *Indian Theological Studies - Issue 29*, 234-255.
- Levering, M. (2007). Augustine and Aquinas on the Good Shepherd: The Value of an Exegetical Tradition. In M. Dauphinais, *Aquinas the Augustinian* (pp. 205-242). Washington D.C.: Catholic University of America Press.
- Lietzmann, H. (1993). *A History of the Early Church - Vol. 2*. Cambridge: James Clarke Lutterworth.
- Lincoln, A. (2005). *The Gospel according to St John: Black's New Testament Commentaries*. New York: Continuum.
- Lindars, B. (1972). *The Gospel of John (New Century Bible Commentary)*. Londen: Eerdmans.
- Louth, A. (2004). Eusebius and the birth of church history. In F. Young, *The Cambridge History of Early Christian Literature*. Cambridge: Cambrigde Univeristy Press.
- Markus, R. A. (1999). Life of Augustine. In A. D. Fitzgerald, *Augustine through the ages: An eyclopedia* (pp. 498-504). Grand Rapids: Eerdmans.
- Marrow, S. B. (2002). Kosmos in John. *The Catholic Biblical Quarterly - Volume 64 - Issue 1*, 90-97.
- Martin, J. (1968). *History and Theology in the fourth Gospel*. New York: Westminster John Knox Press.
- Martyn, J. (1977). Glimpses into the History of the Johannine Community. In M. d. Jonge, *L'évangile de Jean: Sources, Redatction, Theologie* (pp. 149-175). Leuven: Leuven University Press.
- Martyn, J. L. (1979). *History and Theology in the Fourth Gospel* (2e ed.). Nashville: Abingdon.
- Mattingly, G. (1985). Shepherd. In P. J. Achtemeier, *Harper's Bible Dictionary* (p. 941). San Fransisco: Harper Collins Publishers.
- Mayer, W. (2000). *John Chrystostom*. Londen: Routlegde.
- McEnerney, J. I. (1987). *Fathers of the Church - Vol. 76 - Letters 1-50*. Washington D.C.: Catholic University of America Press.
- McGuckin, J. (2004). *The Westminster Handbook to Origen*. Louiseville, KT: Westminster University Press.
- McGuckin, J. (2005). *A-Z of Patristic Theology*. Westminster: John Knox Press.
- McGuckin, J. A. (1994). *St. Cyril of Alexandria: The Christological Controversy: Its History, Theology, and Texts*. Leiden : Brill.
- McGuckin, J. A. (2001). *St. Gregory of Nazianzus: An Intellectual Biography*. Crestwood, NY: St Vladimirs Seminary Press.
- McLynn, N. B. (1998). Gregory Nazianzen. *Journal of Early Christian Studies, Volume 6, Number 3*, 463-483.
- McPolin, J. (1969). Mission in the Fourth Gospel. *Irish Theological Quarterly*, 113-122.
- Meinertz, M. (1959). Zum Ursprung der Heidenmission. *Biblica*, 762-777.
- Meredith, A. (1995). *The Cappadocians*. Crestwood, NY: St. Vladimir's Seminar Press.
- Mickelson, J. K. (2008). *Mickelson's Enhanced Strong's Dictionaries of the Greek and Hebrew Testaments: English Dictionaries of the Textus Receptus, the 1550 Stephanus and 1525 Ben Chayyim*. LivingSon Press.
- Migne, J. (1857-1866). *Patrologiae Graeca*. Parijs: Petit Montrouge.
- Migne, J. (1862-1865). *Patrologiae Latina*. Parijs: Petit Montrouge.
- Migne, J., & Hamman, A. (1958). *Patrologiae cursus completus. Series Latina. Supplementum*. Parijs: Garnier Frères.
- Mohrmann, C. (1948). *Preken voor het volk : handelende over de Heilige Schrift en het eigen van den tijd*. Utrecht: Spectrum.
- Moloney, F. (1998). *The Gospel of John*. Collegeville MN: Liturgical Press.
- Moor, J. D. (1982). De Goede Herder. Oorsprong en vroege geschiedenis van de herdersmetafoer. In G. Heitink, *Bewerken en bewaren. Studies aangeboden aan prof. dr. Klaas Runia* (p. 37). Kampen: Kok.
- Moorman, J. (1977). One Fold or One Flock. *Churchman [91]*, 152-155.
- Morgan, R. (1957). Fulfillment in the Fourth Gospel: The Old Testament Foundations. *Int.*, 155-165.
- Morris, L. (1971). *The Gospel according to John: The English Text with Introduction, Exposition and Notes*. Grand Rapids MI: Eerdmans.
- Müller, G. (1976-2004). *Theologische Realenzyklopädie*. Berlin: De Gruyter.
- Neer, J. v. (1996). *Als licht in het hart. Preken voor het liturgisch jaar [sermones de tempore]*. Baarn: Ambo.
- Niet, C. d. (1996). *De Praktijk der Godzaligheid - boek II*. Utrecht: De Banier.
- Niet, C. d. (2009). *Institutie - Boek II*. Houten: Den Hertog .
- Nuchelmans, J. (1965-1985). *Woordenboek der Oudheid*. Bussum: J.J. Romen & Zonen.
- O'Keefe, J. J. (2005). *Sanctified Vision: An Introduction to Early Christian Interpretation of the Bible*. Baltimore: John Hopkins Univeristy Press.
- Oort, J. v. (1999). Augustine, his sermons and their significance. *HTS Theological Studies*.
- Osborn, E. (1997). *Tertullian, First Theologian of the West*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Osborn, E. (2005). *Clement of Alexandria*. Cambridge: Cambrigde University Press.
- Palladius, A. (1985). *Dialogue on the Life of st John Chrysostom*. Mahwah, NJ: Paulist Press.
- Patte, D. (2002). *Engaging Augustine on Romans: Self, Context, and Theology in Interpretation*. Harrisburg, PA: Trinity Press International.
- Paul, R. (2006). *The thinker's guide to how to read a paraghaph: the art of close-reading*. Tomales CA: Foundation Critical Thinking.
- Perrin, N. (2013). *The Ressurrection Narratives*. Londen: SCM.
- Pettersen, A. (1995). *Athanasius*. Harrisburg, PA: Morehouse.
- Plumer, E. (2003). *Augustine's Commentary on Galatians: Introduction, Text, Translation, and Notes*. Oxford: Oxford University Press.
- Pollard, T. (1970). *Johannine christology and the Early Church*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Pollman, K. (2008). How to Do Things with Augustine. *Patristics and Reception Theory. Church Studies*, 36.
- Potterie, I. d. (1969). Le Bon Pasteur. *Populus Dei: Studi in onore del Cardinale Alfredo Ottaviani per il cinquantesimo del sacerdozio*, 927-968.

- Quasten, J. (2000). *Patrology*. Notre Dame, Indiana: Ave Maria Press.
- Ramsey, B. (Issue 3 July 1983). A Note on the Disappearance of the Good Shepherd from Early Christian Art. *Harvard Theological Review - Volume 76*, 375-378.
- Rankin, D. (1995). *Tertullian and the Church*. Cambridge : Cambridge University Press.
- Rebillard, E. (1999). Sermones. In F. Fitzgerald, *Augustine through the ages: An encyclopedia*. Grand Rapids: Cambridge.
- Reim, G. (1974). *Studien zum alttestamentlichen Hintergrund des Johannesevangeliums*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Reisen, H. v. (2002). *Met Augustinus aan de slag : Hulpboek voor de studie van Augustinus*. Eindhoven: Augustijns Instituut.
- Ridderbos, H. (1997). *Johannes, het Evangelie van het Woord*. Kampen: Kok.
- Rogers, J. M. (2017). *Didymus the Blind and the Alexandrian Christian Reception of Philo*. Atlanta GA: SBL Press.
- Roukema, R. (2006). Jesus and the Divine Name in the Gospel of John. In G. H. Kooten, *The Revelation of the Name YHWH to Moses* (pp. 207-223). Leiden: Brill.
- Rousseau, P. (1994). *Basil of Caesarea*. Berkeley CA: University of California Press.
- Russell, N. (2000). *Cyril of Alexandria*. Londen: Routledge.
- Ryle, J. (1999). *Commentaar op het Evangelie van Mattheüs*. Kampen: De Groot Goudriaan.
- Sage, M. (1975). *Cyprian*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Sahlin, H. (1950). *Zur Typologie des Johannesevangeliums*. Uppsala: Universitets Ars-skrift.
- Sarisky, D. (2014). Augustine and participation: Some reflections on his exegesis of Romans. In M. J. Thate, "In Christ" in Paul: *Explorations in Paul's Theology of Union and Participation* (pp. 357 - 374). Tübingen: Mohr Siebeck.
- Schaff, P. (1995). *History of the Christian Church*. Grand Rapids: Eerdmans.
- Schaff, P. (2005). *The Complete Ante-Nicene Church Fathers Collection [9 Volumes]*. New Jersey: Catholic Way Publishing.
- Schaff, P. (2005). *The Complete Nicene and Post-Nicene Fathers Collection*. New Jersey: Catholic Way Publishing .
- Scheck, T. (2016). *Origen and the History of Justification: The Legacy of Origen's Commentary on Romans*. Notre Dame, IN : University of Notre Dame Press.
- Schnackenburg, R. (1968). *The Gospel according to John*. Londen: Burns & Oates.
- Schnelle, U. (2016). *Das Evangelium nach Johannes (Theologischer Handkommentar zum Neuen Testament, Vol. 4)*. Leipzig: Evangelische Verlagsanstalt.
- Schrama, M. (1999). *Augustinus, de binnenkant van zijn denken*. Zoetermeer: Meinema.
- Simonetti, M. (2002). *Biblical Interpretation in the Early Church: An Historical Introduction to Patristic Exegesis*. Edinburgh: T&T Clark.
- Simonis, A. (1967). *Die Hirtenrede im Johannesevangelium: Versuch einer Analyse von Johannes 10,1-18 nach Entstehung, Hintergrund und Inhalt*. Rome: Pontifical Biblical Institute.
- Six-Wienen, A. (2018). *Huis van Barmhartigheid*. Budel: Damon.
- Smith, D. (1999). *John (Abingdon New Testament Commentaries)*. Nashville, TN: Abingdon Press.
- Smither, E. (2014). *Mission in the Early Church*. Cambridge: James Clarke & Co Ltd.
- Smitmans, A. (1966). *Das Weinwunder von Kana. Die Auslegung von Jo 2,1-11 bei den Vätern und heute (Beiträge zur Geschichte der biblischen Exegese, 6)*. Tübingen: Mohr Siebeck.
- Swiercz, P. (n.d.). *The Idea of Shepherd Rule in the Ancient Mediterranean Region. Searching for the Context of the Idea of Orpheus the Shepherd*. Krakau, Polen: Jesuit University Ignatianum.
- Tertullien. (1993). La Pudicité. In C. Munier, *Sources Chrétiennes* (p. vol. 394). Parijs: Cerf.
- Tevel, H. (2017). *Brood om van te leven - verhandelingen 24-54 over het Johannesevangelie*. Budel: Damon.
- Theobald, M. (2009). *Das Evangelium nach Johannes. Kapitel 1-12 (Regensburger Neues Testament)*. Regensburg: Friedrich Pustet.
- Thomaskutty, J. (2015). *Dialogue in the Book of Signs - A polyvalent analysis of John 1:19 - 12:50*. Leiden: Brill.
- Thyen, H. (2005). *Das Johannesevangelium (HNT, 6)*. Tübingen: Mohr Siebeck.
- Tigchelaar, A. (2013). *Schatkamer van het geloof - preken over teksten uit het Oude Testament*. Budel: Damon.
- Tilley, M. (1997). *The Bible in Christian North Africa. The Donatist World*. Minneapolis: Fortress Press.
- Tragan, P. (1980). *La Parole du Pasteur et ses explications: Jean 10,1-18*. Rome: Studia Anselmiana.
- Trigg, J. (1983). *Origen: The Bible and Philosophy in the Third-Century Church*. Atlanta GA: John Knox Press.
- Tyson, J. R. (2017). *The Great Athanasius: An Introduction to His Life and Work*. Eugene, OR: Cascade Books.
- Ullmann, K. (2016). *Gregorius von Nazianz, der Theologe; ein Beitrag zur Kirchen- und Dogmengeschichte des vierten Jahrhunderts*. Norderstedt: Hansebooks.
- Van Leeuwen - Assink, C. (2015). *Wij zouden Jezus willen zien. Het evangelie naar Johannes herlezen met een catechetische blik*. Amsterdam: VU.
- Verschuur, E. v. (2010). *De goede geur van Christus: preken over heiligen [Sermonis de sanctis 273-299C]*. Budel: Damon.
- Verwilghen, A. (1985). *Christologie et spiritualité selon saint Augustin: L'Hymne aux Philippiens*. Parijs: Beauchesne.
- Vlastuin, W. v. (2017). *Katholiek vandaag, een gereformeerd gesprek over katholiciteit*. Apeldoorn: De Banier.
- Wahlde, U. v. (2010). *The Gospel and Letters of John (The Eerdmans Critical Commentary)*. Grand Rapids MI: Eerdmans.
- Watt, J. v. (2000). *Family of the King: Dynamics of Metaphor in the Gospel according to John (Biblical Interpretation Series, 47)*. Leiden: Brill.
- Weinandy, T. G. (2007). *Athanasius: A Theological Introduction*. Hampshire: Ashgate Publishing Company.
- Wengst, K. (2001). *Das Johannesevangelium. I. Teilband: Kapitel 1-10. (Theologischer Kommentar zum Neuen Testament, 4/1-2)*. Stuttgart: Kohlhammer.
- Wessel, S. (2004). *Cyril of Alexandria and the Nestorian Controversy: The Making of a Saint and of a Heretic*. . Oxford: Oxford University Press.
- Wessel, S. (2008). *Leo the Great and the Spiritual Building of a Universal Rome*. Leiden: Brill.
- Westermann, C. (1982). *Elements of Old Testament theology*. Westminster: John Knox Press.
- Wijdeveld, G. (2008). *Twintig preken van Aurelius Augustinus*. Amsterdam: Van Gennep.
- Wilckens, U. (1998). *Das Evangelium nach Johannes (Das Neue Testament Deutsch, 4)*. Das Evangelium nach Johannes (Das Neue Testament Deutsch, 4): Vandenhoeck & Ruprecht.
- Wilhite, D. (2007). *Tertullian the African. An Anthropological Reading of Tertullian's Context and Identities*. . Berlijn: De Gruyter GmbH.
- Wilken, R. L. (2004). *John Chrysostom and the Jews: Rhetoric and Reality in the Late 4th Century*. Eugene, OR: Wipf & Stock Publishers.
- Williams, R. (1999). Origen: Between Orthodoxy and Heresy. *Origeniana Septima*, 3-14.
- Williams, R. (2004). Augustine and the Psalms. *Interpretation*, 17-27.
- Williamson, G. (1965). *Eusebius of Caesarea: Church History*. Londen: Penguin Books.
- Willigen, M. v. (2008). *Ambrosius, De Ioseph*. Zoetermeer: Uitgeverij Boekencentrum.
- Willigen, M. v. (2018). *Getuigen uit de Vroege Kerk*. Apeldoorn: De Banier.
- Willigen, M. v. (2019). Was Christianity originally based on the unity of Christ? . *unpublished*, 1-3.
- Wolfreys, J. (2000). *Readings: acts of close reading in literary theory*. . Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Wright, E. (1939). The Good Shepherd. *The Biblical Archaeologist*.
- Yarnold, S. (2000). *Cyril of Jerusalem (The Early Church Fathers)*. Londen: Routledge.
- Yates, J., & Dupont, A. (2020). *The Bible in Christian North Africa. Part I: Commencement to the Confessiones of Augustine (ca. 180 to 400 CE)*. Berlijn: De Gruyter.
- Young, F. (2010). "Didymus the Blind". *From Nicaea to Chalcedon: a guide to the literature and its background*. Londen: SCM Press.
- Zimmermann, R. (2004). *Christologie der Bilder im Johannesevangelium. Die Christopoetik des vierten Evangeliums unter besonderer Berücksichtigung von Joh 10*. Tübingen: Mohr Siebeck.
- Zumstein, J. (2014). *L'Évangile selon Saint Jean (1-12) (Commentaire du Nouveau Testament. Deuxième série, 4a)*. Genève: Labor et Fides.

14

Curriculum Vitae Auteur

14 Curriculum Vitae Auteur

PERSONALIA

Naam	Jan Hendrik Cornelis (Jan-Kees) Kooijman
Geboortedatum	24-03-1986
Geboorteplaats	Rhenen
Nationaliteit	Nederlandse
Geslacht	Man
Burgerlijke staat	Gehuwd
Kerkelijke denominatie	Gereformeerde Gemeenten
E-mailadres	jhckooijman@gmail.com

OPLEIDING

2015 – 2022	PhD Theologie Tilburg University/ Theologische Universiteit Apeldoorn
2011 – 2013	MA Theologie Protestantse Theologische Universiteit (PThU) Amsterdam Afstudeerrichting: Missiologie/ Interculturele Theologie
2010 – 2011	Pre-Master Theologie Protestantse Theologische Universiteit (PThU)Kampen
2008 – 2009	MSc Business Administration, Global Business and Stakeholder Management Rotterdam School of Management / Erasmus Universiteit Rotterdam
2006 – 2007	HBO Theologie Cursus Godsdienst Onderwijs Traject: Pastoraal Werker, niet afgerond
2004 – 2007	BSc International Business Administration Rotterdam School of Management/ Erasmus Universiteit Rotterdam
1998 – 2004	Gymnasium Jacobus Fruytier Scholengemeenschap Apeldoorn

RELEVANTE WERKERVARING/ NEVENFUNCTIE

2013 – heden	Missioloog & Toeruster, Zending Gereformeerde Gemeenten
2014 – heden	Ouderling in de Gereformeerde Gemeente van Amsterdam

15

Fragmenten tot
Augustinus

15 Fragmenten tot Augustinus

Clemens van Alexandrië

Paedagogus, boek I, hoofdstuk 7

“Hij wordt Jezus genoemd. Hij is het, die leidinggeeft aan de kinderen en van Wie wij begrijpen dat Hij kinderbegeleider (pedagoog) is, de zorgzame herder van de onmondigen, aangezien Hij Zichzelf een Herder noemt en zegt: *Ik ben de goede Herder, volgens een metafoor die aan de herders is ontleend, die leidinggeven aan de schapen. Want een andere aanduiding voor onmondigen, die nog onschuldig zijn, is: ‘schapen’. En zij allen zullen worden één kudde en één Herder. De pedagoog is vanzelfsprekend het Woord, dat ons, de kinderen, tot Zaligheid leidt.*”⁶⁰³

Stromata, boek VI, hoofdstuk 14

“En er zijn ook andere schapen, zegt de Heere, die niet van deze kudde zijn - die een andere kudde of schaapskooi waardig geacht worden, naar de mate van hun geloof. Maar Mijn schapen horen Mijn stem (dat is), zij begrijpen de geboden op een geestelijke manier. En dit moet worden gezien als een grootmoedige en waardige acceptatie, samen met de beloning en de werken die hen volgen.⁶⁰⁴ Zodat wanneer we horen: Uw geloof heeft u behouden, wij weten dat Hij niet zal zeggen dat degenen die op wat voor een manier dan ook hebben geloofd hebben, zullen worden gered, ténzij er ook werken volgen. Maar het was alleen tegen de Joden dat Hij deze uitspraak deed, die de wet bewaarden en onberispelijk leefden en die alleen hun geloof in de Heere beleden. Niemand kan daarom een gelovige zijn en tegelijkertijd losbandig zijn; maar aangezien hij met het vlees ophield, moet hij de hartstochten uitstellen, om in staat te zijn de eigen schaapskooi te bereiken.”⁶⁰⁵

⁶⁰³ PG 8, c. 313-314.

“Καλεῖται δὲ Ἰησοῦς. Ἔσθ’ ὅτε οὖν ποιμένα ἑαυτὸν καλεῖ, καὶ λέγει, Ἐγὼ εἰμι ὁ ποιμὴν ὁ καλός: κατὰ μεταφορὰν ἀπὸ τῶν ποιμένων τῶν κατηγουμένων τοῖς προβάτοις, ὁ κατηγούμενος τῶν παιδίων, παιδαγωγὸς νοουόμενος, ὁ τῶν νηπίων κηδέμονικὸς ποιμὴν: ἀπλοῖ γὰρ οἱ νήπιοι, ὡς πρόβατα ἀλληγορούμενοι. Καὶ γενήσονται, φησὶν, οἱ πάντες, μία μοίμη, καὶ εἰς ποιμήν. Παιδαγωγὸς οὖν εἰκότως ὁ Λόγος, ὁ τοῦς παῖδας ἡμᾶς εἰς σωτηρίαν ἄγων.”

⁶⁰⁴ Cf. Openb. 14:13.

⁶⁰⁵ PG 9, c. 329.

“Ἔστιν δὲ καὶ ἄλλα, φησὶν ὁ κύριος, πρόβατα, ἃ οὐκ ἔστιν ἐκ τῆς αὐτῆς ταύτης, ἄλλης αὐτῆς καὶ μονῆς ἀναλόγως τῆς πίστεως κατηξιωμένα. τὰ δὲ ἐμὰ πρόβατα τῆς ἐμῆς ἀκούει φωνῆς, συνιέντα γνωστικῶς τὰς ἐντολάς: τὸ δ’ ἔστιν μεγαλοφρόνως καὶ ἀξιολόγως ἐκδέχεσθαι σὺν καὶ τῇ τῶν ἔργων ἀνταποδοσίᾳ τε καὶ ἀντακολουθίᾳ. ὥστε ὅταν ἀκούσωμεν ἢ πίστις σου σέσωκέν σε, οὐχ ἀπλῶς τοὺς ὀπωσοῦν πιστεύσαντας σωθήσεσθαι λέγειν αὐτὸν ἐκδεχόμεθα, ἐὰν μὴ καὶ τὰ ἔργα ἐπακολουθήσῃ. αὐτίκα Ἰουδαίους μόνους ταύτην ἔλεγε τὴν φωνὴν τοῖς νομικῶς καὶ ἀνεπιλήπτως βεβιωκόσιν, οἷς μόνον

Tertullianus

De Pudicitia, 7

“Wil je dus (beweren) dat de Heere niets antwoordde op het halsstarrig zwijgen van de Farizeeën, maar wel op dat wat jij als waar veronderstelt? En toch zal dat de consequentie zijn van dat wat je zegt dat wat bij een christen past niet op een heiden van toepassing is. Want, zeg mij (eerlijk): De ene kudde van God is toch het hele geslacht van de mensheid? Hij is toch de éne God, Heere en Herder van alle volkeren? En: Wie gaat er meer zijn ondergang tegemoet, dan een heiden, zolang hij van God afdwaaft? Wie wordt er krachtiger door God op het rechte pad gebracht dan de heiden, wanneer hij teruggeroepen wordt door Christus? Samenvattend: deze orde gaat er (ook) bij de heidenen vooraf. Aangezien christenen immers niet anders tot het geloof komen dan de heidenen die eerst verloren, door God opgezocht en door Christus teruggebracht zijn. Zo behoort dus ook deze orde (des heils) bewaard te worden, opdat we bij hen iets vergelijkbaars kunnen uitleggen (...).”⁶⁰⁶

Origenes

Homelieae in librum Jesu Nave

“Maar laten we nu zien wat het religieuze geheim van deze gebeurtenis (allemaal) omvat. Als eerste wordt het volk van de besnijdenis aangeduid in Ruben, die de eerstgeborene is geweest. Maar ook in Gad, die ook zelf de eerstgeborene was uit Lea, alsook in Manasse, die eveneens een eerstgeborene was. Dat ik ze echter eerstgeborenen noem, dat zeg ik in overeenstemming met de tijd. Dit wordt dus gezegd, opdat niet tussen ons en hen die voor de komst van Christus rechtvaardig zijn geweest, een of ander onderscheid of een duidelijke scheiding aanwezig zou schijnen te zijn. Maar (juist) met de bedoeling dat zij zouden tonen dat zij, ondanks het feit dat zij geleeft hebben voor de komst van Christus, toch onze broeders zijn. Ook al hebben zij toen, voor de komst van onze Verlosser, een altaar gehad, ze wisten toch en voelden, dat dat niet het ware altaar was, maar dat het de gestalte en figuur was van dit toekomstige en

ἢ εἰς τὸν κύριον ὑπελείπετο πίστις. οὐκ ἂν οὖν μετὰ ἀκρασίας πιστός τις εἴη, ἀλλὰ κἂν ἐξέλθῃ τὴν σάρκα, ἀποθέσθαι τὰ πάθη ἀνάγκη τοῦτον, ὡς εἰς τὴν μονὴν τὴν οἰκεῖαν.”

⁶⁰⁶ Tertullien (1993). *La Pudicité*. In C. Munier, Sources Chrétiennes vol. 394, Parijs: Cerf, p. 5-7 (PL 2, c. 1044).

“Ergo nihil ad Pharisaeorum mussitationem respondisse uis Dominum, sed ad tuam praesumptionem? Et tamen ita eam uindicare debebis, ut neges in ethnicum competere, quae in Christianum existimas conuenire. Dic mihi, nonne omne hominum genus unus Dei grex est? Nonne uniuersarum gentium idem Deus et Dominus et pastor est? Quis magis perit a Deo quam ethnicus, quamdiu errat? Quis magis requiritur a Deo quam ethnicus, quando reuocatur a Christo? Denique antecedit hic ordo in ethnicis; siquidem non aliter Christiani ex ethnicis fiunt nisi prius periti et a Deo requisiti et a Christo reportati. Ita etiam hunc ordinem seruari oportet, ut in eos tale aliquid interpretemur.”

ware altaar. Want ze wisten dit, dat de ware offeranden, en wel die offeranden die de zonden konden wegnemen, niet op dat altaar werden gebracht, dat het eerstgeboren volk had, maar op dat altaar, waar Jezus was, hier werden de hemelse offeranden, hier werden de echte offers gebracht. Het wordt dus één kudde en één herder, zij die eerder leefden, rechtvaardigen, en zij die er nu zijn, de christenen. Ik wil echter, om die zaken in herinnering te brengen ook melding maken van een zekere geschiedenis, als de Heere God het mij vergunt dat te schenken, opdat wij de geestelijke uitleg ervan kunnen uitvinden.⁶⁰⁷

Commentariorum in Epistolam S. Pauli ad Romanos Praefatio.

“Die schepping die van rede voorzien is, heeft deze verwachting dat er een openbaring plaatsvindt van de kinderen van God, omwille van wie de engelen worden uitgezonden voor hun dienstwerk, opdat zij ook zelf met diegenen die zij hebben gediend de erfenis van de zaligheid zouden verkrijgen, opdat het één kudde van aardse en hemelse schepselen zou worden en één Herder en opdat God ‘alles in allen’ zou zijn.”⁶⁰⁸

“Hij, die gekomen is ‘in de geest en de kracht van Elia’, was zo vervuld met wanhoop aangaande het volk [van Israël] dat hij hen niet Abrahams nakomelingen, maar de nakomelingen van slangen noemde.⁶⁰⁹ En aan deze dingen voegde hij toe: “Zeg niet: wij hebben Abraham tot een vader. Want Ik zeg u dat God uit deze stenen zonen van Abraham kan opwekken.” Nu dan, tot zo één [d.i. Johannes de Doper] die zo moet klagen over het volk,

⁶⁰⁷ PG 12, c. 946-947.

“Sed videamus nos quid facti huius contineat sacramentum. Prior populus circumcisionis in Ruben qui fuerat primogenitus, designatur; sed et in Gad, qui et ipse primogenitus est ex Lia, et Manasse nihilominus primogenitus. Quod autem dico primogenitos, secundum tempus loquor. Haec ergo dicuntur, ne inter nos et illos qui ante adventum Christi fuerunt iusti, divisio aliqua ac separatio videretur: sed ut ostenderunt se etiamsi ante adventum Christi fuerant, fratres tamen nostros esse. Licet enim habuerint altare tunc ante adventum Salvatoris nostri, sciebant tamen et sentiebant, quia non esset illud altare verum, sed quia forma et figura erat futuri et veri huius altaris. Noverant illi haec, quia verae hostiae, et quae possent auferre peccata, non in illo altari offerebantur, quod habebat primogenitus populus, sed in isto ubi erat Jesus, hic coelestes hostiae, hic vera sacrificia consummantur. Fit ergo unus grex et unus pastor, illi priores iusti, et qui nunc sunt Christiani. Volo autem ad horum memoriam facere etiam etiam historiae cuiusdam, si tamen Dominus donare dignetur, ut explanationem ipsius spiritalem invenire possimus.»

⁶⁰⁸ PG 14, c. 1112.

“Hanc enim habet exspectationem creatura ista rationabilis, ut revelatio fiat filiorum Dei propter quos angeli mittuntur in ministerium, ut et ipsi cum his quibus ministraverunt haereditatem capiant salutis, ut terrestrium et coelestium fiat unus grex et unus pastor, et sit Deus omnia in omnibus.”

⁶⁰⁹ Cf. Mat. 3: 7.

zou onze Heere en Zaligmaker kunnen antwoorden: “Ik weet wie Ik uitverkoren heb”.⁶¹⁰ En op een andere plaats: “Mijn schapen horen mijn stem en Ik ga voor hen uit en zij volgen mij”⁶¹¹ en op een andere plaats: “Ik heb nog ander schapen die niet van deze stal zijn, die moet Ik ook toebrengen.”⁶¹²

Cyprianus

De ecclesiae catholicae unitate

“Wie is zo misdadig en goddeloos, wie is zo op tilt door de waanzin van de tweedracht, dat hij gelooft dat de eenheid van God kan worden geschonden of die zelf durft te schenden, nota bene het kleeft van de Heere, de kerk van Christus? Hij waarschuwt Zelf in Zijn evangelie en leert (ons), zeggende: ‘En zij zullen één kudde en één herder zijn.’ Hoe bestaat het dan dat iemand denkt dat er op één plaats veel herders en meerdere kuddes kunnen zijn? Ook de apostel Paulus hamert bij ons op dezelfde eenheid, hij benadrukt die, spoort ertoe aan en zegt: ‘Ik zeg u met nadruk, broeders, bij de naam van onze Heere Jezus Christus, dat u allen hetzelfde zegt en dat er onder u geen schismata zijn, dat u van hetzelfde gevoelen bent en van dezelfde mening.’ En elders zegt hij: ‘Elkaar verdragende in liefde, voldoende ermee bezig om de eenheid van de Geest in eensgezinde vrede te bewaren.’”

Epistolae

“Tot welke eenheid Hij Zijn eigen kerk brengt, zegt Hij nog een keer: En het zal zijn één kudde en één herder. Als het echter één kudde is, hoe kan hij dan tot die kudde gerekend worden

⁶¹⁰ Joh. 13:18

⁶¹¹ Joh. 10:27

⁶¹² CPL 0198 M (A) - LLT-A vol.: 34, lib.: 8, cap.: 6, p. 669; PG 14, c. 1177-1178.

“Hic ergo qui in spiritu et virtute venerat Eliae, in tautum desperaverat de populo illo, ut no eos diceret esse generationem Abrahae, sed generationem viperarum; et his adderet: ‘Nolite dicere quia patrem habemus Abraham. Dico enim vobis, quia potens est Deus de lapidibus istis suscitare filios Abrahae. Huic ergo ista de populo conquerenti respondeatur a Domino et Salvatore nostro: ‘Ego scio quos elegerim’, et iterum: ‘Oves meae vocem meam audiunt, et ego precedo eas, et sequuntur me meae;’ et iterum: ‘Habeo alias oves que non sunt de hoc ovili: oportet me et illas adducere.’”

PL 4, c. 520-521.

“Quis ergo sic sceleratus et perfidus, quis sic discordiae furore vesanus, ut aut credat scindi posset aut audeat scindere unitatem Dei, vestem Domini, ecclesiam Christi? Monet ipse in evangelio suo et docet, dicens: ‘Et erunt unus grex et unus pastor,’ et esse posse uno in loco aliqui existimat aut multos pastores aut greges plures? Apostolus item Paulus hanc eandem nobis insinuans unitatem, obsecrat et hortatur et dicit: Obsecro, quit, vos, fratres, per nomen Domini nostri Iesu Christi, ut id ipsum dicatis omnes, et non sint in vobis schismata, sitis autem compositi in eodem sensu et in eadem sententia; et iterum dicit: sustinentes invicem in dilectione, satis agentes servare unitatem Spiritus in coniunctione pacis.”

die niet tot het getal van die kudde behoort, of hoe kan hij als herder worden beschouwd die niemand opvolgt – terwijl de echte herder er nog steeds is en in de kerk van God volgens een reguliere wijding de leiding heeft doordat hij een ander is opgevolgd - wat zeg ik, die – omdat hij bij zichzelf begint - een vreemde van zichzelf wordt en een heiden, een vijand van de vrede van de Heere en van de goddelijke eenheid, iemand die niet in het huis van de Heere woont, dat wil zeggen, in de kerk van God, waarin alleen maar mensen wonen die één van hart en één van ziel zijn. De heilige David zegt dat toch in de Psalmen als hij zegt: God die hen eensgezind in één huis doet wonen? Tenslotte verklaren ook de offers zelf voor de Heere dat de christelijke eensgezindheid door een sterke en onlosmakelijke liefde onderling aan elkaar verbonden is.⁶¹³

Eusebius van Caesarea

Peri theophaneias

“Ik ben de goede herder en Ik ken de mijnen en de mijnen kennen Mij, zoals mijn Vader Mij kent en Ik Mijn Vader ken, en ik laat mijn leven voor mijn schapen. En Ik heb (nog) andere schapen, die van deze stal niet zijn. Ik moet hen leiden en zij luisteren naar Mijn stem en het zal zijn één kudde en één Herder. Op een andere plaats leerde Hij en sprak: Ik ben alleen slechts gekomen tot de dwalende schapen van het huis van Israël. Hij duidde op deze manier het volk der Joden aan en profeteerde door de zojuist geciteerde teksten dat geenszins alleen maar diegenen die uit de Joden voor hem tot leerlingen werden overgehaald, onder Zijn kudde moesten worden gerekend, maar (ook) degenen die buiten deze stal (verkeren).

Zo is de Logos soms gewend om het hele volk van de Joden te noemen, soms ook (alleen maar) Jeruzalem en de godsdienst die daar is, die overeenkomstig de wet van Mozes vervuld werd. Dat Hij ‘andere schapen’ verzamelen wil, ‘die van deze stal niet zijn’, daarmee verwijst Hij naar de volkeren in de hele wereld en voorzegt Hij, dat voor Hem uit hen redelijke kudden verzameld moeten worden, zodat zij die uit de Joden en uit de heidenen in Hem gaan geloven allen tot één en dezelfde verering van God komen. ‘En het zal zijn één kudde en één herder’.

⁶¹³ PL 3, c. 1188-1189.

“Ad quam unitatem redigens ecclesiam suam denuo dicit: et erit unus grex et unus pastor. Si autem grex unus est, quomodo potest gregi adnumerari qui in numero gregis non est aut pastor haberi quomodo potest qui manente uero pastore et in ecclesia Dei ordinatione succedanea praesidente nemini succedens et a se ipse incipiens alienus fit et profanus, dominicae pacis ac diuinae unitatis inimicus, non habitans in domo Dei, id est, in ecclesia Dei in qua non nisi concordēs atque unanimes habitant, loquente in Psalmis sancto et dicente: Deus qui inhabitare facit unanimes in domo? Denique unanimitatem christianam firma sibi atque inseparabili caritate conexam etiam ipsa dominica sacrificia declarant.”

Zijn kerk bestaat uit Joden en heidenen, zoals dat immers het geval was in het begin van de verkondiging van het evangelie. Want met name vele scharen Joden lieten zich overtuigen dat Hij de Gezalfde van God was, die door de profeten verkondigd werd, en zij werden met diegenen uit de heidenen die in Hem geloofden, tot één kerk verenigd onder de hand van één Herder, namelijk de Logos van God. Want in Jeruzalem ontvingen vijftien bisschoppen verantwoordelijkheid over de kerk die daar was, vanaf Jacobus, die de eerste was. En tienduizenden Joden en heidenen waren daar, die samen verenigd waren tot de belegering (van Jeruzalem) in de dagen van Hadrianus. (...)

Het woord: ‘Ik heb nog andere schapen’ duidt hierop dat tot Zijn bezit niet alleen de Joden, maar ook alle volken behoren, die Hem door Zijn Vader gegeven zijn, overeenkomstig die stellige belofte: ‘Eis van Mij, zo zal ik U de volkeren geven tot een erfenis.’⁶¹⁴

⁶¹⁴ Gressmann, H. (1904). *Eusebius Werke*, deel 3. Leipzig: J.C. Hinrichs, (CPG 3466), p. 202 – 203. Omdat het originele fragment uit Syrische handschriften bestaat volsta ik hieronder met de door Gressmann gemaakte Duitse vertaling.

“Ich bin der gute Hirte und kenne die Meinen und die Meinen kennen mich, wie mich mein Vater kennt und ich meinen Vater kenne, und ich lasse mein Leben für meine Schafe. Und andere Schafe habe ich, die nicht aus diesem Hofe sind. Ich muß sie führen, und sie hören auf meine Stimme, und es wird sein Eine Herde und Ein Hirt. An einer andern (Stelle) lehrte er und sprach: Ich bin nur gekommen zu den irrenden Schafen aus dem Hause Israel. Er nannte aber das Volk der Juden in dieser Weise und prophezeite durch die verliegenden (Aussprüche), daß keineswegs nur diejenigen, die aus den Juden ihm zu Jüngern gewonnen wurden, in seine Herde gerechnet werden sollten, sondern auch (die) außerhalb dieses Hofes. So aber pflegt der Logos bisweilen das ganze Volk der Juden, bisweilen Jerusalem und den dortigen Gottesdienst zu nennen, der nach dem Gesetz des Mose erfüllt wurde. Daß er andere Schafe sammeln will, die nicht aus diesem Hofe sind, damit aber weist er auf die Völker in der ganzen Welt hin und sagt voraus, daß ihm aus ihnen vernünftige Herden gesammelt werden sollen, sodaß zu Einer und derselben Gottesverehrung alle diejenigen kommen, die aus den Juden und aus den Heiden an ihn gläubig werden. Und es wird sein Eine Herde und Ein Hirt – seine Kirche, die aus Juden zumal und Heiden besteht, wie dies ja (der Fall) war am Anfang der Verkündigung des Evangeliums. Denn viele Scharen der Juden zumal ließen sich überzeugen, daß er der Christus Gottes sei, der von den Propheten verkündet wurde, und wurden mit denen, die aus den Heiden an ihn gläubig wurden, zu Einer Kirche vereinigt unter der Hand des Einen Hirten, eben des Logos Gottes. Denn in Jerusalem erstanden sich ablösend aus den Juden fünfzehn Episkopen der dortigen Kriche von Jakobus dem ersten an, und Myriaden Juden zumal und Heiden gab es, die dort zusammen vereinigt waren bis auf die Belagerung in den Tagen Hadrians. (...) Das (Wort): Ich habe andere Schafe deutet darauf, daß zu seinem Besitztum nicht nur Juden, sondern auch alle Völker gehören, die ihm von seinem Vater gegeben sind, entsprechend jener (Verheißung): Bitte von mir, so will ich dir Völker zu deinem Erbe geben.”

Commentaria in Psalmos

Het is hier [het moment] om de woorden van Psalm 2 te herhalen. Want daar spreekt de Vader op een menselijke manier als volgt tot hem: *Eis van Mij en Ik zal de volken aan u geven tot een erfenis en de einden der aarde als uw bezit. En in de Heilige Evangelien spreekt Hij de Vader als volgt toe: Vader, zij die U aan Mij gegeven hebt, waren de Uwe en U hebt hen aan mij gegeven. En niemand van hen is verloren gegaan, behalve de zoon van het verderf. Maar zoals Hij hier op een menselijke manier spreekt, waarbij Hij vraagt dat Hij [hen] ontvangt, zo laat Hij op een ander plaats [in de Schrift] zien dat Hij de Heere is van allen: Want mijn schapen horen mijn stem. En ik ken hen en zij volgen mij en Ik geef aan hen het eeuwige leven. En op een andere plaats [zegt Hij]: En Ik heb (nog) andere schapen die niet van deze schaapskooi zijn. Ook die moet Ik toebrengen en zij zullen Mijn stem horen en het zal worden één Herder en één kudde. In de voorliggende Psalm spreekt Hij zo op een menselijke manier: De Heere is het deel van mijn erfenis en van mijn beker. Het koningschap over de heidenen noemt Hij erfenis, maar de beker die Hij voor ons geleden heeft [noemt Hij] de dood. Zo spreekt Hij immers in de Heilige evangeliën: Vader als het mogelijk is, laat deze beker aan Mij voorbijgaan, alsof Hij nog duidelijker zei: Van Mijn kerk, die Mijn erfenis is, is de Heere [Zelf] het deel. Alsook, Hij is Zelf deel geworden van Mijn beker, dat wil zeggen van de dood.*⁶¹⁵

Athanasius van Alexandrië*Tomus ad Antiochenos*

“Omdat deze dingen dan op die manier worden beleden, sporen wij u aan met betrekking tot hen die op deze manier (God) belijden, en de lezingen die zij lezen op die manier uitleggen: *Veroordeel hen niet te snel en schrijf ze niet af, maar aanvaardt ze liever omdat ze vrede wensen en zichzelf verdedigen, maar degenen die niet op die manier God willen belijden en de lezingen willen onderzoeken, hen moeten jullie een halt toeroepen en opdragen dat ze*

⁶¹⁵ PG 23, c. 157; CPG 3466, p. 353.

“Hic memoria repentedae sunt secundi Psalmi verba. Nam illic humano item more sic eum Pater affatur: Postula a me, et dabo tibi gentes haereditatem tuam, et possessionem tuam terminus terrae. Atque in samcris Evangeliiis sic ille Petrem de sacris apostolis alloquitur: Pater, quos dedisti mihi tui errant, et mihi eos dedisti: et nemo ex iis periit, nisi filius perditionis. Sed quemadmodum hic humano loquitur modo, rogans ut accipiat; sic alibi sese omnium dominum exhibit: Nam, oves meae vocum meam audiunt: et ego cognosco eas, et sequuntur me, et vitam aeternam do eis; ac rursum: Et alias oves habeo quae non sunt ex hoc ovili: et illas oportet me adducere, et vocem meam audient, et fiet unum ovile, et unus pastor. It praesenti itaque Psalmo humae sic loquitur: Dominus pars haereditatis meae et calicis mei; haereditatem vocans regnum in gentes; calicem vero, quam pro nobis passus est mortem. Sic enim in sacris Evangeliiis effatur: Pater, si possibile est, transeat a me calix iste: ac si apertius diceret: Ecclesiae meae, quae mea haereditas, pars Dominus est; atque ipse calicis mei, id est mortis, pars effectus est.”

hun mening moeten herzien. Tolereer hen niet en adviseer aan die anderen die de Schrift wel op een juiste manier uitleggen en helemaal niet van plan zijn om elkaar te veroordelen, of te gaan redetwisten over iets dat geen nut heeft, om helemaal niet over dit soort lezingen in discussie te gaan, maar om eensgezind te zijn door je op de vroomheid te concentreren.

Want zij die niet van dit gevoelen zijn, maar alleen twist opwekken met zulke korte passages en iets zoeken dat afwijkend is van wat er in Nicea is vastgelegd, doen niets anders dan ‘hun naaste verwoesting laten drinken’, als mannen die de vrede haten en de scheuringen liefhebben. Maar u, als goede mannen en trouwe dienstknechten en rentmeesters van de Heere, doe wat ergernis opwekt en vervreemding opwekt weg, voorkom herhaling en waardeer boven alle dingen zo’n vrede waarbij het geloof gezond is. Misschien zal God medelijden met ons hebben en verenigen wat verdeeld is, en wanneer er één kudde is, dan hebben wij allen opnieuw één voorganger, onze Heere Jezus Christus.”⁶¹⁶

Basilius van Caesarea*Homilia in Psalmos*

“Vereer de Heere in Zijn heilige hof. Na het brengen van de vruchten die vereist werden is de verering noodzakelijk. Maar niet de verering die buiten de kerk plaatsvindt, maar die zich voltrekt in de hof van God Zelf. ‘Verzin voor Mij geen eigen hoven en synagogen’ zegt Hij. *Eén hof is aan God gewijd. Eerst was deze hof de synagoge van de Joden. Maar, na de zonde jegens Christus werd deze hof in de steek gelaten. Daarom heeft de Heere ook gezegd: “Ik heb ook nog andere schapen, die van deze stal niet zijn’. Door degene van de heidenen die voorbestemd zijn om gered te worden te noemen, laat Hij Zijn eigen stal staan naast de stal van de Joden. Degenen die buiten die heilige hof was mocht God niet aanbidden, maar alleen*

⁶¹⁶ PG 26, c. 805.

“Τούτων τοίνυν οὕτως ὁμολογηθέντων, παρακαλοῦμεν ὑμᾶς τοὺς μὲν οὕτως ὁμολογοῦντας καὶ ἔρμη νεύοντας οὕτω τὰς λέξεις, ἃς λέγουσι, μὴ κατακρίνετε προπετῶς, μηδὲ ἀποβάλλετε, ἀλλὰ μᾶλλον εἰρηνεύοντας καὶ ἀπολογουμένους προσλαμβάνετε σθε· τοὺς δὲ μὴ βουλομένους οὕτως ὁμολογεῖν καὶ διερμηνεύειν τὰς λέξεις, τοὺτους κωλύετε καὶ ἐντρέπετε, ὡς ὑπόπτους τῷ φρονήματι. Τούτων τε μὴ ἀνεχόμενοι συμβουλεύετε κακείνοις τοῖς ὀρθῶς ἔρμη νεύουσι τε καὶ φρονουσι μηδὲν πλέον ἀλλήλους ἀνακρίνειν μηδὲ λογομαχεῖν ἐπ’ οὐδὲν χρήσιμον, μήτε ταῖς τοιαύταις λέξεσι διαμάχεσθαι, ἀλλὰ τῷ φρονήματι τῆς εὐσεβείας συμφωνεῖν. Οἱ γὰρ μὴ οὕτω διανοούμενοι, ἀλλὰ μόνον ἐπὶ τοῖς τοιοῦτοις λεξειδίοις φιλονεικοῦντες, καὶ παρὰ τὰ ἐν Νικαίᾳ γραφέντα ζητοῦντες, οὐδὲν ἕτερον ποιοῦσιν, ἢ «ποτίζουσιν ἀνατροπὴν θολερὰν τὸν πλησίον.» ὡς φθοροῦντες τὴν εἰρήνην καὶ ἀγαπῶντες τὰ σχίσματα. Ἄλλ’ ὑμεῖς, ὡς ἀγαθοὶ ἄνθρωποι καὶ πιστοὶ δοῦλοι, καὶ οἰκονόμοι τοῦ Κυρίου, τὰ μὲν σκανδαλίζοντα καὶ ξενίζοντα παύετε καὶ κωλύετε, πάντων δὲ μᾶλλον προκρίνετε τὴν τοιαύτην εἰρήνην, οὔσης ὑγιαίνουσας πίστεως· ἴσως ὁ Κύριος ἐλεήσει ἡμᾶς, καὶ συνάψει τὰ διηρημένα, καὶ γενομένης μιᾶς ποιμνης, πάλιν πάντες ἓνα ἔχομεν καθηγεμόνα, τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστόν.”

degene die binnen haar was. Opdat niet iemand die buiten haar (de heilige hof) was, noch iemand die door de mensen naar buiten meegetrokken zou worden en het zou afwennen om in de hof des Heeren te zijn. Want velen staan in de gebedshouding, maar bevinden zich niet in de hof, door de zwerftocht van hun ziel (of: geest) en de verstrooidheid van hun verstand door de zorg die men zich getroost in dat wat vergankelijk is/ dat was zinloos is (Rom. 8:20). Maar het is mogelijk om de hof, wanneer men op een hoger plan gekomen is, te beschouwen als een hemelse woonplaats. Daarom zullen degenen die daar geplant zijn, in het huis van de Heere, dat wil zeggen: in de kerk van de levende God, daar 'bloeien in de voorhoven van onze God'. Degene die echter zijn buik, zijn roem, of zilver, of iets anders, dat hij meer dan al het andere vereerd heeft, tot God maakt, die vereert én God niet, én is niet in Zijn heilige hof, ook al schijnt hij de fysieke samenkomsten waardig te zijn.⁶¹⁷

De Moralia

“Dat er niet alleen zorg moet worden gedragen voor degenen die aanwezig zijn, maar ook voor hen die dat niet zijn en dat men alles moet doen al naar gelang de noodzaak van de opbouw (van de gemeente) zal vereisen. ‘Ik heb nog andere schapen, die van dezen stal niet zijn; deze moet Ik ook toebrengen; en zij zullen Mijn stem horen; en het zal worden één kudde, en één Herder’ (Joh. 10:16).⁶¹⁸

⁶¹⁷ PG 29, c. 287.

“Προσκυνησατε τῷ Κυρίῳ ἐν αὐτῇ ἀγία αὐτοῦ. Μετὰ τὴν καρποφορίαν τῶν ἐπιζητουμένων, ἀναγκαία ἢ προσκύνησις. Προσκύνησις δὲ οὐκ ἔξω τῆς Ἐκκλησίας, ἀλλ’ ἐν αὐτῇ τῇ αὐτῇ τοῦ Θεοῦ τελουμένη. Μὴ μοι, φησὶν, ἰδίας αὐλὰς καὶ συναγωγὰς ἐπινοεῖτε. Μία ἐστὶν αὐτῇ ἀγία τοῦ Θεοῦ. Ἦν αὐτῇ πρότερον ἢ τῶν Ἰουδαίων συναγωγή; ἀλλὰ μετὰ τὴν εἰς Χριστὸν ἀμαρτίαν ἐγέ-νετο ἡ ἔπαυσις αὐτῶν ἡρημωμένη. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ Κύριος: Καὶ ἄλλα πρόβατα ἔχω, ἃ οὐκ ἔστιν ἐκ τῆς αὐτῆς ταύτης. Τοὺς ἀπὸ τῶν ἐθνῶν προωρισμένους εἰς σωτηρίαν λέγων, δείκνυσιν ἰδίαν αὐτῆν παρὰ τὴν τῶν Ἰουδαίων. Οὐ τοίνυν ἔξω τῆς ἀγίας ταύτης αὐτῆς προσκυνεῖν προσήκε τῷ Θεῷ, ἀλλ’ ἐνδον αὐτῆς γενόμενον: ἵνα μὴ ἔξω τις αὐτῆς ᾖ. Μηδὲ ἐλκόμενος ὑπὸ τῶν ἔξω, ἀπολέσει τὸ εἶναι ἐν αὐτῇ Κυρίου. Πολλοὶ γὰρ ἐστᾶσιν ἐν σχήματι μὲν προσευχῆς, οὐκ εἰσι ἐν τῇ αὐτῇ, διὰ τὴν τοῦ νοῦ περιφορὰν καὶ τὸν ἀφελκυσμὸν τῆς διανοίας αὐτῶν ὑπὸ τῆς ἐν τῇ ματαιότητι μερίμνης. Δυνατὸν δὲ αὐτῆν ἔτι ἐπαναβεβηκότως νοῆσαι ἐπουράνιον διαγωγήν. Διὰ τοῦτο οἱ Πεφυτευμένοι ἐνταῦθα ἐν τῷ οἴκῳ Κυρίου, ἧτις ἐστὶν Ἐκκλησία Θεοῦ ζῶντος, ἐκεῖ Ἐν ταῖς αὐλαῖς τοῦ Θεοῦ ἡμῶν ἐξανθήσουσιν. Ὁ δὲ Θεοποιὸν κοιλίαν, ἢ δόξαν, ἢ ἀργύριον, ἢ ἄλλο τι, ὃ πάντων μᾶλλον τετίμηκεν, οὕτε προσκυνεῖ τῷ Κυρίῳ, οὔτε ἐν τῇ αὐτῇ ἐστὶ τῇ ἀγία, κἄν ἄξιος τῶν αἰσθητῶν συνάξεων εἶναι δοκῇ.”

⁶¹⁸ PG 31, c. 830.

“Ὅτι δεῖ μὴ μόνον τῶν παρόντων ἐπιμελεῖσθαι, ἀλλὰ καὶ τῶν ἀπόντων καὶ πάντα ποιεῖν ὡς ἂν ἀπαιτῇ ἢ χρεια τῆς οἰκοδομῆς. Καὶ ἄλλα πρόβατα ἔχω, ἃ οὐκ ἔστιν ἐκ τῆς αὐτῆς ταύτης κάκεινά με δεῖ ἀγαγεῖν καὶ τῆς φωνῆς μου ἀκούσουσι καὶ γενήσεται μία ποιμνὴ, εἷς ποιμὴν. Διὸ μηκέτι στέγοντες ἠὲδοκῆσαμεν καταλειφθῆναι ἐν Ἀθήναις μόνον, καὶ ἐπέμψαμεν τὸν ἀδελφὸν ἡμῶν Τιμόθεον, καὶ διάκονον τοῦ Θεοῦ ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ τοῦ Χριστοῦ, εἰς τὸ στηρίξαι ὑμᾶς καὶ παρακαλέσαι ὑπὲρ τῆς πίστεως ὑμῶν”

Commentarius in Isaiam prophetam

“Het zal jullie niet vergund worden Mijn hof te vertrappen. Angstaanjagend is deze bedreiging voor hen die ze verstaan, maar sommige van hen die uit de kerk komen zijn ongevoelig voor deze straf en zij die met Hem in contact kunnen komen, zijn laks en nonchalant. Zij die geoordeeld zijn vanwege hun overtredingen maken zich daar helemaal niet druk over. Het Woord toont de schandelijke binnenkomst van hen die zo worden beschuldigd als mensen die het heilige vertrappen. Degene die volmaakt is, gaat zelfs in het heilige der heiligen dat achter het gordijn is, nog eerder naar binnen, dat wil zeggen, wanneer men het lichamelijke gepasseerd is, zal hij zich bezighouden met het zuivere aanschouwen van de goddelijke gedachten. Degene die er nog maar net toe gebracht is om vroomheid te betrachten, aan hem wordt toegestaan om alleen in de voorhof te verkeren. Maar degene die daarvan verstoten is, bevindt zich buiten de plaatsen van de godsvrucht. Hoe groot is daarom het gevaar, dat ook wat iemand schijnt te hebben, zelfs dát van hem wordt weggenomen. Deze les krijgt Israël; maar dezelfde les geldt voor ons. De heilige die God echter boven alles liefheeft, die verwelkomt alle tekenen en symbolen van God in het bijzonder en zegt: Mijn ziel verlangt en bezwijkt van verlangen naar de voorhoven van de Heere. Hij weet immers dat het op geen andere manier mogelijk is om als een bloem te ontluiken en te beginnen met vrucht dragen, tenzij hij zich bevindt in de voorhoven van de Heere. En God, die hen weldoet, verdrijft hen uit de Joodse voorhof, opdat zij hun toevlucht zoeken tot de voorhof van de schapen van Christus opdat het wordt ‘één kudde en één Herder’.”⁶¹⁹

“‘Ik zal’, zegt de Schrift, ‘zijn scheidingsmuur wegnemen’. Het past hier om ‘fragmon’ te interpreteren als de geboden van de wet of als Israël, op grond van de brief van Paulus aan de Efeziërs, als hij zegt: ‘Hij is het die de middelmuur van het afscheidsel heeft weggenomen, Hij die de wet van de geboden door Zijn besluiten te niet heeft gemaakt (Ef. 2:14-15). Want

⁶¹⁹ PG 30, c. 174.

“Πατεῖν τὴν αὐτῆν μου οὐ προσθήσεσθε. Φοβερὰ ἀπειλὴ τοῖς αἰσθανομένοις, ἀλλὰ τῶν ἐκ τῆς Ἐκκλησίας τινὲς πρὸς τὴν ζημίαν ταύτην ἀνασθητοῦσι, καὶ οἱ μὲν δυνάμενοι ἀπαντᾶν, ῥαθυμοῦσιν, οἱ δὲ δι’ ἀμαρτήματα καταδικασθέντες, ἀδιαφοροῦσιν. Ἐνδείκνυται δὲ ὁ λόγος τὴν ὑβριστικὴν εἴσοδον τῶν κατηγορουμένων, ὡς καταπατούντων τὰ ἅγια. Ὁ μὲν οὖν τέλειος εἰς αὐτὰ φθάνει τὰ ἅγια τῶν ἁγίων εἴσω τοῦ καταπατάσματος, τουτέστι διαβάς τὰ σωματικά, γυμνῇ τῇ θεωρίᾳ τῶν θείων νοημάτων ὁμιλήσει. Ὁ δὲ ὑποδεέστερος, ἐν τῷ οἴκῳ τοῦ Θεοῦ τοῦ κατὰ τὴν τῶν σωματικῶν λατρείαν διακοινωνικοῦ ἐφάψεται. Ὁ δὲ ἄρτι εἰσαγόμενος εἰς τὴν εὐσέβειαν, τῇ αὐτῇ μόνῃ ἐντυχεῖν ἐπιτρέπεται. Ὁ δὲ καὶ ταύτης ἀπεωσιμένος, ἔξω ἐστὶ τῶν τόπων τῆς εὐσεβείας. Ἡλίκος οὖν ὁ κίνδυνος, καὶ ὃ δοκεῖ τις ἔχειν, καὶ τοῦτο ἀφαιρεθῆναι; Ὁ μὲντοι ἅγιος ὑπεραγαπᾶν τὸ θεὸν, πάντα τὰ τοῦ Θεοῦ σύμβολα ὑπερασπάζεται, λέγων: Ἐπιποθεῖ καὶ ἐκλείπει ἡ ψυχὴ μου εἰς τὰς αὐλὰς τοῦ Κυρίου, Οἶδε γὰρ ὅτι ἄλλως ἀδύνατον ἐξανθῆσαι, καὶ ἀρχὴν λαβεῖν εἰς καρποφορίαν, μὴ ἐν ταῖς αὐλαῖς γενόμενον τοῦ Κυρίου. Εὐεργετῶν δὲ αὐτοὺς ὁ Θεός, τῆς Ἰουδαικῆς αὐτῆς αὐτοὺς ἐξουκίξει, ἵνα τῇ αὐτῇ τῶν Χριστοῦ προβάτων προσφύγωσι, καὶ γενῆται μία ποιμνὴ, εἷς ποιμὴν”

diezelfde middelmuur scheen ook een bescherming van Israël te zijn en een verhindering voor vermenging en éénwording met de volkeren, omdat ze – vanwege het zware juk van de wet – ervoor huiverden te komen tot de aanvaarding van het Woord van de godsvrucht (ware vroomheid). Degene dus, Die door Zijn leringen, dat wil zeggen door Zijn hemelhoge beschouwingen de vleselijke en nederige observaties van de letter van de wet teniet heeft gemaakt, Hijzelf heeft de middelmuur des afscheidsels ontbonden, Hij heeft Zijn eigen volk niet zonder bescherming achtergelaten, maar ze rondom in één stal ingesloten, opdat het zou worden één kudde en één Herder.⁶²⁰

Didymus de Blinde

Commentarii in Zacchariam (1)

“De profet Zacharias bericht de woorden over de twee stokken die hij voor zichzelf genomen heeft, bezien vanuit het standpunt van de Redder. Uitgaand van de stokken bedoelt de profet in het voorafgaande niets anders dan de scepter van het koninkrijk. Daar zijn het symbolen van!

Immers, het hele geslacht van de mensen is verdeeld in het volk uit de besnijdenis en in de kerk die genoemd is naar de heidenen; Hij is de God van de Joden en van de heidenen, Die tegelijk hun Koning is en Degene is Die voor Zichzelf de twee scepters heeft genomen, opdat Hij uit die beiden één Koninkrijk (voor Zichzelf) zou oprichten. De profetie kan uit het Evangeliewoord begrepen en uitgelegd worden. Want zoals er één koninkrijk onder één Koning tot stand gekomen is, uit heidenen en uit Joden die tot geloof gekomen waren (zijn), zo wordt het ook één kudde onder één Herder die waarachtig is en Zijn ziel heeft gesteld voor

⁶²⁰ PG 30, c. 354-355.

“Ἀφελῶ τὸν φραγμὸν αὐτοῦ, καὶ ἔσται εἰς διαρπαγὴν. Καὶ καθελῶ τὸν τοῖχον αὐτοῦ, καὶ ἔσται εἰς καταπάτημα. Καὶ ἀνήσω τὸν ἀμπελῶνά μου, καὶ οὐ μὴ τμηθῆ, οὐδὲ μὴ σκαφῆ, καὶ ἀναβήσεται εἰς αὐτὸν ὡς εἰς χέρσον ἀκανθα. Καὶ ταῖς νεφέλαις ἐντελοῦμαι τοῦ μὴ βρέξει εἰς αὐτὸν ὕετον. Ὁ γὰρ ἀμπελῶν Κυρίου, οἶκος τοῦ Ἰσραὴλ ἐστὶ, καὶ ἄνθρωπος τοῦ Ἰουδα νεόφυτον ἡγαπημένον. Ἔμεινα τοῦ ποιῆσαι κρίσιν, ἐποίησε δὲ ἀνομίαν, καὶ οὐ δικαιοσύνην, ἀλλὰ κραυγὴν. Ἀναλαβόντες τοῖνον καὶ καθ’ ἕκαστον τῶν ἠπειλημένων ἐξετάσαντες καὶ βασανίσαντες αὐτῶν τὸν νοῦν, ἐρευνήσωμεν μήτι καὶ ἡμῶν ἄπτεται τὰ λεγόμενα. Καθελῶ, φησὶ, τὸν φραγμὸναυτοῦ. Προσῆκει μὲν τὰς νομικὰς ἐντολὰς φραγμὸν ὑπονοῆσαι, ἤτοι τὸν Ἰσραὴλ, ἐκ τῆς πρὸς Ἐφεσίους Ἐπιστολῆς τοῦ Παύλου λέγοντος, ὅτι Αὐτός ἐστιν ὁ τὸ μεσότοιχον τοῦ φραγμοῦ λύσας, τὸν νόμον τῶν ἐντολῶν ἐν δόγμασι καταργήσας. Τὸ γὰρ αὐτὸ ἐδόκει καὶ φυλακτήριον εἶναι τοῦ Ἰσραὴλ, καὶ κωλυτικὸν τῆς ἐπιμιξίας καὶ τῆς ἐνώσεως τῶν λαῶν, διὰ τὸν βαρὺν ζυγὸν τοῦ ἀποκνούοντος εἰς τὴν παραδοχὴν τοῦ λόγου τῆς εὐσεβείας. Ὁ οὖν ἐν δόγμασι, τουτέστιν, ἐν θεωρήμασιν ὑψηλοῖς τὴν σαρκίνην καὶ ταπεινὴν τοῦ νομικοῦ γράμματος παρατήρησιν καταργήσας, αὐτὸς ἔλυσεν τοῦ φραγμοῦ τὸ μεσότοιχον, οὐκ ἀπερίφρακτον καταλιμπάνων τὸν ἑαυτοῦ λαόν, ἀλλὰ μιᾷ περιλαμβάνων αὐλῆ, ἵνα γένηται μία ποιμνία, εἰ ποιμνία.”

Zijn schapen. Zó is nu het evangeliewoord dat door de Verlosser (aan ons) verkondigd is: En zie, Ik heb ook andere schapen die van deze stal niet zijn; ook die moet Ik samenbrengen en zij zullen luisteren naar Mijn stem, opdat zij één kudde worden en één Herder. Waarbij Hij met ‘de anderen’ niet bedoelt dat zij schapen zijn van de Joodse stal maar van de heidenen die geloven in het Evangelie. En hetzelfde (kunnen we zeggen) met betrekking tot het feit dat er twee kuddes onder één Herder zijn gekomen, als over de twee scepters die onder dezelfde Koning gekomen zijn. Wanneer zal dit anders zijn vervulling gaan krijgen dan op het moment wanneer het tekstwoord: “Verheugt u, o heidenen, samen met Zijn volk”, zijn (heerlijke) uitkomst zal ontvangen?⁶²¹

Commentarii in Zacchariam (2)

“De tekst ‘En ik heb nog andere schapen die niet van de stal zijn’ zou ook nog op een andere manier kunnen worden uitgelegd, waarbij ‘de stal van de schapen’ staat voor deze aardse wereld, waarin zij die het lichaam dragen nog altijd leven, terwijl de zielen die daarvan bevrijd zijn ondertussen verblijven in een onaardse plaats, zielen die de goede Herder juist bijeenbrengt, Die dat geworden is voor hen toen Hij is gestorven voor allen, opdat Hij zou heersen over de levenden en de doden. Aangezien Eén heerst over doden en levenden met een koninklijke kracht en met de kennis van een Herder, zijn de twee troepen en de twee koninkrijken één geworden.⁶²²

⁶²¹ CCL 76A, p. 840-842.

“Ἐκ προσώπου τοῦ Σωτῆρος ὁ προφήτης Ζαχαρίας ἀπαγγέλλει τὰ περὶ δύο ῥάβδων ὧν εἴληφεν ἑαυτῷ. Οὐχ ἕτερον δ’ ἐτι σημαίνεται ἐν τοῖς προκειμένοις ἐκ τῶν ῥάβδων ἢ σκῆπτρα ἀρχῆς, μᾶλλον δὲ βασιλείας, σύμβολα ὄντα. Ἐπει τοῖνον πᾶν τὸ τῶν ἀνθρώπων γένος διήρηται εἰς τὸν ἐκ περιτομῆς λαόν καὶ εἰς τὴν κληθεῖσαν ἀπὸ ἐθνῶν Ἐκκλησίαν, ὁ ἰουδαίων καὶ ἐθνῶν Θεός, σωτὴρ ἅμα καὶ βασιλεὺς αὐτῶν ὑπάρχων, ἔλαβεν ἑαυτῷ τὰ δύο σκῆπτρα, ἵνα ἐξ ἀμφοτέρων μίαν βασιλείαν ἀπεργάσεται. Νοηθήσεται δὲ ἐξ εὐαγγελικοῦ ῥητοῦ ἢ προφητείας: ὡς γὰρ μία βασιλεία ὑπὸ βασιλέα ἕνα ἐξ ἐθνῶν καὶ ἰουδαίων πιστευσάντων ἀνεδείχθη, οὕτω καὶ ποιμνία μία ὑπὸ ἕνα ποιμένα τὸν ἀληθινὸν τὸν τὴν ψυχὴν αὐτοῦ ὑπὲρ τῶν προβάτων τεθεικότα. Ἔχει δ’ οὕτως ἢ εὐαγγελικὴ φωνὴ ὑπὸ τοῦ Σωτῆρος ἀπαγγελομένη: «Καὶ ἄλλα πρόβατα ἔχω ἃ οὐκ εἰσὶν ἐκ τῆς αὐλῆς ταύτης· κάκεινά με δεῖ συναγαγεῖν καὶ τῆς φωνῆς μου ἀκούσουσιν, ἵνα γένωνται μία ποιμνία καὶ ποιμὴν εἷς», ἕτερα λέγων εἶναι πρόβατα οὐκ ἀπὸ τῆς ἰουδαϊκῆς αὐλῆς ἀλλὰ τοὺς ἀπὸ ἐθνῶν πιστεύοντας τῷ εὐαγγελίῳ. Ταῦτον δὲ τὸ τὰς δύο ἀγέλας ὑπὸ ἕνα ποιμένα γενέσθαι, τῷ τὰ δύο σκῆπτρα ὑπὸ τὸν αὐτὸν βασιλέα ἐλθεῖν. Πότε δὲ τοῦτο πληρωθήσεται ἢ ὅταν ἐκβάσας τύχη τό: «Εὐφράνητε, ἔθνη, μετὰ τοῦ λαοῦ αὐτοῦ»; Πηθεῖ καὶ ἐτέρως τό: «Καὶ ἄλλα πρόβατα ἔχω ἃ οὐκ εἰσὶν ἐκ τῆς αὐλῆς ταύτης», αὐλῆς καλουμένης τῶν προβάτων τοῦ περὶ γῆν κόσμου ἐν ᾧ ἀκμὴν διατρίβουσιν οἱ τὸ σῶμα φοροῦντες, ἀπαλλαγισῶν τούτου ψυχῶν ἐν τῷ καταχθονίῳ τόπῳ τέως διατρίβουσῶν, ἄσπερ συνάγει ὁ ἀγαθὸς νομεὺς, γενάμενος πρὸς αὐτάς ὅτε «τέθνηκεν ὑπὲρ πάντων» «ἵνα ζῶντων καὶ νεκρῶν κυριεύσῃ». Εἰ δὲ εἷς κυριεύει νεκρῶν καὶ ζῶντων βασιλικῶ κράτει καὶ ποιμαντικῆ ἐπιστήμῃ, αἱ δύο ποιμνία καὶ βασιλείαι μία ἀνεδείχθησαν.”

⁶²² CCL 76A, p. 842.

Commentarii in Zacchariam (3)

“Over dit herstel wordt in de profeet Hosea gesproken, wanneer de koning over alles zegt: de zonen van Israël en de zonen van Juda zullen zich verzamelen en zij zullen zichzelf een heerschappij stellen en zij zullen opkomen uit de aarde, omdat de dag van Jizreël groot is.⁶²³ We moeten stilstaan bij (deze) profetie die duidelijk maakt dat degenen die voor één koninkrijk bestemd zijn, uit de aarde omhoogkomen, zij die zich kennelijk onder in de aarde bevonden, omdat ze in onenigheid ten opzichte van elkaar verkeerden, berooid als ze waren van een enkelvoudig leiderschap/ een eenduidige heerschappij. Toen het verbond van het schisma in het midden van Juda en Israël zijn werk had gedaan voor een tijd, ontstond er door de genade van de Verlosser een ontbinding en bevrijding daarvan, opdat de staf die ‘band’ werd genoemd, zoals vroeger weer onder één Koning zou komen, omdat de diversiteit die door de scheidingen was ontstaan, verdwenen was, onder één Koning Die een opvolger was van Juda, zodat het één Herder en één kudde werd onder één legaal aangestelde koning, die over ieder volk heersen zou. (...)”

Nu de overeenkomst tussen het profetische raadsel met betrekking tot de verdeling van de ene heerschappij in twee koninkrijken duidelijk geworden is, alsook van het herstel van die beide koninkrijken in één koninkrijk overeenkomstig de profetie van Hosea, is het passend om na de geschiedenis, op een passende manier de feiten met betrekking tot de twee staven, die de Zoon van God voor Zichzelf genomen heeft, te bezien. Want door deze staven moet men het ervoor houden dat de roeping van de twee volken aangeduid wordt, van het volk van de heidenen en van degenen uit de besnijdenis die samengesmolten zijn tot één scepter van het koninkrijk, overeenkomstig de betekenis van de volgende tekst van de apostel: “Want Hij is onze vrede, Die deze beiden één gemaakt heeft, en den middelmuur des afscheidsels gebroken hebbende, heeft Hij de vijandschap in Zijn vlees te niet gemaakt, namelijk de wet der geboden in inzettingen bestaande; opdat Hij die twee in Zichzelf tot een nieuwen mens zou scheppen, vrede makende; (Ef. 2:14-15)”.⁶²⁴

“Ῥηθείη καὶ ἐτέρως τό· «Καὶ ἄλλα πρόβατα ἔχω ἃ οὐκ εἶσιν ἐκ τῆς αὐλῆς ταύτης», αὐλῆς καλουμένης τῶν προβάτων τοῦ περὶ γῆν κόσμου ἐν ᾧ ἀκμὴν διατρίβουσιν οἱ τὸ σῶμα φοροῦντες, ἀπαλλαγιστῶν τούτου ψυχῶν ἐν τῷ καταθρονίῳ τόπω τέως διατρίβουσῶν, ἅσπερ συνάγει ὁ ἀγαθὸς νομεὺς, γενόμενος πρὸς αὐτάς ὅτε «τέθνηκεν ὑπὲρ πάντων» «ἵνα ζώντων καὶ νεκρῶν κυριεύσῃ». Εἰ δὲ εἰς κυριεύει νεκρῶν καὶ ζώντων βασιλικῶ κράτει καὶ ποιμαντικῇ ἐπιστήμῃ, αἱ δύο ποιμναι καὶ βασιλείαι μία ἀνεδείχθησαν.”

⁶²³ Hos. 2:2.

⁶²⁴ CCL 76A, p. 868.

“Περὶ ταύτης τῆς ἀποκαταστάσεως ἐν Ὡσῆε τῷ προφήτῃ φέρεται, τοῦ παμβασιλέως λέγοντος· «Συναχθήσονται οἱ υἱοὶ Ἰσραὴλ καὶ οἱ υἱοὶ Ἰούδα, καὶ θήσουσιν αὐτοῖς ἀρχὴν μίαν καὶ ἀναβήσονται ἐκ τῆς γῆς, ὅτι μεγάλη ἡ ἡμέρα τοῦ Ἰεσδραὲλ. Ἐπιστατέον τῇ προφητεῖα δηλούσῃ ὡς ἀναβαίνουσιν ἐκ τῆς γῆς οἱ εἰς μίαν βασιλείαν ἀποκαθιστάμενοι, κάτω ἐν τῇ γῇ δηλονότι ὑπάρχοντες, ὅτι διεστασίαζον πρὸς ἑαυτοὺς ἔξω τῆς μοναδικῆς ἡγεμονίας σκορπισθέντες. Τῆς τοῦ σχίσματος διαθήκης ἀνά μέσον

Gregorius van Nazianze

Orationes

“Maar nu, nu het verdriet, de pijn en de benauwdheid verdwenen is, nu wij één geworden zijn, wij die uit de Ene zijn, en wij die van de Drie-eenheid zijn en die eensgezind zijn, gelijkgestemd en gelijk van eer zijn, dat wil zeggen: wij die eigendom van de Logos zijn, zijn niet behept met een levenshouding die daar niet bij past, wij die het eigendom van de Geest zijn, niet tegen elkaar, maar mét elkaar ijverend voor de goede zaak, wij die aanhangers van de Waarheid zijn, hetzelfde bedenkend en sprekend, wij die van de Wijsheid zijn, goed op Hem afgestemd, wij die van het Licht zijn, als mensen die zich als op de dag goed gedragen⁶²⁵, wij die van de Weg zijn, allen een rechte weg aanhoudend, wij die van de Deur zijn, en allemaal binnen zijn, wij die van de stal en de Herder zijn, zachtmoedig en van dezelfde stal en van één Herder, die ons als herder leidt, en ook niet onder de uitrusting van iemand die de schapen van de weidende kudde in de afgrond helpt, of van iemand die ze blootstelt aan de wolven en de gevaarlijke rots wanden, maar van iemand die zowel heel goed om zich heen gekeken heeft alsook zeer ervaren is, nu wij het eigendom zijn geworden van Hem die geleden heeft voor ons, terwijl wij samen met Hem lijden, en anderen tegelijk helpen hun lasten te dragen, nu wij het eigendom zijn van het Hoofd en samen met Hem één lichaam vormen, samengevoegd overeenkomstig de volledige gemeenschap met de Geest;”⁶²⁶

τοῦ Ἰούδα καὶ τοῦ Ἰσραὴλ πρὸς καιρὸν ἐνεργησάσης, σκεδασμὸς καὶ λύσις αὐτῆς χάριτι τοῦ Σωτῆρος γίνεται, ἵν' ἐκποδῶν τῆς διαφορᾶς τῶν σχισμάτων γεγενημένης, ἡ καλουμένη σχοίνισμα ῥάβδος ὑπὸ βασιλέα ἕνα ὡς πρότερον γένηται, τὸν ἐκ τοῦ Ἰούδα τὴν διαδοχὴν ἔχοντα, ὥστε μίαν ποιμνὴν καὶ ἕνα ποιμένα ὑπάρξαι ὑπὸ τοῦ νομίμου βασιλέως παντὸς τοῦ ἔθνους κρατουμένου.

(...)

Φανεῖσις τῆς συμφωνίας τοῦ προφητικοῦ αἰνίγματος πρὸς τὴν διαίρεσιν τῆς μᾶς ἀρχῆς εἰς δύο βασιλείας καὶ τῆς τούτων εἰς μίαν ἀρχὴν ἀποκαταστάσεως κατὰ τὴν τοῦ Ὡσῆε προφητείαν, ἀκόλουθον μετὰ τὴν ἱστορίαν ἀνηγμένως νοῆσαι τὰ περὶ τῶν δύο ῥάβδων ὧν ἔλαβεν ἑαυτῷ ὁ τοῦ ἀνθρώπου υἱός. Σημαίνεισθαι γὰρ δι' αὐτῶν ἡγητέον τὰς κλήσεις τῶν δύο λαῶν, τοῦ τε ἀπὸ τῶν ἔθνῶν καὶ τῶν ἐκ περιτομῆς, συνθεθεῖσῶν εἰς ἓν σκῆπτρον βασιλείας, κατὰ τὴν διάνοιαν τῆς ἀποστολικῆς γραφῆς, οὕτως ἐχούσης· «Αὐτός ἐστιν ἡ εἰρήνη ἡμῶν, ὁ ποιῶν τὰ ἀμφότερα ἐν καὶ τὸ μεσότοιχον τοῦ φραγμοῦ λύσας, ἵνα τοὺς δύο κτίσῃ ἐν αὐτῷ εἰς ἕνα καινὸν ἄνθρωπον», τὸν ἔλληνα καὶ ἰουδαῖον.”

⁶²⁵ Rom. 13:13-14.

⁶²⁶ PG 35, c. 726.

“Νυνὶ δὲ ἡνίκα ἀπέδρα ὀδύνη, καὶ λύπη, καὶ στεναγμός: ἡνίκα γεγόναμεν οἱ τοῦ ἐνὸς ἓν, καὶ οἱ τῆς Τριάδος συμφυεῖς, καὶ ὁμόψυχοι, καὶ ὁμότιμοι: οἱ τοῦ Λόγου τῆς ἀλογίας ἐκτός: οἱ τοῦ Πνεύματος οὐ κατ' ἄλλήλων, ἀλλὰ σὺν ἀλλήλοις ζέοντες: οἱ τῆς Ἀληθείας τὸ αὐτὸ φρονούντες καὶ λέγοντες: οἱ τῆς Σοφίας εὐσύνετοι: οἱ τοῦ Φωτός ὡς ἐν ἡμέρᾳ εὐσχημονοῦντες: οἱ τῆς Ὁδοῦ πάντες εὐθυποροῦντες: οἱ τῆς θύρας πάντες ἐντός: οἱ τοῦ Προβάτου καὶ τοῦ Ποιμένου πρᾶοι, καὶ τῆς αὐτῆς μάνδρας, καὶ ποιμένος ἐνός: οὐκ ἐν σκεύεσι ποιμένος ἀπείρου ποιμαίνοντος, οὐδὲ καταφθειρόντος τὰ

Amphilochius van Iconië*Contra Haereticos (1)*

“De catecheet van alle dwalingen is de duivel. Want zoals Christus de catecheet is van de katholieke kerk en Zichzelf voor haar overgegeven heeft, opdat Hij haar zou heiligen en Hij zichzelf aan de kerk zou voorstellen zonder vlek of rimpel of iets van die dingen, zo is ook de duivel, die gereed staat om te bedriegen en tweedracht te zaaien, de catecheet geworden van alle dwalingen. Immers, het geslacht van de mensen werd geleerd om één God te aanbidden, maar de duivel heeft veel goden met een valse naam gecreëerd. Waarom zeg ik ‘veel’? Hij heeft de hele schepping tot ‘god’ verheven, om de ongelukkige mens van Hem die werkelijk God is te laten wegzwerfen. Het was mogelijk om beelden van levende wezens in dieren en gevleugelde en kruipende dieren te zien, meer nog, haast alles dat van hout was, werd als god vereerd. En daarom heeft de Heer de menselijke positie op zich genomen, waarbij Hij in het vlees was ten behoeve van het geslacht van de mensen, opdat Hij de polytheïstische dwaling zou weerleggen en (de gelovigen) tot de verering van Hem die werkelijk God is zou brengen door het bad van de wedergeboorte en de hele mensheid die verstrooid was geraakt samen zou brengen in één kerk – en haar sprak Hij aan als Zijn lichaam, ook (opdat) het woord vervuld zou worden: het zal zijn één kudde en één Herder.”⁶²⁷

Contra Haereticos (2)

“Wat zeg ik als christen? Hij heeft Christus zelf aangedaan. Want de Schrift zegt: ‘Allen van jullie die in Christus gedoopt zijn, hebben Christus aangedaan. Behalve natuurlijk wanneer je door de slang weer uitgekled bent. Wat betekent dat, met het oog op wat we bespraken?’

πρόβατα τῆς νομῆς, οὐδὲ προιεμένου τοῖς λύκοις καὶ τοῖς κρημνοῖς, ἀλλὰ καὶ λίαν περιεσκευμένον καὶ ἐπιφτήμονος: ἡνίκα γεγόναμεν οἱ τοῦ παθόντος ὑπὲρ ἡμῶν συμπαθεῖς, καὶ ἀλλήλοις τὰ βάρη συνεπικουρίζοντες: οἱ τῆς Κεφαλῆς, σῶμα ἐν συναρμολογούμενοι καὶ συμβιβασζόμενοι κατὰ πᾶσαν συνάφειαν τὴν ἐν Πνεύματι.”

⁶²⁷ CPG 3242 p.186.

“Ο καθηγῆτης πασῶν τῶν αἰρέσεων ἐστὶν ὁ διάβολος. Ὡς γὰρ ὁ Χριστὸς καθηγῆτης ἐστὶ τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας καὶ παρ ἑδωκεν ἑαυτὸν ὑπὲρ αὐτῆς, ἵνα αὐτὴν ἀγίαση καὶ παραστήσῃ αὐτὸς ἑαυτῷ τὴν ἐκκλησίαν μὴ ἔχουσαν σπῖλον ἢ ῥυτίδα ἢ τι τῶν τοιούτων, οὕτως καὶ ὁ διάβολος εἰς τὸ ἀπατᾶν καὶ σκορπίζει ὧν ἔτοιμος καθηγῆτης γέγονε πασῶν τῶν αἰρέσεων. Μόνον γὰρ ἐδιδάχθη τὸ γένος τῶν ἀνθρώπων θεὸν προσκυνεῖν, πολλοὺς δὲ ψευδῶν μους θεοὺς ἐποίησεν ὁ διάβολος: τί δὲ λέγω πολλοὺς, πᾶσαν τὴν κτίσιν ἔθεοποίησεν, ἵνα τὸν ἄθλιον ἄνθρωπον ἀπὸ τοῦ ὄντως θεοῦ ἀποπλανήσῃ. Ἦν γὰρ ἰδεῖν ὁμοιώματα ζώων καὶ θηρίων καὶ ἔρπετων καὶ πετεινῶν προσκυνούμενα, ἔτι δὲ καὶ πᾶσαν σχεδὸν τὴν ὕλην ὡς θεὸν τιμωμένην. Καὶ διὰ τοῦτο ὁ κύριος τὴν ἑνσαρκον οἰκονομίαν ὑπὲρ τοῦ γένους τῶν ἀνθρώπων ἀνεδέξατο, ἵνα τὴν πολυθεον πλάνην καταργήσῃ καὶ ἐπὶ τὴν προσκύνῃσιν τοῦ ὄντως θεοῦ ἐπιστρέψῃ διὰ λουτροῦ παλιγγενεσίας, καὶ πᾶσαν τὴν ἀνθρωπότητα διεσπαρμένην συναγάγῃ εἰς τὴν ἐκκλησίαν καὶ σῶμα αὐτοῦ προσηγόρευσε, καὶ πληρωθῆ ὁ λόγος αὐτοῦ: Ἔσται μία ποίμνη, εἷς ποιμὴν.”

Erken je hen of heb je hen geweigerd? En wat zul je dan doen? Want als je hen die naar het vlees voortgebracht zijn niet in ere hebt gehouden en je degenen die jou wedergeboren deden worden door het bad van de wedergeboorte niet hebt erkend, waarvandaan is dan het leven van jou (te verwachten)? Maar aangezien je werkelijk verhuisd bent naar een ver land en het bij je passende deel van het vaderlijke vermogen verbruikt hebt, consumeer je nu de schillen van de Johannesbroodboom als eten en hoed je nu de varkens van de belangrijkste eerste burger. Deze man heeft immers geen schapen, want er is slechts één goede Herder en de kudde van Hem is ook één. Wat is nu het vermogen dat je verloren hebt? Dat is helder en opnieuw overduidelijk: het geloof en de gave die je door de doop ontvangen hebt. Immers, als gedoopte in Christus heb je Christus aangedaan, maar door zo uit de kerk te verhuizen heb je Christus ook weer uitgedaan.”⁶²⁸

Chrysostomus*Homiliae in Joannem (1)*

“Want Ik heb ook nog andere schapen,” zegt Hij, “die niet van deze schaapskooi zijn, ik moet hen ook (toe)brenge.” Merk opnieuw op dat het woord ‘moet’ dat hier wordt gebruikt, geen noodzakelijkheid uitdrukt, maar een verklaring is van iets dat zeker zal gebeuren. Alsof Hij had gezegd: “Waarom verbaast gij u als zij Mij zullen volgen en als Mijn schapen Mijn stem zullen horen? Wanneer gij anderen zult zien die Mij ook volgen en Mijn stem horen, dan zult u nog meer verbaasd zijn.” En weest niet beschaamd als u Hem hoort zeggen, “die niet van deze schaapskooi zijn”, want het verschil heeft alleen met de Wet te maken, zoals ook Paulus zegt: “Noch de besnijdenis heeft iets, noch onbesnedenheid.”

“Die moet ik ook brengen.” Hij laat zien dat zowel dezen als die verstrooid en gemengd waren, en zonder herders, omdat de goede Herder nog niet was gekomen. Dan kondigt Hij op voorhand hun toekomstige eenheid aan, namelijk: “Zij zullen één kudde zijn.” Van welke zelfde zaak Paulus ook sprak, toen hij zei: “opdat Hij die twee in Zichzelf tot één nieuwe mens zou scheppen” (Efeziërs 2:15).⁶²⁹

⁶²⁸ CPG 3242, p. 191.

“Τί λέγω χριστιανός; Αὐτὸν τὸν Χριστὸν ἐνεδύσατο: λέγει γὰρ ἡ γραφή: Ὅσοι εἰς Χριστὸν ἐβαπτίσθητε, Χριστὸν ἐνεδύσασθε: μόνον εἰ μὴ ὑπὸ τοῦ ὄψεως πάλιν ἐξεδύθη. Τί οὖν πρὸς ταῦτα; Γνωρίζεις τούτους ἢ καὶ τούτους ἠρνήσω; Καὶ τί ποιήσεις; Εἰ γὰρ τοὺς κατὰ σάρκα γεννήσαντάς σε ἠτίμησας, τοὺς ἀναγεννήσαντάς σε διὰ λουτροῦ παλιγγενεσίας ἀπηρνήσω, πόθεν ἡ ζωὴ σου; Ἀλλ’ ἐπειδὴ ὄντως ἀπεδήμησας εἰς χώραν μακρὰν καὶ τὸ ἐπιβάλλον σοι τῆς πατρικῆς οὐσίας μέρος ἀνήλωσας, καὶ σιτίζη τὰ κεράτια καὶ τοῦ πρωτοπο λίτου βόσκεις τοὺς χοίρους. Πρόβατα γὰρ ἐκεῖνοι οὐκ ἔστιν, εἷς γὰρ ἐστὶν ὁ ποιμὴν ὁ καλὸς καὶ μία ἡ ποίμνη αὐτοῦ. Τί δὲ ἐστὶν καὶ ἡ οὐσία ἣν ἀπόλεσας; Φανερά ἐστὶ καὶ πάλιν ἔκδηλος: ἡ πίστις καὶ ἡ δωρεὰ ἣν διὰ τοῦ βαπτίσματος ἔλαβες. Ὡς γὰρ βαπτισθεὶς εἰς Χριστὸν Χριστὸν ἐνεδύσω, οὕτως ἀποδημήσας ἀπὸ τῆς ἐκκλησίας Χριστὸν ἐξεδύσω.”

⁶²⁹ PG 59, c. 329.

Homiliae in Joannem (2)

“Zie je hoe groot de kracht is van de autoriteit van de Hogepriester? Of omdat hij, hoe dan ook, geacht werd het Hoge Priesterschap waardig te zijn, hoewel hij dat onwaardig was, profeteerde hij, niet wetend wat hij zei; en de genade maakte slechts gebruik van zijn mond, maar raakte zijn vervloekte hart niet aan. Inderdaad hebben vele anderen ook toekomstige dingen voorgezegd, hoewel ze het onwaardig waren om dat te doen, zoals Nebukadnezar, farao, Bileam; en de reden voor dit alles is duidelijk. Maar wat hij zegt is als volgt. “Je zit nog steeds stil, je luistert achteloos naar deze zaak, en weet niet hoe je iemands veiligheid moet minachten omwille van de gemeenschap.” Zie hoe groot de kracht van de Geest is; van een kwade verbeelding was (de Heilige Geest) in staat om woorden voort te brengen vol prachtige profetie. De evangelist noemt de heidenen “kinderen van God”, wat op het punt stond te gaan gebeuren: zoals Christus zelf zegt: “Ik heb ook andere schapen”, hen zo noemend hoewel het pas later zou gaan gebeuren.”⁶³⁰

Expositio in Psalmos (47)

“Hij heeft voor ons als Zijn eigen erfenis de schoonheid van Jacob uitgekozen, die Hij heeft liefgehad. Een ander zegt: de verheerlijking. Kijk hoe accuraat en precies de profetie is. Iets eerder zei hij immers: “Hij heeft de volken en de heidenen aan ons onderworpen.”⁶³¹

“Καὶ γὰρ καὶ ἄλλα πρόβατα ἔχω, φησὶν, ἃ οὐκ ἔστιν ἐκ τῆς αὐλῆς ταύτης· κάκεινά με δεῖ ἀγαγεῖν. Ἰδοὺ πάλιν τὸ, Δεῖ, ῥῆμα κείμενον, οὐκ ἀνάγκης ἐστίν, ἀλλὰ τοῦ πάντως ἐσομένου δηλωτικόν· ὡσανεὶ ἔλεγε· Τί θαυμάζετε, εἰ οὗτοί μοι μέλλουσιν ἐπεσθαι, καὶ τὰ πρόβατα τῆς φωνῆς μου ἀκούειν; Ὅταν γὰρ καὶ ἄλλα ἰδητέ μοι ἀκολουθοῦντα, καὶ τῆς φωνῆς μου ἀκούοντα, τότε ἐκπλαγήσεσθε μειζόνως. Εἰ δὲ λέγει, Ἄ οὐκ ἔστιν ἐκ τῆς αὐλῆς ταύτης, μὴ θορυβηθῆς. Ἡ γὰρ διαφορὰ περὶ τὸν νόμον μόνον, καθάπερ καὶ ὁ Παῦλος φησὶν· Οὐτε περιτομὴ τι ἰσχύει, οὔτε ἀκροβυστία. Κάκεινά με δεῖ ἀγαγεῖν. Δείκνυσιν ἀμφοτέρους ἐσκορπισμένους καὶ μεμιγμένους καὶ ποιμένας οὐκ ἔχοντας, κάκεινους καὶ τούτους, οὐπω τοῦ καλοῦ παραγενομένου ποιμένου. Εἶτα καὶ τὴν μέλλουσαν αὐτῶν προαναφωνεῖ συνάφειαν, ὅτι Ἔσονται μία ποίμνη. Ὅπερ καὶ αὐτὸ πάλιν ὁ Παῦλος ἐδήλωσεν εἰπὼν· Ἴνα τοὺς δύο κτίση ἐν ἑαυτῷ εἰς ἓνα καινὸν ἄνθρωπον.”

⁶³⁰ PG 59, c. 361.

“Τί γὰρ φησιν; Ὑμεῖς οὐκ οἴδατε οὐδὲν, οὐδὲ διαλογίζεσθε ὅτι συμφέρει, ἵνα εἷς ἄνθρωπος ἀποθάνῃ, καὶ μὴ ὅλον τὸ ἔθνος ἀπόληται. Τοῦτο δὲ οὐκ εἶπεν ἄφ’ ἑαυτοῦ, ἀλλὰ προεφήτευσεν ἀρχιερεὺς ὢν. Ὁρᾷ πόση τῆς ἀρχιερατικῆς ἐξουσίας ἡ δύναμις; Ἐπειδὴ γὰρ ὅλως ἠξίωτο τῆς ἀρχιερωσύνης, καίτοι ἀνάξιος ὢν τοῦ πράγματος, προεφήτευσεν, οὐκ εἰδὼς ἄπερ ἔλεγε· καὶ τῷ στόματι μόνον ἐκέχρητο ἢ χάρις, τῆς δὲ μιარᾶς καρδίας οὐχ ἦψατο. Πολλοὶ γοῦν καὶ ἄλλοι τὰ μέλλοντα εἶπον, ἀνάξιοι ὄντες, ὁ Ναβουχοδονόσορ, ὁ Φαραὼ, ὁ Βαλαάμ· καὶ πάντων ἡ αἰτία δήλη. Ὁ δὲ λέγει, τοιοῦτόν ἐστιν· Ὑμεῖς κἀθήσθε, εἰ ὀκνηρότερον τῷ πράγματι προσέχετε, καὶ οὐκ ἴστε ἐνὸς ἀνδρὸς σωτηρίας ὑπὲρ τοῦ κοινοῦ καταφρονῆσαι. Ὅρα πόση τοῦ Πνεύματος ἡ δύναμις; ἀπὸ διανοίας πονηρᾶς ἴσχυσε ῥήματα προενεγκεῖν προφητείας γέμοντα θαυμαστῆς. Τέκνα δὲ Θεοῦ τὰ ἔθνη καλεῖ ὁ εὐαγγελιστής, ἀπὸ τοῦ μέλλοντος ἔσεσθαι· ὡσπερ οὖν καὶ αὐτὸς φησὶ· Καὶ ἄλλα πρόβατα ἔχω, καὶ αὐτὸς ἀπὸ τοῦ μέλλοντος αὐτὰ καλῶν.”

⁶³¹ Psalm 47:4.

Eerst zijn er drieduizend Joden [tot het heil] genaderd, daarna de vijfduizend en daarna de heidenen. Zelf zei Hij immers op een andere plaats: ‘Ik heb ook andere schapen en ik moet hen toebrengen, en het zal worden één kudde en één herder’. Daarna lost hij met een correctie de twijfel op, opdat niemand zou twijfelen of in het nauw zou worden gebracht en zou zeggen op de woorden ‘Hij heeft ons als een erfenis voor zichzelf uitgekozen’: hoe komt het dat de Joden dan nu niet geloven? Het meest immers Zijn eigen deel, en daarboven ook hen, namelijk dat deel dat tot Hem gekomen is, van hen heeft Hij niemand losgelaten.”⁶³²

Expositio in Psalmos (118)

“Welke muren? Degenen uit de Joden en de Grieken die geloven. Zoals ook Paulus zegt: Want Hijzelf is onze vrede, Die beiden één gemaakt heeft. En door de tussenmuur, die scheiding maakte, af te breken, heeft Hij de vijandschap in Zijn vlees tenietgedaan, namelijk de wet van de geboden, die uit bepalingen bestond, opdat Hij die twee in Zichzelf tot één nieuwe mens zou scheppen [en zo vrede zou maken]. En [iets verder in het hoofdstuk] zegt hij opnieuw: Bouwend op het fundament van de apostelen en de profeten, waarbij Jezus Christus de uiterste hoeksteen is. Dat wat gezegd is, is een sterke aanklacht tegen de Joden, omdat ze -toen ze bouwden- de geschikte steen niet onderscheidden, maar zelfs als afgekeurde steen verwierpen; een steen die juist in staat was om een dergelijk gebouw harmonieus samen te voegen. Als je deze twee muren wilt leren kennen, luister dan ook naar Christus Zelf, Die zei: Ik heb ook andere schapen, die niet van deze stal zijn, ook deze moet ik leiden. En het zal worden één kudde en één herder. Dit is ook vroeger als in een beeldspraak al gebeurd. Want Abraham is de aartsvader van beiden geworden, van de heidenen en van de besnedenen. Maar dit was als in een beeldspraak, maar het volgende [gebeurde] in waarheid: Deze is geworden tot een hoofd des Hoeks, dat wil zeggen: Hij heeft beide volken aan elkaar verbonden. Dit is van de Heere geschied.”⁶³³

⁶³² PG 55, c. 213.

“Ἐξελέξατο ἡμῖν τὴν κληρονομίαν ἑαυτοῦ, τὴν καλλονὴν Ἰακώβ, ἣν ἠγάπησεν. Ἄλλος, τὸν ἐνδοξασμὸν Ἰακώβ. Ὅρα προφητείας ἀκρίβειαν. Ἀνωτέρω μὲν οὖν ἔλεγε· Ὑπέταξε λαοὺς ἡμῖν καὶ ἔθνη. Καὶ γὰρ Ἰουδαῖοι πρῶτον προσήλθον, πρῶτον τρισχίλιοι, εἶτα πεντακισχίλιοι, καὶ μετὰ ταῦτα τὰ ἔθνη. Καὶ γὰρ αὐτὸς πάλιν ἔλεγε· Καὶ ἄλλα ἔχω πρόβατα, κάκεινά με δεῖ ἀγαγεῖν, καὶ γενήσεται μία ποίμνη, εἷς ποιμήν. Εἶτα ἵνα μὴ ἀκούσας τὸ, Ἐξελέξατο ἡμῖν τὴν κληρονομίαν ἑαυτοῦ, διαπορῆ τις, καὶ τάλαιπωρῆται, καὶ λέγῃ· Πῶς οὖν Ἰουδαῖοι νῦν ἀπιστοῦσι; τῇ ἐπιδιορθώσει τὴν ἀπορίαν ἔλυσε. Μάλιστα μὲν γὰρ, τὸ αὐτοῦ μέρος, κάκεινους ἐξελέξατο, καὶ τὸ εἰς αὐτὸν ἦγον, οὐδένα ἀφῆκεν.”

⁶³³ PG 55, c. 336.

“Ὁ τοῖνον ὁ Προφήτης λέγει, τοῦτο ἐστίν, ὅτι ὁ ἀποδοκιμασθεὶς παρὰ τῶν Ἰουδαίων καὶ ἐξουθενηθεὶς, οὕτως ἐφάνη θαυμαστὸς, ὥστε μὴ μόνον οἰκοδομῆν ὑφῆναι, ἀλλὰ καὶ δύο συνδῆσαι τοίχους. Ποίους δὲ τοίχους; Τοὺς ἐξ Ἰουδαίων καὶ Ἑλλήνων πιστεύοντας; καθάπερ καὶ ὁ Παῦλος λέγει· Αὐτὸς γὰρ ἐστίν ἡ εἰρήνη ἡμῶν, ὁ ποιήσας τὰ ἀμφότερα ἐν, καὶ τὸ μεσότοιχον τοῦ φραγμοῦ λύσας, τὴν ἔχθραν ἐν τῇ σαρκὶ αὐτοῦ, τὸν νόμον τῶν ἐντολῶν ἐν δόγμασι καταργήσας, ἵνα τοὺς δύο κτίση

Cyrillus van Alexandrië

Glaphyra in Pentateuchum (1)

“Jakob rolde de steen alleen weg, om water te geven aan schapen die onder Rachels hoede waren. (...) Nu betekent Rachel “schaap van God”. Daarom mag men haar op redelijke gronden zien als een voorbeeld van de kerk uit de heidenen. Want zij is het schaap van Christus dat nu toegevoegd wordt aan de oudere kudden, en ingesloten wordt in de stal van de Zaligmaker. Daarom zei Hij: “Ik heb nog andere schapen die niet van deze schaapskooi zijn. Die moet Ik ook toebrengen, en zij zullen mijn stem horen; en het zal worden één kudde en één herder”. Zo hebben de heilige discipelen voor de kudde van Christus gezorgd, waarmee de geestelijke schapen worden bedoeld, en werden haar vrienden en huwelijksverhandelaars “om haar voor God te presenteren als een reine maagd”⁶³⁴, “zonder vlek of rimpel of iets dergelijks, daar dat zij zou heilig zijn en onberispelijk”⁶³⁵,⁶³⁶

Glaphyra in Pentateuchum (2)

“Nu dan, Leah heeft hen gebaard die voorspoedig zijn gemaakt door een beloning en zegen van God. En ook Rachel heeft de liefdesappels⁶³⁷ ontvangen en heeft daarna Jozef gebaard. De kerk, die het mysterie van Christus ontvangen heeft door de heilige apostelen op eenzelfde manier als haar zuster – de Joodse synagoge – heeft laten zien dat zij de moeder is van een

εις ένα καινόν άνθρωπον. Καί πάλιν. Ἐποικοδομηθέντες τῷ θεμελίῳ τῶν ἀποστόλων καί προφητῶν, ὄντος ἀκρογωνιαίου λίθου Ἰησοῦ Χριστοῦ. Τὸ δὲ εἰρημένον πολλῇ κατηγορία τῶν Ἰουδαίων, ὅτι οἰκοδομοῦντες τὸν ἐπιτήδειον λίθον οὐκ ἔκριναν, ἀλλὰ καί ὡς ἀδόκιμον ἔρριψαν, τοιαύτην δυνάμενον οἰκοδομὴν ὑφῆναν. Εἰ δὲ βούλει τοὺς δύο τοίχους μαθεῖν, ἄκουσον καί αὐτοῦ τοῦ Χριστοῦ λέγοντος: Καί ἄλλα πρόβατα ἔχω, ἃ οὐκ ἔστιν ἐκ τῆς αὐλῆς ταύτης, κάκεινά με δεῖ ἀγαγεῖν: καί γενήσεται μία ποίμνη, εἷς ποιμήν. Ὁ γὰρ Ἀβραάμ γέγονεν ἐκατέρων πατριάρχης, τῶν τε ἐν ἀκροβυστία, τῶν τε ἐν περιτομῇ: ἀλλ’ ἐκεῖνο μὲν ὡς ἐν τύπῳ, τοῦτο δὲ ἐν ἀληθείᾳ. Οὗτος ἐγενήθη εἰς κεφαλὴν γωνίας. τουτέστιν, συνέδησεν ἐκότερα τὰ ἔθνη. Παρὰ Κυρίου ἐγένετο αὕτη.”

⁶³⁴ 2 Cor. 11:2

⁶³⁵ Ef. 5:27

⁶³⁶ PG 69, c. 201.

“Ἀπεκύλισε γὰρ τὸν λίθον μόνος ὁ Ἰακώβ, καί τὰ ὑπὸ τὴν Ῥαχὴλ ποτίζει πρόβατα. (...) Ἐρμηνεύεται μὲν ἡ Ῥαχὴλ, Θεοῦ πρόβατον. Περιθεῖθ’ ἄν τις αὐτῇ, καὶ μάλα εἰκότως, τῆς ἐξ ἐθνῶν Ἐκκλησίας τὸ σχῆμα. Αὕτη γὰρ ἔστι τὸ τοῦ Χριστοῦ πρόβατον, τὸ τοῖς ἀρχαιοτέροις ποιμνίοις ἀναμιχθὲν, καὶ ταῖς τοῦ Σωτῆρος αὐλαῖς ἐνσεσημασμένον. Τοιγάρτοι καὶ ἔφρασκε: Καί ἄλλα πρόβατα ἔχω, ἃ οὐκ ἔστιν ἐκ τῆς αὐλῆς ταύτης. Κάκεινά με δεῖ ἀγαγεῖν, καὶ τῆς φωνῆς μου ἀκούσουσι, καὶ γενήσεται μία ποίμνη, εἷς ποιμήν. Ἐποίμαινον δὲ καὶ οἱ θεσπέσιοι μαθηταὶ τὴν Ἐκκλησίαν Χριστοῦ, ἦτοι τὰ ὑπ’ αὐτῇ νοούμενα λογικὰ θρέμματα, καὶ δὴ καὶ γεγόνασιν αὐτῆς ἔρασταί καὶ νυμφαγωγοί, παριστῶντες αὐτὴν τῷ Θεῷ παρθένον ἀγνήν, μὴ ἔχουσαν σπῖλον, ἢ ῥυτίδα, ἢ τι τῶν τοιούτων· ἅγιον δὲ μᾶλλον καὶ ἄμωμον.”

⁶³⁷ Gen. 30:14

volk waar altijd aan toegevoegd wordt, om zo een ontelbare schare te worden; Jozef betekent namelijk “toegevoegd door God”. De kerk uit de heidenen is evenzo toegevoegd aan de kudde van Israël. In lijn daarmee heeft Christus gezegd: “Ik heb nog andere schapen, die niet van deze kudde zijn. Ik moet hen ook leiden, en zij zullen Mijn stem horen; en het zal worden één kudde en één herder.” Dus de kudde die uit de heidenen genomen is, is toegevoegd aan de eerdere schapen, zoals ik net gezegd heb, en zij genieten samen continue en oneindige, overvloedige groei, totdat later Benjamin geboren wordt, dat is, het volk dat de “zoon van smart” is.”⁶³⁸

Glaphyra in Pentateuchum (3)

Aäron moet worden gezien als de representant van het Joodse priesterschap en Mirjam voert de rol van de synagoge uit. Dus de oudsten van de Joden keerden zich tegen Christus onze Verlosser en de synagoge sprak op eenzelfde manier en zij beschuldigden Hem van het overtreden van de goddelijke geboden toen ze zeiden: “Als deze Man van God komt, dan zou Hij de Sabbat niet overtreden.”⁶³⁹ Ze waren ook woedend om een andere reden, namelijk, omdat Hij een zwarte vrouw trouwde, dat is, de kerk uit de heidenen. Op een zekere manier trouwde Hij met haar maar ook met de eerste vrouw, de Israëlitische, dat is de synagoge. Voor iemand die bekend is met de evangeliën is het niet moeilijk om te zien dat zij de Joodse oudsten) is.

Vanuit de profeten kan men gemakkelijk het bewijs zien dat Christus ook zou trouwen met de kerk uit de heidenen, zwart gemaakt vanwege haar verduisterde verstand en gedrag, omdat het ware licht nog niet in haar aanwezig was om haar voorkomen prachtig en wit te maken. Het lijkt mij duidelijk dat dit licht zichtbaar is geworden toen de Zaligmaker geopenbaard werd in Zijn menswording. En zo heeft Hij gepreekt voor hen die Samaritaanse buitenlanders waren en heeft op die manier onder hen het fundament gelegd voor het begin van de kerk uit de heidenen. Maar men kan goed zien dat in die tijd de buitenlanders buiten de gemeenschap

⁶³⁸ PG 69, c. 224.

“Οὐκοῦν τοὺς ἐπὶ μισθῷ τε καὶ εὐλογίαις κατευδοκούμενους παρὰ Θεῶ, τέτοκε Λεῖα Ῥαχὴλ δὲ ὁμοίως λαβοῦσα τοὺς μανδραγόρας, τέτοκε τὸν Ἰωσήφ. Παραδεξαμένη γὰρ ὡσπερ ἡ Ἐκκλησία τὸ Χριστοῦ μυστήριον διὰ τῶν ἁγίων ἀποστόλων, ὡς ἐξ ὁμοίας μὲν ἀδελφῆς τῆς τῶν Ἰουδαίων Συναγωγῆς, μήτηρ πέφηνε λαοῦ τοῦ ἐν προσθήκαις ἀεὶ, καὶ εἰς πληθὺν ἰόντος οὐ μεμετρημένην (διερμηνεύεται γὰρ Ἰωσήφ, προσθήκη Θεοῦ) προστέθειται δὲ ταῖς ἐξ Ἰσραὴλ ἀγέλαις ἢ ἐξ ἐθνῶν Ἐκκλησία. Τοιγάρτοι καὶ ἔφρασκεν ὁ Χριστός· Καί ἄλλα πρόβατα ἔχω, ἃ οὐκ ἔστιν ἐκ τῆς αὐλῆς ταύτης, κάκεινά με δεῖ ἀγαγεῖν, καὶ τῆς φωνῆς μου ἀκούσουσι, καὶ γενήσεται μία ποίμνη, εἷς ποιμήν. Προστέθειται τοῖνυν ἢ ἐξ ἐθνῶν ἀγέλῃ, καθάπερ ἔφην ἄρτιως, τοῖς ἀρχαιοτέροις ποιμνίοις, καὶ ἀκατάληκτον ἔχει τὴν εἰς τὸ ἔτι τε καὶ ἔτι πλουσίαν ἐπίδοσιν· ἄχρις ἂν καὶ αὐτὸς ἐν τελευταίοις ὡσπερ καιροῖς ὁ Βενιαμὴν γεννηθῆ, τουτέστιν, ὁ υἱὸς ὀδύνης λαός. Ιβ’.”

⁶³⁹ Joh. 9:16.

van Israël blijven. Want toen Christus Zijn discipelen zond om het Koninkrijk van God te prediken, zei Hij: “Gij zult niet heengaan op den weg der heidenen, en gij zult niet ingaan in enige stad der Samaritanen. Maar gaat veel meer heen tot de verloren schapen van het huis Israëls.”⁶⁴⁰ Zie je hoe Hij deze mensen naast de schapen van Israël plaatst?

Dus Zijn huwelijk met de Israëlitische vrouw, dat is: de synagoge, was nog niet voorbij. Hij wilde nog steeds met haar verder leven. Vervolgens verloofde Hij zich en trouwde – als het ware – met de zwarte, buitenlandse vrouw. Dat is: de kerk uit de heidenen. Dit is waarom Hij tegen de Joden zei met wie Hij in gesprek was: “Ik heb nog andere schapen die van deze stal niet zijn. Die moet Ik ook leiden en het zal worden één kudde en één herder.”⁶⁴¹

Expositio in Psalmos

“Evenwel, niet alleen de menigte van de heidenen is binnengegaan door het geloof, maar ook vóór hen reeds [de gelovigen] uit het huis van Israël. Want Christus heeft twee volken opnieuw gesticht, waarbij Hij hen tot één nieuwe mens pacificeerde en hen beiden in één lichaam verzoend heeft bij de Vader. Beiden zijn nu één volk geworden overeenkomstig het woord van de Zaligmaker. Want elders sprak Hij: Ik heb schapen die van deze stal niet zijn.

⁶⁴⁰ Mat. 10: 5-6.

⁶⁴¹ PG 69, c. 596.

“Εἰς δὲ γε τὸ σχῆμα τῆς Ἰουδαίων ἱερωσύνης Λαρόνληφθήσεται, καὶ ἀναπληρώσει τῆς Συναγωγῆς τὸ πρόσωπον ἢ Μαριάμ. Κατηγόρευσαν τοίνυν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Χριστοῦ καὶ οἱ τῶν Ἰουδαίων πρεσβύτεροι, καὶ αὐτὴ δὲ μετ’ ἐκείνων ἢ Συναγωγῆ, τὴν τῶν θεῶν ἐνταλμάτων παράβασις ἐγκαλοῦντες αὐτῶ, διὰ γε τοῦ λέγειν· Εἰ ἦν οὗτος παρὰ Θεοῦ ὁ ἄνθρωπος, οὐκ ἂν ἔλυε τὸ Σάββατον. Διεπρίοντο δὲ καὶ καθ’ ἕτερον τρόπον, ὅτι τὴν μέλαιναν, τουτέστι, τὴν ἐξ ἐθνῶν Ἐκκλησίαν, ἐμνηστεύετο, καὶ ἐπεγάμει τρόπον τινὰ τῆ πρώτῃ, τουτέστι τῇ Ἰσραηλίτιδι, ἣτις ἦν πάλιν ἢ Συναγωγῆ. Ὅτι δὲ διεπρίοντο καταλυομένων αὐτοῖς, τῶν ἐξ εἰκαίας ἐπιτηρήσεως ἐθνῶν, ἢ καὶ τῶν ἐν τύποις λαληθέντων διὰ Μωσέως, οὐ χαλεπὸν συνιδεῖν τὸν ἅπαξ τοῖς εὐαγγελικοῖς ὀμιλοῦντα συγγράμμασιν. Ὅτι δὲ πάλιν ἐμνηστεύετο τὴν ἐξ ἐθνῶν Ἐκκλησίαν, μελαιομένην ἔτι διὰ τὸ ἐν γνώσει καὶ τρόποις σκοτεινόν· οὕτω γὰρ ἦν ἐν αὐτῇ τὸ φῶς τὸ ἀληθινόν, τὸ καταλαμπρύνειν καὶ καταλευκαίνειν εἰδὸς, συλλέξαιτο μὲν ἂν τις καὶ λίαν εὐκόλως τὴν ἐκ προφητῶν ἀπόδειξιν. Πρεπωδέστερον δὲ μοι φαίνεται διὰ τῆς τοῦ Σωτῆρος οἰκονομίας ἐπιδεικνύειν αὐτό. Οὐκοῦν ἀλλογενεσί μὲν οὖσι τοῖς Σαμαρείταις ἐκήρυττε, καὶ ἀρχὴν ὥσπερ τινὰ καὶ θεμέλιον τῆς τῶν ἐθνῶν Ἐκκλησίας ἐν ἐκείνοις προκατεβάλλετο. Ὅτι δὲ ἦσαν ἀλλογενεῖς καὶ τῆς ἐξ Ἰσραὴλ ἀγέλης ἐξηυλισμένοι, κατίδοι τις ἂν κάντεῦθεν ἀπονητί. Τοὺς γὰρ ἑαυτοῦ μαθητὰς καταγγέλλοντας ἐκπέμπων τῶν οὐρανῶν βασιλείας τὸ κήρυγμα· Μὴ ἀπέλθητε, φησὶν, εἰς ὁδὸν ἐθνῶν, καὶ εἰς πόλιν Σαμαρειτῶν μὴ εἰσέλθητε. Πορεύεσθε μᾶλλον πρὸς τὰ ἀπολωλότα πρόβατα τοῦ οἴκου Ἰσραὴλ. Ὅραξ ὅπως ἔξωθεν τέθεικεν ἐκείνους τῶν προβάτων τοῦ οἴκου Ἰσραὴλ; Οὐκοῦν οὕτω μὲν τῶν τῆς Ἰσραηλίτιδος ἀποφοιτήσας γάμων, τουτέστι τῆς Συναγωγῆς ἔτι δὲ πως αὐτῇ δοκῶν συνοικεῖν, ἐπεμνηστεύετο τρόπον τινὰ, καὶ ἐπεγάμει τὴν μέλαιναν τὴν ἀλλογενῆ, τουτέστι, τὴν ἐξ ἐθνῶν Ἐκκλησίαν. Διὰ τοῦτο καὶ πρὸς Ἰουδαίους διαλεγόμενος ἔφασκε· Καὶ ἄλλα πρόβατα ἔχω, ἃ οὐκ ἔστιν ἐκ τῆς αὐλῆς ταύτης, κάκεῖνά με δεῖ ἀγαγεῖν· καὶ γενήσεται μία ποίμνη, εἷς ποιμὴν.”

Ook deze moet ik leiden en het zal zijn één kudde en één Herder. Welnu wat over één persoon gezegd wordt, dat kan harmonieus in alle opzichten bij die Joodse en heidense volken passen, vanwege de verbinding van de éénheid in Christus door de Heilige Geest.”⁶⁴²

Commentarius in Isaiam prophetam

“Door God aan het licht gebracht betaalde hij bittere straffen, want hij kwam om met zijn hele huis. Immers, Jozua, de zoon van Nun, had dit zo bepaald. Het dal van Achor was dus tot een vervloeking geworden. Zodanig waren ook de landen van de heidenen wellicht, omdat er niemand in die landen was die God van nature kende. Maar dat land dat in vroegere tijden vervloekt was zal tot verpozing van de kudden zijn, dat wil zeggen, omheinde ruimten voor schapen. Onder de hand van Christus, die de eerste herder van allen is, Die eerst tot het volk van de Joden gesproken heeft over de heidenen: Maar ik heb nog andere schapen die van deze stal niet zijn. Deze moet Ik ook toebrengen en het zal worden één kudde en één Herder. Want zij die eens dwaalden vroegen hierom door het geloof en toen ze deze [kudde] gevonden hadden zijn zij Zijn huisgezin geworden en medeburgers der heiligen en mede-erfgenamen van de aan hen beloofde (heils)goederen.”⁶⁴³

Commentarius in Michaeam prophetam

“Ofwel de Persoon van God de Vader wordt hier geïntroduceerd als sprekende tot de Zoon “Weidt je volk, je stam, met een staf, de schapen van je erfenis” of de auteur zelf spreekt tot

⁶⁴² PG 69, c. 981.

“Πλὴν οὐχὶ μόνη τῶν ἐθνῶν ἢ πληθὺς εἰσβέβηκε διὰ πίστεως, ἀλλὰ γὰρ καὶ πρὸ αὐτῶν οἱ ἐξ αἵματος Ἰσραὴλ. Ανέκτισε γὰρ ὁ Χριστὸς τοὺς δύο λαοὺς, εἰς ἓνα καινὸν ἄνθρωπον ποιῶν εἰρήνην, καὶ ἀποκαταλλάσων ἀμφοτέρους ἐν ἐνὶ σώματι πρὸς τὸν Πατέρα, καθ’ ἃ γέγραπται. Ἄμφω δὴ οὖν εἷς γεγόνασι λαὸς, κατὰ τὴν αὐτοῦ Σωτῆρος φωνήν. Καὶ ἄλλα γὰρ, φησὶν, ἔχω πρόβατα, ἃ οὐκ ἔστιν ἐκ τῆς αὐλῆς ταύτης· κάκεῖνα δεῖ με ἀγαγεῖν· καὶ γενήσονται μία ποίμνη, εἷς ποιμὴν. Οὐκοῦν ὅπερ ἂν ἐξ ἐνὸς λέγεται προσώπου, τοῦτο πάντως ἀρμόσειεν ἂν τούτοις τε κάκεῖνοις, διὰ τὸν τῆς ἐνότητος σύνδεσμον τῆς ἐν Χριστῷ διὰ Πνεύματος.”

⁶⁴³ PG 70, c. 1413.

“πεπορθμένης δὲ τῆς Ἰερῆς, εἶτα Θεοῦ προστάξαντος ἀναθεματίσαι πάντα τὰ ἐν αὐτῇ, κέκλοφεν ἐκ τοῦ ἀναθέματος. Ἐπειδὴ δὲ παρεδείχθη παρὰ Θεοῦ, πικρὰς ἐζητήθη δίκαις· ἀπόλωλε γὰρ πανοικί, καθορίσαντος αὐτοῦ τὴν δίκην Ἰησοῦ τοῦ Ναυῆ. Ἦν οὖν ἄρα εἰς κατάραν ἢ φάραγξ ἢ Ἄχωρ. Τοιαῦται δὲ πως καὶ αἱ τῶν ἐθνῶν χώραι: κεκατηραμένα γὰρ, καὶ θεομισεῖς, ὡς οὐδενὸς ὄντος ἐν αὐταῖς τοῦ τὸν φύσει Θεὸν εἰδότητος. ἀλλ’ ἢ ἐπικατάραιος χώρα, φησὶ, κατὰ τοὺς παλαιούς εἰς ἀνάπαυσιν ἔσται βουκολίον, τουτέστιν, σηκοὶ προβάτων νοητῶν, ὑπὸ χεῖρα Χριστοῦ τοῦ πάντων ἀρχιποιμένος, ὅς τοις Ἰουδαίω δῆμοις προσπεφώνηκε λέγων περὶ τῶν ἐθνῶν: Καὶ ἄλλα πρόβατα ἔχω, ἃ οὐκ ἔστιν ἐκ τῆς αὐλῆς ταύτης, κάκεῖνά με δεῖ ἀγαγεῖν: καὶ γενήσονται μία ποίμνη, εἷς ποιμὴν. Ἐζήτησαν γὰρ αὐτὸν διὰ τῆς πίστεως οἱ ποτὲ πλανώμενοι, καὶ δὴ καὶ εὐρόντες, οἰκεῖοι γεγόνασιν αὐτοῦ, καὶ συμπολιταὶ τῶν ἁγίων, καὶ συγκληρονόμοι τῶν ἐπηγγελμένων αὐτοῖς ἀγαθῶν.”

Immanuel zelf dat Hij de schapen van zijn erfenis moet weiden; dit moet worden verstaan van zowel degenen die uit de besnijdenis zijn en tot geloof zijn gekomen als van hen die vanuit het grote getal van de heidenvolken tot heiligheid geroepen zijn. Hij heeft hen gemaakt tot één nieuw volk, vanuit twee volken, en heeft vrede gemaakt en hen verzoend tot geestelijk eenheid, door Zijn lichaam. Christus zelf, als voorbeeld, heeft gezegd: “Ik heb ook nog andere schapen”, uiteraard, tot de besnijdenis, “en ook hen moet ik binnenbrengen, en het zal worden één kudde en één Herder.”⁶⁴⁴

Commentarius in Zachariam prophetam

“Laat dit genoeg zijn voor wat betreft de letterlijke betekenis. Deze passage kent een andere betekenis indien zij geestelijk geïnterpreteerd wordt. Er wordt gesuggereerd dat de Persoon van de Zaligmaker hier spreekt, op een grievende manier, als het ware wenend voor de mensen op aarde omdat iedereen zich dienstbaar maakt aan het tirannisme van Satan en men daarom harde slavendienst te verduren heeft, zoals Satan wenst. Daarom roept Hij hen op om de vluchten van het noorden van het land, dat is, van het koude land. De zonde wordt hier Babylon genoemd, en begrijpelijk, als het waar is dat Babylon ‘verwarring’ betekent. Zondigen is het kwaad, niet van een gezond verstand, maar van een verward en aan de verwording onderhevig. Daaruit volgend behoort er dus een vluchten te zijn van deze dingen vandaan, waarbij het verstand het buitenland verlaat, dat kouds en doods is, om te vluchten naar Sion, dat is: de waarheid. Als resultaat daarvan – we zien hier de verbinding met de kerk van Christus waar wij deel van uit maken – zullen we zicht krijgen op Gods wil en de leer van de Drie-eenheid begrijpen, heilig en één van wezen, en zullen we Christus vinden die ons Zelf samenbrengt vanuit iedere windrichting en ons samenbindt in eenheid op een geestelijke manier. Hij heeft over ons gezegd, onthoudt dat: “Ik heb nog ander schapen, die niet van deze stal zijn; die moet ik ook binnen brengen en het zal worden één kudde en één herder”.”⁶⁴⁵

⁶⁴⁴ PG 71, c. 765.

“Εἰσεκομίζεται τοῖνυν τὸ αὐτοῦ πρόσωπον τοῦ θεοῦ καὶ Πατρὸς, λεγόν τῷ Υἱῷ: Ποίμαινε λαόν σου, ἐν ῥάβδῳ φυλάς σου, πρόβατα κληρονομίας σου, <ἤγουν πάλιν τὸ πρόσωπον ἡμῖν τὸ προφητικὸν αὐτῷ τρόπον τινὰ διακεκραγὸς τῷ Ἐμμανουήλ, ὅτι χρη ποιμαίνειν ἐν ῥάβδῳ τὸν Ἰου-δαϊκὸν λαὸν ἢ κληρὸν. Λαὸς δὲ Χριστοῦ, καὶ μέντοι καὶ πρόβατα νοηθεῖεν ἂν οἷ τε ἐκ περιτομῆς πιστεύσαντες καὶ οἱ κεκλημένοι πρὸς τὸν ἁγιασμὸν ἐκ τῆς τῶν ἐθνῶν πληθύος. Ἐκτισε γὰρ τοὺς δύο λαοὺς εἰς ἓνα καινὸν ἄνθρωπον, ποιῶν εἰρήνην καὶ ἀποκατηήλαξεν ἀμφοτέρους διὰ τοῦ σώματος αὐτοῦ πρὸς ἔνωσιν τὴν πνευματικὴν. Καὶ γοῦν ἔφασκεν αὐτὸς ὁ Χριστός: Καὶ ἄλλα πρόβατα ἔχω, πρὸς τοὺς ἐκ περιτομῆς δηλονότι κάκεῖνα δεῖ με ἀγαγεῖν, καὶ γενήσεται μία ποίμνη, εἷς ποιμὴν.”

⁶⁴⁵ PG 72, c. 34-35.

“Μεταφοιτᾷ δὲ ὁ λόγος εἰς θεωρίαν τὴν πνευματικὴν, καὶ τὸ τοῦ Σωτῆροῦ ἤδη πως εἰσκρίνεται πρόσωπον, καταγλυκαινομένου τρόπον τινὰ, μόνον δὲ οὐχὶ καὶ ἐπιδακρύνοντος τοῖς ἐπὶ τῆς γῆς, διὰ τοι τὸ πάντας τὴν τυραννήσαντος Σατανᾶ λατρείαν ὑποδραμεῖν, καὶ δουλείαν ἀνατλήναι τὴν οὕτω

Commentarium in Evangelium Joannis (1)

“Op verschillende manieren gaat Hij tekeer tegen de wetteloze Farizeeën; want, dat zij bijna meteen de leiding over de schapen zouden verliezen en dat Hij in hun plaats Zelf hen zou regeren en leiden, daarvan geeft Hij blijk in vele uitspraken. En Hij zinspeelt erop, nadat Hij zich bij de kudden van de heidenen heeft gevoegd die verwijderd waren van Israëel, dat Hij niet alleen de kudde van de Joden zal regeren, maar tegelijkertijd het licht van Zijn eigen heerlijkheid over de hele aarde zal uitdragen, en de naties zal roepen uit elke hoek tot de kennis van God; Hij zal niet alleen in het land van de Joden leiding geven, zoals het geval was in vroege tijden, maar meer nog, in elk land onder de hemel om de wetenschap te geven die leidt tot het genieten van de ware kennis van God.”⁶⁴⁶

Commentarium in Evangelium Joannis (2)

“En dat Christus werd aangesteld om een gids van de heidenen te zijn tot vroomheid, kan eenieder leren, en zeer gemakkelijk; want de geïnspireerde Schrift is vol getuigenissen hieromtrent, en misschien zou het niet verkeerd zijn om het geheel over te dragen, om het aan de meer leergierigen over te laten om dergelijke passages uit te zoeken; maar desalniettemin

σκληρὰν, ὡς τοῖς ἐκείνου θελήμασιν ὀρέσθαι κατηχθεσμένους. Προτρέπει τοῖνυν ἀποδραμεῖν ὡς ἐκ γῆς βορρᾶ, τουτέστιν ὡς ἀπὸ χώρας τῆς καταλυγμένης, ἵνα τούτου πλαγίως διάθεσιν τινα, καὶ ἠθῶν κατάστασιν ἐννοῶμεν κοσμικὴν, ἣν εἴτερ τις ἔχει, καὶ αὐτὴν ὀρῶτο κατ-οικῶν, οὐκ ἂν εἴη τῷ πνεύματι ζέων, οὐδ' ἂν ἔχοι κάτοικον ἐν ἑαυτῷ τὸν διάπυρον τοῦ Θεοῦ λόγον. Ὑάλλει γὰρ πρὸς Θεὸν ὁ Δαβὶδ: πεπυρωμένον τὸ λόγιόν σου σφόδρα, καὶ ὁ δοῦλός σου ἠγάπησεν αὐτό. Οὐκοῦν ὁ τὸν ζέοντα καὶ διάπυρον τοῦ Θεοῦ λόγον οὐκ ἔχων, ἀπελυγμένος αἰετὴ καὶ νεκρός. Καταλυγήσεσθαι γὰρ τὴν ἀγάπην τῶν πολλῶν διὰ τὸ πληθυνθῆναι τὴν ἀνομί-αν, ἔφη Χριστός. Καὶ ἡ θυγάτηρ δὲ Βαβυλῶνος ἡ ἀμαρτία λελέξεται, καὶ μάλα εἰκότως, εἴτερ ἐστὶν ἀληθὲς, ὡς ἐρμηνεύεται μὲν σύγχυσις, ἡ Βαβυλῶν. Εἴη δ' ἂν ἔργον τὸ πλημμελεῖν, οὐχὶ νοῦ καθεστηκότος καὶ ἐρηρυσμένου, συγκεχυμένου δὲ μᾶλλον, καὶ οἰονεῖπός καταμεθούοντος ταῖς εἰς φαυλότητα ῥοπαῖς. Δεῖ δὴ οὖν ἄρα ἀποφοιτᾶν ὡς ἐκ γῆς βορρᾶ τῆς ἀπελυγμένης καὶ νε-κρᾶς τοῦ νοῦ διαθέσεως, μεταφοιτᾶν δὲ εἰς Σιών, τουτέστιν εἰς τὸ ἀληθινὸν σκοπευτήριον, ἵνα νοῶμεν τὴν Ἐκκλησίαν Χριστοῦ, ἐν ἣ γεγονότες κατονομάμεθα τὸ τῷ θεῷ δοκοῦν, καὶ τοὺς ἐπὶ τῇ ἀγιᾷ καὶ ὁμοουσίῳ Τριάδι περιαθρήσομεν λόγους, καὶ αὐτὸν εὐρήσομεν ἐν παντὸς ἡμᾶς τρῶ-που συναγείροντα Χριστὸν, καὶ συνδέοντα πνευματικῶς εἰς ὁμοιουχίαν. Ἔφη γὰρ περὶ ἡμῶν: Ὅτι καὶ ἄλλα πρόβατα ἔχω, ἃ οὐκ ἔστιν ἐκ τῆς αὐλῆς ταύτης, κακεῖνά με δεῖ ἀγαγεῖν, καὶ γενή-σεται μία πομῖνη καὶ εἷς ποιμὴν.”

⁶⁴⁶ PG 73, c. 1049.

“Πολυτρόπως τὸν ἄτακτον περικροτεῖ Φαρισαῖον· ὅτι μὲν γὰρ τῆς τῶν προβάτων ἐπιστασίας ὅσον οὐδέπω παρωσθῆ σεται, κατάρξει δὲ μᾶλλον αὐτὸς καὶ καθηγήσεται, διὰ πολλῶν ὑπερφαίνει λόγων. ὑποσημαίνει δὲ ὅτι τοῖς ἐξ Ἰσραὴλ εὐγνωμονεστέροις τὰς ἐκ τῶν ἐθνῶν ἀναμίξας ἀγέλας, οὐ μόνως ἠγεμονεύσει τῆς Ἰουδαίων, ἀλλ' ἤδη καὶ εἰς ὄλην διατενεῖ τὴν γῆν τῆς ἑαυτοῦ δόξης τὸ φῶς, καὶ καλέσει πρὸς θεογνωσίαν τοὺς ἀπανταχόσε λαοὺς, οὐκ ἐν μόνῃ τῇ Ἰουδαίᾳ γνωστός εἶναι καταδεχόμενος, ὥσπερ οὖν ἐν ἀρχαῖς, ἀπάση δὲ μᾶλλον τῇ ὑπ' οὐρανὸν προτιθεῖς εἰς ἀπόλαυσιν τῆς ἀληθοῦς θεογνωσίας τὴν ἐπιστήμην.”

zal ik hierover twee of drie zinnen van de Profeten aanhalen, voordat ik doorga naar wat volgt. Welnu, God de Vader zegt ergens met betrekking tot Christus: Zie, Ik heb Hem gegeven tot een getuige voor de heidenen, een Vorst en Gebieder van de heidenen. Want Christus getuigde tegen de heidenen, en gaf hun instructies tot zaligheid en vertelde hen eerlijk de dingen waardoor zij gered moesten worden. En de Goddelijke Psalmist zegt, alsof hij hen uit alle einden (der aarde) in één vreugdevol gezelschap roept en alles onder de zon biedt om zich samen te verzamelen voor een hemels feest: “O, klap in jullie handen, alle heidenen; eert God met een stem van vreugde”. Maar als iemand het goed acht om te informeren naar de oorzaak van een dergelijke glorieuze en nobele daad van lof, zal hij dat duidelijk uitgedrukt vinden: Want God is de koning van de hele aarde: zing lof met een onderwijzing: God regeert alle heidenen. En ergens heeft Hij ook de Heer Zelf voorgesteld die in Zijn eigen woorden de evangelische verkondiging aan alle heidenen samen verkondigt; want in de achtste en de veertigste Psalm zegt Hij: “Hoor dit, alle gij heidenen; luister, alle gij inwoners van de wereld, zowel de laaggeborenen als de edelen, rijk en arm samen. Mijn mond zal spreken van wijsheid, en de overdenking van mijn hart zal vol verstand zijn. Want hoe kan iemand iets wijzer noemen dan de Evangelie-voorschriften, of wat dat zo vol is van verborgen begrip vinden als de instructie die middels Christus komt?”⁶⁴⁷

Commentarium in Evangelium Joannis (3)

“Daarom, voor onze uitleg moeten we terugkeren naar waar we mee begonnen zijn, (namelijk) dat Hij duidelijk voorzegt dat de menigte van de heidenen verenigd zal worden in één kudde met de gehoorzamen van (het volk) Israël. Maar, “Om welke reden”, zou

⁶⁴⁷ PG 73, c. 1052.

“ὅτι δὲ παιδαγωγὸς εἰς εὐσέβειαν τοῖς ἔθνεσιν ἀνεδείχθη Χριστὸς, ἐκμάθοι τις ἂν καὶ λιάν ἐυκόλως μεστή γὰρ ἡ θεόπνευστος γραφή τῶν ἐπὶ τούτῳ μαρτυριῶν, καὶ ἦν μὲν ὡς ἔοικε παρα τρέχειν οὐκ ἀπεικὸς ἀνέντα τοῖς εὐμαθεστέροις τὴν ἐπὶ τούτῳ ζήτησιν· παραθεῖς δ’ οὖν ὁμοῦ δύο τῶν προφητῶν ἢ τρεῖς περὶ τούτου λόγους ἐρῶ πάλιν τὰ ἐφεξῆς. φησὶ που τοίνυν ὁ Θεὸς καὶ Πατὴρ περὶ αὐτοῦ “Ἰδοὺ μαρτύριον ἔθνεσι “δέδωκα αὐτὸν, ἄρχοντα καὶ προστάσσοντα ἔθνεσιν.” διε μαρτύρατο γὰρ τοῖς ἔθνεσιν ὁ Χριστὸς μάθημα δούς τὸ σωτήριον, καὶ δι’ ὧν ἀνασώζεσθαι χρῆν ἀνυποστόλως εἰπῶν. μελωδὸς δὲ ὁ θεὸς καθάπερ εἰς θάσσαν ἕνα τοὺς ἀπανταχόσε καλῶν, καὶ πρὸς οὐράνιον ἐορτὴν συναγεῖρεσθαι τὴν ὑφ’ ἡλίῳ κελεύων “Πάντα τὰ ἔθνη, φησὶ, κροτήσατε χεῖρας, “ἀλαλάξατε τῷ Θεῷ ἐν φωνῇ ἀγαλλιάσεως.” ἀλλ’ εἴ τῳ δοκοῖ καὶ τῆς οὕτω λαμπρᾶς καὶ ἀοιδίμου πανηγύρεως πολυπραγμονεῖν τὴν αἰτίαν, εὐρήσει λέγοντα σαφῶς “Ὅτι “βασιλεὺς πάσης τῆς γῆς ὁ Θεός, ψάλλετε συνετῶς, ἐβασί “λευσεν ὁ Θεός ἐπὶ πάντα τὰ ἔθνη.” καὶ αὐτὸν δὲ που τὸν Κύριον ἐν ἰδίῳι λόγοις εἰσαγόχοε πᾶσιν ὁμοῦ τοῖς ἔθνεσιν τὸ εὐαγγελικὸν περιαιγγέλλοντα κήρυγμα· ἐν γὰρ τῷ ὀγδόῳ καὶ τεσσαρακοστῷ λέγει ψαλμῷ “Ἀκούσατε πάντα τὰ ἔθνη, “ἐνωτίσασθε πάντες οἱ κατοικοῦντες τὴν οἰκουμένην, οἷ τε “γῆγενεῖς καὶ οἱ υἱοὶ τῶν ἀνθρώπων, ἐπὶ τὸ αὐτὸ πλοῦσιος “καὶ πένης. τὸ στόμα μου λαλήσει σοφίαν, καὶ ἡ μελέτη “τῆς καρδίας μου σύνεσιν.” τί γὰρ ἔρεῖ τις τῶν εὐαγγε λικῶν παιδευμάτων εἶναι τι σοφώτερον, τί δὲ οὕτως ἐν συνέσει λαληθὲν εὐρήσομεν ὡς μάθημα τὸ διὰ Χριστοῦ;”

iemand die de betekenis van deze passage scherper onderzoekt kunnen zeggen, “openbaart de Verlosser verborgenheden wanneer hij spreekt tot de leiders van de Joden, en spreekt Hij tot mensen wiens harten brandden van haat en afgunst? Want vertel me waarom zulke mensen geïnformeerd zouden moeten worden dat Hij de heidenen zou regeren, en dat Hij de schapen van buiten de grenzen van Judea in Zijn eigen kudden zou verzamelen?” Wat zullen wij daarop zeggen, en hoe zullen we het uitleggen? Hij openbaart de mysteries niet als aan vrienden (aan deze mannen), maar (tegelijk) acht Hij de uitleg van deze zaken niet nutteloos voor hen; aan de andere kant spreekt Hij op deze manier omdat Hij wist dat het hen evenveel zou baten als alles wat Hij kon doen; want dit was Zijn doel, hoewel de geest van Zijn toehoorders, onbuigzaam en niet toegevend aan gehoorzaamheid, onbuigzaam bleef. En omdat Hij zich ervan bewust was dat zij de fragmenten van Mozes en de aankondigingen van de Heilige Profeten kenden, en in de Profeten zijn de uitspraken frequent en overvloedig dat Christus ook de heidenen tot de kennis van God moest bekeren: om deze reden stelde Hij deze kwestie hen voor als een manifest teken dat Hij duidelijk de Ene aangekondigde was. Hij verklaarde publiekelijk dat Hij zelfs die schapen zou roepen die niet van de Joodse schaapskooi waren, opdat (zoals we zojuist zeiden) zij in Hem mochten geloven als Degene die voorzegt was door het gezelschap van de heilige mannen.”⁶⁴⁸

Epistulae paschales sive Homiliae paschale

“Want Israël heeft Hem (God) gekrenkt, en niet weinig; maar dat de volken door God worden ontvangen in vriendschap, door het geloof – nadat Israël verworpen was – is duidelijk op te maken als we de woorden van de profeten nauwkeurig lezen. Want er is geschreven: “Juich en verblijd u, dochter van Sion; want zie, Ik kom en Ik zal in het midden van u wonen, spreekt de HEERE. En vele heidenen zullen op die dag aan de HEERE worden toegevoegd en zij zullen

⁶⁴⁸ PG 73, c. 1052.

“οὐκοῦν· ἐπανήξει γὰρ ὁ λόγος εἰς τὸ ἀπ’ ἀρχῆς· ὅτι τοῖς ἐξ Ἰσραὴλ ἐπιστρέφουσι συναγελασθήσεται τῶν ἐθνῶν ἢ πλη θὺς, προαγορεύει σαφῶς. ἀλλὰ τοῦ δὴ χάριν, φαίη τις ἂν τὴν ἐν τῷ προκειμένῳ διάνοιαν πικρότερον ἐρευνῶν, τοῖς Ἰουδαίῳι ἡγουμένοις προσδιαλεγόμενος (ὁ Σωτὴρ), καὶ πρὸς ἄνδρας μίσει καὶ φθόνῳ διακακαυμένην ἔχοντας τὴν καρδίαν λαλῶν, ἀποκαλύπτει μυστήρια; τί γὰρ, εἰπέ μοι, τοὺς τοιοῦτους ἔχρην ὅτι τῶν ἐθνῶν κατάρξει μαθεῖν, καὶ ὅτι τὰ ἐξω τῆς Ἰουδαίας πρόβατα ταῖς ἰδίαις αὐλαῖς ἐνσηκίει; τί οὖν ἐροῦμεν πρὸς τοῦτο, τί δὲ ἀπολογισόμεθα; οὐχ ὡς φίλοις ἀνακοινοῦται μυστήρια, ἀλλ’ οὐδὲ εἰκαίαν αὐτοῖς ποιεῖται τὴν ἐπὶ τούτοις ἐξήγησιν· ἀλλ’ ἐπεὶ περ ὠφελήσων ἠπίστατο, ὅσον ἐφ’ ἑαυτῷ· τοῦτο γὰρ ἦν τὸ προκειμένον, εἰ καὶ τῶν ἀκροωμένων δυσάλωτος κοιμῆ καὶ πρὸς εὐπίθειαν οὐκ εὐχερῆς ὑπάρχων ὁ νοῦς διέμεινεν ἀκαμπτής. ἐπεὶ δὲ τὴν τε Μωυσέως συγγραφὴν καὶ τὰ τῶν ἁγίων προφητῶν μηνύματα διεγνωκότας ἠπίστατο, πολὺς δὲ καὶ μακρὸς παρὰ τοῖς προφήταις ὁ λόγος, ὅτι καὶ τὰ ἔθνη πρὸς θεογνωσίαν σαγηνεύσει Χριστὸς, διὰ τοῦτο σημείον αὐτοῖς ὡσπερ τὸ πρᾶγμα τιθεὶς ἐναργέστατον ὡς αὐτὸς εἶη σαφῶς ὁ προηγ γελμένος, ὅτι καλέσει καὶ τὰ οὐκ ὄντα ἐκ τῆς Ἰουδαίῳι αὐλῆς πρόβατα διαρρήδην δισχυρίσατο, ἵνα λοιπὸν, ὡσπερ οὖν ἐλέγομεν ἀρτίως, αὐτὸν ὄντως ἐκείνον εἶναι πιστεύσειαν, ὃν καὶ ὁ τῶν ἁγίων ἀνδρῶν προεχρησμάδεῳ χορὸς.”

*Mij tot een volk zijn, en Ik zal in het midden van u wonen, en u zult weten dat de HEERE der heirscharen Mij tot u gezonden heeft.*⁶⁴⁹ *En Wie is het die gezonden is? Is dat niet zeker Christus, die de twee volken opnieuw maakt tot een mens, “die de muur des afscheidsels afbreekt, wet en verordeningen teniet maakt en vrede predikt aan hen die verre zijn?”*⁶⁵⁰ *dat is, de Joden en de heidenen? Hij heeft ook gezegd: “Ik heb nog andere schapen die van deze stal niet zijn, die moeten ook geleid worden en het zal worden één kudde en één herder.”*⁶⁵¹

De adoratione et cultu in spiritu et veritate (1)

“Cyrillus: Toen Amalek reeds gevallen en overwonnen was richtte Mozes een altaar op voor God en schreef daar een naam op: ‘Mijn Heere, mijn toevlucht/ banier’. Dat zou ook een type van Christus kunnen zijn. Want de Heere is voor ons immers een toevlucht geweest omdat Hij de overste van deze wereld overwonnen heeft en de kracht van de dood met voeten getreden heeft en zichzelf als een onberispelijk offerdier geofferd heeft tot een geur met een aangenaam karakter, aan God en aan de Vader. Dat altaar was dus type van Christus bij wie de aanduiding ‘Mijn Heere, mijn toevlucht’ ook een waarheidsgetrouwe aanduiding vormde.

Palladius: Ik ben het ermee eens. Want je denkt is correct.

Cyrillus: Toen Christus met een verborgen hand oorlog had gevoerd tegen het geestelijke Amalek en het overwonnen had, overwon Hij ook de heidenen en vernietigde Hij hun wapenuitrusting, zoals Hijzelf zei, nadat Hij de sterke gebonden had.⁶⁵² Want de kudde, die het eerst onder hem [=diabolos] goed maakte, ik bedoel hiermee de gelovigen uit de heidenen, die verbond hij met de oude kudden. Daarom heeft Hij ook gezegd: Ik heb nog andere schapen die van deze stal niet zijn. Ook die moet ik leiden en zij zullen naar mijn stem luisteren en het zal worden één kudde en één herder. Christus is onze vrede, overeenkomstig

⁶⁴⁹ Zacharia 2:10-11.

⁶⁵⁰ cf. Ef. 2:14-17

⁶⁵¹ PG 77, c. 877.

“Προσκέ κρουκε γάρ και παρεπικρανεν ου μετρίως ο Ισραήλ: ότι δε έμελλον της προς Θεον οικειότητος εξωθέντος αυτού εν παραδοχη γενέσθαι τὰ έθνη διά της πίστεως, άταλαίπωρον ιδείν, εΐπερ τις έλοιτο τας των άγιων προφητων πολυπραγονησαι φωνάς. Γέγραπται γοϋν: Τέρπου και ευφραίνου, θυγατερ Σιών, ότι ιδου έρχομαι, και κατασκηνώσω εν μέσω σου, λέγει Κύριος, και καταφεύξονται έθνη πολλά επί τον Κύριον εν τη ημέρα εκείνη, και έσονται αυτόν εις λαόν, και κατα σκηνώσω εν μέσω σου, και επιγνώσει ότι Κύριος παντοκράτωρ εξαπέσταλκέ με προς σε. Και τις ό άπεσταλμένος, η πάντως που ό Χριστός ό τους δύο λαούς εις ένα καινόν ανακτίζων άνθρωπον, και κα ταλύσας τὸ μεσότοιχον του φραγμού, και τον νόμον των εντολων εν δόγμασι καταργήσας, ευαγγελισά μενός τε την ειρήνην τοις μακράν και τοις έγγύς, τουτέστιν, Έλλησι τε και Ιουδαίοις; Έφη γοϋν, ότι Και άλλα πρόβατα έχω, ά ούκ έστιν εκ της αυλής ταύτης: κάκεϊνά με δεϊ άγαγεϊν, και γενήσονται μία ποιμνη, εις ποιμήν.”

⁶⁵² Cf. Mat. 12: 27-29.

*de Schriften, Hij die beiden één gemaakt heeft en de middelmuur van de scheiding ontbonden heeft en de vijandschap in zijn vlees en de wet van de geboden door zijn leer teniet gemaakt heeft gemaakt, tot één nieuwe mens.*⁶⁵³

De adoratione et cultu in spiritu et veritate (2)

“Palladius: Wat is eigenlijk de betekenis hiervan?

Cyrillus: Weet je niet dat het land van de Joden enigszins meer zuidelijk gelegen is, maar dat de ontelbare kudden van de heidenen de gebieden bij de zee, het meer noordelijk gelegen land, onderling verdeeld hebben, met elkaar samen verenigd als ze zijn, in landen en steden?

Palladius: Dat klopt.

Cyrillus: Dit is dus het mysterie, dat ook deze kudden in het noorden heilig zullen zijn voor God, omdat het lam geofferd wordt alsof het zich in het meer noordelijk gelegen deel [van het land] bevindt. Dit verklaart ook de Zaligmaker over de kudde van de heidenen van tevoren heel duidelijk: En ik heb nog andere schapen die van deze stal niet zijn. Ook die moet ik toebrengen en het zal worden één kudde en één Herder.

*Palladius: Ik heb begrepen wat je zegt.*⁶⁵⁴

⁶⁵³ PG 68, c. 279-280

“[ΚΥΡ.] Πεπτωκότος δε ήδη και νενικημένου του Αμαλήκ, άνίστησιν ό Μωσής θυσιαστήριον τῷ Θεῷ· καταγράφει δε και αυτόν όνομα, «Κύριός μου, καταφυγή μου.» Τύπος δε αν ειη και τουτο Χριστου. Κύριος γάρ ημίν γέγονε και καταφυγή· νενικηκώς γάρ τον άρχοντα του αιώνος τουτου, πατήσας δε του θανάτου τὸ κράτος, και άναθεις έαυτον ύπερ ημων ὡσπερ άμωμον ιερείον, εις όσμήν ευωδίας τῷ Θεῷ και Πατρί. Τύπος οϋν άρα Χριστου, τὸ θυσιαστήριον, ὃ και πρέπον τε και άληθές όνομα, «Κύριός μου, καταφυγή μου.

[ΠΑΛΛ.] Σύμφημι· νοεις γάρ ὀρθῶς.

[ΚΥΡ.] Έν χειρι δε κρυφαία πολεμήσας τον νοητον Αμαλήκ και νενικηκώς Χριστός, κατεκράτησε των έθνων, και διήρπασεν αυτοτὸ τὰ σκευή, καθά φησιν αυτός, καταδήσας τον ισχυρόν. Την γάρ ύπ' εκείνου πράττουσαν άγέλην ποτε, φημι δη τους εξ έθνων, τοις άρχαιοτέροις συνήψε ποιμνίους· τοιγάρτοι και εφασκε:

«Και άλλα πρόβατα έχω, ά ούκ έστιν εκ της αυλής ταύτης, κάκεϊνά με δεϊ άγαγεϊν, και της φωνής μου ακούσουσι· και γενήσεται μία ποιμνη, εις ποιμήν.

Χριστός δε έστιν η ειρήνη ημων, κατά τας Γραφάς, ό ποιήσας τὰ άμφότερα εν, και τὸ μεσότοιχον του φραγμού λύσας, και την εχθραν εν τη σαρκι αυτοϋ, τον νόμον των εντολων εν δόγμασι καταργήσας, και εις ένα καινόν άνθρωπον τους τε εκ περιτομής και τους εξω νόμου συνενεγκών.”

⁶⁵⁴ PG 68, c. 1017

“[ΠΑΛΛ.] Τίς οϋν άρα έστι και ό τουδε λόγος;

Contra Julianum imperatorem

“Want hoewel zij die de macht hadden afgefallen waren van de stam van Juda, is Christus [desondanks] geboren [uit deze stam], Hij die de verwachting van de heidenen was. Want ook zij zijn door het geloof geroepen. En dit was daarom wat over hen gezegd was door de stem van ons aller Verlosser, Jezus Christus: En Ik heb nog andere schapen die van deze stal niet zijn. Die moet ik ook leiden. En het zal worden één kudde en één Herder. En onze Heere Jezus Christus is geboren, zoals ik al zei, hoewel alle koningen van [de stam] Juda waren afgefallen en Hij is de hoop van de heidenen geworden. Want dat was voor Hem weggelegd. Zij, [de heidenen] werden niet door één van de heiligen binnengeleid [in de schaapskooi van Christus], ook niet door de zeer wijze Mozes, of door iemand anders. [Maar het was Christus Zelf die hen binnenleidde.] Niet alleen de macht over Judea, maar de macht over alle volken was immers, zoals ik al aangaf, voor Hem weggelegd.”⁶⁵⁵

Paus Leo I*Sermo LXIII*

“Alles daarom, dat de Zoon van God deed en onderwees voor de verzoening van de wereld, kennen we niet alleen als een zaak van de geschiedenis, maar waarderen we ook vanwege de uitwerking in het hier en nu. Hij is het die, geboren uit de maagdelijke Moeder door de Heilige Geest, zijn onbesmette kerk bevrucht met dezelfde gezegende Geest, zodat door de geboorte van de doop een ontelbare veelheid zonen van God wordt geboren, van Wie gezegd is, “die niet geboren zijn uit bloed, noch uit de wil van het vlees, noch uit de wil van de mens,

[KYP.] Ἡ οὐκ οἶσθα, ὅτι νοτιωτέρα πῶς ἐστί τῶν Ἰουδαίων ἢ γῆ, τὰ δὲ γε πρὸς θάλασσαν τὴν βορειοτέραν αἱ ἀναρίθμητοι τῶν ἐθνῶν ἀγέλαι διειμοιρήσαντο, κατὰ χώρας καὶ πόλεις συνωκισμέναι; [ΠΑΛΛ.] Ἀληθές.

[KYP.] Αἰνίγμα δὴ οὖν τοῦ καὶ αὐτὰς τὰς εἰς βορρᾶν ἀγέλας, ἱεράς ἔσεσθαι τῷ Θεῷ, τὸ ὡς ἐν μέρει τῷ βορειοτέρῳ καταθύεσθαι τὸν ἀμνόν. Τοῦτό τοι καὶ ὁ Σωτὴρ περὶ τῆς ἐξ ἐθνῶν ἀγέλης προανεφώνει λέγων· Καὶ ἄλλα πρόβατα ἔχω, ἃ οὐκ ἔστιν ἐκ τῆς αὐλῆς ταύτης, κάκεῖνά με δεῖ ἀγαγεῖν, καὶ γενήσεται μία ποιμνὴ, εἷς ποιμήν.”

[ΠΑΛΛ.] Συνῆκα ὁ φής.

⁶⁵⁵ PG 76, c. 897.

“Ἐκλελοιπῶτων γὰρ οὕτω τῶν ἐκ τῆς Ἰούδα φυλῆς τὸ ἄρχειν λαχόντων, ἐγηνηθήθη Χριστός, ὃς καὶ γέγονεν ἐθνῶν προσδοκία: κέκληνται γὰρ καὶ αὐτὰ διὰ τῆς πίστεως. Καὶ τοῦτο ἦν ἄρα τὸ περὶ αὐτῶν εἰρημένον διὰ φωνῆς τοῦ πάντων ἡμῶν [Σωτήρος] Ἰησοῦ Χριστοῦ: Καὶ ἄλλα πρόβατα ἔχω, ἃ οὐκ ἔστιν ἐκ τῆς αὐλῆς ταύτης, κάκεῖνά με δεῖ ἀγαγεῖν: καὶ γενήσονται μία ποιμνὴ, εἷς ποιμήν. Γεγέννηται τοῖσιν, ὡς ἔφην, ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστός, ἐκλελοιπῶτων εἰσάπαν τῶν ἐξ Ἰούδα βασιλέων, καὶ γέγονεν ἐθνῶν ἐλπίς: ἀπέκειτο γὰρ τοῦτο αὐτῷ. Οὐ γὰρ δι’ ἐνὸς τῶν ἁγίων εἰσκέκληνται προφητῶν, οὔτε μὴν διὰ τοῦ πανσόφου Μωσέως, ἤγουν ἐτέρου τίνος τὸ παράπαν.”

maar uit God.” Hij is het, in wie het zaad van Abraham gezegend is door de aanneming van de gehele wereld, en de patriarch wordt de vader van vele volken door de geboorte - door het geloof en niet door het vlees - van de zonen van de belofte. Hij is het die, zonder één volk uit te sluiten, één kudde heilige schapen maakt van elk volk onder de hemel en dagelijks vervult wat Hij beloofde, wanneer Hij zegt: “Andere schapen heb Ik ook die niet van deze schaapskooi zijn; die moet ik ook toebrengen, en zij zullen mijn stem horen, en er zal één kudde en één herder zijn”.⁶⁵⁶

⁶⁵⁶ PL 54, c. 354-355.

“Omnia igitur quae Dei Filius ad reconciliationem mundi et fecit, et docuit, non in historia tantum praeteritarum actionum novimus, sed etiam in praesentium operum virtute sentimus. Ipse est qui de Spiritu sancto ex matre editus Virgine incontaminatam Ecclesiam suam eadem inspiratione fecundat, ut per baptismatis partum innumerabilis filiorum Dei multitudo gignatur, de quibus dicitur: Qui non ex sanguinibus, neque ex voluntate carnis, neque ex voluntate viri, sed ex Deo nati sunt (Joan. I, 13). Ipse est in quo semen Abrahae totius mundi adoptione benedicitur; et fit patriarcha gentium pater (Gen. XXII, 18), dum promissionis filii fide, non carne nascuntur. Ipse est qui nullius gentis exceptionem faciens, de omni natione quae sub coelo est unum sanctorum ovium efficit gregem, et quotidie implet quod promiserat, dicens: Habeo et alias oves, quae non sunt ex hoc ovili, et illas oportet me adducere, et vocem meam audient; et erit unus grex et unus pastor (Joan. X, 16).”

16

Fragmenten Augustinus

16 Fragmenten Augustinus

Expositio epistolae ad Galatas

“Paulus verbindt dat volk dat als kleine jongen dienstbaar was aan “voogden en verzorgers” (Gal. 4:2) dat wil zeggen, aan de “eerste beginselen van deze wereld” (Gal. 4:3) *dán al* [aan het andere volk], opdat zij niet zouden menen dat zij geen kinderen waren, omdat ze niet onder de kinderbegeleider waren, want: Omdat jullie echter zonen zijn, zegt de Schrift heeft God de Geest van Zijn Zoon in jullie harten gezonden, die roept: Abba, vader. Het zijn twee woorden die hij hier heeft gebruikt, zo dat het eerste door het tweede uitgelegd wordt. Want dit, Abba, is wat Vader aangeeft. Op een aansprekende manier begrijpt men dat [de auteur] deze woorden in twee talen, die hetzelfde betekenen, niet zomaar gebruikt heeft, maar vanwege het gezamenlijke volk, dat uit de Joden en de heidenen geroepen is tot de eenheid van het geloof, zo [namelijk] dat de Hebreeuwse term op de Joden en de Griekse term op de heidenen betrekking heeft, maar [ook zo] dat dezelfde betekenis van beide woorden op de eenheid van hetzelfde geloof en dezelfde Geest betrekking heeft. Want [Paulus] zegt ook tegen de Romeinen, waar een gelijke vraag behandeld wordt over de vrede van de Joden en de heidenen, in Christus, het volgende: Want jullie hebben niet een geest van slavernij ontvangen, die opnieuw tot vrees leidt, maar jullie hebben de Geest van de aanneming tot kinderen ontvangen, waardoor wij roepen: Abba, Vader! (Rom. 8:15).

Hij heeft hier de heidenen willen laten zien dat zij besloten waren in de beloofde erfenis nu zij de gave en de aanwezigheid van de Geest ontvangen hadden. De evangelisatie van de heidenen begon pas na de hemelvaart van de Heere en de komst van de Heilige Geest. De Joden waren reeds begonnen te geloven toen de Zoon van God nog op aarde was als een sterfelijke man, zoals beschreven is in het Evangelie.

Hoewel is opgetekend dat Hij (Christus) het geloof van de Kananése vrouw heeft geprezen (Mat. 15:28) en dat van de centurion van wie Hij zei dat Hij niet eerder zo een groot geloof gezien had in Israël (Mat. 8:10), eigenlijk was het Evangelie alleen aan de Joden bekend gemaakt. Dit wordt duidelijk genoeg door de woorden van de Heere zelf. In Zijn antwoord aan de Kananése vrouw zei Hij dat Hij alleen tot de verloren schapen van het huis van Israël gezonden was (Mat. 15:24). En toen Hij Zijn discipelen uitzond zei Hij: “Gij zult niet heengaan op den weg der heidenen, en gij zult niet ingaan in enige stad der Samaritanen, maar gaat veel meer heen tot de verloren schapen van het huis Israëls.” (Mat. 10:5-6). En toen Hij aan de heidenen refereerde sprak Hij over een andere stal toen Hij zei: “Ik heb nog andere schapen, die van dezen stal niet zijn”. Schapen die, zo zei Hij, Hij moest leiden, opdat het één kudde en één Herder zou worden. Wanneer gebeurt dit, anders dan na Zijn verheerlijking?

Na Zijn opstanding zendt Hij Zijn discipelen naar heidenen, toen Hij hen had bevolen om een klein poosje in Jeruzalem te blijven totdat Hij de Heilige Geest zou sturen zoals Hij beloofd had. De apostel heeft gezegd: “God (heeft) Zijn Zoon uitgezonden, geworden uit een vrouw, geworden onder de wet; opdat Hij degenen, die onder de wet waren, verlossen zou, en opdat wij de aanneming tot kinderen verkrijgen zouden” (Gal. 4:4-5).

Het moest nog duidelijk worden dat ook de heidenen, die niet onder wet waren, ook tot dezelfde aanneming tot kinderen behoorden. Dit wordt duidelijk in de gave van de Heilige Geest, die op allen is gekomen (cf. Hand. 10:47). Petrus heeft vervolgens zich verdedigd tegenover de Joodse gelovigen dat hij de onbesneden centurion Cornelius gedoopt had, en bevestigd dat het water niet kon weigeren aan degenen die duidelijk óók de Heilige Geest ontvangen hadden.

Eenzelfde situatie wordt door Paulus ook gebruikt, als hij zegt: “Dit alleen wil ik van u weten: hebt gij den Geest ontvangen uit de werken der wet, of uit de prediking des geloofs?” (Gal. 3:2). En even later: “Die u dan den Geest verleent, en krachten onder u werkt, doet Hij dat uit de werken der wet, of uit de prediking des geloofs?” Op eenzelfde manier zegt hij hier: “En overmits gij kinderen zijt, zo heeft God den Geest Zijns Zoons uitgezonden in uw harten, Die roept: Abba, Vader!”⁶⁵⁷

⁶⁵⁷ Expositio epistolae ad Galatas (CPL 0282) - LLT-A par.: 31, p. 98; CSEL 84, p. 96.

“Iam illum populum adiungens, qui parvulus sub procuratoribus et actoribus serviebat, id est elementis huius mundi, ne putarent se non esse filios, quia non erant sub paedagogo: Quoniam autem filii estis, inquit, misit Deus Spiritum Filii sui in corda nostra clamantem: Abba, Pater! Duo sunt verba, quae posuit, ut posteriore interpretaretur primum, nam hoc est: Abba quod: Pater. Eleganter autem intellegitur non frustra duarum linguarum verba posuisse idem significantia propter universum populum, qui de Iudaeis et de Gentibus in unitatem fidei vocatus est, ut hebraeum verbum ad Iudaeos, graecum ad Gentes, utriusque tamen verbi eadem significatio ad eiusdem fidei spiritusque unitate pertineat. Nam et ad Romanos, ubi similis quaestio de pace in Christo Iudaeorum Gentiumque tractatur, hoc dicit: Non enim accepistis spiritum servitutis iterum in timore, sed accepistis Spiritum adoptionis filiorum, in quo clamamus: Abba, Pater! Recte autem de praesentia et de dono Spiritus Sancti probare voluit Gentibus, quod pertineant ad promissionem hereditatis. Non enim evangelizatum est Gentibus, nisi post ascensum Domini et adventum Spiritus Sancti. Coeperant enim iam Iudaei credere, cum in terris adhuc Filius Dei mortalem hominem gereret, sicut in Evangelio scriptum est; ubi quamquam et Chananæae mulieris fidem ipse laudaverit, et illius centurionis, de quo ait non se invenisse talem fidem in Israel, tamen proprie tunc Iudaeis esse evangelizatum verbis ipsius Domini satis clarum est, cum et ipsius Chananæae deprecatione dixit non se esse missum nisi ad oves, quae perierunt domus Israel, et discipulos cum mitteret ait: In viam Gentium ne abieritis et in civitates Samaritanorum ne introieritis, sed ite primum ad oves, quae perierunt domus Israel. Gentium autem aliud ovile appellavit, cum diceret: Habeo alias oves quae non sunt de hoc ovili, quas tamen se adducturum ait, ut esset unus grex et unus pastor, quando autem nisi

Enarrationes in Psalmos

Psalm 72

“Hij heeft geadviseerd en wees hen erop dat wat door de rechter Gideon gebeurd is zijn vervulling heeft in Christus. Want hij vroeg om een teken van de Heere, dat een vlies op de grond alleen zou beregend worden en dat de grond droog zou blijven. En daarna, dat alleen het vlies droog zou blijven en de grond beregend zou worden, en zo is het ook gebeurd. En dit betekende dat op de hele oppervlakte van de aarde het volk van Israël als eerste een droog vlies geweest is, alsof het op de grond lag. Dezelfde Christus is daarom Zelf neergedaald als een regen op dat vlies, toen de grond nog droog was. Daarom heeft Hij ook gezegd: “Ik ben niet gezonden dan tot de verloren schapen van het huis van Israël”. Daar heeft Hij een moeder gekozen, van wie Hij de gedaante van een slaaf heeft aangenomen waarin Hij is geopenbaard aan de mensen. Daar waren de discipelen, die Hij een gelijksoortige instructie heeft gegeven: “Gij zult niet heengaan op den weg der heidenen, en gij zult niet ingaan in enige stad der Samaritanen. Maar gaat veel meer heen tot de verloren schapen van het huis Israëls.” Wanneer Hij zegt ‘ga eerst naar hen’ laat Hij daarmee zien dat uiteindelijk, omdat de grond toen al beregend moest worden, zij ook naar andere schapen zullen gaan, die niet behoorden tot het oude volk van Israël, van welke Hij sprak: “Ik heb nog andere schapen die van deze stal niet zijn, die moet Ik ook toebrengen, zodat het één kudde en één Herder wordt”. Zo heeft de apostel (Paulus) er ook van gesproken: “Want ik zeg”, zegt hij, “dat Christus een dienaar van de besnijdenis was vanwege de waarheid van God, om de beloften aan de vaderen te bevestigen”. Dus, de regen kwam neer op het vlies en de grond bleef droog. Maar aangezien er volgt “maar dat de heidenen God zullen verheerlijken vanwege Zijn barmhartigheid” opdat vervuld zou worden wat Hij door de profeet zegt, wanneer de tijd voortschrijdt: “het volk, dat ik niet kende, heeft mij gediend. Zo haast als hun oor van mij hoorde, hebben zij mij gehoorzaamd”, zien wij dat het volk van de Joden toen al door de genade van Christus

post clarificationem suam? Post resurrectionem autem etiam ad Gentes discipulos misit, cum eos interim Hierosolymae manere iussisset, donec eis secundum promissionem suam Spiritum Sanctum mitteret. Cum ergo dixisset Apostolus: Misit Deus Filium suum, factum ex muliere, factum sub lege, ut eos, qui sub lege erant, redimeret, ut adoptionem filiorum recipiamus, restabat, ut etiam Gentes, quae non erant sub lege, ad eandem tamen adoptionem filiorum pertinere ostenderet; quod de Sancti Spiritus dono, qui omnibus datus est, docet. Unde se etiam Petrus de baptizato incircumciso centurione Cornelio defendit apud Iudaeos, qui crediderant, dicens non se potuisse aquam negare illis, quos iam Spiritum Sanctum accepisse claruerat. Nam ipso gravissimo documento etiam superius usus est Paulus, cum diceret: Hoc solum volo discere a vobis: ex operibus legis Spiritum accepistis an ex auditu fidei? Et paulo post: Qui ergo tribuit vobis Spiritum et virtutes operatur in vobis, ex operibus legis, an ex auditu fidei? Sic et hic: Quoniam, inquit, filii Dei estis, misit Deus Spiritum Filii sui in corda nostra clamantem: Abba, Pater!”

droog achtergebleven is en dat de gehele wereld in de persoon van alle volken beregend werd door wolken die vol waren van de genade van Christus.”⁶⁵⁸

Psalm 78

“Deze woorden getuigen dus van intellect, ja, van begrip dat aan Asaf zelf gegeven is; omdat we beter kunnen aannemen dat die niet bedoeld is voor één mens, maar voor de gemeente van het volk van God, waar we onzelf nooit van mogen vervreemden. Want eigenlijk wordt er gezegd: de synagoge van de Joden maar een kerk van de christenen. Omdat men meestal congregatio⁶⁵⁹ meer toepast op het vee en de convocatio op mensen. Toch ontdekken we dat de kerk (congregatio) zo ook genoemd wordt. En misschien is het voor ons meer gepast om te zeggen: “Verlos ons, HEERE, onze God! en verzamel⁶⁶⁰ ons uit de heidenen, opdat wij den Naam Uwer heiligheid loven, ons beroemende op Uw lof”.

Het past ons niet om neer te kijken (op de synagoge), integendeel, wij zouden juist onuitsprekelijke dank moeten betonen dat wij de schapen van Zijn handen zijn, die Hij van te voren al zag toen Hij zei: “Ik heb nog andere schapen die niet van deze stal zijn, die moet Ik ook toebrengen opdat het één kudde en één Herder wordt”, door namelijk het gelovige volk van de heidenen te verbinden aan het gelovige volk van de Joden, over wie Hij eerder had gezegd: “Ik ben niet gezonden dan tot de verloren schapen van het huis van Israël”.

⁶⁵⁸ PL 36, c. 907; CCL 39, p. 978.

“Et descendet sicut pluvia in vellus, et sicut guttae stillantes super terram. Recoluit et admonuit illud quod factum est per iudicem Gedeon, de Christo id habere finem. Petiit quippe ille signum a Domino, ut in area positum solum vellus complueretur, et sicca esset area; et rursus solum vellus siccum esset, et complueretur area; et ita factum est. Quod significavit, tamquam in area in toto orbe terrarum, siccum vellus fuisse priorem populum Israel. Idem ipse ergo Christus descendit sicut pluvia in vellus, cum adhuc area sicca esset; unde etiam dixit: Non sum missus nisi ad oves quae perierunt domus Israel. Ibi matrem de qua formam servi acciperet, in qua hominibus appareret, elegit; ibi discipulos quibus hoc idem praecepit, dicens: In viam Gentium ne abieritis, et in civitates Samaritanorum ne introieritis: ite primum ad oves quae perierunt domus Israel. Cum dicit: Ite primum ad illas, ostendit et postea, cum iam esset area compluenda, ituros eos etiam ad alias oves quae non essent ex veteri populo Israel, de quibus dicit: Habeo alias oves quae non sunt ex hoc ovili; oportet me et ipsas adducere, ut sit unus grex et unus pastor. Hinc et Apostolus: Dico enim, inquit, Christum ministrum fuisse circumcisionis propter veritatem Dei, ad confirmandas promissiones patrum. Sic pluvia descendit super vellus, sicca adhuc area. Sed quoniam sequitur, Gentes autem super misericordia glorificare Deum; ut accedente tempore compleretur quod per Prophetam dicit: Populus quem non cognovi servivit mihi: in obaditu auris obedivit mihi: videmus iam gratia Christi siccam remansisse gentem Iudaeorum, totumque orbem terrarum in omnibus gentibus christianae gratiae plenis nubibus complui.”

⁶⁵⁹ In deze zin heb ik de Latijnse termen gehandhaafd omdat Augustinus deze termen etymologisch uitlegt.

⁶⁶⁰ Het Latijnse werkwoord hier is ‘congregare’. Dit is van belang voor een goed verstaan van dit fragment.

Want zo zullen alle volken voor Hem worden verzameld en zal Hij als een Herder de schapen van de bokken scheiden. Dus laten wij luisteren naar wat is gesproken: "O mijn volk! neem mijn leer ter oren; neigt ulieder oor tot de redenen mijns monds", niet als zijnde geadresseerd aan de Joden, maar liever als geadresseerd aan onszelf, of op z'n minst zo gezegd dat deze woorden ook tot ons gesproken zijn."⁶⁶¹

Psalm 79

"Daarom spreekt de Heere die gezegd heeft: Ik ben niet [tot anderen] gezonden dan tot de schapen die verloren gingen van het huis van Israël⁶⁶² -en hiermee laat zien dat de belofte van zijn eigen aanwezigheid voor dat volk [bestemd] was- toch ook nog op een andere plaats [als volgt]: Ik heb nog andere schapen die van deze stal niet zijn. Ook die moet ik toebrengen, opdat het één kudde en het één Herder is, hiermee de heidenen aanduidend die Hij nog zou toebrengen, maar in ieder geval niet door zijn lichamelijke aanwezigheid, opdat dat [eerste tekstwoord] waar zou zijn: Ik ben niet [tot anderen] gezonden dan tot de schapen die verloren gingen van het huis van Israël – echter wel door zijn Evangelie, dat overal zou worden verbreed door de in het oog vallende voeten van hen die vrede aankondigen, van hen die goede berichten aankondigen.⁶⁶³ Hun spreken is immers uitgegaan over de hele wereld en hun woorden tot de einden der aarde.⁶⁶⁴

Daarom zegt de apostel ook: Ik zeg dus dat Christus Jezus een dienaar is geweest van de besnijdenis, vanwege de waarheid van God, om de beloften van de Vaderen te bevestigen.⁶⁶⁵ Kijk, dat is wat de tekst zegt: Ik ben niet [tot anderen] gezonden dan tot de schapen die verloren gingen van het huis van Israël dus [in feite] behelst. Daarna voegt de apostel

⁶⁶¹ PL 36, c. 984 ; CCL 39, p. 1068.

"Verba igitur ista intellectus sunt, id est, intelligentiae sunt quae data est ipsi Asaph; quod non uni homini, sed melius accipimus congregationi populi Dei, unde nequaquam nos alienare debemus. Quamvis enim proprie dicatur, Synagoga Iudaeorum, Ecclesia vero Christianorum; quia congregatio magis pecorum, convocatio vero magis hominum intellegi solet: tamen et illam dictam invenimus Ecclesiam, et nobis fortasse potius convenit dicere: Salva nos, Domine Deus noster, et congrega nos de nationibus, ut confiteamur nomini sancto tuo. Neque dedignari nos oportet, imo gratias ineffabiles agere, quod sumus oves manuum eius, quas praevidebat cum diceret: Habeo alias oves quae non sunt de hoc ovili; oportet me et ipsas adducere, ut sit unus grex et unus pastor, iungendo scilicet fidelem populum Gentilium fidei populo Israelitarum, de quibus prius dixerat: Non sum missus nisi ad oves quae perierunt domus Israel. Nam et congregabuntur ante eum omnes gentes, et separabit eos sicut pastor oves ab haedis. Sic igitur audiamus quod dictum est: Attendite, populus meus, legem meam, inclinate aurem vestram in verba oris mei, non tamquam Iudaeis, sed potius tamquam nobis, vel certe tam etiam nobis ista dicantur."

⁶⁶² Mat. 15:24.

⁶⁶³ Rom. 10:15.

⁶⁶⁴ Rom. 10:18.

⁶⁶⁵ Rom. 15:8.

toe: dat de heidenen bovendien God roem en eer geven, vanwege Zijn barmhartigheid.⁶⁶⁶ Kijk, dat is wat de tekst zegt: "Ik heb nog andere schapen die van deze stal niet zijn. Ook die moet ik toebrengen, opdat het één kudde en het één Herder is" dus [in feite] behelst. Wat allebei kort gezegd is in dat [Schriftwoord] dat dezelfde apostel met betrekking tot de profeet vermeldt: Verheugt u, heidenen, [samen] met Zijn volk.⁶⁶⁷ Die ene kudde onder één Herder is dus de [gezamenlijke] erfenis van God, niet alleen van de Vader, maar ook van de Zoon. Want de roep van de Zoon is: Zijn koorden zijn mij op liefelijke plaatsen gevallen, mijn erfenis is heerlijk en aangenaam voor mij.⁶⁶⁸ En de roep van de erfenis zelf is [ook] bij de profeet aanwezig: Heere, Onze God, bezit ons.⁶⁶⁹ Deze erfenis liet de Vader aan de Zoon na, ook al stierf Hij niet. Maar de Zoon zelf verwierf die erfenis op een wonderbare wijze, namelijk door Zijn eigen dood, een erfenis die Hij door Zijn opstanding als bezit ontving."⁶⁷⁰

Psalm 97

"Toen hebben zij, voor wie Hij niet tevergeefs gezegd had: Vader, vergeef aan hen, want ze weten niet wat ze doen, zoals we hebben gezegd, het heil gezocht en de raad aanvaard om in Hem te geloven; op één dag kwamen er drieduizend tot geloof. Op weer een andere dag vijfduizend. De kerk van Christus begon in heel Judea te schitteren, waar eerst de smaad

⁶⁶⁶ Rom. 15:9.

⁶⁶⁷ Rom. 15:10.

⁶⁶⁸ Ps. 16:6.

⁶⁶⁹ Jes. 26:13, volgens de Vulgaat. SV: "HEERE, onze God! andere heren, behalve Gij, hebben over ons geheerst; doch door U alleen gedenken wij Uws Naams."

⁶⁷⁰ Enarrationes in Psalmos (CPL 0283) - LLT-A SL 39, Psalmus: 78, par. 3; CCL 39, p. 1100.

"Unde Dominus qui dixit: Non sum missus nisi ad oves quae perierunt domus Israel, ostendens illi genti redditam praesentiae ipsius promissionem; ait tamen alio loco: Habeo alias oves quae non sunt de hoc ovili; oportet me et ipsas adducere, ut sit unus grex et unus pastor: Gentes significans, quas erat adducturus, non quidem per suam praesentiam corporalem, ut illud verum sit: Non sum missus nisi ad oves quae perierunt domus Israel; sed tamen per Evangelium suum, quod erant disseminaturi speciosi pedes annuntiantium pacem, annuntiantium bona: In omnem enim terram exiit sonus eorum, et in fines orbis terrae verba eorum.

Hinc et Apostolus ait: Dico ergo Christum Iesum ministrum fuisse circumcisionis propter veritatem Dei, ad confirmandas promissiones Patrum: ecce quod est, non sum missus nisi ad oves quae perierunt domus Israel. Deinde subiungit Apostolus, Gentes autem super misericordia glorificare Deum: ecce quod est: Habeo alias oves quae non sunt de hoc ovili; oportet me et ipsas adducere, ut sit unus grex et unus pastor. Quod utrumque breviter dictum est in eo quod de propheta idem apostolus commemorat: Laetamini, Gentes, cum plebe eius. Iste ergo unus grex sub pastore uno, haereditas Dei est, non solum Patris, sed etiam Filii. Nam Filii vox est: Funes ceciderunt mihi in praeclaris, etenim haereditas mea praeclara est mihi: et ipsius haereditatis vox est apud prophetam: Domine Deus noster, posside nos. Hanc haereditatem non moriens Pater Filio reliquit; sed ipse Filius eam sua morte mirabiliter acquisivit, quam resurrectione possedit."

van Christus geschitterd had. En zijn land is hersteld.⁶⁷¹ Maar omdat Hij zelf gezegd had: Ik heb nog andere schapen die van deze stal niet zijn; ook die moet ik toebrengen, opdat het een kudde en een herder is, zijn de apostelen naar de heidenen gezonden, naar wie de profeten niet gezonden waren. Naar hen is gezocht die zelf niet hadden gezocht, zij werden gevonden die niets verwachtten, zij die God niet hielden voor Iemand die een belofte deed, vonden een Verlosser. De Joden hielden God reeds voor Iemand die een belofte deed, omdat de profeten Christus daar al hadden verkondigd en daar ook hadden beloofd. Maar Hem, van wie ze gehoord hadden dat Hij beloofd was, hadden zij niet erkend toen Hij aanwezig was. Aan de heidenen was echter niets beloofd. Maar toch was er in de profeten ook over hun geloof gesproken. Door henzelf was niets gezegd, maar over hen wel. [Het evangelie] is ook tot hen gezonden.⁶⁷²

Psalm 106 (1)

“Verkondig onder de heidenen Zijn roem, Zijn wonderen onder alle volkeren. Want groot is de Heere en zeer te prijzen, vreselijk boven alle goden. Want alle goden der heidenen zijn demonen.⁶⁷³ Die vijanden hielden dus, met als hun koning de duivel, het volk van God gevangen. Maar wanneer we van deze gevangenschap verlost worden en de overste van deze wereld weg wordt gestuurd, dan wordt het huis [van God] opgebouwd. En van dit huis is Christus de hoeksteen, Hij die twee [volkeren] in Zichzelf tot één geheel heeft samengevoegd, tot één nieuwe mens, omdat Hij de vrede bewerkte die de dag, die uit de dag voortkwam, verkondigd heeft aan hen die dichtbij waren en aan hen die ver weg waren, waarbij beiden tot één maakte⁶⁷⁴; en andere schapen toebrengend die van deze stal niet zijn, opdat het één kudde en één herder zou zijn. En zo heeft God de zijnen die gepredestineerd waren

⁶⁷¹ Cf. het opschrift in de Vulgaat.

⁶⁷² Enarrationes in Psalmos (CPL 0283) - LLT-A SL 39, Psalmus: 96, par.: 2; CCL 39, p.1356.

“Tunc illi pro quibus non frustra dixerat: Pater, ignosce illis, quia nesciunt quid faciunt, commoti, ut diximus, quaesierunt salutem, consilium acceperunt ut in eum crederent; crediderunt uno die tria millia, et rursus quinque millia; coepit fervere per Iudaeam Ecclesia Christi, ubi ferbuerat opprobrium Christi; et restituta est terra eius. Sed quia dixerat ipse: Habeo alias oves quae non sunt de hoc ovili; oportet me et eas adducere, ut sit unus grex et unus pastor; etiam ad Gentes, ad quas Prophetiae missi non erant, Apostoli missi sunt. Quaesiti sunt qui non quaesierant, inventi sunt qui nihil exspectabant: quem non tenebant Deum pollicitatorem, invenerunt redemptorem. Iam enim Iudaei tenebant Deum pollicitatorem, quia ibi Prophetiae Christum praedicaverant, ibi Christum promiserant; sed quem promissum audierant, praesentem non cognoverant: illis autem promissum nihil erat; sed tamen in Prophetis etiam de fide ipsorum dictum erat. Non dictum erat ipsis, sed dictum erat de ipsis. Missum est et ad illos.”

⁶⁷³ Ps. 96:4-5.

⁶⁷⁴ Ef. 2:13-22.

overgegeven aan Zijn barmhartigheden. Want het is niet van degene die wil, noch van degene die rent, maar van de ontfermende God⁶⁷⁵.⁶⁷⁶

Psalm 106 (2)

“Verlos ons, HEERE, onze God! en verzamel ons uit de volkeren of zoals andere handschriften hebben: heidenen, opdat wij den Naam Uwer heiligheid loven, ons beroemende in Uw lof.” Daarna heeft hij kort een lofprijzing toegevoegd: “Geloofd zij de HEERE, de God Israëls, van eeuwigheid en tot in eeuwigheid; en al het volk zegge: Amen, Hallelujah!”, waaruit we verstaan dat het eeuwigdurend is, want Hij zal geprezen worden zonder einde door hen van wie is gezegd: “Welgelukzalig zijn zij, die in Uw huis wonen; zij prijzen U gestadiglijk.”⁶⁷⁷

Dit is de verheerlijking van het Lichaam van Christus op de derde dag, als alle demonen zijn uitgeworpen en alle verwondingen geheeld zijn, leidend tot de onsterfelijkheid van Zijn eigen lichaam, en tot de eeuwigdurende regering van hen die Hem prijzen zonder gebrek, omdat zij Hem zonder gebrek liefhebben, en Hem zonder gebrek liefhebben omdat zij Hem aanschouwen van aangezicht tot aangezicht. Want dan zal het gebed aan het begin van deze Psalm volledig vervuld worden: “Gedenk mijner, o HEERE! naar het welbehagen tot Uw volk”, etc. Want uit de heidenen vergadert Hij niet alleen de verloren schapen van het huis van Israël, maar ook die schapen die niet behoren tot die stal, zodat het één kudde en één Herder wordt, zoals gezegd is. (...)

Want Christus had ook andere schapen die van deze stal niet waren, namelijk die zich overal bevonden zowel van de Israëlieten als van de heidenen, die de duivel en zijn engelen gevangen hadden genomen. Maar toen de heerschappij van de duivel van hen verdreven was, is hun spreken in de profetie als volgt, voor het aangezicht van de kwade geesten die hen eerst gevangen hadden genomen, om gered te worden en voor eeuwig volmaakt te worden: “Verlos ons, HEERE, onze God! en verzamel ons uit de heidenen”. Niet zoals de Joden dachten dat de profetie vervuld zou worden door de Antichrist, maar door onze Heere Jezus Christus die komt in de naam van Zijn Vader. “Boodschapt Zijn heil van dag tot dag”⁶⁷⁸, waarvan hier

⁶⁷⁵ Rom. 9:16.

⁶⁷⁶ Enarrationes in Psalmos (CPL 0283) - LLT-A SL 40, Psalmus : 105, par. : 36; CCL 40, p.1567.

“Annuntiate in gentibus gloriam eius, in omnibus populis mirabilia eius. Quoniam magnus Dominus et laudabilis valde, terribilis est super omnes deos: quoniam omnes dii Gentium daemonia. Isti ergo inimici cum rege suo diabolo captivum tenebant populum Dei. De qua captivitate cum redimimur, et princeps huius mundi mittitur foras, aedificatur domus post captivitatem: cuius lapis angularis est Christus, qui duos condidit in se, in unum novum hominem, faciens pacem, quam dies ex die veniens evangelizavit eis qui erant prope, et eis qui erant longe, faciens utraque unum; et adducens alias oves quae non sunt de hoc ovili, ut sit unus grex et unus pastor. Et ita Deus dedit in misericordias praedestinos suos; quia non volentis neque currentis, sed miserentis est Dei.”

⁶⁷⁷ Psalm 84:5.

⁶⁷⁸ Psalm 96:2.

gezegd wordt: “bezoek mij met Uw heil”⁶⁷⁹. “En al het volk zal zeggen”, de uitverkorenen uit de besnedenen en uit de onbesnedenen, een heilig volk, een verkregen volk⁶⁸⁰, “Amen, amen”.⁶⁸¹

Psalm 114

“Laten we er op letten waartoe wij worden aangespoord; omdat die gebeurtenissen voor ons afschaduwingen geweest zijn en omdat deze woorden ons aansporen om onszelf te herkennen. Want als wij met een oprecht hart vasthouden aan de genade van God die ons is gegeven, dan zijn wij Israël, de nakomelingen van Abraham: tegen ons heeft de Apostel gezegd: “zo zijt gij dan Abrahams zaad”. (...) Laat elke christen zich daarom niet vervreemd voelen van de naam van Israël. Want wij zijn verenigd in de Hoeksteen samen met hen die vanuit het Joodse volk geloofden, waaronder wij ook de apostelen vinden. Ook heeft onze Heere in een andere passage gezegd: “Ik heb nog andere schapen die van dezen stal niet zijn; deze moet Ik ook toebrengen; en het zal worden één kudde en één Herder.” Het christelijke volk is daarom het meerdere Israël en hetzelfde geldt voor het huis van Jakob, want Israël en Jakob zijn hetzelfde. Maar de menigte van de Joden, die waardig gestraft zijn voor hun zonden en hun geboorterecht hebben verkocht voor de lusten van het vlees, zo te verstaan dat zij niet

⁶⁷⁹ Psalm 106:4.

⁶⁸⁰ 1 Petr. 2:9.

⁶⁸¹ PL 37, c. 1418-1419; CCL 40, p.1568-1569.

“Salvos nos fac, Domine Deus noster, et congrega nos de nationibus, vel, sicut alii codices habent, de Gentibus; ut confiteamur nomini sancto tuo, et gloriemur in laude tua. Deinde breviter subiecit ipsam laudem: Benedictus Dominus Deus Israel, a saeculo et usque in saeculum: quod intellegimus, ab aeterno usque in aeternum; quia sine fine laudabitur ab eis de quibus dicitur: Beati qui habitant in domo tua, in saecula saeculorum laudabunt te. Ipsa est tertia consummatio corporis Christi, eiectionis daemonis et perfectis sanitatibus, usque ad ipsius corporis immortalitatem, regnum sempiternum perfecte laudantium, quia perfecte amantium: perfecte autem amantium, quia facie ad faciem contemplantium. Tunc enim perficietur quod in primordio Psalmi huius oratum est: Memento nostri, Domine, in beneplacito populi tui; visita nos in salutari tuo, ad videndum in bonitate electorum tuorum, ad laetandum in laetitia gentis tuae, ut lauderis cum haereditate tua enim de Gentibus solas congregat oves quae perierunt domus Israel, sed etiam eas quae non sunt de illo ovili; ut sit grex unus, ut dictum est, et unus pastor. (...)

Habebat enim alias oves quae non erant de illo ovili: istas universas oves, et de Israelitis, et de Gentibus, diabolus et eius angeli captivaverant. Expulso itaque ab eis diaboli dominatu, in conspectu malignorum spirituum qui eas captivaverant, ut salventur et perficiantur in aeternum, vox earum est in prophetia: Salvos fac nos, Domine Deus noster, et congrega nos de gentibus. Non sicut per antichristum compleri existimant Iudaei, sed per Christum Dominum nostrum venientem in nomine Patris sui, diem ex die, salutare eius; de quo et hic dictum est: Visita nos in salutari tuo. Et dicet omnis populus: iste populus praedestinatorum de circumcissione et praepotio, gens sancta, populus in adoptionem: Fiat, fiat.”

behoorden bij Jakob, maar eerder bij Esau. Want u weet dat is voorzeggd met een verborgen betekenis: “De meerdere zal de mindere dienen”.⁶⁸²

Expositio in Romanos

“Omdat hij echter zegt: ‘Jesaja roept voor Israël: Al was het getal van de zonen van Israel als het zand van de zee, dan (nog) zal het overblijfsel behouden worden’, dan toont hij hiermee aan hoe God een Hoeksteen is die beide muren in zichzelf verenigt. Het getuigenis van de profeet Hosea is namelijk gezegd ten behoeve van de heidenen: Ik zal niet mijn volk mijn volk noemen, en mijn niet-bemide mijn bemide, en het getuigenis van Jesaja is gezegd ten behoeve van Israel omdat het overblijfsel behouden zal worden opdat zij tot het zaad van Abraham gerekend worden die in Christus hebben geloofd: zo maakt Hij twee volken één van hart, overeenkomstig dat getuigenis van de Heere die in het Evangelie over de heidenen zegt: Ik heb nog andere schapen die van deze stal niet zijn, die Ik moet toebrengen en het zal één kudde en één Herder worden.”⁶⁸³

De consensu evangelistarum

“Nu heeft de Heer volgens Marcus niet alleen “Vader” gezegd, maar: “Abba, Vader.” Welnu, “Abba” is het Hebreeuwse woord voor “Vader”. Misschien heeft Hij beide woorden gebruikt in een mystieke betekenis, om zo te laten zien dat Hij de last van die moedeloosheid had

⁶⁸² PL 37, c. 1476-1477; CCL 40, p. 1636.

“Attendamus ergo quid admoneamur; quia et illa facta figurae nostrae fuerunt, et haec dicta ut nos ipsos recognoscamus hortantur. Si enim gratiam Dei quae data est nobis firmo corde retinemus, nos sumus Israel semen Abrahae: nobis dicit Apostolus: Ergo semen Abrahae estis. (...) Nullus itaque Christianorum se a nomine Israel arbitretur extraneum. Illis enim qui crediderunt ex Iudaeis, in quorum numero principaliter Apostolos invenimus, in angulari lapide copulamur. Hinc ait Dominus alio loco: Habeo alias oves quae non sunt de hoc ovili; oportet me et illas adducere, ut sit unus grex et unus pastor. Populus ergo christianus magis Israel, et ipse potius domus Iacob. Idem quippe Israel qui Iacob. Illa vero turba Iudaeorum, quae merito perfidiae reprobata est, voluptate carnali vendidit primogenita sua, ut non ad Iacob, sed ad Esau potius pertineret. Scitis namque in hoc mysterio dictum esse: Quia maior serviet minori.”

⁶⁸³ PL 35, c. 2081-2082 ; CSEL 84, p. 41.

“Quod autem dicit: Isaias autem clamat pro Israel. Si fuerit numerus filiorum Israel quasi arena maris, reliquiae salvae fient, ostendit quemadmodum sit Deus lapis angularis utrumque parietem in se coniungens. Testimonium enim Osee prophetae dictum est pro gentibus: Vocabo non plebem meam, plebem meam et non dilectam, dilectam, et Isaiae testimonium dictum pro Israel, quoniam reliquiae salvae fient, ut ipse deputentur in semen Abrahae, quae crediderunt in Christum. Ita concordet ambos populos facit, secundum et Domini testimonium dicentis in Evangelio de gentibus: Habeo alias oves, quae non sunt de hoc ovili, quas oportet me adducere, et erit unus grex et unus pastor.”

gedragen namens de kerk, zijn lichaam waar Hij de hoeksteen is geworden en die deels tot Hem kwam uit de Hebreëen naar wie “Abba” verwijst en deels uit de heidenen naar wie “Vader” verwijst.

(...)

Welnu, “Vader” betekent hier hetzelfde als “Abba, Vader” maar “Abba Vader” geeft duidelijker uitdrukking aan de mystieke betekenis, terwijl “Vader” volstaat om de eenheid aan te duiden. We moeten wel aannemen dat de Heer “Abba, Vader” heeft gezegd, maar de betekenis ervan zou niet aan het licht zijn gekomen als de anderen niet “Vader” hadden. Daardoor wordt aangetoond dat de twee kerken, die uit de Joden en die uit de Grieken, één kerk vormen. Vanuit die kerngedachte is dus gezegd: “Abba, Vader”.

Zo zegt de Heer ook ergens anders: “Ik heb nog andere schapen, die niet uit deze schaapskooi komen.” Hij bedoelt natuurlijk de heidenen, want Hij heeft ook al schapen uit het volk van Israël. Maar Hij voegt er meteen aan toe: “Ook die moet Ik hoeden. Dan zal er één kudde zijn met één herder.” “Abba, Vader” heeft betrekking op de Israëlieten én de heidenen, “Vader” op de ene kudde.⁶⁸⁴

Epistulae

Epistula 93

“Had ik mijn collega’s moeten voorhouden om mij tegen te spreken, en zo deze winst voor de Heer te beletten? Opdat de dwalende schapen van Christus op jullie bergen en heuvels, d.w.z. op de bubbels van jullie arrogantie niet in “de stal van de vrede” bijeengebracht zouden worden, waar een kudde en een Herder is? (Neem mij niet kwalijk, maar zo werkt het niet.) Had ik deze voorzorg moeten tegenspreken, opdat jullie de zaken, die jullie je eigendom

⁶⁸⁴ PL 34, c. 1166; CPL 0273 - LLT-A lib.: 3, cap.: 4, par.: 14, p. 286.

“Quod autem ipse Marcus non solum Pater sed Abba Pater eum dixisse commemorat, hoc est Abba hebraice, quod est latine Pater. Et fortasse Dominus propter aliquod sacramentum utrumque dixerit volens ostendere illam se trinitatem in persona sui corporis, id est Ecclesiae suscepisse, cui factus est angularis lapis, venienti ad eum partim ex Hebraeis, ad quos pertinet quod ait Abba, partim ex Gentibus, ad quas pertinet quod ait Pater.

(...)

Hoc est enim Pater quod Abba Pater, sed ad sacramentum intimandum planius est Abba Pater, ad unitatem significandam sufficit Pater. Et Dominum quidem Abba Pater dixisse credendum est; sed tamen non eluceret sententia, nisi aliis dicentibus Pater demonstraretur sic esse illas duas Ecclesias ex Iudaeis et Graecis, ut etiam una sit. Ex illo ergo intellectu dictum est: Abba Pater, quo idem Dominus alibi ait: Habeo alias oves, quae non sunt ex hoc ovili, gentes utique significans, cum haberet oves etiam in populo Israel. Sed quia secutus adiecit: oportet me et eas adducere, ut sit unus grex et unus pastor, quantum valet ad Israelitas et gentes Abba Pater, tantum ad unum gregem solum Pater.”

Vertaling: Hertogh, T. (2011), p. 247-248.

noemen, niet zouden verliezen en jullie Christus veilig vogelvrij zouden kunnen verklaren? Zodat jullie, volgens Romeinse gewoonte, testamenten achterover zouden kunnen drukken en het verbond dat volgens een goddelijk recht met onze vaderen is opgericht, waar geschreven is: In uw zaad zullen alle volkeren gezegend worden, met verraderlijke beschuldigingen zouden kunnen verbreken? Nee, toch?⁶⁸⁵

“O schoonste der vrouwen, waarvan gezegd is: ‘De Koning heeft lust aan uw schoonheid’, en, ‘in plaats van Uw vaderen zullen Uw zonen zijn; Gij zult hen tot vorsten zetten over de ganse aarde’; als u uzelf echt niet kent, ga dan weg. Ik werp u niet buiten, maar ‘gaat uit’, zodat van u gezegd kan worden: ‘Zij zijn uit ons midden voortgekomen maar zij behoorden niet werkelijk tot ons’. Gaat u weg, in de voetsporen van de kudden, niet in die van Mij, maar in de voetsporen van de kudden; en niet van de éne kudde, maar van de kudden die verdeeld zijn en verdwalen. ‘En ga uw geiten hoeden’. Nee, niet, zoals Petrus, tot wie gezegd is: ‘Hoed mijn schapen’, maar ‘weid uw geiten bij de woningen der herders’, niet bij de tent van de ene Herder, waar ‘één kudde en één herder’ is. Want de kerk kent zichzelf opdat haar niet overkomt wat gebeurt met hen die zichzelf niet kennen.”⁶⁸⁶

Epistula 108

“De eenheid wordt verdreven, in die zin dat volken die bijeengebracht zijn door het bloed van het unieke Lam onderling tegen elkaar in vuur en vlam worden gezet door tegenstrijdige belangen. En in die zin dat als het ware onze schapen onderling worden uiteen worden gedreven; onze schapen namelijk, van die pater familias die tegen zijn slaaf zei: ‘Hoed mijn schapen’ en niet ‘hoed uw schapen’. En de schapen waarover gezegd is ‘opdat het een kudde is en een herder’. Die in het evangelie roept: hieraan zullen allen weten dat jullie

⁶⁸⁵ PL 33, c. 356-357; CSEL 34,2, p. 464.

“His ergo dominicis lucris impediendis, ad contradicendum me opponerem collegis meis, ne in montibus et collibus vestris, id est in tumoribus superbiae vestrae, Christi oves errantes in pacis ovile colligerentur, ubi est unus grex et unus pastor? Ita sane huic provisioni contradicere debui, ne res quas dicitis vestras perderetis, et securi Christum proscriberetis: ut iure Romano testamenta conderetis, et iure divino patribus conditum Testamentum, ubi scriptum est: In semine tuo benedicentur omnes gentes, calumniosis criminationibus rumperetis.”

⁶⁸⁶ PL 33, c. 330-331.

“O pulchra inter mulieres; quia de te dictum est: Concupivit rex speciem tuam; quia de te dictum est: Pro patribus tuis nati sunt tibi filii; constitues eos principes super omnem terram. Nisi ergo cognoveris temetipsam, exi tu; non ego te eicio, sed exi tu, ut dicatur de te: Ex nobis exierunt; sed non erant ex nobis. Exi tu in vestigiis gregum, non in vestigiis meis, sed in vestigiis gregum; nec unius gregis, sed gregum divisorum et errantium. Et pasce haedos tuos: non sicut Petrus, cui dicitur: Pasce oves meas; sed pasce haedos tuos in tabernaculis pastorum, non in tabernaculo pastoris, ubi est unus grex et unus pastor. Cognoscit enim semetipsam, ne hoc ei contingat, quia hoc contigit eis qui se in illa non cognoverunt.”

*mijn discipelen zijn, als jullie de ware liefde in jullie zullen hebben en staat toe dat beiden opwassen tot de oogst, opdat jullie niet toevallig, wanneer jullie het onkruid willen verzamelen gelijktijdig ook het koren uit de grond trekken. De eenheid wordt verdreven zodat de man hierheen en de vrouw daarheen gaat. En Hij zegt: bewaar de eenheid met mij, want ik ben jouw man, en zij antwoordt: ik blijf daar waar mijn vader is. Zodat zij Christus in één bed verdelen.*⁶⁸⁷

In Iohannis euangelium tractatus

Traktaat 31

“Dit is de kerk die uit de heidenen zou voortkomen. En een voorafschaduwing van deze kerk zien we in de vrouw die aan bloedverlies leed. Zij raakte de Heer aan zonder dat het werd gezien. Zonder dat men haar kende werd ze genezen.⁶⁸⁸ Dat de Heer vroeg: “Wie heeft Mij aangeraakt?”⁶⁸⁹ was natuurlijk een beeld van wat nog komen zou. Hij had een onbekende vrouw genezen – alsof Hij haar niet kende. Dat heeft Hij ook met de heidenen gedaan. Wij hebben Hem niet in het lichaam gekend en mogen toch zijn lichaam eten en ledematen van zijn lichaam zijn. Waarom? Omdat Hij mensen naar ons heeft gestuurd. Wat voor mensen? Zijn herauten, zijn leerlingen, zijn knechten, zijn verlost, de mensen die Hij had geschapen maar die Hij ook heeft verlost, zijn broeders en zusters – daarmee zeg ik nog niet genoeg – zijn eigen ledematen, zichzelf. Ja, Hij heeft zijn ledematen naar ons gestuurd en ons tot zijn ledematen maakt.

⁶⁸⁷ PL 32, c. 415-416; CSEL 34,2, p. 631.

“Fugitur unitas, ut Agni unici sanguine populi comparati, adversus invicem studiis contrariis inflammationur, et dividantur oves, quasi nostrae inter nos, patrisfamilias illius qui servo dixit: Pasce oves meas, non, Pasce oves tuas; et de quibus dictum est: Ut sit unus grex, et unus pastor: qui clamat in Evangelio: In hoc scient omnes quia discipuli mei estis, si veram dilectionem habueritis in vobis; et: Sinite crescere utraque usque ad messem, ne forte cum vultis colligere zizania, eradicetis simul et triticum. Fugitur unitas, ut huc maritus, illuc uxor conveniat: dicat ille, Mecum tene unitatem, quia ego sum vir tuus; respondeat illa, Ibi morior, ubi est pater meus: ut in uno lecto dividant Christum, quos detestamur si dividant lectum. Fugitur unitas, ut propinqui, et cives, et amici, et hospites, et quicumque sibi humana necessitudine colligati, utriusque Christiani, in conviviis ineundis, in matrimoniis tradendis et accipiendis, in emendo ac vendendo, in pactis et placitis, in salutationibus, in consensionibus, in collocutionibus, in omnibus suis rebus negotiisque concordantes sint, et ad Dei altare discordes. Qui enim quantalibet aliunde conceptam, illic deberent finire discordiam, et secundum praeceptum Domini, prius reconciliari fratribus suis, et tunc offerre munus altaris, alibi concordantes, ibi discordant.”

⁶⁸⁸ Vgl. Mat. 9:20-22.

⁶⁸⁹ Markus 5:30.

Toch is Christus niet bij ons geweest in de lichamelijke gestalte die de Joden hebben gezien en afgewezen. Dat was immers ook van Hem gezegd, zoals we ook bij de apostel Paulus lezen: “Ik bedoel dit: Christus is een dienaar van de Joden geworden om hun te tonen dat God trouw is en om de beloften aan de aartsvaders te vervullen.”⁶⁹⁰ Hij moest komen naar de mensen die afstamden van voorvaderen door wie en aan wie zijn komst was beloofd. Vandaar dat Hij ook zelf zegt: “Ik ben alleen gezonden naar de verloren schapen van het volk van Israël.”⁶⁹¹ Maar wat zegt de apostel vervolgens? “Hij is ook gekomen om de heidenen in staat te stellen God te loven om zijn barmhartigheid.”⁶⁹² En wat zegt de Heer zelf? “Ik heb nog andere schapen, die niet uit deze schaapskooi komen.”⁶⁹³ Hoe kan dat? De Heer had gezegd: “Ik ben alleen gezonden naar de verloren schapen van het volk van Israël.” Hoe kan Hij dan ook nog andere schapen hebben naar wie Hij niet gezonden is? Dat laat zich maar op één manier verklaren: Hij is naar de Joden gezonden om aan hen – en alleen aan hen – zijn lichamelijk aanwezigheid te laten zien. En zij hebben Hem gezien en gedood. Toch zijn velen van hen vroeger of later gaan geloven. Voor de eerste oogst is al aan het kruis het kaf van het koren gescheiden. Daarmee was er ook het zaad waaruit een tweede oogst kon groeien. Maar nu door het bekend worden van het evangelie en aangezet door de aangename geur van Christus⁶⁹⁴ onder alle heidense volken Zijn gelovigen hun geloof op Hem bouwen, zal door de volken reikhalzend worden uitgezien naar het moment dat Hij die al gekomen is zal komen,⁶⁹⁵ naar het moment dat Hij die destijds door sommigen wel, door anderen niet gezien is, door allen gezien zal worden; het moment dat Hij die kwam om veroordeeld te worden, komt om te oordelen; het moment dat Hij die kwam om niet onderscheiden te worden, komt om te onderscheiden.”⁶⁹⁶

⁶⁹⁰ Rom 15:8-9.

⁶⁹¹ Mat 15:24.

⁶⁹² Rom 15: 8-9.

⁶⁹³ Joh. 10:16.

⁶⁹⁴ 2 Kor. 2:15.

⁶⁹⁵ Vgl. Gen. 49:10.

⁶⁹⁶ PL 35, c. 1641-1642; CCL 36, p. 299.

“Illius enim Ecclesiae venturae de Gentibus typum gerebat mulier quae fluxum sanguinis patiebatur: tangebatur, et non videbatur; nesciebatur, et sanabatur. Figura quippe erat, quod Dominus interrogavit: Quis me tetigit? Quasi ignorans ignoratam sanavit: sic fecit et Gentibus. Non eum didicimus in carne, et meruimus carnem eius manducare, et in carne eius membra esse. Quare? Quia misit ad nos. Quos? Praecones suos, discipulos suos, servos suos, redemptos suos quos creavit, sed quos et redemit fratres suos: totum parum dixi: membra sua, seipsum; misit enim ad nos membra sua, et fecit nos membra sua. Tamen secundum speciem corporis quam Iudaei viderunt et contempserunt, non apud nos fuit Christus: quia et hoc de illo dictum erat, sicut et Apostolus dicit: Dico enim Christum ministrum fuisse circumcisionis propter veritatem Dei, ad confirmandas promissiones patrum. Ad illos debuit venire, a quorum patribus et quorum patribus est promissus: ideo et ipse sic ait: Non sum missus nisi ad oves

Traktaat 47

“Nu denkt iemand misschien dat wij niet de stem van de Heer hebben gehoord maar de stem van wie Hij gezonden heeft, omdat Hij niet zelf naar ons is gekomen maar anderen heeft gezonden. Beslist niet! Ban die gedachte uit uw hart! Hij was zelf aanwezig in Diegene die Hij gezonden heeft. Luister maar naar Paulus die door Hem was gezonden. Want boven allen was het Paulus die door de Heer als apostel naar de heidenen is gezonden, en deze Paulus zegt: om de mensen schrik aan te jagen, niet voor hemzelf maar voor Christus: “Wilt u soms een bewijs dat mijn woorden die van Christus zijn?”⁶⁹⁷ Hoor ook wat de Heer zelf zegt: “Maar Ik heb ook nog andere schapen,” zegt Hij – dat wil zeggen: onder de niet-Joden – “die niet uit deze schaapskooi komen,”⁶⁹⁸ dus niet uit het volk Israël. “Ook die moet Ik naar binnen brengen.”⁶⁹⁹ De Heer brengt hen dus naar binnen, niemand anders! En Hij doet dat door wie Hem toebehoren. Hoor eens hoe Hij dan verder gaat: “Zij zullen naar Mijn stem luisteren”. U ziet het: Hij spreekt door wie Hem toebehoren, en door hen die Hij zendt wordt zijn stem gehoord. “Zodat er één kudde zal zijn, met één Herder”. Die twee kudden zijn te vergelijken met twee muren, waarvoor Hij de hoeksteen is geworden. Hij is dus zowel de deur als de hoeksteen. Dat is allemaal overdrachtelijk, niet letterlijk.”⁷⁰⁰

quae perierunt domus Israel. Sed quid dicit Apostolus in sequenti? Gentes autem super misericordia glorificare Deum. Quid et ipse Dominus? Habeo alias oves quae non sunt ex hoc ovili. Qui dixerat: Non sum missus nisi ad oves quae perierunt domus Israel; quomodo habet alias oves ad quas non est missus, nisi quia significavit praesentiam corporalem non se missum exhibere nisi solis Iudaeis, qui viderunt et occiderunt? Et multi tamen inde et antea et postea crediderunt. Messis prima de cruce ventilata est, ut esset semen unde alia messis consurgeret. Nunc vero cum fama Evangelii et bono eius odore excitati credunt fideles eius per omnes gentes, erit exspectatio gentium, quando veniat qui iam venit; quando ab omnibus videatur, qui tunc a quibusdam visus non est, a quibusdam visus est; quando veniat iudicaturus qui venit iudicandus; quando veniat discreturus, qui venit ut non discerneretur. Non enim ab impiis Christus est discretus, sed cum impiis iudicatus: de illo enim dictum est: Inter iniquos reputatus est. Latro evasit: Christus damnatus est. Accepit indulgentiam criminis, damnatus est qui omnium crimina confitentium relaxavit. Tamen et ipsa crux, si attendas, tribunal fuit: in medio enim iudice constituto, unus latro qui credidit liberatus, alter qui insultavit damnatus est. Iam significabat quod facturus est de vivis et mortuis; alios positurus ad dexteram, alios ad sinistram: similis ille latro futuris ad sinistram, similis alter futuris ad dexteram. Iudicabatur, et iudicium minabatur. Nunc vero cum fama Evangelii et bono eius odore excitati credunt fideles eius per omnes gentes, erit exspectatio gentium, quando veniat qui iam venit; quando ab omnibus videatur, qui tunc a quibusdam visus non est, a quibusdam visus est; quando veniat iudicaturus qui venit iudicandus; quando veniat discreturus, qui venit ut non discerneretur.”

Vertaling: Tevel, H. (2017), p. 161-172.

⁶⁹⁷ 2 Kor. 13:3.

⁶⁹⁸ Joh. 10:16.

⁶⁹⁹ Joh. 10:16.

⁷⁰⁰ PL 35, c. 1735; CCL 36, p. 407.

Traktaat 49

“Een van hen, Kajafas, die dat jaar hogepriester was, zei tegen de anderen: ‘Jullie begrijpen het niet! Besef toch dat het in ons eigen belang is dat één man sterft voor het hele volk, zodat niet het hele volk verloren gaat. Dat zei hij niet uit zichzelf: als hogepriester in dat jaar sprak hij de profetie.’⁷⁰¹ Hier leren we dat de geest van de profeet ook door slechte mensen de toekomst voorzegt. De evangelist schrijft dat echter toe aan een goddelijk geheim omdat Kajafas hogepriester, dat wil zeggen de hoogste priester, was.

(...)

Hoe luidde nu precies de profetie die Kajafas uitsprak? “Dat Jezus zou sterven voor het volk, en niet alleen voor het volk, maar ook om de verstrooide kinderen van God bijeen te brengen.”⁷⁰² Dat laatste heeft de evangelist toegevoegd, want Kajafas sprak in zijn profetische woorden alleen van het Joodse volk. Daarin bevonden zich de schapen waarover de Heer zei: “Ik ben alleen gezonden naar de verloren schapen van het volk van Israël.”⁷⁰³ Maar de evangelist wist dat er andere schapen waren, die niet uit die schaapskooi kwamen en die ook binnengebracht moesten worden: dan zal er één kudde zijn, met één herder.⁷⁰⁴ Maar dit alles is gezegd op grond van de voorbestemming, want omdat ze nog niet geloofden, waren ze nog geen schapen van Hem en ook nog geen kinderen van God.”⁷⁰⁵

“Sed forte aliquis arbitratur, quoniam non ipse ad nos venit, sed misit ad nos, non nos audisse vocem ipsius, sed vocem eorum quos misit. Absit; pellatur ista cogitatio de cordibus vestris: et in his quos misit ipse erat. Ipsum Paulum audi quem misit; ad Gentes enim praecipue Paulum misit apostolum: et ait ipse Paulus terrenis non de se, sed de illo: An vultis accipere experimentum eius qui in me loquitur Christi? Audite et ipsum Dominum. Et alias oves habeo, id est, in Gentibus: quae non sunt de hoc ovili, id est de populo Israel: oportet me et illas adducere. Ergo et per suos non alter adducit. Adhuc audi: Vocem meam audient. Ecce et per suos ipse loquitur, et per eos quos mittit vox eius auditur. Ut sit unum ovile et unus pastor. Duobus istis gregibus tamquam duobus parietibus, factus est lapis angularis. Ergo et ostium est, et lapis angularis: omnia per similitudinem, nihil horum proprie.”

Vertaling: Tevel, H. (2017), p. 368-369.

⁷⁰¹ Joh. 11:49-51.

⁷⁰² Joh. 11:52.

⁷⁰³ Mat. 15:24

⁷⁰⁴ Joh. 10:16

⁷⁰⁵ PL 35, c. 1757-1758; CCL 36, p. 433.

“Unus autem ex ipsis Caiphas, cum esset pontifex anni illius, dixit eis: Vos nescitis quidquam, nec cogitatis quia expedit nobis ut unus moriatur homo pro populo, et non tota gens pereat. Hoc autem a semetipso non dixit, sed cum esset pontifex anni illius, prophetavit. Hic docemur etiam per homines malos prophetiae Spiritum futura praedicere: quod tamen Evangelista divino tribuit sacramento, quia pontifex fuit, id est, summus sacerdos. (...)

Quid est ergo quod prophetavit Caiphas? Quia Iesus moriturus erat pro gente; et non tantum pro gente, sed ut filios Dei qui erant dispersi, congregaret in unum. Hoc Evangelista addidit: nam Caiphas de sola gente Iudaeorum prophetavit, in qua erant oves de quibus ait ipse Dominus: Non sum missus nisi ad

Traktaat 117

“Toen zeiden de priesters van de Joden tot Pilatus: Schrijf niet ‘De koning der Joden’, maar, dat Hij gezegd heeft: ‘Ik ben de Koning der Joden’. Pilatus antwoordde: ‘Wat ik geschreven heb dat heb ik geschreven’. (...) Maar is Christus koning van de Joden of ook van de heidenen? Ja, ook van de heidenen. Want toen Hij profetisch zei: “Ik toch heb Mijn Koning gezalfd over Sion, den berg Mijner heiligheid. Ik zal van het besluit verhalen”, betekent dat niet dat Hij alleen vanwege de berg Sion gezalfd was als koning van de Joden, en daarom wordt er direct aan toegevoegd: “de HEERE heeft tot Mij gezegd: Gij zijt Mijn Zoon, heden heb Ik U gegeneerd. Eis van Mij, en Ik zal de heidenen geven tot Uw erfdeel, en de einden der aarde tot Uw bezitting.” Hierover sprak Hij zelf, terwijl Hij dat zelf uitsprak te midden van de Joden, zeggende: “Ik heb nog andere schapen, die van deze stal niet zijn; deze moet Ik ook toebrengen; en zij zullen Mijn stem horen; en het zal worden één kudde, en één Herder.” Waarom willen wij dat er in dit opschrift een groot geheimenis⁷⁰⁶ wordt begrepen, waarop geschreven staat “Koning der Joden”, indien Christus ook koning van de heidenen is? Dit is de reden, dat de wilde olijfboom deelgenoot werd van het vette van de olijfboom, en niet de olijfboom deelgenoot van de bitterheid van de wilde olijfboom. Want zoveel als de titel ‘Koning der Joden’ waar was met betrekking tot Christus, wie anders dan de kinderen van Abraham, de kinderen van de belofte, die ook de kinderen van God zijn, moeten begrepen worden als de Joden? Want, zegt de apostel, “de kinderen des vleses, die zijn niet kinderen Gods; maar de kinderen der belofte worden voor het zaad gerekend.”⁷⁰⁷ En de heidenen zijn zij tot wie hij zei:⁷⁰⁸ “En indien gij van Christus zijt, zo zijt gij dan Abrahams zaad, en naar de belofte erfgenamen.”⁷⁰⁹

oves quae perierunt domus Israel. Sed noverat Evangelista esse alias oves, quae non erant de hoc ovili, quas oportebat adduci, ut esset unum ovile et unus pastor. Haec autem secundum praedestinationem dicta sunt: nam neque oves eius, nec filii Dei adhuc erant, qui nondum crediderant.”

Vertaling: Tevel, H. (2017), p. 413-414.

⁷⁰⁶ Letterlijk: sacrament.

⁷⁰⁷ Rom. 9:8.

⁷⁰⁸ Gal. 3:29.

⁷⁰⁹ PL 35, c. 1946-1947; CCL 36, p. 654.

“Dicebant ergo Pilato pontifices Iudaeorum: Noli scribere, Rex Iudaeorum; sed quia ipse dixit. Rex sum Iudaeorum. Respondit Pilatus: Quod scripsi, scripsi. (...) Sed Iudaeorum tantum rex est Christus, an et Gentium? Imo et Gentium. Cum enim dixisset in prophetia: Ego autem constitutus sum rex ab eo super Sion montem sanctum eius, praedicans praeceptum Domini; ne propter montem Sion solis Iudaeis eum regem quisquam diceret constitutum, continuo subiecit: Dominus dixit ad me, Filius meus es tu, ego hodie genui te: postula a me, et dabo tibi gentes haereditatem tuam, et possessionem tuam terminos terrae. Unde et ipse iam per os proprium loquens apud Iudaeos: Habeo, inquit, alias oves quae non sunt de hoc ovili: oportet me et ipsas adducere, et vocem meam audient, et erit unus grex et unus pastor. Cur ergo magnum volumus intellegi in hoc titulo sacramentum, in quo scriptum erat: Rex Iudaeorum, si rex

Sermones ad populum

Sermo 4

“Dan komt Esau bij zijn vader. Hij brengt hem wat hij hem had gevraagd. Maar te laat. Hij komt tot de ontdekking dat zijn broer in zijn plaats is gezegend en dat hij niet meer dezelfde zegen kan krijgen. De twee mannen stonden voor de twee volken. De ene zegen betekent de eenheid van de kerk. De twee volken worden ook aangeduid door de ene Jakob. Ze behoren tot Jakob, maar zijn op verschillende manieren voorafgebeeld. Onze Heere Jezus Christus, die zowel naar de Joden als naar de heidenen was gekomen, werd inderdaad door de Joden, die tot de oudste zoon behoorden, afgewezen. Toch koos Hij ook uit de Joden mensen uit. Dat waren degenen die tot de jongste zoon behoorden. Dat waren mensen die geestelijk naar de beloften van de Heer waren gaan verlangen, die de beloften van de Heer geestelijk waren gaan begrijpen, die het andere land waarnaar ze verlangden, niet vleselijk opvatten, maar geestelijk verlangden naar de stad waar niemand vleselijk wordt geboren, omdat niemand daar sterft, noch vleselijk, noch geestelijk.

Toen ze naar die stad begonnen te verlangen, gingen degenen die in Christus geloofden, tot Jakob behoren en ontstond er één kudde van de Heer in Judea. Wat zegt de Heer over die kudde? “Ik heb nog andere schapen, die niet uit deze schaapskooi komen. Ook die moet ik erbij gaan halen. Dan zal er één kudde zijn, met één herder.” Welke andere schapen heeft de Heer Jezus Christus dan nog, behalve die uit de heidenen? De schapen uit de heidenen werden met de Joodse schapen verenigd. Uit de Joden komen bijvoorbeeld de apostelen. Uit de Joden komen de vijfhonderd broeders en zusters die de Heer hebben gezien na zijn verrijzenis. Uit de Joden komt Nathaniël, over wie de Heer getuigt dat er in hem geen list is. Uit de Joden komen de honderdtwintig mensen die in het huis waren en over wie de Heilige Geest kwam om hen te vervullen, de Heilige Geest die de Heer aan zijn leerlingen had beloofd. Uit de Joden kwamen de vele duizenden mensen over wie we in Handelingen van de Apostelen kunnen lezen dat ze zich lieten dopen in de naam van Christus. Maar uit de Joden kwamen ook degenen die Christus lieten kruisigen.

Uit de Joden kwamen dus schapen, en veel ook. Maar daar bleef het niet bij. De Heer had nog andere schapen, uit de heidenen. De twee volken, die uit twee verschillende richtingen lijken te komen, worden ook wel door twee muren voorgesteld. De kerk van de Joden kwam voort

est Christus et Gentium? Quia scilicet oleaster factus est particeps pinguedinis oleae, non olea particeps facta est amaritudinis oleastri. Nam in eo quod de Christo veraciter scriptus est titulus: Rex Iudaeorum, qui sunt intellegendi Iudaei, nisi semen Abrahae, filii promissionis, qui sunt etiam filii Dei? Quoniam non qui filii carnis, ait Apostolus, hi filii Dei; sed qui filii promissionis, deputantur in semine. Et Gentes erant qui quibus dicebat: Si autem vos Christi, ergo Abrahae semen estis, secundum promissionem haeredes.”

uit de besnijdenis, de kerk van de heidenen uit de voorhuid. Hoewel ze uit twee verschillende richtingen kwamen, werden ze in de Heere verenigd. Daarom wordt de Heer de hoeksteen genoemd. In de Psalm staat: “De steen die de bouwers afkeurden, is tot hoeksteen geworden.” Ook de apostel zegt: “terwijl Christus Jezus zelf als hoeksteen fungeert”. Waar een hoek is, daar komen twee muren bij elkaar. Twee muren kunnen alleen een hoek vormen als ze uit twee verschillende richtingen komen. Als ze uit dezelfde richting komen, kan dat niet. De twee bokken⁷¹⁰ zijn dus de twee volken, de twee schaapskooien, de twee muren, de twee blinden die langs de weg zaten, en de twee boten waarin de vis werd geladen. Op vele plaatsen in de Schrift komen we de twee volken tegen, maar in Jakob zijn ze één.”⁷¹¹

⁷¹⁰ Genesis 27:9.

⁷¹¹ PL 38, c. 42-43; CCL 41, p. 32.

“Venit enim ille sero, et affert quod iussit pater, et invenit fratrem suum benedictum pro se, et non benedicatur altera benedictione. Quia duo illi homines, duo populi erant. Una benedictio unitatem significat Ecclesiae. Duo autem populi ipsi sunt, qui est et Iacob. Sed alio modo figurati duo populi pertinentes ad Iacob. Etenim Dominus noster Iesus Christus, qui ad Iudaeos et gentes venerat, repudiatus est a Iudaeis, qui pertinebant ad filium maiorem. Elegit tamen quosdam qui pertinebant ad filium minorem, qui spiritualiter coeperant desiderare et intellegere promissa Domini, non carnaliter aliam terram quam desiderabant accipientes, sed spiritualiter illam civitatem desiderantes, ubi nemo nascitur carnaliter; quia nemo ibi carnaliter, nemo spiritualiter moritur.

Hanc ergo cum coeperint desiderare, coeperunt pertinere ad Iacob, qui crediderunt in Christo, et factus est grex Domini in ipsa Iudaea. Sed quid dicit Dominus de ipso grege? Habeo alias oves, quae non sunt de hoc ovili; vado, adducam eas, et erit unus grex et unus pastor. Quas alias oves habet Dominus Iesus Christus, nisi de gentibus? Iunctae sunt oves de gentibus Iudaeis ovibus. De Iudaeis enim Apostoli. Inde erant et quingenti fratres, qui viderunt Dominum post resurrectionem. Inde erat ipse Nathanael, cui perhibuit testimonium Dominus, in quo dolus non esset. Inde erant centum viginti, qui cum essent in domo, venit Spiritus Sanctus ut eos perfunderet, quem promiserat discipulis. Inde erant tot milia hominum, quae legimus in Actibus Apostolorum baptizata in nomine Christi, et hii qui crucifixerunt Christum. Ergo inde erant oves, et multae oves. Sed non solae. Habebat Dominus alias de gentibus. Ipsi duo populi tamquam de diverso venientes etiam duobus parietibus significantur. Venit enim Ecclesia Iudaeorum de circumcissione. Venit Ecclesia gentium de praepotio. De diverso venientes in Domino coniuncti sunt. Ideo Dominus dictus est lapis angularis. Dicit enim Psalmus: Lapidem quem reprobaverunt aedificantes, hic factus est in caput anguli. Dicit et Apostolus: Ipso summo angulari lapide existente Christo Iesu. Ubi est angulus, duo parietes copulantur; in angulo duo parietes nisi de diverso non conveniunt; nam si ex una parte veniunt, angulum non faciunt. Duo ergo haedi, ipsi sunt duo populi, ipsa sunt duo ovilia, ipsi sunt duo parietes, ipsi sunt duo caeci, qui sedebant in via, ipsae sunt duae naves, in quas levati sunt pisces. Multis in locis Scripturarum intelleguntur duo populi, sed unum sunt in Iacob.”

Vertaling: Tigchelaar, A. (2013), p. 79-80.

Sermo 46

“Hier vind ik alle goede herders in de ene Herder. Want het is niet zo dat we geen goede herders hebben, nee, ze bevinden zich in die ene. Zij die verdeeld zijn, zijn met velen. Hier wordt er één verkondigd omdat de eenheid wordt aanbevolen. Want hier wordt gesproken van één herder, niet van herders. Dat gebeurt niet omdat de Heer niemand kan vinden aan wie Hij zijn schapen zou kunnen toevertrouwen. Indertijd vertrouwde Hij ze aan Petrus toe, omdat Hij Petrus had gevonden. Inderdaad, ook in Petrus beval Hij de eenheid aan. Er waren vele apostelen, maar er is er maar één tegen wie Hij zegt: “Weid mijn schapen”. Het is ondenkbaar dat we nu geen goede herders hebben; ondenkbaar dat het ons aan hen ontbreekt; ondenkbaar dat Hij er in zijn barmhartigheid geen voor ons voortbrengt en aanstelt. Als er goede schapen zijn, zijn er in elke geval ook goede herders want de goede herders komen uit de goede schapen voort. Maar alle goede herders zijn in de Ene, ze zijn één. Want de vrienden van de bruidegom gebruiken niet hun eigen stem, maar zijn blij en verheugd wanneer ze de stem van de bruidegom horen. Zo komt het dus dat Hij weidt wanneer zij weiden. En zo komt het dat Hij zegt: “Ik weid zelf”, want het is zijn stem in hen, zijn liefde in hen.

Want ook Petrus, aan wie de Heer zijn schapen toevertrouwde zoals de ene herder ze aan de andere toevertrouwt, wilde Hij één maken met zichzelf. Hij wilden hem zijn schapen zo toevertrouwen dat Hijzelf het hoofd zou zijn, maar dat Petrus de gestalte van het lichaam zou dragen, dat wil zeggen: van de kerk, en dat ze beiden als bruid en bruidegom één lichaam zouden worden. Wat zegt de Heer daarom eerst, wanneer Hij Petrus zijn schapen gaat toevertrouwen maar wil voorkomen dat Hij ze hem toevertrouwt zoals de ene herder ze aan de andere toevertrouwt? “Petrus, houd je van Mij?” En Petrus antwoordde: “Ja, Heer. En Hij vroeg het voor een derde maal: Houd je van Mij? ” En Petrus antwoordde: “Ja Heer.” Het versterkt de liefde omdat Hij de eenheid wil bevestigen.

Hij, de Ene, weidt zijn schapen dus in hen en zij doen dat in Hem, de ene. Er wordt niet gesproken over herders maar over één herder. De herders roemen maar wie zich op iets beroemt, moet zich op de Heer beroemen. Dat is Christus weiden, dat is voor Christus weiden, dat is in Christus weiden: niet jezelf weiden en Christus vergeten. Er is namelijk niet echt een tekort aan herders, maar het is alsof de profeet de komst van deze slechte tijden aankondigde toe hij zei: “Ik zal mijn schapen zelf weiden, want Ik heb niemand aan wie Ik ze kan toevertrouwen”. Zelfs toen Petrus er nog was, en toen de apostelen nog in dit lichaam en in dit leven waren, zelfs toen zei de ene, in wie wij allen één zijn: “Ik heb nog andere schapen, die niet uit deze schaapenkooi komen. Ook die moet Ik leiden. Dan zal het één kudde zijn met één herder”. Mogen alle herders dus in die ene herder zijn en mogen ze de ene stem van die herder gebruiken in de hoop dat de schapen haar horen en hun eigen herder gaan volgen niet een of andere willekeurige herder maar de Ene. Mogen alle herders in Hem de ene stem hebben in plaats van verschillende stemmen: ik smeed u, broeders, dat u allen hetzelfde zegt en dat er onder u geen scheuringen zijn (1 Kor 1:10). En mogen de schapen, gereinigd van

elke scheuring, gezuiverd van alle ketterij die stem horen en mogen zij hun herder volgen als die zegt: "Zij die mijn schapen zijn, horen mijn stem en volgen Mij" (Joh. 10:27).⁷¹²

Sermo 60A

"Een andere evangeliepassage laat over dit onderscheid niet de geringste twijfel bestaan. De Heer heeft zich begeven naar het gebied van Tyrus en Sidon. Een Kanenése vrouw uit die streek komt naar buiten om Hem te vragen haar dochter te genezen. Maar de Heer luistert niet eens naar haar. Hij doet alsof Hij haar niet ziet staan, omdat Hij haar geloof op de proef stelt! Hij houdt het geschenk dat Hij wel degelijk wil geven, achter omdat Hij de woorden die haar geschikt maken om het te ontvangen, aan haar hart wil ontlocken. En als ook de leerlingen tegen de Heer zeggen: 'Stuur haar weg, want ze roept ons achterna,' zegt Hij: 'Het is niet goed om het brood van de kinderen te nemen en het aan de honden te geven.'

⁷¹² PL 38, c. 287-288; CCL 41, p. 556.

"Hic invenio omnes pastores bonos in uno pastore. Non enim vere boni pastores desunt, sed in uno sunt. Multi sunt, qui divisi sunt. Hic unus praedicatur, quia unitas commendatur. Neque enim vere modo ideo tacetur pastores, et dicitur pastor, quia non invenit Dominus cui commendet oves suas. Tunc autem ideo commendavit, quia Petrum invenit. Immo vero et in ipso Petro unitatem commendavit. Multi erant Apostoli, et uni dicitur: Pasce oves meas. Absit ut desint modo boni pastores, absit a nobis ut desint, absit a misericordia ipsius, ut non eos gignat atque constituat. Utique si sunt bonae oves, sunt et boni pastores, nam de bonis ovibus fiunt boni pastores. Sed omnes boni pastores in uno sunt, unum sunt. Illi pascunt, Christus pascit. Non enim vocem suam dicunt amici sponsi, sed gaudio gaudent propter vocem sponsi. Ideo ergo ipse pascit, cum ipsi pascunt; et dicit: Ego pasco, quia in illis vox ipsius, in illis caritas ipsius. Nam et ipsum Petrum, cui commendabat oves suas quasi alter alteri, unum secum facere volebat, et sic ei oves commendare, ut esset ille caput, ille figuram corporis portaret, id est, Ecclesiae, et tamquam sponsus et sponsa essent duo in carne una. Proinde ut oves commendaret, quid ei prius dicit, ne illi tamquam alteri commendaret? Petre, amas me? Et respondit: Amo. Et iterum: Amas me? Et respondit: Amo. Et tertio: Amas me? Et respondit: Amo. Confirmat caritatem, ut consolidet unitatem. Ipse ergo pascit unus in his, et hi in uno. Et tacetur de pastoribus, sed non tacetur. Gloriantur pastores, sed qui gloriatur, in Domino gloriatur. Hoc est Christum pascere, hoc est in Christo pascere, hoc est et cum Christo pascere, praeter Christum sibi non pascere. Neque enim vere inopia pastorum, tamquam ista futura mala tempora Propheta praedicaret, dixit: Ego pascam oves meas, non habeo cui commendem. Etiam cum ipse Petrus erat, et cum adhuc ipsi Apostoli erant in hac carne et in hac vita, tunc ait ille unus, in quo uno omnes unum: Habeo alias oves, quae non sunt de hoc ovili; oportet me et eas adducere, ut sit unus grex et unus pastor. Sint ergo omnes in pastore uno, et dicant vocem pastoris unam quam audiant oves, et sequantur pastorem suum, et non illum, aut illum, sed unum. Et omnes in illo unam vocem dicant, diversas voces non habeant. Obsecro vos, Fratres, ut id ipsum dicatis omnes, et non sint in vobis schismata. Hanc vocem eliquatam ab omni schismate, purgatam ab omni haeresi, audiant oves et sequantur pastorem suum dicentem: Quae sunt oves meae, vocem meam audiunt, et sequuntur me."

U ziet, dit voorschrift lijkt sprekend op het eerste: 'Geef het heilige niet aan de honden, en gooi uw parels niet voor de zwijnen. Ik ben alleen gestuurd naar de verloren schapen van het huis van Israel. De Kanenése vrouw was namelijk een heidense. In de toekomst zou het evangelie ook aan de heidenen verkondigd worden. En daarom werd niemand minder dan de apostel Paulus naar de heidenen gezonden. Maar die mocht het evangelie pas na het lijden, de dood en het verrijzen van de heer onder hen gaan verkondigen.

(...)

Dat waren dus de schapen, waarheen de Heer was gestuurd, zoals Hij zelf zegt. En toch zouden ook de heidenen gaan geloven. Dat had Hij voorzegt. Er gebeurde niets nieuws, niets wat tevoren niet al voorzegt was. Ook de profeten hadden het geloof van de heidenen namelijk al aangekondigd. En vóór Zijn lijden, toen Hij nog op aarde was, zei de Heer: 'Ik heb nog andere schapen dan die uit deze schaapsstal. Ook hen moet Ik bij de kudde halen: zo wordt het één kudde met één herder'. Om dezelfde reden wordt Hij ook wel 'Hoeksteen' genoemd. In een hoek komen twee muren bijeen. En een hoek wordt pas een hoek, als het muren zijn die uit verschillende richtingen komen. Want als beide muren uit dezelfde richting zouden komen, zou er geen hoek ontstaan. De ene muur is het volk dat uit de Joden komt, die de besnijdenis kennen. De andere muur wordt gevormd door de heidenen, die overal vandaan komen en geen besnijdenis kennen, maar afgodsbeelden. Beide muren komen weliswaar uit verschillende richtingen, maar in de ene hoeksteen zijn ze met elkaar verbonden. De steen die door de bouwers afgekeurd was, die steen is hoeksteen geworden. De heidenen waren nog onderweg, maar wel was er al één vrouw die de voorafbeelding van de kerk uit de heidenen was: de Kanenése.⁷¹³

⁷¹³ Migne, J., & Hamman, A. (1958). *Patrologiae cursus completus. Series Latina. Supplementum*, Volume II. Parijs: Garnier Frères, p. 473-474; MA 1, p. 322.

"Hoc evidentissimo testimonio evangelico in alio loco satis apparet, quando se Dominus in partes contulit Tyri et Sidonis. Mulier Chananaea a finibus illis egressa coepit petere salutem filiae suae. Dominus eam non audiebat: contemnti similis videbatur, ut eius fides appareret. Vide quemadmodum differat: datum, quod tamen vult dare, dissimulavit ab illa, ut educeret de corde eius vocem, qua digna esset accipere. Nam cum etiam discipuli dicerent Domino: Dimitte illam, clamat post nos, ait Dominus: Non est bonum tollere panem filiorum et mittere canibus. Videte, similis est illi praecepto, Nolite dare sanctum canibus, neque miseritis margaritas vestras ante porcos. Non sum missus nisi ad oves quae perierunt domus Israel. Illa enim de gentibus erat. Futurum erat ut etiam Evangelium gentibus praedicaretur: missus est Paulus apostolus ad gentes, maxime ipse missus est; sed post passionem et resurrectionem Domini eundem erat ad praedicationem Evangelii in gentibus. (...) Ergo ad has oves se dixerat missum. Sed tamen credituras etiam gentes praedixerat. Non enim aliquid quasi novi flebat, quod non esset ante praedictum. Nam et Prophetae adnuntiaverunt fidem gentium; et ipse cum hic esset adhuc ante passionem ait: Habeo alias oves, quae non sunt ex hoc ovili: oportet me et eas adducere, ut sit unus grex et unus pastor. Propterea dictus est etiam lapis angularis: in angulo enim duo parietes conectuntur, nec faciunt angulum nisi duo parietes, et hoc ex diverso venientes. Nam si ex una parte veniant ambo, angulum non

Sermo 77

“Die dochter van de overste van de synagoge duidde het Joodse volk aan, voor wie Christus gekomen was en zei: “Ik ben niet gezond dan tot de verloren schapen van het huis Israëls”. Maar de vrouw die leidde aan de kwaal van het bloed duidde de kerk uit de heidenen aan, tot wie Christus niet was gezond door middel van lichamelijke aanwezigheid. Hij was onderweg naar de eerste, Hij was van plan haar te genezen; ondertussen snelde de laatste toe om Hem te ontmoeten, zij raakt de zoom van zijn mantel aan alsof Hij dat niet wist; dat betekent dat zij genezen is door Hem die in zeker opzicht niet aanwezig was. Hij zegt immers: “Wie heeft Mij aangeraakt?”, alsof Hij zeggen wilde: Ik heb dit volk niet gekend. “Het volk dat Ik niet kende heeft Mij gediend”. “Iemand heeft Mij aangeraakt, want er is kracht van Mij uitgegaan”, dat is, Mijn Evangelie is uitgegaan en heeft de wereld vervuld. Nu is de zoom van Zijn kleed aangeraakt, een klein onderdeel aan de buitenkant van de mantel. Bedenk dat de apostelen als het ware de mantel van Christus zijn. Paulus was daarvan ‘de zoom’, als het kleinste en minste. Want hij heeft van zichzelf gezegd dat hij allebei was: “Ik ben de minste der apostelen”. Hij was immers na alle anderen geroepen, en is na alle anderen gaan geloven en heeft meer dan allen genezen. De Heere was niet alleen maar gezond “tot de verloren schapen van het huis Israëls.” Maar het volk dat Ik niet kende, zou Hem gaan dienen. Door hun oor te luisteren te leggen zou het gaan luisteren; daarom zweeg Hij over dat volk (de heidenen) niet, hoewel Hij daar (onder de Joden) gesteld was. Want dezelfde Heere heeft op een andere plaats gezegd: “Ik heb nog andere schapen, die van dezen stal niet zijn, deze moet Ik ook toebrengen en het zal worden één kudde en één Herder”.⁷¹⁴

faciunt. Veniens ergo plebs ex Iudaeis, id est, ex circumcisione; venientes ex diverso, id est, ab idolis et ex praeputio, gentes ex diversitate quidem venerunt, sed in uno lapide copulatae sunt. Lapidem quem reprobaverunt aedificantes, hic factus est in caput anguli. Nondum ergo gentes venerant, et una iam erat ex gentibus illa Chanaanica praefigurans Ecclesiam gentium.”

Vertaling: Mohrmann, C. (1948), p. 184-185.

⁷¹⁴ PL 38, c. 486-487.

“Filia illa Archisynagogi significabat populum Iudaeorum, propter quem venerat Christus, qui dixit: Non sum missus, nisi ad oves quae perierunt domus Israel. Illa vero mulier quae fluxum sanguinis patiebatur, Ecclesiam figurabat ex Gentibus, ad quam Christus per praesentiam corporis non erat missus. Ad illam ibat, illius salutem intendebat: haec intercurrit, tangit fimbriam quasi nescientis, id est, sanatur tamquam ab absente. Dicit ille: Quis me tetigit? quasi diceret, Non novi hunc populum. Populus quem non cognovi, servivit mihi. Tetigit me aliquis. Ego enim sensi virtutem de me exisse, id est, Evangelium emissum totum orbem implese. Tangitur autem fimbria exigua pars vestimenti et extrema. Fac vestem Christi quasi Apostolos. Ibi fimbria Paulus erat: hoc est, extremus et minimus. Nam utrumque de se dixit: Ego sum minimus Apostolorum. Nam post omnes vocatus est, post omnes credidit, plus omnibus sanavit. Non erat missus Dominus, nisi ad oves quae perierant domus Israel. Sed quia et populus quem non cognoverat, serviturus erat, in obauditu auris obauditurus erat, nec de illo tacuit ibi constitutus. Ait enim quodam loco idem Dominus: Habeo alias oves quae non sunt de hoc ovili; oportet me et has

Sermo 88

“En wat zijn de twee blinden mannen aan de kant van de weg, anders dan de twee volken naar wie Jezus toekwam om hen te genezen? Laten we deze twee volken in de Heilige Schriften traceren. Er staat geschreven in het evangelie: “Ik heb ook andere schapen die van deze stal niet zijn, die moet ik ook toebrengen, opdat het wordt één kudde en één Herder”. Wie zijn dan die twee blinden? Een is het volk van de Joden, de andere (het volk van) de heidenen. (...) Dus de Heere heeft reeds vóór Zijn lijden en verheerlijking op twee volken gewezen, de ene tot welke Hij was gekomen vanwege de beloften aan de vaders, de ander die Hij uit barmhartigheid niet verwierp; zodat vervuld kan worden wat aan Abraham beloofd was: “in Uw zaad zullen alle volken gezegend worden”. Daarom is de apostel (Paulus) na de opstanding en hemelvaart van de Heere, nadat Hij verworpen was door de Joden, naar de heidenen gegaan. (...)

Dus opnieuw wordt Christus de Hoeksteen genoemd die beiden één maakt. Want één hoeksteen verbindt twee muren die van verschillende kanten samen komen. En wat was meer verschillend dan de besnijdenis en de niet-besnijdenis, met één muur van de Joden en de ander van de heidenen? Maar zij zijn verbonden door de Hoeksteen. “Want de steen die door de bouwers verworpen was, dezelfde is tot een hoofd des hoeks geworden”. Er is geen hoek in een gebouw, behalve als twee muren uit verschillende richtingen samenkomen en door een eenheid worden verbonden. De twee blinde mannen die riepen tot de Heere waren dus de twee muren, wanneer we blijven bij dit voorbeeld.”⁷¹⁵

adducere, ut sit unus grex et unus pastor.”

⁷¹⁵ PL 38, c. 544-545; RB 94 (1984), p. 85.

“Quid duo caeci iuxta viam sunt, nisi duo populi, ad quos sanandos venit Iesus? Ostendamus hos duos populos in Scripturis sanctis. Est in Evangelio scriptum: Habeo alias oves, quae non sunt de hoc ovili; et illas oportet me adducere, ut sit unus grex et unus pastor. Qui sunt ergo duo populi? Unus Iudaeorum, et alius Gentium. (...) Ita ergo Dominus ante passionem et clarificationem suam duos iam populos designabat: unum, ad quem venerat propter promissa Patrum; et alterum, quem propter misericordiam non repellebat: ut impleretur quod promissum erat Abrahae: In semine tuo benedicentur omnes gentes. Propterea et Apostolus iam post resurrectionem Domini et ascensionem, ubi contemptus est a Iudaeis, perrexit ad Gentes. (...) et angularis lapis dicitur Christus, qui fecit utraque unum. Angulus enim duos parietes copulat de diverso venientes. Quid tam diversum, quam circumcisio et praeputium, habens unum parietem de Iudaea, alterum parietem de Gentibus? Sed angulari lapide copulantur: Lapidem enim quem reprobaverunt aedificantes, hic factus est in caput anguli. Angulus in aedificio non est, nisi cum duo parietes ex diverso venientes in unum conveniunt, et quadam unitate iunguntur. Isti ergo duo parietes secundum typum, duo caeci erant clamantes ad Dominum.”

Sermo 137

“U weet wat de Heer over de Farizeeën zegt: “Zij zitten op de stoel van Mozes.”⁷¹⁶ Niet alleen hen bedoelde de Heer, alsof Hij hen die in Christus geloofden naar de school van de Joden stuurde om daar te leren hoe je het rijk der hemelen bereikt. De Heer is toch gekomen om de kerk te stichten, en de Joden met het juiste geloof, de juiste hoop en de juiste liefde af te scheiden van de rest, als het koren van het kaf. Hij wilde een muur van de besnedenen maken en daarmee een andere muur, die van de onbesnedenen, verbinden. Van die twee muren, die van verschillende kanten samenkwamen, zou Hij de hoeksteen worden.⁷¹⁷

En heeft diezelfde Heer niet over deze twee volkeren die één zouden worden gezegd: “Ik heb nog andere schapen, niet uit deze schaapskooi?” Hij sprak toen tot de Joden en zei: “Ik moet ook die erbij halen, dan zal er één kudde zijn met één herder.”⁷¹⁸

Daarom waren het ook twee boten van waaruit Hij zijn leerlingen had geroepen. Die verbeeldden de twee volkeren, toen ze hun netten uitgooiden en zo'n enorme hoeveelheid vissen ophaalden dat de netten bijna scheurden. “En ze vulden beide boten,” schrijft Lucas.⁷¹⁹ De twee boten verbeeldden de ene kerk, gemaakt uit twee volkeren en verbonden in Christus, al kwamen ze uit verschillende richtingen. Dat wordt ook verbeeld door de twee vrouwen, Lea en Rachel, die samen één man hadden, Jakob.⁷²⁰ De twee volkeren worden ook verbeeld door de twee blinden die langs de weg zaten en van de Heer hun gezichtsvermogen terugkregen.⁷²¹ Als u de Schrift goed leest zult u ontdekken dat op veel plaatsen twee kerken worden verbeeld, maar dat er geen twee zijn maar één. Daarvoor dient namelijk de hoeksteen, om er van twee één te maken. Daarvoor dient die herder, om van twee kudden één te maken.”⁷²²

⁷¹⁶ Mat. 23:2.

⁷¹⁷ Ef. 2:20.

⁷¹⁸ Joh. 10:16.

⁷¹⁹ Luk. 5:7.

⁷²⁰ Gen. 29.

⁷²¹ Mat. 20:29-34

⁷²² PL 38, c. 757.

“Habes Dominum dicentem de Pharisaeis: Cathedram Moysi sedent. Non eos solos significabat Dominus: quasi vero eos qui crederent in Christum, ad Iudaeorum scholam mitteret, ut ibi discerent quemadmodum iter sit ad regnum caelorum. Nonne ideo Dominus venit, ut institueret Ecclesiam, ipsosque Iudaeos bene credentes et bene sperantes et bene diligentes segregaret tamquam frumenta a paleis, et faceret unum parietem circumcisionis, cui coniungeretur alius paries ex praepotio Gentium, quibus duobus parietibus de diverso venientibus esset ipse lapis angularis? Nonne ergo idem Dominus de duabus istis plebibus in uno futuris dixit: Habeo et alias oves, quae non sunt ex hoc ovili? Loquebatur autem Iudaeis: Oportet me, inquit, et eas adducere, ut sit unus grex, et unus pastor. Ideo duae naves erant, unde vocaverat discipulos. Duas ipsas plebes significabant, quando miserunt retia, et levaverunt tantam vim et tantum numerum piscium, ita ut pene retia rumperentur: Et oneraverunt, inquit, duas naves. Duae naves significabant unam Ecclesiam, sed de duabus plebibus factam, coniunctam in Christo, quamvis de diverso venientem. Hoc

Sermo 138

“Waarom is het dus zo dat de Heer de goede herders op die ene Herder wijst? Dat kan alleen maar betekenen dat Hij hun door die ene herder de eenheid wil leren. En Hij heeft dat nog duidelijker gemaakt door mijn ambt en door u, lieve mensen, in het evangelie te wijzen op de woorden: “Luister wat Ik bedoelde met de woorden: ‘Ik ben de goede herder’.”⁷²³ Ik bedoelde dat alle anderen, alle goede herders, ledematen van Mij zijn.⁷²⁴ Er is één hoofd, één lichaam, één Christus. Dat wil zeggen: je hebt de Herder aller herders, je hebt de herders van die Herder, en de schapen samen met de herders onder die ene Herder.”

Dat is niets anders dan wat de apostel Paulus zegt: “Eén lichaam is een eenheid die uit vele delen bestaat; ondanks hun veelheid vormen al die delen samen één lichaam. Zo is Christus.”⁷²⁵ Als Christus zo is, is het terecht dat Christus, dat Hij die alle goede herders in zich verenigt, de nadruk legt op die ene door zijn woorden: “Ik ben de goede herder.”⁷²⁶ Ik ben, Ik ben de ene. Allen zijn één met Mij in de eenheid. Wie schapen weidt buiten Mij om, doet dat tegen Mij in. Wie ze niet samen met Mij verzamelt, verstrooit ze.”⁷²⁷

Luister maar hoe Hij die eenheid nog sterker benadrukt. “Ik heb ook nog andere schapen,” zegt Hij, “die niet uit deze schaapskooi komen.”⁷²⁸ Hij sprak toen tot de eerste schaapskooi, de lichamelijke afstammelingen van Israël. Maar er waren nog andere afstammelingen van dat Israël, namelijk die van het geloof. Die waren nog buiten, zij behoorden tot de heidenen: voorbestemd, nog niet verzameld. Ze waren bekend aan Hem die ze had voorbestemd. Ze waren bekend aan Hem die was gekomen om ze vrij te kopen door zijn bloed te vergieten. Hij zag hen, maar zij zagen Hem nog niet. Hij kende hen, maar zij geloofden nog niet in Hem. Hij zei: “Ik heb nog andere schapen, die niet uit deze schaapskooi komen.” Het zijn namelijk geen lichamelijke afstammelingen van Israël. Toch zullen ze niet buiten deze schaapskooi blijven, want er staat: “Ook die moet ik hoeden. Dan zal er één kudde zijn met één herder.”⁷²⁹

significant etiam duae uxores, habentes unum virum Iacob, Lia et Rachel. Has duas significant etiam duo caeci, qui sedebant iuxta viam, quos Dominus illuminavit. Et si advertatis Scripturas, in multis locis invenietis significari duas Ecclesias, quae non sunt duae, sed una. Ad hoc enim valet lapis angularis, ut ex duabus faciat unam. Ad hoc valet ille pastor, ut de duobus gregibus faciat unum.”

Vertaling: Gehlen-Springorum, J. (2007), p. 250-251.

⁷²³ Joh. 10:11.

⁷²⁴ Vgl. Ef. 5:30.

⁷²⁵ 1 Kor. 12:12.

⁷²⁶ Joh. 10:11.

⁷²⁷ Vgl. Mat. 12:30, Lukas 11:23.

⁷²⁸ Joh. 10:16.

⁷²⁹ PL 38, c. 765-766.

“Quid est ergo, quod pastoribus bonis commendas unum pastorem, nisi quia in uno pastore doces unitatem? Et exponit apertius ipse Dominus per ministerium nostrum, ex ipso Evangelio commemorans Caritatem vestram, et dicens: Audite quid commendavi: Ego sum pastor bonus, dixi; quia omnes ceteri,

“Maar dan spreekt de kerk van Christus, in jullie opvatting, van overzee tot haar bruidegom, bang om in de dwalingen van Afrika terecht te komen: “Zeg mij, allerliefste van mijn ziel, vertel het mij. Ik heb namelijk gehoord dat er in het zuiden, dat wil zeggen in Afrika, twee partijen zijn, of liever tal van afsplitsingen. Zeg mij daarom waar U uw kudde laat grazen: welke schapen horen bij U? Welke schaapskooi daar moet ik van U liefhebben? Bij welke moet ik mij aansluiten? Laat mij toch niet als een gesluierde verdwalen! Want ze lachen mij uit als was ik een onbekende, ze bespotten mij als was ik verloren, als bestond ik nergens anders. Laat mij toch niet als een gesluierde, als een onbekende, stuiten op de kudden, dat wil zeggen die ketterse sekten, die ‘vrienden’ van U: donatisten, maximianisten, rogatisten en die andere plagen. Zij werven buiten de kerk en daarom verstrooien zij de kudde. Ik bid U, zeg mij of ik daar mijn herder moet zoeken, want ik wil niet terechtkomen in de draaikolk van het herdopen.”

Ik spoor jullie aan, ik bezweer jullie bij de heiligheid van dit huwelijk: heb deze kerk lief, blijf in deze kerk, wees zelf deze kerk. Heb de goede Herder lief, de man die zo mooi is, die niemand bedriegt, die niemand ondergang wil. Bid ook voor de verdwaalde schapen: laten ook zij terugkomen, ook zij Hem erkennen en liefhebben. Dan zal er één kudde zijn en één Herder.”⁷³⁰

omnes pastores boni membra mea sunt. Unum caput, unum corpus, unus Christus. Ergo et pastor pastorum, et pastores pastoris, et oves cum pastoribus sub pastore. Quid sunt haec, nisi quod dicit Apostolus: Sicut enim corpus unum est, et membra habet multa; omnia autem membra corporis cum sint multa, unum est corpus; sic et Christus? Ergo si sic et Christus, merito Christus in se habens omnes pastores bonos, unum commendat dicens: Ego sum pastor bonus. Ego sum, unus sum, mecum omnes in unitate unum sunt. Qui extra me pascit, contra me pascit. Qui mecum non colligit, spargit. Ergo audite ipsam unitatem vehementius commendatam: Habeo, inquit, alias oves, quae non sunt de hoc ovili. Loquebatur enim primo ovili de genere carnis Israel. Erant autem alii de genere fidei ipsius Israel, et extra erant adhuc, in Gentibus erant, praedestinati, nondum congregati. Hos noverat qui praedestinaverat; noverat qui redimere sanguine suo fuso venerat. Videbat eos, nondum videntes eum: noverat eos, nondum credentes in eum. Habeo, inquit, alias oves, quae non sunt de hoc ovili; quia non sunt de genere carnis Israel. Sed tamen non erunt extra hoc ovile, quia oportet me eas adducere, ut sit unus grex et unus pastor.”
Vertaling: Gehlen-Springorum, J. (2007), p. 263 -264.

⁷³⁰ PL 38, c. 769.

“Sed Ecclesia Christi, sicut intellegis, transmarina alloquitur sponsum suum, timens errorem incidere Africanum. O quem dilexit anima mea, annuntia mihi, doce me. Audio enim in meridie, id est, in Africa, duas esse partes, immo multas concisiones. Annuntia ergo mihi ubi pascis, quae oves ad te pertinent, quod ovile illic me iubet amare, cui me debeo sociare. Ne forte fiam velut operta. Illudunt enim quasi latenti, insultant quasi perditae, quasi nusquam alibi existenti. Ne ergo quasi operta, quasi latens fiam super gregem, id est, super congregationes haeticorum, sodalium tuorum, Donatistarum, Maximianistarum, Rogatistarum, ceterarumque pestium extra colligentium; et ideo spargentium; rogo te, annuntia mihi, si illic pastorem meum requiram, ut non in gurgitem rebaptizationis incurram. Hortor vos, obsecro vos per sanctitatem talium nuptiarum, amate hanc Ecclesiam, estote in tali Ecclesia, estote talis Ecclesia; amate pastorem bonum, virum tam pulchrum, neminem fallentem, neminem perire cupientem. Orate

Sermo 229/N

“Wij allen beminnen dus Christus, wij allen zijn ledematen en als hij de schapen aanbeveelt aan de herders, wordt heel de menigte der herders teruggebracht tot het lichaam van den énen Herder. Maar opdat gij beseft, dat heel de menigte der herders teruggebracht wordt tot het éne lichaam van de éne Herder: Petrus was toch zeker een herder? Zeker was hij een herder. Paulus was toch een herder? Inderdaad was hij een herder. Johannes was een herder, Jacobus was een herder, Andreas was een herder en de overige apostelen waren eveneens herders. Alle hoogwaardige bisschoppen zijn toch herders? Ongetwijfeld. En hoe kan dan waar zijn: “dan zal het worden één kudde en één herder”? Wel, als waar is: dan zal het worden één kudde en één herder, dan wordt heel de ontelbare menigte herders teruggebracht tot het lichaam van de éne Herder.”⁷³¹

Sermo 229/O

“De leiders van de ketteren daarentegen willen van de schapen die van Christus zijn, hun eigen schapen maken. Maar – of ze nu willen of niet – toch worden ze gedwongen het merk van Christus erop aan te brengen, ze tot Christus’ eigen bezit te maken en de naam van de Heer erop te zetten. Maar wat zegt de Heilige Schrift in het Hooglied tegen zulke lieden? De bruidegom spreekt tot de bruid, dat wil zeggen Christus spreekt tot de kerk, en zegt: ‘Als u uzelf niet kent, schoonste der vrouwen.’ Wat bedoelt Hij met dat ‘schoonste der vrouwen’? Daarmee wijst Hij op de kerk, over heel de aarde verspreid, te midden van ketterijen. Let eens op wat een dreigende taal zij spreekt. ‘Als u uzelf niet kent, als u niet weet van wie u bent, wat u gelooft, tot wie u behoort, hoe wijd en zijd verspreid u bent, door wiens bloed u bent verlost, als u uzelf niet kent, schoonste der vrouwen, als u uzelf echt niet kent, dan werp ik u buiten: Gaat u weg.’ Wat houdt dat in: ‘Gaat u weg’? Wat Johannes in zijn brief zegt: ‘Zij zijn uit ons midden voortgekomen maar zij behoorden niet werkelijk tot ons’. Gaat u weg, in de voetsporen van de kudden, door de voetsporen van mensen te volgen en niet die van Christus. En ga uw geiten hoeden. Nee, niet, zoals Petrus, mijn schapen. En waar moet u uw geiten gaan hoeden? Bij de tenten van de herders. Verdeeld over de tenten van de herders,

et pro dispersis ovibus; veniant et ipsi, agnoscant et ipsi, ament et ipsi; ut sit unus grex et unus pastor.”
Vertaling : Gehlen-Springorum, J. (2007), p. 269-270.

⁷³¹ Migne, J., & Hamman, A. (1958). *Patrologiae cursus completus. Series Latina. Supplementum*, Volume 2. Parijs: Garnier Frères, p. 580-581; MA 1, p. 494.

“Omnes enim Christum amamus, membra ipsius sumus; et cum ille commendat oves pastoribus, redigitur totus numerus pastorum ad corpus unius pastoris. Nam ut noveritis omnem numerum pastorum redigi ad unum corpus unius pastoris, certe pastor Petrus, plane pastor; pastor Paulus, ita sane pastor; Ioannes pastor, Iacobus pastor, Andreas pastor, et ceteri Apostoli pastores. Omnes sancti episcopi sunt certe pastores, ita plane. Et quomodo verum est: Et erit unus grex et unus pastor? Porro si verum est: Erit unus grex et unus pastor, omnis innumerabilis pastorum numerus ad corpus unius pastoris redigitur.”
Vertaling: Mohrmann, C. (1948), p. 420.

niet bij de tent van de ene herder. Ik heb nog andere schapen, die niet uit deze schaapsstal zijn. Ook die moet ik leiden en zij zullen naar mijn stem luisteren en het zal worden: één kudde, één herder."⁷³²

Sermo 265

"De liefde nu heeft men alleen maar in de eenheid van de kerk. De verdelers hebben haar niet. De apostel Judas zegt het zo: 'Dat zijn degenen die zich afscheiden, de natuurlijke mensen die de Geest niet hebben.' Die zich afscheiden! Waarom doen ze dat? Omdat ze natuurlijke mensen zijn, die de Geest niet hebben. Daarom zakken zij weg, omdat zij de binding door de liefde niet hebben. Vervuld van die liefde is de kloek, die zwak is geworden omwille van haar kuikens, die met de kuikens haar geluiden lager maakt en haar vleugels uitbreidt. 'Hoe dikwijls', zegt de Heer, 'heb ik uw kinderen bijeen willen brengen!' Bijeenbrengen, niet verdelen! Want 'ik heb', zegt Hij, 'ook nog andere schapen, die niet uit deze schaapsstal zijn: ook die moet ik hierheen brengen, zodat het één kudde is en één herder.'"⁷³³

⁷³² Migne, J., & Hamman, A. (1958). *Patrologiae cursus completus. Series Latina. Supplementum*, Volume 2. Parijs: Garnier Frères, p. 583-584; MA 1, p. 498.

"Principes autem haeresum suas oves volunt facere, quae sunt Christi; sed tamen, velint, nolint, caracterem Christi coguntur imponere; facere peculium suum, et, inscribere nomen dominicum. Sed quid dicit talibus divina Scriptura in Canticis canticorum? Appellat enim sponsus sponsam Christus Ecclesiam, et dicit: Nisi cognoveris temetipsam, o pulchra inter mulieres. Quid est: Pulchra inter mulieres? Catholica inter haereses. Attendite quemadmodum comminatur. Nisi cognoveris temetipsam, cuius sis, quid credas, ad quem pertineas, quam longe lateque diffusa sis, cuius sanguine redempta sis; nisi cognoveris temetipsam, o pulchra inter mulieres, nisi cognoveris temetipsam, ego eicio te, exi tu. Quid est: exi tu? Quod Ioannes dicit in epistula sua: Ex nobis exierunt, sed non erant ex nobis. Exi tu in vestigiis gregum; non in vestigiis pastoris, sed in vestigiis gregum; sequendo vestigia hominum, non Christi. Et pasce haedos tuos; non, sicut Petrus, oves meas. Et ubi pasce haedos tuos? In tabernaculis pastorum; divisa in tabernaculis pastorum, non tabernaculo pastoris. Habeo alias oves, quae non sunt de hoc ovile; oportet me eas adducere, et vocem meam audient; et erit unus grex, et unus pastor."

Vertaling: Neer, J. v. (1996). p. 127-128.

⁷³³ PL 38, c. 1223-1224.

"Caritas ista non tenetur, nisi in unitate Ecclesiae. Non illam habent divisores: sicut dicit apostolus Iudas: Hi sunt qui se ipsos segregant, animales, Spiritum non habentes. Qui se ipsos segregant: quare segregant? Quia animales, Spiritum non habentes. Ideo defluunt, quia coagulum non habent charitatis. Ipsa caritate plena est gallina illa propter pullos infirmata, cum pullis humilians vocem suam, extendens alas suas: Quoties, inquit, volui colligere filios tuos? Colligere, non dividere. Quia habeo, inquit, alias oves, quae non sunt de hoc ovili: oportet me et ipsas adducere, ut sit unus grex et unus pastor."

Vertaling: Wijdeveld, G. (2008), p. 198-199.

Sermo 285

*"Bij de martelaren is de gerechtigheid volmaakt, omdat zij in hun lijden en dood de volmaaktheid hebben bereikt. Daarom wordt er in de kerk ook niet voor hen gebeden. Voor andere overleden gelovigen wordt gebeden, voor martelaren niet. Zij zijn namelijk in zo'n volmaaktheid heengegaan dat zij niet onze beschermelingen zijn, maar onze pleitbezorgers. En dat niet vanwege zichzelf, maar vanwege Hem, hun Hoofd, met wie zij als volmaakte ledematen verenigd zijn geweest. Hij is namelijk in waarheid onze ene pleitbezorger, die aan de rechterhand van de Vader zit en voor ons pleit. Er is maar één pleitbezorger, zoals er ook maar één herder is. Want Hij zegt: 'Ik moet ook de schapen aanbrengen die niet van deze schaapstal zijn.' Maar is dan Petrus geen herder zoals Christus herder is? Zeker, ook Petrus is herder en de andere mensen zoals hij zijn zonder enige twijfel herders. Want als hij geen herder is, hoe kan er dan tegen hem worden gezegd: 'Weid mijn schapen?' Met dat al is de ware herder degene die zijn eigen schapen weidt. Er is tegen Petrus dan ook niet gezegd: Weid uw schapen, maar: 'Weid mijn schapen.' Petrus is dus geen herder op zichzelf, maar hij is herder in het lichaam van de Herder. Want als hij zijn eigen schapen had geweid, zouden de door hem geweide dieren meteen bokken zijn geworden."*⁷³⁴

Sermo 295

"Want luister: wat heeft de bruidegom in het Hooglied zijn geliefde geantwoord toen ze hem zei: 'Zeg mij toch, mijn allerliefste, waar laat jij je kudde weiden en waar lig jij 's middags te rusten? Laat me toch niet als een gesluierte vrouw bij de kudden van je makkers terechtgekomen.'"⁷³⁵ Zeg me toch, vraag ze: 'waar laat jij je kudde weiden en waar lig je 's middags te rusten? Zeg het me met het stralende woorden van de waarheid in de gloed van je liefde.' 'Waarom ben je bang, mijn lief, waar ben je bang voor?' Ze antwoordt: 'Om als een gesluierte vrouw rond te lopen.' Dat wil zeggen: als iemand die verborgen is, het tegenbeeld van de kerk. Want de kerk is niet verborgen. Een stad die boven op een berg ligt, kan niet

⁷³⁴ PL 38, c. 1295-1296 ; SE 56, p. 85.

"Martyrum perfecta iustitia est, quoniam in ipsa passione perfecti sunt. Ideo pro illis in Ecclesia non oratur. Pro aliis fidelibus defunctis oratur, pro martyribus non oratur: tam enim perfecti exierunt, ut non sint suscepti nostri, sed advocati. Neque hoc in se, sed in illo cui capiti perfecta membra cohaeserunt. Ille est enim vere advocatus unus, qui interpellat pro nobis, sedens ad dexteram Patris: sed advocatus unus, sicut et pastor unus. Nam oportet, inquit, me et eas oves adducere, quae non sunt de hoc ovili. Ut Christus pastor, Petrus non pastor? Imo et Petrus pastor, et caeteri tales sine ulla dubitatione pastores. Nam si non pastor, quomodo ei dicitur: Pasce oves meas? Sed tamen verus pastor, qui pascit oves suas. Petro enim dictum est, non, Pasce oves tuas; sed, meas. Petrus ergo non in se, sed in corpore pastoris est pastor. Nam si oves suas pasceret, continuo fierent haedi, quos pasceret."

Vertaling: Verschuur, E. v. (2010), p. 154-155.

⁷³⁵ Hooglied 1: 7-8 volgens de Latijnse tekst.

verborgen blijven.⁷³⁶ *‘Ik ben bang dat ik verdwaal en niet bij jouw kudde terechtkom, maar bij de kudden van je makkers.’ Kettters worden immers makkers genoemd. ‘Ze zijn uit ons midden weggegaan.’⁷³⁷ Maar vóór ze weggingen kwamen ze met ons samen aan één tafel. En wat voor een antwoord krijgt ze? ‘Als je jezelf niet kent...’ Dat zegt de bruidegom, zo antwoordt hij op haar vraag: ‘Als je jezelf niet kent, jij schoonste van alle vrouwen...’ Jij, wis en waarachtig een ketterse vrouw, ‘als je jezelf niet kent...’ Want zoveel moois is over jouw voorzeggd: ‘In uw zaad zullen alle geslachten van de aarde gezegend worden.’⁷³⁸ Verder: ‘de God der goden, de Heer, gaat spreken en roept de aarde bijeen, vanwaar de zon opkomt tot waar zij ondergaat.’⁷³⁹ En: ‘Vraag het mij en ik geef je de volkeren in bezit, en de uiteinden der aarde in eigendom.’⁷⁴⁰ Voorts: ‘Over heel de aarde gaat hun stem, tot aan de einde van de wereld hun taal.’⁷⁴¹ Over u zijn die getuigenissen voorzeggd. ‘Als je dus jezelf niet kent, ga dan weg.’ Want ik werp je niet buiten zodat de mensen die achterbleven, kunnen zeggen: ‘Uit ons midden zijn ze weggegaan.’ ‘Ga dan weg en volg het spoor van de kudden.’ Niet van de kudde waarover gezegd is: ‘Dan zal er één kudde zijn met één herder.’⁷⁴² Nee, er staat: ‘Ga naar buiten en volg het spoor van de kudden en weid uw bokken.’ Niet zoals tegen Petrus: ‘Mijn schapen.’ Voor de schapen die aan hem waren toevertrouwd verdiende Petrus het de krans te ontvangen van het martelaarschap. En dat mag vandaag zoals passend is plechtig over heel de wereld worden gevierd.’⁷⁴³*

⁷³⁶ Mat. 5:14.

⁷³⁷ 1 Joh. 2:9.

⁷³⁸ Gen. 22:18.

⁷³⁹ Ps. 50:1.

⁷⁴⁰ Ps. 2:8.

⁷⁴¹ Ps. 19:5.

⁷⁴² Joh. 10:16.

⁷⁴³ PL 38, c. 1351-1356.

“Nam videte quid dicat sponsus dilectae suae in Cantico canticorum, quando ei dixit sponsa: Annuntia mihi, quem dilexit anima mea, ubi pascis, ubi cubas in meridie; ne forte fiam sicut operta, super greges sodalium tuorum. Annuntia, inquit, mihi, ubi pascis, ubi cubas in meridie, in splendore veritatis, in fervore caritatis. Quare times, o dilecta? quid times? Ne forte fiam, inquit, sicut operta, id est, sicut obscura, sicut non Ecclesia; quia Ecclesia non est operta: Non enim potest civitas abscondi super montem constituta. Et errando incurram, non in gregem tuum, sed in greges sodalium tuorum. Etenim haeretici sodales dicuntur. A nobis exierunt: ad unam nobiscum mensam, antequam exirent, accesserunt. Ergo quid ei respondetur? Nisi cognoveris temetipsam: sponsus dicit, interroganti respondet: Nisi cognoveris temetipsam, o pulchra inter mulieres. O verax inter haereses, nisi cognoveris temetipsam: quia de te praedicta sunt tanta: In semine tuo benedicentur omnes gentes: Deus deorum Dominus locutus est, et vocavit terram, a solis ortu usque ad occasum: Postula a me, et dabo tibi gentes haereditatem tuam, et possessionem tuam terminos terrae: In omnem terram exiit sonus eorum, et in fines orbis terrae verba eorum: de te testimonia ista praedicta sunt. Nisi ergo cognoveris temetipsam, exi tu. Ego enim te non eicio, ut dicant de te qui remanserint: Ex nobis exierunt. Exi tu in vestigiis gregum: non gregis, de quo

Sermo 340A

“Maar nu, broeders en zusters, moet u aandacht schenken aan het volgende: ik ga ook iets zeggen over pijn die mij nog dieper raakt. U moet letten op de reden waarom bepaalde broeders en zusters zich van ons hebben afgescheiden. Laten zijzelf ons die reden noemen. “Het waren slechte bisschoppen.” Die zaten op hun zetel, die zaten op de stoel van Christus, ze hoorden bij de eenheid van Christus: daaruit mochten ze niet weg. Zelf waren ze slecht, maar jullie hadden moeten doen wat de Heere verlangde: “Doe wat ze zeggen, maar handel niet naar hun daden.”⁷⁴⁴

Maar jullie, jullie hebben je afgescheiden van de stoel van Christus! Waarom? Als daar een fout iemand zat zouden jullie luisteren naar hem, maar hem niet navolgen. Trouwens, kunnen jullie die uitspraak - daar zat een fout iemand - bewijzen? Ik wel, ik kan bewijzen dat jullie fout zitten: jullie hebben de stoel van Christus in de steek gelaten. Wat jullie beweren is duister; wat ik zeg kan ik bewijzen.

Die afscheiding wordt jullie straf, die scheuring wordt jullie straf. Samen zijn wij vrijgekocht, er is voor ons één prijs betaald. De boeken met de prijs voor ons worden voorgelezen, het koopcontract is het heilig evangelie. Ik open het en lees. Wat open ik? Wat lees ik? Er staat waar wij zijn gekocht, waar wij broeders zijn geworden en mededienaren, waar wij in eenheid zijn gevormd. Want Christus verzweg niet wat Hij had gekocht, daardoor kon niemand Hem zijn bezit afhandig maken en er iets anders voor in de plaats zetten. Nee, Hij heeft zeker niet gezweven over zijn aankoop.

Neem de boeken, lees: de contracten zijn opgemaakt, Hij kocht niets zonder schriftelijk bewijs. Hij voorzag dat er lasteraars zouden komen, en Hij zorgde voor materiaal om de lasteraars de mond te snoeren. Wat gelezen wordt, wordt geloofd. En het wordt gelezen! Let op door wie het is geschreven, let op wie aan het woord is en wie het ontvangt! Aan het woord was de Heere, de ontvangers waren de apostelen. Zij hebben het opgeschreven en ons nagelaten. Laten we het contract dan lezen, broeders en zusters: waarom die strijd? Hier hebben we de boeken van onze Heere, onze koper, die kunnen een eind maken aan onze strijd! Jullie zeggen dat de kerk van Christus onder de Afrikanen is, in Afrika. Ik zeg dat de kerk van Christus is verspreid onder alle volkeren. Ziedaar het probleem, ziedaar het twistpunt onder broeders en zusters. Jullie strijden voor dat ene deel, jullie strijden om in dat deel te kunnen blijven. Ik verzet mij tegen jullie, zodat jullie het geheel kunnen bezitten.

Zie in dat het een strijd is van eendracht, een strijd van liefde. Ik zeg heus niet: “Jullie zijn verslagen, ga weg!” Vanaf het prille begin had onze Heere Jezus Christus een afkeer

dictum est: Erit unus grex et unus Pastor. Exi tu in vestigiis gregum, et pasce haedos tuos: non sicut Petrus, oves meas. Pro his commendatis sibi ovibus Petrus meruit martyrio coronari, quod hodierna solemnitate per orbem meruit celebrari.”

Vertaling: Verschuur, E. v. (2010), p. 297-298.

⁷⁴⁴ Mat. 23:3.

van mensen die zijn erfgoed verdeelden. Want toen Hij onder de volkeren de waarheid verkondigde zei iemand uit de menigte: “Heere, zeg tegen mijn broer dat hij de erfenis met mij moet delen!”⁷⁴⁵ En de Heere die geen verdeeldheid wilde bevestigen maar gekomen was om eenheid te scheppen – ja, we hebben daarnet nog in het evangelie iets gehoord over die eenheid: “Ik heb ook nog andere schapen, die niet uit deze schaapskooi komen. Ook die moet ik hoeden: dan zal er één kudde zijn, met één herder” – wel, de Heere dus die de eenheid beminde maar een hekel aan verdeeldheid had, zei tegen die man: “Beste man, wie heeft Mij als verdeler van de erfenis over jullie aangesteld? Ik zeg jullie: ‘Pas op, hoed je voor iedere vorm van hebzucht.’ Hij wilde niet de verdeler zijn van de erfenis, Hij was gekomen om eenheid te scheppen, om één erfenis na te laten voor de hele wereld.”⁷⁴⁶

⁷⁴⁵ Luk. 12:13.

⁷⁴⁶ Sermones ad populum (CPL 0284) - LLT-A Sermo: 340A (= Guelferbytanus 32), ed.: MiAg 1, p. 574; MA 1, p. 574.

“Hoc autem attendite, fratres mei, ut aliquid etiam dicamus de acriore dolore nostro, hoc attendite, fratres nostri quare se separarint a nobis. Dicant nobis, quare? Mali erant episcopi. Cathedras suas sedebant, cathedras Christi sedebant, in unitate Christi erant: ab unitate separari non oportebat. Mali erant ipsi: tu faceres, quod Dominus praecepit: Quae dicunt facite, quae autem faciunt facere nolite. Quare te a cathedra Christi separasti? Si pestilentiosus ibi sedit, audires per illum, non imitaberis illum. Et tamen potes probare, cum dicis: Pestilentiosus ibi sedebat? Sed ego te probo pestilentiosum, qui cathedram Christi dimisisti. Quod tu dicis, occultum est; quod ego dico, probo. Separatio tua te punit, discissio tua te punit. Simul empti sumus, uno pretio comparati sumus; pretii nostri tabulae recitantur, nostrae emptionis instrumentum sanctum est Evangelium. Aperior, lego. Quid aperio? quid lego? Ubi empti sumus, ubi fratres et conservi sumus, ubi in unitate constituti sumus. Quid enim emerit Christus, non tacuit, ne aliquis illi tolleret possessionem suam, et supponeret alienam; prorsus non tacuit quod emit. Aperit tabulas, lege; instrumenta confecta sunt, non emit sine scriptura, praevidit calumniatores futuros; prorsus fecit, quod obiciatur calumniatoribus. Quod legitur, creditur; legitur autem, vide a quo scriptum, vide quo dicente, quibus excipientibus. Dicebat ille, excipiebant Apostoli: conscripta nobis reliquerunt. Legamus ergo instrumentum, fratres: quare litigamus? Quid si tabulae Domini nostri, emptoris nostri, tollant a nobis litem? Tu dicis Ecclesiam Christi in Afris et in Africa esse; ego dico Ecclesiam Christi per omnes gentes diffundi. Ecce ubi quaestio est, ecce unde rixa inter fratres. Litigas tu pro parte: litigas, ut in parte remaneas. Ego tibi contradico, ut totum possideas. Intellege litem concordem, intellege litem caritatis. Non tibi dico: Victus es, recede. Ab initio enim displicuerunt Domino nostro Iesu Christo divisoires hereditatis. Nam praedicanti in populis veritatem ait unus de turba: Domine, dic fratri meo dividat mecum hereditatem. Et Dominus, qui noluit confirmare divisionem, qui venerat facere unitatem - audivimus enim et modo in Evangelio de ipsa unitate: Habeo alias oves, quae non sunt de hoc ovili; oportet me eas adducere, ut sit unus grex, et unus pastor - Dominus ergo, qui amabat unitatem, oderat divisionem, ait illi homini: Dic, homo, quis me constituit divisorem hereditatis inter vos? Ego dico vobis: Cavete ab omni cupiditate. Noluit esse divisor hereditatis: unitatem venerat congregare, unam hereditatem per terras dare.”

Vertaling: Six-Wiener, A. (2018). *Huis van Barmhartigheid*. Budel: Damon, p. 89-90.

